

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XX. KÖTET.

BUDAPEST

1891

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET
Növedék naplója
19 19 - 20 56

F4219/75

Lelt.
1980.

Lelt. rev.
1965

A MAGYAR NYELVÖR

1891. ÉVI DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYŰJTŐI.

Albert János	Juhász László
Alexics György	30 Juhász Dezső
Ásbóth Oszkár	Kardos Albert
Balassa József	Katona Jajos
5 Balogh Péter	Kicska Emil
Baló József	Kolumbán Samu
Bálint Károly	35 Kornis Benő
Barbarics Róbert	Korponay Ilona
Brassai Sámuel	Kőrösi Sándor
10 Bellosics Bálint	Kovács Kálmán
Bélteki Kálmán	Kováts S. János
B. E.	40 Kövér Sándor
Csapodi István	Kulesár Endre
Czékus László	Ladányi Béla
15 Demjén Kálmán	Lehr Vilmos
Derzsi Lajos	Maruska Mihály
Freckay János	45 Mazuch Ede
Gidró J. Bonifác	Mikó Pál
Goldstein Henrik	Mócs Szaniszló Gyula
20 Gresits Miksa	Muzsnai János
Gyalui Farkas	Nagyszigethy Kálmán
Haich Ottil	50 Négyesy László
Hanvai Albert	M. Németh Sándor
Harmat Ferenc	Névy László
25 Haraszi Gyuláné	Paal Gyula
Horváth Jenő	Pap Ferenc
Jaksics Lajos	55 Répási Andor
Joannovics György	Sándor Benő

DOLGOZÓTÁRSAK ÉS GYÜJTŐK.

Sebestyén Károly	70 Szinnyei József
Simonyi Elek	Tavassy Mária
Simonyi Zsigmond	Török Jenő
60 Stromp József	Vasverő Rajmund
Steuer János	Vázsonyi Izidor
Bartzafalvi Szabó Dávid	75 Versényi György
Szalay Gyula	Viczián István
Szlávnits György	Volák Lajos
65 Id. Szamosi Gáspár	Volf György
Ifj. Szamosi Gáspár	Vozári Gyula
Szarvas Gábor	80 Vozári Erzs
Szigetvári Iván	Zolnai Gyula
Szilágyi Sándor	

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal^s
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XX. kötet.

1891. JANUÁR 15.

I. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Mordály, mordány.

Az olasz *mortajo*, melynek a lat. *mortarium*-ból eredvén, mozsár, régi kőszűrő gép és kisebbszerű mozsárágyú jelentése van (Tomm.), alaki hasonlatosságánál fogva a magy *mordály*-ra irányozta figyelmemet.

Tudvalevő dolog ugyanis, hogy ugyanebből a *mortarium*-ból, mely a latinban mozsár, vakolattartó, és vakolat értelemben volt használatos, alakult az ófn. *mortarē*, *morsari*, kfn. *morsaere* (Sand.) útján a magy. **mozsár*, *mozsár* s a kfn. *morter* (Sand.) útján a magy. *malter*.

Tehát nem idegen ránk nézve ez a család. Sőt a *mozsár* szó ,zúzó eszköz' és ,szüreti puffogatásra szolgáló lövő szerszám' jelentésével nagyon is közel látszik állani a *mordály* szóhoz. Első tekintetre tehát nagyon valószínűnek tartottam, hogy *mordály* csakugyan az olasz *mortajo*-ból származik.

Jobban szemügyre vévén azonban a dolgot, meggyőződtem, hogy ez a magyarázat nem állja ki a szigorúbb kritikát. Ime: ,Legottan rapélylyal ötet általverék, mordál puskából es ötet általlövék' (NySzót. *mordály*).

Itt tehát a *mordálypuska*, vagy szótáraink szerint egyszerűen *mordály*, *mordány*-nak jelentése: ,könnyen elrejthető rövid puska vagy pisztoly', a mi a ,mozsárágyú' jelentéséből még nagyon könnyen meg volna fejthető.

De itt vannak mindjárt a szónak egyéb jelentései: hegyes tör, kard (NSzót. és NySzót.); továbbá melléknév gyanánt használva: harapós, mérges, alattomos; igehatározóképen: ármányosan, harapósan, mérgesen, alattomban (NySzót.). Itt van még a *mordály* szó származéka: *mordáltság*: ,insidiosa mordacitas' — hogy lehessen eme különféle jelentéseket, különösen az alattomoság, cselesség árnyalatát ugyanazon ,mozsárágyú' szó alapján megfejteni?

Lássuk, talán a NySzótárban levő többi példák között útbaigazítást nyerünk. Ime itt van: 'Törvényeket szörzenek, az mordálylyok és gyilkosok, és a több lator emberek ellen (Helt: Krón.).' Világos, hogy itt mordályok és gyilkosok ugyanazon fogalomnak különböző kifejezései s *mordály* nem egyéb mint a német *mörder* = gyilkos, a kfnémetben *morder*, *murder*, melyből ép úgy vált a *mördály* szónak eredetibb *mordél*, *mordély* (NySzót.) alakja, mint a ném. *panzer*-ből a magy. *páncél*.

A *mordél* szónak *mörder* (gyilkos) forrásából könnyen megfejtethetjük az imént említett összes jelentéseket: 'Arutataskepen mordaliul satoraba aluuan meg ölteh' (NySzót.); azaz 'gyilkos módjára, orozva, csellel, alattomosan'; innen a 'harapós, mérges' jelentés is. *Mordály puska* és *tör* tehát gyilkos puska és tör, a mely kifejezésből e szerint a jelző szó vette át a jelzettnek is értelmét, úgy hogy a gyilkos jelentésű *mordály* szó a puskát, a tört és a kardot is jelenti, mint a hogy a Jászságban édes szülém helyett idős-nek hívják az édes anyát s mint a hogy ürmös bor helyett ürmöst, drótos tót helyett egyszerűen drótost mondanak.

A *mordály*: *mordány* változatra nézve vö. *sármál*, *sármály*: *sármány*, kfném. *marbel*, *marmel*: magy. *márvány*.

Marcona.

A *mordány* szóval foglalkozva, a NSzót. a *mord*, majd innen a *mor*, *more*, *marcona* szókhöz utasított. 'Mor — úgymond — nyelvrezgetés által eredő s gömbölyített ajkak közül kinyomuló tompa hang, mely egyszerű hangutánzó a *morog*, *moraj*, *mormol* szókban s továbbá innen erednek a *more*, *mord*, *mordány*.'

Nem nagyon bízva eme fejtegetés tudományos igazságában s meggondolva, hogy *more* — ha csakugyan használják Pápa vidékén a 'more kedvű, tekintetű, more természetű' kifejezéseket, mint a hogy a NSzót. mondja s a miben nincs okunk kételkedni, mivel nem vág az etimológiába — minden valószínűség szerint a német *mordskerl*-féle szólásból kölcsönvett szó, önkénytelenül is fölmerül a *marcona* eredetének kérdése. Vajjon honnan származhatik?

A NSzót. szerint, minthogy 'dacoskodó, dühösködő, kisszerű vadállat' a jelentése, az alapfogalom benne 'az apróbszerű marás, harapdálás s tulajdonkép kisszerű fenevadakra illik.'

Függesztük föl egyelőre véleményünket, mert előbb a *mor* hangutánzó gyökből, most meg, úgy látszik, a *marás*-ból, harapásból származik ugyanaz a szó s lássuk, mit tud róla a NySzótár:

Marcona vagyis *morcona*: 1) nichtsnutz, nichtswürdig, wertlos, geringfügig, vagyis haszontalan, semmirekellő, értéktelen, potom, csekély; 2) *feroculus*, *ferociens bestiola* vagyis *dacoskodó*, *dühösködő*, kisebbbyszerű vadállat.

Megvallom, ez a jelentésmagyarázat nem kevésbé lepett meg. A köznapi '*marcona* alak' kifejezés alapján én eddigelé egész más fogalmat alkottam magamnak a szó jelentéséről. Hitelességéhez azonban nem férhet kétség; hisz még a NSzót. is a MA.-ból vett '*feroculus*, *ferociens bestiola*' alapján kénytelen magyarázathoz fogni.

Lássuk a NySzót. példamondatait: 'Nem zokasom, hogy *marchonaert* [= hitványságért] eskwdnem. *Marczona* [= potom] árron adott el ily nagy kéncset. Merő *marcona* [= üres, hitvány] hiúság minden dolgok.'

E példák határozottan a '*hitvány*, *kisszerű*' alapjelentés mellett tanuskodnak s így valószínű, hogy a szó olasz eredetű. A velencei dialektusban ugyanis megvan a *marzóna* szó. Boerio szerint akkor használják, ha valaki, különösen némely kártyajátékban, nemcsak rútul elvesztette a partiet, hanem egyetlen egy ütést se vitt. Ez a vel. *marzóna* az olasz *marcio*: 'rothadt, romlott, eldobni való, semmit sem érő' szónak megfelelő augmentatív alakja (vö. *cappello* kalap: *cappellone* nagy kalap; *uomo* ember: *uomone* nagy, erős ember).

A közolaszban is megvan a *marcio* szónak ily jelentése: '*perderla marcia la partita*': teljesen elveszíteni a partiet (Tomn.). A *marcio*: 'rothadt, semmitsemér, hitvány' szótól származik a német *matsch* kártya-műszó és a *matschen* ige is (vö. Valentini). Az ol. *marcio* a lat. *marceo* (*marcesco*): 'hervad, fonnyad, bágyad, lágyul, gyengének, erőtelennek lenni' igéből származik (Tomm.).

Lássuk már most, hogy lesz a gyengéből erős, az erőtelenből '*marcona* alak'?

A vel. *marzóna* szó hangsúlyos tagjának *o*-ja a magyarban az első szótag hangzójának asszimilációját vonta maga után; így lett belőle *morcona*, vagy mint írva találjuk: *morchona*: 'semmit sem érő (eldobni való, mert rohadtt), haszontalan, semmirekellő, értéktelen, potom, hitvány.'

E *morcona* szó azután már mint magyar szó változott a rendes hangfejlődés menetén *marconá*-vá.

A szó magyar jelentésének fejlődésére nézve mindenütt még a '*dacoskodó*, *dühösködő* kis szörnyetegben' s a *marconaságban*

is, melynek a NySzót. szerint „pusillanimitas” azaz kislelkűség és „ferocitas pusilla” kisszerű, nevetséges dühösködés, vagy nagyképűsködő elbizakodottság az értelme, megvan a kisszerű, hitvány alapjelentés, a mi arra vall, hogy csakugyan a vel *marzóna*-ból származik.

Hogy e mellett a szó második jelentésében a „vad, kegyetlenségre hajló” értelemárnyalatot is megtaláljuk, annak — véleményem szerint — az az oka, a mi a „nagy Mahomet ember” kifejezés eredetének. A nép ismerte a *marcona* szót, hallott azonban valamit a „martialis alakról” is és összetévesztve a *rea* nézve hasonló két idegen kifejezést, a *marconá*-ra ruházta a *marcialis* attributumait is.

KÖRÖSI SÁNDOR.

A MAGYAR NYELV KÉPES BESZÉDE.

Az egyezés.

Több színű képek.

Inséged nő, árad s veled egy ágyban hál (Bal.).

Repülj hozzám kebelembe,
Verj hű fészket hű szívembe
Angyalom (Amade).

Én angyalkám, szép madárkám
Ime hozzád repültem (Ua.).

Szóke gyermek, kék szemű kökényfa,
Drága gyöngyöm, mit csinálsz te most? (Pet.).

Ej rózsá, rózsá, gyöngyö viola,
Kis angyalom gyere haza (Népd.).

Néha nem elégszik meg az író avval, hogy a személyt, eszközt vagy állapotot egy színű képbe foglalja, hanem képzelete csapongását követve dús színváltozatot önt el rajtuk. Ez vagy több oldali megvilágítás (fokozás) végett történik, vagy a költők részéről érzelmi áradozásnak a jele szokott lenni. Néha azonban a határozatlanság kétségtelen tüneteit mutatja.

Ha összevetjük az egy színű képpel, arra az eredményre jutunk, hogy e csoport a maga tarkabarkaságában az egységes hatást fölülte veszélyezteti s a megtévesztésre mindig elég alkalmas. Világos példa erre Balassi B. insége, mely a szokott irányban indul

ugyan, de magyartalan személyesítésben vesz el. A népdali példa is, kis hja, hogy erre a fokra nem jut, mivel épen az e fajnál közönséges fokozó egyezés legszélén fejeződik be.

Következetesség tekintetében kiváltkép megállja helyét Amade, a madár és angyal képkapcsolata természetesebb és könnyebb, mint a rózsza-viola-angyal csoporté. Ugyanezt mondhatjuk Petőfi-ről, mikor a szőke gyermek-kökényfa-gyöngy képében a szint mintegy kapcsot gondoltatja oda.

Hanem annál nehezebb eligazodnunk a következőben:

Árva leány a szerelmem violája (Pet.).

Ebben árva leány = szerelem violája; szerelem = viola, árva leány = viola. Nem lehet belőle más eredményt megállapítanunk, minthogy árva leány = szerelmi v. szerelmes viola. A kép bár ritka szerkezeténél fogva zavaros, de idegenség nem vet árnyékot rá.

Még csak annyit, hogy a több színű kép, jöllehet ellene a költői beszédben semmi kifogást se tehetünk, ha különben az egyezés törvényei szerint van alkotva, a magyar észjárás egyenességével nem fér meg, mert soha se tudhatjuk, hogy az egyező felek közül melyik a főbbik. Azt ugyan egyik-másik példán sejtjük, hogy tulajdon célja a fokozás volna, de ebben a következetesség nagyon ritka.

Nem vehetjük itt figyelembe azokat az eseteket, melyekben a kép változatossága egész költeményre terjed (Petőfi: Dalaim); csak egyes mondatok számíthatnak, mert a hibák és jelességek csupán ezek szerkezetéből tűnnek ki.

Egyébiránt e képek a magyar köz- és költői beszédben csak olyas elmés játékoknak látszanak, melyeknek különös jelentősége alkotóik előtt is homályban maradt.

II. A viszonykép. (*Metonimia*.)

A) A rész és egész viszonya.

Az egyezésekből megbizonyult, hogy a képes beszéd célja a szemléltetés. Ezen azonban nem az alak megfelelését, a külső hasonlóság arányait kell értenünk, hanem a személyek, eszközök és állapotok eltörülhetetlen bélyegét, mely minden változandóságuk ellenére is saját mivoltjukképen megmarad.*

* Azért helytelen is a metaforát hasonlatnak nevezni, mert e szó inkább külsőséget illet, holott a metafora igazi jelentősége az egyező fél cselekvésében rejlik.

Azok a képek, melyek a kisebb-nagyobb mértékbeli külső hasonlóságon alapulnak, mint teszem a virágokkal való egyezések, többnyire jelentéktelenek s eredetükre nézve nem is tartoznak a magyar képes beszéd körébe, csak úgy kapkodták át kit olasz, kit német földről.

Az egyezés vizsgálata közben lehetetlen elnéznünk, hogy a szemléltetésre való törekvés igazában kényszerűség következménye. Vagy nincs módunkban t. i. sokszor a kellő kifejezéssel közleni gondolatunkat, vagy önkéntelen vetődik föl elménkben az egyező tulajdonságú tárgyak képe s mielőtt a különbözőségüket elbírálhathatnók, rokonságuknál fogva egybecsapva kifejezésre is juttatjuk. Tetszik aztán az a könnyűség, mellyel távol eső dolgokat egymás mellé állítva látunk s e működésben mintha erőnk nagyságának bizonyítékát vennők. Nincs kedvünkre, ha észrevesszük, hogy az egyező fél szinte úgy van kikeresve s mint ritkaságnak megegyező tulajdonságai előttünk ismeretlenek.

De akár természetes, akár mesterkéltné az egyezés, annyit megkívánunk, hogy a valónak legalább látszatát mutassa; talán azért oly kedves eszköze a költői nyelvnek, mely hitet és ámit, de mindig a valóság színével.

Mint az egyezésben, ugyanazon cél kerekedik fölül a viszonyképben is.

Szegény legénynek olcsó az vére (Régi dal).

Látod ellenségünk — szomjuhozva vérünk
Veszteni jó fejünket (Ua.).

Vérünk árulója most add meg magadat (Ua.).

Tegnap rózsám megkértem,
Édes anyám nem engedett,
Mert nincs rózsámnak egyebe,
Csak a szíve s két tenyere (Népd.).

Hadd legyen sok irigyem,
Csak a szíved, galambom,
Hej, csak az enyém legyen (Ua.).

Irja fel a vaskapura,
Hogy szívének mi a búja (Ua.).

De már akkor késő lesz,
Gyenge szívem másé lesz (Ua.).

A népköltészeti példákban (szív: lélek: szerelem; tenyér: test: munkásság; vér: ember: élet; fej: ember: élet) úgy állanak előttünk a test részei, mint bizonyos működések vagy állapotok föltételei. Azért mondhatjuk, hogy részek az egész helyett, mert magukban mint amaz állapotok és működések forrásai lehetetlenek.

Egyezésről itt szó sincs, de nyilván való a törekvés a szemléltetésre. Némi homály, mint az egyezéssel, a viszonyképpel is vele jár, mivel a megnevezett részek nem csupán arra az egy működésre képesek s nem egyedül annak az egy állapotnak a képviselői. Mindamellett a szemléltetés főirányának nem szabad kétségesnek lennie, hacsak épen készakarva a többértelműséget nem keressük. Azért jelentősek a magyar viszonyképben különösen a test részei, melyek ismert működési körükben számtalan állapot kifejezői lettek hol helyzetük-, hol cselekvő képességüknél fogva.

Szabadabban bánnak e szóképpel a költők. A változatosság okáért kényszerítve is voltak rá, mivel a nép nyelvében a részek neveivel alkotott képek már-már fölbonthatatlan szólásmódokká rögzöttek s a példák elég világosak arra, hogy utmutatókul szolgáljanak hasonló alkotásokra.

Irodalmunkban ilyeneket lelünk:

Minden keresztyén fül megiszonyodik az eretnokség hallásán (Pázm.). A fiatal művész egykorúí közt nem talált keblet, hol kiömlhessen (Kölcsey). És gyermekeit idegen kéz fogja ápolni (Ua.). A nemes elsírá könyét a dicsőség után és nem mutatkozott kéz az érdemelt díjt homlokára füzendő (Ua.).

Él magyar, áll Buda még! (Kisfaludy K.)

Önként messze szakadtok

A vértől, melyhez tartozni szerencse s dicsőség (Vör.).

S a jók búsan álltak hamu és üszök felett (Tompá).

Mi haszna, hogy a csoroszllya

Az ugart felhasználja? (Pet.)

Nyelvek és fülek, csend,

Figyelem! (Ua.)

A régi írók még nem tágítanak ugyan a szokott körtől, de Kölcsey merészen vet új állítmányokat a kézhez, s azok a munkássággal nem egyfokúak, hanem alája tartoznak. Példaadása követésre méltó, a mennyiben az elnyűtt képek új színezésére törvényes módot nyújt. Ennél kevésbbé sikerült s latin forrásra vall

a kebellet alkotott viszonyképe. Jóval homályosabb a szívnél, minthogy nem cselekvésre, hanem csak helyre emlékeztet, melyen még belül kell képzelniünk a sejtetett indulat fészket s ennélfogva az alkotásbeli könnyedség hiját érezzük.

Vörösmarty példája (vér: nép) a testvér szótól szakadt s bár egy-két alosztályon átszökken, a szokott csapáson halad.

Tompa a hamuval és üszökkal a rom valamennyi részét összefoglalva körülírassá szélesíti a viszonyképet. E mellé állítva még Kisfaludy példabeszéddé vált mondását s a Petőfiről vett idézetek elsejét, sajnálhatjuk, hogy ily képek szerzéséhez ritka az alkalom, mivel eszközeink közt alig akad egy-egy, melynek e vagy ama része az illő cselekvéshez képest bélyegző volna.

Többnyire hát költőinknél is csak a testrészek járnak.

A szerkezetre nézve alig találunk figyelemre méltót, hacsak azt nem mondjuk annak, hogy a rész igen gyakran alany vagy határozó. Néhány példából tisztán kitűnik (kéz—ápol; csoroszlya—hasogat), hogy átható cselekvésű állítmány mellett az egész és rész viszonya az állítmányon fordul meg s hogy a rész-alany ilyenkor nem egyéb, mint az állítmányban kijelentett cselekvés egyik módja.

Az egész áll a rész helyett a következőben:

Egy árva szó se beszél
Zsigmond győzedelmét;
Mind a világ, széles világ
Rozgonyi Cicellét (Arany).

A falu, város, ország helyett a világot emlegetjük; ily viszony kevés van. Különben itt is a testrészek nyomakodnak előre, még pedig nyelvünk sajátságakép. A páros testrészek a mi eszünk járása szerint egyek. Azt mondjuk: szikrázik a szeme, megkötözték a kezét, de: fél szemére vak, fél lábára sánta, fél vállas sat. ha a részt akarjuk értetni. Itt tehát kétségtelen viszonyképpel van dolgunk s kifejezéseink idegen nyelvvel szemben nem szorulnak mentségre.

Baj inkább az, hogy nyelvünk e sajátosságát is kikezdték. A fővázat, a nélkül hogy bizonyításával vesződném, egyenest a bibliafordítókra háritom. Utánok romlott az egyházi nyelv, majd a világirodalom is szabad úton tárt az idegen áradatnak. Ma már a népnyelvbe is beékelődött a páros testrészek többes számú alakja. Bár halljuk még, hogy a tolvajnak megkötik a kezét s nem kezeit, a lónak is lábára verik a békót, nem lábaira, de azért így is szól már a nóta: „Mikor megölelem, fájnak a karjaim.”

Ez idegenség, úgy rémlik, ilyes kifejezésekből fakadt a népnél:

Az én rózsám szeme párja
Többet ér, mint Budavára.

Tovább fejlett s a pusztá többes számig erősbült ily példák után:
,Két ujjá van a subának...' (Népdal).

Az ily jelenséget semmi esetre se mondhatjuk fejlődésnek s ha szabatosabb volna is a többes szám, annyi bizonyos, hogy a képnek véget vetett; de az eltérés okait keresve meggyőződhetünk arról is, hogy az egységes fölfogás logikusabb s inkább a dolog velejéig ható, mint az a másik.

A szerkezet a rész viszonyáéhoz hasonló.

KULCSÁR ENDRE.

ROKONÉRTelmi SZÓK.

Kínál (kínálgat). Ajánl (ajáll, ajánlgat).

Kínál: Ide ígér, oda kínál (Erd: Közm. 106). Mit is érünk a szép szóval, ha nem kínálsz borral, jóval (Erd: Népd. II.230). Ha meglátja, mézes kenyérrel kínálja (Nyr. I.371). Gyönyörűséget kínál, hogy mérgét megitassa (Fal. 160). Papot, mestert kell kinnálni, a többinek van esze (Erd: Közm. 132). Egy leánnyal megkínáltak; de nem tudom mit csináljak, elvegyem vagy retiráljak (Népd.).

Ajánl: Itt a szívem, néked ajánlom (Kálm: Kosz. I.114). Átkozott az atya, százzorta az anya, ki az ő lányát táncra elajállja (uo. II.64). Rut hűség törésen ajánlgat hűséget (Tompá: SzécsiM). Az ur isten oltalmába ajállak (Nyr. I.463). Minden lánynak azt ajánlom, szerelemnél jobb az álom (Erd: Népd. I.95). Rokoni jóvoltát másképp is ajállja (Ar: Buda h. VI).

Önszántából kijelenti, hogy valakivel jót akar tenni.

Kínál szót ad a szándéknak, hogy egy birtokába vagy rendelkezésére lévő tárgyat végkép vagy használatra átenged; illetve megmutatja, elébe terjeszti vagy csak utal rá és kéri, hogy fogadja el. A kínáló szivességet mutat vagy tesz azzal, hogy önként lemond egy őt megillető jogról és arra, a kinek kedveskedni akar, ruházza át. A számító elme azonban azzal saját érdekét tartja szemmel; kifejezi ugyan hajlandóságát a jó nyújtására, de csak megfelelő viszonzás fejében; kéretlenül akar vállalkozni a fönnforgó

hiány pótlására, a jelentkező szükség fődözésére, de teendő szolgáltatának árát kéri. Ezzel a csupán hasznot célzó szolgálati készséggel szemben álló eset az érdektől ment, önzetlen kínálás, mely bár kárunkra lehet, a veszteség érzetét azonban elnyomja a jóakarat sugalta vágy, hogy másnak kedvébe járjunk. A piacra kerülő árunál az első, ebédre meghívott vendéggel szemben a másik nézőpont érvényesül.

Ajáll, rábirni igyekszik, hogy bizonyos, jelzett körülmény figyelembe vételével cselekedjék; vagyis a helyzetet föltárva, megokoltan javasol s minthogy egyenesen a rokonérzet kifolyása, mely a rosszat is jóhiszemben adja, tehát él, de nem azonos a rábeszéléssel. Az ajánló, a menyiben arra törekszik, hogy különböző dolgok közt kapcsolatot létesítsen, még pedig azzal, hogy az egyik előtt a másikat földicsérve, a gerjesztett jó vélemény folytán elhatározásra terel, hivatásához képest közlető személy. Az ajánlás hatályos eszköze a megismertetés, mert elmondva mindazt, a mit a dologról tudunk, a meggyőződés munkája már félig-meddig sikerült. Természetes, hogy az így vázolt kép csak annyiban igaz, találó és részletes, a mennyiben célunk megköveteli.

Kínál sajátot, tulajdont, ajáll idegent is; az érzéki, ez elvont dolgot is kíván másnak juttatni; ott a tulajdonjog végkép átszállana, itt csak alkalmazásában változnék; amott mintegy önmagamát fosztom meg valamitől, emitt csak annyiban van közöm hozzá, hogy alkalmas volta iránt nyilatkozom. A kínálás vagyis a vagyon tudatos csökkentése mindenképen, kétes gyarapítása többé-kevésbé áldozat számba megy s így természetes, hogy az adási készség sokszor csak hosszas lelki küzdés árán érlelődik meg; az ajánlás leszámol a higgadtan mértékelt körülményekkel s miután arravalónak, célszerűnek találta, áll elő; viszont ez a helyzet támasztotta gondolatait kifejtve, lelkemre beszél, int, figyelmeztet, sarkal vagy visszatart, tehát szellemi életemre hat, az helyelközzel, ha a birtoklás hasznát kell kimutatnia, szintén okoskodik ugyan, de többnyire a tárgy szemléltetve önmagát kínálja s a mint szemre tetsző vagy nem, elfogadjuk vagy visszautasítjuk. Tehát az ajánlás csak emberhez intéztetik s ellenben kínálják az oktan állatot is, ha az eledelt elébe rakva, ösztönére bizzák, hogy hozzányuljon. Kínálkozik (tárgy), ha látva megtetszik; ajállkozik (eszés szerzet), jóvoltáról bizonyítékot szolgáltat. Az utóbbi példa arra mutat, hogy az ajánlás létrejöttében közreható három tétező (factor) közül kettő: az ajánlott dolog és az ajánló

néha egy személyben egyesül; ez esetben valaki a hajlandóság, jóindulat elnyerése végett alárendeltséget, szolgálati kedvet ígér. A ki istennek ajállja magát, teljesen neki veti alá akaratát. Az elmenéskor divatos köszönés: 'ajánlom magam' annyit mond: elmegyek és kérem, higgyen továbbra is jót felőlem.

Ide való: Adogál: kínál. 'Keveset adogáltak a buzámért' (Nyr. IV.93). Ráköt. 'Ugyancsak kötötte rám a jószágát' (Nyr. IV.223).

Tehér (tereh, terű). Suly.

Tehér: Sürgő csoport, száz szolga hord, hogy nézni is tereh (Ar: A w. b.). Nyakadba maradt a terű (Kr: Vadr. 94). Egyszer a feleség^e teherbe esett (Kálm: Kosz. I.237). Sok kéz könnyebbíti a terhet (Ball: Példb. 241). Minden számár a maga terhét érzi (Nyr. II.334). Megroppant a nagy terű alatt a tengely (Nyr. IX.32). Egyenlő teher senki nyakát nem szegi (Erd: Közm. 234). Nem bírom a vétek terhét (AGy: NépkGy. III.84).

Suly: A szegénység sulyaihoz szokott (Nyr. XI.326). Késő bűnnek nagyobb a sulya (Ball: Példb. 60). Oh fordítsd el kemény sulyát méltó büntetésednek (Thaly: VÉ. I.313). Félek, hogy sulya rám vissza ne essék (Ar: Buda h. X). Életét elnyomta önön sulya (Ar: BolI.). Megérezte a kezem sulyát (Ball: Példb. 241).

Nagy nyomás, melyet egy test az alatta levőre kifejt.

Tehér az emelés vagy vitel okozta hatás, melynek elviseléséhez megfeszített erő szükséges. Két tárgy kölcsönösen hat egymásra; a mozgató erő küzd a tehetetlenségi állapot és a nehézkedés ellen; az egyik huzza, viszi a másikat és ez reánehezedik, meg-eröltetésre kényszeríti az elsőt; azonban a teher érzetéből nem vonható következtetés sem az egyik általánosan gyöngé, sem pedig a másik általánosan nehéz voltára; mást lankaszt, a mit játszva viszünk; minket megtör, holott más föl se veszi; hanem az világos, hogy a vitt tárgy tömörségének és nagyságának megfelelő erő megvan a vivőben, annyira, hogy továbbozdítja, de egyuttal nyomását szenved. Másrészt nemcsak az erőnkkel majdnem egy-értékű nehézkedés, hanem a könnyű test is, ha sokáig visszük, húzzuk, teherre válik. Tehát teher általában a szállítással járó megerőltetés, melynek érezhetősége attól függ, hogy a szállító eszköz mennyit és meddig bír el. Egy mázsa só lónak nem, embernek már teher. A könnyedén fölemelt szék teherként fáraszt, ha jókora ideig tartjuk. Suly magában, a körülményektől függetlennek

tekintett tárgy, mérés vagy összehasonlítás útján meghatározott nehézsége, mely, föltéve hogy az egészben megmarad, egy és ugyanazon számban nyer kifejezést. Egy mázsa sónak, ha nem csökken, mindig annyi a sulya; egy embernek azonban nagyobb terhére esik, mintha még valaki segíti a vitelben. A suly állandó, a teher viszonylagos nehézség; az az állapot nyomó, ez pedig a hatásnak kitett tartó erő jelzője; az a test általános tulajdonságának fokával számol, ez a nehézség nyilvánulási módja, benne gyökerező, de külső viszonyoktól függő tünet; azt az észlelet, ezt a közletlen érzet adja tudtunkra. Ha a teher nyomó ereje van kérdőbe, nagyságát sulyokkal fejezik ki (vö. tehersuly). Különös értelemben teher a nőnek a szülést megelőző állapota; suly mértékegységül szolgáló szer, pl. egy kiló. (Vö. nehezék: kisebbszerű mérték, pótlószere a sulyegyenlőség helyreállításának).

Átvitt értelemben a kellemetlen állapot szülő okát jelzik. Ha a cselekvés minősége természetünkkel nem egyezik, a nem tetsző dologból származó közletlen állapot, így: ha a szokatlan munka nincs ínyünkre és a nyomában járó fáradság, a vagyonban megkárosító kötelezettség, a lelket megviselő gondolat nyomasztó érzete teher. Ha a jelzett ok nyomós, csapás, balsors vagy szerencsétlenség, mely egész mivoltunkra kihat és lenyűgöz: suly. A nagy adó: teher, a testi ügyefogyottság: suly.

Ide tartozik: Cölönk: gyermek, ki az anyja után jár. „Ne járj örökké a sarkamban te cölönk. Cölönköld ide azt a zsákot fiam” (Nyr. XV.473). Gálya. „Ez a gyerek egész gálya nekem” (Nyr. VII.474). Göcs: ellensúlyozó nehezék a kutgémén (Nyr. XI. 238). Huzat. „Merre van ennek a fának a huzatja” (Nyr. III.141). Kölönc. „Elég egy ebre egy kölönc (Erd: Közm. 46). Kölöncöt vett a nyakába” (Nyr. VIII.372). Kölöngy: azon fa, melyet a végből akasztanak a barom lábára, hogy tovább ne mehessen (Nyr. VIII.378). Nehezék. „Ott pihen a béke, hol lebegő sulynak más suly a nehezéke (Ar: Buda h. I.). Ha csak egy kis nehezékkal több lesz az egyik szelencébe, felbillenti a gémet (Nyr. V.460. Dug.). Nehezékkal árulják a sáfrányt (Erd: Közm. 207). Tergeny: teher (Nyr. XI.477).

Szűk (szűkös). Keskeny. Szoros.

Szűk: Bizony szegény az én szomszédom, szűkös nála a kenyér (Nyr. III.474). Nincs szűke azoknak, kik hamis vallást prédikálnak (Fal. 58). Ideje már, egy kevésbé szellőztetni a szűk

házat (Ar: SzentL.). Akkor kell a zsák száját szűken tartani, mikor teli van (Nyr. VI.131). Szűk az igaz szív, ki csak egyedül hív (Thaly: VÉ. II.10). Monostori sűrű berek, azt mondják ott szűk a gyerek (Erd: Népd. II.120). A ki szűkön vet, szűkön arat (Ball: Példb. 409). Ha szűk a konyha, minden falat jó ízű (Erd: Közm. 136).

Keskeny: Keskeny karcsu derekadat add nekem (Kr: Vadr. 245). Keskeny padló, széles árok (Nyr. XI.40). Egy nagy szilaj bika fut a keskeny uccán (Ar: T. IX). Széles az asztal, keskeny az abrosz (Erd: Népd. III.78). Keskeny az ut nem tud visszajönni (uo. II.67). Vékony nád, keskeny nád (Szer: Népd. 36).

Szoros: Senkivel szoros barátságot ne köss (Fal. 218). Egy-más közt szoros egyezséget tettek (Kr: Vadr. 314). Nekem ugyan a világ, se nem szoros se nem tág (Erd: Népd. III.181). Szoros a kapca néki (Ball. Példb. 225). Oly gyengén beszél, hogy szoros társa is alig érti (Nyr. I.128. Fal.). Szívesen szereti, szoros ügyeiben előgyámolítja (Fal. 160). Szoros bilincsekből reggel ha fölkelnek, mégis szabadulást szegények remélnek (Thaly: VÉ. I.226).

Jelzi a viszonylagosan csekély terjedelmet.

Szűk az elhelyezkedést, áthatolást gátló, kicsisége miatt célszerűtlen tér, melyben az alkotó élek a törvényszerűség hijával egyforma vagy eltérő nagyok; a nélkül, hogy az egybeszögelésükkel körülzárt hely, tapasztalat szerint, az előre és oldalt való terjeszkedésben föltűnő különbséget mutatna. Keskeny, hol a méretek állandó aránya szabályszerűleg abban nyilvánul, hogy a hosszirány a szélebeli kiterjedésnél jóval nagyobb; tehát hosszukásan nyúló, szélességében kisterjedelmű, alakilag egyező tárgyakat határoz meg. A palánk két deszkája közt huzódó vékony ür keskeny, kilőtt puska-golyó a falban szűk nyílást fúr. A keskeny-nyel jelzett tulajdonság elejétől végéig kihat az egészre (keskenyedik csak grammatikai alak) és bélyegző volta rászolgál, hogy a kapcsolatos tárgyat önállónak vegyük; szűk egy-egy rész is t. i. kicsiny és alkalmatlan, holott a másik elég nagy vagy éppen tág lehet. A keskeny palló mindenütt egyenlően nagy, két széle egyközűen halad; de a szűk ruha jöllehet bő ujjú, mellben pl. nem ér össze. Keskeny az ucca, mint állandó sajátság, nagyságának illő jelölése; míg a széles ucca is szűknek bizonyul, ha sokan vannak egy csoportban és elállják az utat. Szoros nyomós hatásánál fogva, hogy benne, rajta a mozgási lehetőség az elenyészésig korlátozott, szűknek értelmileg felsőbb foka. Merőben ellentétje lévén

a bőnek, annyira simul, tapad egy körülburkolt dologhoz, hogy alig parányi közt hagy s kényelmetlen, a lélegzést elállító nyomás érzetét kelti. Szűk helyen a járás-kelés ügyel-bajjal történik; szoros helyen megállani is alig van módunkban.

Átvittén szűk a sokra számító föltevés ellenében, a kevésnek, ritkának kelletlen észrevétele. Szűk a termés, ha várakozásunk dacára keveset ad. Innen szükség: bajos állapot, ha nincs a mi kell. Szoros oly viszonyra utal, melyet a tartósság biztosítékául erősen lekötő szer — kényszer, szeretet — fűz egybe.

BÉLTEKY KÁLMÁN.

A KOMBINÁLÓ SZÓALKOTÁS.

SIMONYI egyik akadémiai értekezésében* ismertette a szóalkotás ez eddig figyelemre nem méltatott nemét, egész nagy sereg példával bizonyította annak gyakoriságát, s fölhevítve nyelvészeinket az ez irányban való tovább kutatásra.

Szavai kedvező fogadtatásra találtak, azóta a Nyelvőr majd minden számában jelennek meg újabb és újabb „adatok a kombináló szóalkotáshoz.”

E jelek arra vallanak, hogy az eszme életre való, van tudományos alapja s szókincsünknek e szempontból átvizsgálása haszonnal fog jární. De másrésről az eddigi eredmények mutatják azt is, hogy a módszer még nem biztos, mintegy csak a sötétben tapogatódzó, nincsenek kifejtve, pontosan meghatározva az elvek, mikor és mely esetekben lehet alkalmaznunk a szófejtés kátyús, bukkanós útjain. S épen ez a legbukkanósabb, melyen a módszer haladni akar: az u. n. kivételek, a rendes útról letérő, szabálytalan alakok, eddigi módszereink előtt megfejthetlen nyelvi jelenségek zűrzavaros csoportja. Az ezekben uralkodó törvények tanulmányozása, természetes rendszerbe foglalása, osztályozása egyike a legérdekesebb, legvonzóbb föladatoknak a nyelvészre nézve. Minden egyes alak úgy tűnik föl első pillanatra, mintha a nyelv szellemének csapongó játéka szülte volna, mintha kiszököknt volna társai közül, s egy magában futja azt a kört, melyen a többiek szabályos csoportokba sorakozva mozognak, nincs törvény, nincs erő, mely másokkal egybefűzné. Pedig bizonyos, hogy v a n, csak keres-

* Kombináló szóalkotás. Ért. a nyelv- és szépt. köréből XV. kötet. III. szám.

nünk kell. S ha ezzel a módszerrel csak felét, negyedét leszünk képesek valószínűleg megmagyarázni, szép eredmény lesz, s megérdemli a vele való tüzetesebb foglalkozást.

El kell azonban ismernünk, hogy sok a gyenge oldala még e módszernek. Már maga az a körülmény, hogy vele a szófejtés r o p p a n t k ö n n y ű, szinte játékos, a vele való bánásban nagy ovatosságra int. Első pillanatra gyerekjátéknak látszik s az a v a t a t l a n k e z e k b e n a z z á i s v á l h a t: két szinonim szóból kikombinálni egy harmadikat. Ehez nem kell fárasztó előkészület, fonetika, nyelvtörténet, rokon nyelvek sat. tanulmányozása, csak s z ó b ő s é g és egy kissé virgonc elme, s a képes lapok minden rébuszfejtője kész nyelvész; a hajlam és r á t e r m e t t s é g, sicuti exempla docent, úgy is nagy nálunk. Meg kell értetnünk, ki kell világosan fejtenünk mi a különbség e szómagyarázat: *kurtékli* (kacagány) = *kurti* + *rékli*, *rekkenyeg* = *rekkenő* meleg, *csereburing* = *cserebogár* *burrog* (*brüng*), *eleinteken* = *eleinteni* napokon (Simonyi) és a Gelei Katona: *káposzta* pro *kapa hozta*, *sárarany* pro *sárga arany*, *tarvarjú* pro *tarka varjú* sat. (Toldy: RégiM-Nyelvészek 312) ma már mosolyra indító szófejtések között. Mert látszólag egyre megy!

Nagy fogatkozása továbbá e szófejtésnek, hogy m a g y a r á z u g y a n, d e n e m b i z o n y í t. Lehet! Lehetni sok minden lehet, csak az a kérdés, elhiszem-e? Míg más módszerrel dolgozó etimologia minden egyes szó keletkezését, történetét, viszontagságait apróra el tudja mondani, a hangalaki és jelentésbeli változásokat egész sor analóg példákra mutatással bizonyítja; itt minden egyes magyarázat különálló, nem támogatja egyik a másikat. Az egyiket elhiszem, a másikat nem, a szerint, a mint több-kevesebb kifogásom van ellene.

Mulhatatlanul szükséges tehát az alapelvek tisztázása, körvonaloza, hogy útmutatásuk mellett biztosabb szemmel dolgozhassunk. E föladatra nem tartom magam se hivatottnak se választottnak. Simonyi egy értekezésében bebizonyította, mennyire gyakoriak e jelenségek, egy másikban bizonyára alaposan ki fogja fejteni az egész rendszert, megjelöli a határokat, a melyet magyarázatunkban átlépni nem szabad. Addig is, míg ez megtörténik, figyelemgerjesztőül inkább elmondom néhány általános észrevételem, melyek e kérdés vizsgálgatása közben támadtak.

Jó formán még azzal se vagyunk tisztában, mit értünk 'kombináló szóalkotáson', az az sok olyat is értünk, a mi voltaképen

nem az. A jelenséget, miket eddig e név alá foglaltunk, önmaguktól két csoportba oszlanak. Az egyik csoportban csupán a hangalak bővül vagy változik meg más szónak ráhatása folytán, a szó azonban megtartja eredeti jelentését s e nyelvtünet az u. n. rendes hangváltozásoktól csak a ható okra nézve különbözik. A másik csoportban mind a hangalak mind a jelentés nagyobb módosulást szenved, vagyis egy különéletű új szó keletkezik. Nézetem szerint a kettőt nem kellene egy kalap alá fognunk, mert lényeges különbség választja el őket egymástól. Ezekre tartjuk meg a reá illő 'kombináló szóalkotás, kombinált szók' vagy a SZINNYEI jó magyarsággal ajánlotta 'szóvegyítés, vegyülek szók' elnevezést; amazokat csatoljuk a külső analógia osztályába, mert alapjában oda tartoznak. A külső analógia ugyanis abban áll, hogy egy szóalakra más szóknak megfelelő alakja van hatással. Az eredmény ugyanegy. Mindkét esetben kívülről jött hatás folytán keletkeznek hangváltozások, ellentétben a belső analógiával.

Nehéz arra szabatos feleletet adni, mikor lehetséges e nyelvi folyamat beállta s mikor nem. Egy pár esetet azonban már megjelölhetünk, a mikor valószínűbb.*

A példák ugyanis arról tanúskodnak, hogy a szóvegyülés leggyakrabban akkor fordul elő, mikor a lélek fölindult, nem normális állapotban van, tehát a szitkozódó, ócsárló, gúnyoló, tréfáló sat. beszédben. Ingerült lelki állapotban az idegek izgatottak, az érzéki benyomások egymást kergetve, egybekeverődve rohannak az idegszálakon föl az agyba, a szájnak nincs ideje kényelmesen lekopogni egyiket a másik után, egyikről átmenni a másikra, kénytelen együtt, egyszerre adni le mindakettőt. A gúnyoló, tréfagyártó szintén elismert szóferditő. Sokszor a hatást külső eszközzel, a nyelv öntudatos szándékos, elcsavarásával idézi elő, s épen ez a mozzanat különbözteti meg amattól. A beszélő mintegy már külsőleg jelezni akarja, hogy ő most a szónak rendes értelménél nagyobb nyomatókot, jellemzőbb színt, árnyalatot akar adni, egy szóval akarja kifejezni azt, a mit a rendes beszédben kettővel, hárommal teszünk érthetővé; amaz teljesen önkéntelen. Ez alapon helyesen magyarázotakul fogadhatjuk el pl. *csunda* = *csunya* + *ronda*, *kapciáskodni* = *kapcáskodni* + *hepciáskodni*, *ócsmáll* = *ócsáll* + *becsmáll*, *sikobál* = *sikoltoz* + *kiabál* (Simonyi); *kustos* = *kastos* + *lustos*, *nyaláncsi* = *nyalánk* + *kiváncsi* (Szinnyei Nyr. XIX.76), *vihorogni*: *vihogni* +

vigyorogni (Steuer uo. 126) sat. Viszont e föltétel meg nem létéből szinte a priori elhibázottaknak tarthatjuk pl. *horpály* (széles völgyes hely Fehér m.) = *horpadás* + *lapály* vagy talán inkább *horh* + *lapály*; *piszke*, *biszke*, *büszke*: *pöszméte* + *ribiszke*, *pontyó* = *ponty* + *compó* sat.

Szintén egyik gyakori előmozdító ok e fajta szók keletkezésében, mikor két szinonim, gyakran hasonló hangzású szó van egy fogalom kitételére, a mely egyformán járatos, s ü r ü h a s z n á l a t ú szó, s ennél fogva könnyen földézhetődnék egyszerre a tudathan. Az u. n. nyelvbotlások nagy része ebből támad, pl. *zsinaj* és *zsvat*, *gazmalék* = *gaz* + *törmelék*, *paszat* = *piszok* + *maszat*, *pockány* = *pocok* + *patkány* (Simonyi); *maplasz* = *mappa* + *atlasz*, *szürkőnyet* = *szürkület* + *alkonyat* (Szinnyei); *bodréjos* = *bodros* + *taréjos* (Steuer); (magam mondtam a minap: *fujcsa el a gyertyát* = *óccsa el* + *fujja el*) sat. Gyöngé alapon állók: *bingyó* (kicsiny, ki nem fejlődött gyümölcs) = *bimbó* + *bogyó*, *mánkó* (együgyü ember) = *málé* + *ánkó*, *zámor*: *crapula* (erdélyi szó); vö. *zákányos*: *mámoros* (Kiskunság), *ténfereg* = *tévelyeg* + *fentereg* (Simonyi); *tohonya* = *tunya* + *rohonya* (!) (Sebestyén) sat, mint a melyekben a kombinációba vett szók egyike kevésbbé ismert, csak csekélyebb körben elterjedt tájszó.

Azok az esetek, mikor az egyik szó nem rokon jelentésű, de r o k o n h a n g z á s ú (*család-csalárd*, *patak*: sár *csatak*, *latyak*) vagy rokon hangzású és ellenkező jelentésű (*rózan-józan*) szintén előfordulhatnak, de kevésbbé gyakoriak.

Már fentebb kiemeltem e módszer legnagyobb gyöngéjét, hogy t. i. m a g y a r á z, d e n e m b i z o n y í t. Nem bizonyíthat, csak n e g a t í v e. Csak akkor alkalmazhatjuk, a szembeszökő esetek kivételével, mikor minden más magyarázat valószínűtlenebb vagyis ennek mindig csak v é g s ő e s z k ö z n e k kell lennie, ha t. i. a fentebb kiemelt tényezők lehetősége mellett szólnak. E tulajdonsága mutatja, hogy még sem olyan könnyű szőfejtő módszer, a minőnek látszik. Haszna, tudományos értéke csak alapos készült-ségű nyelvész kezében lehet, — az eltévelyedés még így is könnyen megeshetik.

Az alábbiakban az eddigiekből összeállítottam azokat, a melyeket nem tartok elfogadhatónak, vagyis a melyeknek m á s, valószínűbb magyarázatuk is van.

Simonyi idézett értekezésében, melynek kivonata a Nyr. XIX.

kötetében is közölve volt, egész sereg ilyen szómagyarázatot állított össze. Hibázatom a következőket:

„*Ábaskodik* = *ágaskodik* + *lábaskodik*.‘ Vagy tán ez lett amabból a *láb* belekeverésével?‘ (13 l.) — Valószínű ez utóbbi; ámde akkor magyarázatlan marad az *ábaskodik* alak! Nézetem szerint ez olyan hangváltozás, mint *uborka-ugorka* IV.287. *barboncás-garaboncás, küszög-küszöb*.

„*Bingyó* (kicsiny, ki nem fejlődött gyümölcs Nyr. VII.283. Vö. VI.471 és NySzót.) = *bimbó* + *bogyó*.‘ — A kombinációba vett két szó jelentése nem egyezik a kombinálttal, ez pedig mulhatatlan föltétele vegyületszó keletkezésének, s a hangalak sem olyan, hogy könnyedén összeolvadhatna. Talán inkább a *benge* szóval függ össze. Vö. *benge* olyan gyümölcs, a mit a szedő rajta feledett a fán‘ XVII.91. Még megjegyzem, hogy a Nyelvtörténeti szótárra hivatkozás tévedés, mert e szó nincs benne.

„*Bizgat* = *biztat* + *izgat*.‘ — E szóra már a XVII. század elejétől van adatunk: „Az emberek nem *bözgetnék*, hogy tett szegény asszony testamentumot (LevT. II.398). Sok több dolgot hozhatnék elő, de csak *bizzegetnélek* és ingerlenélek vélle benneteket (Bal: CsIsk. 34). A meleget benned *felbizgattya* (Nad: Kert. 314). A h a n g y a - f é s z k e t *megbozgatják*‘ (Kónyi: HRom. 80). Ez adatokból látnivaló, hogy a szó alapjelentése semmi kapcsolatban nincs a *biztat* igével, tehát vele kombinálnak egyáltalán nem tarthatjuk. Kétségtelen, hogy a szó eredeti jelentése: *mozgat*, s véleményem szerint ugyanaz a szó is. Az *m—b* hangváltozás a magyar nyelven belül is elég gyakori (*mankó-bankó* (NySzót.), *mosolyog-bazsalyog* II.135. *bozgat*, *bozdít* II.84. 278. III.178); Budenz kimutatása szerint pedig több *b*-vel kezdődő szavunknak *m*-es alakok felelnek meg az ugor nyelvekben (lásd a *bíz- bün, bolyog, bogyó, bölcs* cikkeket MUSzót.). A jelentés és alak egyezése folytán egy ugor *‘movere’* jelentésű fő sarjadékainak kell tartanunk a *mozog* (*bozog*), *moccan*, *bolyog*, *ballag*, *mász*, *bosszú*, *bosszont*, *bosszankodik* gyökérszavainkat és származékaikat. [E szerint elesnék BUDENZnek a magy. *bosszú*, *bosszont*-ról adott magyarázata. Ő ugyanis a lp. *puoše*: *‘böse’*, finn *paha* szóval veti egybe, melyből ő s ugor tőül kiválnék *badz*, *bad-*: *‘aegrum esse; aegre ferre, irasci’*, s összefüggne a *bal*: *‘laevus sinister’* szóval. Tekintve, hogy más nyelvek is e lelki állapot kifejezésére mozgást jelentő szavakat alkalmaztak (lat. *movere*, *motus*, ném. *regen*, *er-regen*), valószínűbb, hogy a magyar nyelv is így járt el; hiszen

bosszant tulajdonkép = *bolygat*, „mozgásra indit[.]”. A *bozgat*—*bizgat* hangmódosulásra vö. *csombók*—*csimbók*, *bunkó*—*binkó* sat. a mai jelentés fejlődésére befolyhatott a hasonló hangzású *izgat* is.

,*Bukseng* = *buksegg* + *bukfenc*‘. — NÉGYESI, ki e szót magyarázta (*buk-seng* ugor *tenge* Nyr. XII.228), régibb alaknak tartja a *bukseng*-et, s ennél újabb fejlődés a *buksegg*.

,*Dülekedik* (tülekedik): *dül* + *dulakodik*‘. — A jelentésben épen nem érzik a *dül* fogalom, s még csak nem is a *dül* egyenes származékának tekintjük, a melyhez csatolva van a NySzótárban, hanem egyszerűen a *tolakodik* magas hangú változatának. A jelentés világosan erre utal.

,*Endeledik*: *émelyedik* + *andalodik*‘. Lásd az előbbi.

,*Gajdász* = *gajdol* + *kajdász*‘. — A ki „tele torokkal kiáltoz”, az nem *gajdol*. Közöséges *k—g* hanggyengülés.

,*Gérnye* = *gérhes* + *tesznye*‘. — A magyarázat így oda vetve nagyon is kétséges. Úgy sejttem, hogy idegen, kölcsönszó, talán épen a tót *grňa*: 1) „dudorodás, görcs” pl. a fán, s átvitt értelemmel 2) „nyomorék, hitvány gyatra”.

,*Guliba* = *gunyhó* + *galyiba*‘. — Olyan hangszinváltozás mint *rúzza*, *katuna*, *kamura* III.469. *vucsora*, *mungorol* Tájsz. sat.

,*Horpály* (szeles völgyes hely Nyr. XI.284) = *horpadás* + *lapály* vagy talán inkább *horh* + *lapály*‘. — Az idézet téves, mert ott nincs. Mindkét magyarázat erőltetett. A *horpály* olyan származék *horpad* mellett, mint *dagály*—*dagad*, *apály*—*apad*, *aszály*—*asz-* mellett.

,*Keremít* (kanyarit, karén vág pl. kenyeret) = *kerít* + *karamít*‘. — Tudtommal *keríteni* nem szokták sehol a kenyeret. Tisztán magashangú változata a *karamít*, *kanyarit* igének.

,*Mánkó* (együgyű ember Udvarhely) = *málé* + *ánkó*‘. — Bajos elhinni. Az *ángó* székel szó, a *málé* pedig csak a Balaton melékén jelent együgyű embert (Tájsz.). E fogalom kifejezésére a magyarban következő szók vannak: *bamba*, *bangó*, *ángó*, *banga* (Tájsz.), *bolygó*, *bolyhó*, *bohó* (NySzót.), *balga*, *muku*, *mulya*. Az utolsó kivételével mindezek aligha egy alapszóra nem mennek vissza, s ez a: *bolygó*, *bolyogó*: erraticus (NySzót.), melyből természetes jelentésfejlődésnek vehetjük a *bohó*, együgyű jelentést.

,*Nyiszál* (Dunántul) = *nyes* + *riszál*‘. Dunáninnen is, míg a *riszál* (ném. reissen?) tisztán pusztán dunántúli szó, tehát nem vethető egybe. Valószínűbb a Budenz magyarázata, hogy t. i. a *nyúz* származéka és változata (vö. *csúszol*—*csúszol*).

„*Piszke, biszke, böske* (egres, de az első kettő ribiszket is jelent) = *pöszméte* + *ribiszke*.’ — Aligha. Hisz a *pöszméte* (*köszméte*) szót a köznyelv alig ismeri. Valószínű, hogy a *ribiszke* (szl. *ribesz*)-ből keletkezett az első szótag elhanyagolásával.

„*Pirhanyagos* (dunántuli szó) = *piros* + *vérhenyegés*.’ — A régi nyelvben meglévén a *pirhan*, *pirhon* igető (pirhonyottál mint szép rózsá’ RMK. I.17), nyilván ennek ép olyan származéka, mint *vérhen* (*verhenő* a menny’ WinklC. 86)—*vérhenyeges*, *rékken*—*rékkenyegés*, *rékkenyeg* (és nem *rékkenő* meleg, mint a hogy Simonyi magyarázza 17. l).

„*Pontyó* = *ponty* + *compó*.’ — Olyan alakváltozat, mint *pinty*—*pintyő*, s ez a körülmény olasz forrásra utal. Vagy gondolhatnánk az -ó dim. képzőnkre is (*apó*, *anyó*, *nanó* sat.). E magyarázat lehetőségét azonban csökkentti az, hogy e képző afféle kedveskedő kicsinyítésekre használt, a mi a jelen esetben nem forog fönn.

„*Sadar* (Vas m.) = *sodor* + *csawar*.’ — Vasmegyei kiejtés (Vö. *mast*, *mangya*, *halló*: holló, *mazsár* sat.)

„*Tonka* = *tompa* + *csonka*.’ — Nagy vidéken elterjedt szó, a fölvidéken (Zólyom, Gömör) sok *Tonka* nevű család van, s így vagy régibb alakja a *csonka* szónak, vagy valami más szláv eredetű szó.

„*Ténfereg* = *tévelyeg* + *fentereg*.’ — A *fentereg* Simonyi szerint is csak itt-ott előforduló alak, a *ténfereg* közkeletű, tehát ez nem szülhette amaszt. Aligha igaza nincs a NSzótárnak, hogy t. i. elhomályosult összetétel *tén-forog* (eredetileg: tél-forog?).

„*Hímez-hámoz* eredetileg így hangzott: *imez-ámoz* vagyis *immel-ámmal* tesz v. mond valamit. — SZARVAS (Gábor) bebizonyította, hogy *immel-ámmal* eredetileg így hangzott *nyimmel-nyámmal* (*immel-nyámmal*) s a *nyámmog* igével függ össze. Nem lévén nyomósabb kifogás e magyarázat ellen, elesik a Simonyié, a ki azt az *ám*-mal köti össze.

Ennyi az, a mit Simonyi példái közül másképen magyarázni tudtam. Még több azonban, a melyet nem tartok ugyan valószínűnek, de másképp megfejteni nem bírok, ámde ezzel nincs kizárva, hogy egy élesebb szemű több kivetni valót ne találjon benne. Általában, ha valahol, az elhamarkodott szómagyarázatoktól épen itt kell óvakodnunk, a tulzott buzgalom több veszéllyel mint haszonnal jár, mert míg egyrésről a módszer tudományos hitelét kockáztatja a komolyabb nyelvészek előtt, más résről pedig a laikusokat minden megfontolás nélkül való szerte kalandozásra

biztatja. S ezek a laikusok már is jelentkeznek, olyanok, a kik nem tartják érdemesnek még az előzetes munkálatoknak sem utána-nézni, a kiknek összes tudományok — szokás mondás — a kis-ujjukban rejlik. Csak egy-két csattanós példát idézek reá.

SEBESTYÉN Károly a Nyr. mult évi nov. számában közölt e fajta szófejtéseket, mint olyanokat, a melyek „Simonyi Zsigmond: Kombináló Szóalkotás c. munkájában még nem találhatók”, s többek közt magyarázza az *éghetetlen* szót = *éktelen* + *élhetetlen* (498). E magyarázat már megvan Simonyi „Kombináló Szóalkotás” c. munkájában: *éghetetlen* = *éktelen* + *véghetetlen* (14. l.). Ugyancsak megvan STEUER mult évi cikkében is: „Adalékok a szóvegyítéshez”: *éghetetlen* = *éktelen* + . . . *hetetlen* (Nyr. XIX.126). Ebből az tűnik ki, hogy SEBESTYÉN nemcsak Simonyi értekezését nem olvasta meg figyelemmel, hanem még a Nyelvőrt se szokta lapozgatni! Ugyanő így magyarázza a *tohonya* szót: = *tunya* + *rohoda*, s ezt a megjegyzést fűzi hozzá: „Legtisztább és kétségtelen kombinációja azonos értelmű szavaknak. Kombinált volta mellett bizonyít az is, hogy a két másik szó nagyon használatos, míg a kombinált *tohonya* ritkábban fordul elő” (499). Csak annyit hibított az egészben, hogy elfeledte megnézni Budenz MUSzótárát, mert abból alaposan megtudhatta volna, hogy a *tohonya*-nak semmi köze a *rohoda*-hoz, hanem igenis a *tunya* szónak régibb alakja (224. l.). Ujabb adatokat közöl hozzá Szinnyei Nyr. XIX.151.

Egyebek közt azt is mondja: „*azt félte, hogy meggyulad* = *azt hitte + attól félt*; mert különben *félni* soha sem átható” (501). Ha csak annyi fáradságot vesz magának, hogy belepillant egyszer a Nyelvtörténeti Szótárba, meglátta volna, hogy a *félni* ige tárgyias alakkal is használatos volt: „Felwen az halalt (ÉrsC. 113). Kiki mind félye az ő anyyat es attyat (Helt: Bibl. I.4). Félic az isten-nec büntetését (Born: Evang. I.233). Félfetik elkezdett dolgok vesztességét (Gyöngy: MV. 73). Al- s felvilág félte erődet (Thaly: VÉ. I.286).” S ma is: „nem féled az istent.” Ezekből látható, többi szómagyarázatai is mily biztos alapon nyugovók, kár volna rá több szót vesztegetni.

Ujabbán egyes föltünőbb mondat szerkezeteket is próbálgattak megvilágosítani ez úton. Tagadhatatlan, hogy az analogia hatásának még inkább ki van téve a mondat mint az egyes szó, hogy a rokonértelmű, sűrűn egymás mellett használatos szerkezetek, szólások könnyen összefonódhatnak egymással, s hogy az analogia egyik hathatós előmozdító ok volt az igekötők, képzők, névragok

és névutók mondatbeli funkciójának kitágításában. Tartsuk meg azonban itt is a kellő mértéket, ovakodjunk az elsiertt általánosításoktól, ne igyekezzünk minden jelenséget egy okra visszavezetni, a mely hibába az új irányok megindítói leggyakrabban beléiesnek. Legyen utmutatónk s intőnk mindenkor a nyelvtörténet tanúsága.

ALBERT JÁNOS.

MÁTYUSFÖLD NYELVJÁRÁSA.

I. Hangtani sajátságok.

C) Minőségi tünemények a hangalakokban.

Nyelvjárások hangalakjainak minőségi sajátságai általában kétfélék. Ugyanis vagy magukban az egyes hangokban (illetőleg érintkező hangok csoportjában), vagy a hangoknak sorrendjében (metathesis) mutatnak eltéréseket. Pl. a mátyusföldi *tő csërba* vagy *bizomos* alakok az irodalmi és köznyelvi *tű csorba bizonyos* alakoktól egyes hangjaikban különböznek; a mátyusföldi *rivasztani* ejtés ellenben a köznyelvi *virrasztani* szótól a hangok sorrendjében mutat különbséget.*

E szerint nyelvjárásunk minőségi tüneményeit e két fejezetbe foglalhatjuk: 1) eltérések a hangok minőségében (szorosabb értelemben vett 'minőségi tünemények') és 2) eltérések a hangok rendjében (metathesis).

1. Eltérések a hangok minőségében.

Az egymásnak megfelelő hangok minőségi eltérései nyelvjárásunkban háromfélék. Állanak ugyanis 1) magánhangzók egymás helyett, 2) mássalhangzók egymás helyett, és 3) mássalhangzók magánhangzók helyett.

I. Magánhangzók egymás helyett. Minthogy a magánhangzók (a szűk és széles ejtésbeli különbségen kívül, mely nyelvünkben az időmértéki különbséggel egynek tekinthető) a nyelv vízszintes és függőleges irányú mozgása és az ajak működésének befolyása szerint** különböznek és különböztethetők meg egymástól, mi is e három szempontból fogjuk nyelvjárásunk magánhang-

* Az *r* hang a szó elejére kerülén, természetesen csak röviden ejthető ki; tehát egyuttal mennyiségi eltérés is van a szóalakban.

** I. Balassa: *Phonetika* elemei 38. s köv. ll.

zóinak a köznyelvtől való eltéréseit tárgyalni, vizsgálván: 1) miként térnek el vagy miként változnak azok a nyelv vízszintes mozgása szerint, 2) miként különböznek a nyelv függőleges állásában s 3) minő szerepet játszik ejtésükben az ajak különös működése.

A) A nyelv vízszintes mozgásában való (hangrendi) eltérések.

1) Mély hangzók helyett magas hangzók.

Az *óta* névutó teljesen, mindkét szótagjával, átcsapott a magashangú ejtésbe ezekben az esetekben: *möte* (így közleményben is XIX188) *mióta*: *möte csak ide gyütt* (jött); *azöte, möte itt vagyok*; *azöte mindig be van csukva*; *azöte, négy (négy) év öte*; *tavasz öte beteg vagyok*; úgy vélem, e szó magashangúsága a *mióta* alakból indult ki, melyben az átcsapást az *i*-nek tulajdoníthatjuk (vö. umlaut); e szóból aztán átterjedhetett egyéb esetekre is, legelőször mindenesetre a vele sokszor együtt járó *azótá*-ra (vö. *azöte, möte itt vagyok*). Ezen kívül még a következő szók fordulnak elő egész alakjukban magashangú ejtéssel (a köznyelv mélyhangú ejtésével szemben): *cseléd* 'család' értelemmel IV235, mint a régiség is használja, hol a két alak (*család* és *cseléd*) nem különbözött a jelentésben; a mai irod. nyelv azonban a kettő közt határozott jelentésbeli különbséget fejtett ki (*család* familia, *cseléd* domesticus) | *csücske* IV235, *csücsök* VIII282, jelentésük 'csúcs, szöglet', a régiségben úgy látszik csak a mélyhangú *csücs* kerül elő (l. NySzót.) | *förgetyű* XVI333, vö. 'forgat' | *lüttyög* VIII47, vö. 'lotyog' és 'lötyög' (NSzót.) | *verse, vörse, varsa* XVI382, a *versé*-t a NSzót. is megemlíti mint vágmelléki szót | *zotyog*: *hónap akár zotyoghat* (az eső; MS.), a NSzót. csak *zötyög*-öt ismer.

Egy-egy szótagjukban mutatnak magas hangot az irodalmi mély hangzóval szemben a következők: (*á—é*) *osztén* aztán, *azutén-osztén* azután aztán [de *osztán, osztándig*, s a mi érdekes, az *esztán* (N.) 'ezután' úgy látszik nem fordul elő *é*-vel (vö. 'röv. hangal.' II. A. 1. b)].

Érdekes a zárt *ë* a következő alakokban *a*, illetőleg *o* hangzóval szemben: *a—ë*: *hërkáj hërkál* (D.) harkály, *?nyervadt* [olv. *nyërvadt*, vagy tán inkább *nyervedt* ?] a 'nyarvadt' mellett XVI382, *vësárnap* [így közönségesen] vasárnap, *zëcskó* (VH. ért.) zacskó || *o—ë*: *csërbá* csorba VIII46, *csërda* csorda XVIII528, *kunyërá* kunyorál VIII47, *pëlyvá* polyva VIII332, *pëlvás* polyvás XVIII528; ide való e följegyzésem is: *beretvállom* [bizonyára zárt *ë*-vel] borotválom (az irod. nyelv inkább ezt, az illeszkedett alakot használja); ezek

közül a *beretvál*, *csërbá*, *csërda* és *pëlyvá* szókban a magas hangzó eredetibb (vö. Mikl.).

A következőkben *i* hangzót találunk a közejtés *o* és *u* hangjai helyett: *o—i*: *abrincs* (VH. ért.) *abroncs*, *ispiláj* *ispatály* (ez alak *i*-je határozottan eredetibb, vö. ném. *spital*), *szurdik* X192, az irodalmi alak inkább *szurdok* (NSzót.) || *u—i*: *hacika* XIX187, vö. *hacuka* (NSzót.), *kódís* (VH. ért.) *koldus* [de: *kódus* VIII282, *kúdús* XIX187]. Irodalmi *a* helyett van *i* ebben az alakban *lámpr*i (VH. ért.) *lámpa*, melyet ennél fogva a német *lampe* szóhoz kell fogunk (míg az irod. *lámpa* = tót *lampa*); továbbá a *boca* hívogató szóban IV286, szemben a népnyelv közönségesebb *boci* alakjával.

A *létra* *lajtorja* (VIII283) és *zsétár* *sajtár* (XVI528) szók *é*-je, mélyhangú *aj* diftongussal áll szemben. Az érdekes *futéroz* (futkároz' XIX187) ige pedig valószínűleg a *maséroz* hatása alatt vette föl *é* hangzós végzetét.

Ezeken kívül még a következő érdekes illeszkedéseket találjuk nyelvjárásunkban: *fejel* e h. *fejal* (am. *vánkos*, mint nyitravölgyi szót említi a NSzót.); *lúki* *együgyü* XV190, e szó nyilván a régi *lyüki ember* kifejezésnek (NySzót.) a maradványa, módosult jelentéssel, alakja pedig a *lyuk*-i melléknévből az *i* hatása alatt lett magashanguvá (vö. fönt *möte*, ebből *mióta*); a *holmi* szó ragozásából megemlítem ezt a följegyzésemet: *el nem adom a holmimet*, az irodalmi nyelv, ha nem csalódom, inkább az illeszkedett *holmimat holmija* sat. ragozásmódot használja. (A *sentés* szó valószínűleg egy német **schenk[e]tisch* szóra vezetendő vissza s nem a *schanktisch*-nek illeszkedett átvétele.)

2) Magas hangzók helyett mély hangzók.

Nyelvjárásunk e tekintetben a köznyelvtől ezeket az eltéréseket mutatja: *derokba meghajlott* (MS.) *derékban* | *filágória* VII40, vö. *filegória* (NSzót.) | *gërhas* VII40, vö. *görhes* Tolna m., Balatonvidék (TSzót.), *gerhes* (Nagybánya) | *miháncs* VIII283, *mihelyst* [de: *mihencs* IV235, *mihincst* (F.)] | *sapka* (VH. ért.), vö. irod. *sipka* mellékalakját | *szuszák* (XV190 és VH. ért.), vö. *szuszék* (NSzót.).

A német *bakkenbart* (ejtése szerint *paknpart*) szót nyelvjárásunk *pokonpart* alakban vette át VIII332. Az *ë*, *e* mutató szócskát (*itt ë! azonn ë arra! itt kell annak a rúdnak valahun nyikorogni e!*) mélyhangú szó után illeszkedéssel is hallottam: *oda ja oda e!* Talán hasonló okból mondják az egységes szónak tekinthető *adja ide* kifejezést így is: *aggya oda két forintér!* (a szóló magának kérte).

Mélyhangú diftongus áll a köznyelvi egyszerű magánhangzó helyett ebben: *kajáccs* kiáltás [vö. ,telj. hangal.' I.].

Az *-ít* igeképző régebbi *-ojt* alakjának nyoma maradt fönn valószínűleg e közlésben: ,*lázója* lázítja' XIX187, továbbá az *álogatni* ,állítgatni' igében, noha ez utóbbi az *adogat* sat. igék analógiájára is támadhatott eredetibb **áli(t)gat*-ból (vö. *hárigató*; l. ,szóképzés').

E két följegyzésemben: *egy kicsinkát* sűrös (D.) egy kicsinykét sűrű, *még ojan picinkák is vannak* (VK.) m. olyan picinykék is, a diminutív alakok mélyhangú végzete határozottan tót hatásból magyarázandó (vö. *bilinka* füvecske, *cérka* leányka, *cestka* utacska, *kešeňka* zsebecske sat., Jancs.)*, annyival is inkább, mert a tót nyelvet Vágsellyén és vidékén a magyarság is szelvében beszéli.

3) Vegyes hangzót magas és mély hangzó helyett a *nēm* és *hēnem* szókban hallottam szórványosan [l. ,Mátyusf. hangj.' I.3].

4) Párhuzamos alakok nyelvjárásunkban (némi használati különbség kifejtésével): *bēce* és *boca*, amaz tehénnek, ez borjunak szóló hívogató szó: *ne bēce, ne! ne boca, ne!* IV286 [nyarvađt és nyervvađt (?), úgy látszik a szerkesztő is kételkedett az utóbbi alakban; nem nyervedt ?].

B) A nyelv függőleges mozgásában való (hangszini') eltérések. Könnyebb áttekinthetés végett a következő pontok szerint csoportosítjuk nyelvjárásunknak ide vonatkozó sajátosságait: 1) palatalis hangzók egymás helyett,** 2) labiopalatalis hangzók egymás helyett, és 3) labiogutturalis hangzók egymás helyett. Mind a három pontban két ellenkező irányú eltérést kell külön választanunk egymástól: a) azokat az eseteket, melyekben magasabb s b) azokat, melyekben alacsonyabb nyelvéllású hangzókat ejt nyelvjárásunk mint a közkiejtés, és valamennyi esetben előbb a rövid, aztán a hosszú hangzókban való eltéréseket foglaljuk össze.

1) Palatalis hangzók egymás helyett:

a) Magasabb nyelvéllás a közéjtéssel szemben:

*e—ë****: minhogya ,Mátyusf. hangjai' c. fejezetben [I. 4. alatt]

* Jancsovícs István: Új szláv-magyar és magyar-szláv szótár, 1848.

** A tiszta gutturalis hangzóknak a nyelv függőleges mozgása szerint csak egy foka (*á á*) van meg a magyarban (l. Balassa: *Phonetika* elemei 42. l.).

*** Köznyelvi vagy más nyelvjárásbeli *e* helyett nyelvjárásunkban *ë*.

az *ē* hang használatának minden észlelt esetét felsoroltuk, itt csak egyszerűen kiemeljük azokat a szokat és alakokat, melyekben nyelvjárásunk köznyelvi nyílt *e* helyett * *ē* eme zárt magánhangzóval; ezek a következők: *t ő s z ó t a g o k b a n*: *bē, dē, ēl, ēriggy, ēsik*, ebben: *mēgēsēt* (talán a két zárt *ē* közti helyzet miatt, assimilatio folytán), *ēz* mutató névmás s ennek mutató szócskául való használata: *ē, kēcske* (a közlő külön említi mint föltűnő ejtismódot), *kērt, kilēnc, nēgyven* (a közlő mint föltűnőt említi), *nēgyediek* (ha a *Negyed* helységnév eredetileg nem azonos is a 'viertel' jelentésű *negyed*-del, a nép nyelvérzéke bizonyára annak tekinti), *nēkünk, petrēzse, sē, szēmmártonyi* (talán mert egységes szóvá lett a mélyhangú *mártonyi*-val), *tēkint*; *k ő t ő h a n g z ó k b a n*: *csetrēs* (a NSzót. *csetres* alakkal közli Mátyusföldről), *lēsész* és *lēsesz* (utóbbi a szabályosabb, vö. *mondasz* sat., a *lēsész* talán csak assimilatio az első szótagbeli *ē* hatása alatt), *mēnnyēk* (ugyanazon okból), *nekēm nekēm* (NSzót.: *nekem*), *egēkrē* (NSzót.: *egyek*), *iletēmēt* életemet *lēlkēmēt* lelkemet (vö. 'állatomat' sat.); *r a g o k b a n*: *kērtbē, pincibē, iccibē, egēkrē*; meg kell jegyezni, hogy e föltűnő adatok legnagyobb része, az utóbbi hét példa, valamint a tőszótagbeliek többsége is (*bē dē ēl ēriggy ēz kērt kilēnc nēkünk tēkint*) a *sz ő l g y é n i* néprománchól (XII48) valók;

e—i: *kilisēs VII40 keléses | mihincst* (F.) mihelyt [de: *mihencs IV235*] || *ēriggy XII48 eredj* [de: *eregyg VIII332*] | *ēsszi és esszi(?) össze* [de: *ēssze, essze(?) és össze* ejtést is jegyeztem föl]; — váltakozik az *i* és *e* egy közlemény szerint e tájszóban: *devalis v. dīvalis XVI381*;

ē—ī: *igenyesset (i. erre, i. arra) egyenest egyenesen* [de: *e (ē)*-vel is: *egyenesset arra*] | *kinyér* (VH. ért.) kényér [magam ezt jegyeztem föl: *kényerēt* (D.)];

*ē—ē***: *kē*, az általános népnyelvi *kē* h. [vö. 'röv. hangal.' II. A. 2, *el*- alatt];

ē—ī: *t ő s z ó t a g o k b a n*: *beszēl* beszél, *beszēllek* beszélék, *beszētjjen* beszéljen | *bēka* (MS. és IV283) *bēka* | *csēpōni* csépelni |

* Irányadónk — minthogy tiszavidéki nyelvérzékünk e tekintetben megbízhatatlan — a Nyelvtörténeti Szótár, s a még meg nem jelent betűkre nézve a Nagy Szótár jelölismódja lesz; a hol ezek útba nem igazítanak, csak az analogiára támaszkodhatunk. Z. Gy.

** Ez esetben a nyelv hátának alakja is különböző; *ē* széles, *é* szűk ejtésű hang (l. Balassa: *Phonetika* elemei 40, és Budenz-Album 103).

Z. Gy.

derék ember (N.) *derék* [vö. *derokba* *derekban* MS.] | *délig* *délig*, *délután* *délután* [de így is: *délután*, *délre*] | -é kérdő szóban: -i és rövidülve -i [de: *é* és *e* alakban is, vö. *időmért. sajtás. A. 1*] | *eléd* *ebéd* | *édes*: *ides* (D.) [de: *édés* IV175] | *edény* *edény* | *ég* igében: *mégigélt* *megégett* VII41 [de: *égevény* XVI333] | *egész* (közleményben is VIII46) *egész*, *egésszen* *egészen*, *egéssig* *egézség* [de így is: *egész*, *egésszen*] | *éj*: *íjjel* [rendesen így; a szölgvényi közleményben rövidülve, többször: *íjjel* XII48] | *él* igében: *éljek* *éljek*, *éljen* *éljen*, *kiéltem* *kiéltem*, *illesztő* *élesztő*; közleményben: *baromálló*, *baromelő* *legelő* IV283, s rövidüléssel: *iletémét* *életemet* XII48 [de: *él* X96, *elélni* XVI333] | *elég*: *öltig* [rendesen így, de *elég* is hallható] | *ép* ebben: *épület* *épület* | *ér* ige: *mi baj érte a kezét?* [de: *többet ért az a pusztá*] | *fehér* és *fejér* *fehér* [közleményben: *fehér* IX288] | *fél* ige: *féllek* *félek*, *fínek* *félnek*, *fíjj* *félj*, *fíttem* (*a fiut*) *féltem*, *fítti* *félti*, *fítette* *féltette* [de így is: *fétti* *félti*] | *fíkető* [ebből: *fékető*; magam csak ez utóbbit hallottam] VIII282, XVIII528 *főkötő* | *fírsz* IV235, VIII46 *fürész* | *fösvény* *fösvény* | *giriny* *görény* (VH. ért.); közleményben rövidüléssel: *giriny* VII336 | *hát* *hát*, egyszer hallottam: *egy hát alatt* [de: *tizénhét*, s így közleményekben is: *hét* IX288, *hétvi* *heti* VIII282] | *igirik* *igérik* | *kevís* *kevés* | *kék* *kék*, *blau* [ellenben: *kék* *kellene*] | *kimínyi* (VH. ért.) *kimélni* | *kényeső* IV235 *kéneső* | *kép* (VH. ért.) *kép* [vö. a ragot, alább] | *kérem* [közönséges] *kérem*, *kérjél* *kérj* [de: *kérdez*, s közleményben: *keredzeni* (így!) *kéredzeni* XIX187] | *kísőbb* *később*, *elkístem* *elkístem* | *kívibe* *kévébe* | *legíny* *legény*, *legít* *legényt*, *völegíny* [közleményekben: *legény* IX524, X96] | *lígy* *huszár* *légy* *huszár* | *lípés* *lépés* | *mígy*, *mísz* *mégy* [de *mész* is, és: *mék* *megyek*] | *míltó*: *ő nagymíltósága* *nmíltósága* | *mér* ige: *mírtünk* *mértünk*, *míró* *mérő* (*mérték*), *földmírtis* *földmérés* (*képviselőjelöltjük* nevét is így ejtették: *Mírei*, noha tőle s a műveltektől általában *Mérei*-nek hallották) | *mírgembe* *mérgemben* | *ní*: *kocsmárosni* XII48 *kocsmárosné* | *nígy* *négy*: *nígy év-öte* (*óta*), *nígy öl*, *ezernígyszáz hold* *sat*. [de így is pl.: *négy gyereke van*] | *níha-níha* *néha-néha* | *nímet* (VH. ért.) *német* | *nízni* *nézni*, *nízze* *nézze* | *píntek* *péntek* | *píszat* XVIII528 *pénzt* | *rígen* *régen* | *rímísző* *rémitő* | *ríszire* *részére* | *rítes* (VH. ért.) *rétes* [közl.: *rét* IX288] | *szegínyes* *szegényes*, *szegínyért* *szegényért* | *szígyelli* *szégyenli* | *szél* (*margo*): *szírrül lakom szélről*, *szerteszíjjel* *szerteszíjjel*, *legszísző* *legszísző*; közleményben: *szíles* XII48 *széles* | *szína* *széna* [közleményben *é*-vel IX524] | *szíp* (VS. VH. VK.) *szép* [de természetesen *szép*-nek is ejtik; közleményben csak így X96] | *szíró*

VIII332 szerü | *szomszúd* szomszéd | *tányírbél* VII41 tányérbél | *téged* (N.) téged | *tíve* (*van tíve*) téve [de: *kitéve*], *tivő* IV283, VIII332, e h. 'tévő' [vö. 'szójegyze'k'] | *törtínhetik* történhetik, *törtint* történt | *vége* *van vége* v., *vigette* végette; közl.: *vigzik* XII48 végzik [de: *egy végbe* azonnal XVII479] | *vírit* XII48 vérét, *testvírje* testvére, *vírmes* és *vér-mes* | *víve* (fö l vannak *víve*) véve || t ő v é g i h a n g z ó k b a n : *estt* XII48 estét | *kívibe* kévébe | *szērēncsít* és *szerencsít* XII48 szerencsét [de általánosabban így: *kávét*, *gyengén* sat.] || k é p z ő k b e n : *kérdis* kérdés, *keritis* (VH. ért.), *köhögís*, *lipsis* lépés, *mēnis*, *míris* mérés; így e közleményben is: *lővís* VIII282 [ellenben: *csipedés* XVIII232, *ökkelés* VIII332, *sérés* hernia XVII523, *vizverés* XVI382] | *dőresig* dőreség [így is: *dőreség*], *egíssig* egészség, *eggyessig* egyesség, *meleg-sig* [közleményben: *nehéssig* XVII523 *nehézség*] | *kertisz* kertész, *mēgfejbiszlek* IV235 fejbe verlek | *emlik* emlék, *hānkálík* [végződése képzőszerű], *hāradík* hāradék, *hātralík* hātralek, *vidík* vidék [közleményben: *fogyadék* XVI333, *hānkalék* XV190] | *örvinylik* (D.) örvénylik, *törvint* XVIII528 törvényt [de: *égevény* XVI333, és *ketény* kötény (saját hallomásom és VH. ért.)] | *veszilynek* vót *kitéve* [így! veszélynek || r a g o k b a n : *me gl ő t t í k* me gl ő t t é k, *vettik* vették; *kőtník* (több. 3. sz.) kötnék: *tessík* [többször hallottam] tessék, *legyík* 'legyék' legyen, így e közleményben is: *gyüjjík* XIX187 'jöjjék' jöjjön [azonban gyakoribb az é-s ejtés: *ették*, *mēnnék*, *tāncolnék*, *szeggyék* (több. 3. sz.), *pihennyék* pihenjen; így ezek is: *gyütté* jöttél, *kírjél* kérj(él), *dicserjétek*] | *azír* azért, *gazdagságír* gazdagságért, *mír* miért mért; közleményekben: *azí* XVIII528 azért, *mí* IV381 miért [azonban az é-s alakot gyakrabban hallottam: *árér* árért, *azér*, *forintér*, *kukoricáér*, *ötvenér*, *sziváér* szilváért, *szeginyért* szegényért, *érte*]; *máskípp* *máskíp* máskép [vö. *kép* fönt] || *é—i* rövidüléssel: *csive* cséve sat. [l. 'időmért. sajáts.' I. B. 2, *é—i* alatt]; — mint ez észleletekből látható, az úgynevezett *íz*s meg-lehetősen elterjedt hangtani tűnemény nyelvjárásunkban, noha a deb-receni ejtés általánosságával nem dicsekedhetik; a fölsorolt adatok azt mutatják, hogy nyelvjárásunk is legnagyobb számmal oly szókban és alakokban fejtette ki e hangváltozást, melyeknek *é*-je régi *é*-ből való, vagyis a mely szókban és alakokban az *é* hang nyílt *e*-vel nem válto-zozik; oly szók és alakok ellenben, melyeknek *é*-je helyett bizonyos esetekben rövid nyílt *e* fordul elő s melyeket ennél fogva régibb *é*-s ejtésre vezethetünk vissza, nyelvjárásunkban is még általában meg-tartják *é*-jüket; a fölsorolt adatok közt található kivételek azonban arra a következtetésre jogosítanak, hogy idővel az *íz*s az ily *é*-ken

is * lassankint elhatalmasodhatik; ugyanis régi *é*-ből, illetőleg nyílt *e*-vel váltakozó mai *é*-ből lett *i* a következőkben: *dilig dilután, fikető, fékető* (vö. *femet fétéc* MünchC., és *fejem fejed* sat.), *hit, kevis, ölig* (elég), *tehin*; ide sorolhatjuk ezeket is: *estit kivibe szērēncsit*; *csivillő iccibe pincibe*; s végül a 3. személyragban: *felit* sat. (vö. *este kéve szerencse*; *cséve icce pince fele* sat.)

b) A l a c s o n y a b b n y e l v á l l á s a közéjtéssel szemben:

i—ë: *csëllag vëlág vëlágos* (VH. ért.; a két első alak közleményben is IV175) csillag világ világos; váltakoznak egymással *Diáki* és *Deáki* (bizonyára *ë*-vel); [valószínűleg ilyen ejtéstű alakokból (tehát régibb **tēnta* **vëlla*-ból) származtak megnyúlás folytán a mai hosszú hangzós *tēntu, vëlla* is (VH. ért.) e h. [tinta, vëlla];

i—e (ë?): *megen* megint, *teéd* tiéd [mindkettőt egy-egy alkalommal hallottam]; az előbbi alakban az *e* az *-int* ragnak régi *é*-jéből rövidült, míg a köznyelvi *megint* s a nyelvjárásunkbeli közönségesebb *megin* alak (*mīn spekulász megin* VIII332, *megin-tendig* IV174, *megin láttam* F.) ugyanezen *é* hangnak más irányú elváltozását mutatják;

i—é (illetőleg *i—é*): t ő s z ó t a g o k b a n: *hějja* (*kevis hejja* vót VS.) *hejja*; *hénár* XIX187 *hínár* (NSzót.), *hinár*; *prémás* [többször ejtette így egyik emberem] *prímás*; *sentés* ‚schankt/sch‘; ezek közül az *é* a *hejja* és *hénár*-ban régies ejtésmód; a *prémás* olyanfele elváltozása a *primás*-nak, mint pl. a székely *régmus* (MNyszet V.347) a *rigmus*-nak, a *sentés* pedig valószínűleg -és végű főneveink hatásából magyarázandó; ezeken kívül a következő k é p z ő s alakokban találunk a közönségesebb *é* helyett *é*-t: *melegét, melegjük meg* [csak e két ily eredetibb alakot jegyeztem föl, rendszeren -it] *melegít, melegítsük meg*, és: *futéroz* XIX187, am. ‚futkároz‘, mely nyilván a *maséroz* analogiájára támadt, ennek *é*-je pedig közönségesebb *i* helyett való (*masiroz*, ném. *marschiren*);

é—ê **: *én én, teéd tiéd* [l. ‚Mátyusf. hangj.‘ I.8].

2) L a b i o p a l a t a l i s h a n g z ó k egymás helyett:

a) M a g a s a b b n y e l v á l l á s a közéjtéssel szemben:

ö—ü: t ő s z ó t a g o k b a n: *büfög* VII40 *böfög* | *gyünni*

* Hasonló eseteket már a debreceni nyelvjárásban is észleltek, úm.: *kenyír, elég* (Kúnos, Nyr. IX162), *díl*, s a 3. személyragban: *nevít, szemít, vesztire* sat. (Guttenberg P., uo. 266).

** L. az *é—é*-nél tett megjegyzést.

XVIII528 jönni, *gyüssz* jössz, *gyün* [általánosan így] jön, *gyüttem* jöttem, *gyütté* (vóna) jöttél (volna), *gyütt* jött, *gyűjjön* és (VH. ért.) *gyűjjön* jöjjön, *gyűjlik* XIX187 jöjjék jöjjön [csak ezek az alakok vannak jegyzeteimben s a közleményekben, de minden valószínűség szerint a többieket is így ejtik; azonban ilyeneket is hallottam: *jönnék*, *jövcendőbe*] | *lütög* VIII47 lötög || k é p z ó k b e n, k ö t ő h a n g z ó k b a n : *fürünnyi* fürödni | *dögüllön meg* dögöljön meg, s (az l kieste miatt) megnyúlt hangzóval *dögünnyi* dögölni, *bepörüte* bepörölte [de: *csípőni* ,csépelni' csépelni];

ő—ü: *büvebb* bővebb [de előfordul az ő-nek megfelelő fokú nyelvválással, ajakszínezés nélküli é-vel: *bé bő*] | *ütet* ötet [ragtalan alakja rendszeren ő; valószínű azonban, hogy ü-nek is mondják, noha nem jegyeztem föl] || *észü fekszü vetü* ragos alakok is [l. röv. hangal. I. A. 2, öl- alatt] valószínűleg régebbi **esző* **feksző* **vető* (azaz: *eszöl fekszöl vetöl* eszel fekszel vetsz) ejtésből keletkeztek (vö. *förgetyü* XVI333, *csöngetyü*, ezekből: **förgető* azaz ,forgató' és *csöngető*) | *fellürü föllürü föllüröl* || az ü továbbfejlődésével, rövidülésével: ő—ü—ü [l. időmért. saj. I. B. 2, ő—ü alatt] s a rövidült ü-nek újabb továbbfejlődésével, tiszta palatalissá változásával: ő—ü—ü—i [l. uo., ő—i alatt].

b) A l a c s o n y a b b n y e l v á l l á s a k ö z e j t é s s e l s z e m b e n :

ű—ő: *döllő* (VK.) dülő dülő [de: *dült*] | *hő* XIX187 hű | *nyőni* (kendert) XVIII528 nyüni (NSzót.) | *tő* XIII528, XIX188 tū || *gyűsző, sűrő sűrös, szirő, tető tetők* gyűszű sűrű szérű tetű [l. időmért. saj. I. A. 2] || *csücsölni* csücsülni [vö. uo. 3].

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Bojtani. Mint a NySzót. mutatja s mint SZARVAS G. a Nyelv-örben is kifejtette (XVII.387), volt régi nyelvünkben egy *boltani*, *bojtani* ige, mely annyi mint: ,emanare, serkedni, kiömleni, fakadni.' Minthogy ez igére Szótárunk mindössze öt adatot idézhett (három codexből), nem lesz fölösleges egy új adatot közölni itt, melyet a WeszprC. 139. lapján találtam: ,Az alazatosság ygen nagy yozag, kynek nyereze nekyi az ygeb [egyéb] yozagh, akar mi legyen az, t. i. Reyteles [NB. ez a *rejtélyes* szó így olvasandó: *Bejteles*], ymadsag, ostorozas, nem chak hogy nem yozag, de meg vgyan kewelsegre ky boyth es bynnel [olv. binné] lezen'. Tehát: alazatosság nélkül minden lelki jószág kevélységre fakad (a latin ere-

detiben talán erumpit vagy emanat volt). A szó tehát átvitt értelemben van alkalmazva, de nyilván azonos avval, melyet az említett szótári adatokból ismerünk. SIMONYI ZSIGMOND.

Bot. SZARVAS Gábor jól sejt, hogy e szónak a régi magyarban más jelentése is volt, mint ma. Ez a másik jelentés meg lett volna található Szikszai Fabricius Nomenclaturájában, sőt a Pápai Páriz 1762-ik évi kiadásában is, a mely két szótárunkat valóban kár volt a Nyelvtörténeti Szótárnak azon hitben mellőzni, hogy amaz a Pesti Gábor nomenclaturájával, emez pedig az 1767-iki kiadással azonos.

Szikszai Fabriciusnál a 38. lapon olvasom: oenophorum, bot. Az 1762-ik évi PP. magyar-latin részében pedig: Bot, vagy putton, cartallus. Ugyanitt a latin-magyar részben: oenophorum, kanna, bor-hordó kantsó, bor-hordó put, vagy putton.

Följegyzek egyúttal néhány szót, a melyek a Nyelvtörténeti Szótárból kimaradtak, holott Szikszai Fabriciusnál megvannak; ilyenek: likadozott kő 7; pórhasas 34; eperjes bor 39; egy kötél föld 40; vízben buáló madár 53. NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Pótlék szók és magyarázatok. E két előző cikkecske nekem is alkalmat ad, hogy egy-két adattal szaporítsam a pótolandók számát s egy és más észrevételt csatoljak hozzájuk.

Bolt, bojt. A 'hajlít, görbit' jelentésű *bolt* igének egykori járatosvoltát a *boltás* névszón kívül az e szót tárgyaló cikkben (Nyr. XVII.385) csupán egy adattal lehetett támogatnom, melyet az 'Egyh. Lapok' egy csiksomlyói kéziratból közöl. Ehhez mostanában egy másikat is csatolhatok. Ifj. JANKÓ János rövid nap ezelőtt LÖRINCZ Károlynak egy, kéziratban hátrahagyott szógyűjteményét szolgáltatva át közlés végett szerkesztőségünknek. E szók sorában föltaláljuk említve a kérdésbeli cselekvésszót is. Közöljük úgy, a mint a kéziratban találtuk: *Bolt*, ez igező is Erdélyben, u. m. *boltani* = boltozni; pl. *bolts be* = boltozd be. A székelyeknél van *boltás* = boltozat, *boltott* = boltozatos. *Boltott* fedel, *boltott* hiu, kapniki szó.

Főntebb idézett cikkünkben (Nyr. XVII.385) kimutattuk, hogy *boltani*: camerare, wölben és *bojtani*, *bujtani*: per surculos propagare, ablegen egységes szók; ebből mintegy magától következik, hogy a *bolt*: wölbung és *bojt*: ableger főnevek is egységes szók. A MUSzótár ez utóbbit, a *bojt* tárgyszót másképp magyarázza s a *bonyolódik* *bony*-alapszava származékának tartja,

a melynek alapjelentése: *winden, wickeln*, azaz göngyöl; e szerint *bojt* tulajdonkép annyit tenne mint göngyöleg, fonadék. E magyarázat a *bojt* szónak *quaste, franse* = rojt értelmére van építve. Úgy, de a szónak ezt a jelentését csak nagy későn, legelőször Baróti Kisded Szótárában találjuk fölemlítve; míg Molnár és Pápai szótára csupán e jelentését ismerik: *surculus, coma; schoss, zweigblatt am baum, pfropfreislein*, azaz hajtás, sarjadék, ágazat. A szónak 'rojt' jelentése tehát későbbi, másodfokú fejlemény s mint ilyen a *bojt* származásának eldöntésében nagyot veszít fontosságából. A *bojtani*: 'per *surculus propago, ablegen*'; *bojtás*: 'inoculatio palmitis, propagatio, das ablegen'; *bojt*: 'surculus, coma, schoss, zweigblatt am baum, pfropfreislein'; *bojtos*: 'surculosus, comosus, hirtus, hirsutus, hispidus, villosus, schossreich, stachelig, haarig, struppig, rauh' egybetartozása, akár az alakot, akár a jelentést tekintjük, annyira szembeötlő s a régi nyelvben található példák is az egybetartozást annyira igazolják, hogy a *bojt* főnevet a 'propago' jelentéscsoportból kiszakasztani s a 'göngyölít' jelentésbe, mely az előbbivel egy csomóban semmi módon meg nem fér, bele erőltetni alig lehet; míg a 'quaste, franse, rojt' értelem a 'hajtás, ág-bog' jelentésből egész természetesen kimagyarázható.

Búz. A Nyelvőr XVII.124. lapján e ma teljesen ismeretlen szóról azt állítottam, hogy csupán két irodalmi emlék (Mel: Jób. 94. és Kopaszság D.) őrizte meg számunkra. Nem régiben, a hiányos adatok kiegészítése közben egy újabb, az ott említetteknel még egy régibb forrásban bukkantam rá e ritka szóra. E régibb forrás az Érdy codex s a hely, a melyben előfordul, így hangzik: 'Yme az nagy hew hohan, mykoron myndden fyw zalak meeg gyökerekből ees ky aznak nagy b w z n a k myatta, azon zent Jacab hawanak ewtód napyaan ew nagy hatalmassagaat nagy hydegh honak essesseewel akara meg mwtathny' (455b).

Ugyanazon alkalommal megkísérlettem származásáról is véleményemet nyilvánítani. 'Én, ezek voltak szavaim, e *búz* vagy *buz* szót eredetinek tartom s úgy vélem, hogy az ugyanazon alapszónak kopott végű igeneve, a melynek származékai a *buzog, buzdtl, buzdul*.' Erre nézve NAGYSZIGETHI Kálmán ugyan csak a Nyelvőr XVII. kötetének 170. lapján megjegyzi, hogy e szó, mely mint eddig ismeretlen van föltüntetve, Baranyában ma is él, s hogy MUNKÁCSI (Nyr. XIII.259) az oszm. *pus*, csag. *bus* és csuv. *pus* szóval veti egybe.

Valóban, a Tájszótárban megtalálható s Munkácsi is fölem-lítette mint török kölcsönvételt. Kérdés tehát, hogy a két vélemény közül melyik áll, eredeti szó-e a *buz*, vagy pedig kölcsönvétel, még pedig a törökből került kölcsönvétel.

Kezdjük a törökséggel. Két eset lehetséges. A *buz* vagy egye-nest a törökségből, vagy pedig valamely más nyelv révén jutott át a magyarba. Ez utóbbi eset azonban ki van zárva, minthogy ama két nyelv, a szerb-horvát és oláh, a mely e szónak közletője lehetett volna, semmiféle 'pára' jelentésű *buz*-t nem ismer. Ha meg maga a török szolgáltatta volna nekünk, ismét két eset lehetséges. A kölcsönvétel vagy a honfoglalás előtti korból való, vagy pedig a török uralom idejében történt. Az első eset két okból nem való-szinű. Egyik az, hogy a *buz* nem műveltségi szó, a másik meg, hogy ez esetben elterjedésének, ha nem is általánosnak, de nagy téren kellene uralkodónak lennie. A török uralom idejében való kölcsönvételnek pedig egyenest ellene szól ama körülmény, hogy már e gyászos korszak beállta előtt, egy, mindenesetre a XV. szá-zadból származó nyelvemlékünkben, az Érdy codexben föl találjuk jegyezve e szót. Még egy más mozzanat, a szókezdő *p* helyett álló *b* is kétségesse teszi a tör. *pus* és a magy. *buz* egységes vol-tát. A kölcsönvételek nagy serege ugyanis alig mutat föl példát ily esetben a tenuis == media hangváltozásra.

A mi azonban a kérdést végleg eldönti, az a körülmény, hogy a török nyelv alapos ismerőjének, Kunos Ignácnak értesítése szerint a fölhozott *pus* szót a népnyelv nem is ismeri s csakis mint irodalmi szó járja s csupán a tengerészek használják.

A *-hat* képző. Hogy a szóképzők egykoron külön, önálló szók voltak, s csak nagy idő leforgásával zsugorodott nagy részük össze s vesztette el eredeti értelmük elhomályosultával önállóságát, az a nyelvek történetéből kétségtelen tény gyanánt van megállapítva. E tény igazságának, hogy csak saját nyelvünkben idézzünk rá pél-dákat, legékebben szóló tanui ama szók, a melyek a mellett hogy önállóan is járatosak, már egészen azon a fokon vannak, hogy bele lépjenek a képzők birodalmába, de még inkább azok, a melyeknek képzővé fejlődésük folyamatát is eleven szemmel magunk előtt láthatjuk. Az előbbiek sorába tartoznak: *szer*, név-szó, pl. 'se s z e r e se száma', és képző, pl. 'egyszer, hatszor, egy-szeri, hatszori', de még hasonlatlanul: 'nagyszerű, sokszerű'; *kor* névszó, pl. 'a régi kor emberei', és képző, pl. 'jókor, multkor'; *való*, névszó, pl. 'ez nem való, való igaz', és képző, pl. 'örökkévaló'. S

ilyenek még, a melyek képzők gyanánt is járják: „isten jóvoltából, jelenlévő” sat. — Az utóbbiakéba a már többször és már több alkalommal említett *-hat -het* potenciális képző, a melyet a MünchC. még mint önálló szót egészen úgy mint a latin a *possum* s a német a *kann* igét módosított igéjétől különváltan használ: „Nem ha é ég fűrtőt feierre t e n n e d’ = Nem t e h e t s z egy fűrtőt fehérre (22 l.). A fejlődésnek már egy további fokát, nem többé mint önálló szót, hanem mint igéjével egybeforradott képzőelemet, de még illeszkedés nélkül, mély hangú alakjában tünteti föl e *-hat -het* képzőt Heltai bibliájának következő helye: „Én sebesíthatoc és én gyógyithatoc” (Lcccc3).

SZARVAS GÁBOR.

Közzvetlen, közetlen, közletlen. A Nyr. mult évi kötetét forgatva újra elolvastam, a mit SZARVAS GÁBOR a 229. lapon egy kérdésre felelt, hogy t. i. a Brassai ajánlotta *közzetlen* fölösleges, használjuk helyette a *közletlen*-t.

Szerencsére ez a szerencsétlen *közletlen* nem kelt életre, mindössze ugyanezen kötet 283. lapján STUEVER használja egyszer. Azért nem is szólnék róla, ha a *közlet* igét nem bolygatta volna a felelet. Túl a dunai értelemben az úton levő gödröket és mélyen bevágódott csapásokat vagy a szárnyas kapu bejárata közepén levő ütköző cöveket úgy *közletik* a szekérrel, hogy egyik kerék se zökkenjen a gödörbe vagy az ütköző cövekbe, hanem az egyik kerék egyfelől a másik másfelől közre fogja. A KRIZA példáját is lehetne így értelmezni.

Ilyen értelemben honosítottam én meg a szemorvosi irodalomban is a *közlető szemgyulladás*-t az ophthalmia sympathica kifejezésére, a mit eddig „rokonszenvi szemlob”-nak neveztek. Ez a szemgyulladás ugyanis úgy fejlődik, hogy az egyik rég megvakult szem a másik szemben fejleszt szemgyuladást, de nem egyenesen terjed oda a gyulladás, hanem a kereszteződő két látó ideg az útja, a nélkül, hogy nekik is részük volna a gyulladásban; a gyulladás a két látóideg közbenjárásával ugyan, de egyszersmind közletésével fejlődik.

A *közlet* igének e jelentése persze nem akadályozná, hogy *vermitteln* értelemben is ne használhassuk, mert habár a *közbenjárás* és *szószólás* mellett a jó nyelvérzékű ember nem akadna meg e fogalom kifejezésében, de legalább kiszorítaná a *közvetlenni* szörnyetegét. Azonban azért nem szabad uniformisba bujtatni kifejezéseinket, az csak afféle németes fegyelmezés, mikor valamely fogalomkör összes tagjait azonos alapszóból származtatott szavak-

kal akarjuk, törik-szakad, megnevezni. Elégedjünk meg a *közletni*, *közletés*, *közlető* szavakkal; a *mittelbar* és *unmittelbar* kifejezésére a *közletes* és *közletlen* sem lenne nyereség.

Először is a *közvetetlen* nem az *immediatus* szolgai fordítása, hanem az *okvetetlen* kaptájára támadt. Mindkettőben egész magyaros észjárással van fölmutatva a *vet* ige az *okvetés* nélkül, *közvetés* nélkül értelemben. Épen így a *közvetve* szóban is magyarosan lüktet a *vet* ige. Bizonyára az *immediatus* és *mediatus* kifejezhetése volt ugyan az indító ok, hogy reájuk magyar kifejezést alkosson a nyelv, de épen a *„közt vetni“* észjárás egészen eredeti magyaros volt.

Hogy Brassainak nem tetszett a sok *t*, arról a nyelv nem tehet. Forma dolgában ugyan nincs kifogásom a *közletlen* ellen sem de nem tudom megbocsátani neki, hogy a jó magyaros *közvetetlen*-t Szarvas Gábor révén rossz hírbe keverte.

Az ajánlott *közletlen* különben halva született, mert csonka alak a *közletetlen* helyett. Hiszen, ha jónak fogadják el, akkor kár volt a *„fedhetlen, láthatlan, büntetlen“* csonka alakok ellen síkra szállani. Az egy *korlátlan*-nak kegyelmezett a Nyr. a *„korlátatlan“* helyett a *„korlátlan“* révén; de erre meg úgy sincs szükség a jó magyar prózában a *határtalan* és *határolatlan* mellett.

CSAPODI ISTVÁN.

EGYVELEG.

Egy emberségtudó német szeretetreméltósága. Olvasóink ismerik SCHUCHARDT Hugó nevét, a ki nem csak tökéletesen érti, hanem meglehetősen beszéli is nyelvünket s a ki már több ízben tisztelte meg folyóiratunkat dolgozatával. Mint a román nyelvészet egyik legalaposabb ismerőjét egy ízben megkértük, hogy az olaszmagyar kölcsönszók eddig megjelent összeállítását vegye beható bírálat alá s a meg nem állókat vagy kétségeseket ilyenekül föltüntetve a még meg nem említettekkel sziveskedjék kiegészíteni. Ő e kérésünknek engedve idevonatkozó észrevételeit, a mint olvasóink is emlékezhetnek reá, a Nyelvőr XVIII. kötetének négy utolsó füzetében meg is tette s cikkének külön lenyomatban is megjelent példányait a külföldi szaktudósoknak is megküldte, s bizonyára megküldte e cikknek később megjelent egy és más adattal bővített német fordítását is.

Hogy s hogy nem történt, elég az hozzá, hogy egyik német

szaktudós, Meyer-Lübke, előbb a jenai s a lefolyt év dereka óta a bécsi egyetemen a román nyelvészet tanára, csupán a magyar eredetit kapta kezéhez s ennek alapján a „Literaturblatt für germanische und romanische Philologie“ 1890. évi 12. számában ismerteti Schuchardtnak főntebb említett dolgozatát. Nem magát a cikkecskét, hanem a cikk bevezető sorait elég érdekesnek és tanulságosnak tartjuk arra nézve, hogy olvasóinkat megismertessük vele.

„Mindenki, e szavakkal nyitja meg a német tudós ismertetését, a kinek a román nyelvészet szívében fekszik, Schuchardtnak minden egyes cikkecskéjét csak örömmel fogadhatja. Sajnos, hogy a jelen esetben e dolgozatot bizonyos keserű lével kapja az olvasó föltálalva (diesmal nicht, ohne einen bitteren nebengeschmack zu fühlen), mert a magyar álarc, a melyben ez alkalommal előttünk megjelenik, bizonyára minden román nyelv-tudósra csak visszajeszítő hatást gyakorol (denn die magyarische maske, unter der er diesmal erscheint, dürfte doch wohl auf fast alle romanisten einen abschreckenden einfluss ausüben); s bárha egy, az indogermántól merőben különböző nyelvrendszerrel való megismerkedés hasznosnak mutatkozik is, a legtöbbben szivesebben vették volna, ha ez az ismertetés egyik művelt nyelvben (in einer kultursprache) jelenik meg.“

Köszönöm, német, hogy megtanítottál rá, mint értsem a *kultur* szót, mikor te magadról és a tiédről azt mondod: *kulturmensch! kultursprache!*

Hogy beszél a hivatal. Az új hídfőlirat. Most nem tudom áll-e még, de az én ottlaktomban magasra emelt homlokkal még ott állott a pozsonyiak büszkesége, a liget bejáratánál az a hatósági intő tábla, a melynek feketéjén messziről fehérítő betűkkel ez a figyelmeztetés volt fölírva: *Kutyák csak, ha zsinóron vannak, beeresztetnek!*

E hivatalos föliratnak legújabban méltó párja akadt ama másikban, mely az újonnan épült híd egyik oszlopára helyezett emléktáblára van bevésve, hogy a késő unokáknak okulásul szolgáljon a XIX. század utolsó évtizedének ékes magyarságáról s a mely így hangzik: „Ferencz József híd. *Létesítettett* I. Ferencz József ausztriai császár és Magyarország királyának uralkodása alatt, gróf Szápáry Gyula miniszterelnöksége idejében, *Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter által.*“

Eszünkbe juttatja ez a fölirat a fővárosi kapitányság ama hirdetését, a melyben *„a kapitányság által egy elveszett kutya létrehozójának hivatalosan öt forint jutalom biztosított.”*

Egy harmadik párja egy előkelő kisasszony ajkáról csendült le, a ki a mult év nyarán egy fürdői vendéglőben az étékfogót e méltatlankodó kérdéssel támadta meg: *„Hát ma sem létezik barna leves!”*

Nagyon hihető, hogy a hidnak e díszes fölirata nem fog hatás nélkül maradni olvasóira s e példaszerű szerkezet, a mint hű polgárokhoz illik, a fölsőbbség iránti tiszteletből hű utánzókra talál s a jövő században már általános használatná válnak az ilyenek: *„Ezen ház nekem egy kitünő mester által létesítettett. A legtöbb magyar regény Jókai Mór által létesítettett. Ezek a festmények egytől egyig hazai művészek által létesítettettek.* Sat. sat. Sőt lehet, hogy a jó példa annyira ragadós lesz, hogy még az ily megcsontosodott szólások is, a minő ez: *„Disznóteremtette faszekere!”*, emerre változik át: *„Disznó által létesített faszekér!”*

Nem tudjuk, a minisztérium, vagy a pozsonyi hatóság műhelyéből került-e ki ama fölirat; azt hisszük azonban, hogy az előbbi volt a szülőhelye; mert a pozsonyiak ma már mégis csak jobban tudnak magyarul.

A statisztikai hivatal virágaiból. A népszámláló ívek ékes magyarságát s átlátszó világosságát eléggé méltatták már a napi lapok közül is többen. Tagadhatatlan, oly érthető és egyszerű, hogy az iskolás gyermek is nagy könnyen eligazodhatik benne, s annyi az ékesség rajta, hogy méltán megérdemli a leghathatósabb magasztalást. Bennünket többi szépségei is bámulatra ragadtak, de a mire nem találunk eléggé magasztaló szavakat, az a statisztikai hivatal elmésségének az a szülötte, a mellyel e most földerült új évben megajándékozott bennünket: *áponc!* Kezdetben azt gondoltuk, idegen tollakkal ékeskedik a derék hivatal s hogy a Ballagi *oncai* közül van kihálózva e méltó társa a *futoncok*, *szököncök*, *hágóncok* sat. fekete seregének; azonban utána nézve meggyőződünk, hogy az érdem egészen és tisztán a statisztikai hivatalé. S ki fukarkodnék az öt megillető dicsérettel, midőn látja, hogy a nyelv-gazdagítók sorába lépett s nyelvünk kincses házát egy *„ihlettség-szülte”* pillanatban oly szóval gyarapította, a melyre őt a nyelvben már mély gyökeret vert analogiák hosszú sora följogosította. Ha *lehrling* = *tanonc*, *findling* = *lelenc*, *schübling* = *tolonc*, nem csak a statisztikai hivatal, hanem minden grammatikailag képzett fej logikája szerint ép oly joggal lesz a *pflerling* = *áponc*.

Igy kelsz ki te „foghagymaszagú, bagóízű” elparasztosodott magyar nyelv bárdolatlanságodból s így válsz napról napra éke-
sebbé, zengzetesebbé, a mióta átbugátosodva megifjuhoddál!

Mikor a nép fia úriasan szól. Két esztergomi komámasz-
szony panasolja el egymásnak töviről-hegyire, a mi mindegyiknek
szívét nyomja. Sok szónak azonban egyszer mégis vége kell hogy
szakadjon. Elválnak. De a minő már a komám- és egyéb asszo-
nyok szokása, az egyik még egyszer visszafordul s utána kiált a
másiknak:

— Igaz a, majd el is felejtettem, tisztelém a *férgedet!*

.....

— A fal felé tarcson a tekéntetés úr, figyelmezteté a lóhoz
kissé közel járó sétálót a palóc kocsis, mer ez a laó *ruganyos!*

.....

— Ki lánya ez földi?

— A Kurta botosé amott ni.

— Takaros az istenadta!

— Az a. Nem is vóna neki más baja, csak hogy nagyon
regényes.

— Micsoda?

— Hát ha jobban érti az úr, ojan kikapófele, szereti a szép
legény nyomát gázolni.

.....

Volt egy földesúr s annak volt egy szolgálégyéből előment
kertésze. Az úr nagy kedvelője volt a virágoknak s különösen
nagy számú s a legritkább fajú rózsákat tenyésztette. Volt is öröme
bennük, kivált mikor egész díszükben virágoztak. Egy alkalommal
honn nem léteben iszonytató vihar támadt s a záporral elegy szél-
vész szörnyű pusztítást vitt végbe a kedvelt virágok közt. A gazda,
a ki másvidéken járván, a melyet a vihar kikerült, másnap haza
tér s elbúsultan látja a rombolást s e szavakkal vonja kérdőre az
épen ott motozó kertészt:

— Mi történt itt, ki tette, mi tette így tönkre az én rózsáimat?

— Hát uram, felelé a kertész, *kit a maga erkölce, kit meg
a szózatoss lebegő.*

.....

Négyen voltunk együtt, mind régi jó ismerősök, s épen arról
tanakodánk, melyik a kényelmesebb, nyugalmasabb, kecsgetetőbb,
csalogatóbb állás, az-e egy fővárosi levélhordóé, vagy egy omni-

buszkalauz, midőn nagy sebtén, mintha üldöző rendőrök keze elől menekülne, lélekszakadva beront közénk a pénzespostás.

A nevezetes kétkrajcáros rendelet kibocsátása után történt alig néhány nappal rá.

Emberünk nagyot fűjt, s mialatt egyik kezével táskájába nyult, a másikkal homlokáról törölte le a verejtéket.

— Sok a baj, mondám, az új rendelettel, ugy-e, hogy maguknak kell a pénzt a házhoz vinni!

Szólni nem szólt semmit, de jobbjaival egy haragosat kanyarított a levegőben s ezt oly tekintettel kísérte, a melyből a kezdet világosan ki volt olvasható: „Hogy veszett volna ! s folytatásul egy csomó utalványt vett elő táskájából s olvasni kezdte:

— Egy, kettő, három . . . aztán tessék még hozzá *igénybe venni* . . . négy, öt, hat, hét . . . milyen lármát csapnak, hogy pörölnek velem az uraságok, . . . nyolc, kilenc . . . mikor a két krajcárt *eszközlöm* tőlük! . . . tíz, tizenegy, tizenkettő. Így . . . Köszönöm . . . Keserves *foglalkozmány!* . . . Alá szolgálja!

SZÓZAT A MAGYAR KÖZÖNSÉGHEZ !

A Magyar Nyelvőr szerkesztőségének! Az igazság nevében, a melynek a Nyelvőr, a mint többszörösen hangoztatta, hű apostolává szegődött, kérem a szerkesztőséget e soroknak közzétételére,
BSzD.

Hazámiai, félrevezetett magyar nép!

Életemben szidalmaztak, mocskoltak, üldöztek — ártatlanul; holtom után gyötörtek, kínoztak, hóhéroltak — büntetlenül.

Miért? Mert élesen látó, világos elmével olyasmit tudtam és hirdettem, a mit a kortársak szűk velejű korlátoltsága átlátni s megérteni nem tudott.

Rövid a történet, de fölötte tanulságos és fölötte szomorú!

Midőn a halál kaszája leszedett lábamról s a halandók sorából elköltöztem, oda állítottak a rettenetes ítélőszék eleibe. Röviden végeztek velem. Az eskütszék, melynek tagjai Bornemisza Péter, Telegdi Miklós, Pázmány Péter, Molnár Albert, Balásfi Tamás, Zrinyi Miklós, Gyöngyösi István, Mikes Kelemen és Faludi Ferenc voltak, kimondta fejemre a bűnöst s bírám: Minos, Rhadamanthys és Áakos meghozták az ítéletet. Szörnyű volt és rettenetes.

Egy sziklahegy, oly sziklahegy öblébe zártak, a melynek

keményysége fölülmulta a gyémántét. Büntetésül, mert hazám nyelvét, a melyet nagy elmék hosszú időn át nagy gonddal ápoltak és fejlesztettek, elbódultságomban szentségtörő kézzel beszenyeztem és elkorcsosítottam, e hegy oldalából mázsányi nagy szikladarabokat kellett hasogatnom s ezeket betükké vésnem mindaddig, valamíg belőlük a magyar népnek örök gyalázatára szolgáló, kározos könyvemnek, a „Szigvárt klastromi történetének” teljes szövegét az utolsó betűig ki nem állítom.

Toll le nem írhatja, emberi elme föl nem foghatja a mondhatatlan gyötrelmeket, a melyeket munkám teljesítése közben szenvedtem. Minden kalapácsütésnél egész szikraözön hullott reá fejemre, s ha kimerülten karjaim lankadtan visszahanyatlottak, két lángfolyam csapott föl talpam alatt s lábaimon s derekomon át két vállamba futva karjaimat fölemelték, míg a súlyos ütő újra vissza nem csapott a sziklaoldalba. És száz évi kínos, gyötrelmes munka után, melyben nem volt egy szempillanatnyi megpihenés, munkám kezdetének még kezdetéig se juthattam el. A hosszú száz év alatt csupán ennyit állíthattam össze: **Szigvárt klas** . . .

Végre egészen váratlanul, reménytelenül ütött a szabadulás órája. Újra biráim elé állítottak s most a „bűnös” helyett az „ártatlan” hangzott el ajkukról. A mit a XVIII. század tudatlansága vétett, azt a XIX. század tudománya helyre ütötte. Szabadítóm, üdvözítőm, megváltóm a „Kombináló szóalkotás elmélete” volt. Ez az elmélet az én elméletem! A föllelés dicsősége nem külföldi tudóst illet meg érte; ez a dicsőség az enyém s velem a magyar nemzeté! Száz hosszú esztendő kellett arra, hogy az elvetett egészséges mag kikeljen és gyümölcsöt teremjen; a mit én száz esztendő előtt tanítottam, hirdettem s fogamatba is vettem, azt száz év után a tudomány minden apró részletében helyeselve megerősítette, szentesítette.

„Két, hangzásra vagy jelentésre rokon szónak egymásra hatásából vagy egyesüléséből egy harmadik szó támad”. Ezen az elven alapszik minden lét, ebből fakad minden élet, ez fűzi egybe, ez tartja össze az egész mindenséget: ölelkezés, párosodás, egyesülés — szaporodás. A tűz egyesül a vízzel s megszületik a gőz; a napsugár és eső ölelkezéséből előkel a szivárvány; az eső és göröngy párosodásából lesz a sár. Ez a coitus-theoria. A *kutat* és *kereskedik* egyesüléséből *kutaskodik*, a *csata* és *barangol* keveredéséből *csatangol*, a *szalad* és *irongál* vegyüléséből *szalangál* áll elő; a *c i m b a l o m* összevegyül a *c i t e r á v a l*, és megszületik

a *cimb*(ora+cit)*era*, *cimbora* (Nyr. XVIII. 1—6); a *tombol* egybe-
kel a *dorbézol*-lal, és kirajzik belőlük a *dombéroz* (Nyr. XIX. 125);
két más rokon lélek: *éktelen* és *élhetetlen*, *gömb* és *kövecs*, *tunya*
és *rohoda* fölkeresi egymást, egybeölelkeznek, φιλότιμι μίτησαν, és
megszületik három új nemzedék: *éghetetlen*, *gümeccs*, *tohonya* (Nyr.
XIX.498) sat. sat.

Helyesen mondja a Nyelvőr (XVIII.1), hogy 'ezek képtelensé-
geknek látszó magyarázatok, de a melyektől a kielégítő tapasztalati
tényekre támaszkodó kutatás nem retten vissza'; azt azonban már
nem helyesen mondja, hogy ez a legújabb nyelvtudomány
buvárkodásának eredménye. Az én munkám 1787-ben
jelent meg, s ebben a párosodás elméletén alapuló szóalkotás a
legnagyobb terjedelemben az élet számára alkotott példákban meg
van már állapítva és alkalmazva. A kiknek ez elmélet száz év előtti
fölfödözéséről s gyakorlati alkalmazásáról nincs tudomásuk vagy
tudomást nem akarnak venni róla, bizonyítékul a kombináció
útján alkotott s a 'Szigvártban' már tényleg alkalmazott nagy
számú új szavaim seregéből csak egynehányat, a legvilágosabban
beszélőket említem meg. Ime.

Vérrokonsági kötelék fűzi egybe ezeket: úr, király, császár;
tehát *király* + *uradalom* = *királyodalom*, *császár* + *uradalom* =
császároadalom. Mind alakilag mind jelentésileg rokonok a *merő* és *erő*;
tehát *erő* + *merevít* = *erevít*: sancit, erőssé tesz. A ki
mohón fal, az falánk, tehát a ki mohón (buzgón) imádkozik: *imánk*:
zelotes religiosus. A *labanc* (= láb-anc) gyalog járó katona,
tehát a lovon járó katona: *lovanc*. A nép nyelvén a *villám* annyi
mint isten *nyila*, ennelfogva a 'nyil módjára visszapattant sugár' =
nyillám: radius reflexus. *Hömpölyget* és *gömbölyget* homlokukon
viselik a rokonság bélyegét; a *gömbölyget* valamint a *gömböc* is
a *gömb* sarjadéka; tehát *hömpöc*: a báb, a mit a golyó lever.
Ha az ember meghal, *porrá* válik, s ha kegyeséltű volt, a *por-adi-*
csomba (paradicsom) azaz a megidvözült *halottak* tanyájára =
haladicsom-ba jut.

Még a következő, párosodás útján alkottam s alkalmazásba
is vettem szokat adom elő:

Dob + (*lab*)*da* = *dobda*: pulsus; *fuv* + (*tamb*)*ora* = *fuvora*:
flóta; *gond* + (*gomb*)*olyag* = *gondolyag*: conceptus; *hi* + (*ki*)*nál*
= *hínál*: invitát; *lap* + (*pánt*)*lika* = *laplika*: a mit később sa-
lagnak neveztek; *nyút* (nyujt) + (*út*)*sza* = *nyútsza*: accen-
tus; *szün* + (*ün*)*nep* = *szünnep*: vakáció; *tün* + (*li*)*dérc* =

tündérc: spectrum; *vi(lág) + (ho)mály* = *vimály*: serenum.
Mag(a) v. *bar(át) + (zar)ándok* = *magándok, barátok*: coenobita.

Nagyon helyeslem, s ez nem is lehet másképp, mint hogy csak az én száz év előtti meggyőződésemmre üti rá az igazság jegyét, a Nyelvőrnek ama kijelentése (XVIII.2), hogy „az érintett jelenség (a kombináló szóalkotás) rendkívül gyakori és rendkívül fontos ságú.” Rendkívüli gyakoriságának bizonyítéka az a gyűjtemény, a melyet én még életemben összeállítottam, de a melyet hirtelen halálom következtében világgá nem bocsáthattam s a mely hozzá nem értő gondatlan kezek között elkallódott, elveszett. Mielőtt az egészet még egyszer összeállítom, addig is a Nyelvőrben eddig megjelentekhez kiegészítésül közlöm a következőket: *ka(ba) + (pi)-masz* = *kamasz*; *leb(eg) + (köp)enyeg* = *lebenyeg*; *cser(dít) + (kolom)-pár* = *cserepár*; *kol(duló) + (mon)ostor* = *kolostor*; *pap + (lasp)onya* = *paponya*; *pap + (sup)rika* = *paprika* (mind a kettő csíp, éget); *pat(ak) + (sár)kány* = *patkány*; *bojt + (tát)orjány* = *bojtorjány*; *kecs + (cin)ege* = *kecsege*; *tar(tó) + (har)isnya* = *tarisnya*; *alom + (gran)áriom* = *almáriom*; *kac(ki) + (buz)ogány* = *kacagány*; *hány + (tán)-torog* = *hángtorog*; *lód(ul) + (kód)orog* = *lódorog*; *fick(ó) + (ugr)ándozik* = *fickándozik*.

A legfőbb igazság azonban, a melynek a Nyelvőr e kérdés tárgyalásában nyomós szavakkal kifejezést adott, a következő: „A legújabb (?) nyelvtudományban rendkívül termékenynek bizonyultak az analogia hatásaira irányuló kutatások. De e nyelvészettnek van egy ága, mely eddig elé aránylag kevés hasznot merített e kutatásokból: a szófejtést értem, melyben a reáfordított óriási erőfeszítések ellenére még folyvást oly nagyszámú, mondhatni számtalan találós mesével állunk szemben. Értekezésemmek célja, hogy bebizonyítsam a kombináló szóalkotásnak a szófejtésre nézve rendkívüli fontosságát” (Nyr. XVIII. 1—2).

Színigazság, arany való! Mindennemű, de különösen a homályos és titokba burkolt szók mivolta és eredete megfejtésének a legcélravezetőbb és egyedül biztos útja a párosodás elve. Most már bizvást mondhatjuk, hogy nincs többé e téren rejtvény, titok, találós mese.

Hadonáz, első részét: *had* mindenki tudja mi; de ki vagy mi vet derítő világot az *-onáz* tagra. A *had* egybekel rokonával a *katonával*: *had + (kat)ona*, s meg van fejtve a *hadona* s ebből a *hadonáz*. *Koledál* annyi mint *koldulva házról házra*

jár s rimánkodik alamizsnáért; fényt ismét csak a párosodás vet reá: *kol*(dul + pov)*edál*. *Kocsonya* hasonlókép házaskodás szülötte; *kocs* v. *kacsó* a medvének, disznónak sat. talpa felé eső része; a *kocsonya*, valamint a *tarhonya* is étek; tehát *kocs*(+ *tarh*)*onya*. *Kuvasz*: agg, alattomos, álnok eb; a *kutya* egyesül a *rókával* (hajdan = *ravasz*), s meg van fejtve a titok: *ku*(*tya* + *ra*)*vasz*. Hát a *csuha* mi? Semmi más mint *csu*(*nya* + *ru*)*ha*. Csavargós, tekervényes utakon összebarangolták érte, hogy megfejtthessék, Tolnát-Baranyát, de dülőre még se jutottak, s a *buta* ma is homályban áll, s homályban állana még a világ, ha segítségre nem jönne a párosodás; igen, a *buta* ebből lett: *bu*(*kott* + *realis*)*ta*. Szeges, fogas, csomós kérdések ezek is: *bárgyu*, *botor*, *bibaszt*. Hangváltozások, történeti s rokon nyelvi hasonlítgatások s más efféle tudományos módszernek bizonyítgatott babirkálások, bár hogy erőlködünk is velük, bizony csak cserben hagynak bennünket; de ha kombinálunk, lepattan a zár, a titkos ajtó megnyílik s magunk előtt látjuk a lét processzusát: *bár*(*dolatlan* + *a*)*gyú*, *bo*(*rnemisza* + *kán*)*tor*, *bib*(*oros* + *par*)*aszt*.

Hazámiai, kijózanult magyar nép!

Ime előtted áll a való, tisztán látod mi az igazság! Követeld vissza nevemmel az idegentől, a mi a tiéd, a fölfödözés elsőbbségét s a vele járó dicsőséget; rólam pedig mossad le azt a sok szennyet és mocskot, a mellyel érdemetlenül begazoltak. Tedd jóvá, a mit a mult ellenem vétett s legyen, a mily megvetett volt eddig, ezutánra oly magasztalt és dicsőített ez a név:

Haladicsom.

BARTZAFALVI SZABÓ DAVID.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Ittonk aggyig, a meggyig no, a kinek testyibe tött.
 Hátha innánk, nőjjön a csizmánk.
 El van kajlúlva, kajlásodva az esze.
 Nem akarja megcsonkitani a lagzit.
 Az a legén sergett körülötte.
 Most is aszt a kezemet vágja (üti), a ki fáj.
 Agyon verte: nagyon megverte (de nem halt meg belé).
 Tisztára elfokta az ujját: nagyon megvágta.
 Gyalogú arra járok, de szekervel nem.
 Szökésig vót a gyerek a vaddal: szökni kellett a legénkének
 avaddisznó elől.

Szalattyába nem lehet megfogni a vadat.

Na Károly, a szaladásig leszel mán! (Mondotta egy Károly nevű ember elbeszélése közben önmagáról, ki arról beszélt, hogy egy vadászaton ő neki szaladt a vaddisznó.)

(Heves m. Szent-Erzsébet.)

VOZÁRI GYULA.

H a s o n l a t o k.

Visít, mint a fába szorult féreg.

Hazudik, mint a piripócsi jós.

Örül neki, mint vak Laci a félszemének.

Éhes, mint a szegény ember malaca.

Henceg, mint pótrás (rühes) malac a garasos kötelen.

Tátog, mint a dugott liba.

Úgy megijett, hogy a fűrójukba is bebújt volna.

Annyira mérges, hogy egy szalmaszálat sem teszek a lába alá, már is megharagszik.

(Szatmár.)

MARUSKA MIHÁLY.

N é p b a b o n á k.

A kísértetét úgy lehet a házbú kiűzni, ha papírosra nyomott Miatyánkokat kötünk derekunkra, osztán az ajtókat még az ablakokat bészórjuk sóval, még paprikával.

(Nagy-Káta.)

VICZIÁN ISTVÁN.

Székely adomák.

Járásbíró: Nó Están, adja elé a dolgot igazán, úgy a hogy történt.

Están: Hát istálom, jókor reggel az ágyból fel, a zekét a vállamra, botot a kezembe s az uccára ki. Mikor alszegen be a kutya az inamba, Mózsí engem kétszer pofon. Én Mózsit a földre le, térgyemmel a mellire rea s egyik kezemmel a fülit, másikkal a haját. Erre két csendőr felém, az egyik a puskát nekem, másik a vasat kezemre s engem is Mózsit is a tömleche bé.

SZILÁGYI SÁNDOR.

Kiolvasó versek.

1.

Macska, macska | csibébe |

Csacsi megy a | misére |

Azt mondja hogy | menj ki te.

(Bars m. Léva.)

2.

Mad'rak voltunk |
 Földre szálltunk |
 Szőlő szemet | szedegettünk |
 Szól szál | szalma szál |
 Nádli nádli | Perkes Pál |
 Sunta bubus | tiás tik.
 (v.) Szinte bubos | te vagy kint.
 (Bars m. Léva.)

Verebek voltunk | földre szálltunk | fenyő magot | szedegetnének |
 surján burján | tengelice | tengelice párja.
 (Fehér m. Sárbogárd.)

SZALAY GYULA.

Tájszók.

N a g y k u n s á g i a k.

hékásom: barátom, pajtásom.	mir: miért.
himmi-hummi: apró.	moszatos: részeges.
huccu: hejehuja (különösen	mótomfórizs: férfi ivarszerv.
nőknél mondják).	murmotír: mogorva.
husángol: bottal ver.	napkoron: pl. reggeli, déli,
igyók: annakokáért.	délutáni napkoron.
iribiri, csiribiri: gúnynév	nyápic: beteges.
a sok beszédüekre.	nyelpirity: fecsegő.
ispánol, istápol: gyámolít.	nyihog: nevetgél, enyeleg.
ispióny: megbízhatlan.	nyetene: hohó.
katuska ember, minór, csira:	nyomásrontó, fice: sánta.
férfiatlan (hermaphrodita).	nyurga: hosszú.
kerge: szédülős.	ókumlál: körültekint.
kujkó: rozzant.	orgonál: kiabál.
kukás: dohányos.	ormótlan: csunya. 'Ormót-
lapatyol: sokat beszél.	lan ember.'
lebegő: levegő.	órol: haragszik.
lebbencs: tészta étel.	óros: kancsó.
lékri: úri ruha darab.	oszténg hát: azután.
lőtyönfity: csüngő.	pirinkó: kicsiny.
lurkó: serdülő fiú.	pityergő: síró.
lülü: gyenge elméjű.	pókhás: kövér.
makog: dadog.	pundorás: pongyola.
manog: csámesog.	rápirított: zavarba hozta.
meztéláb: mezítláb.	Közmondás: Pápista embernek
mihóta: mióta.	jég van a hóna alatt.

SIMONYI ELEK.

Baranyamegyeiek.

árëndátor: bérló.
 brázda: barázda.
 betámogat: befog (lovakat).
 borzafa: bodzafa.
 becsicsörint, becsics-
 csent, becsüccsent:
 becsíp, részeggé lesz.
 börmicül: dörmög.
 beletorkul: beleiszik a más
 poharába.
 csurka: hurka.
 cupákás: keletlen pl. kenyér.
 dönnye: dinnye.
 étébolodik: eltéved.
 ergyi, ergye: menj.
 évádul: elvállal.
 égenyős: egyenes.
 elkoszrog: elkullog, eleblából.
 elejbéje, elejbíjük: eléje,
 eléjük.
 épaszitul: elpiszkit, elpaszatol.
 elevenkényős, eleven-
 kényöcse: eleven kéneső.
 êcsonkéta: elcsonkitotta.
 falukozni: faluról falura vándorolni (cigányokról).
 fésí: fölső.
 fédeszkás: szeles, hebehurgya.
 filánc: finánc.
 fóros: fuvaros.
 fullajszt: vízben megfojt.
 földöget: fürdik.

gelegonya: galagonya.
 gérce: jérce.
 hurculáskodik, hurcás-
 kodik: hordozóskodik.
 hunnajt: honnét.
 horhó: gödrös út, horhos út.
 hallóka: fül (tréfásan: de jó
 hallókád van!).
 hinda: inda (tökhinda).
 hajonfén, hajonfé: hajadon fővel.
 hajkurász: kerget.
 innendék: innen, onnan-
 dék: onnan.
 ittvalósi: ide való.
 kalézúni: csatangolni.
 káró: karó.
 káré: karéj.
 kisafa: hámfa.
 küjics: kövecs.
 koszfántos: gyöngö.
 kisupércul: kidobatik.
 kuksul: szótlanul üldögel.
 kurugla: mészoltó lapát.
 kómár: kalmár.
 kalaháj: a búza szemet takaró héj.
 kocsmár: a ki sokat jár
 korcsmába.
 kőtemény: hazugság.
 kűttölőssák: erős zsák.

(lbafa.)

SEBESTYÉN KÁROLY.

Csikamegyeiek.

fikarc: rongydarabocska.
 fosztos: foszlós, rongyos.
 főkön: szemölcs.
 főtökő: főkötő, fejkötő; az öreg
 asszonyok egyszerűbb főkötője:
 csepész.
 fürgölő: ablak vagy pajtaszár.
 fűszküpü: olyan ember, a
 ki mindenbe beleüti az orrát.
 ganyé: ganéj, trágya.
 ganyézás: trágyahordás.

gamat idő van: lucskos, sáros,
 esős.
 gáz: petroleum.
 gërzd: faháznál a szöglete-
 ken kiálló fadarab.
 göthés (fa): rothadt.
 gője (koca): nőtény disznó.
 hajla: nyesett fenyűfagaly.
 hapsába ütni, hapsába
 félvonní (valamiféle szarvas-
 marhát): a szarvasmarhát le-

vágni és a húst a részesek
közt egyenlően elosztani.

h a z a i: menyasszony.

h e p s ̃l: tapos, jár.

h i j ̃u vagy h i ̃u: padlás a szoba
vagy istálló fölött.

h i m ̃s az idő: hűvös, hideg.

i g e: egy szál fonál; a z s e r ̃b
pedig 12 szál (a szövőasszo-
nyok műszavai).

i n n y e n: ingyen.

I s t ̃n, I s v ̃n: István.

i s z ̃n k o d n i: jégen csúsz-
kálni.

i s z ̃n k: csúszkáló hely a jégen
k a k a s, k ̃ k i s, k ̃ k r a: pat-
togatott kukorica.

k a l ̃ á k a. Midőn valakinek több
munkásra van szüksége, nem
fogad pénzzel, hanem inkább

(Csik-Madaras.)

meghívja rokonait és jó ismerőseit segítségre. E szíves segítségért egyszer megvendégeli a segítőkét. E vendégségre összejött gyülekezetet nevezik kalákának. Pl. ha valaki kifogyott, a mint mondják, a jűhmagból, akkor kalákát csinál és mindenkitől, a ki a kalákában jelen volt, egy bárányt vagy juhot kap. Ez a báránylopó kaláka. Hasonló a fahozó, kenderlopó, tapogató, ganyézó, takaró, arató kaláka.

k a l u p o s: csárdás tánc.

k a r i n c a: női kötény.

k u r t i: csipőig érő, testhez álló
női fölöltő (vastag szövetből).

k ü p ü l l ̃: köpülő.

GIDRÓ J. BONIFÁC.

A böngészés műszavai.

(A szedés után elmaradt szőlő, gyümölcs, kukorica, burgonya, gabna-
féle összegyűjtésére használt kitételek.)

Szőlőszededegetés.

b a k s ̃l n i (Nagy-Falu. Bara-
nya m.).

b i l i n g ̃ e r e z n i (Tolna m.).

k ̃ á v ̃ s z n i (Dunántúl).

k ̃ ó r ̃ e s z n i (Somogy m.), k ̃ ó-
r ̃ é s z n y a (Tapolca).

l ̃ é c s k ̃ á l n i (Vas m. és Répce-
mellék Sopron m.).

m e s z g e r l e n i v. b ̃ ö n g ̃ é s z n i
(Borsod m. és Abaúj déli ré-

szén). B ̃ ö n g ̃ é s z n i Dunán-
túl is használatos.

m e s z g e r ̃ é l n i v. m e z g e-
r ̃ é l n i: a tőkén felejtett

szőlők összegyűjtése (Beret).

M e s z g e r ̃ é l n i Tolcsván
(Nyr. IX.480). Mezgerélni

Dunántúl is előfordul.
p a p i r k ̃ á l n i, p a p i r k ̃ á n i
(Hetés. Zala m.).

Kukorica, burgonya és gyümölcsszededegetés.

k ̃ ó r i z s ̃l n i v. b i l i n g ̃ e r e z n i (Tolna m.).

Gabnafélék szededegetése.

b u z a f e j s z e d n i (Tolna és f e j c s k ̃ é t s z e d n i (Al-Csik
Zala). Erdély).

k a l ̃ á s z o l n i (Borsod m.). t o r r ̃ ó z n i (Háromszék m.).

BELLOSICS BALINT

Népballadák.

Csáti bíró lánya.

Jó estét, jó estét, csáti bíró lánya,
Azért jöttem hozzád, gyere el a bálba.
Nem megyek, nem megyek, nem megyek közétek,
Komortányi Tamás tudom köztetek lesz.
Menj el lányom, menj el, batiszt ruhád vedd fel,
Egy pár arany gyűrűt az ujjadra huzz fel,
Karmazsin csizmádat a lábadra húzd fel,
Komortányi Tamás had' keseregjen el!
Húzd rá hat muzsikás estétől éjfélig,
Éjfélről hajnalig, hajnalhasadtáig.
Bocsáss el angyalom, mert mindjárt meghalok,
Batiszt ruhám fodra lábamhoz tapadtott.
Nem lehet, nem lehet, nem lehet kimenni,
Hat jó muzsikásnak nem szabad pihenni!
Bocsáss el galambom, mert mindjárt meghalok,
Egy pár aranygyűrű ujjamhoz ragadtott.
Nem lehet, nem lehet, nem lehet kimenni,
Hat jó muzsikásnak nem szabad pihenni!
Húzz rá hat muzsikás estétől éjfélig,
Éjfélről hajnalig, hajnalhasadtáig.
Bocsáss el gyilkosom, mert mindjárt meghalok,
Karmazsin csizmámban a vér megaludott.
Nem lehet, nem lehet, nem lehet kimenni,
Hat jó muzsikásnak nem szabad pihenni!
Nyisd ki anyám, nyisd ki leveles kapudat,
Kiterítheted már hajadon lányodat.
Csáti bíróné nem is gondolhatod,
Hogy kiterítheted hajadon lányodat.
Boldogtalan anya, ki azt nem gondolja,
Hajadon leányát ne küldje a bálba.
Harangoznak délre, déli félebédre,
Csáti bíró lánya most van kiterítve.
Sir, zokog az anya, hullatja könnyeit,
Hajadon leányát el nem felejtheti.
Verje meg az isten azt az apát anyát,
Ki két igaz szívet együvé nem bocsát!
Vérem a véreddel egy patakot mosson,
Testem a testeddel egy sirban nyugodjon!

(Ungvár).

MAZUCH Ede.

*Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.*

XX. kötet.

1891. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

A VÉGTELEN KÉRDÉS.

(Olvasztatott a Magy. Tud. Akad. 1890. dec. 1-én tartott ülésében.)

I.

Ennek nevezhetjük immár az új szók alkotásának szünni nem akaró vitás kérdését. A küzdelem meg-megújul; és hogy el ne idősüljön, arról tisztelt tagtársunk BALLAGI Mór gondoskodik.

Tagtársamnak 1881. évi január 3-án az Akadémiában „Nyelvünk újabb fejlődése” címen olvasott értekezését ugyanazon évi március 21-én és május 2-án „Értsük meg egymást” címen bemutatott értekezésem követte. Ballagi nem felelt reá. Figyelmét, úgy látszik, egészen lekötötte a Nyelvörnek 1881-ben és 1882-ben megjelent két cikksorozata, a melyek közül az első különösen ő vele foglalkozott. SZARVAS Gáborral vívott kemény harcának a lefolyását az Akadémiában 1884. évi május 5-én olvasott dolgozata ecseteli. Címe: „A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvör.” Ezt követte végre 1890. évi jan. 7-én ugyancsak a M. T. Akadémiában olvasott értekezése: „Szókészletünk ortholog szabályozása és az iskola.”

E két dolgozatában az értekező, épen úgy mint 1881. évi művében, azt hangoztatja, hogy az újabbkori ortologia a nyelvet meg akarja fosztani szükséges szavaitól; hogy a forgalomban lévő új szók mind szükség-parancsolta alkotások; és így a nyelvtudomány nincs följogosítva elvetésüket javasolni. — Ez azt jelenti, hogy el kell őket „en bloc” fogadni.

Ballagi a KAZINCZY Ferencz vezetése alatt végbement nyelv-gazdagítást ma is összetéveszti a neológiával. Az új szókat egytől-egyig a neologia vívmányaiként tünteti föl. E szerint az a számtalan helyes szó is, a melyet a nyelvbővítésnek köszönhetünk, mind neologizmus volna; a mit tagadok. Tagtársam a maga szempontjából következetesen jár el, midőn az ortológiával, vagyis a beszéd szabályosságával és helyességével szembeállítja a neológiát, mint amannak ellenkezőjét; de midőn a nyelvbővítéssel (az elég hibásan úgynevezett „nyelvújítással”) azonosítja, emennek nem tesz jó szol-

gálatot. Sokan összetévesztik ezt a két fogalmat; és már ebből is eléggé kitetszik, mily szerencsétlen elnevezés az új szók és szólások alkotása jelölésére választott 'nyelvújítás'. *

'A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr' című értekezésnek két fő mozzanatára kívánok egypár észrevételt tenni. Az egyik mozzanat a következő: 'A neologia forradalom: e szóval jelezve van a neológiának úgy jogcíme, mint jogosultsága' — mondja Ballagi (12). — A neologia szerintem egyszerű rendbontás; a nyelvtörvényeken elkövetett erőszak. Ilyesminek nincs jogcíme. De még az úgynevezett 'nyelvújításra' sem alkalmazható a forradalmi elmélet. Számptalan alkotása legrendesebb uton jött létre. Többi alkotásai csak azért nem szabályosak, mert a nyelvbővítők nem ügyeltek a nyelvtörvényekre. De az ilyen mulasztás még nagyon távol áll a forradalmi cselekvénytől.

'Forradalom után következik a restauratio; kell következnie' — mondja az értekező — 'mert mindenben, a mi társadalmi, a törvényt nem ismerő önkény, ha ideiglenesen érvényre is jut (jut is), (de) állandó, a társadalmi léttel ellenkező természeténél fogva nem lehet' (12). — Ha tagtársam ezen nem azt érti, hogy az önkény műveit, a mennyire csak lehet, meg kell semmisíteni, kérdem, mit restaurált? a törvényes rendet hol állította helyre? Pedig úgy értelmezi a rend helyreállítását, hogy: az önkény re bene gesta nyugalomba vonul ugyan; de forgalomban levő művei egytől-egyig megmaradnak; sőt emelt fővel járnak. 'Emelt fővel': ezt átvittén kell értenünk; mert sok össze-vissza metszett, csonka és görbe alak van köztük.

* Brassai találóan bírálja a 'nyelvújítás' szót (L. 'A nyelvújítás és Ballagi' című dolgozatát az 'Ellenzék'-ben. Külön nyomatban is megjelent 1881.). — Ballagi a szótáraiban is azonosítja e szókat: *nyelvújítás, neologia, neologismus, újszólás, szófaragás*. 'Teljes Szótárában': *Nyelvújítás* am. a nyelvnek új szókkal, új szólamokkal való bővítése (A 'szófaragás'-nak itt semmi nyoma); a magyar-német résznek 1890. évi (hatodik és legújabb) kiadásában pedig: *Nyelvújítás* am. *neologismus*. — Az idegen szótárak szabatosabban és kevésbé kegyesen értelmezik e műszókat. Kaltschmidt szerint: *Neologie* am. *Lehrneuerung, Neuerungssucht. Neologismen: Neuwörter, bes. sprachwidrig gebildete wörter und redensarten*. Heyse is ilyenformán értelmezi. A francia akadémia szótára a *neologie* szónak kedvez ugyan; de származékairól így szól: *Neologisme... Il ne se prend qu'en mauvaise part. Neologue... Il se prend presque toujours en mauvaise part. Cet auteur est un neologue.* Én mint ortologus, magától érthetően, a nem kedvező értelmezést teszem magamévá.

J. Gy.

A Nyelvőrnek az Akadémia részéről 1872-ben eléje tűzött föladata az értekezőnek saját szavai szerint abban áll, hogy „úgy a szóképzés, mint a phraseologia magyarossága tekintetében óvja meg a nyelv tisztaságát” (15). — És ime egypár sorral alább tagtársunk megrója Szarvas Gábort azért, hogy a nyelvet tisztaságától megfosztó szók eltávolítására törekszik. Hogy ezzel a szófüzés háttérbe szorult volna, tagadom. A Nyelvőr szót és szólást bírál egyaránt. A szók rostálása már a phraseologia javítása szempontjából is elkerülhetetlen. Nem a szófordulathból lesz az egyes szó, hanem a szóból lesz a szófordulat. Helyesen mondja P. Thewrewk Emil „A helyes magyarság elvei” című pályaművében: „Ha nem faragták volna az *önkivület*-féle szót, nem mondanák most a hírlapok, hogy az meg az *önkivületbe* esett”, hanem megmaradt volna a törzsökös kifejezés: *elájult*, *elalélt*; „önkivület” helyett: *aléltság* *... Ha Helmeczy nem csinálta volna a „mérleg” szót, nem támadhatott volna a „mérlegbe vetni”-féle kitétel a régi „latba vetni” helyébe sat.” (68). Ezt kiegészítem a következő germanismussal: „időt, erőt, szivességet *igénybe venni*: *in anspruch nehmen*.”

B. nézete szerint: „békét kellett volna hagyni a neologia szükség-parancsolta alkotásainak, a melyeket a nemzet (a nemzet!) magáévá tévén, szentesített” sat. (16). — Szükség törvényt bont. Vannak, nem nagy számmal ugyan, de hát vannak a vitás szók közt olyan korcs alakok is, a melyek most már „szükséges rossz”-á kövesültek. Ezek helyébe hasztalan ajánlanánk szabályosakat. De épen az választ el bennünket az értekezőtől, hogy a vitás szókat, a „megkövesültek” kivételével, mi nem sorozzuk a szükség-parancsolta alkotások közé. •

Minthogy B. lépten-nyomon a nemzetre hivatkozik, bátorkodom kérdeni, mire alapítja e hivatkozást. Arra-e, hogy az illető szók forgalomban vannak? Ez esetben el kellene ismernie, hogy a nemzet a szintűgy forgalomban lévő korcs szólásokat is magáévá tévén, szentesítette; ezt pedig nem állítja tagtársam. — A tisztelt Akadémia, mikor P. Tewrewk Emil fönnemlített pályaművét és az Imre Sándorét is (1872-ben) kitüntette, nem látott hibát abban, hogy a pályázók nemcsak a szólások, hanem a szók alkotása terén

* Az utóbbiak is élnek még, hála égnek! Tudnak nálunk magyarosan is: „elájulni, ájulásba esni.” A szép *önkivület*-nek egy még cifrabb alakjára bukkantam egy hírlapi közleményben: Valakit valahol *önkivületlen* állapotban találtak.

is, még pedig részletekbe hatólag, kimutatták az idegen nyelvek utánzásának káros voltát.

De a mit ő (a Nyelvőr szerkesztője) hirdetett, az nem az a józan restauratio, mely a forradalom vívmányait fölhasználja, rendezi, hanem oly reactio, mely rendcsinálás színe alatt mindent fölforгат' sat. — mondja továbbá az értekező. Erre azt jegyzem meg, hogy a mit az ortologia vívmánynak elismer, azt föl is használja; a mit nem tart vívmánynak, azt se föl nem használhatja, se nem rendezheti. A neologizmusok megmentésére új szabályokat kell vala talán a nyelvtanba iktatnunk. Ez lett volna a 'józan restauratio.' Már ezt nem cselekedtük. A józanságnak erre a színvonalára nem birtunk fölemelkedni.

B. szerint: a Nyelvőr reactiója, rend helyett oly istentelen zavart idéz elő, hogy az író, ha reáhallgat, utoljára azt sem tudja, melyik lábra álljon' (16). — Felelet: Az ortologia a szerinte elvetendő szó helyébe mindannyiszor más szót ajánl; pl. *fölület* h. *fölszín*, *önkvület* h. *ájultság*, *eszméletlenség* sat; — *tollnok* h. *tollvivő*, *javítnok* h. *javító*; — *kedvezőtlen* h. *kedvezetlen*, *egyenlőtlen* h. *egyenetlen*, *érzékenytelen* h. *érzéketlen*; — *szellemdús* h. *szellemes*, *jelentőségteljes* h. *jelentős*; — *írmód* h. *írásmód*, *küzd tér* h. *küzdő tér*, *hordágy*, *hordszék* h. *gyaloghintó* sat. Az író választhat tetszése szerint. Ha tetszik neki a javasolt szó, elfogadja; ha nem tetszik, megtartja a neologizmust. A ki — és ez természetesen nem az igazi íróknak szól — a ki még ilyenkor sem tudja, melyik lábra álljon', az ne álljon semelyikére és ne írjon.

A nyelvbővítés diadalát mi újabb ortologusok úgy értelmezzük, hogy győzött mind a jó, a mit alkotott. A mit a művei közül eltávolítandónak tartunk, az nem vívmány; époly kevésbé az, mint az ércek előállításánál képződő salak. A neologia védelme ellenben a salakot az ércek közé vegyíti; sőt annyira megy buzgalmában, hogy a Kazinczy működése korszakának a lefolyása után termelt neologizmusokat is mind ama korszak védő paizsa alá helyezi; a mi ellen Kazinczy, ha élne, erősen tiltakoznék, úgy hiszem.

Tisztelt tagtársam époly jól tudja, mint mi, hisz annak idejében ki is jelentette, hogy az idegen észjárásnak szolgálai utánzása, ha mindjárt csak a szóalkotás terén kapott is lábra, veszélyes előzmény a szólásmódok alkotását illetőleg is. Okszerűen képzelhető-e, hogy az idegen észjárást vakon követő elme legott önállóan magyarosan birjon gondolkozni, mihelyt a szóalkotás munkáját félbeszakítva a szófordulatok s általában a szófüzés kérdéseivel

foglalkozik? A nyelvünkbe átültetett germanizmusokat egyenesen arra a kártékony eljárásra kell visszavezetnünk, a mellyel az illetők az idegen fogalmat az egyszerű szóban, hogy úgy mondjam, betűszerint iparkodtak magyarra fordítani; a mi hol teljesen, hol hiányosan, de a magyaros beszéd rovására mind a két esetben tökéletesen sikerült nekik.

Pedig, így szól B. a 17. lapon, ő volt az, a ki egy negyedszázaddal előbb rákiáltott a túlmerészkedő újítókra, hogy idáig és, ne tovább! (Nyelvújítás és nyelvrontás' c. értekezése. 1857). Ez a ,pedig' szócska, a melyet ily büszkén ejt ki ma, határozottan ellene tanúskodik. Nem is ő hangoztatja itt legelsőben; nem ő idézi most legelőször saját értekezésének egyik-másik igazmondását. A Nyelvőr tette ezt már 1881-ben; fölfrissítvén velük tagtársunk emlékező tehetségét.

Talpraesett rákiáltás volt az a ,ne tovább', igen is. Csakhogy B. ma így magyarázza: ,Ne tovább; de a mi idáig (vagyis 1857-ig), ha szinte a legrosszából is, már egyszer megvan, az hadd maradjon meg.' ,Ne tovább' csak azt jelenti, hogy az ilyen ,anomalizmust tovább ne szaporítsuk' (17); ,de soha nem azt, hogy (az anomalizmusok) tovább nem használhatók' (25). — E szerint szabad volt a nyelvet rontani az ama jeles dolgozatban keményen megrótt alkotásokig; de nem inclusive, hanem exclusive, vagyis a korcs szók szentesítésével. Jól mondja B., hogy ,az ortologiai újabb mozgalomnak ő adta meg az első lökést' (18). Olyanforma mesterlökés volt az, mint a mikor tekejátékban a lökést adó golyó, a helyett hogy követné a tőle meglököttet, ellenkező irányban visszaszalad.

Csalatkozik B., midőn azt véli, hogy (mint mondja), 1857-en túl az egyéni ötletes önkénynek a szóalkotásban nyomaira nem igen akadni' (14). — Keletkeztek azután is, keletkeznek most is e fajta szók; ha nem is oly nagy számmal, mint 1857-ig. Egyéb-iránt bármily csekély számra rúgjanak is, kétségtelen nemde, hogy az utóbbiakra még a B. magyarázata szerint sem terjed ki már a *salvus conductus*. Az értekező mégis kiterjeszti rájuk. Még ezekről sem mondja, hogy ki kell vetni. Az 1881. évi jegyzékében a legfiatalabbak közé tartozó *vigarda* is ott áll azok közt, a melyeket ,belső ihlet adott alkotóik ajkaira' (Nyelvünk újabb fejlődése. 16. 17); és ha ez, meg az ott elősoroltak közül több más szó időközben a más világra költözött, úgy ez Ballagi engedelme nélkül történt.

Tegyük föl már most, hogy megtudjuk végre a határnapot,

a melyen túl tilos a szabálytalan szók gyártása, és az ortologia például a *döntnök* és *észlelde* kiküszöbölését indítványozza. Ezt a két szót nem találni se a NSzótárban, se Ballagi szótáraiban; föltehetjük tehát, hogy 1857 után termettek. Hogy élnek és virágzanak, nem kell bizonyítanom. Semmivel se rosszabbak ezeknél: *boucnök*, *járułnok*; *csillagda*, *nevelde* sat; mégis ki kellene mulniok; mert később jöttek világra. Ilyen esetekben tehát az anyakönyv döntene, haugyan kifürkészhető. Továbbá: közkeletű-e mind az az új szó, a melyet B. és az újabb szótárak mint ilyent mutatnak be? És ha nem az, nem él-e mégis valamely szűkebb körben? Tehát egyfelől anyakönyvkérdések, másfelől az illető szó praxisának a kipuhatolása. Van-e ennek értelme?

A neologizmusok védelme végre nem hajtható dolgot követel; és a javítás eszközlésének egyedül lehető módja az, a melyet az ortologia követ, midőn a szerinte el nem fogadható szók helyébe olyanokat javasol, a melyeket szabályosoknak és a közönség szája íze szerint valóknak tart; a többieket pedig, a melyek egyik-másik tekintetben kifogásolhatók ugyan, de a javítás munkáját veszélybe nem ejtik, érintetlen hagyja. Ez az eljárás célravezető; az értekező javasolta módnak a követése lehetetlen.

Ez volt az egyik mozzanat; a másik a következő. Ballagi előrebocsátván, hogy Szarvas Gábor egy 'Értsük meg egymást' című cikksorozathban, a mely nem neki szól, hanem a nyelvtudományi osztály szépirodalmi tagjainak (mert azokkal paktál) egyszerre csak bekanyarodik és azt a kérdést veti föl: Mit tegyünk a mult neologizmusaival? 'E kérdés képezte — így folytatja B. — 1881-ben tartott előadása tárgyát, s voltaképen e körül forog az egész vita.' B. e szerint egyazon ('Értsük meg egymást' című) két dolgozat közt választhatott, t. i. az enyém és a Szarvasé között. Az enyémmel, a mely pedig nagyon is neki szólt, és a másikat jóval megelőzte, épen nem foglalkozott, (nem veszem zokon, csak a tényt állapítom meg), hanem a másikat taglalva, fölkiált: 'S íme csodák csodája, mi történik? Szarvas G. tagtársunk, dolgozatomat nem is említve, csakúgy hallgatagon álláspontomra helyezkedik, s a kérdést lényegileg az én értelmem szerint fejt meg' (19).

Ha Szarvas G. e szerint fejtette volna meg, azt tartanám csodák csodájának. De tegyük föl, hogy tagtársunk nem csalódott e részben. Ezt a tényt örvendetes tudomásul vette-e? Épen nem. Szarvas tételeinek egyik részéről azt mondja: nem érti; a másik részt pedig, a melyet megértett, nem fogadja el. Ballagi nem elégi

Szarvas közeledésének a mértékét; ezt mondja ugyanis: „Ha Sz. G. az önmegtagadást annyira vitte, hogy eddigi rideg álláspontját elhagyva, jókora bekanyarodást tett, és a neologizmusok egy részének megkegyelmezett, mért nem tudott egyúttal tudományos álláspontra helyezkedni, s mért nem mondta ki egyenesen, hogy „a nyelvfejlődés continuitása történelmi szükségesség, mely alól magunkat ki nem vonhatjuk, ha a nemzeti élet megújulásának több mint ötven éves szellemi munkáját ismét elől kezdeni nem akarjuk?” (25.)

Ez azt jelenti, hogy ha Szarvas megnyugszik az ilyen új szókban: *gyár, terv, szerv, lény, tény, lényeg, szöveg, talaj* sat, miért üldözi a következőket: *kedély, szivélyes; festész, történész; tollnok, ülnök, javítnok; áruda, képezde, nevelde; elvhü, szellemdús, szószegény; bonctan, dörzsfék, gyűhely, gyűnév, mozideg, indóház; jármű, függér, úter, gyűhely, tudvagy, látlyuk, érzerő, dönthorog, tolkerék, szünidő, tetszhalott, tömnyomat, toldfenék?* (B. szótárában), *zengfenék?* (B. 1881. évi jegyzékében).

Ime a sok kifogástalan és számos elfogadható új szók mellett, mi tagadás benne, ilyenekből is áll (hogy B. szavaival éljek), „az a nyelvezet, a mellyel félszázadon át élt a nemzet, melyet az írók színe java (?) használt, és annyira közkeletűvé tett, hogy a nép legsalsóbb rétegeibe is elhatott” (25). — Hát efféléket mond a nép? Használ a nép itt-ott új szókat is; de a szóalkotásnak fönn dicséretmódjait bizony nem követi. Az ortologia éppen azért üldözi ezeket, mert kötelességéhez híven tudományos álláspontra helyezkedett, és onnan világosan látja, hogy ilyesminek a jóváhagyása nem a „nyelvfejlesztés”, hanem a nyelvrontás, a „szócsintan continuitását” szentesitené.

Az ortologia munkálkodásának nincs meg a kívánt eredménye; de a neologizmusoknak egy része mégis eltűnt már; egy része lassan ugyan, de csak gyérül; és, a mi szintén figyelmeztető szavunknak tulajdonítandó, számos korcs szó nem birt az újabb szótárak bástyái mögül kivergődni a használat mezejére. Dolgozataiban maga tagtársunk is kerül nem egy olyan szót, a melynek védelmére kelt: nem mond se *gazdászt*, se *gazdászatot*, se *bizottmányt*; sőt már úgy megszokta az ortologia-javasolta *bizottság*-ot, hogy fölvette 1881. évi jegyzékébe, mint a neologia vívmányát (ott áll a *bizottmány* után). E szerint a nélkül hogy észrevenné, maga is előmozdítja a romboló munkát, a melytől annyira félti „a nyelvfejlődés történelmi folytonosságát.” Oly lassan és alig észre-

vehetőleg foly a nyelvtisztítás munkája, hogy legkissebb zökkenést sem okoz; és B. rázkódásoktól tart. Mikor egypár száz szónak az elvetése forog kérdésben, épen nem szükséges, a nemzeti élet megújulásának több mint ötvenéves szellemi munkáját, a mely tudva-levőleg egypár ezer szót alkotott, ismét elől kezdeni.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A NYELVÚJÍTÁSI VITÁHOZ.

Úgy látszhatnék, hogy nem volt igazam, mikor három évvel ezelőtt * a m. t. Akadémia előtt azt a nézetemet fejeztem ki, hogy, a neologia és ortologia közti küzdelem jóformán megszűnt, a két párt hallgatag megegyezésre jutott a követendő eljárásra nézve. Ezt a megegyezést úgy értettem, hogy, a neologia ragaszkodik a megállapodott szókhoz, de másrészt meggyőződött róla, hogy a szabálytalan képzéseket ezentúl kerülni kell, továbbá, hogy a szófűzési idegenszerűségeket üldöznünk kell; viszont az ortologia — bár tiltakozik a szók önkényes gyártása ellen — megalkuszik azzal a ténnyel, hogy a pótolhatatlan szók ellen hiába küzdenénk, s azért fő figyelmét a szófűzési hibák kimutatására irányozza. — Ma is megmaradok kifejezett nézetem mellett, ámbár — mint mondom — az azóta történt fölszólalásokból úgy látszhatnék, hogy nem volt igazam.

Először is SZARVAS GÁBOR szólalt föl az ellen, hogy pótolhatatlan szókról beszélek, s erre nézve így nyilatkozott: „Hogy, ha szép szálás erdőm van, egy-két korhadt gerenda helyét újjal, jobbal pótolni ne tudnám, annak befogadására kemény a fejem, sehogy se bírom megérteni” (Nyelvőr XVIII.49). Igaz én sem tudnám megérteni, de állítani sem akartam. Mert, hogy tisztán kimondjam véleményemet, én az olyan szokat, minők *erény, tény, anyag, szellem*, azért hogy hibásan voltak képezve, nem korhadt gerendáknak, hanem vas gerendáknak tartom irodalmi nyelvünkben. A gerendák beszerzésekor a háztulajdonos és az anyagszállító akár hibásan jártak el, akár nem, akár megcsalták egymást, akár nem: a gerendáknak minősége nem ettől függ, hanem csakis és kizárólag attól, hogy milyen az ellentálló képességük. Már pedig, hogy az olyan szóknak, a minők említve voltak, nagyobb az ellent-

* A Nyelvújítás Történetéhez c. értekezésemben.

álló erejük, mintsem holmi korhadt gerendáké: az hallgatólag el van ismerve azáltal is, hogy a Magyar Nyelvőr — mely immár áldásos működésének huszadik évébe lépett, s mely megtett minden tőle telhetőt — sem maga nem kerülte az ilyen szókat, sem másoknak nem ajánlott más szókat helyükbe. Hiszen lehetne talán az *erény* és *szellem* helyett *erkölcsöt* és *elmét* ajánlani, vagy *tény* és *anyag* helyett *faktumot* és *matériát*; de amazok már annyira meggyökerezett elemei a magyar műveltségnek, hogy ilyen szó-cserék által nem tehetjük többé kétértelművé beszédünket s itt minden kísérlet hasztalan volna, s a Nyelvőr — ha eddig nem tette — bizonyára ezentúl sem fogja ilyen meddő kísérletekre tékozolni erejét.

Értsük meg egymást. Nem azt mondom én, hogy mikor megalkották azokat a szókat, nem lehetett volna jobbakkal pótolni őket. Meg vagyok pl. győződve, hogy annak idején az *erény* fogalmára legjobb lett volna az erkölcs szót lefoglalni (a mint hogy akarta is Kulcsár, l. Szemere P. Munkái III.137); így a *szurony* helyett jobb volna a harmincas években előkerülő *puskatőr*, a *tüzér* helyett a régi *pattantyús* sat. De ma már nincsen annak ideje, hogy ily hiú küzdelemben vívódjunk, ma már késő ez általánosan használt szók helyett jobbakat ajánlani. Késő, ámbár a mai korszellem, ha ma alkotnak hasonló szókat, be nem veszi őket, be nem veszi a *lélekidomárt*, még ha Jókai mondja is, be nem veszi a *távbeszélőt*, még ha országos törvény van is róla. Jól jövendőlt Szemere Pál, mikor azt írta egy Kazinczyhoz intézett levelében 1815-ben (Szemere Munkái III.120): „Nem addig kell-e sietni az újításokkal, míg a nyelv megállapodásának kora el nem érkezik? Lesz idő, hogy a sietésnek sem ideje, sem alkalma, sem sikere nem leend.” — Ime, ma elérte irodalmi nyelvünk a megállapodás korát (már a mennyire szó lehet megállapodásról a nyelv életében): ma már a hibás képzések sikere nem áll arányban a rájuk fordított fáradsággal, de sikertelen volna a pótlás kísérlete is a bevetteknek egy részére nézve. Egyébiránt Szarvas maga is szórul szóra így nyilatkozik: „Bizonyos szók annyira meggyökereztek a nyelvben, annyira megszokottá lettek, hogy ellenük való küzdelemünk, ha megkísérlenők is, előreláthatólag sikertelen maradna” (Nyelvőr XVIII.61). Ugyanezt értettem én is a pótolhatatlanságon, s ma is azt hiszem, hogy e szókat joggal neveztem pótolhatatlanoknak. —

A második fölszólalás mostanában BALLAGI MÓRÉ volt (l. a

Budapesti Szemlében 1890). Fölolvasásának két célja volt. Az egyik, hogy megint egyszer megpróbálja menteni a nyelvújítás 'alkotásainak' becsületét s ezáltal elejét vegye annak a szemrehányásnak, hogy magyar-német szótárának 1890-ki kiadásában benne vannak majdnem kivétel nélkül az előbbi kiadásoknak nem csak elfogadott szavai, hanem összes csodabogarai is. Ő azzal menti magát, hogy a szótárírónak kötelessége mindent lajstromozni, a mit a nyelv használ; pedig ő azokat a szókat is lajstromozta, a melyeket a nyelv egyáltalán nem vett használatba, minők *fürkut* (artesischer brunnen), *fötebelne* (firstenlauf) és száz meg száz efféle kifejezés. Ballaginak nem fog sikerülni soha, hogy az elfogulatlanul ítélőket meggyőzze ez eljárásnak helyességéről, s bizvást állíthatni, hogy fölszólalásának ezt a célját nem érte el.

Azonban föltétlenül igazat adok neki fölszólalásának másik céljára nézve: a mennyiben t. i. föl akarta tüntetni azon eljárás tapintatlan és káros voltát, mely az iskolát teszi ortológiai viták színhelyévé, mely a nyelv és stílus tanítására szánt időt meddő szórostálgatásra pazarolja, mely a magyar klasszikusok nyelvét nem követendő mintául, hanem elrettentő példa gyanánt tünteti föl! Hogy ezt félszeg eljárásnak tartom, bebizonyítottam azzal, hogy — noha a Nyelvőrben s a fölnőttek számára kiadott Antibarbarusomban eleget küzdöttem az irodalmi hibák ellen — iskolai nyelvtanaimnak tíz kiadása közül egyikben sem tárgyaltam a hibás képzéseket, egyikben sem közöltem az index verborum prohibitorum-ot.

Ha pedig Szinnyei József mentségül az iskolai Utasításokra hivatkozik (Ballagi elleni védekezésében, Nyelvőr XIX.164): maga is megvallja, hogy a gymnasiumi utasításban csakis az idegenszerűségekről van szó, tehát a szóalakok közül legfőllebb a *vízbe* és *kötszó*-féle németes összetételekre céloz (ezeket én is megemlítettem nagyobbik nyelvtanomban). És ha a reáliskolai utasítás alaktani helytelenségeket is említ, ez először azt mutatja, a mit több más részlet is bizonyít, hogy ez az utasítás nincsen oly körültekintéssel fogalmazva, mint a gymnasiumi, másrészt nem menti az olyan tanárt, a ki remekíróink nyelvét első sorban szórostálgatás tárgyául használja. Ezen fölfogás mellett nyilatkozott tavál egyhangúlag az érettségi enquete is, pedig a kik abban részt vettek, azok igen jól ismerik az utasítások szellemét (pl. e sorok írója maga fogalmazta annak idején a gymn. utasításoknak a magyar nyelvtanra vonatkozó részét).

Az utolsó fölszólalás JOANNOVICS GYÖRGYÉ volt s minden-
esetre hozzájárult a kérdés tisztázásához, a mennyiben kimutatta
Ballagi Mórnak következetlenségeit és túlzásait.

Azonban mind ezek a fölszólalások részint csak az elvek
föntartását célozzák, részint pro-domo-félék voltak, s azt hiszem,
nem változtatták meg 'azt a helyzetet, melyet e sorok elején ismél-
telt szavaimmal jellemeztem. A nyelvújítás jogosultságáról való
vitának — ha tudna is még valami újat produkálni — ma már
alig van valami gyakorlati célja. Azért e téren nézetem szerint
két teendőnk van. Egyik abban áll, hogy azokat a hibás kifejezé-
seket üldözzük, melyek még nem gyökereztek meg s így még ki-
irthatók. Másik teendőnk pedig, hogy most, midőn a régi nyelv
szótára befejezéséhez közeledik, foglalkozunk immár tüzetesebben
a nyelvújítás történetével, melynek mai irodalmi nyelvünkre való
nagy fontosságát senki se tagadja. E célra igen jó szolgálatot fog-
nak tenni Szemere Pál Munkái, melyekkel csak az imént aján-
dékozta meg irodalmunkat a Kisfaludy-Társaság, továbbá Kazinczy
Ferenc Levelezése (az Akadémia megbízásából Váczy J. szer-
kesztésében), melynek már első kötete nem egy értékes fölvilágo-
sítást ad (vö. PhilolKözl. XIV.825). E célnak kíván szolgálni
a Kazinczy-szótár, melynek szerkesztésével e sorok írója foglal-
kozik, s mely Kazinczynak minden jelentősebb szavát és fordulatát
föl fogja venni. Úgyis ideje már, hogy a befejezéséhez közeledő
Nyelvtörténeti Szótár után, melynek anyaga a nyelvújításig terjed,
immár a nyelvújítás és az újabb irodalom szókincse is hasonló
tárgyalásban részesüljön, vagy legalább hogy foglalkozunk az
elhehez való előkészületekkel. Természetesen az anyaggyűjtésen
kell kezdeni, s e tekintetben a Nyelvőr dolgozótársai sokat tehet-
nének. Földolgozhatna mindenki — a szerint, a mint kedve vagy
ideje van, vagy a mint tanulmányai adnak rá alkalmat — egy-
egy kisebb vagy nagyobb munkáját a Kisfaludyaknak, Csokonainak,
Kölcsynek, Vörösmartynak, Aranynek, Jósikának, Jókainak, Brassai-
nak, Mikszáthnak sat, lehetőleg egybevetve a Nyelvtörténeti Szótár
adataival. Efféle munkához hasznos előkészületül kínálkozik LEHR
ALBERT Toldi magyarázatának figyelmes átolvasása. Többé-kevésbbé
követendő mintakul szolgálhatnak még a következők:

- Szarvas G: Petőfi János Vitézének nyelve (Nyr. I).
Szulik J: A 'Jóka ördöge' nyelvi sajátosságai (Nyr. II).
Simonyi Zs: Vörösmarty Csongor és Tündéjéből (Nyr. III).
Ua. Toldi Szerelme (Nyr. VIII).

Pintér K: A magyar nyelv Toldi Szerelmében (Veszpr. gimn. Ért. 1879/80).

Vozári Gy: Tompa költeményeinek nyelvi sajátosságai (Nyr. IX).

Komáromy L: Jókai Mór újabb regényei (Nyr. II.358).

Melczer K: Jókai M. 'Mégis mozog a föld' (Nyr. III.312. 414. 459).

Ua. Jókai M. 'Enyim, tied, övé' (Nyr. V.320).

Simonyi Zs: Belényesi Gábor nyelvéről (Nyr. VII).

(Vö. még Lehr A: Egy jeles fordító, t. i. Győry Vilmos, Nyr. XIII.76).

Reméljük, e fölszólalásunknak meg lesz a kívánt eredménye, és a nemzeti eszméért lelkesülő olvasóink vállvetve fognak velünk törekedni, hogy nyelvünket és irodalmunkat mindig jobban megismerhessük, megérthessük s megszerethessük.

SIMONYI ZSIGMOND.

folgtán:

A nyelv és az irodalom.

Med. Ért. 1891.

A MAGYAR NYELV KÉPES BESZÉDE.

Az egyezés.

Több színű képek.

B) A számok viszonya.

A számokat úgy tekintjük mint állapotjegyeket, csak annyiban különböznek párjaiktól, a tulajdonságoktól, hogy míg azok az állapot irányait, ezek határait (vagy határtalanságát) jelzik. E mi-voltukban a képes beszédből kivetők volnának, mert a képzetnek rövid uton szárnyát szegik; valami változásnak kell tehát történni rajtuk, hogy a valóságnak csak látszatát mutatván, szóképek alkotására alkalmasak legyenek.

A példákból meg fogjuk látni jelentőségüket.

Három csillag jár az égen,
Három szeretőm volt nékem,
Egyik szőke, másik barna,
A harmadik arany alma (Népd.).

Három hordó borom van,
Mind a három csapon van,
Olyan édes, mint a méz (Ua.).

Három színe van a piros almának,
Mért nincs nekem olyan rózsám, mint másnak (Ua.).

Három galambom van nekem,
Az egyiknek párja nincsen (Ua.).

Három lépés egy ugrás (Népd.).

A sümegi toronyban hármas harang szól (Ua.).

Háromszor is kiáltottam néki:

Kelj fel, rózsám, mert meglát valaki (Ua.).

Három bokor saláta,

Három kis lány kapálta (Ua.).

Kákásiban a búcsukor

Kóró termett három bokor — —

Kilenc béres kapálgatta,

Kilenc kis lány gyomlálgatta (Ua.).

Jó kardjával hármat-négyet suhinta,

Németekben tágasságot úgy nyita (Ua.).

A hármas szám gyakoriságának nálunk akár ősi mitológiai jelentősége van, akár a keresztyénséggel gyökerezett meg, vagy talán mindkét hatás is egybefolyt: annyi bizonyos, hogy e szám a többi fölött nagyon kivál. Közmondásaink szerint is: három a magyar igazság; három a tánc; harmadik esze jó a magyarnak. Mind ezekből, mind a dalokból egy bizonyos, hogy e szám a tökéletesség mértéke. Példáink nagy részében a szépség, jóság, kedvesség, egybehangzás nyílt kifejezésre jut, másokon a három rész egységalkotó sajátsága tűnik föl. Csak a legutolsó példában mutatkozik e szám az erő mértékének, de eszünkbe is juttatja a latin terque-quaterque-vel való veszedelmes rokonságot. Ily célra az egykettőt szoktuk alkalmazni; ez a szokatlan erő kifejtés költői képe.

A hármas szám fölülkerekedésének okát nyílt kérdésnek hagyva, vizsgáljuk csak, minő alapja van a képes beszédben mint szóképnek. Erre nézve vegyük elő a következőket is:

Három bokor kolompér,

Mindenik csak felet ér (Népd.).

Hármat rikkantott már a rigó (Ua.).

Három körte van a fa ágán (Ua.).

Három szekér széna, szalma,

Nem megyek én férjhez soha (Ua.).

Első kakasszókor jönnék nézésedre,

Másod kakasszókor téged megkérnélek,

Harmad kakasszókor téged elvinnélek (Ua.).

A mint az előbbi példák közül sem a csillagok, sem a színek, sem a kiáltás, saláta és kóró számát nem fogadhatjuk el

a valóság hű képének, úgy itt is az utolsó példa híján méltán kételkedhetünk az igazmondásban. A tárgyakét jóval többnek, a személyekét bizvást kevesebbnek tarthatjuk, mint a mennyi jelentve van.

E második csoport legutolsó példájában a számok a cselekvés mozzanatait jelzik s nem is szóképi tekintetben nevezetesekek, hanem mint világos bizonyítékai a harmadik mint legfőbb fejlődési foknak. Így érvényesül a hármas szám képben, szerkezetben egyaránt, de míg ez utóbbi helyen a kezdet, folyamat és vég mutatójakép természetes, a szóképben nem egyéb, mint a valóság nagyító tükre. Ennek mondhatjuk még a tárgyak létszámának hármassításában is, mert a velük érintkezésbe vagy viszonyba hozott személyek valamely tulajdonságát nagyítja akkor is.

Néha a tökéletességet a tökéletlenségben, tehát megint csak nagyítva, így fejezgeti ki:

Három bokor kolompér,
Mindenik csak felet ér;
Három rózsám van nekem,
Egyiket se szeretem (Népd.).

Egy-két szál, három szál (tulipán),
Hamis voltál rózsám, megcsaltál (Ua.).

Így alkalmazva a hármas szám jól fog a rúttság és hűtlenség körül is.

Kétszerese, a hatos szám szintén az elsők közt jár.

A kocsiban hat ló legyen,
Mind a hat egy szőrű legyen (Gyerm.-játék).

Azért hogy én szegény vagyok,
Hat fekete lovon járok (Népd.).

Gazda vagyok, hat lovam van,
Örömöm is telik abban (Ua.).

Inkább adnak másnak,
Annak a hat ökrös fekete subásnak (Ua.).

Rám hagyták a gazdaságot,
Hat ökörnek a kötelét,
Kilenc boglya széna helyét (Ua.).

Gazdag ember a szigeti számadó,
Van is neki hat leánya eladó;
De tartsa meg mind a tizet magának (Ua.).

Hat szép lány van rózsásszegi faluban (Ua.).

Piros alma hat termett az almafán (Ua.).

Elkisérték hatodik határra (Ua.).

Világos, hogy itt a gazdagság mértéke bukkant elő. Nem arany, nem ezüst, se bibor, se bársony, a mivel népünk a jó módot méri. Egyszerű, csálhatatlan eszközt választott, mely beszédesebb a csengő aranynál meg a suhogó selyemnél; mert az a hat ló és hat ökör az állandó gazdagság képe.

A hat eladó lány és a hat katonafiu se mindennapi dolog; úgy tekinti népünk, mint isten bőséges áldását, de akkor épen ennyiről szól a dal.

A falu is gazdagabb, ha hat szép lány van benne; ugyane szempont alá esik a hat piros alma példája. Mind a kettőben a melléknévi jelzón fordul meg a kifejezés képies volta, a nélkül meg nem állhatnának.

E szám a távolságnak, térnek is rendes mértéke dalköltészetünkben, hol a valóságnál mindig többet mond.

Hozzá csatlakozik, de az előbbi jelentés halvány párja gyanánt a 16.

Adjon hát egy jó gazdának,
Tizenhat ökrös polgárnak (Népd.).

Itt már nem az igazi alapon állunk. Az ellenszegülés, a harag indulatos hangja ez, mely a szokott formát is kizavarta sodrából.

Bene Vendel tizenhat szél gatyája
Elszennyesült a kaposi fogságba (Népd.).

A tizenhat szél gatyá csak betyárnak jár; föl is vannak vele valamennyien ruházva. Ugy se látszik meg egyébből a jó módjuk. Tévednénk, ha nem szóképnek vennők, mivel a valóság fölötté ritkán igazolja.

Ezekhez hasonló, bizonyos tekintetben rendkívüli állapotot környékező e szám a következőkben is:

Tizenhat esztendő barna kis lány
Sétál a regement után (Népd.).

Tizenhat esztendő vagyok,
Ne mondj engemet babádnak (Ua.).

A tizenhat esztendő az élet kora tavaszát, az erőfélben létét jelenti; néha a szerelem sodró áradata (1. p.), néha az erőtlenség tudata (2. p.) veti fölszínre.

Saját humoros színezete van a kilences számnak. (L. fönt:
Kákásiban a búcsukor... Rám hagyták a gazdaságot.)

Kilenc iccés a torkom,
Tizedikkel megtoldom (Népd.).

Csak néha-néha járja a betyár- és zsandárcsapatok mértékeül.

A Nárai megtölti a piztolyát,
Összeszedi mind a kilenc pajtását (Népd.).

Gyerünk pajtás, igyunk egy párt,
Verjük le a kilenc zsandárt (Ua.).

Erre a célra gyakoribb a 12, úgy is mint a betyárhoz illő
martalék.

Jaj, hiába kéri
Tizenkét legénye
Hires Biró Mátét (Népball.).

A ki megyen lovagolni,
Egy-két legényt viszen az csak,
Itt pedig van tizenkettő (Ua.).

Patkó Pista hires zsvány,
Tizenketted magával jár (Ua.).

Tinót lopott a szilvágyi majorból,
Tizenkettőt urasági gulyából (Ua.).

Találkozunk ily szerepekben hármas számmal is, de egyike
se birja feledtetni, hogy a közeli valósághól eredt.

Az erőt illetik a 33, 36.

Tisza partján van egy nagy terhes hajó,
Huzza aztat harminchárom deres ló (Népd.).

Onnan fölül jön egy hajó,
Huzza aztat harminchat ló (Ua.).

Annak híját jelzi a következő :

Nem bánom, nem bánom,
Hogyha harminchárom
Hibája vagyon is (Népball.).

Nem bajmólódva e számok kevéssé költői jelentőségével, lás-
suk, mire van becsülve az ember testi ereje.

~ Huszszor a táboron magát általvágja (Kádár J. eml.).

A csajtárját német vérrel festeti,
Tíz-husz rác ha reá gyün, csak neveti (Bezerédi nót.).

Katonapor ha búsítja,
Tíz avagy husz, az ki bántja (Kurucdal).

Huszat bir hát meg a vitézi kard, ezentúl a mesék országa
kezdődik, hova már a gúny és torzkép fegyvere is bebecsapkod.

Magános voltában ne szalassuk el a hatvanas számot.

Meg is gyászoltatom hatvan katonával (Népball).

Képies alkalmazása nyilvánvaló. Ez az utolsó a száz előtt,
mely még a dalköltészetben helyet fog.

A száz tizedrésze itt-ott már előkerült s látszik rajta, hogy
közel jár a sokhoz. Népköltészetünkben ritka, mert nagyon új s
ennélfogva a képzelet szabadságát korlátolja. E kerek számok alig
méltnak a megemlítésre.

Száz forintot adtál volna pengőbe',
Még se szerettelek volna előre (Népd.).

Boros üveg a kezükben,
Száz forint van a zsebükben (Ua.).

Hogyha nekem száz aranyam volna,
Az a kis lány mindjárt enyém volna (Ua.).

Én magától deres lovát kívánom,
Három százast adok érte kész pénzbe' (Ua.).

Udvaromban van egy válu,
Abból iszik háromszáz ló (Ua.).

Csak egy-asszony szült engem a világra,
A vármegye s a csendbiztos bújára;
Meg is bánta az is, tudom, ezerszer,
De én magam talán kétszázezerszer (Ua.).

Még legmagyarosabbak az ezer és többszörösei, de a száza-
sokról az idegenség feltja lemoshatatlan; hozzá még rikító prózai-
ság is bélyegzi őket s egyenest a gúny területére sodorja. Ott néha
a kicsinylésnek vagy rideg közönbösségnek elég szabatos mértékei.

Az ezrek már a szertelen nagyítással, szinte határtalansággal
fárasztanak.

Hátra van még a hetes szám, mely a mesék hetedhét orszá-
gából való s inkább kevesebbet mond mint többet. Ez a különbség
közte s a dalbeli hatodik határ, megye, vagy falu közt; egyúttal
azonban méltó ügyet is vetnünk ez ellenkezésre. Mintha a csodás-
ság és valóság nem egyaránt győznék a képzeletet irányítani,
de más oldalról meg mintha ugyanazon alap porszemek csillogná-
nak minden törekvésen. Ott a korlátolással a hitetlenség, itt a

nagyítással a mindennapiság van megkerülve; ott a határ szűk, itt tágas előttünk, mégis egyiket a másikkal határozott szám, mint kész valóság képe fogja össze. A szertelen dolgot tehát összébb szorítjuk, a mi pedig meg van kötözve, földoldozzuk bilincseiből, hogy egy ponthoz közeledhessenek, mely nem lehet más, mint a valóság színe. A számviszonyok hát ugyanazon magasságra emelkednek, hol az egyezéseket láttuk: mentül közelebb a valósághoz, de nem épen reá.

A hét többszöröse a hetvenhét nem annyira a költői nyelv eszköze, mint a közbeszédé, az élőszóé, a testi és lelki erők meg a tér és idő véghatárakép. Szóképi érték tekintetében úgy aránylik a héthez, mint az ezer a tízhez.

A határozatlan számokból természetes, hogy még úgyse tudjuk meg a valót.

Sok ezerszer sértegettük szent nevét felségednek (Jerem.).

Be sok falut, beh sok pusztát bejártam (Népd.).

Sok deret, hideget, melyet kóstoltam (Ua.).

Sok szép lány volt a turonyi vásáron (Ua.).

Hányszor mondtad, szeresselek,
Valamig nem szerettelek (Ua.).

Hányszor mondtam, hányszor mondtam galambom,
Hogy jöjj velem, kísérj el az utamon (Ua.).

Igy pusztították el Kerekes Izsákot,
A ki a kardjával levágott sok rácot (Népball.).

A kevés számból álló néhány után mint határozatlan rendszeren a sok jár. Ez is a hét módjára többet gondoltat, mint a mennyi valósággal van. Nagyít, de nem oly módon, mint a határozott szám. A kettejük használata közt így fejezhetnők ki a különbséget: a határozott szám arra jó, hogy az állított valónál kevesebbet gondoltasson, a határozatlan pedig arra, hogy a létező valónál többet sejtessen.

A sok és párjai egyébiránt a képzeletnek fölötte ingatag alapot nyújtanak; ehhez még nem vagyunk szokva, népköltészetünk is nagy szűkiben van e viszonyképeknek.

Összefoglalva a számok értékét, azt látjuk, hogy a három valamely tökéletességet, a hat gazdagságot, a hét csodásságot illet, a kilenc többnyire vidám lelki állapot kísérője, a tíz és többszörösei a határtalanságot, a tizenkettő határozottan a csapat létszámát, a

husz, harminchárom és harminchat az erőt jelzik, a tizenhat pedig a gyenge kor vagy rendkívüli állapot kincseinek mértéke.

Kétségtelen, hogy legtöbbje való állapotokból fakadt, csak időtelve vált a költői beszéd eszközévé. Vannak köztük olyanok, melyeknek forrására a mai viszonyok közt is rá lehet mutatnunk, de nagyrészt a mainál egyszerűbb idők maradványai.

KULCSÁR ENDRE.

A MAGYAR GERUNDIUM-ALAKOK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE.

Nyelvemlékeink nagyon sok és érdekes, főkép grammatikai alakokat őriztek meg s hagytak korunknak, melyek fölötté alkalmasak arra, hogy mai nyelvünk dialektikus alakjaival összevetve, meghatározhassuk az eredetibb nyelvi alakokat. Azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a jelenséget, hogy emlékeink fordított irodalmi maradványok, ennél fogva az idegen szintaktikai hatás nem lehetetlen, hogy meglássék grammatikai alakjaikon. Másrészről pedig épen az eredeti szöveg igazít el sokszor a mi grammatikai alapjaink helyes megértésében.

A magyar gerundium-alakok történeti fejlődésében is tapasztaljuk mindkét jelenséget. A mit ugyanis Simonyi *advák, advájok*-ról mond (Ny. V.341), elfogadható analogikus hatásban: állítmánytulajdonságú mellékevek hatásában keresvén az okát annak, hogy a gerundium-alakok azon névszónak veszik föl a számképzőit, melyre vonatkoznak. De személyragjaikra is tekintettel, hajlandó vagyok az idegen hatásra gondolni. Ugyanis egyik nagy része a gerundium-alakoknak az eredeti szöveg összevont mondatainak visszaadása, másiké pedig a latin acc. c. inf. szerkezetnek tömöttebb fordítása, melyben a fordító az igazi névszónak alany (illetőleg acc.)-beli névszóval való egyezésére a magyarban is tekintettel volt.

Leghatározatlanabb az a mondat szerkezet, melyben az igének úgymondott névszó alakja az infinitivusbeli állítmány. A magyarban az ily szerkezetű mondatok gerundiumos alakjaiban a személyrag a mondatbeli határozatlanságot emeli ki. Az erre való törekvés okozta, hogy azon gerundium-alakok is, melyek igei mellékevek másai a magyarban, szorosabban csatlakoztak ahhoz a névszóhoz, melyre vonatkoznak, úgy hogy általában elmondhatni: a gerundiumoknak az a fajtája, mely nem a latin abl. abs. mása, legtöbbször személyragos alakú (a Bécsi és Münch. c.-ben), holott a latin

abl. abs. gerundium alakja mindig a személyre vonatkozástól független alakot mutat, úgy hogy csak a *-va* (*-ve*) a személyragozott alak; a *-ván* (*-vén*) a magyarban is az eredetiben neki megfelelő abl. abs. esetén kívül is igen gyakran absolutus mondat tisztjét viseli.

Még egy gerundiumféle, valójában ragos adverbium alakkal találkozunk a nyelvelmékekben, melynek képzője *-tta* (*-tte*) alakú. Jelentésére a *-va* (*-ve*) személyragos alakjaihoz csatlakozik, eredetére tőlük kétségtől eltérő. Lássuk már most e gerundiumalakok irodalmát.

SZENCZI MOLNÁR (1610). az első, a ki a gerundiomokról megemlékezik (,Observatio de formatione infiniti') személyteleneknek (impers.) nevezi őket, midőn az infinitivus személyragos alakjairól szólván, ezeket mondja: ,Sunt praeterea impersonalia infinita in *-va*, *-ve*, et *-ván*, *-vén*; priora plerumque per passivum praeteritum efferuntur ut: meg vagyon írva, scriptum est, ékesítve vagyon, exornatus est, etc. Posteriora in *-ván*, *-vén* gerundia participalia soleo vocare, quia nunc per gerundium in *-do*, nunc per participium in *-ns* redduntur latine: látván, videndo, vel videns; kérvén, petendo, vel petens.'

Látnivaló, hogy sem személyragos, sem időbeli tulajdonságairól nem szól semmit is; nem említi, hogy a latin abl. abs.-nak is lehet képviselője.

KOMÁROMI Cs. György két helyen is szóba hozza őket: Observatióiban és a ,De particulis' részben. A *-va* (*-ve*) alak, adverbium: ,Particulae adverbiales derivatae descendunt... vel 2) a verbis, ut ütve = percussim, meczeve = caesim, ab ütöm, mecsem, caedo, percutio' (307. l.); képzésére (10): Fiunt (5) per syllabam *-va* (*-ve*), ut mondva, vetve, szúrva, vágva' sat. A *-ván* (*-vén*) alakot gerundiumnak nevezi. ,Primo quod observandum est, est circa gerundium. Gerundium (quod coniugationi verborum inserere, eo quod ubique sit idem formandi gerundium modus, noluimus) unum tantum habetur in verbis Hungaricis sed regularibus solum, quod 1. est in *-do*, 2. nec personas, 3. nec numeros habet, verum unicuique personae, sive singulari, sive plurali recte potest apponi, ut én, te, ő, mi, ti, ők lévén. 4. In omnibus coniugationibus fit per terminationem *-ván*, *-vén*, additam priori verbi regularis parti, ei nimirum, quae quibusvis affixis in formatione temporum et personarum praemitti solet, ut, tanulván, discendo, esvén, cadendo etc.'

Jelentésükről semmit se szól; személyragos alakjaiban nem ismeri. Az irregularis igéket, milyenek: vagyok, sum ,et si quae alia' nem tartja gerundiumra alkalmasoknak.

PERESZLÉNYI már jelentésükről és idejükről is emlékezik. Ő a *-ván* (*-vén*) alakot jelenidejű participium-nak nevezi: „Participia praesentis temporis desinentia in *-ván*, *-vén*, abiecto-n, cum verbo *vagyok*, transire in significationem passivam, maxime pro praeterito perfecto, ut: meg van olvasva = lectum est; meg vagyok verve = percussus sum. Saepe vero augere significationem activam, cum praeponitur verbo suo, sic: *keresve keresem i. e. diligenter quaero* (CorpGramm. 482). Két megjegyezni való van itt: 1) a *-va* (*-ve*) szerinte a *-ván*-ból származik; 2) az első alaknak kettős, szenvedő és cselekvő értelmet tulajdonít.

KÖVESDI P. külön-külön emlékezik róluk. Az 574. lapon (CorpGramm.) a *-ván*-t gerundium néven említi: *menvén*, *lévén*. Az 581. lapon a *-va* (*-ve*) alakról: „Gerundia, vel infinita participalia, in *-va*, *-ve* desinentia, plerumque per passivum perfectum latine redduntur, ut: Így vagyon megírva = sic est scriptum. Miből látszik, hogy ez utóbbi alakot inkább állítmánykiegészítőnek nézi.

BEREGSZÁSZI fut. partic.-nak nevezi a *-vén* alakot s gerundiumnak a *-ve*-t. „Partic. 1. praes. *tévő*; praet. *tett* oder *tött*; fut. 1. *tejendő*, 2. *tévén* oder *tévén*n. Gerund.: *téve*. (Paulus Nagy de Beregszászi: DissertPhilol. Pest. 1815. Trattner).

GYARMATHI „Okoskodva tanító magyar Nyelvmasterében” (Kolozsvár, 1794) gerundiumnak, viselőnek nevezi a *-ván*, *-vén*-t és *-va*, *-ve*-t s velük egyértékűeknek sorolja a következő alakokat: *futvást* (oldalvást’ nem helyes, a *-vást* csak igékhez járulván), *menet*, *jövet*, *látólag*, *kérdőleg*, *látóul*, *kérdőül*, *nőttön nő* sat. Ez utóbbi alakra nézve a Debreczeni Grammatika ekként nyilatkozik: „Némely egytaguak a két *-nn*-t (tévén) a részesülő egészen multjához toldják, még pedig *v* nélkül, pl. *nőttön nő*, e helyett *nöttöen nő*, mintha volna hibás deáksággal: *crescenter crescit*.’ Egyébiránt a *-va*, *-ve*-t és *-ván*, *-vén*-t részesülő értelműnek mondja ugyan, de főleg gerundium(viselő) alakoknak tartja. A *-va*, *-ve* gyakran a *-val*, *-vel*-lel egyenlő értékű, pl. a pénz olvasva jó, vigyázva járj = a pénz olvasással jó, vigyázással járj. Így: tartózkodva, kedvezve = tartózkodással, kedvezéssel. Néha deverbális névszó is állhat helyette, pl. *menvén*: *menet*. A *-ván* s *-va* között oly különbséget lát, mint a *-ban* és *-ba* között, úgy hogy valamint a *-ba*, *-be* helyből helybe való mozdulást, a *-bann*, *-benn* pedig helyben való nyugvást jelent; úgy a *-va*, *-ve* viselő a cselekedetnek munkában való lételet, vagy folyását, a *-ván*, *-vén* véghez lett menetelet jelent, és így a *-va*, *-ve*: *kapva*, *tépve* a jelenvalóban, a *-vänn*, *-vénn* pedig mintegy az egészenmultban vagyon.’

RÉVAI a *-va*, *-ve*-t participialis alaknak mondja (ElabGramm. II.586. 797) és pedig jelenidejű participium laudans = dicsérő; félmult (quod et aoristum dici potest) független alakban: *dicsérve* = *laudans*, *qui laudavit*, névmási affixumokkal: 1. *dicsérvém*, *dicsérvéd*, *dicsérvéje* = *qui laudavit ille*, *laudans ille*. Tb. *dicsérvénk*, *dicsérvétek*, *dicsérvéjek*. Ugyanazon alakokat a passivumban is végig conjugálja.

A *-ván*, *-vén*-es alakot a *-va*, *-ve* adverbialis formájának tartja, mint látni fogjuk tévesen. A személyragos alakokról föllállított sémában Jászai megtámadja az 1. sz. 3. személyt, a régiségre hivatkozva, hol szerinte nincs példa a *dicsérvéje*, *hallóvája*-féle alakra (RMNyE. III. Bevez. 11). A Bécsi és Müncheni c.-ben valóban nem találtam, de találtam egyetlen egyet az 1506-ból való Winkler codexben: 'Ymar tarthassam őtet meghaluia' (NyTár. II. 161). Ezen az érdekes példán kívül személyragos határozó-igenévre a többi codexekben példára nem akadtam, úgy hogy ezen alakokat a Bécsi és Müncheni c. specialis sajátosságának kell tartanunk.

A szóban forgó alakokkal legbehatóbban SZVORÉNYI kezd foglalkozni Magyar Nyelvtana első kiadásában (1861). Állapotjegyzőknek nevezi őket, és pedig a *-va* függő, a *-ván* független állapotjegyző. Amaz az ige állítmány meghatározására szolgál, pl. 'A kakas állva (= stando) alszik'; azaz 'A kakas mint álló (= stans) alszik.' Az önálló állapotjegyző *-ván*, *-vén* 'képzővel bir s mind a határozót, mind az állítmányt magában rejtven, önmagát határozza meg; azért részeire oldva teljes mondattá egészül, pl. 'Imádkozván, istennel társalkodunk = Midőn imádkozunk' sat. Az önálló állapotjegyző részeire oldva mindig függő mondat. Az elsőnek mondattani értékét összeveti a latin, német sat. nyelvek részesülő alakjával, melyeket a *-va* (*-ve*) mindig helyettesíthet. Képzésének mivoltára nézve a *-va* (*-ve*) = *a—o = ó* (*e—ö = ő*), vagyis a részesülő és a függő állapotjegyző egyeredetűek. (Vö. Jászai a fönt id. h.) Mondattani értéke szerint állapothatározó és pedig használjuk a) mint mult részesülői állapothatározót a *vagyon* létigével, pl. 'Az erdő ki van irtva.' b) Használjuk mint jelen részesülői állapothatározót akármely igével, pl. 'Fekve töltöm a napot', azaz fekvő állapotban, mint fekvő. c) Mint részesülő főnévi határozót, pl. 'Majd megfakadt nevetve' (= nevetteben). Régies alakjáról is megemlékezik. 'Ugyan-ezen állapotjegyzőt a régiek nagyobb határozottság okáért személyragozták is, pl. 'Sem halvám nem távoztatom el' (BécsiC.).

2. Használjuk a *-va*, *-ve* állapotjegyzőt mint pusztá, idővesztes módhatározót, pl. 'A bölcs gyakran hallgatva felel.'

3. Előfordul mint kiemelő, vagy nyomósító határozó is, pl. *„futva fut.”*

A *-ván* (*-vén*) állapotjegyzőnek mondattani értékével is behatóan foglalkozik, idő- s okhatározó mondattal egyenértékűnek tartván.

Mellesleg legyen megjegyezve, hogy a *-ván* (*vén*) alakot mai értéke szerint helytelenül nevezi állapotjegyzőnek. Ezen funkcióval jelenleg csak a *-va*, (*-ve*) bír.

Egy megállapodottságra találunk: tisztán szétválaszja az állapot- és módmeghatározást, melyet κατ' ἐξῆριν a *-va* (*-ve*) fejez ki a *-ván* (*-vén*) alak kifejezte idő- és okhatározástól.

Tárgyalja a codexek *-tt*-s alaku gerundiumát is. „Ezen félmult jelentésű időhatározókat *jártomban*, *kettemben*, *jöttömben*, s egyéb ezeket helyettesítő szóalakjainkat, a régiek gyakran a puszta igetövhöz csatolt és személyragozott *-atta*, *-otta*, *-ette*, *-élte*, *-ötte*, vagy csak *-ta*, *-te* képzővel tették ki. Így: „Látták Jézust a tengeren járatta”.

Képzésbeli értékére nézve „a régies *imádkoz-ot-ta*, *éhez-et-te* alakokban a határozói képzőnek (*ifj-antu*, *éj-ente* = *-atta*, *-ette*) jelentésével látszik birni.” (Vö. Jászai id. h.)

FÁBIÁN ISTVÁN a *-va*, *-ván* képzőkben hajdani részesülő képzőt lát (vö. *„mereven, eleven, merev = merő*); a *-vány* deverbális névszó-képzőben is a *-va* alapképzőt sejtí; a *-ván* is *va + an* összetétele; értékére nézve mind a kettő lehet még állapotjegyző is: „birságnap jutva”; mindkettő „egy más főcselekvés kísérőjeül” jelenik meg: tehát a függő és független állapotjegyzőt nem tanítja. (NyKözl. V.240.)

A *-va* és *-ván* alakok eredetére nézve BUDENZ és SIMONYI nyilatkoztak az összehasonlító nyelvészet alapján.

BUDENZ szerint az alapképző bokorképző: *-v* = ug. *-m + -l* = ug. *-d*: *val* = vog. *-mel*, *-ván* = *valon*; a *-va* = *-val* (vö. *rakva*, *rakval*) (UAlakt. I.33. §).

SIMONYI mondatbeli értékére nézve határozó-igenévnék tartja s a *-va* alakot *-ván*-ból rövidültnek. Elfogadhatóbb Budenz véleménye (Nyr. IV.343), melynélfogva az alapalakból: *rakval* kopás útján állott elő a *-va* alak, tehát a *-ván* is, a *-va* is sajátos fejlődésű.

VERESS Ignác (A nagyszebeni állami főgymn. Értesítőnyé. 1886/87) eredetükre nézve Hunfalvyhoz szít, úgy látszik szemben Simonyival; amaz szerint t. i. *-va* = ó. Veress igejelző (!) néven tárgyalja mind a *-va*, mind a *-ván* alakot, amaz a jelen, emez a mult igejelző. Ő is elveti független mivoltát egyiknek is, másiknak is: mind a kettő önállótlan csatlakozik a mondat állítmányához (39. l.). Szókötésileg a *-va* igejelzők ezzel az igeről (melyre vonat-

kozik t. i.) együtt rendelik alá magukat a mondat alanyának. A mult igejelző a mondat alanyához simul. Ez utóbbi alakilag a jelenből lett volna, mint *fű, fán*.⁴

SZADILEK (A Margit-Legenda nyelvezete. Kolozsvár, 1888) határozó-igeneveknek nevezi őket. A Margit-Legendában a *-va*, *-ve* végű határozó igenév nagyon ritka és a mondatban egyedül mint módhatározó szerepel (l. alább).

A jelentősebb nézeteket soroltam föl a *-va*, *-ve*, *-ván*, *-vén* alakokra, melyek eredetére nézve Budenzé az elfogadható és pedig szerintem olykép, hogy — mint már fentebb jeleztem — a vogul *-mel* képzővel = a magy. *-val*, melyből az *-l*-nek magyarban nem ritka elesésével (*pappá, kettővé, allá, szérü* = *szélről, föllü*) lett a nem viszonyított ragtalan alakból *-va*: *irval, írva* alak; a vocalist egyrésztől megőrizték a személyragok: *irvája* sat, melyek elvesztek, másrésztől az *öszve* sat. analogiája. A *-ván* tehát nem szülője a *-va* alaknak, sem amaz *-n* képzővel nem származik emeből: *irva + n* = *irván*, hanem az eredeti alapalak viszonyragos alakjának összevonásából.

Ekként eszik Simonyi nézete: a *-va -ván*-ból származik.

S mit tanítanak a nyelvmelékek e két alakra nézve? A következőket:

Először a *-va -ván* egymással cserélkeznek, úgy hogy a latin participium, verbum finitum egyaránt fordítatik mindkét alakkal; de egy megállapodottságot mutatnak a codexek, azt tudniillik, hogy a latin abl. abs.-t soha se adják vissza *-va (-ve)* alakkal, a miből kettő következik: a) a tiszta időbeli jelentés a *-ván* alakra esik, b) a *-va* alak közelebb áll az igenév természetéhez, mint a *-ván*. Szóvonzatbeli sajátságukat nézve átható alakjukban majd *-t* tárgyragos alakú névszavuk, majd a nélkül való.

Mondattani érték tekintetében mind a *-ván*, minő a *-va* egyaránt áll állítmánykiegészítőnek.

A *-va* alak teljes alakja is előfordul: az *irval*-féle alak.

A kétféle alak használatában már Pázmány nyelve bizonyos megállapodottságot mutat: mód- és állapotjelzésre *-va*-t használ, idő- s okhatározásra *-ván*-t. Teljes megállapodottság csak az újabb irodalomban kezdődik. Mikesnél már csak egyetlen egy esetben áll *-va* helyett *-ván* alak.

Tisztán latin adverbiumokat is helyettesít a *-va*, illetőleg *-ván*. (Mindezekre l. alább a nyelvmelékekből összeállított példatárt).

MÓCS SZANISZLÓ GYULA.

MÁTYUSFÖLD NYELVJÁRÁSA.

I. Hangtani sajátosságok.

C) Minőségi tűnemények a hangalakokban.

3) Labiogutturalis hangzók egymás helyett:

a) Magasabb nyelvallás a közejtéssel szemben:

a—o és *a—q*: a „Mátyusf. hangj.” c. fejezetben (I.1) meghatároztuk, hogy főképen minő hangtani helyzetben mutat nyelvjárásunk *q* hangzót, s utaltunk arra is, hogy *e* hang az *o*-val általában váltakozik s bizonyára átmenetül szolgált olyan ejtésű alakokra, melyekben ma talán már határozott *o* hangzót észlelhetünk; itt tehát összeállítjuk most mindazon eseteket, melyekben köznyelvi *a* helyett *q* vagy *o* ejtés volt nyelvjárásunkban megfigyelhető; ezek a következők: t ő s z ó t a g o k b a n: *átql ától* * | *Galántq* [és *Galánta*] | *garázdq* | *horácsol* XIX187 *harácsol* | *kokás* VIII282 *kakas* | *mámq* | *motring* VII336 *matring* (*o*-val a régiségben is gyakori) | *naroncs* | *osztán* és *osztén* sat. [l. „röv. hangal.” II. A. 1. b.] | *pokonpart* VIII332 ném. „backenbart” (a mit az alapul szolgáló dialektikus német kiejtés is bizonyára *o* vagy *q* hanggal ejt) | *poroncsol* [gyakran hallható] *purancsol* | *rózon* IV236 *józan* [de: *rózan* VIII332] | *súrgq* *súrgo* | *szárgz* *szároz* | *szovút* *szavát*, *leszovazott* *leszavazott* | *táblq*, *Papláblo* | *vocsora* (VH. ért.) *vacsora*, *bocsora* IV235 ua. || képzőkben: *láthqta* | *válgasztanak*, *követválgasztás* *követváloasztás* | *csinárvq* [de: *járrá* *járva*, *addá* *adva*, *ólva* *oltva* sat. (vö. „szóképzés”)] | *gabonácsq*, *lánykq*, *opálko* [és *opálka*] = *tót opálka* (Loos; képzett szó) || r a g o k b a n: *utálqk* | *álgyq* *meg*, *vágjq* *meg*, *nē sajnállq* || *alájo* X96 *alája*, *mamájq*, *pajtássqinak* | *csárdábq*, *vásárbq* | *magánqk* [de: *lánnak* *lány*nak, *pajtássqinak* sat.] | *ágyáro* X96 *ágyára*, *deszkárg* | *szódárgql* [sőt *csalággyávó* *családja*val (l. alább); de: *burgival* *burgundiá*val sat.] | *hazq* || k ő t ő h a n g z ó k b a n: *szántqni* | *állqm* (status) | *ujjos* (VH. ért.) *ujjas* | *bátrqbban*, *soványqbb* || *láltqm* és *láltam* | *topányokot* *topánok*at [de: *disznokat*, *libákat*] | *alásson* *alázatos*an [ellenben: *átossan* ua.] || pótlónyújtás folytán ez az *o* vagy *q* hang hosszú ó-vá lett [*a—ó*] ezekben: *óma* *ómá*, *szóma*, *szálónyi* és *csalággyávó* [l. „röv. hangal.” II. A. 2, *ol-* alatt];

a—u: *butyu* [egyszer hallottam] *batyu* (talán a hason jelen-

* A magyarázat és helyidézés nélküli adatokat l. id. fej. I. 1.

tésű *butyor* szó *u*-ja miatt) | *lunyhákodik* (kerüli a munkát' XV190) talán am. 'lanyhálkodik' (vö. a *lanyha* szónak zártabb *lonyha* alakját a régiségben; e szó pedig alighanem azonos a *lomhá*-val, melynek a régiségben *lumha* alakja is előfordul, tehát *u* hangzó van első szótagjában, mint a *lunyhákodik*-ban) | *sutyolni* XIX188 *sajtolni*;

o—u: t ő s z ó t a g o k b a n : *bugarász* bogarász, *föbugározott* fölbogarzott [közl.: *szentiványi bogár* XVII523] | *bugla* boglya | *bukor* VIII282 bokor, *Bukros* (ökörnev) bokros | *bumfordi* 'mogorva' VII40 bomfordi (NSzót.) | *funt* [általánosan így] font (vö. ném. *pfund*) | *hugyan* [a kérdő és módhatározó *hogy*-ot így mondják] hogyan, *akárhugyan*, *séhugyan*, *valahugyan* [de a kötőszó: *hogy*; pl. *hogy ő hugyan írta, nem tudom*] | *humok* XIX187 homok | *hun* [szintén általános alak] hol: *ottand*, *a hun* ott, a hol, *hun sétál?* *valahun* valahol [de a *holmi* szót csak így hallottam, *o*-val] | *hun-nan* honnan [de: *hová?*] | *ithun* *othun* [és *othon*] itthon, otthon | *kukurica* (VH. ért.) és *kukorica* | *lunyhákodik* XV190 'lomhálkodik'? [vö. fönt, *a—u*] | *punt* (délután három órákor *punt* P.) pont | *ustor* ostor | *vánkus* (VH. ért.) vánkös, *vánkuskán* IV333 vánkösken [de: *tengelyvánkös* XVI382] | *Vilmus* (VH. ért.) Vilmos || *ragban*: *maguk*, *rajtuk*, *hozzájuk* sat., melyek különben ma már a közkiejtésben is egyre kiszorítják a *magok rajtok* sat. alakokat [de közleményben: *szá-ok* IV174] || k ö t ő h a n g z ó k b a n : *eltusulni* XIX187 eltussolni [l. rövid. hangal.' II. A. 2, *ul*-alatt; de: *éribolni*, *fölhapsolták* sat. l. uo. *ol*-alatt] || m a g á n h a n g z ó n y ú j t á s folytán az *o*-nak megfelelő *u*-ból *ú* lett ezekben [*o—ú*]: *gondúlla* [a hosszú *ú* magyarázatát l. 'időmért. saj.' I. A. 4]; *kúdús* *kúdú* *gondútam* *gondúkozás* *fővádúnyi* [l. rövid. hangal.' II. A. 2, *ul*-alatt; ebben: *ráspúval* 'rás-pollyal' valószínűleg csak az *l* (*ly*) kiesése után állt be a zártabb hangszín: **ráspóval*—*ráspúval* (vö. *ó—ú*)];

ó—ú: t ő s z ó t a g o k b a n : *búdé* (VS.) bódé | *gyűnni* (VH. ért.) győnni | *rúzza* (VH. ért.) rózsa || v é g s z ó t a g o k b a n : *magyarú* (D.) mogyoró | *posztú* posztó | *ráspúval* (ebből: **ráspóval*) rás-pollyal [vö. fönt, *o—u*] || r a g o k b a n : a -ből -ról -től mélyhangú alakjai mutatnak ily fejlődést, csakhogy már továbbfejlődve rövid *u*-val járatosak [*ó—ú—u*, vö. 'szóragozás']; valamennyi itt említett hangszíni eltérés (*búdé*-t kivéve?) újabb fejlődésnek tekintendő.

b) A l a c s o n y a b b n y e l v á l l á s a közejtéssel szemben:

u—o: *paskony* 'lejelő' IV283, eredetibb *paskum*-ból, mely szintén előfordul nyelvjárásunkban IX288; eredetjük nyilván a latin

pascuum 'legelő' | *kunytyorog* és *konnytyorog* úgy látszik váltakoznak egymással VIII282;

(? *u—a*: 'lőbakott lebukott' XIX187, talán nem egyéb mint a *bukik* és *bakik* (NSzót.) igék összecserélése, tehát a két alak hangszíni viszonya nem fiziologikus);

o—a (illetőleg *o—á*): t ő s z ó t a g o k b a n: *alaj* (VH. ért.) *olaj* | *alló* (VH. ért.) és *álló* VIII282 *olló* | *magyarú* mogyoró | *racsku* XVIII528 *rocska* | *vaks* voks (lat. *vox*) szavazat || k ő t ő h a n g z ó k b a n: *halamás* és *halomás* [vő. 'szóképzés'] | *váras* IV236 város (a nyiltabb hang régiség) | (? *ájan* XVIII528 minden valószínűség szerint sajtóhiba *ájon* 'álljon' helyett);

ú—ó: e szók véghangzóiban: *ocsó* és *válló* [l. 'időm. saj.' I. A. 2] *ocsú* válú; a nyiltabb hangzó mindkettőben valószínűleg eredetibb.

Mint ezekből látható, a nyelv függőleges mozgásában való eltéréseknek csaknem minden lehető fokára szolgáltat nyelvjárásunk adatokat. Világosabb képet nyerhetünk e sájátságokról, ha az ide mellékelt táblázatot a magyar magánhangzók rendszerével (l. Balassa: *Phonetika* elemei, 42 és Budenz-Album 103) összehasonlítjuk:

	palatalis hangzók		labiopatalalis hangzók		labiogutturalis hangzók	
	rövidek	hosszúak	rövidek	hosszúak	rövidek	hosszúak
magasabb nyelvállás	<i>e—ë</i>	<i>ê—é*</i>	—	—	<i>a—o(ø)</i>	—
	<i>e—i</i>	—	—	—	<i>a—u?</i>	—
	<i>ë—i</i>	<i>é—í</i>	<i>ö—ü</i>	<i>ő—ű</i>	<i>o—u</i>	<i>ó—ú</i>
alacsonyabb nyelvállás	<i>i—ë</i>	<i>í—é</i>	[<i>ü—ö</i>]**	<i>ű—ő</i>	<i>u—o</i>	<i>ú—ó</i>
	<i>i—e</i>	—	—	—	<i>u—a?</i>	—
	<i>ë—e</i>	<i>é—ê*</i>	—	—	<i>o—a</i>	—

* E két esetben a nyelv hátának alakjában is mutatkozik eltérés ('szűk' és 'széles' ejtés).

** Nincs adat rá nyelvjárásunkban

C) Az *a j a k s z e r e p é t* illető eltérések kétfélék lehetnek, úm. 1) olyanok, melyekben a különbség pusztán az ajak különböző működésén alapszik, s 2) olyanok, melyekben e különbség a nyelv függőleges állásában való eltéréssel együtt mutatkozik.

1) Pusztá ajakműködésbeli eltérések:

a) Labialis hangzók helyett nem labialisok:

α) labiopalatalisok helyett palatalisok:

ő—ë (illetőleg *ő—e*, vö. alább, 2. pont): csak *t ő s z ó t a g o k b a n*: *ësszi ëssze* és *csszi essze* *ëssze* [de ezt a köznyelvi alakot is használják; közleményeink csak így ismerik, pl. *ëssze-szótunk* XVIII528 *ësszeszoltunk*] | *gëbre* VIII282, XVIII528 *bögre* | *kepenyeg köpenyeg* [bizonyára zárt *ë*-vel ejtendők a két első szótagban] és *köpönyeg* (műszók) XIV48, az irod. alak „köpenyeg” | *ketény* [közönséges] *kötény*; *fëkető* főkető, közl.: *fíkető* VIII282, XVIII528 ua. [de: *hajkötő* XVIII528] | *serteni* XVI381 [l. „szójegyzék”] talán összefügg a *sörte* (*sërte*, vö. *sértés*) szóval | *szëcskő* szökcső szökcső, *szëcskőgyúró* (közleményben is X192) sáskagyúró;

ő—é: *bé esztendő* [egyszer hallottam egy igen öreg paraszttól] *bő e*. [vö. *büvebb*, *bővebb* alakját, fönt B. 2. a, *ő—ü*] | *rëf* rőf || *csi-pödével* [**csipödö*-ből] XVII478 | *szülém* XIX188 szülöm, anyám; nyelvjárásunk mindezen esetekben eredetibb színű magánhangzót őrzött meg; [e német eredetű szók: *rëlni* *rëkli* *prëzli* (l. „telj. hangal.” II. 1) ugyanezt ahangbeli eltérést mutatják a megfelelő irodalmi német alakoktól, de egyszerűen a népies német ejtésnek esnek rovására];

ü—i és **ü—í**: *fírész* IV235, VIII46 *fürész* *fürész* | *nyívek* (P.) *nyüvek* *nyüvek* [de: *nyü* *nyüv* XVII523]; mindkét adatban régibb hangszínt őrzött meg nyelvjárásunk (vö. NySzót.); [*mincér* (l. „szójegyzék”) és *sticli* (l. „telj. hangal.” II. 1) az irod. német *ü*-vel (*münzer*, *stützel*) szemben a népies német ejtés hangszínét mutatják];

β) labiogutturalisok helyett gutturalisok: **a—á**: [l. „Mátyusf. hangj.” I. 2] || **â—ă**, a köz népies kiejtés hosszú *â*-ja helyett *ă*: [l. uo. I. 7].

b) Nem labialis hangzók helyett labialisok (ún. labialisatio):

α) palatalisok helyett labiopalatalisok:

ë—ö: *t ő s z ó t a g o k b a n*: *csömpë* IV235 (vö. *csempë* TSzót.) | *csöngetyü* *csëngetyü* | *csördül* (*ëssze*csördül) XIX188, vö. *csërdül* | *döbrëcöni emberek* *dëbrëcëniek* | *föl*, rendszeren így az igekötő, pl. *fölërzett*, *fölhapsolták*, *fölkeresni* sat. sat. [ritkábban *fël*: *ocsóbul* *nevelte fël a disznókat* *ocsóbul* n. *föl*; a *fëlügyellő*, *adó-*

felügyelő, szókbán az irodalmi ejtést követi a nép], a közlemények is csak *ö* hangzós alakját ismerik, pl. *fölbízták* fölbíztatták XIX 187, *fölteccétt* föltetszett uo., sat.; ezek azonban legtöbbször *l* nélkül, pótló magánhangzónyújtással, *fő* alakkkal közlik, melyet magam is hallottam, s így hangzik ezekben is: *föső* felső, *téfő* tejföl [l. „röv. hangal.” II. A. 2, *öl-* alatt] | *föllül*, *föllürü* és *fellürü* (ë?) félül, félülről [de: *fentartanyi* fentartani] | *fölhözött* félhős idő volt | *förgetyű* XVI333 (vö. *férgeteg*) | *köll*, változik a *küll* illetőleg *kell* ejtéssel, előfordul még gyakran *l* nélküli hosszúhangzós alakkal is: *kő* (közleményben csak így találom [l. „röv. hangal.” II. A. 2, *öl-* alatt], e származékán kívül: *kölletlen* kellettlen XIX187), egyszer pedig ily rövidült alakját is hallottam: *ké* [l. uo. *él-* alatt]; egyéb ragos alakjai: *köllött* kellett, *köllene* (mely *kéne* és *kék* alakkal is előfordul) kellene; származéka: a fönt idézett *kölletlen* XIX187 | *-lövís* (*hideglörís*) VIII282, *hideglélés* helyett, népetimologia folytán tovább fejtett alakkal | *ölig* [általános ejtés] elég, *öleget* éleget [de így is: *éleget*, *elég*] | *öspörös* *éspérés* (vö. NySzót.) [de *e* (ë?) -vel is hallottam: *esperes*] | *pör*: *bepörüte* bepérelte [de: *per átgl* p. által] | *pöre*, *tepertű* XIX188 (vö. *perc* TSzót.) | *pörödi*, így is hallottam a *pere-diék* (Pered lakóinak) nevét | *röpüllő* XV190 *répülő* | *röstellém* *rés-telem* | *röttögök* [egyszer hallottam VS.] *rettegek* | *vörse* és *verse* [olv. *vörs*?] XVI382, *varsa* || *k ő t ő h a n g z ó k b a n*: *csipöde* és *csipède* XVII478 (vö. *csipédett* VIII282, *csipedés* [olv. *csipédés*] XVIII232) | *köllött* kellett [vö. fönt *köll-nél*] | *röttögök* *rettégék* [vö. fönt] || *p ó t l ó* *m a g á n h a n g z ó n y ú j t á s* folytán az *ö*-ből hosszú *ő* lett (*ë—ö—ő*) a *fő* *föső* *kő* *kőtvíz* *lött*, *csípőni* [l. „röv. hangal.” II. A. 2, *öl-* alatt]; továbbá a *möre* *héhő* és *sindő* [l. uo. *ly-nél*] alakokban || az idézett *ë* hangzós esetekhez még megemlítem ezeket: *dédelle* VIII282 (vö. *dödölle* TSzót.) | *gyengén* (*ö-s* alakját talán csak véletlenül nem hallottam; vö. más vidékeken: *gyönge*) | *kérészt* (vö. némely vidéken *köröszt*) | *vörösors* „paprika” IV236 (vö. másutt: *vörös*);

i—ü: *üsmérem* *üsmertem* ismerem ismertem (régibb *ösmer*-ből, *ö—ü* változással?) | *lúki* XV190 „lúki”-ból? [vö. fönt A. 1. alatt] | *csübenkezik* IV235 és *csibenkédik* VIII282 (vö. „csipeszkedik”?);

β) gutturalisok helyett labiogutturalisok; *á—ǎ*, illetőleg *á—ǎ*: [l. „Mátyusf. hangj.” 6. és 5].

2) Ajakműködésbeli eltérések nyelvállásbeli (s részben egyszersmind időmértéki) különbséggel:

a) nyelvállásbeli különbséggel, magas hangzókbán: *e—ő*: *ömél* *fő* (rendesen így MS.) emeld föl [de pl. *eményi* emelni

(P.) || (? *i*—*ö*: *öröz örözz* MS. *öriz, örizz*; azonban e dialektikus alak *ö*-je valószínűleg nem áll egyszerű hangszíni viszonyban az irodalmi *i*-vel, mert lehet pusztán ejtéskönnyítő hangzó **örz*- ejtés helyett, vö. *örző* sat.) || *ö*—*i*: *giriny* (VH. ért.), *giriny* (VII336) *görény*; mind nyelvjárásunk ejtése, mind az irodalmi alak valószínűleg régibb zárt *ë*-ből indult ki, tehát: *gërény*—*giriny* és *gërény*—*görény* || *ü*—*ë*: (*el kell*) *mennénk* [egyszer hallottam] *menünk*; e nyiltabb és régiesebb hangszínű kötőhangzó különben göcseji sajáttság (l. Budenz-Album 165) || *ü*—*é*: *méhel* (KR.) *mühely*;

b) mélyhangzóknak: *á*—*ó*: a közönséges népnyelvi *káré* (német *karre*) alakkal szemben mutat nyelvjárásunk labialis s egyszersmind magasabb nyelvállású *ó* hangzót a *kólé* változatban VII282, mely véleményem szerint nem egyéb, mint a *káré* (VII40) ejtésnek tovább fejlődése *á*—*ó* és *r*—*l* változással (utóbbira vö. NyKalaus 61); mindkét alak Érsekújvárt járatos s noha némi különbséget ismer használatukban a közlő, azt hiszem egy szónak tekintethetők; (hasonló viszonyt találunk az irod. német *sparherd* s nyelvjárásunk *spórhel* (VS.) *sporphelyt* (VIII332) alakjai közt, melyek a népies német ejtésben lelik magyarázatukat) || *o*—*á*: *álló* olló [l. Mátýusf. hangj. I. 2];

c) i d ő m é r t é k i k ü l ö n b s é g g e l kapcsolatban: *ë*—*ü*: *észü fekszü vetü* [l. ,röv. hangal. II. A. 2, *öl*- alatt] *eszël fekszël ,vetël* (vetsz), melyekben a zárt *ë* előbb labialissá (*ö*), majd az *l* kiestével hosszú *ö*-vé lett s végre ebből zártabb *ü*-vé fejlődött; ellenben a *bepörüte* alakban a köznyelvi ,*përülte*-nek megfelelő *pörülte* előbb valószínűleg **pörülte* lett s ebből fejlődött az *l* kiestével *pörüte* [vö. uo. *ül*- alatt] || *ö*—*e*: [l. ,időmért. saj. I. B. 2]; az itt idézett alakok közül *csipède* és *szüle* nyilván nem egyebek mint az *ö* képző régibb *é* alakjának analogikus úton rövidült nominativusai [vö. fönt 1. a. *α*. alatt, *ö*—*é*] || *ö*—*i*: [l. ,időmért. saj. I. B. 2]; a fejlődésnek itt ilyen menetét tehetjük föl: *ö*—*ü*—*ü*—*i*, mely fokozatok közül csak a harmadik (*ü*) nincsen észlelve.

A magánhangzóknak a köznyelvvvel szemben mutatkozó minőségi eltéréseiről a következő összefoglaló áttekintést adhatjuk: *a*: *á* C1aβ, * *g* B3a, *e* *ë* A1, *é* A3, *o* B3a, *u* ? B3a | *â*: *â* C1aβ | *á*: *á* C1bβ, *é* A1, *ó* C2b | *e*: *a* *á* A2, *ë* B1a, *é* A3, *i* B1a, *ö* C2a | *ê*: *é* B1a | *ë*: *á* A2, *e* B1b, *i* B1a, *ö* C1bα, *ü* C2c | *é*: *á* A2, *é* B1b, *i* B1a, *o* A2 | *i*: *e* *ë* B1b, *ö* ? C2a, *ü* C1bα | *é*: *é* B1b | *o*: *a* B3b, *á* C2b, *u* B3a | *ó*: *u*

* E jegyek a tárgyalás főntebbi szakaszait és pontjait jelölik.

B3a | *ö* : *ë* C1a α , *i* C2a | *ü* B2a | *ő* : *e* C2c, *é* C1a α , *i* C2c, *ű* B 2a |
u : *a*? B3b, *o* B3b | *ű* : *ó* B3b | *ü* : *e* C2a, *i* C1a α | *ű* ; *é* C2a, *i* C1a α , *ő* B2b.

II. Mássalhangzók egymás helyett. Érdekes jelenség, hogy míg az eltűnés tüneténye a mássalhangzókban megszerebbre menő szerepet játszik mint a magánhangzóknál, addig viszont minőségi eltérés tekintetében a magánhangzók mennek át amazoknál jóval jelentékenyebb arányú változásokon nyelvjárásunkban. A magánhangzók ritkábban tűnnek el, főntartásukban nyelvjárásunk nagyobb szívósságot mutat, de át meg átalakítja őket a változásnak csaknem minden lehető fokozatán; a mássalhangzók főnmaradása iránt ellenben közönbösebb, de megőrzi a főnmaradókat többnyire közönséges, eredeti mivoltukban.

A mássalhangzók szorosabb értelemben vett minőségi eltéréseire tehát aránylag kevesebb adatot (jobbára sporadikus természetűeket) idézhetünk. Ezeket legegyszerűbben a mássalhangzók fölosztásának három elve szerint, a hangszalagok és a szájrészek működése s a levegőnek a szájüregben való megakasztása módja szerint csoportosíthatjuk.*

A) A hangszalagok működésén alapuló eltérések.

1) Zöngénélküli hang helyett zöngés hang **: *t—d*: *bódi* (*segéd*) *bolti* (vö. *bód*, *palóc* sajátság, Nyr. VIII451) | *a mind is mondom* a mint mondom is | *mándli* XVIII528 ném. ,mantel' | (*fogyadék* XVI333 *fogyadék*, l. ,szóképzés'); ez utóbbi esetet kivéve a *d* valamennyi adatban újabb fejlődésű || *t—gy* (a szájrészek működésében is különböznek: foghang—inyhang): *gyűkör* VIII282 *tükör* || *cs—zs* (egyszersmind a levegő megakasztás módjában is különböznek: néma—folytonos): *mutizsd* VII40 e h. ,muticsd' (mutítsd) || *s—zs*: *zsétár* XVIII528 *sajtár* (a *zs* eredetinek

* Vö. „A magyar mássalhangzók táblázata” Balassától, „A magyar hangok képzése” c. cikkében (NyKözl. XX.144; az *ly* hangot itt a palatalis dorsalis zöngé hangok sorából a szerző kihagyta.) Z. Gy.

** Minthogy kiindulópontunk általában az irodalmi nyelv (illetőleg a köznyelv), mint az eddigiekben úgy itt sem akarunk a hangok szembeállításával tulajdonképi hangváltozásra, vagy a hangváltozás irányára prejudikálni; tehát pl. *t—d*, *s—zs* s a többivel nem mondjuk minden esetben azt, hogy *t*-ből *d*, *s*-ből *zs* lett nyelvjárásunkban. E szembeállítás pusztán az irodalmi (köznyelvi) alakoktól való különbözést akarja jelezni; magát az egymásnak megfelelő hangok viszonyát az egyes eseteknél, a hol lehet és szükséges, különkülön fogjuk megállapítani. Z. Gy.

is tekinthető, vö. Mikl.) | *kerezzsége*lni keresgélni (a zöngés *g* asszimiláló hatása miatt) || *k—g*: *agacs* IV235, XIX187, *ágács* VIII282 *akác* (a *g* újabb fejlődésű) | *lagzi* XIX187, *lakzi* h. (a zöngés *z* hang asszimiláló hatása miatt) | *csilgó* váltakozik a *csilko* ejtéssel XVI333, melyben a *-kó* dim. képző (vö. *csille* és *csillicskó* uo.) || *h—j*: * *fejír* és *fehír* *fehér*, a mint a köznyelvben is váltakozik bennük e két hang || ? *h—k*: (a levegőmegakasztás módjában is különböznek: folytonos—néma): *szérká* VIII332 am. *„szerha”* (ha nem sajtóhiba), a dimin. szók hatásából magyarázandó.

2) Zö n g e nélküli hang helyett zö n g e hang: *p—m*: *mocsolya* XIX188 *pocsolya* (nyelvjárásunk alakja eredetibb, l. Simonyi: Komb. szóalk. 23).

3) Zö n g é s hang helyett zö n g e nélküli hang: *b—p*: *pëndrök* VIII47, ném. *„lärendreck,”* a *p* magából a népies német ejtésből ered, épúgy mint pl. ezekben is: *pintli* *bündel* XVIII528, *pokonpart* *backenbart* VIII332, *prézli* *brösel* uo. || *d—t*: *pintli* XVIII528, ném. *„bündel,”* mely a népies ejtésben maga is *t*-vel hallik || *dz—c*: *előckolódott*, e h. *„eloldzkolódott”* (a zönge nélküli *k* asszimiláló hatása miatt) || *z—sz*: *szugla* X192 [de: *zugla* XVI382, *zugolyfa* XIV48] *zugoly* (az *sz*-es alak régiebb, vö. MA.); az e felék mint *mesztélláb* *„metélláb,”* *osztán* *„otán”* sat. általános köznyelvi assimilatiók a követő zönge nélküli hang miatt; azonban érdekesek *asz gondúlla* azt gondolja és *asz monta* azt mondta, melyekben az *sz* már nem áll zönge nélküli hang előtt, de megmaradt a hang bennük abban az alakjában, melyben a teljes ejtésű *aszt* *„aszt”* szóban már megállapodott || *zs—s* *sámli* VIII332 *zsámoly*, *sindő* uo. *zsindely*, mindkettőben eredetibb az *s* (vö. német eredetijüket), s magukon a köznyelvi alakokon ment végbe *s—zs* hangváltozás || *gy—cs*: *varancsos bika* (MS.) *varangyos béka* || *g—h*: (a levegőmegakasztás módjában is különböznek: néma—folytonos): *haluska* VIII282 *galuska*, a köznyelvben is váltakozik emezzel a *hás* ejtés.

4) Zö n g é s hang helyett zö n g e hang: ? *gy—ny*: *minnyár minnyá*, e h. *„mingyár”* mindjárt [l. *„röv. hangal.”* II. A. 2, d alatt] || *j—ny*: *bornyu* (VH. ért.) *borju* || *j—r*: (a szájrészek működésében is különböznek: inyhang—foghang): *rózan* IV174, VIII332, *rózon* IV236 *józan* [de: *kijőzomodik* IV174].

5) Zö n g e hang helyett zö n g é s hang: ? *r—zs* (a

* A *h* hangnak hovatarozására nézve l. Balassa: *Phonetika* elemei 64.

szájrészek működésében is különböznek: foghang—ínyhang): *bozsongós idő* (MS. ért.) borongós || ?*r—j* (a szájrészek működésében is különböznek: foghang—ínyhang): *totojász* XIX188 kotorász (vö. gyermeknyelv) || *l—j* (a szájrészek működésében is különböznek: foghang—ínyhang): *vájtanyi* [rendesen így] váltani, *megvájcsa* megváltja | *onnajd onnaj, innej* onnan innen, valószínűleg eredetibb **onnalt*, **innelt* alakokból (vö. Simonyi: Magy. névragoz. 89) || *l—v* (a szájrészek működésében is különböznek: foghang—ajakhang): *bévül bévülrül* belül belülről || *csóvány* IV235, XVI333 csalán | *hideglövís* VIII282 hideglelés, a mi már inkább népetimologia [vö. „röv. hangal.” II. A. 2, *l*-nél (γ)] || ?*l—d*: *fővádúnyi* (főlemelni’ IV235), irod. „fölvállalni” (vö. MUSzót.) || *ly—j* és *uly—jj*: [l. Mátyusf. hangj. II. 5. 6] || *m—v*: *paszovány* XIV48 paszomány [de: *paszománytos* uo.].

B) A szájrészek működésében való különbségek:

1) Bilabialis helyett dentilabialis: *b—v* (a levegőmegakasztás módjában is különböznek: néma—folytonos): *hévér* XVIII528, ném. „heber” || *m—v*: [l. föntebb A. 5].

2) Dentilabialis helyett bilabialis: *f—p* (a levegőmegakasztás módjában is különböznek: folytonos—néma): *pácány* [így általánosan] *fácán* || *v—b* (a levegőmegakasztás módjában is különböznek: folytonos—néma): *bocsora* IV235 vacsora [vö. *vocsora* VH. ért.] || *lebegő* (VH. ért.) levegő; az előbbiben a *b* újabb fejlődés, az utóbbiban valószínűleg eredetibb.

3) Labialis helyett dentalis: *p—t*: *tróbálni* XIX188 próbálni || (*v—d*: *ëddë iddâ tëddë* éve iva téve, azonban ez alakok analogia útján magyarázandók [vö. „alakt. sajáts.”]) || *m—n*: *szántartó* számtartó [de emígy is], a *t* hang asszimiláló hatása miatt.

4) Labialis helyett palatalis: *m—ny*: *citrony* (VH. ért.) citrom | *paskony* IV283, lat. „pascuum” [de: *paskum* IX288] | (? *lunyhákodik* XV190, am. „lomhálkodik” [vö. fönt I. B3a, *a—u* és *o—u*]).

5) Dentalis helyett labialis: ?*t—p*: *csupká* VIII282 csutka, *csupkázni* VIII46 csutkával játszani || *n—m*: *bizom* (pl. *bizom úgy van az*) *bizon* [ellenben: *noiszen* no hiszen, ámbar ez is hasonló eredetű; vö. alább 9, *ny—m*] | *kijózanodik* IV174 kijózanodik [de: *rózan józan* uo.] | *vagyoma* IV174, *vagyomja* (D.) vagyona; ezek közül csupán a *bizom* alak tekinthető kétségtelenül eredetinek || *l—v*: [l. fönt: A. 5].

6) Dentalis coronalis helyett dentalis dorsalis:

dd—ddz: *medzig* (P. ért.) *meddig* || **d—z** (a levegőmegakasztás módjában is különböznek: néma — folytonos): *csizmazia* [többször hallottam] *csizmaia* (amaz nem származéka emennek).

7) *Dentalis* helyett *palatalis*: **t—ty**: *i* előtt: *ápátyika* VIII46 *patika*, *hétyi* (*vásár*) VIII282 *heti* | *ü* előtt: *csöngetyü* (VH. ért.), *förgetyü* XVI333, a *ty* az ilyféle szókban köznyelvi sajátság | *kuttyog* ‚ballag‘ XV190, vö. ‚kutlog‘ ua. (TSzót.) || **t—gy**: [l. fönt A. 1] || **c—cs**: *agacs* IV235, XIX187, *ágacs* VIII282 akác | *porcsika* XVII523 *porcika* || **sz—s**: *vaks* ‚vox‘ (ksz), *paskum*, *paskony* [l. fönt, 4] lat. ‚pascuum‘, e latin szóknak magyarországi s-es ejtéséből || **d—gy**: *aggyig* [általános, de rendes alakjában is járatos] *addig* | *meggyig* IX524 *meddig* | *gyió* XVIII528 *dió* || **n—ny**: a leggyakrabban előforduló jésülés: legáltalánosabb *s z ó k ö z é p e n*, és pedig főkép a főnévi igenév *-ni* végzetében, melyet rendes alakja mellett igen gyakran (még pedig úgy látszik leginkább két magánhangzó közt) *-nyi*-nek ejtenek: *dögünyi* *dögölni*, *elillantanyi* *elillan(ta)ni*, *előnyi* *előni* [de *lőnni*-t is hallottam], *eményi* *emelni*, *kapányi* *kapálni*, *fentartanyi*, *kiminyi* (VH. ért.) *kimélni*, *kostónyi* *kostolni*, *szántanyi*, *tanúnyi* *tanulni*, *vájtanyi* [rendesen így] *váltani* | *alunnyi* *aludni*, *fürünnyi* *fürödni* | *fognyi* | *lennyi* *lenni*, *mennyi* *menni* | *nyomnyi* | *ütetnyi* *ültetni* [de ilyeneket is jegyeztem föl: *csináni* *csinálni*, *csőpőni* *csépelni*, *hárítani*, *mondani*, *sétikáni* *sét(ik)álni*, *szántgni* *szántani* | *adni* | *nyikorogni* | *csücsölni* *csücsülni*, *éribolni*, *hálálni* *hálni* (frequ.), *hírgálni*, *kerezsgélni*, *povedálni* | *máránni* *maradni*, *engenni* *engedni* | *gyűnni* *gyónni*, *vinni* | *varni* *varrni* | *keresni* [többször] | *foglászni* *foglyászni* | *álogatni* *állítgatni*, *kötni*, *látni* | *flájszterozni* *flaszterezni*, *kötözni*, *nizni* *nézni*]; közleményeink ritkán közölnek *ny*-es alakot: *épartónyi* *elpártolni* XVIII528, *fővádúnyi* e h. ‚fölvádolni‘ IV235, *szálónyi* *szálatni* XVII523 | *kuncsorognyi* XV190 [egyebütt mindig, igen számtalanszor, *-ni*-t találunk, úm.: *hárítani* XVI333, *keredzeni* XIX187, *leserteni* XVI381, *nyőni* (*kendért*) XVIII528 | *botolni* XVI333, *burbukolni* XVII478, *elélni* XVI333, *eltusolni* XIX187, *összemaricskolni* XIX188, *sasolni* XVI382, *sásolni* uo., *sutyolni* XIX188, *tróbálni* uo. | *gyűnni* XVIII528, *menni* IV174, *tenni* XVIII523 | *öcselkenni* XIX188, *öcsékenni* XVIII528, *sivákonni* XIX188 | *sütni* IV235; azonban ezek részben a közlők pontatlanságának rovására is eshetnek]; a főnévi igenév végzetén kívül előfordul még szóközépen *i* előtt a következő esetekben: *orgonyistaság*, *szémmártonyi* (*papok*) *szentmártoni*, *kasznyi* (VH. ért.) ‚*kaszni*‘ (ném. ‚*kasten*‘) [de: *rélai* VIII332]; más

magánhangzó előtt is előfordul *ny* köznyelvi *n* helyett szóközépen, és pedig: *fonyott* (mellékn. igenév), *fonyás* XIII480, XIV48 | *igennyesset* [közönséges] egyenest egyenesen [de *egyenesset* is; vö. alább 2. fej. 'metathesis'] | *kínyeső* IV235 kéneső | *tehenyek tehenyeket tehenyet* tehenek sat. [de: *râtehenkedik* VIII47, és *tehin* tehen] | *topányokat* topánokat | *pilisznyés* VII41, *pirisznyés* XIX188 penészes (vö. Mikl.); szóvégen csupán a következő adatok mutatnak *ny*-et *n* helyén: *csóvány* IV235, XVI333 csalán | *Pivony* VII336 (gűnynév, 'pionér' volt az atyja, vö. francia *pion*) | *pácány* [általánosán így] fácán | *puttony* VIII332 putton (NSzót.) | *tehény* [VH. ért., magam csak ragos alakjaiban hallottam *ny*-et, különben pedig *tehin* nominativust jegyeztem föl, l. fönt] *tehen* || *t—j*: [l. fönt A. 5]; ? *r—j*: [l. uo.] || ? *r—zs*: [l. uo.].

8) Dentalis helyett gutturalis: *t—k*: *pálácinká* VIII 332 palacsinta (a diminutív szavak hatása is belejátszhatott) || *d—g*: *léság* *,lésád'-ból, analogikus hatás alapján (l. Szómagyarázatok, 32).

9) Palatalis helyett labialis: *ny—m*: *bizomosan* (VS.) bizonyosan, *bizomos* IV174 bizonyos [vö. fönt 5, *n—m*].

10) Palatalis helyett dentalis: *cs—c*: *pálácinká* VIII 332 palacsinta || *j—r*: [l. fönt, A. 4] || *ny—n*: köznyelvi sajátság fog- és torokhangok előtt, sőt a dentilabialis *v* előtt is (assimilatio); így nyelvjárásunkban is: *aránzok* IV173, *lánnak* lánynak, *lánt* IX524, *legint*, legényt, *mégkeminszik* XIX187 megkeményszik, *törvint* XVIII 528 törvényt | *kicsinkát* kicsinykét, *picinkák* picinykéek | *aran vánkuskán* IV333 arany vánkuskán [*cigány moré* is talán csak pontatlan közlés *cigán* v. *cigám* h. IV381] || ? *ny—r* (a levegőmegakasztás módjában is különböznek): *ocsmár* XIX188 ocsmány, talán inkább elvonás az *ocsmárol*-ból, vagy legalább ennek a hatása alatt változott *r*-re a végső hang [vö. 'telj. hangal.' II. 3] || *ly—l* és *Uy—U*: [l. 'Mátyusf. hangj.' II. 1, 2].

11) Palatalis dorsalis helyett palatalis coronalis: *ty—cs*: közönséges változás olyan *t* végű igék jelentőmódjában, melyeknek fölszólító módú alakjai a köznyelvben is *cs*-vel hangzanak, minők: *éroncsa* elrontja, *megvájcsa* megváltja, *tarcsa* tartja, így: *elfelejcsük* (VH. ért.) elfelejtjük; az ilyen ejtés talán egyenesen a jelentő módú alakok hatásából is magyarázandó; itt kell még említenem e két egymással váltakozó ejtismódot (*ty* és *cs*): *kuntyorog konytyorog* VIII282, és *kuncsorognyi* XV190, melyeket azonagy szónak tekinthetünk, noha jelentésük egymástól

némileg különbözik **|| tty—ss** (a levegőmegakasztás módjában is különböznek: néma—folytonos): az előbbihez hasonló változás, olyan *t* végű igékben, melyeknek fölszólitó módjában *s* hangot ejtünk: *mondhassa* (VH. ért.) mondhatja, *s* egyik taksonyi közlemény szerint *megugassa* megugatja, *hallgassa* hallgassuk sat. hallgatja hallgatjuk IX524 [magam, véletlenből-e, csak ily alakokat jegyeztem föl: *láltya*, *kihajhattya* kihajthatja, *megtarhattya* megtarthatja].

12) Palatalis helyett gutturalis: **gy—g**: *igenyesset* egyenest [de így is: *egyenesset* (vö. alább 2. fejr. „metathesis“)].

13) Gutturalis helyett dentalis: **k—t**: *totojász* XIX 188 *kotorász* (vö. gyermeknyelv).

14) Gutturalis helyett palatalis: **?k—ty**: *sústya* XVIII528, XIX188, valószínűleg egy a TSzótár *suska* szavával (l. ezt Mikl.).

C) A levegőnek a szájüregbeli megakasztása módja szerint:

1) Néma helyett folytonos: **tty—ss**: [l. B. 11] **|| k—h**: *hankalék* *hánkálík* *hankalík* [l. időmért. saj. I. B. 2, *é—i*], vö. „kankalék“ (NSzót.) **|| g—h**: [l. A. 3] **|| cs—zs** (zöngé nélküli hang—zöngés hang): [l. A. 1] **|| b—v**: [l. B. 1] **|| d—z**: [l. B. 6] **|| gy—j**: *hájmá* VIII47 *hagyma* | *kijó* uo. kígyó.

2) Folytonos helyett néma: **f—p**: [l. B. 2] **|| s—cs**: *eggykorácsu*, ebből **egykorású* [l. telj. hangal. II. 3] | *mihincst* *mihencs* *miháncs* *mihely(e)st* [vö. rövid. hangal. II. A. 1. b] | *naccságos* *nagyságos* **|| ? h—k**: [l. A. 1] **|| v—b**: [l. B. 2] **|| j—gy**: *gyerünk* *jerünk* | *gyünni* *gyüssz* *jönni* *jössz* sat. [l. főntebb I. B. 2. a, *ö—ü* alatt].

3) Zöngé hangok egymás helyett: **l—n**: *hetrénekedik* XVII479, a *hetrékodik* (uo.) mellékalak alapján **hetrélkedik*-re vezetendő vissza | *kisánkodik* IV235, **kisálkodik*-ból (vö. Nyr. XIV 367) | *lesenkedik* (MS.) *leselkedik* | *innend* *onnand*, valószínűleg eredetibb **innelt* **onnalt*-ból (l. Simonyi: A magy. nyelv, II. 221), melynek más módon fejlődött származékai nyelvjárásunkban: *innej* *onnaj* *onnajd* [l. „rövid. hangal.“ II. A. 2, *d—nél*] [ezekben: *hun* *hol*, *a hun* *a hol*, *valahun* *valahol*, az *n* nem hangváltozás (l. Simonyi: Magy. névragoz. 10)] **|| l—r**: *pirisnyés* XIX188, mellékalakja az eredetibb *pilisnyés*-nek (VII41), am. „penészes“ (vö. Mikl.) **|| r—l**: *kólé* *a káré*-ból [l. főntebb I. C. 2. b, *á—ó* alatt].

Összefoglalva az eseteket, a mássalhangzói eltérésekről, illetőleg változásokról nyelvjárásunkban a következő áttekintést nyerhetjük:

b : *p* A3, * *v* B1, C1 | *c* : *cs* B7 | *cs* : *c* B10, *zs* A1, C1 | *d* : *g* B8, *gy* B7, *t* A3, *z* B6, C1 | *dd* : *ddz* B6 | *dz* : *c* A3 | *f* : *p* B2, C2 | *g* : *h* A3, C1 | *gy* : *cs* A3, *g* B12, *j* C1, *ny* ? A4 | *h* : *j* A1, *k* ? A1, C2 | *j* : *gy* C2, *ny* A4, *r* A4, B10 | *k* : *g* A1, *h* C1, *t* B13, *ty* B14 | *l* : *d* ? A5, *j* A5, B7, *n* C3, *r* C3, *v* A5, B5 | *ly* *ly* : *j* *jj* A5, *l* *ll* B10 | *m* : *n* B3, *ny* B4, *v* A5, B1 | *n* : *m* B5, *ny* B7 | *ny* : *m* B9, *n* B10, *r* ? B10 | *p* : *m* A2, *t* B3 | *r* : *j* ? A5, B7, *l* C3, *zs* ? A5, B7 | *s* : *cs* C2, *zs* A1 | *sz* : *s* B7 | *t* : *d* A1, *gy* A1, B7, *k* B8, *p* ? B5, *ty* B7 | *ty* : *cs* B11 | *tty* : *ss* B11, C1 | *v* : *b* B2, C2, (*d* B3) | *z* : *sz* A3 | *zs* : *s* A3.

III. Magánhangzók helyett mássalhangzók. Ily változásra csupán az *i* magánhangzó mutat példákat nyelvjárásunkban, és pedig a következő esetekben: *Márja* (talán csak a ritmus kedviért: *Márja monta: vess bele!*) IV333 *Mária* [innya írnya [általánosak, vö. 'szóképzés'] inni irni, 'innia írnia' alakokból; ezekben az *i*-nek *j*-vé fejlődése folytán az *n* hang *ny*-re változott [vö. fönt II. B7, *n*—*ny*].

2. Eltérések a hangok rendjében. (Metathesis.)

A hangok rendjében való eltérései nyelvjárásunknak, a köznyelvi alakokkal szemben, kétféle természetűek. Részint eredetibb sorrendet őrzött meg nyelvjárásunk, ez esetben tehát 'hangátvetésről' tulajdonképpen csak a köznyelvben lehet szó; részint pedig valóban újabb fejleményeket mutatnak alakjai, vagyis a szó szoros értelmében 'hangátvetés' folytán különböznek ejtésük közönséges módjától.

Az előbbi esettel van dolgunk a következőkben: *pilisznyés* VII41 (hangváltozással: *pirisznyés* XIX188), a régiségben előforduló *penészledik* ige s a dunántúli *penészles* (l. Simonyi, Nyr. VII 353) nem egyebek, mint a mi nyelvjárásunkban megőrzött eredetibb alaknak hangátvetéses változatai | *észtre* (VIII282, XVIII528) szintén eredeti sorrendjükben őrizte meg a szláv *stréha* (Mikl.) hangjait, míg nyelvjárásunknak a köznyelvben is elterjedtebb másik változata *szérha* (KR. VH. és IV236, VII41, VIII332) az előbbi alakkal szemben metathesist mutat.

Újabb fejlődésű alakok, tulajdonképeni metathesisek nyelvjárásunkban: *gëbre* VIII282, XVIII528 *bögre* | *rivasztani* (VH. ért.)

* E jegyek a kategoriákra való utalást jelölik a tárgyalás főntebbi pontjai szerint. Z. Gy.

vírrasztani|szöcskőgyűrő szöcskőgyűrő [vö. jelentést. saját.] meg-
 terizte ,megrakta (a kocsi)‘ XIX187, ennek alapszava (teri-) a ,teher‘
 szónak hangátvetéses ,tereh‘ alakjából fejlődött tovább a *h* elveszé-
 sével [vö. ,röv. hangal.‘ II. A. 2, *h*-nál]|türköl (a bakter, MS.), Simo-
 nyi a ,kürtöl‘ szóból magyarázza (I. Nyr. VII354).

Érdekes esetét találjuk a metathesisnek az egymással vál-
 takozó *egyenesset* és *igenyesset* alakokban, hol a dorsalis képzési
 palatalis hang majd az első (*gy—n*), majd a második mássalhangzó-
 ban (*g—ny*) jelentkezik.

ZOLNAI GYULA.

A LEGIFJABB BÍRÓSÁG.

Őszintén bevallom, hogy magam is jó soká bámultam a cím-
 beli kifejezésre, pedig a rébuszok megfejtésében ismerőseim körében
 jó hírnévre tettem szert. Hiszem is, hogy ha a rébuszok szokott
 helyén látom, nyomban kitalálom az értelmét. De mikor egy komoly
 könyvben olvasom, a hol ilyet álmában se keresne az ember!
 A Győrött 1888-ban megjelent ,Egyetemes Könyvtár‘ III. füzetében,
 melynek címe: ,Rousseau. Carrière (helyesen: Carriere) után FERENCZY
 József‘, ki, azt hiszem, az Országos Közoktatási Tanács íródiákja,
 jegyzője s a többi közt ennek az Egyetemes Könyvtárnak is szer-
 kesztője.

A füzetben lapozgatván, szerencsétlenségemre mindjárt a
 6. lapon a *legifjabb bíróság* üti meg szememet. Nézem, nézem,
 soká nézem. ,A legifjabb bíróság‘ — mi lehet ez? ,A legifjabb
 bíróság ítélete hangozzék, mikor akar.‘ Egyszerre csak, nem tudom
 miért, hogyan, eszembe jut Clauehutes Frigyes s világosság támad
 elmémben. *A legifjabb bíróság* = ,das jüngste gericht‘, a mit mi
 többien ,utolsó ítéletnek‘ szoktunk mondani. Különben ide iktatom
 teljes összefüggésében a helyet. Carriere: ,Die posaune
 des jüngsten gericht’s erschalle wann sie wolle; mit diesem
 buch in der hand will ich mich vor den weltrichter stellen‘ —
 [azaz: Bármikor harsan is meg a végítélet trombitája, kész vagyok
 kezemben e könyvvel a világbíró elé állani.] Ferenczy: ,*A leg-
 ifjabb bíróság ítélete* hangozzék, mikor akar; e könyvvel kezem-
 ben akarok világbírámm elé állni‘ (6. l.).

Igen tisztelt szerkesztő úr! Meg vagyok győződve róla, hogy
 ön hamarabb találta volna ki a dolgot, önnek nagy gyakorlottsága
 van effélékben. Ön husz év óta szerkesztvén a Nyelvőrt, eléggé

edzette magát; azután meg — bocsánatot kérek szabad szólásmért — ön, mint mondani szokás, nem ismer tekintélyt. Engem csak akkor fogott el a kíváncsiság s a kételkedés, mikor a *legifjabb bíróságot* kitaláltam. Elolvastam az egész füzetet. Si repeto noctem... Most már értem a legifjabb bíróságot. De e helyett más kérdésekben nem látok tisztán. Álmában fordította le Ferenczy József ezt a füzetet? Minthogy az, a ki a fordítást csinálta, nem tud németül, miért csinálta? Legtöbbször azonban azzal a kérdéssel bíbelődtem, hogyan nem hökkentette meg a fordítót az a körülmény, hogy az eredeti szöveget nem értvén, képtelenséget irt a fordításba? *Legifjabb bíróság* — hagyján. Nem jutott eszébe a magyar kifejezés; vagy nem tud magyarul; vagy nem érti a dolgot, melyről szó van. De az a sok képtelenség, mi a füzetben van! Igazán megfoghatatlan. Tessék csak kérem néhány csodabogarat, úgy a mint minden rend nélkül kijegyeztem, szemügyre venni.

Érti ön pl. e kifejezést: „Nyugalom, mérték és tisztaság megtörlik a kezdőknel“ (4. l.). Tessék itt okoskodni. Az eredeti adja a megfejtést: „An ruhe, mass und klarheit wird es den anfängern gebrechen; azaz: „Nyugalom, mérték világosság nem lesz meg a kezdőkben.“

„Rousseau... felkeresi Varens asszonyt, *anyját*, ki akkor ugy találja, *miszerint Rousseau elég öreg*, hogy *ágyát vele megossa*“ (8. l.) Anyjával?! Ez mégis csak szörnyűség. Pedig csak láthatta a fordító az előbbiekből, hogy ez a Varensné nem volt igazi anyja, hanem Rousseaura nézve „Varensné mamácska v. nénike.“ Az meg merőben új dolog, ha hihetünk a fordítónak, hogy az asszonynép *öreg urakkal* szereti fölszolgáltatni magának a tiltott fa gyümölcsét. Arról nem is szólunk, hogy ezt a kitélt: „katholisch werden“ is többször ezzel fordítja: *megkeresztelkedni*.

„Irata hadizenet volt az állandó körülmények ellen.“ Mik lehetnek azok az *állandó körülmények*? Carriere megmondja: „die bestehenden verhältnisse“ — tehát nem: *állandó*, hanem: *fönnálló*.

„A falusi jós“ című operája tetszést keltett, az udvar tetszését is megnyerte, de ő azt *hozta fel*, hogy *fogyatkozásait nem hozza színre*“ (12. l.). Miért nem hozza színre! Hiszen tényleg színre hozta, különben hogyan tetszhetett volna? Megnézem az eredetit: „Seine oper Der dorfwahrsager gefiel, er konnte die hofgunst erlangen, aber er zog es vor seine bedürfnisslosigkeit zur schau zu tragen.“ Ne tessék a csekélységeken fönnakadni, csak ezeket a „szinre nem hozott fogyatkozásokat“ a németben elolvasni, a

hol az van, hogy jobb szeretett tüntetni azzal, hogy neki nem kell semmi.

Hát ehhez a szerkesztő úr mit szól: „És mily háttér képezi a szív e festményén a genfi tó bűvös partjait, mely a természetben itt teljes öntudattal tükröződik” (13. l.). A háttér képezi a partokat! A háttér tükröződik! Vagy ha nem a háttér, hát ki tükröződik?

De nézzük tovább. Mit gondol, hogyan fordítja a szerző ezt: „Die eigene gottinnigkeit beseligt sie.” Bizony nem találná ki! „Saját belső istensége lelkesíti őt meg.”

Mindenki ismeri Rousseau „Contrat social” című híres művének legalább a címét. Értelme ez: Társadalmi szerződés. Ferenczy szerint azonban: *A társaságok szövetsége* (15. l.)! E mű tartalmának ismertetésében a német szerző ezeket mondja: „Den willen kann man nicht übertragen, nur die macht; darum bleibt das volk souverain, welch eine regierungsgewalt es auch einsetzt.” Ez elég világos. A fordító ebből ezt csinálja: „Az akaratot nem lehet tetszés szerint *változtatni* (!), csak a hatalmat, ezért marad a nép független, a mely *kormányképességgel is bír.*” Ez a tiszta képtelenség. A mondat értelme körülbelül ez: Az akaratot nem lehet másra átruházni, csak a hatalmat; ennél fogva a népnek, bármilyen kormányhatalmat állapít is meg, megmarad a maga fölsége.

Ferenczy fordításában olvasom, hogy Rousseau Északamerikát is programmjának megfelelőnek *találta* (7. l.). Északamerikát? Hisz az unio még akkor, mikor ő politikai programját adta, nem is létezett! Carriere szegény ártatlan; ő azt írja: „Nordamerika würde er seinem programm gemäss gefunden haben.”

Valamivel tovább olvasom a fordításban: „Rousseau következtetési *magukhoz ölelik* a társaság minden osztályzatát egyéni és tárgyi különbség nélkül” (18. l.). Nem értem. A *következtetések ölelnek, ölelik az osztályzatokat!* Az eredeti szöveg ez: „Seine folgerungen heben alle gliederung der gesellschaft, alle persönlichen und sachlichen unterschiede auf”, azaz: következtetése megsemmisítik a társaság minden tagozását, minden személyi s tárgyi különbséget... ez már más.

S milyen szigorú úr az a fordító! Carriere azt mondja, hogy Rousseau a nevelés elméletében angol előzőiből indult ki, de önálló módon tovább haladt: *selbständig weiterschreitend*. Ferenczy szerint ez: *önállásában ismét tulásba jutott* (19. l.).

„*Különösen* ne hiányozzanak a *sajátszerűségek* a nevelésben

és a mesterséges intézmények.' Ezt Rousseau mondaná?! Itt a fordító nem veszi észre, hogy Carriere most a maga ítéletét mondja Rousseau neveléstanáról: 'Es fehlt im besonderen nicht an sonderbarkeiten und künstlichen veranstaltungen'... t. i. hogy Rousseau elméletének részleteiben van elég különösség és mesterkélt eljárás.

Rousseau követői közt van: 'Weisse az angol látványosságok mintájára készült gyermekbarátjával.' Az embernek megáll az esze! Micsoda gyermekbarát készül az angol látványosságok mintájára? Hogyan írhatta ezt le valaki, ha nem tud is németül, ha nem tud is magyarul, ha nincs is fogalma az irodalomtörténetről. Pedig a dolog oly egyszerű! Volt egy angol folyóirat: 'Spectator', a szemlélő, s ennek mintájára készült Weisse folyóirata: 'Der Kinderfreund'.

Pestalozziról mondja Ferenczy: 'Ha ő is az álmok könyvének nevezhető Emilt, úgy az ifjú lelkesültsége tápot nyert benne (21. l.). Magyarul van ez? Érthető-e? Az eredetiben az van: Ha Pestalozzi álmoskönyvnek mondja is az Emilt, mégis belőle táplálkozott ifjú lelkesedése. Milyen egyszerű!

Az sem utolsó dolog, hogy Goethe Wanderjahre című művéről a fordító nem tudja, hogy ez könyv, s a Wanderjahre neki *utazási évek*: 'Az ő utazási éveiben előforduló paedagogiai részletek Rousseau művére utalnak' (21. l.).

'Ein höheres princip bürgt uns für die freiheit des geistes: kezesedik értünk a szellem szabadsága által' (23. l.).

'Entzieht uns diese freude am leben und das leben verliert seinen reiz'. Ferenczynél: 'Az öröm elvon bennünket a széphez és az élet elveszti ingerét' (23. l.). Mily hallatlan nonsens!

Carriere Rousseau vallomásait összehasonlítja Cardanus és szt. Ágostonéval, azt mondja, hogy Rousseau mindkettőt fölülmulja művészi tehetségével, a saját művének taglalásával, a lélekfestés művészetével. E helyett Ferenczy írja: 'De mindkettőnél észrevehető a művészi tehetség' sat. (29. l.).

Carriere: 'Er schildert das idyll des häuslichen lebens mit seinem stillen glück in den kleinen täglichen sorgen und freuden, er zeigt wie Arkadien überall mitten unter uns liegt' — [azaz: megérteti velünk, meggyőz bennünket róla, hogy a boldogság (Arkádia) mindenütt közelünkben tanyáz] Ferenczy: 'plastikailag mutatja fel, miként van Arkádia mindig közelünkben'.

Carriere: 'Jede verfassung ist bedingt durch die eigen-

thümlichkeit und bildung des volks und der zeit' — [azaz: Minden alkotmány a nép és kora sajátosságainak és műveltségének föltételéhez van kötve.] Ferenczy: 'Minden alkotmány a nép és idő képzettsége és sajátosságai által feltételeztetik'.

Carriere: 'Die öffentlichen zustände waren heillos verdorben' — Ferenczy: 'A nyilvános körülmények gyógyíthatatlanul meg voltak romolva'.

Carriere: 'Der körper soll ausgebildet werden ohne fallhüte und nachtmützen zu gesunder kraft' — [azaz: A testet fejtédő-süveg és hálósipka nélkül kell izmossá, erőssé fejleszteni] Ferenczy: 'A test legyen kifejlesztve minden védő vagy éji sapkák nélkül teljes, egészséges erőre'.

Carriere: 'Man soll dem kinde lust und bedürfniss erwecken das lesen und schreiben zu lernen' — [azaz: A gyermek lelkében föl kell a kedvet és vágyat ébreszteni, hogy olvasni, írni tanuljon.] Ferenczy: 'A gyermekekben a vidámság és szükség érzetét (ezt is?) kell felkelteni, írásra olvasásra tanítani'.

Carriere: 'Rousseau's Emil erhebt den blick über das irdische und sinnliche; er kommt zur frommen naturbetrachtung und hört dann das glaubensbekenntniss eines savoyardischen vicars' — Ferenczy: 'Rousseau Emilje átnézetet nyer a földi és érzéki felett, jámbor természeti vizsgáláshoz jut és azután egy savoyai helytartó hitvallásait hallja. Ehhez egy kis magyarázatot kell csatolnunk. Emiljében Rousseau elbeszéli, hogy fiatal korában leginségesebb körülményei közt egy savoyai pappal találkozott, a ki a szerencsétlen ifjút megszáván, őt jobb útra térni igyekezett s lassanként bizalmát annyira megnyerte, hogy az ifjú egész lelkét kiöntötte jóakarója kebelébe s vágyva várta a pillanatot, a melyben ez elveit, a melyeken hitvallása alapszik, közli véle. Ez a pap a Ferenczy savoyai helytartója (a franciában *vicaire* = *ecclésiastique*) s a kinek hitvallomásait (*profession de foi*: *glaubensbekenntnisse*) hallja.

Carriere: 'Indess verhetzte die geistlichkeit den pöbel gegen ihn' — Ferenczy: 'Ez alatt a világ felingerlé ellene a népet'.

Carriere: 'Die innere einheit, die gemeinsame wurzel seiner schuld und grösse ist vorhanden' — Ferenczy: 'A belső egység. hibáinak és nagyságának közös gyökereként mutatkozik'.

Azt pedig, hogy „Rousseau Diogenes kutyájától származott korcs, a mely annak *elhamvadt hordójából utat ki*“, még akkor se irtam volna le, ha az eredetiben a „fass“ jelzője valóban *eingeschert* és nem „vermodert“ volna; mert ez sült képtelenség.

Carriere: „Die französische sprache erhielt durch Rousseau poetischen schmelz“ — Ferenczy: „A francia nyelv Rousseautól költői *olvadozást* nyert“.

Bezárjuk idézeteink sorát a következő kapitalis mondással: „Melodikus prozájában úgy mint a zene iránti szeretetében látjuk *az idő és a szellem összefüggését* (31 l.): Wir sehen in seiner melodischen prosa wie in seiner liebe zur musik den innigsten zusammenhang mit dem geiste der zeit.“

De akár hiszi a szerkesztő úr akár nem, biztosítom, hogy a nyelvbeli botlásoknak, stílusbeli szörnyetegeknek, értelmetlen összevisszaságoknak csak egyik csekély részét mutattam be. A füzet mindössze 31 lap; de nincsen lapja, melyen ne böngészhetnék össze egy tucat irodalmi badarságot. Fordítónknak például a „das auswendiglernen“: *kívülről tanulás*, „eine praktische persönlichkeit“: *egy gyakorlati személy*, „vorgang“ (példaadás): *előzmény*, „bildung“ (műveltség): *képzés*, „eremitage“ (magány): *remeteség*.

De azt hiszem, elég ebből ennyi. Megérthetni úgy sem érhetjük meg ezt az irodalmi kuriózumot.

SÁNDOR BENŐ.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Megokolni, indokolni. Némelyek azt vetik ellene a *megokolás*-nak, hogy *okolni* nem motiválást jelent, hanem egészen mást, t. i. vádolást. Ezzel szemben hadd okoljam meg a *megokolás*-t egy népnyelvi adattal, mely azt bizonyítja, hogy maga a székely nép is úgy használja a *megokol* igét, a hogy mi ajánljuk. Ezt az adatot Lőrincz Károly közölte a MNyelvészetben VI.340: „*Megokolni*: megfelelni róla okadólag.“

Ezzel kapcsolatban az *indokol* védőit megörvendeztethetem azzal, hogy e szót már egy XVII.-századi forrásban kimutatom, azonban legnagyobb sajnálatomra egészen más jelentéssel: „Egyenlő voxból kívánák Rákóczi fejedelemtől, adja ki azokat, valakik ötlet a lengyelországi expeditióra *indokolták*“ (Thaly: Történelmi Kalászkok 1603—1711. 43. l.). Tehát a. m. *indít*, *ösztökél*, *tuszkol*!

s képzésére nézve is ez utóbihoz s társaihoz hasonló: *nyomkol*, *tudakol*, *csubokol* (MNyszet VI.320), *tapikol* (Nyr. III.565) sat.

SIMONYI ZSIGMOND.

Szóljék. Egy éjjeli tűz alkalmával az egyik fecskendőnél egyszerű lakatos mesterember állt. A tető leégett, a tűz már nem világított, s az üszkös gerendák közt dolgozó munkások folyton azt kiabálták, lábunkhoz a vizet, mert megég a lábunk. Az említett lakatos a sötétségben véletlenül egy munkás arcába bocsátotta a vízsugarat, mire a munkás szitkozódni kezdett. A lakatos visszakiáltott:

— Hát szóljék barátom, hogy tudhassam merre van!

A körül álló parasztnép a lakatos szavaira gúnyosan nevetett s egy közülök fülem hallatára ezzel fordult társához:

— Hallod, hogy aggya az urat ez a rossz lakatos; aszongya hogy szóljék!

Az illető fülének tehát különösen hangzott ez az igealak: *szóljék*; magam is szokatlannak találtam, s biztos voltam a felől, hogy a halasi úgynevezett úri nyelvben nem fordul elő, másrészt meg tudtam, hogy a modus imperativusban az iktelen igéket is szokta ikes alakban ragozni.

Megfigyeltem a nép igeragozását, s lépten-nyomon hallottam az *adjék*, *szóljék*, *üljék* alakot ilyenformán: „Aggyék kê a kutyának. Szójjék kê a kapásoknak. Újjék kê lë komám uram’ sat.

A paraszt ember fülének miért hangzott mégis különösen a *szóljék*?

Más magyarázatát nem tudtam adni, mint hogy kimaradt a *szóljék* után a *kê*, mely ha hiányzik, a halasi ember az iktelen igét nem ragozza ikes alakban. Nem mondja pl. „Édös apám, aggyék könyeret. Hajja az úr, szójjék annak az embörnek. Újjék lë má komám uram’; hanem: *aggyon*, *szójjon*, *űjjön*.

Az iktelen igét tehát Halason csak a *kê*-vel kapcsolatban ragozzák ikes alakban, eltérőleg több más nyelvjárástól, pl. a debrecenitől, a hol az *aggyék*, *szóljék*, *üljék* sat. alakok magukban is használatosak.

KOVÁCS KÁLMÁN.

Konty. Egyike azon oláh kölcsönszóknak, melyeknek kora a codexirodalomba nyúlik be, mert már a Virg. codex-ben olvasuk: „Vekoni fedellel fel neuelt kontiok’ (149. l.). Azóta mind sü-
rűbben jelentkezik s ma napság már általános keletnek örvend.

Sőt a magyarságon kívül még a szerb is kölcsönvette: *konč*: *kopfputz*.

Eredetije az oláh *konč*: 1) cesticellus, calanthica, caliendrum; bund, kopfbund; 2) cirrus, galea, juba; schopf, büschel, büschlein (LexB.).

CIHAC (Dict. 1.59. l.) az oláh nyelv latin elemei közé sorozza s a lat. *comtus*-ból származtatja. Ha DIEZ (Etym. Wörthb. 366. l. II.a. Jarnik: Index. 63. l.) művétől kérünk e szóra nézve bővebb fölvilágosítást, a következő magyarázattal szolgál: *ital. conciare, acconciare* (woher sp. aconchar): putzen, zurichten; *concio, acconcio* als adj. hübsch, als subst. putz; wal. *conciu*; *kopfputz*.

Hogy a *konty* latin eredetű, ahhoz az előadottak alapján kétség se férhet s csak az a kérdés, hogy a magyarba melyik nyelvből került át, az olaszból-e vagy az oláhból. Én azt a nézetet vallom, hogy az oláhból, mert egyrészt a jelentés (*konč* = kopfbund) teljesen egybevág a magyarban használttal, másrészt pedig a szerb nyelv is ezt vallja, a mennyiben oda szintén az oláhból került át.

A két szó egybetartozására még csak a *cs*: *ly* hangváltozást kell kimutatnom. Erre nézve vö. olasz: *pincione*: magy. *pintyő*, *pinty*; *csúszik*: *tyúszik*; *picsóka*: *pityóka* sat. ALEXICS GYÖRGY.

Csinosság. Csintalanság. A Nyelvtörténeti Szótárban a *csinosság*-ra mindössze egy példa van Pázmánytól, melyben zierde, schmuck az értelme, bár a Kresznericsből vett értelmezés szerint annyi is mint mundities. Pápai-Bod magyar észében a *csinosság* nincs meg, csak a *tsinos*: ‚compositus, tranquillus, sedatus, pacatus, ordinatus, concinnus, politus, excultus, accuratus‘; de a latin részben munditia: ‚tisztaság, *tsinosság*.‘

Csintalanság a NySzótárban csak petulantia, PPB. magyar részében is; de a latin részben immunditia: *tsinatlanság*. Emez nincs benne a NySzótárban.

Hufelandnak KovÁRS Mihály fordította ‚Makrobiotikája‘ egy címlap-hias egzemplárja 400-ik lapjáról idézem: ‚A tsinosság mind azt el-hárította, valami tsak kívülről a mi felső bőrünkhez járulhatott.‘ Épen ez a mondat keltette föl bennem a címül irt szó iránt az érdeklődést; meg az is, hogy hevesmegyei verpeléti cselédem a pizsokra azt mondja, hogy *csintalanság*, pl. ‚A balhának a csintalansága.‘ Az irodalmi és köznyelvi használatban, a mint tudjuk, a *csintalanság* csak pajkosság. CSAPODI ISTVÁN.

Málé. Ez a szó nemcsak a Balaton mellékén jelent együgyű embert, mint a Nyelvőr ezidei első füzetének 19. lapján olvasható, hanem a Tiszán túl és Erdélyben is, a hol magam is többször hallottam ily értelemben. STEUER JÁNOS.

Közletlen. A Nyelvőr január havi füzetének 34. lapján ezt olvasom: „Szerencsére ez a szerencsétlen közletlen nem kelt életre, mindössze ugyanezen kötet 283. lapján STEUER használja egyszer.”

Sajnálattal kell azonban kijelentenem, hogy ezen új szó első alkalmazásának dicsősége nem engem illet, hanem a szerkesztőséget, a melynek természetesen megvan az a joga, hogy folyóiratában saját helyesírását használja. Az én kéziratomban (akár helyesen, akár helytelenül) *közvetlenül* állott; tanúul hívom a szerkesztőséget és többi cikkeimet, a melyekben e szót használok.

STEUER JÁNOS.

Túl a dunai. Ugyancsak a Nyelvőr multkori első füzetének 34. lapján ez a különös kitétel olvasható: „*túl a dunai* értelemben”, a mi azt akarja mondani, hogy „*dunántúli* értelemben.”

Én ezt a kitételet se szabatosnak, se magyarosnak nem találom. Mondhatjuk ugyan *Dunán túl* helyett ezt is: *túl a Dunán*, de már *dunántúli* helyett *túl a dunai* nem járja. Ez a magyar ember nyelvérzéke szerint nem jelent semmit, mert se nem „*dunai*”, se nem „*azon túli*”. Hova is jutnánk, ha egy szép napon így beszélne a magyar ember: „*túl a tengeri* hajózás; *túl a lajthai* birodalom”; s aztán tovább „*innen a lajthai* birodalom”? STEUER JÁNOS.

Kivész. Hogy ez a tavalyi Nyelvőrben annyiszor meghurcolt szótárszerkezet nem német kaptafára készült, hanem törölfakadt édes miénk, azt már — bármit szóljon is felőle némelyeknek kényeskedő nyelvérzéke — feles dolog volna bizonyítgatni.

Eddig tudjuk róla, hogy *dunántúl*, a mátraalji palócok, a gömöri barkók, a tiszamellékiek (Szabolcs), a bánságiak széltiben használják, s ehez ráadásul az irodalomból akarok néhány véletlenül rábukkantam adatot felsorolni.

BUDENZ a finn nyelvтанához csatolt szótárában (II. kiadás) *selittä* igét így értelmezi: „földerít, magyaráz, tisztán kivesz”. Ugyanezt SZINNYEY J. finn szótára ezzel adja vissza: „tisztán megkülönböztet”; *ei minum silmäni selitä sitä*: „az én szemem nem tudja tisztán megkülönböztetni (t. i. a nagy távolság miatt).” Ilyen jelentéssel használatos a finnben ez is: *siintä*, s erről azt

mondja Szinnyi: „siintä = 1) homályosan v. gyengén (távol) látszani, 2) kivehetni, megkülönböztetni (szemmel); *ei silmä siinnä*’ (nem veheti ki, nem különböztetheti meg), s ezt a példát pedig K. Ervast finn-német szótárában ekként magyarázza: „das auge kann nicht unterscheiden“, és semmit sem tud egy „*herausnehmen*“-féle megfelelő kitételtől. Szinnyi a megmondhatója, honnan kerítette oda ezt a szalajtott kifejezést. Baróti Szabó Dávid is aligha német forrásból merítette a „Magyarság virágí“ közé ezekkel egy csoportban: „Nem színlek hozzá: ki nem nézem, -látom, -veszem miségét, mi-voltát v. kiségét, ki-voltát, ki-létét“ 405. lap).

ALBERT JÁNOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Nem veszi észbe: nem gondolja el.

Füle botját se hegyezi rá: nem bánja, nem ügyel rá.

Eszt a földet a nyúl trágyázza. (Akkor mondják, ha valamely földet nem művelnek).

Ez aztán az ecetágy! (Akkor mondják, midőn valamit nehéz megfejtani, elvégezni).

Eszt boncsd ki vak Becski. (Akkor mondják, ha valami nehezen érthető, zavaros).

(Szatmár.)

MARUSKA MIHÁLY.

Gyermekjátékok.

(Kikeletkor, virágfakadáskor leányok és fiúk körbe fogódnak és forogva éneklik:)

Hej tulipán, tulipán, szegfűszeg és majorán,
Teli kertem zsájával, szerelemnek lángjával.

Nyisd ki rózsám kapudat, most kerülöm házadat (váradat),
Rózsafának illattya, mikor szívem biztattya.

(A kör erre megszakad s az összefogódzott sor egyik végén ketten fölemelvén karukat, kaput nyitnak, a másik végén álló a kapu felé indul, miközben következő párbeszéd folyik):

— Kié ez a híd?

— Erzsébet kirájé!

— Átal mennék rajta!?

— Megvámolnak rajta!

— Akár vámolsz akár nem, mégis által megyünk rajta!

(Erre az elsőtől zálogot (kendőt) vévén a hidon által mennek, e közben ismételve éneklük:)

Búj búj szederinda szeder levelével, buj buj szederinda sat.

(A mikor már sok zálogtárgy halmozódott össze, következik a kiváltás. Ketten megfogják a zálogos kendőknek egy-egy csücskét s ezt lengetve, lóbálva danolják:)

Szöjünk fonnyunk eladó jány kendőjit,
Bécsbe lakik mátkája, ha ő esztet tunná,
Tudom kiváltaná, se nem egy pízér,
Se nem kettőér, tizenhárom forintér,
A kie lipje át. (Átlépi, visszakapja.)

Következik hasonlóképen a többi.

(Tisza-Dob.)

JAKSICS LAJOS.

Tájszók.

Csik megyeiek.

lappancs; a legtöbb helyen a pincébe járás a szobából a padlózatán keresztül történik egy nyíláson. E nyílást befödő, vízszint fekvő ajtót lappancsnak nevezik. Ilyent alkalmaznak sok helyen a ház hijába (padlás) vezető nyílásra is. Tehát pince- és hijú lappancsot különböztethetünk meg.
látor: kicsapongó, erkölcsileg megbélyegzett személy.

lábító: a szövőszék egyik része, a melyet a szövő asszony lábával fölváltva nyomogat.
látni menni: gyermekágyban fekvő asszonyt meglátogatni és a magával hozott ételből megvendégetni.
lönteteg: megviselt (ing és egyéb ruhanemű).
légëj; vizes dézsa.
lisztáng: fátjol szítán (a legfinomabb szita) átejtett finom buzaliszt.

(Csik-Madaras.)

GIDRÓ J. BONIFÁC.

Népdalok.

1.

Szerencsétlen az az anya,
Kinek fíja csizmagyíja,
Jazt sē tuggya, melly órába
Fú bē jacs csirizes tába.

2.

Megy ah hajó lēfelé,
Törög grányica felé.
Sír a kis jány bújába,
Jott az hajó farába.

3.

Ösmered-ē pajtás a Pěskó jurat,
Jakki rám verette jat tizenhármát?
Tizēnhármát váktak gyēnge faromra,
Ott állott az babikám gyászba burulva.

(Vác.)

SZLÁVNITS GYÖRGY.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XX. kötet.

1891. MÁRCIUS 15.

III. füzet.

A VÉGTELEN KÉRDÉS.

(Olvastatott a Magy. Tud. Akad. 1890. dec. 1-én tartott ülésében.)

II.

Következik a legújabb értekezés: „Szókészletünk ortolog szabályozása és az iskola.”

B. itt már ünnepiesen tiltakozik a közműveltségünket com-promittáló tudakosság ellen, és a józan ész védelmére kél, magától érthetőleg, az újabb ortologia ellen. A vészharang se hiányzik; azt jelzi, hogy „proximus ardet Ucalegon.” — Nem új dolgok ezek. De az értekezőnek szóban forgó dolgozatai sorában új és érdekes az, a mit a saját szótáraitól mond. Az 1857. évi (nagyobb alakú) kiadás előszavából im ezt idézi a többi között: „Én ismerve szótárirói tisztemet, fölvettem mindazt, a mit az iróközönség jónak látott felkarolni, s így még az utálatos *tanonc* szónak a becsületes *tanuló* vagy *tanítvány* mellett is helyet kellett adnom, mert a szó már szélire használtatik.” Mondja azután, hogy „Nyelvújítás és nyelvrontás” c. értekezésében (1857. jul. 6.) „megállapította szorosán a határvonalat, a meddig az újítás jogosult, és a melyen túl a nyelvrontás kezdődik. Olvassa el bárki, úgymond, és látni fogja, hogy a később föllépett újabbkori ortologia alaptételei ez értekezésemben oly határozott kifejezést nyertek volt, hogy fejtegetéseimet bátran azzal rekeszthettem volna be, a mivel az újabb ortologia kezdte, hogy ne újíts!” sat.

Igaza van Ballaginak, nincs az a hibás képzés vagy összetétel, a melyre az értekezésében kimondott sújtó ítéletnek valamelyik pontja ki ne terjedne. Et nunc venio ad fortissimum! ez pedig nem más, mint a „jogosult újítás” és a „nyelvrontás” közötti határvonal kérdése. Feleljen rá maga az értekezés. Kezdeté im ez:

„A tudománynak kétség kívül nem kisebb szolgálatot tesz, ki az időről időre feltűnedező tévedéseket kimutatja és megcáfolja, mint ki új igazságok napfényre hozatalán dolgozik; valamint a gazdaságban nem csekélyebb fontosságú az, hogy a földet, melybe

vetni akarunk. előbb a gaztól megtisztítsuk, mint maga a vetés; mert hasztalan vetünk jó magot, ha legtisztább vetésünket a gaz elnyomja. Nem kételkedem kimondani, hogy soha a gyomlálgatás műtételére nagyobb szükség nem volt, mint irodalmunk jelen szakában, midőn' sat. Kell-e ennek magyarázat?

Mondja azután: „elérkezettnek látom az időt, hogy nemzeti legdrágább birtokunkat nyugodt elmével rendezzük s határozzuk meg, mi van abban, a mit hamarjában felkaptunk, megtartani, és mi kivetni való?” (403). Kérdem, „gyomlálni” azt jelenti-e hogy: „a gaztól meg nem tisztítani”? „Kivetni” azt-e, hogy „ott hagyni, a hol van”? Egy ugyanezen dolgozatban olvasható fontos jegyzet így szól: „Meg kell ez alkalommal jegyezmem, hogy ha szótáramban oly szók is találtnak, melyeket az itt fejtegetett nézetek szerint helyeselni nem lehet, én azért magammal ellenkezésben nem vagyok. A szótáríró éppen csak *custos linguae* sat. Csakhogy a gyengébbek kedvéért az éppen el nem fogadható kifejezéseket meg kellett volna csillagoznom, vagy más jel által kiemelnem.”

Ez szent igaz. Az „utálatos *tanonc*-ra, valamint a többi, éppen el nem fogadható kifejezésre is (nem csupán-csak a „gyengébbek”, hanem az egész közönség kedvéért) valamilyes bélyeget rá kell vala sütnie. Miután elismerte a mulasztást, azt vártuk, hogy majd helyreüti a későbbi kiadásokban. Csalatkoztunk. Később ugyanis arra a meggyőződésre jutott t. tagtársunk, hogy az új szók közt nincsenek „épen el nem fogadható kifejezések”; következésképp nem kellett már semmi különböztető jegy. Világos ennél fogva, hogy azt a bizonyos határvonalt más helyen látta akkor, más helyen látja most.

Hogy minő új szókat soroz az élők közé, kimutatta Szarvas Gábor „Ballagi és a magyar nyelv” c. cikksorozatban (Nyr. X. köt. 541. 542. 543). Ballaginak szótáraiból százhuszonnégy ilyen alkotást sorol ott föl mutatványul (ide nem számítottam az „ellátási szerződvény”-féleket); de ha kell, kész, mint mondja, az egészet egy garmadába hordva, közszemlére kiállítani. Szarvas Gáborral én is megengedem, hogy „van valóban szükséges és pótolhatatlan rossz szó”; csak azt kérdem, szükségesek-e az olyanok is, a melyeket ember füle még nem hallott?

A Nyelvőrben elősoroltakból a következőket állítom ki csupán: *adagy* (állatt.): *donax*, *alor*: *handlungsdienner*, * *bátör*: *policeii*

* A NSz. sem fukar az effélék fölvételében; de egyikét-másikát megróvja legalább; így pl. az *alor*-t is, a melyről azt mondja, hogy „szorosan az etimologia szerint ezt is tehetné: *altolvaj* (vicefur)”.

mann; *fogonc*: zange, *hágonc*: emporkömmling, *magánc*: egoist, *üzönc*: praktikant, *ecetenc*: acetat; *lóda*: sprengstock, *ráda*: epidot, *fegyverde*: zeughaus, *iszapda*: schlammherd. A másik csoportból: *állab*: holzbestand, *egyemü*: einhebig, *dedség*: form; *domtér*: terrasse, *kárpót*: schadenersatz, *fénypiper*: ceremonie; *eszmelvész*: idealist, *mozgászat*: manöver; *hőd*: herd, *tesp*: stockung, *pill*: blick, *pip*: putz. A német-magyar részben a *primás* (a t. k.): *áldor*, *áldúr*, *előr*. A magyar-német részben csak *áldor* szerepel. Ugyanilyen és részben ugyanezen alkotásokat Teljes Magyar Szótárában is találni.

Hát az 'íróközönség' ezeket is, 'jónak látta felkarolni'? Ballagi erre vonatkozólag csak annyit ismer el, hogy 'hiba volt, még pedig technikai szempontból (!) nagy hiba, hogy korlátolt térrel rendelkező szótárba fölvelt oly nyelvanyagot, melynek bővebb kifejtést igénylő természeténél fogva inkább a nyelvtanban van helye.' (A nyelvfejlődés tört. folytonossága és a Nyelvőr. 29). Kíváncsiak vagyunk a nyelvtanra, a mely majd arra vállalkozik, hogy az efféle nyelvanyagnak fejtsse ki természetét!

Visszatérek most az 1857. évi értekezésre, a melynek egyetlen számbavehető hibája az, hogy a korábbi nyelvet 'csín nélkül áradozó szegény nyelvnek' mondja; holott már említettem szótára előszavában találóan mondja: 'Pedig nyelvszegénység oly viszonyos fogalom, mint a személyes szegénység' sat. Majd ismét: 'azonban e tekintetben természetesen akármely idegen nyelv oly szegény a miénkhez képest, a milyen szegény ez amazokhoz mérve; csak az tesz különbséget, melyik bányászott ki nagyobb kincset maga saját területén.' Hogy a 'nyelv szegénysége', ez az akkor divatozó frázis, benne van abban a nagybecsű dolgozatban, az, mint mondtam, egyetlen hibája; mert hogy a többi három értekezés követte, arról nem tehet.

Lássunk néhányat a legfontosabb tételek közül: Az *onc enc önc*-féle képzésről mondja a többi közt: 'de újabb íróinknak új kell, tehát új divatos végű szót kellett gyártani, és lett *tanonc*. Az egész *onc enc*-féle szósereg újabb eredetű' sat. (404). Megróvja azután az idegen szónak 'betűszerinti fordítását', a melyet 'néha még oly esetben is' mívelnek, 'mikor semmi szükség reá', pl. *alkutlan* (unbedingt) e h. *föltétlen*. Igaza van az értekezőnek.

De most kérdem, mi szükség van az olyan szolgálai utánzásra mint: *vízbbő*, *vízdús* (vasserreich), *szellemdús* (geistreich), *életképes* (lebensfähig) sat, mikor ezeket így mondja a magyar: *bővízű*, *szel-*

lemes, életrevaló sat? Igen de ezeket B. most szükséges szavaknak tartja.

Mondja továbbá, hogy 'a mi hallatlan a nyelvek történetében, még a nyelvformákat sem hagyják illetetlen. Egy ünnepezt regényírónk az *atlan, etlen* vagy *talán, telen* helyett szélire *lan, len*-t használ' (e regényíró KUTHY Lajos volt). SZABÓ István is az egyszerű *lan*-nal él, mint : 'Mentor, *vádlan* Odysseusnak jó régi barátja.'

Itt újra kérdem : az *ó, ő* és *ás, és* igenévképzők elmetszése az ilyenekben : *köt-jel, kúsz-láb, tép-fog, tud-vágy, birvágy, függér* sat. nem támadja meg a nyelvformákat? Új képzők teremtése (*ülnök, gyakornok; képezde, hiszalda* sat.) menthetőbb eljárás-e a meglevő képzők elnyomásánál? És B. mindezt pártolja 1881. óta.

Általában, így szólt akkor, sehol sem mutatkozik e tanulmány nélküli kontárkodás világosabban, mint a szókurtításban.' Panaszkolja aztán, hogy az *incselkedés*-t 'a mi nyelvteremtőink' *incs*-re rövidítették, a mi semmit se jelent (405). De azért mégis fölvette, mint önálló szót, nemcsak az 1857. évi magyar-német szótárba (hiszen akkor még elismerte volt, hogy az efféléket meg kellett volna csillagoznia sat.), hanem fölvette 1865-ben kiadott Teljes Szótárába is : '1) vkit törbe ejtni törekvő csel. 2) bosszantó, ingerlő beszéd.' Csak az új szók jegye (a kérdőjel) áll a szó mellett, minden más különböztető jegy nélkül. (A NSz.-ban is föllelhető).

Hasztalan kérdeném tagtársamtól, hogy ezekben : *menház, menhely* mit jelent a *men*? Ha az *incs*-be sikerült utólag életet belé lehelnie, miért ne sikerülhetne a *men* szótöredéken is? A mint-hogy sikerült neki a, tudtomra, csak az *indok* összetételben élő *ind* törzsökön. Ott áll ez is 1857. évi magyar-német szótárában : *Ind. fn. der Beweggrund. Teljes Szótárában : Ind. fn. a. m. indító ok.* Hogyan ragozza ezt t. tagtársam? *indom, indod, indju* sat? (A NSzótár szerint *ind* csak elvont törzsök). És mit jelentenek ezek : *berz, dörzs, dú, gyú, gyü*? * Mégis lett belőlük : *berzerő, dörzsfék, dúvad, dúvágy, dúsovár; gyúpont, gyútáv; gyűnév, gyűfoglalom* sat.

1857-ben B. pálcát tört a *cég, ima, imola, imaház, imakönyv* fölött. Ezek, szerinte, mind 'elvetendők'; szintúgy az *isme* is (405. 406).

Hogyan bánnak egyébiránt, így kiált föl, elsőrendű íróink is

* *Gyü* mégis jelent valamit. Ballagi szótára szerint indulatszó. 'Lovakat menésre nógató szó.' — Összetéve *gyűszó* lehetne belőle.

szókinsünkkel, erre nézve legyen szabad még egy példát felhoznom' sat. Itt rápirít az 'Eszter' szerzőjére, a ki azt indítványozta, hogy *eszély a klugheit, ildom* pedig a *convenance* jelölésére szolgáljon. 'Neki tehát, mondja Ballagi, az *ildom* szó valami bitang jövevény' sat. Idéz aztán példákat a Müncheneri codexből az *ildomos: prudens* és *ildomosság: prudentia* érdekében (406). Beh más idő volt akkor: Ballagi megdorgálta a rossz új szókkal élő jeles írókat! Az *eszély*, mint látjuk, nem kellett neki; most azonban ezt is elfogadja *prudentia* értelemben; pedig itt a régi *ildom*.

A *gemüt, gemütlíckheit* szópárról mondja: 'Ezt sem az angol, sem a francia nem ismeri, és nem is jutott senkinek eszébe az ismeretlen fogalomra szót faragni. De mi mindjárt készek voltunk a *kedély* szóval; pedig senki sem áll távolabb a német *gemütlíckheit*-től a magyarnál' sat. (410). Kinek ne jutna itt eszébe a drágalátos *szivélyes* és *szivélyesség*; de csak maradjunk a *kedély* szónál. Ezt a szükségtelen szót eldobta Ballagi, nemde? Igen de 1881-ben a halhatatlanok lajstromába iktatta; és azóta erősen védi mint 'újabbkori jeles íróinktól' használt, és így, magától érthetőleg, szükséges szót. (A nyevlfejlöd. tört. folytonossága és a Nyelvőr, 22). Ebből azt kell következtetnünk, hogy a magyar ember időközben, a német szó értelméhez szorosan símulva, *gemütlíck*-re változott.

Ez értekezésben tagtársam Bugát Pálnak 'Szócsintanját' behatólag taglalja, helyesebben széttagolja; a szerencsétlen műnek a címét *szócsintánlástan*-ra igazítja ki. Ez helyes volt akkor. De boldogult Bugát Pál ma Ballagi Mórral szemben teljes joggal visszaigazíthatná 'szócsintanra', és ezt kérdezhetné tőle: Mivel rosszabb a *csin* az *incs*-nél, *ind*-nál és a könyörületlen nyelvsehérszet többi áldozatainál, és mire való volt 1857-ben az ő alkotásai ellen indított hadjárat? Hát csak ő neki nem volt szabad 'a nyelvnek új törvényeket szabni és a nyelvet oly ösvényekre vezetni, melyeken jární nem tanult'?

T. tagtársam panaszolja ott a többi közt, hogy 'a képzőket minden válogatás nélkül alkalmazták.' Elősorolja a helyes képzéseket: *juhász, méhés, vadász* sat., és így szól megrovólag: 'most már *gazdászt* is mondunk' sat. (416). De azért ott áll *gazdász* a 'Teljes Szótárban', minden észrevétel nélkül. A NSz. is fölvette, de mind a *gazdász*-t, mind a *gazdászat*-ot hibás szónak mondja.

Akkor így szólt Ballagi: 'Kik legmesterebben kezelik a nyelvet, kik leghűbben tanulmányozzák törvényeit, azok legkevesebbet újítanak' (422). Most urbi et orbi hirdeti, hogy 'az igazi

nyelvmívelők, a nagy nyelv művészek egyáltalában újítók' (Nyelv. újabb fejlőd. 5). Kölcsény, Kossuth, Eötvös, Vörösmarty és mások, szerinte, 'cégérés neologok' (legújabb ért. 16. alul).

Principiis obsta! Ezt az intő szót mondta ki akkori értekezésében, és hozzá adta: 'különben siralmasan vesszük később észre, hogy nemcsak írói nyelvünk van valóságából kiforgatva és elkorcsosítva, hanem íróink nyelvérzéke is annyira elromlik, hogy többé a nyelv géniusza ellen idomított szókban, felfordult, kificamodott szöfűzetben senki meg nem ütközik' (415). Fontos és jóslatszerű nyilatkozat volt ez. És ez a jövődőlés, a mely a korcs szöfűzésre is kiterjed, körülbelül teljesedésbe ment immár. Az értekező jól tudta, hogy a nyelvrontás nem ismer határvonalat szó és szófordulat között.

És most? Elnémult a 'principiis obsta'. A korcs szó soha se szül kificamodott szólást; az 1857-ben elítélt szók ma büszkén állnak az 1881. évi ismeretes jegyzékben, mint 'a nyelv géniuszának megfelelő alkotások'. A nyelv géniusza tehát észére tért. Most már ő is telivér neologus és opportunist, következőkép tractabilis egyén. Csak az újabbkori ortologia alkalmatlankodik még 'tudákosságával'.

B. észleletei szerint: 'az ötvenes évek végén túl nagy-ritkán támadtak ujonnan koholt szók' (Legújabb ért. 3). A vakmerő alkotások mértéke tehát teljes volt már akkor, úgy hogy ama bizonyos határvonalon túl, a hol a nyelvrontás kezdődne, már nem volt mit rontani. B. e szerint mindazt, a mi a 'nyelvet (saját szavai) elkorcsosítja és materia vilis-sé teszi', csak azért állította pellen-gérre, hogy most diadalszékérben hordoztassa körül, mint 'a nemzeti ébredés nagy művének megannyi példaképét'! Wer schimpft, der kauft.

Nem hinné az ember, hogy az akkor és a most irottak egyazon ember tollából folytak. Úgyde tagadhatatlan tény az is, hogy ezt az egymással homlokegyenest ellenkező két álláspontot (1881-ig számítva) huszonnégy év választja el. Ez időköz elegendő volt arra, hogy a megtérés, a 'mutare consilium' (in melius-e' vagy in pejus, az más kérdés) elhamarkodottan ne menjen foganatba. De ez a lassan végbement nézetváltozás nem is volt egyszerű bekanyarodás, mint B. állítása szerint a Szarvas Gáboré, hanem tökéletes, jobbra át!

Hiába állítja tagtársam, hogy erre az állásfoglalásra az újabb ortologia készítette, félreértvén akkori fejtegetéseit. A világos sza-

vakkal kimondottakat visszamagyarázni nem szabad. A Nyelvőrnek arra a szemrehányására, hogy „nem úgy beszél most az ortologoknak, mint korábban a szófaragóknak”, egyszerűen azt feleli: „Ez épen olyan ellenmondás, mint az, ha valaki a pazarlónak a takarékossgát ajánlja, s ugyanakkor a fukart arra figyelmezteti, hogy a pénz nem arra való, hogy elzárva tartsák, vagy elássák” (1884. évi ért. 28). Ez a hasonlat nem talál, mert az ortologia, midőn az új szók legnagyobb részét elfogadja, és csak a legkisebb részt, a hamis pénzt, kívánja kiszorítani a forgalomból, nem mondható fukarnak.

Ismétlem, a mit 1881-ben mondtam, azt t. i. hogy az értekező az új alkotások közül csak a *lény*, *lényeg*, *tény*, *szerény*, *szerv*, *terv*, *talaj*, *honvéd*, *ügyvéd*-féleket mondja hibásaknak. El is paskolja egypárszor; mert tudja, hogy nem forognak veszélyben. De a többieket egytől-egyig helyesli és oltalmazza: Ha a t. értekező az újabb szók bármily csekély részének az elvetését javasolná, és csak abban térne el mitőlünk, hogy egyik vagy másik szabályunkat hibáztatja; ha csak azt mondaná, hogy ez vagy az a szó, a melyet mi határozottan korecsnak tartunk, nem az; hogy ez vagy az a szó, a melyet ajánlunk, nem felel meg a célnak: ezt épen nem helytelenítenők. Mindez nem választaná őt el tőlünk a kérdésnek lényege tekintetében. Az alapelvek alkalmazásában az elvtársak is eltérhetnek egymástól. Ez még nem zárná ki köztünk a sikeres eszmecserét. De mikor a „Nyelvújítás és nyelvrontás” egykori írója ma azért támad meg bennünket, mert az új alkotások sorában mi most is találunk, a mikép ő akkor talált „épen el nem fogadható” és „elvetendő” szókat: ne vegye rossz néven, ha kijelentem, hogy ez annyi mint korábban hirdetett elveinek cserben hagyása, és igazolhatatlan elpártolás az ortologia ügyétől.

Tisztelt tagtársam egykor a tudomány tekintélyét, döntő szavát hangsúlyozta (1857 évi Ért.); most lépten-nyomon csak tehetlenségét iparkodik kimutatni. Ezt mondja, és ebben igaza is van: „A tudománynak nem áll jogában, tehetsége sincs rá, hogy a multat szabályozza.” Kérdem, a tudomány kívánja a multat szabályozni? Hisz épen ő hivatkozik a nyelv multjára és törvényeire, a melyeken az újítók önkényesen igazítottak. Egykor B. is hivatkozott ugyanezen törvényekre; most pedig az ortológiától „ma alkotottakra” varázsolja át és a multat lenyújtja a legújabb időszakig, vagyis az „ifjabb nemzedék munkálkodását közvetlenül előző évekig” (7).

A tétel folytatása ez: (a tudománynak nem áll jogában), hogy

helytelennek, korcsnak nyilvánítsa, a mit úgy a nemzet színe java, mint a nagy közönség emberöltőkön át használt, és ezzel hallgatag kijelentette, hogy szellemi sajátjának tekinti' (8). Ez az általánoságban formulázott tétel, a mely, nem tudom hányadik változata a tíz év óta úntalan ismétlődő nagy szónak, önmagát cáfolja, mihelyt részletezzük, a korcs szavakhoz hozzáadván a B. szerint is kiírtandó töméntelen szófüzésbeli germanizmust és másnemű soloecismusokat. A nemzet ezeket is 'hasznátta emberöltőkön át'. Vajjon 'ezzel hallgatag kijelentette-e, hogy szellemi sajátjának tekinti'? Az értekező az 'idáig' és a 'mult' szavak különböző értelmezésével oda jutott elvégre, hogy a mit korábban 'tanulmány nélküli kontárkodásnak, a nyelven elkövetett erőszaknak' nevezett, ugyanazt ma, midőn a neologizmust mi is annak nevezzük, 'a neologia útján nyelvünkben esett úgynevezett törvénytelen-ségek' gúnynévvel illeti (8).

Az 1881. évi szójegyzéket, mint mondja, a végre tette közzé akkori értekezésében, 'mert azt gondolta, hogy a Nyelvőr szerkesztője azon végig tekintvén és látván, hogy újabb irodalmunk nyelvezete nagy részt azon neologizmosokból telik ki, majd csak fölhagy oly harccal, melyet a józan ész arcuicsapása nélkül tovább nem folytathat.' ('A józan ész arcuicsapása!' Az efféle kifejezést még a polémiában is kerülni kellene. 5. 6). A jegyzéket B. azzal a kijelentéssel mutatta be ott, hogy a 'tényleg érvényben volt nyelvtörvények felforgatása biz az, mikor Kazinczy s a 'merők serege' olyan szókat alkottak vagy hoztak forgalomba, mint e következők' sat. (Nyelv. újabb fejlőd. 7—17).

Megjegyzem erre 1) hogy az ott felsorolt szók közt olyanok is akadnak, a melyeket alig használt valaki. A nyolcvanas években bizonyosan nem éltek. Ugyan ki használta akkor, hogy csak egy-pár mutavánnnyal szolgáljak, a következőket: *bánol*, *bánlás*; *bajmóc* (pedant), *cáf*, *cáfrat*, *emle*, *emléz*, *fejlem*, *hágonc*, *jelze*, *jelv*, *kacs* (am. §.), *külzel*, *leb*, *láta*, *léteg*, *mondol*, *nedély*, *nézlel*, *nyák*, *nyerlet*, *ódonász*, *pót-lovaz* (ebből: *pót-ló*), *reggély*, *részecs*, *roncsa*, *szabadonc*, *szaladár* (*struc*), *tájola*, *támok*, *tapsonc*, *terecs*, *terime*, *usza*, *védv*, *vélelem*, *vélelmez*, *vonasz*? (Ezeket is a 'közkeletűek' közé iktatta B. Megmondja világosan a lajstrom befejezése után).

Megjegyzem 2), hogy a jegyzékben elősorolt és forgalomban levő szók egyik nagy része kifogástalan. Ide számítom a fölélesztett régiek és a tájszókat is. A másik nagy rész, ha nem

üti is a mértéket, elfogadható szókból áll. Ez a két nagy osztály az új alkotásoknak legnagyobb részét teszi. Ezek elvetését senki se kívánja. Mit bizonyít tehát az értekezőnek az a kijelentése, hogy újabb irodalmunk nyelvezete nagyrészt azon neologizmusokból telik ki? Az ortologia ellen semmit se bizonyít, hanem föltűnővé teszi a különbséget az itt mondottak és az 1881. évi jegyzéket bemutató kijelentés között, mely szerint a felsorolt szók mind a nyelvtörvények fölforgatásával keletkeztek. Az utóbbi állítás egypár száz korecs szó kedvéért, a melyeket minden áron meg kell menteni, megfosztja Kazinczy nyelvgazdagító művét kétségtelen érdemétől és benső értékétől; mert még azt is, hogy a nyelvbővítés számtalan szabályos szót alkotott, e szerint nem a nyelvtörvények figyelembevételének, hanem a pusztá véletlennek köszönhetni.

Hozzáadom ehhez, hogy számos itt elősorolt szó tagtársam, 'Teljes Szótárában' se az új, se a tájszók jegyével, se másképp kitéüntetve nincs; úgy hogy vagy a szótári, vagy a jegyzékbeli adatokat hibásaknak kell tartanom. Az ilyen módon bemutatott és szerkesztett szójegyzék nem alkalmas rá, hogy elhallgattassa az ortológiát; sőt ellenben, a vitás alkotásoknak ilyenén védelme még inkább kihívja a kritikát. Ez a szójegyzék egyébiránt csak vézna kivonata az újabb szótáraknak. A ki a neologia kincses tárával és az újító észjárással kellően meg akar ismerkedni; a ki az új szók-nak 'en bloc' elfogadását lehetőknek tartja, vizsgálja meg egy kissé újabb szótárainkat. (A Ballagiének legújabb kiadásáról valamivel alább lesz szó). Minden bepillantás egy-egy érdekes fölfedezésre vezetí majd. Például: A NSzótárban a *festész* magyarázata után ez áll: 'A *festő* nem *művész*, hanem *míves*, *mesterember*. *Festő*. 1) Köz és régiebb nyelven am. *képző művész*; az újabb nyelven szabatoság kedvéért: *festész*.' — A való pedig az, hogy épen a *festő* él mint *művész*, és a *festész* cím nem kell se neki, se másnak. (A *festészet* azonban divatozik). Ebből azt tanuljuk, hogy ha ki *festő* szóval él, és ezen nem *szobafestőt* ért, az már parlagi és ódon nyelven beszél. De mihelyt ezt mondja: *festői állás*, *vidéksat*, ez már nem parlagi beszéd. Ott áll a *költész* is: 'Szoros ért. *művész*, ki' sat. A tényleg élő szó pedig: *költő*. (De *költészet* érvényre jutott). — Épen így értelmezi e szókat, csak hogy rövidebben, Ballagi 'Teljes Szótára' is.

A *hall* igezőnek összetételbeli cikkei mind a két szótárban oly szépen összeölelkeznek a *hal* (piscis) cikkeivel, hogy alig, sőt némelykor épen nem lehet megkülönböztetni egymástól: *halkufár*,

halleső, hallé, hallevés, hallérzék, halleszköz*, hallideg, halljárat, hallmenet** (mintha a *halak* járnának, mennének), *hallnehézség*, halltávol*, halltölcsér*. No de a *hall* ige-tőben kettős az *l*; a *hal* főnévben csak egyszerű. Különböztető jelnek kifutja ez is. (A csil-lagozottak csak Ballaginál találhatók). *Halló* igenévvel összetett szó itt csak kettő akad: *halló-cső* és *halló-terem*. Szintoly testvériesen összeférnek ezek is: *tol-kerék* és *toll-fiók* (az utóbbit *tolófióknak* is vélhetnéd); *vál-faj* *vál-pólya* sat. és *váll-lapocka, váll-fal* sat.

A neologizmusok kedvéért halálra szánt, tehát meglevő és használatos szók ez újabb szótárakban nagyrészt már csak elavultakként szerepelnek, ha ugyan szerepelnek; mert nem ritkán teljesen hiányzanak: A NSzótárban: *Költő*. L. *költész*. *Költői*. L. *költészi*. *Érző tehetség*. L. *érzerő*. *Indító eszköz*. L. *indeszköz*. *Indító ok*. L. *indok*. *Írásmód*. L. *írmód*. *Lelettár*. L. *lettár*. Ballagi 'Teljes Szótárában': *Érző erő*. L. *érzerő*. *Hallócső*. L. *halleső*. *Lelettár*. L. *lettár*. *Gyógyító* melléknév elő sem fordul e szótárakban; és így semmi nyoma az olyan kifejezésekben mint: *gyógyító ír*, — *szer*, — *erő*, — *hatás*, — *ital*. Élnek pedig ezek is, és annyit mindenesetre megérdemelnének, hogy legalább egy-kettő elő legyen ott sorolva. De ezek helyett ott áll ám a *gyógy-félék* hosszú sorában a *gyógybáttan* (politia medica). *Lelő* (inventor), továbbá: *lelő ész*, — *elme*, — *tehetség* helyett csak ezt találni: *Lelerő*. Kérdem: ki él ezzel a szóval?

Látnivaló, hogy e szótárak nem úgy ismertetik a nyelvet, a mikép beszéljük. hanem a mikép az újítás át akarná idomítani, helyesebben: idomtalanítani. És Ballagi mindemellett is azt kívánja, hogy az ortologia a nyelv egész valójának ilyen elferdítése ellen ne folytassa a harcot.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A MAGYAR NYELV KÉPES BESZÉDE.

Az egyezés.

II. A viszonykép.

B) A számok viszonya.

Nincs mit csodálnunk rajta, hogy a számképek nagyon megcsökkentek a tudós költők keze között. Nemzetünk nyugotról eredt művelődése mindig gátja volt a magyaros sajátságok terjedésének. Csak az izmosodott meg, a mi mestereink eszejárásával megegye-

zett. Nem volt elég, hogy a szépségekkel bővelkedő virágénekeket még a XVII. században is szószeletről üldözték, hírneves emberek is akadtak, mint Geleji Katona, kik arra intenek, hogy nem illik úgy beszélnünk, a hogy édes anyántól tanultuk. Pedig azok a szólások, azok a nóták nagyon tanulságosak.

Ily viszontagságok közt díszlett a félig-meddig népi eredetű kuruc költészet is, melyben itt-ott már idegen hang csörtet. Költőink beérve a legföltünőbb számképek művelésével, békén hagyták a többi s lassan-lassan el is feledték.

A mi időnkre csak foszlányok maradtak, de még ezeket is kiforgatták jelentésükből:

Vagy hárman Ferenczel oda futamának (Gyöngy.).

Nem szenvedni tovább lelkét a testében,
Harmad napon véget szakaszt életében (Ua.).

A nagy Gyöngyösinél ily nyomorekká vált a hármas szám, hogy szinte rá se ismerünk. Többnyire nyomdokain halad Csokonai:

Kezdődik a minét; három gavallérral
Három deli dáma kiáll szép manérral.
Három szűz koszorút három fűrt hajával
A rakásra tevé.

Harmadszor valakik most is nőtelenek,
Minket solenniter mind megkövessenek.

A számviszonyok e kiváló tagját így döntik mind a ketten mélységes homályba, honnan csak bágyadtan sugárzik ki legfőbb ismertető jegye.

Épebb érzék bizonyítékát találjuk Vörösmartynál a következőkben:

Háromszor vágott.
Háromszor fölkel elszánva keresni leányát,
Háromszor rogya vissza.
Harmadszor esendült Tarcsl szép ija kezében.

Most már harmadszor dörrent meg az isteni szózat.

Itt legalább a cselekvés tökéletessége nyilvánvaló, bagyján hogy a változatosság hiját érezzük. Eziránt kielégít bennünket Tompa:

Oldalánál

Három ifjú szép leánya.
Harmadik nap éjtszakáján
Ifju hajtás sarjadott fel.
A harmadik kezén a mérleg úgy áll,
Hogy nyelve jobbra, balra nem hajol.

A mi szép, a mi tökéleteset teremt, vagy a mi hibátlan állapotra mutat, annak az ő fölfogása szerint is hármasnak vagy harmadiknak kell lennie. Petőfi is így szól:

Három a tánc s minden, a mi jó!
S így vedd három csókomat.

Nem vaktában veszi elő Arany sem a hármasszámot.

Viszem én, hozom én
Válaszát három nap.

De sokkal jelentősebb ez:

De vakmerőn s hivatlanul
Előáll harmadik.

A két első énekes csak előkészítője a harmadik átkának, mely az igazság sértő egyszerűségével harsan el. Az előzők szavaiban csak az állapot festését, az okot találjuk, a harmadik énekes azonban az okozatot is ki meri mondani s annyiban tökéletesebb társainál.

A való nagyítását, de a tökéletlenség képét is föltűnteti a következő:

De szava helyt vére buggyan
S vérrel együtt három zápfog.

Ugyanaz a gúnyos megbélyegzés, mit a népköltészeti példák közt is láttunk, csakkogy ott a leplezett hasonlítással még hathatósabbá van téve.

A hatos számnak alig van némi nyoma. Értéke is elveszett:

Az ifjak hatszeres karéba állanak (Csokonai).

Másutt a farsang idejét méri vele, tehát igazán nem is vehetjük képnek. Evvel is szűkítik magukat a műköltők.

Idegen színű a csodás hét így:

Itt csak hét kard vagyon, van amott hétszáz is (Gyöngy.).

Viszem én, viszem én
Hét nap elegendő (Arany).

Hét bőre van az asszonyszemélynek (Jókai).

Alig tévedünk, ha ezt a hetes számot a magunkéval össze nem tévesztjük. A héber költészet szent számát gyanítjuk benne, mely közel jár a csodajelzéshez, de nem egy vele. A tökéletesség erősebben domborul ki belőle, mint a szertelenség; így hát inkább a három párjának látszik.

A kilenc se kerülhette el szerencsétlen sorsát:

Nincs hozzá hasonló kilenc vármegyében (Fal.).

Másodszor testálok a szülők házára
Kilencezer tallért (Csokonai).

Opor kilenc anglus kontratáncot jára (Ua.).

Így bukdácsol a költő az önkény sikamlós útján, mikor a valószerűsége fittyet hány. Kénytelenek vagyunk a számokat hiteles adatoknak venni. S mi akkor bennük a költészet?

A tizenkettő nem ritka; itt is a csapat létszámát teszi:

Tizenkét ősz s próbált banyát melléje vett (Csok.).

Egy jó fundatiót állítok Pentelén,
Melyből esztendőnként megtartván a számát,
Férjhez kiadjanak tizenkét vén dámát (Ua.).

Csalatkozott Jancsi: mert az nem volt csárda.
Hanem volt tizenkét zsványinak tanyája (Pet.).

Tüstént parancsolá király ő felsége,
Tizenkét aranyos vitéz menjen érte (Arany).

Mán kezdve tizenkét lóra jár hópénzed (Ua.).

A csapat létszámának másokkal való összetévesztése, mindig a költői látszat kárával jár. Ime:

Mint öt vagy hat százig népét szaporíttja (Gyöngy.).

Hogy hatod magával Mancsi rátámadott (Csok.).

Ki is ment husz dáma az oldalszobából (Ua.).

Felén egy vestalis templom építtessék,
Melyben husz vén szűznek lakás rendeltessék (Ua.).

Minden jelentőség nélkül, csak épen hogy szám legyen, találjuk ugyancsak Csokonainál ezeket:

Öt vén dáma leül a toalettéhez.

Üle egy divánra, kit nyolc szűz emele.

Mellette a nótán tiz hárfa hangozott.

Egyik épűgy híjával van a magyaros költői nyelv játékának, mint a másik. Mind a három éktelen bizonyítéka a gondatlanságnak, mellyel egyik-másik költőnk a számviszonyok értékét tekintette. Pedig az ily kép hibás volta rögtön fölötlik, mert valóságnak vesszük, mihelyt eltűnnek szemünk elől a megszokott határok.

Ezek alapjául egykor, mint mondva volt, a valóság szolgált, ezt váltotta föl a valóságosság. A számképek alkalmazásában e körülményt soha figyelmen kívül hagynunk nem szabad.

Legörömbösebb veszik elő a régiek a tíz többszöröseit, ezeket az eddig legkevésbé megszokott számképeket.

Ezerféle gondot s búkat egybe kevert (Gyöngy.).

A ki előtt térdre esve
Sok százezeren állnak (Ua.).

Elég csodálnom bennetek a nemet
S ezt diszesítő százszoros érdemet (Csok.).

Ekkép ezer öröm és kiáltás között
A mulató sereg Kaposba költözött (Ua.).

Örvendj halál! Ezen pillanat ezreket
Taszít csontkarjaid közé (Kisfaludi K.).

Tisztább tetőkre nyíl a rózsapálya
S ezer vidám alakkal népesül (Ua.).

Már Vörösmartynál nincs annyira föltolva, mint a hármas:

Hol ezernyi leventék
S nemzetölő Etelének erős vaskarja nyugosznak.
Meg nem tart sem az alsó szirt sem a százados erdő.
Tízezer ott százezreket meghajta vasával.

Tompa és Petőfi még ritkábban szorulnak rá:

A gazdag föld ezer virágtól mosolyog (Tompa).

Ezrivel terem a fán a
Megy (Petőfi).

Fövény szem, harmatcsepp a szikla, melyet
Ezer villám meg nem rengethet (Ua.).

Aranynál sem oly jelentős, hogy különös figyelemre méltat-
hatnók; legfőlebb a modern európai áramlat hatását igazolja.

Száz arany meg a ló
Teste fáradsága.
Százezerre megyen serge
Sok basával, béggel.

E számok értéke semmit se különbözik a népköltészetbelieké-
től, de föltűnő jelenség az ezer gyakorisága. Talán jó helyen tapo-
gatózunk, ha okának fürkészése közben a német szinköltészetre
vetünk, mely a nyelvújítás korában vezető féke volt a magyarnak.

Egyenest a szinpadot okolhatjuk ezért, ha ugyan érdemes ily jelentéktelen ügyet bolygatni.

A tíz többszöröseinek gyakorisága más tekintetben köti meg érdeklődésünket. Azt vesszük ugyanis észre, hogy sűrű alkalmazásuk tetemes hatással volt a határozatlan számok terjedésére. Igaz, hogy erre nézve magyarázatul járja a műköltészet tárgyainak gazdagsága is, melynek viszonyait sokszor lehetetlen a száznál kisebb számok értékeivel kifejeznünk, de másrészt az is bizonyos, hogy szokatlan szóképek ültetgetésével a meggyökerezetteket nyomjuk el. Az idegen fajtúak százon fölül járnak s értékre nézve mégis ritkán fölözik ezt. Így hát ritkán is van szükség rájuk. A seregek nagysága pl. megilleti az ezreket, azonban az ezerféle bú (Gyöngyösi) és öröm (Csokonai) költőiség tekintetében semmivel se több a százfélenél.

Néha sokat változtat a dolgon az ellentét és fokozás szükséges volta. Ily esetben már sokkal hathatósabb a kicsinnel szemben a legnagyobb s az indulatok jelzésében is megállhat, mint kiváló példa rá e népdal:

Csak egy asszony szült engem a világra
A vármegye s a csendbiztos bújára;
Meg is bánta az is, tudom, ezerszer,
De én magam talán kétszázezerszer.

Ime egy rejtélyes, ötletszerű ellentét, mely újságával és szerelenségével úgy elámit, hogy az 'egy asszony' és 'ezerszeri' megbánás közt kapcsolatot keresni hamarjában eszünkbe se juthat. Elnézzük, hogy itt tulajdonkép nem is a számok, hanem az asszony és anya közt van az ellentét.

Más, szintelenebb viszonyokra valók a 'sok' és társai:

Virággal tölt utak néhány felé válnak (Gyöngy.).

Mennyit fárad, búsúl, lásd Veselényi is (Ua.).

Sokakon nem remélt fortélyt cselekedett (Ua.).

Szép számu gyalogját azért elindítja (Ua.).

Némelyik dicsekszik futós agarával,
Vagy ennyi lépésre járó puskájával (Csok.).

Az a sok ifjasszony s drága szép leányka (Ua.).

Soknak visszadobog szíve honna felé (Vörösm.).

Sok ohajtja mosolygó
Gyermeke játékát (Ua.).

Hány vagyon itt, ki ma tobzódik (Vörösm.).

Hányszor mondtam, hányszor irtam én meg,
Hogy már láttam tiszta, kék eget (Petőfi).

Reggel sokszor jó estét kívánok (Ua.).

Sok nagybecsű marhát máglyába kihordat (Arany).

Úgy tetszik, mindezek közt a 'sok' jelent legtöbbet s a 'néhány' legkevesebbet; kettejük közt áll a többi. Legkülönösebb az 'ennyi', mely határozott, de előttünk ismeretlen számnak a képe s míg vele a találgatás határai nagyon szűkre vannak szabva, addig a többi épen nem korlátozza képzeletünket.

A műköltészetben a határozatlan számok minden változatát megtaláljuk. A valóságnál — mint említém — rendszeren többet gondolunk rajtuk, de ezt a mennyiséget tárgy szerint váltogatjuk. E körülmény hozza közel őket a határozott számokhoz, melyek mint a népköltészeti példákból meggyőződhattunk, csak bizonyos állapotok határait jelzik, tehát szintén a tárgyhöz tapadnak. Ily tulajdonság nélkül egyébiránt a számképek értéke semmis volna. Épúgy nem lehetnek el bizonyos kör nélkül, mint az egyezések. Annak a körnek pedig a tárgyi valóságosság korlátai közt kell kiterjednie s ezen nem tágíthat vagy szűkíthet semmi ötölés-hátolás. Tévednek, a kik azt hiszik, hogy tetszés szerint bármely számot előkaphatnak, mert valónak vesszük biz azt, mihelyt nem valószínű, vagy hibabavaló vaktörténetnek, mihelyt igaznak látszik.

KULCSÁR ENDRE.

A MAGYAR GERUNDIUM-ALAKOK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE.

A *-tta -tte* alak.

Igen érdekesek a codexek *-tta*, *-tte* alakú érezhetőleg adverbialis kifejezései. Kérdés itt, valjon miféle alakok ezek eredetükre nézve? Jelentésükhöz ugyanis kétség alig férhet. Pl. 'Es mikor latta volna ő rokonat elmulatta' = *cumquae vidisset propinquum praeterire* (BécsiC. Ruth. IV.1). 'Vg Judit latuan Ólofernest ülette' = *videns itaque Judith Holofernem sedentem* ... (Judit I.3. X.19. ua.) 'Ülette ő lábainál' = *sedentem ad pedes eius* = a hogy lábainál ült = lábainál ültében.

Alakulását tekintve Jászai *-ván, -vén*-ből származónak tartja. Tehát: *ül + (v)én + te* (vö. *ifjattu = ifjanta*). Azonban gramatikai és képzéstani okok vallanak ellene.

1) A *-ván, (-vén) -va, (-ve)* jobbra hasonul az igei mássalhangzóhoz: *rakval = rakkal*.

2) *-ván, (-vén)* alak után: *ülétte* sat. alakokat várhatnánk.

3) a *-t* módhatározó képző nomen verbalenál nem *-ván (-vén)*, hanem *-vás (-vés)*-hoz szokott járulni: *folyvás-t, menvés-t*.

Nem fogadhatom el Balassa nézetét sem, melynél fogva: *menet + je* nomen acti s birtokosrag hasonulásából keletkezett alak volna az egyes 3. személyre vonatkozó alak, az analogia hatásából s személyrag hozzájárulásából pedig a többi alak, mert, mint a birtokragos alakoknál történni szokott, hogy *a : o : e : ő : i* váltakoznak, ezekben az alakokban konok szívósságot tapasztalunk a végső vokalis állandó színezetében; csak a többes számban lesz egy fokkal mélyebb színezetű a vokalis a mély hangban, de a magas hang itt is állandó. Továbbá nagyon különböző érték: *menet láttam* és: *egy főzet kása*. A codexek állandóan igei-adv. értéket mutatnak a szóban forgó alakokban. Figyelembe veendő főképp az, hogy Balassa névszói minden valószínűség szerint nem állhattak volna ellen a verbum finitum hatásának, mely ilyes esetekben mindig átható értelmű: mint a hogy Sylvesternél már a Balassa-féle alak használatos.

Minek tartom tehát én a *-tta, -tte*-féle alakokat?

Természetesen én is csak valószínű alakját tudom keresni, mert nincs sehol egyetlen példám se, melyre támaszkodhatnám nem asszimilálódott alakjában. Elméletemmel a következőket állítom:

1) Nem lehet partic. praet. perf., mivelhogy a) állítmánykiegészítő esetét kivéve, minden participium absolutus alakjában milyenségi, jelzői tulajdonságú; b) jelzettjétől való elválása esetén mindig hasonló casusragot kap jelzettjével; már pedig ezek az alakok valószínű gerundium-értékek; annak a névszónak, melyre vonatkoznak, csak személyragját kapják. Lehet az alapszó *-at (-et)* nomen acti = nomen actionis értékben, melyhez járult a *-vel* casusrag, és pedig állapothatározó jelentéssel, úgy hogy *-vel = -ben* (vö. köszönts *d* nevémmel = nevémben).

Tehát a Bécsi codex példája: *Es mikor latta volna ő rokonat elm u l a t t a*, lenne: *elmulat-val*, asszimilálódás után: *elmulattal*, az *-l* könnyen történhető kopása után: *elmulatta*. A többi a hamis analogia ügye lehetett, a mikor a nyelv szelleme már személy-

ragos alaknak vette s bánt a többivel is a *-va* (*-ve*) személyragos alakjai módjára.

2) Lehetséges, hogy az alapalakok momentán képzős ige-szók: *-a-t* (*-e-t*) vö. *intet* (*ildet*), melyekhez járult a *-vel* (*-val*) = *mil* gerundium képző; a hasonulás és liquida elesése után megint az analogia hatása mutatkozott az alakon. Tehát: 'Vg Judit latuan Olofernest ülette' = *ületve*(l). Kérdés, támogatja-e a másik föltevésemet nyelvbeli adat?

Ismeretes a magyarban a *-t* momentán ige-képző, mely némely ige-szóban annyira elhomályosodott, hogy csak a szófejtés tudja megkülönböztetni a gyökeret és képzőt (vö. *ért*, *fest*, *int*, *tát*, *ajtó*, *sat.*). Vajjon nem lehet-e föltenni, hogy ezen alakokban is ilyen momentán ige-képző lappang s asszimilálódott a képző *v*-je a többeli kemény dentalishoz? Nincs semmi lehetetlenség benne; ám maga az értelem csak egy alakú példában támogat föltevésemben. De ez nem szólna ellenem; hiszen nemcsak momentán, de pl. causativ képző is érthetlenségig avult el. Csak az *akart* + *va*-féle alak szól mellettem nyilván (NyTSzótár 42. l.), mely Zvonaricsnál, Zrinyinél, Gyöngyösinél előforduló alakokban a *-t* szintén momentán képző,* és a Bécsi codex e példája: 'És ug Izrael fiai latuan azokat elfutattoc lezallanac'... az *elfutat*-ban nyilván momentán *-t* képző van s a *futamik* egyenértékű vele.

Balassának főntemlített nézetét egyetlen eset támogatná: 'Neged eztendőben Phtolomeus és Cleopatra országlattoe' (BécsiCod. 73) = anno quarto regnantibus Ptolomaeo et Cleopatra. Tekintve azonban azt, hogy ez egy esetben találjuk jésített dentalissal az alakokat, vagyis hogy ama túlnyomón számosabb alaknak az analogia útján keletkezett személyragos alakja megtévesztette a fordítót s valóban *országlat-jok* alkotórészeket tudott belé; mert szinte hihetetlen, hogy egyetlen esetben irt volna helyesen, máskor mindig rosszul, holott a lágy gutturalis (*g*) mindig ' jeggyel: *g* áll, ha jésített.

Még egy föltevés lehetséges.

Budenz az 'elevente elragad az ördög' példa (UAtan, 33. §. NyKözl. XX. k.) *elevente* szavát *eleven* + *te* = *eleven* + *tel*, vagyis összetett szónak gyanítja; párjuk: *nyaranta*, *ifjanta* = *nyarant*,

* Budenz megcáfolja a NSzótár azon állítását, hogy a *-va* (*-ve*) perf. tőhöz is járulhat s így az *akartva* = *akart* + *va*. Fölveszi az 'akar' igének egy *akart*-tőjét is (a vog. *angurmüt*), melyben a *-t* a rövidebb *akar* tő értelmét alig módosítja.

ifjant ... *ifjatt*. Nem lehetséges-e, hogy az *ülette*, *imádkozatta* sat. alakok ilyen összetett szók (— + *tail* = *tel* = *te*) rövidült alakjai, melyekhez egészen hozzáillik az értelem is: ülése alatt, *imádkozatta* = ,míg imádkozása tartott', épen mint: *jövet* : ,jövés közben'; másrészt pedig az adverbiumok személyragos alakjaira is kezünk ügyében a példa: *helyette-m*, *miatta-m*, noha ezek más eredetűek (?). Úgy hogy ezekben a deverbális névszókban is az a képző jelenék, melyet a *jövetel*-ben föltesznek: *jövem+tel*; csak hogy ezekben az *m* dentális előtt *n* foghangba ment volna (vö. *om+l+ik*, *om+t=ont*, *rom+t=ront*; és vö. még: A WeszprC. hosszú mássalhangzói. Tanulmányok az egyetemi magyar Nyelvtársaság köréből: önteni: ötteni, rántani: ráttani. I. füz). Tehát *jöven+te*: *jövette*, asszimilációval; a többi az analogia dolga.

Ez utolsó föltevés ellen az alak kifejlődésére kívánt hosszú út szólhatna; a másodikat az a jelenség gyengítheti, hogy a codexekben egyéb esetekben is járul *-va*, *-ván* képző *-t-* végű ige-szóhoz és hasonulás soha se történik. Maga az *akart+va* is egészen elemei szerint maradt ránk.

Első föltevésem mellett maradok meg, noha az utolsó is igen valószínűnek * látszik, azért is, mert a) a MünchC. épen azt a latin alakot, melyet a szóban forgó különböző gerundium alakokkal fordítanak, szintén nomen acti névszóértékkel, így: ,Lelendi ő neki ug tétét: invenerit ita facientem'; b) Sylv. gramatikájában (Régi MNyelvészek: Orth. Ung. 112. l.) a példák között a MünchC.-nek

* A *-ta*, *-te* ugyanis időadverbiumokat képez, pl. *eleinte* (hosszabb alakban: *eleintén*), *régente*, *hajdanta*, *ifjanta* (a székelyeknél *leánya* is), *naponta*, *gyakorta*. A *-ta*, *-te* származásának és értékének megállapításában a *-tal*, *-tel* illetőleg *-atal*, *-etel*-féle nomen verbale főképp nom. actionis jellemű alakokra kell gondolnunk. *Menetel*-ben a *-tel* eredetileg a cselekvés egészének, tartalmának kiemelését jelöli. A *-tel* régiebb alakban *-tél* (*-tēle*) megfelelő jelentésű utószó volt. A *-tal*, *-tel*-féle nomen verbalét, mint már említettem, Budenz a vog. *-tail*-lal (= plenus, das ganze, volle) tartja azonosnak, melynek biztos nyoma van a *s-tül*, *s-tül* comitativus ragban. A vogul *-tail* időbeli tartamra vonatkozik, melynek világos mása a magyarban a *fia-tal*-nak utórészében van. A *fiatal*-nak vogul analogiája *mantail*. Ez a *-tal* már közel jár ahhoz, hogy időt jelentsen. A *menetel* így tulajdonképpen a menésnek idejét jelentené, a menés tartamának némi kiemelésével. Ekként származtathatjuk a *-ta*, *-te-t*, *-tal*, *-tel*-ből. Az *-l* kopása, mint már említettem, nagyon közönséges. Ide tartozik az *ifjatta* = *ifjanta* is. A *menet*, *jövet* eredetileg = *menetteil*, *menettel*, *menette* sat. *Imádkozotta* = *imádkozottail*, *imádkozottal*, *imádkozotta*. (L. Budenz.)

azt a helyét, a hol a magyarban *-ttem*-féle gerundium áll, ő már névszóval, és pedig összetett névszóval fordítja, így MünchC.: „Ur mikor lattonc tegedet ehezetted es etettönc tegedet, szom-jasztad‘ sat. Sylv.: „Uram micor láttuc eh voltodat, hog‘ enned attonc‘. Jelölül, hogy névszó-értéket érzett amaz alakokban a MünchC. írója; Sylv. pedig az ily participiumok fordításában tisztán névszó-értéket tudott. c) Ha *-va* (= *val*: vog. *mel*) képző volna benne, a *-va* (*-ve*) képzős alakok formájára (‘ülvém’), te ‘ületté-m’ sat. lettek volna. d) Ez elemeivel inkább fedezi azt az értelmet, mely belőle szól: *-ülette* = *ülésében*, mely is jobban állapothatározás, mint teszük ezt a *-va* és *-ván* alakok, melyekben a legkülönbébb értelem nyilatkozik (mód, idő, ok).

Még a viszonyt kell megemlítenem, mely a *-tt-s* alak s amazok közt van.

Alapjában mindegyik adverbium, de a *-va* és *-ván* igenév-tulajdonságúak s így lehet vonzatjuk is; a *-tt-s* alak rendszerint benható értelmű igealapból származik, semmi vonzata, s tán csak egy esetben abl. abs. értékű.

Ezek után az anyagot a következő szempontok szerint rendezem.

I. A *-ván* (*-vén*) végű határozó-igenév.

- A) A *-ván* (*-vén*) mint időhatározó.
- B) Mint okhatározó mai használata szerint.
- C) A *-ván* (*-vén*) a mai *-va* (*-ve*) helyett:
 - a) mint állítmánykiegészítő,
 - b) mint módhatározó,
 - c) mint állapothatározó,
 - d) egyéb értékkel.

II. A *-va* (*-ve*) végű igenév.

- A) Eredeti *-val*, *-vel* alak.
- B) A *-va* (*-ve*) mint állítmánykiegészítő.
- C) Mint állapothatározó.
- D) Mint módhatározó.
- E) Egyéb értékkel (adv., a *fogva*, *fogván*; *nyilva*, *nyilván*; *mulva*, *mulván*-féle alakok).

III. Személyragos gerundiumi alakok.

- A) Az *advám*, *advák*-féle alak.
- B) A *-tt-s* alakok (*ülette*).

I. A -ván (-vén).

Határozottan kimondhatjuk, hogy a -ván és a -va használata között nyelvemlékeink különbséget nem tesznek, de csak annyiban, a mennyiben a -ván-t a mai -va minden funkciójában használják; viszont azonban a -va-t mai -ván helyt seholse találjuk; a mi azt bizonyítja, hogy a két alak eredetére, eredeti értékére nézve egymástól különböző. Hogy az imént említett értelemben mily promiscue használták, erre legjobb bizonyságunk sz. Bernát himnusának ugyanazon eredeti után készült fordítása a Czech (1513) és ThewrC.-ben (1531). A 18 évvel előbb írott CzechC.-ben a másutt rendesen használt -ván (-vén)-t várnók, s ime ép ellenkezőleg a ThewrC. -ván (-vén)-nel fordítja azt, mit a régibb korú CzechC. -va (-ve) alakkal ad vissza. ThewrC.: „O mely mezittelen tégöd látlak, szent keresztfán ha imádlak! Megveretvén, meghuzlalván, megtöretvén, megutálván, kegyes pásztor! te kénodban én ne legyek megutálván‘. (RMK. I.208). A CzechC. szerint: „Ó mely meze-telen tégöd látlak, szent körösztfán ha imádlak! Megveretve, meghuzlalva, megtöretve, megutálva, kegyös pásztor! te kénodban én ne legyek megutálván‘ (RMK. I.12).

Alább pedig a ThewrC.: „Keresztfádat ha szorított, sirván mondom vigaságom‘ (210). CzechC.: „Körösztfádat ha szorejtom, sirva mondom vigaságom. Te szent véred hullásaért adok hálát könyhullatva szent kezedet megapolva‘ (Uo. 14).

Igy a WeszprC.-ben: „Es aluuan lele őket‘ (53.), s néhány sorral alább: „Es aluua lelven őket‘ (54), a hol bizonyára a közletlenül következő -vén miatt áll -va, noha a codexek számtalan példája bizonyítja, hogy a -ván-os alakoknak az érthetetlenségig menő, az eufemiát teljesen negligáló összehalmazása nagyon közönséges volt. „Nylvan tuduan‘ WeszprC. 44. de felzökuen rugwan BodC. sat. BodC.: „toluayokkal rakua‘, de azért: iruan vagon. GyöngyC.: „kyth keresztfan figwe maga vadolo tolvaynak mutatal‘ (14), s alább: „az kerezt fan fygwen mondad az zoth: zomehozom‘ (15). Sz. Kat. vers. leg: „mint Virgilius megirta és minekünk irva hatta‘ (106). „És mint Albumazar megirá, és nálatok irván hagyá‘ (111).

A mi a -ván (-vén) kiírását illeti, codexeink ingadozó ortografiájára ebben is csak újabb bizonyóságot találunk még egyazon codexben is. Rendesen -uan (uen)-nek írják, de írják -van (-ven)-nek is. Némely codex a vocalis hosszúságát is jelzi. Így a WinklC., CornC., DomC. vuan (veen)-t is ír. A MargL.-ban uuan-t is talál-

lunk. Az ÉrdyC. és TihC. *wcen*-t, a HorvC. és NagyszC. *uecn*-t használ, de e mellett a *-ván*-t csak *-van*-nak írja. Érdekes a DöbrC. és Sylv. *-vin*-je: „Mindönöstől elvirósólven es elsebesálvin (pro *ve*), raytad nem kônôrálvín.” (DöbrC. 1). „Az pusztában az embereket szt. János erőssen feddi, keresztelvín, melyhez Jezus ered” (RMK. II.134).

A WinklC. egy helyt *-nn*-nel írja: „ezeket halwann” (108).
Lássuk immár a *-ván* használatát.

MÖCS SZANISZLÓ GYULA.

MÁTYUSFÖLD NYELVJÁRÁSA.

II. Alaktani sajátságok.

A népnyelv alaktanának eltérései az irodalmi nyelvtől, mint az általános tapasztalás bizonyítja, nagyobbára hangtani természetűek. Így találjuk nyelvjárásunkban is, s az e nemű sajátságok összefoglalásában elégséges is lesz itt az előbbi fejezet megfelelő helyeire hivatkoznunk, a melyben nyelvjárásunk tüzetes ismertetése mellett az irodalmi és népnyelvi hangtan eltéréseinek rendszerét is igyekeztünk megállapítani. Azonban találunk e pusztá hangtani különbségeken kívül számos egyéb, szorosabb értelemben vehető alaktani sajátságot is, névszerint: a szóösszetételben, a szótövek viszontagságaiban s a szóképzés és szóragozás rendszerében.

A) Szóösszetétel.

A szóösszetétel tekintetében kevés említésre méltó adatot nyújt nyelvjárásunk. Összetételei legnagyobbbrészt az általános köznyelvi sajátságokat tüntetik föl. Azonban meg kell említenünk ez érdekes kihagyásos összetételt: *nagyérő* „sokat érő, nagy értékű” (*nem nagyérő jószág* IV174). Az összetételre vonatkozó egyéb sajátságok, úm. *atyafim* e h. „atyámfia”, *atyafiaság* „atyafiság”, s e továbbképzett birtokos összetétel: *Kertallák* „kertalják”, voltaképen a szóalakok tőként való alkalmazásának különös tüneményei [l. alább „szótövek” 5]. (A *mi* névmás hangrendi különmaradását a *holmi* összetételben l. „minős. tün.” I. A1.)

B) Szótövek.

A szótövek alakjainak egy része nyelvjárásunkban pusztá hangbeli eltérést mutat a köznyelvtől; ezeket elégséges lesz

egyszerűen összefoglalnunk, utalással adatainknak főtebb található pontos felsorolására. Másik csoportja a tőalakok eltéréseinek az analógia tünetényeihez tartozik s ezek bővebb ismeretést követelnek. Végül még a változó tövek érdekesebb sajátosságait kell röviden összefoglalnunk. E szempontok szerint csoportosítandó adataink a következők.

1) Teljesebb tőalakok, megőrzött eredeti tövégi hangjaiknál fogva: *csive* (*csivés*, *csivillő*), *hangyal* (*hangyalnak*, *hangyalok* sat.), *tollú*; *nyűv* mint Nom. talán csak a közlő elvonása [l. tel. hangal. 'I.]. Kötőhangzóiknál fogva teljesebb alakok: *igenyess-e-t egyeness-e-t* egyenest | *főbugár-o-zott* (a tehén a legyek csipésétől; vö. „bogarzik” NSzót.) | *ég-e-vény föld* XVI333 (vö. *égvény* irod.) | *kar-a-zat* „karzat” valószínűleg ejtéskönnyítő bővülés [l. telj. hangal. 'II.1] | *fony-o-tt* melléknévi igenév (vö. „összefont kezekkel” irod.).

2) Eredeti rövidebb tőalakok: *fikető*, vö. irod. „fejktető” [l. „röv. hangal. 'I.]. Tővégi hangok elveszése folytán rövidebb alakok: *észtre*, *Királyfa*, *petrészse*, *burgi*, *kaci* [l. „röv. hangal. 'II. B3]. Csupán egyes hangtani helyzetükben vesztek el végmássalhanzójukat: *montam* *moⁿhatom*, *megszehette* [uo. A2, d]; *mész* *misz* [uo. gy]; *megterizte* [uo. h]; *fé* sat. [uo. l]; *kese* sat. [uo. ly]; *megtarhattya* [uo. t]; épígy véghangzójukat ezek: *mír* (mi-ért), *möte* [uo. A1a] sat. sat. Kötőhangzó nélküli alakok: a) Igékben: *előckolódott*, ebből: „eloldozkolódott” [vö. „röv. hangal. 'II. A2, d-nél] | *künni* XVIII528 küldeni | *válsztnak* választanak, *vesztnek* vesznek | *ládd* IV381 látod | *montam* [rendes alak] mond(o)ttam, *aszmonta* azt mond(o)tta, közleményben is: *monta* IV333; *megáltak* megáll(o)ttak; *ékütte* elküldötte; *összeszótunk* XVIII528 (vö. „szólottunk” irod.) | *bánzsd* (vö. „bántsad”); *öcsd* VII 41 (vö. „öltse”). b) Névszóban: *mihincst* mihely(e)st, s tovább rövidülve: *mihencs* IV235, *miháncs* VIII283. [Ellenben *elillant-a-nyi* elillan(ta)ni, *hárát-a-ni*, *kimond-a-ni*, *szánt-a-nyi* és *szánt-a-ni* szántani, *vájt-a-nyi* váltani.]

3) Eredeti hosszú tövégi hangzók: *ocsó*, *válló*; *gyűsző*, *sűrő* *sűrű*, *szíró*, *tető*; *hosszú*, *savanyú*, *tollú*; *fenyű* [l. időmért. saj. 'I. A2]. Rövidült tövégi hangzók: *szegfű* [l. uo. B1, ü—ü]; *csipède*, *dörme*, *szüle* [uo. B2, ő—e]; *csivillő*, *iccibé*, *körti*, *pincibé*, *megterizte* [uo. é—i]. Tőalakok váltakozó időmértékű töbeli magánhangzóval: [l. uo. C.]; itt említhetjük még e hosszú tőhangzóval bíró alakot: *nyér* [l. uo. A1], s e rövid hangzósat: *a hűsön* [l. uo. B1, ü—ü]. Tővégi

hosszú hangzók minőségi eltéréssel: *ocsó*, *válló* [l. ,minős. tűn.' I. B3b, *ú—ó*]; *gyűsző*, *hő*, *sűrő*, *sűrő*, *tető*, *tő* [uo. B2b, *ü—ő*]; *estit*, *kivibe*, *szerencsít* [uo. B1a, *é—í*]; *bé*, *csipődével*, *szülém* [uo. C1aα, *ő—é*]. Kötőhangzók minőségi eltérései (néhány esetben mennyiségi eltéréssel kapcsolatban): *e—ĕ*: *csetrös*, *lészész*, *ménnyék*, *nekém*, *egékré*, *ületmēt* életemet, *lélkēmēt* lelkemet [uo. B1a] | *ő—ü* és *ő—û*: *dögüllön*; *dögünyi*, *bepörüte* [uo. B2a] | *a—o*, *a—q* és *a—ó*: *szántqni*, *állqm*, *ujjos*, *bátrqbban*, *soványqbb*, *láltqm*, *topányokot*, *alásson*; *szálónyi* [uo. B3a] *o—u* és *o—û*: *eltusulni*; *gondúlla*, *gondútam*, *gondúkozás*, *fővádúnyi* [uo.] | *o—a*: *halamás*, *váras* [uo. B3b] || *a—á*: *börhidázni*, *ányádát* sat., általánosan így az érsekújvári kiejtésben [l. ,Mátyusf. hangj.' I.2] | *ĕ—ő* és *ĕ—ō*: *csipőde*, *köllött*, *röttögök*; *csípőni* [l. ,minős. tűn.' I. C1bα] | *ĕ—û*: *észü*, *fekszü*, *vetü*; *bepörüte* [uo. C2c].

4) Érdekesek nyelvjárásunkban az oly alakok, melyekben mássalhangzóvesztés folytán az időmértékileg s gyakran minőségileg is megváltozott kötőhangzó képzők és ragok szerepét látszik viselni; ilyenek: *szál-ó-nyi* (vö. *szál*), *épárt-ó-nyi*, *épárt-ó-ja* (*párt*) [l. ,röv. hangal.' II. A2, *ol-* alatt]; *csép-ő-ni* (*csép*) [uo. *öl-* alatt]; *gond-ú-tam*, *gond-ú-kozás* (*gond*) [uo. *ül-*]; *dög-ü-nyi* (*dög*), *bepör-ü-te* (*pör*) [uo. *ül-*] || *tud-ó potyog-ó* tudsz potyogsz [uo. *ol-*]; *ész-ü feksz-ü vet-ü* eszel fekszel vetsz [uo. *öl-*].

5) A tőalakok változásának ama módjára, melyet Simonyi (Magy. szótók, 42) belső analogiának nevez, nyelvjárásunk több érdekes adattal szolgál. Ilyenek nagyobb számmal az oly esetek, melyekben a 3. személyragos alak a névszók egyes alakjaiba tő gyanánt átszarmazik. A *száj* főnévnek személyragos alakjai nyelvjárásunkban a közlemények szerint így hangzanak: *szájam szájad szája szájunk szájatok szájok* IV174, és: *szájám szájád szájá* sat. VIII47, a mi egyébiránt ma már általános köznyelvi schema (vö. Simonyi id. m. 40). Azonban magam még ilyeneket is jegyeztem föl: *hugám* hugom, *a nejemmel együtt* nőmmel együtt. Sőt képzős származékban is: *atyafiaság* atyafiság; ehhez hasonló egyik közleménynek következő alakja: *Kertallák* IX288, azaz ,kert-al-já-k' (vö. e jelenségre: Szómagyarázatok, 35. s köv. ll.). Hasonló magyarázatuk van a 3. személyragos *fele*; *nagyja* alakoknak az ilyen jelzői használatban: *a fele munkát elvégeztük*; *akkorra készen leszek a naggya munkával*. Viszont a többi, 1. és 2. személyragos alakok (*apám apád apánk apátok*) hatottak a 3. személyragos alakra ebben a följegyzésben:

apájuk (a *maguk apájuk is ottand vót* a maguk apja is ott volt), e h. *apjuk*.⁴ A *ragtalan alak* (*atyafi*) hatott a személyragosra ebben: *van ott sok atyafim*, e h. *atyámfia* (ez utóbbi természetesen gyakoribb lehet; föl is jegyeztem ily ejtéssel: *atyámfia*). Szintén a Nominativus s ennek mintegy egybeforrt *Jézus-Mária* ejtése magyarázza meg ezt a tárgyragos alakot: *Jézus Míriát* (bakterkiáltásban: *dicsérjétek Jézus Míriát*!), e h. *Jézust, Mária* (vö. e közönséges népnyelvi káromkodást: *a jézusmáriát*!). Az egyes számú Nominativus hatásából magyarázandó még ez a többes alak is: *tetők*, e h. *tetvek*. A teljesebb tövű, rövid hangzós alakok (*bogara-t tehene-t* sat.) idézték elő viszont e Nominativust: *bugár* [vö. *Mátysuf. hangj.* I. 2] s e rövidebb tövű s rövid hangzós származékot: *rátehenkedik* VIII47; mindkét alak Érsekújvárról való s palócos sajátság. Érdekes még a belső analogia tüneményére a *ráspúval* alak (e h. *ráspollyal*); nagy számot tesznek ugyanis az ilyen ragos alakok, mint *ráspúnak ráspútól ráspúra* sat., melyeknek egyenes elődjeik ezek lehettek: **ráspolnak *ráspoltól* sat., s az *ú* bennük az *ly* kiesésének a következménye; de minthogy ez alakokban a *tő ráspú*-vá lett, átvitték így a *-vel* ragos alakra is, holott ez eredetileg bizonyára **ráspollal*-nak hangzott s mint ilyen, nyelvjárásunk ejtésmódjánál fogva, meg is maradhatott volna. Hasonló eset foroghat fenn a 3. személyű *gondúlla* igealakban is (e h. *gondolla* gondolja), a melybe az *ú* szintén ilyen alakokból származhatott át, mint *gondútam gondúkozás* [vö. *röv. hangal.* II. A2, *ul-* alatt, és *időmért. saj.* I. A4].

6) A *külső analogiára* (l. Simonyi id. m. 43) szintén találunk érdekes adalékokat. Ilyen ez az igealak: *esküdök* (*nem esküdök én*!), e h. *esküszök* *esküszöm*, a mi csak efféle párhuzamos alakokból magyarázható, mint *szedni—szedek*: *esküdni—esküdök* sat. Nincs más magyarázatunk e sajátzerű alakokról sem: *eddé* v. *edve* (MS. ért.), *ëddé* (XIII328) éve, *iddá* (uo.) iva, *tëddé* (uo.) téve, melyeknek eredetét Simonyi (id. m. 44) az *ëttem ittam* alakoknak ily elemzésére vezeti vissza: *ëd-tem id-tam*, mint *szët-tem = szëd-tem*; más szóval az *ëddé* sat. keletkezését ilyen párhuzamos alakok analógiája hozhatta létre: *szettem* (szedtem)—*szenni* (szedni)—*szeddé* (és *szedve*); *engettem—engenni—engeddé* (és *engedve*), *cselekettem—cselekenni—cselekeddé* (és *cselekedve*) sat. s aztán: *ëttem—enni—ëddé* vagy *edve*.

7) Az ún. *változó tövek* említésre méltó sajátosságait ezek után röviden a következőkbe foglalhatjuk. A *hangrö-*

vidítő tövek' (Szinnyei) közül a *bogár* szó rövid hangzóval használatos a ragtalan alakban is *bugár*; s a *tehén* szó rövidebb tövének rövid hangzós alakja van e származékban: *rátchenkedik* [vö. mindkettőre, fönt 5]; a *hét* főnévnek -i képzős alakja *hétvi*-nek hangzik (*hétvi vásár* VIII282), s ez egyébiránt a szabályos alak (vö. *ég—égi, kéz—kézi* sat.), de az irodalmi nyelv kivételesen a *heti* alakot is használja. A 'hangvesztő tövek' (Szinnyei) közül megmaradtak régi alakjukban a következők: *ellenzettem*, irod. 'elleneztem'; *fölrézett* (fölebredt), irod. 'fölrézett' (vö. *ellenz-és, érz-és*); itt említhetem az *aránszok* ('vélek' IV173) igét s a *vigzik* ('végezük', 'végzik' XII48) alakot is; viszont az irod. *öriz* ige helyett az *örz-ő örz-és* sat. alakoknak megfelelő járulékhangzós *öröz, örözz* (fölszól. mód) ejtést hallottam; a névszótövek közül érdekes a *zugla* (zsákucca' XVI382) vagy *szugla* (szöglet' X192), a mi régies alak*, az irodalomban ma csak *zugoly*; a *csücske* (csücs, szöglet' IV235) szónak ily mellékalakja is van közölve: *csücsök* (ua. VIII282), s a viszony kettejük közt ép olyan, mint az előbbi szónak mátyusföldi és irodalmi alakja közt: *zugla*: *zugoly* = *csücske*: *csücsök*. — A *vés* tövek közül említésre méltó a *sérés* a közönségesebb népies 'sérvés' h. [l. 'röv. hangal.' II. A2, v-nél]; továbbá a *lő* igének kétféle főnévi igeneve: (*é*)*lőnyi* és *lőnni*, az előbbi egyszerű jésült változata a szabályos *lőni*-nek, az utóbbi analogia útján keletkezett [l. 'időmért. saj.' II. 1, nn alatt]; fölszól. alakjai közül egy ilyet jegyeztem föl: *lőjje* *lőjje*; az *alszik* ige főnévi igeneve (VH. ért.): *alunnyi* (az *esküdők* alakról föntebb volt szó, a *jön* igét l. 'szóragozás'); a *vés* névszótövek között érdekesek: *büvebb* bővebb; *tetők*, e h. 'tetvek' [vö. fönt, 5]; *nyívek* ('férgék' P.) és *nyü, nyüv* (XVII523); *csíve* (*csívés, csivillő*) cső [vö. fönt, 1]; *fáttat* XVIII282, a 'fattyú' szó tárgyragos alakja. — Többféleképen változó tőalakjai vannak nyelvjárásunkban a *kell* és *megy* igéknek [l. 'szóragozás'], s még említésre méltónak tartjuk e többes számi alakot *fiak*, e mondatban: *kis fiak* [foglyokról] *ha jöttek, hát fölhapsolták*.

C) Szóképzés.

Három tüneménnyel kell itt röviden foglalkoznunk: a szorosabb értelemben vett szóképzéssel, a kombináló szó-

* Vö. 'Tiborc, a *zuglyában* térdre esik' (Bánk bán, IV. fv.) e h. 'zugolyban'.

alkotással s az elvonás útján történő szóalkotással. E két utóbbira természetesen nyelvjárásunk is kevesebb adatot mutathat föl, mint a szóalkotásnak legközönségesebb módjára, az úgynevezett 'szóképzésre', noha e tünemény is igen sok esetben nem egyéb mint valóságos 'kombináló szóalkotás'.

I. Szóképzés. A szorosabb értelemben vett 'szóképzés' terén mutatkozó sajátságoknak egy része szintén pusztán hangbeli eltérés; fejtett azonban ki nyelvjárásunk számos új képzett alakot is, melyek a köznyelvben elő nem fordulnak, tehát mint a képzőtenyészet jelenségei különösebb érdeklődéssel birhatnak.

A) Igeképzés. E téren a frequentatív igék mutatnak legnagyobb és legváltozatosabb tenyészetet.

1) Említésre méltó frequentatív képzések: *-g* és képzőbokrai: *ácsorog**, *bócorog*, *ébódorgott*, *dudog*, *hintorog*, *kódorog*, *konytyorog* és *kuntyorog*, *kuncsorognyi*, *pattyog* (am. 'pipázik', hangutánzó szó a szippantás hangjából), *zotyog* | *álogatni* ('állítgatni', valószínűleg az *adogat*, *mondogat*-félék analogiájára), *bizgatni*, *előget* (az *elől* határozószóból), *höröget* (valószínűleg a német *hör(e)*! főlszólitó alakból továbbképezve), *zajgatni* | *adogál*; *hírgálni* (alapszava homályos); némely ragos alakokban e képző a párkányi közlemény szerint (XIII328) *-gal*-nak hangzik, pl. *huzgalom* sat. || *-d* és képzőbokrai: *csipéd*-, ezekben: *csipédés*, *csipédett*, *csipéde*, *csipöde*; *döföd* | ugyane képzőnek a frequ. *-j*-vel való kapcsolatára, az *-ad* *-ed* képzőre ezeket idézhetjük: *buggyadt*; *éred*-, ezekben hallottam: *meg van éredve*, *ha jobban vóna éredve* am. 'érve'; *lappadni*; *nyarvadt* *nyervadt* (alapszavuk homályos); az *ered* ige főlszólitó alakjában az *e* h. *i* hang is járatos: *ériggy* *eredj* XII48 (és *ereggy* VIII332); e képzőből magyarázandó a következő névszói származék: *fogyadékba vagyok* 'fogyok, soványkodom' XVI333 (vö. irod. *fogyatéka*) | *kajdász* (vö. Simonyi: Gyak. és mozz. igék, 29) || *-z*, *-s*: *varzás*; *futéroz* [vö. alább II.] | *szécskő*, ebből: **szök(ö)ső* [vö. 'metathesis'] || *-l* és képzőbokrai: e frequ. képzővel, mint általában valamennyi *-l* végű igével szemben nyelvjárásunk többféle módon viselkedik; egyrészt hosszú *-ll*-lel ejti két magánhangzó között, mint pl. *nevellő*, *vetéllő*, *vígasztallás*, *képviselő* [l. 'időmért. saj.' II. 1, *ll*-nél]; másrészt mássalhangzó előtt akként juttatja lapangásba, hogy a képző szerepét a megnyúlt s rendszerint minőségileg is megváltozott kötőhangzó látszik magára vállalni, mint:

* A teljes idézést és magyarázatot l. a szójegyzékben.

sivákonni (ebből: *sivalkodni*)*; végül hosszú magánhangzó után teljesen nyomtalanul veszi el mássalhangzótól követett képzőnket, mint pl. *csináni*, *kisétikáni* sat. [l. ,röv. hangal.' II. A2, l-nél α) alatt]; néha pedig *n*-re változik képzőnk, a refl. *-kodik -kodik* előtt: *kisánkodik* (ebből: *kisálkodik*), és *lesenkedik*, e h. *leselkedik*, de természetesen a rendes köznyelvi teljes és változatlan ejtés is gyakran előfordul [vö. uo. és még *ol-* alatt] | az *-ál* végű igéket Érsekújvárt *-ál*-lal ejtik, pl. *becsinál* VII40, *kukhërgyál* uo. *kunyërál* VIII47, *tráfál* VII41 [vö. ,Mátyusf. hangj.' I. 6]; Párkányban pedig az ilyeneket (úgy látszik, csak a teljesebb tőalakokban) ekként ragozzák: *csinalok* sat. (de: *csinálni*, *csinálás*); hasonlóképpen bannak a *-kál* képzős frequ. igékkel is, mint: *szurkulok*, *piszkalom*, de: *szurkálás*, *piszkálni* XIII328 | *-ál* képzőre érdekes adat: *hálálni* hálni (VS.) | *-kál* képzőre: *nyulkál*, *kisétikáni* kísétálni.

2) Momentán képzések: *elillantanyi* elillanni; *megtorpantak* am. ,hirtelen, megijedve megálltak' (vö. ,*megtorpanik*: meghökkenik a ló' Csallóköz, Nyr. I.333), e ritka szó egy tövű Calepinus *megtorpad* ,inhaeret' igéjével, melyhez úgy viszonylik, mint *rian* a *riad*-hoz *dagan(at)* a *dagad*-hoz sat. (vö. Simonyi: Gyak. és mozz. igék, 38, 39).

3) Causativ képzések: *éreszt* érlel (vö. frequ. *éred*, fönt); *lappaszt* lohaszt (vö. frequ. *lappad*, uo.); *rémisztő* rémitő [vö. alább, II.]; az *-aszt* képzőt egyébiránt *á* után zártan *-aszt*-nak ejtik; *válsztnak válsztás* [vö. ,minős. tűn.' I. B3a, *u—o*]; a causat. *-t*, mint a köznyelvben is, *ty*-vé lesz az ilyen származékokban: *förgetyű csöngetyű* sat. [l. ,időmért. saj.' I.A3]; még az *-ít* képzőről kell megemlékeznünk, melynek számos alakja van; és pedig a teljesebb *-ajt* van meg ebben: *szakajtunk* szakítunk; a teljesebb *-ojt*-nak a maradványa látható valószínűleg e ragos alakban: *lázója* lázítja XIX187; előfordul még régiebb *-ét* hangszínnel is e denom. alkalmazásában: *melegét* melegít, *melegéjük meg* [kétszer is mondta így az illető] melegítsük meg; általában pedig megörzi rendszerint hosszú *i* hangzóját, pl. *vicsorít* (a mint a közlő külön is megjegyzi) X96, és saját hallomásaimból: *tudósít* sat.; csupán ezekben fordul elő rövidült hangzóval: *lapítus* e h. ,lapítós', *kerítés* (VH. ért.) kerítés, *muti* és *mutizsd* (melyekben maga az *-ít* képző

* Még a *fővádúnyi*-t is (am. ,fölvállalni' fölemelni IV235) idézhetnők, a mennyiben Budenz (MUSz. 562) e *vádol* szót egy ugor ,sumere' jelentésű ige frequ. származékának tekinti. Z. Gy.

is érdekes, szemben a köznyelvi *mutat* alakkal; vö. az irod. *fitat*-nak tájnyelvi *fit* alakjával) e h. ,mutádd‘ ,mutátsd‘ *mutásd* [vö. ,röv. hangal.‘ II. B3], és a *hárigató* szóban e h. ,hárlgató‘; ez utóbbiban egyszersmind *t*-jét is elvesztette képzőnk s e jelenség látható még a *számtva*, *számíthatok* ejtésben is, valamint a frequ. képzések közt főntebb említett *álogatni*-ban, ha ugyan ezt egy régibb **állojt-gat* alak egyenes származékának lehet tekintenünk [vö. ,röv. hangal.‘ II. A2, *t*]; érdekes *-ít* képzős ige még: *fájdít* fájlal (*fájdíjja a lábát*).

4) Érdekesebb reflexív képzések: *megcsökött* (a használatból kivésző régi *csök-ik* igének maradványa) | *ázolódik*, *cihelődik* | *előckolódott* **elold(o)zkolódott* | *csibenkédik*, *hetrénkédik* *het-rékédik* (vö. *hetre* ,szeles‘), *kisáinkodik*, *lesenkedik* (MS.), *öcselkenni* *öcsékenni* (egy **öcsél* frequ. igéből; vö. főnt), *sivákonni* (e helyett ,sivalkodni‘) | *csübenkezik* (vö. főntebb *csibenkédik*). A refl. *-ül -ül* képző régibb alakját őrizte meg a *csücsölni* ige [l. időmért. saj.‘ I. A3], s ugyane képző, hosszú és rövid hanggal váltakozó alakján kívül [l. uo.], előfordul gyakran *l* nélkül is, pusztá *-ú -ü* alakban más-salhangzó előtt vagy szóvégen, mint: *tanúnyi*, *kerü* sat. [l. ,röv. hangal.‘ II. A2, *ul-* és *ül-* alatt]; még ugyane képzőre megemlit-hetjük ez adatot: *összezajudul*. A refl. *-ódik* rövid *-odik* ejtéssel váltakozik ez igében: *szabódik* ,esedezik‘, és *szubodva* *kértem* (MS.) könyörögve *kértem*. Ezekon kívül megemlitjük még e refl. alakot: *fürünni* fürödni, továbbá a *sérés* szót az általánosabb népnyelvi ,sérvés‘ h., ez utóbbiban a refl. *-v* képző meg van őrizve, míg a *sérés* alapszavában, a *sér* igében (előfordul BSzabónál), Budenz szerint a *-v* lappangásba jutott.

5) A *h a t ó* képző *á* után *-hgt*, *-hot* ejtéssel fordul elő [l. ,minős. tün.‘ I. B3a, *a—o*].

6) A *denominális* igeképzés terén az *-l*, *-z*, *-ász* és *-ít* képzők alkalmazása és alakjai érdemelnek figyelmet. A denom. *-l* igen kedvelt és gyakori képző s rendes köznyelvi alakjai mellett ugyanolyan változatokat mutat, mint a főntebb tárgyalt azonos hangzású frequ. képző; úm.: *beretvállom*, *csivilló*, *ügyellek*, *tal-palló*, *viszalló* [l. időmért. saj.‘ II. 1, *ll-nél*] | *szálónyi*, *épartónyi*, *csípőni*; *gondútam*, *gondúkozás*, *dügünyi*, *bepörüte* [l. szótövek‘ 4] | *hetrékédik*, *kapányi*, *kaszátak*, *lunyháikodik* (*lunyhá-ból*), *össze-szótunk* [l. ,röv. hangal.‘ II. A2, *l-nél* *α* alatt] | *hetrénkédik*, ebből: **hetrélkédik* (vö. *hetre*). — A dem. *-z*-re érdekesebb adatok: *fő-bugározott*, *fölhözött*, *öröz* [l. ,szótövek‘ 7]; *aránzok*; *határozóból*

képezve: *ellenzettem* [l. uo.]; megemlítjük még a *tréfázik* igét, minthogy a köznyelvben inkább az *-l* képzős alak (*tréfál*) divatos (a NSzótár *tréfáz*, *-ik* igét nem is ismer). — Az *-ász* képzőre említendők: *bugarász* (*bogár*), *foglászni* (*fogoly*), *tyukmonyászo*, *lúd-tyukmonyászo*; ragos alapszóból: *megfejbíszlek* am. *„fejbe verlek“*. — Az *-ít* képzőből a deverbális, causativ *-ít*-nél együttesen szólotunk; itt csak a *kitágísztya* *„kitágítja“* alakot kell érintenünk [vö. alább, II.]. — Áldeverbális képzések: *melleszt* koppaszt IV235 | *mégkeminszik* megkeményedik | *drágáskodik*, *lunyhákodik* (ebből: **lunyhá-l-kodik*), *râtehenkedik* (*tehen*).

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Túl a dunai. E kifejezés a Nyelvőr idei évfolyamának 34. lapján olvasható, hol CSAPODI István azt találta írni, hogy: *„túl a dunai értelemben.“* A következő füzetben (94.) STEUER János helyreigazítja e „különös kitétel, mely azt akarja mondani, hogy *dunántúli értelemben*. Én ezt a kitétel, úgymond, se szabatosnak, se magyarosnak nem találom. Mondhatjuk ugyan *Dunán túl* helyett ezt is: *túl a Dunán*, de már *dunántúli* helyett *túl a dunai* nem járja. Ez a magyar ember nyelvérzéke szerint nem jelent semmit, mert se nem *dunai*, se nem *azon túli*“.

E helyreigazítás nagyon is kijelentésszerűen hangzik s a bizonyításra nem érzi magát kötelezve. Pedig az ilyen a priori állítások (vagy tagadások) könnyen hoppon maradnak a tények tanúságával szemben. A tény ez esetben az, hogy a *túl a dunai* kifejezés „a magyar ember nyelvérzéke szerint“ nagyon is szokott, tehát kifogástalan kifejezés. Úgysem az a sorrend, hogy „se szabatos, se magyaros“, hanem az, hogy: *m a g y a r o s t e h á t s z a b a t o s*. Steuer pedig csak azt igyekszik bizonyítani, hogy az a szólás nem szabatos. Úgy látszik, azt hiszi, hogy a kérdéses kifejezést Csapodi gyártotta.

A hasonló szerkezetű szólás a Tisza közelében fekvő Szentesen egész közönséges, sőt az egyetlen kifejezés az illető célra. Nemcsak azt mondja a szentesi nóta, hogy: *„Túl a Tiszán, Csongorádon, alma terem a fűzfákon“*, hanem csikait is *túl a Tiszára* viszi a szentesi ember legelőre; a *túl a tiszai* dohányt szívesen elszítja, de a *túl a tiszai* ember munkáját nem sokra becsüli;

meszet azelőtt a *túl a dunaiaktól* vett, mikor még a palotai kocsik odaig elbarangoltak. Soha senki *dunántúliaktól* nem vett meszet, *tiszántúli* embert nem ócsárolt, *tiszántúli* dohányt nem szítt, se *Tiszán túlra* csikáját nem vitte; mindössze a fűzfákat látta a *Tiszán túl*. Szentes alatt folyt régebben a Kurca (most el van zárva); túl a Kurcán van a városnak egy szép sétakertje, azért a földmives osztály fiatalsága vasárnaponként szívesen kijár *túl a Kurcára* sétálni; deák koromban pedig én is a *túl a kurcai iskolába* jártam. Ezek mind olyan szólások, melyeket nem én gondolok ki most, hanem mindennap százszor elmondanak Szentesen. E város harminckettedfélezer lakosának elég jó magyar nyelvérzéke van, de semmi lelkifordulást nem érez a *túl a kurcai* kert hallatára. Hanem ha valaki *Kurcántúli* kertet említene, azt valami szokatlanoknak, idegenszerűnek, affektálnak éreznék minden jóra való szentesi. Mikor gyermekkoromban először olvastam a sárospataki Világ- és földismeretben a *Dunántúli és Tiszántúli kerületet*, visszasan esett e kifejezés. Még később is majdnem olyan csinálnak éreztem a *túli*-t, mint a negyvenes évek szónokainál a *-tőli*-t, melyet társaival együtt Széchényi hozott divatba. Mindig úgy sejtettem, bogy a *dunántúli* csak irodalmilag készült szó, mely aligha keletkezett a népnyelvben. Tudom, hogy nem szabálytalan s nem merem tagadni népi eredetét, mert a nyelvészetben a tagadás, mint Steuer példájából is kitetszik, bajosabb dolog mint az állítás. Annyit állítok tehát, a miben mindenesetre igazam lesz, hogy *túl a dunai* tősgyökeres népi eredetű kifejezés.

Egyébként írott bizonyítékokra is hivatkozhatom. Magam is írtam *túl a tiszai* beszédet (Nyr. XV.442), mikor még nem tudtam, hogy öt—hat év múlva bizonyítanom kell a szó népi eredetét. Habozva írtam e kifejezést akkor, mert az irodalomban szokatlan volt, hosszasabb is mint a *tiszántúli* s aztán olyanforma logikával is néztem rá, mint Steuer; de használtam egypárszor mégis, mert olyan magyaros színt láttam rajta, melyet az irodalmi használat még nem koptatott le. Alig kell mondanom, hogy szerény stilisztai gyakorlatomra nem tekintély, hanem tanúság végett hivatkozom, s mert azt hiszem, hogy nyelvérzéki töprengéseim világot vetnek a Csapodi eljárására, ki alkalmasint hasonló megfontolás után és célzattal írta a *túl a dunait*, t. i. eredetibbnek érezte, mint a *dunántúlit*. Össze pedig nem beszéltünk már csak azért sem, mert nem is ismerjük egymást. Sőt e szó nyelvészetiileg is tudomásul van már véve, legalább P. TEWREWK Emilnek „Az

i-vel képzett melléknévről⁴ szóló értekezésében (Nyr. VIII.353), hol egy pont így hangzik: „Dunántúli v. túl a dunai (Kaz. Szentgyörgyihez 18)”. Sajnálom, hogy nincs alkalmam Kazinczyban e helyet hamarosan megnézni. Különben, ha keres az ember, Jókainál s némely népies íróknál és népköltési gyűjteményekben valószínűleg talál hasonló kifejezést nem egyszer. Nem oly hallatlan szerkezet az.

Megpróbálom meg is magyarázni keletkezését. A nép egyaránt mondja: *a Tiszán túl* és *túl a Tiszán*. Szentesen az egyik nótá úgy szól: *Tiszán túl, Dunán túl*, a másik: *Túl a Tiszán, Csongorádon*. Szentesen azonban az utóbbi a rendesebb szerkezet. S ez a szerkezet, melynek helyes voltát Steuer sem tagadhatja, ez volt a többiek kiinduló pontja. A *túl a Tiszán* alakra a tiszamelléki helyen annyiszor van szükség a közbeszédben, hogy a sztereotip kifejezések általános sorsában kezd osztozni. A szerkezet elemei nem homályosodhattak el, mert hiszen mind a *Tisza*, mind a *túl* elég sűrűn szerepel a beszédben egyéb kapcsolatokban is; de másfelől annyira egységesnek érzi a nyelvérzék az egész kifejezést, mint ha nem három szóból volna összerakva, hanem egy szótest volna az egész. Ezt az is mutatja, hogy a *Tisza* első tagjának hangsulya eltűnt és csak a *túl* hangsulya alatt áll az egész szótagcsoport; míg más hasonló kifejezésekben, melyek nem annyira használtak (pl. ebben: *túl a Maruzsonn*), a folyónévnek is van némi hangsulya. Ez állandó helyjelölő szólásban már most: *túl a Tiszán*, mely egészen ebbe van összeolvadva: *túlatiszán*, a végül levő *-n*-et nem a *túl* vonzatának, hanem annak a lokativusi ragnak érezték, mely e kifejezésnek megadja azt az értelmet, hogy a *hol* kérdésre megfelelhessen. Mintha nem a *túl*, hanem maga az *-n* felelne a *hol* kérdésre; mintha az egész egységes szónak ez az *-n* volna a helyjelölő ragja. Ez félreértés, de megtörtént; tessék érte a népnyelvi tenyészetet felelősségre vonni. Arra ugyan nem csábította magát a nyelvérzék, hogy az összeolvadt *túlatiszán*-ból *túlatisza* alakot vonjon el, mert ilyen nominativusi alakra ritkán lehet szükség; de azt megtette, hogy a szólamot félreértett elemzése szerint mintául vette, analogiájára egyéb határozókat is csinált, nevezetesen a lokativushoz allativust és delativust kerített s az *-n*-et alkalom adtán a *-ra* és *-ról* ragokkal cserélte föl. Mert nem mindig azt kellett közölni, hogy *túl a Tiszá-n* van valami, hanem arra is szükség volt, hogy elmenjenek *túl a Tiszá-ra* s visszajöjjenek *túl a Tiszá-ról*. Mikor pedig még ezek az alakok is segí-

tettek abban, hogy a *túlatiszát* egységes szónak érezze az ember, csak egy lépés kellett hozzá, hogy e három helyhatározó helyett azt az úgyis igen közönséges *-i* képzőt is hozzátegyék a szóhoz; sok lévén a *túlatisza-i* dolog, e képzésre szintén szükség volt. Az alakok leszarmazása tehát ez: 1. *túl a Tiszán* (a helyjelölést a *túl*-ban érzik), 2. *túlatiszá-n* (a lokativust az *-n*-ben érzik), 3. *túlatiszá-ra* és *túlatiszá-ról* (az előbbinek analogiájára), 4. *túlatisza-i* s *túlatiszai-ak* (a 2. és 3. analogiájára).

Megjegyzendő, hogy azt az érintett elvonást, melyet a Tiszára nézve nem csináltak meg, Szentesen a Kurcára nézve valósággal megcsináltak. Az említett népkert hivatalos neve ugyanis ott *Szécsényi-liget*, de igazi neve a közéletben: *Túlakurca*. A *Túlakurca* valóságos földrajzi fogalom, igazi főnév, mely lehet alany, tárgy, sat. Például: 'De szép az a Túlakurca!' Sőt a deáknelyv ezt is, úgy tizenkilenc évvel ezelőtt, *Tulá*-ra rövidítette: 'Gyerünk Tulára!'

Bizonnyal a fönt leírt módon keletkezett a *túl a dunai* szó-lás is. Mind a két nagy folyóra nézve megcsinálták a folyómelléki lakosok azonos okokból az azonos kifejezést; illetőleg az egyikre nézve megállapodott szólamot alkalmazták a másikra is. Hogy Szentesen is hallani a *túladunait*, noha e város messze esik a Dunától, az egyrészt onnan magyarázható, hogy ilyen kifejezés távolabbra is elterjed, másrészt onnan, hogy a *túlatiszai* mintájára kényelmesen esik mondani.

Steuernek furcsán esnék '*túl a lajthai* birodalom'. Nekem is, és másoknak is; de csak azért, mert rendesen ama két folyónévvel kapcsolatban halljuk e használatot; az a két folyó hasítja át a magyar nyelvű vidékeket s nagyságuk miatt is kiválóan alkalmasak arra, hogy velük vidékeket jelöljenek meg. A Lajthára nézve a kiegyezés óta van szokásban az osztrák ízű *lajtántúli* s *lajtán-inneni* jelölés, mely a *Cisleithanien* és *Transleithanien* fordítása. Arról nincs tudomásom, mondanak-e más folyókról is a *túlatiszai*-hoz hasonló szerkezetet. Szentesen tudtommal nem mondják: *túl a körözi*, vagy *túl a maruzsi*; az utóbbit azért nem, mert akkor már inkább mondanak *bánátit*, az előbbit azért nem, mert a Köröst nem tekintik olyan vidék-választó vonalnak, hogy a kedvéért hasonló kifejezésre gyakran szükség lenne. Ellenben a Kurca kis folyó volt ugyan (a Körös egyik ága), de szorosan a város alatt kanyarodik el s másik partjára naponként átjárnak a szentesiek, a kik ezért a maguk használatára megalkották a *túl a Kurcán*, *túl a kurcai* kifejezéseket a nagy vidéken elterjedt *túl a*

Tiszára, túl a tiszai nyomán. A kifejezés mindenesetre a két nagy folyóról (legalább az egyikről) keletkezett s lehet, hogy analogiájukat csak a kéttagú s -a végű folyónevek közül követi egynehány.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

Helyes, a mindennapi tapasztalattól igazolt észrevétele a helyreigazításnak az, hogy valamely nyelvbeli jelenségnek megvoltát tagadni bajos, merész dolog. Bármilyen nagy legyen ugyanis a tagadók serege, egyetlenegy szavahihető állítással szemben nem tesznek számot s vallomásuknak semmi értéke sincsen. A mi esetünkben a nyelvbeli tényt igazoló tanú nem csak hiteles, hanem, a mi fő dolog, egy egész vidék nyelvének a tolmácsa; a *túladunai* kitétel megvoltához, járatosságához tehát semmi kétség se fér. Nem is azért szólok én is e kérdéshez, hogy e már magában kétségtelen tényt erősebbé, hihetőbbé tegyem, hanem hogy nagy térségen való használatára s fejlődésének természetességére hozzak föl több, még emlékezetemben elevenen élő adatot.

Baján, a mely tudvalevőleg a Duna mellett fekvő város, bár mennyiszer hallhatók az efféle mondások: „Esőnk lesz, nagyon kékellenek a túl a dunai hegyek. Én a bort rendesen túl a dunáról hozatom. Ez az ember folyvást jár-ke, bejárta már az egész túl a dunát föl egészen Sopronyig” sat. Egy szóval, a *túl-aduna*- Baja vidékén, s bízvást hiszem, az egész Duna mentén épen oly egybeforrott, egységes szó, mint akár a *Hegyalja*, *Szamosmente*, *Bánréve* sat. s bármely ragot tetszés szerint fölvehet s föl is vesz.

Többet mondok. Nem csak mint ragozott szó él, hanem használatos magának a nominativusa is. Van egy közel ismerősöm, a ki, különösen ha más vidékiek voltak jelen a társaságban, mint különösséget el szeretne s el is szokta beszélni, hogy ő, noha a Bácskában született, már vagy negyven esztendő óta mégse bácskai, hanem túl a dunai születés. S a hallgatók egyik másikának „hogy lehet az?” csodálkozó kérdésére így magyarázta meg e különösséget: „Én tulajdonképen nem Baján, hanem Pandurban születtem. Ez a Pandur, a melyet most már sokan még nevéreől is alig ismernek, a huszas évek végén még állott s a Duna mellett fekvő, itt a Bácskaságban levő néhány házból álló helységecske volt; de a Duna lassanként az egészset elmosta, medrébe temette, úgy hogy a negyvenes években már csak hírből ismertük. Azóta még nagyobb pusztításokat vitt véghez a balparton a Duna, úgy hogy

a régi Pandur helye egészen túl a Dunára került. Ebből láthatják, hogy az én születésem helye tulajdonképen *túladuna*.

SZARVAS GÁBOR.

Áldani. ALEXICS Gy. idézte Meliusnak egy helyét annak a bizonyítására, hogy az *áld* ige valaha átkozást is jelentett, de MUNKÁCSI B. kifejtette, hogy az a hely szó szerint van fordítva a héber szövegből, melyben az istenkáromlást euphemismussal az *áld* ige jelöli (l. Nyr. XVI.260). Hozzátehetjük, hogy az illető szentírási helyen (a Királyoknak nem II. hanem I. illetőleg III. könyvében 21 : 13) a Vulgata is szó szerint fordítja a hébert: *Benedixit Naboth deum et regem*.

Találkozunk nyelvemlékeinkben többször is az *áld* igének ezen meglepő használatával; így a DöbrC. 511. és 512. lapján; de ezek a helyek is azt mutatják, hogy az eredeti szöveget a Vulgata, ezt pedig a magyar fordító szó szerint követte s nem értelem szerint. Az első hely így hangzik: „Netalantan bñnzöttek en fiaim es ű zivőkben istent aldottak: ne forte peccaverint filii mei et benedixerint deo in cordibus suis.” A másik helyen a sátán szól istenhez Jóbra vonatkozólag: „De teriezd meg kevesse kezedet, hog' űssed mint ű va'gat [vagyonát], mig nem orcel a l'g'on teged: sed extende paululum manum tuam et tange cuncta, quae possidet, nisi in faciem benedixerit tibi.”

Tanulság: Ne higgyük, hogy megérthetjük teljesen a régi nyelvemléket, a míg a latin eredetivel egybe nem vetjük a magyar szöveget. A ki pedig régi irodalmunk történetével foglalkoznak, legyenek rajta, hogy minden nyelvemlékünknak megkerüljön az eredetije.

SIMONYI ZSIGMOND.

Kem. Titokszerű szó a Tájszótárban, továbbá Czuczor-F. és BALLAGI szótáraiban. Ezek szerint székely szó és korlátot jelent. Én pedig meg vagyok róla győződve, hogy ilyen szóval soha sem éltek a székelyek, hanem hogy ez az egész *kem* csak hibás olvasat e h. *kert*! — Különös, hogy Kriza (NyKözl. X.331) ezt a hibát nem vette észre.

SIMONYI ZSIGMOND.

Konty. Alexics az oláhból származtatja (Nyr. XX.92). Én is rámutattam már román eredetére, de az olasz *concio*-val azonosítottam. Igaz, hogy ennek csak „putz, zierrat” jelentését szokták emlegetni, de biztosra vehetjük, hogy „kopfputz” jelentése is van. Legalább az én grapsa olasz szótáramban (Romani és Jäger: Nuovo

Dizionario It.-Tedesco, Nürnberg 1786) ezt találtam: „*Acconciamento*: aufputzung, zurechtmachung, h a u p t s c h m u c k.” Ezért egyeztettem a mi *konty*-unkat az olasz *concio*-val (A Magyar Nyelv I.117), s ezt megerősíti az a körülmény, hogy éppen a fényezés köréből sok szó jött az olaszból nyelvünkbe; így pl. mindjárt a kontyhoz oly közel álló *paróka*.

Hadd említsem föl ezúttal, hogy a *lurkó* szó ügyét is, melyről SZARVAS G. a tavali Nyelvőrben értekezett, már említett munkámban elintéztem volt (I.118. II.215). SIMONYI ZSIGMOND.

Ez utolsó ponthoz tartozom néhány sornyi észrevétellel. Az olvasó a helyreigazítás e szavaiból azt magyarázhatná ki, hogy plagiumot követtem el. Erre nézve meg kell jegyeznem, hogy én a latin *lurco* szót már 16 éves koromban ismertem. Akkori tanítómnak szavajárása volt, ha valakit tréfásan, a mint magyarul szoktuk mondani „nagy huncutnak” nevezett: „Tu es magnus nebulo!” vagy: „Iste est magnus lurco!” S azóta is, mint húsz éven át a latin nyelv tanítójának, volt alkalmam meggyőződni e szavunknak latin voltáról.

Különben ezt nem azért említem meg, mintha az elsőség érdemét magamnak akarnám elvitatni s mintha valami nagy fontosságot tulajdonítanék az egésznek, hanem hogy a pávatollakkal ékeskedés gyanúját, a melyre a föntebbi észrevétel alkalmat szolgáltatna, elhárítsam magamról.

Hozzá kell még tennem, hogy midőn Simonyinak „A magyar nyelv” című művét megkaptam, SZINNYEI cikke, a mely a helyreigazítás megtételére okot szolgáltatott, már kezemen volt, s midőn a kérdésbeli helyreigazítást megírtam, még nem is vehettem időt magamnak „A magyar nyelv” átolvasására. Az elsőség egyébiránt e tekintetben egyikünket sem illet meg; mert ez az érdem, ha ugyan van benne valami érdem, apáinké, azoké az ősöké, a kik a rég lefolyt századokban latinul társalogtak s a kik, midőn a magyarban is meghonosították e szót, bizonyára tisztában voltak annak latin eredetére nézve. SZARVAS GÁBOR.

Váltigen, választigen. Ez a két különös határozó tudtommal MA. szótárában fordul elő legelőször. Jelentésük egymással és a ma is élő *váltig*, *választig* (magnopere, multum satis, oppido, admodum) határozókéval azonos.

Alkotásuk ma sincs megfejtve. CzF. nagyot kocsint, mikor a *váltigen*-t így elemezi: *váltig-en*, tehát mintha a *váltig* határozó-

hoz függedt volna az *-n*. Nyilvánvaló, hogy ez lehetetlen; hiszen így nem *váltigen*-nek, hanem *váltigon*-nak kellene hangoznia, a mint ezt az *aligon-alig*, *aligonság* példája is bizonyítja. Kresznerics úgy segít magán, hogy önkényesen *váltiglan-*, *választiglan*-ra javítja őket, mintha sajtóhibákkal volna dolga. De e föltevésre ez esetben se jogunk, se okunk nincs. A NySz. az *igen* szó alatt nem említi e határozókat, tehát vagy kifelejtette (a mi hihetőbb), vagy szintén a *váltig*, *választig* alá akarja őket vonni.

A *váltigen*-nel még csak boldogulhatunk. Kétségtelen, hogy ez a *vált* és *igen* határozók összetétele. Igaz, hogy a *vált* határozó nem él az irodalmi nyelvben, de él a népnyelvben (Nyr. VI.425) és a *kivált* (praecipue) él amabban is. A *váltigen* tehát épen olyan összetétel, mint a *fölötte-igen* MA., a mi szintén kimaradt a NySz.-ból.

Nagyobb nehézséget okoz a *választigen*. SIMONYI (Magyar Határozók 343.) úgy üti el a dolgot, hogy SzD.-ot gyanúsítja e szó gyártásával. Pedig SzD. ártatlan benne, hiszen e szó, mint már mondtam, megvan MA.-nál is. A szókombinálás divatos fegyverével talán én is meg bírnám fejteni, de ezzel, minthogy bizonyító adataim nincsenek, nem merek élni. NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Pereputty. SZARVAS GÁBOR ilyen címet viselő szómagyarázata (Nyr. XIX.97--100.) végén kutatásának összegeként azt mondja: „A ki e különböző tényezők hatását eléggé méltatni tudja, bizonyára nem talál benne semmi fölötltöt, hogy *pereputty* szavunkat az oláh *prēpaš* képmásának állítjuk.”

Bár abban, hogy a *pereputty* nem a magyar nyelv törzséből sarjadt, semmi fölötltöt se talállok, mert hiszen egész alkata az idegenre vall, s bár a fölhozott tényezők számát és értékét mérlegelni tudom, ámde mégse tulajdonítok nekik annyi erőt, hogy ez esetben teljesen SZARVAS pártjához szegődjek. A hibát ugyanis nem a szellemesen irt fejtegetésben vélem, hanem a fölhozott oláh egyértékesben, mert a *prēpaš* ma csak itt-ott hallható oláh embertől s még a régiségben se nagyon elterjedt.

Ez az ok arra készítetett engem, hogy a magy. *pereputty* eredetijeül más szót keressek s azt hiszem, nem térek el az igazságtól, ha azt nyilvánítom, hogy az oláh-szláv *porobok*-ból (kind) származott. Annaira egybevág a magyar *pereputty*-tyal, hogy szinte alig kellene bizonyítanom s csakis arra hozok föl néhány kevésbbé ismert példát, mint vált el a szóvégi *k*: *ty*-vé. (Vö. ószl. *trandū*:

magy. *torongy* : bössartiges geschwür; ószl. *vrêđú* : merégy : pest-beule; *leg* : let-inkább; oláh *prunk* : poronty sat.).

Hiába keresünk azonban a *porobok* szóra az oláh szótárakban, mert, legalább azok, melyek kezem ügyében esnek, nem ismerik s csak a nép nyelvében s a régiségben mindennapi. Eredetije az ószl. *porja*, *prati* : dissecare; lengy. *wyprotek*, *wyporek* : infans exsectus; kisorosz *vyportok* : frühgeburt sat. (Mikl: EtymWörth. 258. l.) Az élő szláv nyelvek közül tudtommal megvan a tóban: *porobok* : s u h a n c; a ruténben: *parobok* : s u h a n c jelentéssel.

ALEXICS GYÖRGY.

Kocsonya. KATONA Lajos a Nyelvőr XIX. kötete 340. lapján az olasz *cotenna* : „schwarte, vastag fejbőr” szótól származtatja a kocsonyát. „Nem lehetetlen tehát, úgymond, habár még egynémely kétség fér hozzá s csak a szláv (vagy ol. tájszólási?) közlető alakok föllelése után lesz bizonyossá, hogy a nagyon különböző értelmű *kocsonya* és *koponya* szavak mindketteje az ol. *cotenna* származéka.”

Részemről azt hiszem, hogy a magy. *kocsonya* szó nem anynyira a húsról, mint inkább a coagulált folyadékra vonatkozik. Állításomat bizonyítja az a magyar szólásmód: „Úgy reszket mint a kocsonya” s a NySzót., mely szerint *kocsonya* : c i b u s c o n g e l a t u s... és szulz, továbbá *fagyos lél* : g a l l e r t e. A NSz. is a mellett vall, hogy disznóaprólék vagy borjúláb még nem kocsonya. Általán így határozza meg a NSz. a kocsonyát: „enyv gyanánt megsűrűsödött nedv, milyenek a cukrász-kocsonyák (szulcok, aludtlevek).” Továbbá: „A kocsonyának egyik főtulajdonsága, hogy öszveragad, a másik, hogy reszketeg.”

Engem már évekkel ezelőtt, az „Olasz kölcönszók” első csoportjának közzétételkor (1884. Nyr. XIII.) figyelmeztetett FÉST Aladár fiúmei tanár a föltűnő alaki és jelentésbeli hasonlatosságra, mely az olasz *cotognata* : b i r s a l m a s a j t s a magy. *kocsonya* közt van. Nem álltam elő ezzel a magyarázattal mind e mai napig, mert a csekély és mégis nagy alaki eltérésnek nem tudom okát adni. Ha már azonban szóba került a *kocsonya* eredete, ám álljon itt eddigi kutatásaim eredménye. Több szem többet lát, talán más valaki ráakad a dolog nyitjára.

Cotognatu vagy *cotognato* a *cotogna* : „birsalma” szónak époly származéka, mint a *limonata* : „citromlé” a *limone* „citrom” szónak, vagy *aranciata* : „narancslé, narancscukor” az *arancia* :

„narances” szónak. Hát igaz ugyan, hogy a participiális *-ato* képzőt, mint az *atilla* cikkben kifejtettem (Nyr. XV.1), a velencés nyelvjárás rendesen elejti: *atilla*: *atillato* helyett, *mi son anda*: *io sono andato* helyett használatos, csak hogy a *cotognata*, *cotognato*-nak *-ata*, *-ato* képzőjét, mely a magy. *-ság*, *-ség*-nek felel meg, tudtommal az északi dialektusok egyike se szokta elejteni. A velencés nyelvjárásban *cotognada*, *limonada*, *naranzada*, a friauliban *cotognad*, *limonad*, *naranzad* felel meg az idézett szónak.

Közlető alakot sem találtam sem az ó-szlóvenban, sem a szerb-horvátban, sem az oláhban, így tehát, minthogy a Katona magyarázatában az olasz és magyar szónak sem alaki, sem jelentésbeli egysége egyáltalában föl nem fődözhető, az enyémben meg az alaki egyezés még bizonyításra szorul, továbbra is csak függőben marad a *kocsonya* szó eredetének kérdése.

KÖRÖSI SÁNDOR.

Boncol. Orvosi nyelvünknek ezt a gyakor szavát a *bonctan*, *boncnok* családja nagyon megingatta hitelében. Igaz ugyan, hogy a *bont* szavunk *bont-szol* gyakorító alakjának vehetjük; de fülemben bizony mindig ott kísértett a *bonc* tájsszavunk, melynek *comb* az értelme. Népünk nyelvében a holttestet fölbontják, a NySzót. szerint is „holt testétis a sereg borbélyi által felbontatták.” A NySzót. a *boncol* szónak csak szótári életére tud példát PPB. és SI. szótárából, amabból a *föl-bontszolás*-t, emeből a *bontszol*-t közli.

Annál inkább megörültem, hogy egy a NySzótárban föl nem dolgozott magy. orvosi könyvben ráakadtam a *boncol* használatára.

A könyv teljes neve: „Magyar Bábamesterség. Irattatott német nyelven Steidele János a’ bontzó, borbély, és bábamesterségeknek rendkívül-való szabados tanítója, az egybe kötött sz. háromság, és spanyol ispotályoknak helybéli borbély-mestere által: melyet a felső hatalmasságnak parantsolatjára huszonhat tábla-képekkel meg-magyarázva magyar nyelven ki-adott Szeli Károly. Nyomt. Bétsben 1777. Esztb. a Schulzi Betükkal.”

Továbbá Störk Antal báró „Orvosi Praxisában”, melyet Rácz Sámuel 1801-ben adott ki magyarul, a 371. lapon „a meg-hóltaknak fel-bontszolásáról” van szó. A fejezetben a 371. lapon van: „fel nem bontszoltatott hólta után,” a 373. lapon „holt testek bontszoltattak fel,” a 374. lapon „meg-hólt Aszszonynak el-bontszolásából,” a 375. lapon a fel-bontszolásakor. Különben ezen kívül még „fel-vágatott holt testekről” szól a könyv.

CSAPODI ISTVÁN.

Az itt közlött adatok számát eggyel én is szaporíthatom, a melyre jóval később, a **B** betű megjelente után akadtam. A *boncol* ige ugyanis MISKOLCZI Gáspár „Jeles Vadkert” (1702.) című művében szintén előfordul. Az illető hely így hangzik: „A mi mészárosink azt tartják, hogy ők ritkán bontzolnak olly disznót, mellynek vagy májjában, vagy tüdejében, veséjében valami nyavalya nem találtatnék” (147).

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Egy társaságban vita tárgyát képezte az a kérdés, hogy e mondatban: „A gyermeknek könyve van”, mi az alany. Némelyek azt állíták, hogy az alany: *könyv*; mások ellenben azt, hogy az alany: *gyermek*.

Az én véleményem is megkérdezettvén, az utóbbiakhoz csatlakoztam; jóllehet ezen alak: *gyermeknek* nem felel meg az alanynak. E mondat szerkezetben én nem az alakot, hanem az értelmet, a jelentést tekintem, és azt, hogy bármiféle nyelvre fordítjuk is le, az alany mindig a *gyermek* lesz és nem a *könyv*. Pl. „Das kind hat ein buch. Puer habet librum.” S magyarul ez a mondat: „A gyermeknek könyve van”, így is kifejezhető: „A gyermek könyvvel bír”; s az alany ez esetben is a *gyermek*.

Kérdést intéztem e tárgyban a „Pesti Hírlap” szerkesztőségéhez s onnét azt a választ nyertem, hogy a kérdéses mondatban az alany a *gyermek*. Ellenfeleim azonban nem adják meg magukat és a t. szerkesztőséghez appellálnak, mint a kit egyedüli tekintélynek ismernek el e kérdésben.

Bátor vagyok tehát tisztelettel kérni t. szerkesztő urat, hogy nagybecsű véleményének a Magyar Nyelvőr legközelebbi számában kifejezést adni méltóztassék.

Felelet. Sokat vitatott kérdés, a melyre nézve szívesen tartva mindegyik magát, három irányban ágaznak el a vélemények. Az első, a mint magától a kérdésből látható, azt véli, hogy a *könyv* az alany. A kik e véleményen vannak, így okoskodnak: A *nominatívus*, s a mint régebben magyarul nevezték, a *nevező*, ép azért *nominatívus*, mert megnevezi az alanyt, a melyről valamit állítunk; már pedig ebben a mondatban: „A gyermeknek könyve van”, a *könyv* a nominatívus, ugyanaz tehát az alany is. A második véleményt hosszabban részletezte s egyszersmind meg is okolta maga a kérdéstevő. A harmadik végre igazat ad egyiknek is másiknak

is s egyesíti a kettőt azt mondván, hogy alany a *gyermek* is, alany a *könyv* is; az első logikai, mert a gondolat belőle indul ki, a második grammatikai, mert alakjára nézve valóban alany. Megkísértjük érthetőn beszélő példák segítségével e csomózatos kérdés ágabogait megoldani.

Van több olyan esztendő s ilyen volt a most lefolyt is, mikor a szőlős gazda elégedetten így kiált föl: „Hála a teremtőnek, az idén van bor elég!” Úgy gondolom, keressünk föl bár minden zeget-zugot, de nem találunk olyat egyet se, a ki azt állítaná, hogy a mondatban nem *bor* az alany. Tegyük föl már most, hogy két szőlős gazda össze kerül szüret után s a termés minőségéről és mennyiségéről beszélve az egyik a fentebbi nyilatkozatot teszi, de a melyre a másik így sohajt föl: „Van, a kinek van, de nekem nincs!” vagyis kiegészítve: „Nekem nincs elég borom”. Melyik lesz itt az alany, *nekem*-e vagy *borom*? A kik azt állítják, hogy *nekem*, minő más alanyt állíthatnak a *bor* helyére a fölhozott eme példában: „Az idén van *bor* elég”? Vagy lehetséges az, hogy e szócskának: *nekem* hozzájárulása kizökkentse helyéből a gondolat talpkövet s maga álljon annak helyére.

E tekintetben is, mint száz és száz esetben, német járom alatt nyögünk. Minthogy a német nyelvbeli szerkezet hasonlóan a többi árja nyelvéhez oly természetű, hogy benne az alany csakugyan a birtokos személy, mi is szolga módra utána cammogtunk s a *nekem* névmást addig csúrtuk-esavartuk s magyaráztattuk, hogy a mi nyelvünkben is alannyá változott. A német azt mondja: „Ein schönes bild! Ich würde es sogleich kaufen, aber ich habe kein geld bei mir.” Hogy ez utóbbi mondatban *ich* az alany, az kétségtelen. De fordítsuk magyarra: „Gyönyörű kép! Megvenném mindjárt, de nincs nálam pénz.”

Azt hisszük, több szót fecserélni tiszta időpazarlás volna; mert nem hisszük, hogy e mondatban: „Nincs nálam pénz” föl tudná valaki fődözni s állítani, hogy nem a *pénz* az alany, hanem a *nálam*, vagy akár a *nekem*.

2. Kérdés. Egy, a 48-ik gyalogezred tisztjei között fölmerült kis nyelvészeti vita alkalmával egyrészt az lett állítva, hogy ezt a német kifejezést: „Er hat sich eine blösse gegeben (durch eine that oder beim fechten)”, nem lehet a magyarban tökéletesen megfelelő kifejezéssel visszaadni. És csakugyan a közkezen forgó szótárak közül egyikében sem találtuk meg.

Én részemről meg vagyok győződve, hogy ezt igenis lehet helyesen és egészen megfelelően átfordítani. Bátorkodom tehát az illetékes fórumnál e kérdés megoldását kérni.

Felelet. Ha a kérdést úgy tesszük föl, hogy van-e a magyarban a ném. *blösse* szónak teljesen megfelelő egyértékese, a felelet rá az, hogy nincs. De nem is lehet. Minden népnek ugyanis más a fölfogása, eszejárása, más az életmódja, foglalkozása, mások intézményei, szokásai, s ezek szerint fejlesztí ki különbözőképen az alapszóból a rokon jelentéseket s ezek szerint alkotja meg vele több vagy kevesebb szólásait. Vegyük pl. ezt a magyar szót: *telik*. Ilyen, reflexív jelentésű igéje a németnek nincs; s ezt hogy: 'telik a hordó', ekként fejezi ki: 'das fass wird voll v. füllt sich'; s a vele alkotott szólásokat is más-más erők alkalmazásával fejezi ki: 'Telik az idő: die zeit vergeht. Nem telik tölem: ich vermag es nicht. Kitelik tőle: es sieht ihm gleich, es steht von ihm zu erwarten. Betelt a jövődőlés: die profezeiung hat sich erfüllt. Már egészen elteltem veled: ich bin schon deiner satt. Letelt a határidő: der termin ist abgelaufen' sat. sat. Hasonlóképen vagyunk a magyarban a ném. *blösse* szóval. BALLAGI szótára eme jelentéseit adja: 1) meztelenség; 2) földetlen rész (vívásban); 3) tisztás (az erdőben); 4) póre (kézműtan); 5) gyöngeség, hiba.

A kérdés tárgyát tevő mondás: 'er hat sich eine blösse geben' a szólások sorába tartozik, s nem csak a *blösse* szó, hanem az egész kitétel többfélekép adható vissza. *Blösse* t. i. lehet, mint Ballagi is fordítja: földetlen rész, vagy: gyengéje (gyöngé rész, gyöngé oldal) vagy: sérhetője (sérhető vagy sebezhető rész), vagy: bibe. 'Eine blösse geben' tehát magyarul lehet: 'Gyengéjét védtelenül hagyni. Bibéjét elárulni. Sérhető (sebezhető, gyenge) oldalát kimutatni, föltárni' sat. 'Einem in die blösse fallen: gyengéjén támadni meg valakit. — Nach der blösse stossen: földetlen oldalára csapni'.

3. Kérdés. Erre vonatkozó különféle nézetek és kételyek elhárítása és helyes megoldása céljából, bátorkodom tisztelettel megkérni a t. szerkesztőséget ez iránt fölvilágosítást adni, hogy ezen és hasonló szavak: *engedéllyel*, *mellyel* helyesen iratik-e ki két *l*-el és *y*-nal (*lly*) vagy pedig föltétlenül két *ly*-lyel (*llyly*) irandó. Nézetem szerint a szó elválasztásnál használtatik utóbbi, sőt használva többnyire *lly*-el van.

F e l e l e t. Helyes az egyik is, másik is. A kettő mégis abban különbözik egymástól, hogy az egyikben (*lly*) van következetesség, a másik pedig (*lyly*) magához következetlen. Ha ugyanis valaki azért írja: engedély~~ly~~el, mely~~ly~~el, mert a második *ly* egy más hangból (*v: ly*) hasonult át, akkor a következő és más egyéb szókat is hasonló kettőztetéssel kellene írnia: ilylyen, olylyan, senynyedék, csuszszan, piszszen, loccsan, potytyan, rogygyan sat. sat; már pedig ezeket, noha hasonló hanghasonulás van bennük, nem tudni mi okból, ekként írják: sennyedék, csusszan, loccsan, pottyán, rogygyan; sőt, a mi épen megmagyarázhatatlan: ilyen, olyan.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Kutyahumor van benne: akaratos ember.
 Húz hozzá: rokonszenvez vele.
 Meghuzódik, mint kamara végibe a guta.
 Idegen kutyanak lába közt a farka: félős valaki az új helyen.
 A dinamit vesse fel!
 Rád korcolok: megverlek.
 A füled csapját! (Ki nem akar valamit hallani, annak mondják.)
 Megverte, hogy nem tutta a leckét: mert nem tudta.
 Zákónál megyek: Zákóhoz.
 El van keseredve, mint a fanyelű bicska.
 El van keseredve az idő: borongós.
 Nehéz az út: nagy sár van, nehéz a közlekedés.
 Megfogja az eke szarvát: hozzá lát a dologhoz.
 Fordítást ne csinálj: vigyázz, föl ne borítsd a szekeret.
 Kormányt vet, szíj. (Műszó az evezésnél.)
 Csutora fűrés, meg van az egész.

(Tokaj.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

B a b o n á k.

1. Disznóférgesedés ellen.

A kúruzló asszony a megférgesedett disznó sertéjéből tíz szálat kitép s övébe teszi. Az udvaron végig menve a serteszálakat egyenként háta megé dobja s számlálja: Tíz nem tíz, kilenc nem nem kilenc, nyolc nem nyolc... egy nem egy, mindaddig, míg egy szál sem marad. A kúruzló asszonynak e közben hátra nézni nem szabad s nálánál fiatalabbat nem taníthat meg az orvoslásra, mert akkor nem használ.

2. Vaj visszahozása.

Mogyorófát visz a kúrozsló asszony az erdőből haza; visszajövet nem szabad vizen keresztül jönni s hátra nézni. A mogyoró-fából tüzet csinál s a tűzben uccán talált patkót veresre hevít, kilenc csepp vizet a patkóra önt s addig veri a patkót, míg maga meg nem izzad s ütés közben mondogatja: Hozd vissza tolvaj kurva a vajamat!

(Háromszék m.)

KÖVÉR SÁNDOR.

N é p m e s é k . *

Hol va^{ót}, hol nem va^{ót}, va^{ót} üccér üccé^{ny} embér. De jaz ojan szége^{ny} va^{ót}, mind á tēplom egerē, csak úgy e^t ügyik napra^ó já másikrá á jányá^{vál}, mer á felese^{ig}ē mā jáz ele^{ót} re^{ig}ē mmēhhált.

Ezá szége^{ny} embér kényēret akart sūtnyi üccér. Be is fütöttē mā já kémēnce^t, de nem va^{ót} sze^{ny} vona^ó lapáttyá, á mivel á zsarátnokot kihúztá va^{óna} já kémēnce^{be}ő. Átküttē hát á jányát á szomsze^{idbá}, hoty ke^{rjēn} ke^{ccsōn} üggyet.

A szomsze^{iggyábá} ü gyözvegy ásszony lakott, ánnák is va^{ót} ü cc^{űnyá} széple^{ős} jányá, á ki nem kellēt á zördōgnek sē.

Asz monggya e zá zözvegy ásszony á jánnák.

„Mond még á^{pádnák}, végye^k el engē^m felese^{ig}ű, maj lēs^z sze^{ny} vona^ó lapáttyá!” Azeⁱ csak od’attá já sze^{ny} vona^ó lapátot.

Kidágásztjá já szége^{ny} embér á te^{sz}tát, de mēgint nem va^{ót} szakajta^ójá, á kibe já kēnyeret belē szakájtottá va^{óna}. Mēgin csak átkügyi á jányát á szomsze^{idbá}, hoty ke^{rjēn} ke^{ccsōn} ü ccakajta^{ót}. Adott is á zásszony, de jász monta já jánnák:

„Mond még á^{pádnák}, végye^k el engē^m felese^{ig}ű, maj lēs^z szakajta^ója!”

Itt á szége^{ny} embér behánná mā já kiszakájtot kēnyēret á kémēnce^{be}, de mēgin nincs kēnye^rhānya^ó lapáttyá. Átkügyi hát á jányát úra, ho gyággye^k me^g ügy kēnye^rhānya^ó lapátot ke^{ccsōn}. Adott is á zözvegyásszony, de jász montá já jánnák:

„Mond még á^{pádnák}, végye^k el engē^m felese^{ig}ű, maj lēs^z kēnye^rhānya^ó lapáttyá is.”

Itt á szége^{ny} embér ügyet gondolt, elvettē já zözvegy asszont felese^{ig}ű. Lēt^t osztán sze^{ny} vona^ó lapáttya is, szakajta^ója is, kēnye^rhānya^ó lapáttyá is, de oda lēt^t á hāzi be^kesse^g. Mert bijony — a hogy szokot törtē^{nny}i já vilāgbá — á mostohának csāk á ze^dēs va^{ót} e^dēs, á mostohá jánnák mē rroszab dolgá va^{ót} mellettē já sēnki kutyájānā. Ege^{sz} álla^ó nap ki sē át á munkāba^ó, me^g is minde^g pizsok-mocsok va^{ót} á ve^{gi}. A mostohāja örökeⁱ sarcolta, örökeⁱ rájtá járt á nyelvē. Há jelmēt á vásárrá, feketē muhár

* Az ,a^ó, e^ó, ei^t diftongusok, s bennök az első hang az erősebb; az ,â^t tompa zárt hosszú ,â^t, az ,â^t nyílt rövid ,a^t, az ñ orrhangú ,n^t.

kende^o, fodros vigána^o, kámásli jáz e'désnek, á mostohának mé
kkoppánt á szömé te^olë.

Éccér egy vásárnáp elméntek minnyáján á tēplombá, csak
á szügeⁿy mostohá já mmáratt othon. Á mostohája összööntött
egy ve^lká lēncse^t még egy ve^lká hāmut, hogy válogássá ki já len-
cse^t ágyig, míg e^ok á tēplombá lesznek, mer há mēnnem lész,
majd eszt még eszt tēszi ve^llë, nem ja^o jár

Itt á szügeⁿ jány á hogy mágabá máratt elkesztë já na csi-
rást, rivást, mi cssinájje^k má je^o, mi téve^o lēgye^k má je^o.

Á hogy ot ridogá, keze^t tördeji, hát éccér csak mējjelēnyik
ele^ottë egy ja^oteve^o tünde^r, ászt ke^rdēzi te^olë.

„Hát nekēd e'dēs jányom, mi já bájud, meⁱ risz ojjan ke-
servesen?“

„Hodnë sírne^k, hodnë ríne^k — asz monygyá á jány —
mikor áz á gonosz mostohám összööntött egy ve^lká lēncse^t még
egy ve^lká hāmut, oszt ászt háttá, hogy válogássám ki bele^ole, míg
e^ok á tēplombá lesznek, már máskülömben ve^lgire jár á ze^lle-
tēmnek.“

„Sohá sē bústj azon ojan nágyon e'dēs jányom, csak tē
e^otōsz fēl, oszt erigy el á tēplombá, maj kiválogatom eⁿ, mi
ttë odá lészēl.“

Fēle^otōsztettë á jánt gyönyörűseⁱgēszsze^p ezüst ruhába, oszt
mēmmon^tá neki, hogy māj há jáz isteni tisztēletnek ve^lgi lēssz, nē
várjá be jáz eⁿekle^s ve^lgit, há hāmáreⁱbb gye^ojje^k ki, mind á
többiek. Mikor pegyit á tēplom ajtyán kile^p, ász monygyá má-
gába: „kōd ele^ottem, kōd utānnám, engēm sēnki sē lāsse^k!“

Á jány még is íge^rtë, hogy mindēnt úgy tēszi, á hogy á
ja^oteⁱve^o tünde^r háttá.

Itt lelkēm terem^tettë bemēgyēn a sze^p jány á tēplombá
já zezüst ruhába, lejül á zelse^o sze^kbē, kivēszi já zezüst fēdelű
imácságos könyve^t, el kezd imátkozni. Beszeⁱhetett ott osztan
többet á páp ákármit, sēnki sē hālgátott rá, csak á sze^pseⁱges
sze^p jánt ne^lztë mindēnki. E^pen á kiráfi is ott va^t á tēplombá.
Ahogy mēllättá já kárba^o, minygyá elnyomút á szivē e^rtë, nyo-
máskodott is á jány fele^o, de sēnki sē tuttá mēmmondányi, ki-
csodá, micsodá.

Mikor pegyig kigyött á tēplom ajta^on — kōd ele^ottem,
kōd utānnám — úgy eltűnt, minthá já fe^od nyeltë va^oná jel. —
Akkorrá má tisztára ki va^t válogátvá já lēncse já hāmuba^o.

Gyōnnek házā já többiek is á tēplomba^o. Á mostohája
ügyenēssen neki állott.

„No te loncosos, no te condrá, no te lompos kutya, mēttētted-ē,
já mit rád bisztám? Bēzzég há láttád va^oná va^t most á tēp-
lombá jēgy gyönyörűseⁱgēs sze^p kisasszony fe^ogyig ére^o jezüst
ruhába, á vva^ot csak á sze^p, nem ojan cáfatos min tē te!“

Ász mongyá erre já jány.

„Hēē — láttám eⁿ ászt, láttám eⁿ ászt!“

„Honⁿát láttád va^oná tē jászt te sēmⁱre^ovála^o?“

„A gánájdombra^ó!” — ás sz mongyá já jány.

„Erregy te veⁿ diszna^ó — ás sz monggyá jáz urának — hând sze^t mingyá jázt á gánájdombot, hod nê áhásse^k rá többet ê zá gyálázatos!”

Más vásárnapra mâ jéggy ve^ka kásât végyített összö égy ve^ka lencse^{vel}, hod széggyê ki bele^lê, míg a tēplombá lésznek, mer külömben csúnyát lát.

Itt á szēgeⁿ jány á hogy mágábâ máratt, csak elfakatt sírvâ, — mi te^{ve} lēgye^k mâ je^ó, mi lész mâ je^ó bele^lê, hâ nem tejjesítyi, á mit á mostohâjá pârâncsolt. De mégint mējjelēnt neki já ja^ó-te^{ve} tünde^r, á ki mágârá váláltâ, hogy māj kiszēmēji e^ó já lēncse^t, csak mēnnye^k el bâtrân á tēplombâ. Mos mâ tisztâ szín ârány ruhâbâ e^tőszttē, oszt ja^ó á lelkire kötte, ho ccsak ú ttēgye^k, mind másszor.

Á jány úgy is tett. — Á kirâfinâk me^t he^ccēerte jobbân mētteccētt á zárâny ruhâbâ, de tēplom után mégint híjjâbâ sietettt ki utânnâ, merd á jánnâk á tēplom ajtyâ ele^ótt — kōd ele^óttē, kōd utânnâ — êccēre nyomâ veszētt.

Mikorârá kigyōttek á tēplomba^ó, á lēncse ê cēemig ki va^ót tisztítvâ já kâsâbâ.

A mostohâ mégint csak ott kesztē, á hol másszor elhâtâ.

„No te rongyos, no te mocskos, no te ijjen, no te ojjân, hât mi cecinâtâ, mí mink á tēplombâ va^óta^ónk!?” — Bēzzēg, hâ lát-tâd va^ónâ, ot va^ót á tēplombâ mégint á zá sze^p herceg kis-âsszony tisztâ szín ârány ruhâbâ, nem ojjân condrá va^ót â, mint tē te.

Ász mongyâ erre á jány.

„Hê, — láttâm eⁿ âszt, láttâm eⁿ âszt!”

„Ugyân mâ honnât láttâd va^ónâ tē jásztt te sēm̄mirevâla^ó?”

„Á kâpufê^tfâra^ó!”

„Erregy tte veⁿ diszna^ó, szēd sze^t rōktōn âszt á kâput, hod nê áhásse^k rá többet ez á gyálázatos e^letü.”

— Hârmâgyik vásárnap mâ mâkot ōntōt neki jōsszō lēncse^{vel}, ho gyâbba^ó vâlogâssâ ki, míg e^ók á tēplombâ lésznek.

A szēgeⁿ jány mégint csak elkesztē já nâ essirâst, hogy vâlogâssâ e^ó ki já lēncse^t á mâkba^ó já zâlât á kis ide^ó âlât, míg á többijek á tēplombâ lésznek. De já ja^ó-te^{ve} tünde^r mēm-mēg kisegítētte, mind mâ ke^ccēr. Fōlê^tőztettē mos mâ gye^mânt ruhâbâ, oszt elküttē já tēplombâ, de ja^ó á lelke^re kötte, hogy úgy vigyâzze^k, hogy mikor á tēplom ajtyân kigyōn, le^pje^k rá já küszōgre. — Merd á kirâfi, hogyím mindēn âron mēgâkârtâ tugynyi já sze^p jány kile^tētt, âsz gondolta ki, hogy szurokvâl ōntetyi be já tēplom küszōbje^t, hogy így māj ha rá le^p á jány, belêrâgâd á cipe^ójē, ârrâ osztân māj mē ttânâjâk á visele^óje^t.

Úgy is va^ót. — A jány mikor kigyōtt á tēplom ajtyân, râle^pētt á küszōgre, oszt lēmârât á zēggyik cipelle^óje á lábâra^ó.

Mikorârá já többijek kigyōttek á tēplomba^ó, mâ âkkor e^ó

jött ült a lencse mellett, ú ttött, mintha éppen akkor veszeszté va^ona be já válogatást.

Ász monygyá neki já mostohája.

„No te ronda, no te cefre, hát mivel tesznye^ktted el á zide^ot, mí mmink á tēmplombá va^ota^onk? — Bűzzég ha láttád va^ona, megint ot va^ot á tēmplombá jáz á sze^p herceggkisásszony, csak ú essüperté já fe^odet utánná já gye^mánt ruhá, á vva^ot ám á sze^p ján, nem olyan mint té te mocskos!”

Ász monygyá jerre á jány.

„Hé — láttám eⁿ ászt, láttám eⁿ ászt?”

„Honnát láttád va^ona té jászt te csúf ja^oszág?”

„A hidás teteje^rre^o!”

„Erregy te veⁿ diszna^o, hând szeⁱt minygyâ jast á hidást, hod né áhásse^k rá többet ez á gonosz eⁱletü.”

Mit va^ot mit tēnnyi, á szégeⁿy embérnek me^g á hidását is szeⁱjje^l kellött hānnyi.

Másnap reggel kihirdetyik nágy fēnsza^ovál á városhá, ho gyáz á jány, a ki ijen még ijen cipe^ot elveszített, jelēnkēzze^k á kiráji udvārbá, merd ászt á kiráfi felesel^gú ákárjá vēnni. De bijony nem jelēnkēzett ott sēnki. A kiráfi nem háttá ānniyá já dolgot, mēmmontá já fēlse^gés āpjānák, hogy á llész á ze^o felesel^gü, á kinek á lábārá ijik á cipelle^o, vācssēnki.

Akkor oszte^{ng} ász tētte^k, hogy házra^o házra járták, á hol elāda^o ján va^ot, feltra^obāták á lábārá já cipe^ot, kije^rre ijik. Ve^kte^rre ele^rtek á szégeⁿy embēr házāhó jis. Ott á gonosz mostohá á kād alā bújtatta já sze^p jányt, á ze^dēs jányāt mē fōlcicomāztá, hogy māj mē teccik a kirāfinák. De bijony nem teccett á. Fōl-tra^obātattyá já cipelle^ot is velē, de bijon sēhoccsē mēnt á já nnágy trāmpli lábārá, pegyig māj mē szākāt belē, úgy hūsztá. — E ssē já.

Éccēr csak elkezd ēkkis kākás kukorikolnyi já zudvāron.

„Kukurikú, — á kād álāt á sze^p jány!”

„Hēss te kākás, hēss te kākás!” A mostoha elkesztē úszkeⁿyi, hájkāsnyi já kākást. De já kākás nem háttá mágāt, fōlszállott á ke^mēnyre, onnān kijābātá torká szākātāba^o:

„Kukurikú, já kād álāt á sze^p jány!”

A kirāfit gond üttē. — Fōlfordittyák á kādāt, hát lelkēm teremttē csākugyān ott kuporog álātá á sze^p jány. Fōltra^obāj-ják á llābārá á já cipelle^ot, hát úgy rá jillēt, mindhá ēgyenēsen onnān nye^ot va^oná ki.

Á kirāfi māj kiugrott a be^oribe^o örōmeⁱbe, ātōlelté á jánt, oszt áaszt montá neki:

„Tē ja zenyim eⁿ á tied, āsa^okāpā sē vālaszt el ēgymāsta^o.”

— Azonteⁿsten minygyâ még is ūlte^k á fenē nágy lākodālmāt. Most is eⁱnek, há mē nnem hālták.

(Gömör m. Hanva.)

ALBERT JÁNOS.

Gyermekversikék.

Kiolvasás.

Égyedem bégyedem tūr búr	Tarka tyukot étetnek
Szakálas Bérnáth kendēr tánc	Előjön egy fél nyaku
Komá romba mit kiáltsz	Nem vagyok én félnyakú
Én ángyomat kiáltom	Király lovát patkolom
Kelemén komám kertjében	Arany szöget kongatom
Sipolnak, dobolnak	King kong ki
Gálic követ törnek	Ezt dobd ki !
Ez alatt a hid alatt	

(Bars m. Léva.)

SZALAY GYULA.

Mit beszélnek az állatok.

A koncon összevesző kutyák azt mondogatják egymásnak :
Hogy a huuús, hogy a huuús !? -- Öt hat garas, öt hat garas !

Mikor pedig valaki bottal közéjük vág : Favíg, favíg, favíg !!!
ordit mind a kettő és szalad világgá.

(Tisza-Dob.)

JAKSICS LAJOS.

Tájszók.

Csik me g y e i e k.

lógándo zni elé s hátra :	dongáknak a fenéken kívül
föl s alá járni és így a napot	eső részei.
semmittevésben töltöni.	orda : még sajtta át nem ala-
majorság : a házi szárnyas	kított édes turó ; ha a fris
állatok.	ordát savóval összekeverve föl-
maszutálni : kedvetlenül fog-	melegítik, a z s e n d i c e nevű
lalkozni valamivel. „Eréggy ne	ételt nyerik.
maszutálj : dolgozzál seré-	o s z t á g, o s z t á n : azután.
nyebben.	o s z t o v á t a : szövőszék.
ma t a t : keresgél.	összegű z s ö r ö d i k : össze-
mégabrukálni, elhusán-	zsugorodik.
golni : megverni.	p e n e t e j : pemete.
mégejtintém ezt a lisztet :	p ě r n e : a menyasszonyi ho-
hamarosan megszítálok.	zomány.
mejjék : azon fonál, mely a	p e p e : így nevezik a kis gyer-
szövőszék hosszában a nyisten	mekek a kenyeret (k i n y é r,
és bordán át nyúlik, s a melybe	k ě n y é r).
az úgynevezett o n t o k o t	p i t y ó k a : burgonya.
beleszövik.	p ó k a : kis gyerek pólyája ; b e -
mincsább hogy : mint sem hogy.	p ó k á l n i : pólyába bekötni ;
minnyá : mindjárt.	p ó k a k ö t ő.
ontora : hordónál, dézsánál a	p o r o z s m i t á l : prézsmítál.

(Csik-Madaras.)

GIDRÓ J. BONIFÁC.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XX. kötet.

1891. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

A VÉGTELEN KÉRDÉS.

(Olvastatott a Magy. Tud. Akad. 1890. dec. 1-én tartott ülésében.)

III.

Múltévi áprilisban megjelent Ballagi Magyar-német szótárának⁴ hatodik kiadása. A rá vonatkozó előszónak végső szakaszában azt olvassuk, hogy 'e kötet kinyomatása csaknem öt évet *vett igénybe*, mely hosszú idő alatt oly kifejezések törlése mellőztetett, melyekre nézve világossá lett, hogy közérvényre jutni nem birnak és végkép elejtendők.'

Ez az egypár szó sokat mond. Tehát vannak végkép elejtendő új szók. Csakhogy ez Ballagi előtt az évek hosszú során át folyó vita közben csak akkor 'lett világossá', mikor már késő volt; mikor már nem foganatosíthatta az újabb szótárakban lézengő szók törlését. Ez újabb kiadás a következő adatokat szolgáltatja: A nem élő, a lehetetlen szók egy részét nem találni benne. Hogy hányadrésziük az, nem mondhatom meg. *Incs, ind (indító ok), alor, bátör, dedség, hágonc, magánc, ráda, gyógybátan* és más effélék kimaradtak; de benne vannak: *állab, egy-emü, fénypipere, pip (pipere) kület* és más ilyen szók. Hogy emezek a törlendők közé tartoznak-e, vagy sem, és hogy mely szókat kell vala elejteni, az iránt nem tájékoz bennünket a szótáriró. Még a ritka használat jegyét sem találjuk ebben a szótárban. Az ilyen jegy legalább sejtetné velünk, hogy melyek azok a 'közérvényre jutni nem biró kifejezések.' Így azonban csak annyit tudunk róluk, a mennyit a legújabb kiadás megjelenése előtt tudtunk; úgy hogy az előszóbeli fontos közlésnek eredménye egy nagy kérdőjel. (Az *l. (lásd)* jegy teljes zavarba ejti itt a szótár vizsgálóját; pl. *érzerő, l. erő-erő*. Ez a kifogástalan kifejezésnek kedvez; ellenben: *függő-ágy. l. függ-ágy*. Itt a *lásd* a korcs szóra mutat, mint közkeletűre. Továbbá: *nézőpont*, mellett *nézpont* is áll minden jegy nélkül; *mozgástér* mellett *moztér*. Végül van itt *gyühely* és *gyülhely*; csak az egyedül helyes *gyülöhhely* hiányzik. De találni itt *gyülőpont*,

gyűlötér és viszont *gyűltábor* szókat is. Ilyen adatok nyomán lehetetlen eligazodni).

Nem csodálom, hogy a t. értekező, harmincnégy év alatt írt értekezéseiben többször ellentmond magának. Legújabb dolgozatában ezt mondja; „A nemzet alig húsz év alatt (az Akadémia megnyitásától a forradalom lezajlásáig) egyszer csak azon vette észre magát, hogy mindent szabatosan kifejező nyelven beszél‘ sat. Továbbá : „abban a hiszemben éltünk, hogy véglegesen megállapodott nyelven beszélünk és írunk.‘ Idéz is egy szakaszt KEMÉNY Zsigmondnak a Pesti Napló 1853-dik évfolyamában „Élet és irodalom‘ címen megjelent egyik cikkéből, mely a nyelvújítás diadaláról szól (16). E szerint minden a legszebb rendben volt 1853-ig. És íme négy évre rá a „Nyelvújítás és nyelvrontás‘ írója keservesen panaszkodik, hogy az „évtizedek óta dagadozott újítási ár mily siralmas állapotra juttatta írói nyelvünket!‘ Ez a nyelv tehát tagtársamnak akkori nézete szerint, abban az időben éppen nem volt „mindent szabatosan kifejező‘ és „véglegesen megállapodott‘ nyelv. Meg is jövendölte ő, hogy ha azon az úton tovább haladunk, bábeli zavar lesz a vége.

Baljósolata teljesedésbe ment, és a mi a legkülönösebb benne, a szomorú állapot bekövetkezését nagyban elősegítette magának az értekezőnek a javítás munkája ellen tíz év óta folytatott küzdelme. Ballaginak, a nyelvészet veteránjai egyikének sokan hallgatnak a szavára. Aztán könnyű föladat is olyan szó után indulni, melynek a megfogadása legkisebb munkába se kerül; a mely egyenesen fölbátorítja a megszokotthoz ragaszkodásra a kényelmet, a gondolkodni restellést, a semmítést; sőt érdemszerzést helyez kilátásba az e csinált uton haladók számára, komolyan elhitetvén velük, hogy ilyenképen megmentik a nemzeti nyelvnek veszélyben forgó ügyét. És ha valaki ezenfölül még le is szidja az ortológiát, az az efféle tevékenység alapján a nyelv ügye bajvívójának tartja magát.

Az értekezőnek későbbi vészjósolatai, azok tudniillik, a melyeket 1881. óta hangoztat, nem valósultak. Az új szók közül a rosszak, a szólásbeli soloecismusok és másnemű vastag hibák legnagyobbbrészt ma is divatoznak; megróvjuk pedig egytől-egyig, tizenhét év óta, minden alkalommal. Csak néhány adatot hozok föl ezúttal: *Hitoktatás, hitoktató*; a *görög nyelv oktatása* (e h.: *hittanítás* sat. — *Oktatni* csak élő teremtetést lehet). — *Osztom nézeteit* (e h. *osztozom nézeteiben*). — *Részt vett a vadászatban*,

értekezleten (tehát *rajta* vett részt nem *benne*). Ez az érzet *urall engem* (e h. *uralkodik rajtam*). Mintha soha se hallották, vagy olvasták volna az ismeretes verset: „Adja isten, hogy a magyari a félvilág urallja” (azaz *urának vallja*). „Zene van ott *naponta*, e h. *naponként*, vagyis *mindennap* (*naponta* am. *bei tag*; *éjente: bei nacht*). „Adja isten *megélned* azt a napot”, tehát nem: *megérned*, hanem az *erleben* mintájára: *megélned!* „A *holland* király”, e h. *holiandi* v. *hollandiai* király.

Segédigés szenvedő forma (új passzívum) pl. *el lett határozva*; *ki lön mondva* sat. ARANY János már 1867. évi főtitkári jelentésében úgy mutat rá, mint „a feloszlás processusának szembe ötlő jelére.” A másik külszenvedőnek úton-útfélen való használata; pl. „a mi az előtttem szóló *által felhozott*” sat. Mikor egyszerűen ezt mondhatnák: „a mit *felhozott*.” (Simonyi Zsigmond kimutatja a Nyelvőrben (XIX.451—455), mily különféle módokon lehet a szenvedő szerkezet elkerülésével magyarosabban és világosabban beszélni). Az *által* szónak helytelen alkalmazása; pl. Lemásoltatta *öccse által*, e h. az *öccsével*. Ki *által* üzented? e h. *kitől* üzented? A német-magyar *ír-oz* képző-féle még ma sem enyészett el: *zseníroz*, *traszíroz*, *financíroz*, *kontingentiroz* sat.

Az összetételek előtagját a többi közt így is csonkítják: *kultur-harc*, *kultur-politika* sat. A magyar csak a latin formát használhatja szabatosan: *kultura*; következőképp összetételben vagy a főnevet, vagy, a hol ez nem lehet, (összetétel nélkül) a jelzői alakot használja: *kulturai* v. *kulturális* politika sat. — A tagok szabálytalan szétválasztásának kézzelfogható példája a *föltételez* műszóval való bánásmód. Jelentése: *föltételül kíván valamit*; pl. „Az eladott birtok átadása az egész vételár kifizetését *föltételezi*.” E szóban a *föltétel* valódi compositum; mégis széttagolják így: ... *tételezi föl*; ilyesmi *föl* nem *tételezhető*; azt *tételezi föl*, hogy nem *tételezném föl* róla” sat. Továbbá: összetévesztik a *föltesz* (supponit, praesupponit) szóval: „Már ezt nem *tételezem föl* rólad, e h. nem *teszem föl* rólad.” Az utóbbi, vagyis a *suppono* helyes alkalmazása már a ritkaságok közé tartozik, és a *föltételez* csak a végre termett, hogy a legjobb szók egyikét kiszorítsa a forgalomból. — Hallgatok a hibás szóegyeztetésről, vonzatról, szórendről. Ezeknek a fonáksága fölülmúl minden fogalmat. Hiú remény is ott várni helyes szöfűzést, a hol még az egyes szónak is a valódi jelentéstől lényegesen eltérő, sőt a valódival ellenkező értelmet is tulajdonítanak. Mindez csak arra mutat, hogy a nyelv természeté-

nek figyelembe nem vétele nem ismer különbséget szó és szófordulat között.

Ime tisztelt Akadémia, így beszélnek és írnak jelenleg magyarul; még pedig nem egyszer jóhírű írók, szónokok sat. Az édeskevésre szigorodó kivételek meg nem cáfolják, a sajtó termékei és a nyilvánosan ejtett szavak pedig egyenesen megerősítik panaszomat. Ballagi mégis félti a köztünk vitás alkotások útján állítólag elért vívmányokat és attól tart, hogy az újabb ortologia „habozó állapotba sülyesztheti nyelvünket”! Soha se aggódjék tagtársam. A hibás beszédnek még soha se volt oly nagy a stabilitása, mint a mostani időszakban, a melyet ő annyira magasztal.

A miket itt fölhoztam, nem-egészséges állapotra vallanak. Előidézéséhez a t. értekező, mint mondtam, tőle telhetőleg hozzájárult; és ez kétségen kívül egy neme a velünk szemben kivívott diadalnak. De én ezt a diadalát ellene fordítom, mint súlyos vádat. A Kazinczy-korabeli merész újításnak, nem is említve a szerfölötti buzgalmat és ezzel együttjáró lázas sietséget, leginkább az szolgál mentségül, hogy a szóalkotás kérdése még akkor nem volt oly mértékben kifejtve, mint a mostani időszakban. A nyelvészet ma sokkal több adattal rendelkezik ezen a téren is. Elég időnk is volna, hogy (B. akkori szavaival) „nemzeti legdrágább birtokunkat nyugodt elmével rendezzük” sat. A rendezésnek akadályozása tehát most és ilyen körülmények közt nagy beszámítás alá eső cselekvény. És a beszámítás annál nagyobb, minél igazságtalanabb a vád, a mellyel az értekező terhel bennünket. Ime 1881 óta azzal izgat ellenünk, hogy a nyelvet meg akarjuk fosztani szükséges szavaitól. Hogy mily roppant szükségesek a vitás szók, kitetszik már az értekezésemben ízelítőül elsorolt nagyszámú mutatványokból is. Tagtársam állítása a hangosan beszélő tényekkel, a valósággal ellenkezik; és a rajta alapuló vád — kevesebbet nem mondhatok róla — minősíthetetlen.

Ballagi 1881 óta jeles íróinkra, költőinkre, szónokainkra hivatkozik hol egyes szók, illetőleg egész alkotásmódok, hol az „en bloc” elfogadás védelmében. Untalan olvasni dolgozataiban a jelesek neveinek hosszú sorát, mintha műveikben csakúgy hemzsegne a korcs szó, és mintha e nevek arravalók volnának, hogy minden rossz új szót törvényesítsenek. A nyelvész úgy tesz jó szolgálatot a nyelv ügyének, ha a kitünő írókra és szólókra hivatkozva, gondolataik szépségét, szólásaik velős magyarságát tünteti föl, nem pedig úgy, ha a műveikben előforduló hibás szókat

szembe állítja a nyelvtörvénnyel és nyelvdudománnyal. A szabálytalan alkotást még a legjelesebb név varázsa se teheti szabályossá.

Vörösmarty *látkör*-t írt, Arany János *kötszó*-t — mondja Ballagi. Én saját magamra, mint nyelvészre ennél jóval sujtóbbat mondhatok. Volt egy idő, a melyben: *kötviszony*, *kedély*, *tévút*, *igényel*, *indokol* és más olyan szókat használtam, a melyeket most a kores alkotások közé sorozok. (A t. k. l. „Adalékok a magy. szóalkotás kérdéséhez” c. dolgozatomat. Akad. Értekezések. 1870.) Illeszem, hogy mások is így jártak az ilyen szókkal. De hadd szóljon kiki csak magáért. Azt a keveset, a mit tudok, vagy tudni vélek, nem egyszerre tettem magamévá. A nyelvbővítésnek jó és rossz alkotásaival, hogy úgy mondjam, együtt öregedtem meg. Most, miután fölismertem akkori tévedésemet, bevallom inkább teljes nyíltsággal, semhogy elnémítsam tudományos fürkészeten alapuló jobb meggyőződésemet.

És vajjon nem épen ilyenformán nyilatkozik-e Arany János az 1867. évi főtitkári jelentésben? A „szemenszedett germanismusokról” szól ő, „e ragadó mételtyről, melytől ide s tova senki sem ment”; és mondja végül: „Így van; szavaink, szólásmódjaink s ezek minden oly árnyalata, melynek megfelelő nincs a gondolatainkat irányozó idegen nyelvben, lassanként elhalnak, kivesznek.” Szerinte tehát a meglevő jó szót is kiszorítja a használatból a hibás új szó. — Annak jeléül, hogy az idegen észjárás követése az egyes szókban is mutatkozik, Arany fölhozta előttem ezt a széltiben divatozó soloecismust: „Hol *aludtál* az éjjel?” e h. „hol *háltál*?” és megjegyezte, hogy a magyaros *hálni* egyike ama szóknak, a melyekről fönnemlített jelentésében általánosságban azt mondotta, hogy őt magát is „meglepik ma szokatlanságuk által.”

Ha t. tagtársam jónak látta az Arany János használta *kötszó*t, *kedélyt*, és más efféle kifejezéseket bemutatni, miért nem csatolta hozzájuk, hogy csak egyet említsek ezúttal: a *gazdászatot*? Ott áll ez a szép szó a „Darázsok” című vígjáték 547. versében: „Följegyzem másodikul ezt: a *gazdászat* föl se vevőjét.” De a jegyzetben mondja Arany: „Bocsásd meg Apolló e rossz szót; másképp nem lehetett az itteni játékot sejtetnem.” (Aristophanes ford. l. k. 237. l.). Ezt a szót B. mind a szótáraiba, mind az 1881. évi jegyzékbe iktatta, a melynek (a jegyzéknek) szavai szerinte „a nyelv géniuszának megfelelő” alkotások.

Vörösmarty *látkört* írt, igen is. Irt ő *ajánd*-ot is *ajándék* helyett („Csongor és Tünde”); és ebben senki se követi; megalkotta

a *szivar* szót, a melyet, ha hibás is, mindannyian használunk. De irt ő olyasmit is, a mit a neologia védelme nem idéz. Irt egy olyan szóképzés ellen, a melyet B. melegen pártol. A *nok nők*-ös alkotásokról így szól (folytatólag): „Alig van ennél a nyelvben valami izetlenebb s egyszersmind ragályosabb; mert a legeggyűbb ember is képes ily szótat koholni. Nem volna dísztelen vállalkozás egy *nok nők*-irtó társaságot szerkeszteni. Annyira ment már ezen csúnyaság, hogy‘ sat.

Kölcseyt az újítók sorába iktatja tagtársam. Ezen a néven azt a Kölcsey Ferencet érti-e, a kinek a műveiben keresve sem találna olyan szótat, a minők a tárgyalás alattiak; a kinek a t. k. a szókurtitást is tárgyaló dolgozatában nem akad a korcsok közé tartozó egy visszametszés is? Arra a Kölcseyre hivatkozik-e, a ki ezt mondta: „Barczafalvinak, Folnesicsnek, Pethének s más hasonlóknak igyekezeteik minden okosabbat nevetésre, vagy boszúságra indítottak?“ (Minden munkái. 2. kiad. IV. köt. 160. l. — Thewrewk E. „A helyes magyarság elvei“). — „Új szók“ című értekezésében így szól Kölcsey: „Ha szócsinálás van kérdésben, nyelvtudósainkat három rendre lehet felosztani... Másik (rend) az, mely a nyelvet philologi tudatlanságból nagyon is szegénynek tekinté, s minden vásári német románkát g o m b a m ó d r a t e r m e s z t e t t ú j s z a v a k k a l fordítgatott; s publicumunkat a szükséges és helyes újaktól is rettegni kényszerítette.“

Berzsenyit is szembe állítja B. az ortológiával. Nos Berzsenyi ezt írja Kazinczynak: „Valóban Bohógyi balgatagsága engem korántsem sért annyira, mint Helmecczynek viszketeges dühe, mely szerint az ő neveltséges szavaival verseimet ismét bepiszkolta.“ (L. P. Tewrewk E. említett pályaművét. Megjegyzem, hogy ezt a tételt kihagyta Berzsenyi a levélből; de fenmaradt a fogalmazvány.) Ez azt jelenti, hogy a szókurtitó Helmecczy, mint költemény-csiszoló, neologizmusokat csempészett a Berzsenyi verseibe. Hasonló szerepre egyébiránt más nyelvművészek is vállalkoztak akkor. Azok között, a kik Ballagi kijelentése szerint, a Nyelvőrnek „a vandalizmus határos eljárása ellen tiltakozó állást foglaltak“, egy nyelvész is szerepel: Imre Sándor (1884. évi Érték. 18). Ballagi a neologia bajvivójának tartja. Az Akadémiától dicsérettel kiemelt pályaművében (Idegen és hibás szók és szólások bírálata) mi ortologusok az ő módfeletti óvatosságát és tétovázását róvtuk meg. Lássuk, mit mond Imre Sándor abban a pályaműben: Nem is említve azt, hogy pálcát tör számtalan szó fölött, a melyeket B. pártol, hogy

a rövidítéseket így címezi: 'fontos csonkítások, sérelmek, érzékeny, ha nem veszélyes metszések', óvatossága és tartózkodása igazolására ezt mondja: 'megváltozhatatlan tény hatalmával állunk szemközt, mely helyzetben a meglévők (meglévő hibás szók) egy részét megsemmisíteni lehetetlen' (94). A másik részt tehát még ő sem tartja kiirthatatlannak. Kérdelem, hogyan fér ezzel össze Ballaginak az az állítása, hogy a használatban lévők mind megtámadhatatlanok? — Így végig mehetnék a jeles írók, szónokok és nyelvészek művein, részletekbe hatólag kimutatván, hogy a t. értekezőnek rájuk hivatkozása még a legjobb esetben is kételű fegyver, melyhez jobb lett volna nem folyamodnia. De az itt elmondottakból is eléggé kitetszik, mily fényes sikerrel védi Ballagi az 'alkotó genialitást' a 'betűragó, meddő tudakosság' ellen (Legújabb Ért. 21).

A t. értekező az ortologia néhány szabályának bírálatába bocsátkozik. Erre a térre örömet követem őt; mert itt egyik-másik különleges kérdést megvilágító eszmecsere támad, a mely a nyelv ügyének csak hasznára lehet. Mi tudvalevőleg rosszálljuk az ígétős előtagú összetételeket. Az értekező e szóalkotásmód törvényessége mellett im ezeket hozza föl: Szerinte 'a szóalkotás... a nyelvtani kategoriák (név, ige, particula) megkülönböztetésével nem sokat gondol..., mert, különösen nálunk, számos ígétő most is név számban jár, mint *nyom* (premit és impressio), *vágy* (cupit és cupido), *vész... zár'..* sat. (12. 13). — 'Nem sokat gondol!' Annyi bizonyos, hogy a nyelvrontó szókoholás nem igen törődik vele; de a nyelvnek alkotó szelleme nagyon is megkülönbözteti a kategoriákat. Ebben: *nyomvesztés*, *nyom* nem főnévszámban jár', hanem valódi főnév; ezekben: *vágytárs*, *vészmadár*, *vágy*, *vész* kétségtelen nevek. T. barátomnak föntebbi taglalása nem új. Olvastuk már 1881-ben; meg is cáfoltuk. Okainkra, mint látom, nem felel. Azt mondtuk akkor, és ismétljük ezuttal, hogy Ballaginak az ilyen szók kettős minőségére hivatkozása legjobb bizonyíték az ígétős összetétel ellen; mert kézzelfoghatóvá teszi a különbséget, például a szabatos *fagy-pont* és a rossz *forr-pont*, továbbá (*lesben áll* révén) a kifogástalan *les-hely* és a korcs *lát-határ*, *rak-part* sat. között.

Az értekezőt saját szótárai is megcáfolják. Szerinte: a *gyakfa*, régi összetételnek előtagjára, a *gyak* szóra mi erőnek erejével ráfogjuk, hogy főnév' (13); és íme: a *gyak* ott áll szótáraitban úgy is mint ige, úgy is mint név. Ugyanez áll a tagtársam-

tól (ezekben: *csal-étek*, *csal-tojás*) szintén igetőül bemutatott *csal* szóra nézve is. Szótáraiban az igeidom mellett főnévi minőségét is magyarázó és példákkal megvilágosító külön cikk ismerteti a *csal* szót. Összetételben tehát főnév a *csal*; következésképp nem szükséges *csalóétket*, *csalótojást* mondani; föltéve, hogy *csalétek*, *csaltojás* csakugyan élnek a népnyelvben; a minék a kutatásába itt nem bocsátkozom. A *fenkő* szót illetőleg, a melyről szintén megemlékszik tagtársunk, az „Értsük meg egymást” c. értekezésemben előadottakra hivatkozom azzal a hozzáadással, hogy Márton és Pápai P. szótáraiban nem *fenkő* áll, hanem *fénkő*; Kresznericsben plane *fénykő*.

Ballagi fősorolja az olyan szólásokat is mint: *nemakarom bántja*, *találomra mondta*, *veszekedhetnékje van* sat. (12). E humoros, pajzán kifejezések, mint kiváltságos rendbontók, kifognak minden szabályon; és épen ez teszi őket elmés ötletekké. Szabályosan alkotva nem is képzelhetők. Ezek igazolnák az igetős összetételt? Bugát Pálnak neheztelő szelleme méltán tiltakozhatik az ellen, hogy az értekező, a ki annak idejében nem fogadta el a (Bugát-faragta) *mástolás*, *utbollás*, *hámbuló* sat. melletti bizonyítékul a *reggeliz*, *estveliz*, *nappaloz*, *hátrál*, *ujráz*, *éljenez* sat. közkeletű szókat, most maga hord föl ugyanilyen kifejezéseket az igetős összetétel igazolására, a mely pedig szintűgy ütközik egy soha kétségbe nem vont szabályba, mint a *mástolás* sat.

Az értekező tehát most egészen a Bugát álláspontját foglalta el. Csakhogy kevésbbé tartózkodó mint Bugát, a ki saját találmánya igazolására csak annyit mond, hogy „a nyelv egészen egyéni különösségekből áll.” (De van egy mérsékelt és kifogástalan tétele is: „a nyelveknek egyéni sajátásaik vannak”); Ballagi ellenben, ama régi és közhasználatú kifejezésekre rámutatván, egyenesen azt bizonyíttatja, hogy a magyar nyelv szóalkotás tekintetében a legbogarasabb nyelvek egyike, a mely se törvényt, se határt nem ismer e részben.

Az angolban szakasztott olyan igeneves szerkezettel találkozunk, a minő a magyarban ez: *író szerek*: *writing materials*, *moso ház*: *washing house*, *vívó keztyű*: *fencing glove*; és így tovább: *looking glass*, *measuring chain*, *cooking wessels*. És senki-nek se jutott eszébe: *write-materials*, *wash-house*, *look-glass*, *fence-glove* szókat faragni. Ilyesmit csak a mi újtóink lelkesedése teremthetett; és lön: *írhéj*, *íridom*, *jármű*, *járkóroda*, *váleset*, *válfaj*, *vihely*, *vikard*, *látcső*, *látideg*, *mérkaró*, *mérlánc* sat. sat.

Az értekező így szól tovább: 'Ezeket tekintetbe véve, a Nyelvőr akkor jár el helyesen, ha nyelvszabályát így formulázza: 'Tekintve, hogy nyelvünk az igetős összetétel helyett rendszerint igeneves szerkezettel él: igetős előfelü compositumok alkotását nem javasolhatni.' (Következik a magyarázat. 13). Ez aztán a nyelv-tudományba -átültetett oportunizmus! A formulázás is különös: 'az igetős összetétel helyett'; mintha az efféle összetétel volna, vagy lett volna egykor az igazi forma!

Ez az egy szó: *rendszerint* hatástalanná tenné a szabályt nemcsak a multa, hanem a jövőre nézve is; mert egyszer mindenkorra törvényesítené a törvényteleniséget azzal, hogy a kivételek színvonalára emelné. A mit a szabály mint kivételt megenged, annak se számát meg nem szoríthatja, se alkalmazásának határidőt nem szabhat. A kinek tehát mátol fogva kedve támad igetős összetételt faragni (ha ugyan talál még erre alkalmas igetőt, a mely, ha nem a közhasználatban, úgy legalább az újabb szótárakban, összetéve ne szerepelne), az egyszerűen és teljes joggal félre teszi a szabályban foglalt jóakaró intést; legföljebb azt feleli rá, hogy az ő composituma nem rendszerinti, hanem kivételes és mint ilyen törvényes.

Hogy mikép fogja föl az értekező az ortologia taglásait, kiténik ím ez észrevételéből: Ő visszavonást lát abban, hogy a Nyelvőr a *látkör*, *véderő*, *tévhit*, *tanfelügyelő* szóknak igeneves szerkezetekkel (*látókö*, *védőerő*, *tévesztő hit*, *tanítás-felügyelő*) helyettesítését nem tartja ajánlatosnak (13). Nem idézem a Nyelvőr-adta megokolást; csak annyit említek itt föl, hogy megvannak az e fogalmak kifejezésére javasolt szók: *szemkör*, *balhit*, *iskolafelügyelő*; és ha nyomós oknál fogva érintetlenül hagyunk valamely hibás új szót, nem furcsa dolog-e ebben is visszavonást keresni? Az ilyen fölfogás lehetetlenné teszi az eszmecsere sikerét, a melynek legislegelső föltétele az, hogy megértsük egymás szavait.

Tagtársamnak a népnyelvből merített példái még ezek: *buzér* (*buzgó ér* h.); már egészen *csurig* van; állva kéri, *guggon* adják; *roppják* (a táncot); *roppal* járja a táncot (12. 13). Ezek a visszametszések is épen úgy, mint az *úrhatnámság*, *térjmegetca* sat, eleven példái a nép elméje pajzánságának, a mely, mint más nyelvekben, úgy a magyarban se marad a szabály korlátai közt. De ebből mégse következik, hogy a közönséges fogalmak kifejezésére szolgáló szavakat is szabad legyen ugyanezzel a játszissággal és pajkossággal az érthetetlenségig megcsonkítani; pl. *indópont*, *indó-*

ház, indok, indeszköz, menház, menhely, mozi-deg, mostan, mostér, berzerő, berzfény, hörgdag sat. Est modus in rebus; sunt certi denique fines. Hogy mily szükséges szók az effélék, mutatja már az is, hogy kiszorítják a használatból az olyan jó kifejezéseket, mint: *induló pont, pályaház, indító ok, indító eszköz, menedék* sat. Ez itt a feleletünk az értekező taglalásaira, nem pedig az, a mit ő mondat velünk, hogy 'nem élünk többé a nyelvalkotás korszakában, mikor az ily ösztönszerű műveletek' megjárták' (14). Ilyesmit mi már azért sem mondhatnánk, mert nem ismerünk olyan magyar nyelvet, a melyet az említett korszakban még csak meg kellett volna alkotni. A nyelvcsinálást, bármely korszakba esik is, semmi körülmény között se ismerhetjük el helyes műveletnek.

A t. értekező tekintélyekre szeret hivatkozni a vitás szók védelmében. Most az egyszer én is két tekintélyre hivatkozom. 'A magy. helyesírás elvei és szabályai' c. dolgozat a magyar Akadémiának saját műve. Tárgyaltuk pontonként több ülésen át. Ballagi is részt vett a tárgyalásban. Az Akadémia is 'tudja' (az értekező szavaival) 'mi a helyes magyarság' és lám: egyszer sem használ ott *kötjel*-t, *kötszó*-t, hanem mindannyiszor *kötőjel*-t, *kötőszó*-t. Az összetételek módjait részletesen elősoroló és magyarázó terjedelmes szakasz példái közt hasztalan keresne tagtársam akár-csak egy igetős összetételt is. Szintúgy nem találni ott olyan szó-csonkítást, mint: *durrlég, dörzsfék, hibcsiny, hiblövés, indok, menház, támpont, tömnyomat* sat; se olyan szógermanizmusokat mint: *vízbö, elvhü, színgazdag, jelentőségteljes* sat.

A képviselőház a katonai beszállásolásról szóló törvényjavaslatban számtalanszor előforduló *férhely* szót az én indítványomra *férő hely*-re igazította ki (1879). Utánam csak az előadó — boldogult MÁRKUS István szólalt föl, pártolva indítványomat. A képviselőház elfogadta egyhangúlag.* Hozzájárult a főrendiház is; és így *férő-hely* áll a törvényben. E szerint a mai ortologia is hivatkozhatik, nem ugyan a nemzetre, mert ezt már rég lefoglalta a neologia, hanem az Akadémiára és a törvényhozó testületre. Ez is valami!

* A bizottságban leszavazták volt az előadót. De a neologia győzelme utólag, mint látjuk, meddőnek bizonyult. J. Gy.

A MAGYAR NYELV KÉPES BESZÉDE.

II. A viszonykép. *

C) A faj és nem viszonya.

A faj és nem viszonya megint egyik érdekes alakja a képes beszédnek. Különbözik mind a rész és egész, mind a számok viszonyától. Míg a rész a cselekvés határozott s az egész határozatlan föltételeinek felel meg, a számok pedig az állapot bizonytalan terjedelmét jelzik, addig a faj és nem az állapot kapcsolataira vet világot; e mellett nem maradhat érintetlen a terjedelem sem: „Nincs keserűbb a király kenyerénél” (Közm.).

A legjelentékenyebb faj van benne kiválasztva s föltüntetve, oly tulajdonság, melynek rajta legkisebb mértéke is észrevehető. El van hallgatva a tulajdonság, mert nincs rá szükség a következőkben:

Szeretőmnél vágyok ott egy kenyéren (Népd.).

Mért bántották a huncutok a másét,
Azért eszik a vármegye kenyerét (Úa.).

Egy másik dalban: „Este vagyon, alkonyodik, a füzfa most szomorodik” a cselekvés teszi a kapcsolatot, mely ép oly fokú, mint az előző példákban. Mind a két faj nagyon közönséges a többihez képest s a jelzett állapotot legszembeötlőbben tünteti föl.

Még hathatósabb, szinte drámai erejű kép a következő: „Ugy meg vagyok határozva, mint a csikó kantározva.” A szabadság megfékezésének, a természetes, szűz szilajság szabályozásának lehetetlen találóbb képét vetni. A tárgy közönséges voltánál mégis a kiválasztásában nyilatkozó tapintatnál fogva páratlan, mert a még soha nem ismert szenvedély hatalma oly alanyt nyom itt, mely nem egyszerűen rabbá, hanem ereje érzetében is tehetetlenné van téve. Ebben rejlik a kép ereje.

Egyszerű határozottság mellett különös szempont bélyegzi ezeket:

Erdő, erdő, de szép kerek erdő,
Közepében két szál arany vessző;
Gulya, ménes legel benne.

* A II. füzetbeli címben: Többszínű képek; a III-ikbeliben: Az egyezés törlendő. SZERK.

Kerka partján száll a fecske,
Ott terem a szép menyecske.

A valóságban gyökereznek, mint a többi s bár szintén kevesebbet mondanak, mintsem érnek, mégis különböznek az előbbiektől. A gulya, ménes t. i. nem közönséges faj, szűkebb körű a többinél s e miatt majdnem mesterkéltné képet alkot. A szempont nemcsak a fajt, hanem a mennyiséget is érinti s így nagyon közel veti a határozatlan számokhoz; mintha csak átment volna a faj és nem viszonyához.

Az utóbbi épen a magyar népköltésben igen gyakori, mint a teljesen kifejlett báj képe. Időbeli korlátaival mindannyiánál összefüggő szorítja a tárgykört; ezen alapul határozottsága s ereje.

Igy jártak a fajok, melyeket nem a tudományban is megállható szempont választ meg, hanem az érdekkeltő s kifejező állapot. A tárgy mivoltába vágó fő-fő tulajdonságok kitűzéséről nem lehet szó, de a kijelentett állapot a faj minden egyedére érvényes, sőt úgy a hogy összeköti a fajokat is; egyikben aztán, a melyik meg van nevezve, tökéletesnek kell lennie.

A határozottságot nem találjuk meg a nem képeiben. Pl: 'Vékony deszka-kerítés, jaj, de karcsu teremtés.' Leány helyett: teremtés. E határozatlanság okát a jelzőből fejthetjük ki. Ha a leányt mondjuk karcsunak, nincs kép a kifejezésben. A dal szerint pedig szabadon válogathatunk a karcsuaknak ismert teremtések közt, hogy egyikük karcsúságát aztán egyeztethessük a leányéval. Itt tehát a nembeli határozatlanságot a végett alkalmazzuk, hogy a tulajdonságot (állapotot) tetszés szerint fokozhassuk.

Nincsen énnekem hajlékom,
Nincsen nekem jó barátom.

Egy egész nemtől való megfosztottság jut tudomásunkra; valamely faj vagy egyed birtoklásának még csak lehetőségére se gondolhatunk. A fokozás egyik hatásos módja ez is.

Kilenc zsandárt is elvertük,
Fegyverüket is elszedtük.

A cselekvés a fegyver valamennyi fajára kiterjed, ha valósággal csak egyet illetett is. Hasonló természetű ez is: 'Huzd rá cigány csak azért is, még a rajtamvalóért is.' Az egyedek helyett az összes. A széles jó kedvnek dévaj fokozása, mely szintén az egész állapotnak eszközzel való szemléltetésében tetőződik.

A nem és faj közt való ingadozásra is akadunk: 'Sirat engem a madár is, lehajlik értem az ág is.' A nyilvánvaló fokozás azonban megszünteti a kétséget. Végre hogy mily különbség van az állapotfestésben a faj és nem képei közt, affelől egy példán is tájékozódhatunk. Így kezdődik egy göcseji dal: 'Ott a mezőn szól a fülemüle, fáj a szívem igen hamar tüle.'

A mély és gyors hatás a fajtól indul ki, bár oka még homályos; a mint ezt megsejti a költő: 'Azt siratja talán szegény madár, hogy elmúlt nyári idő immár', a nemet teszi alannyá, a hatást mintegy szétterjeszti s nem fejezi ki többé saját érdekelttségét, mivel ez elhallgatás dacára is tudjuk a még magasabb nemet, melyhez maga is tartozik s melynek oka van az idő mulandóságán búsulni.

E szerint a fajok a népköltésben a határozottság képét viselik. A nemmel való kapcsolatuk mindig ki van jelentve az állítmányban, mely tágabb körű az alannál. A nem képe minden szerkezetben az állapot fokozását tünteti föl.

Ily nyomon halad a műköltés is. A mi eltérésre itt-ott hajlik, az a megszokott nagyobb szabadságnak vagy tágabb ismeretkörnek tudjuk be. Az előbbi rovására esik a fajnak vagy nemnek oly szempontból való kiválasztása, mely a mi eszünk járásától idegen; az utóbbi pusztán a műveltséget illeti s bár általában nem kifogásolható, de költőiségre nézve sokszor csekély értékű.

Hogy a fölvetett sorrendet kövessük, vegyük elő elsőben a fajok viszonyát: 'Tön égetést, rablást Bali bég Erdélyben' (Tin.). E cselekvések fajok a dúlás mint nem alatt. Ritka, de e közmondásban is hasonlót találunk: 'Ebugatás nem hallatszik mennyországba.' A kép oly kifejező, mint akár az eszközi fajoké. Célja a szemléltetés, mit a nem szétbontásával el is ér.

Az igazibb költői tehetséggel megáldott Gyöngyösi azonban jobbnak látja csak az eszközi fajok szerepeltetését, mert azok körül kevesebb eshetőség van a kelleténél nagyobb homályra. Kész alany voltukban a cselekvések egyikét mint állítmányt viszonyban levőnek képzeljük velük, de a cselekvési fajok kapcsolata gyakran oly laza, hogy az okvetetlen szükséges alany csak némely fajhoz vethető biztosan oda. Ennyiben hát az eszköz itt is előbbre való. Így Gyöngyösinél:

Murányi fecskékkel én is ott repesnék.
Romol a békeség! Hadak kiáltatnak,
A kapa, szántó vas heverni hagyatnak,

Kin Ceres és Bachus megszorítottatnak,
Mert az kenyér, emez bor nélkül hagyatnak.

Fajok a fecske, kapa, szántó vas, kenyér, bor. A fecske a vidámság és nyájasság; az egyik pár a földművelés = béke, a másik az élet föltételeinek szemléltetésére való.

Így választja ki a helyzetnél fogva legbélyegzőbb fajt Faludi: Meggyőztük burkus kölkeit, fejünkre esküdt ölyveit.

A szelidség határozott képét is csak a fajjal nyújthatja Amade L.: „Angyalom, alakom, szép gyöngy galambom!”

A műköltő mesterkedése látszik meg Petőfi e soraiban: „Elnémult a fergeteg süvöltő hárfájának zordon éneke.”

Az egyezés keresettsége miatt a viszonykép is hibás. A fergeteg úgyszólván nyomorékká van téve avval, hogy a leglágyabb szavú hangszerrel egyezik, mely azonkívül nem is általában ismeretes faj. Mint viszonyképnek csak a homály a baja.

Mennyivel igazabb s azért kifejezőbb is Aranyánál:

Mért nem jön a Szondi két dalnoka, mért?
Bülbül szavu rózsák két mennyei bokra?

A rózsabokor az énekes ifjak korát, szépségét együtt viseli.

E faji képek minden határozottságuk ellenére is szerkezetük miatt nem oly drámai erejűek, mint a népköltésbeliek s ennek az az oka, hogy egyrészt a faj nem alanyul áll, hanem határozó vagy tárgyképen s így az állítmánnyal laza kapcsolatot mutat; másrészt az állítmányok is messziről vannak véve s nem segít rajtuk olyan határozó, mely a fajhoz szorosabban fűzné. Még legkételesebbek köztük Gyöngyösi példái.

A nem képei merő fokozások.

Régi rakott kerte a királynak vala,
Mely szép termő fákkal ékesítve vala (Görgei Alb.).

A jelző közelebbi nemet illet ugyan, de a fajok száma korlátlan s a kép színbeli gazdagsága kinek-kinek képzeletén múlik.

Vadak lakó helit
Mi haszon, hogy bejárom (Balassa B.).

Sok vad madár gyomra
Gyakran koporsója
Vitézül holt testeknek (Ua.).

Az másik Demirhám volt Arábiából,
De tetszik, mint egy vad pusztá Lybiából (Zrinyi).

Vadat és halat s mi jó falat
Szem, száznak ingere,
Sürgő csoport, száz szolgál hord (Arany).

Balassánál és Zrinyinél a vad állat félelmes volta a nem homályával fokozódik; mivel ugyanis semmi támasztékunk ahhoz, hogy melyiket gyanítsuk, a leghorzasztóbb tulajdonságokat halmozzuk egybe, mígnem a vadat akár képtelen szörnyeteggé alkotjuk. Aranynál más szempontot lelünk: az íz, a szemnek, száznak ingere szerint válogatjuk ki a fajokat s állítjuk egyiket a másik elé. E két szempont közül az előbbi nálunk szokatlan. Természeti viszonyainknál fogva a vad mint nem alatt csak az Arany jelzette fajokat értjük, a dülő vadakat saját nevükön emlegetjük. Balassi tekintetbe veszi ezt is, mert így kezdi énekét: „Medvéknek barlangit”.....

Zrinyinél azon mód, bármily hathatós és tárgyyszerű is a lybiai vad, magyarosabb volna helyén az oroszlán.

Költőinknél gyakran találjuk személyi egyezésben a virágot, itt-ott a madarat mint nemet, mely a népköltésben a faji képekhez arányítva ritka.

Heléna szépségű kedvemnek virága (Gyöngy.).

Reméllő szívének olyan állapota,
Mint virág, kit nevel hajnalok harmatja (Ua.).

Én angyalkám,
Szép madárkám (Amade).

Ha meghalok, egy virágnak
A halottja lészek (Arany).

Ily képekben kívánatos a jelző a közelebbi nemre való figyelemztetés végett. Ha példáinkhoz vesszük a népdali teremtés nemet is, azonnal szemünkbe tűnik a jelzők fontossága. Gyöngyösit, sőt Amadét is alig érheti kifogás, hanem Arany homályos. Ám tárgyyszerűségénél fogva jelző nélkül is megállhat az ily nem, mint Petőfinél: „Virágos kert a költő szíve, de másnak termi a virágokat.”

Vörösmartynál hibás a következő: „Kivillámlik réz fegyvere szörnyen.”

Itt semmi értelme a nemnek a faj helyett. Az állítmány oly szűk körű, hogy mellette alanyul meg nem állhat a nem, ha hatástanos képet akarunk vele alkotni.

A tudós költőhöz illő nemek fordulnak elő emitt: „Mit a

művészet, tudomány csodását, üdvöst hagy nyomán' (Vörösmarty). Összefoglalva valamennyi faj az eredmény nagyszerűségének kitűntetése végett.

Ha egybevetjük most jelentőségre nézve a faj és nem képeit, kitűnik, hogy a cél ugyanaz: erőt adni a kifejezésnek. De míg egyikkel a tárgyi kört szűkítjük, hogy rá a cselekvést áthatóbbá, a tulajdonságot bélyegzőbbé tegyük, a másikkal kiterjesztjük, hogy a valóságot eltitkolhassuk s így a cselekvés hatása több irányúnak lássék, a tulajdonság tetszés szerint fokozható legyen.

KULCSÁR ENDRE.

A MAGYAR GERUNDIUM-ALAKOK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE.

A) A *-ván (-vén)* mint időhatározó.

A *-ván* használata a régiségben tudvalevőleg sokkal közönségesebb, mint a *-va* alaké, s csak Pázmány korában kezdik túlnyomóan idő- és okhatározásra használni. Pázmány nevéhez lehet fűzni a csaknem teljes megállapodottságot.

A mi időbeli használatát illeti, Simonyi szerint csak előidejűséget fejez ki. Ez okból megrójjá (Nyr. VIII.213.) és nem magyarosaknak mondja az ilyes kifejezéseket: 'Teljes erejét a közügyekre fordítá, barátiért és ön jó híréért munkálkodván (Cz.). Nagyon elfáradtam, három óráig gyalogolván: minthogy gyalogoltam.' Pedig az ilyen szerkezet, melynél fogva t. i. a *-ván (-vén)* a főcselekvéssel egy, sőt utóidejűséget fejez ki, azt közelebbről megmagyarázza, részletezi, a nyelvmlékekben igen közönséges. S ha ezen fölül okát is adja a főcselekvésnek, a mi a *-ván* egyik megállapodott funkciója, nincs okunk arra, hogy e kifejezéseket, tán némi latinos izük miatt, elítéljük. Tán inkább akkor, ha a főcselekvésnek mintegy módját jelölik, s közelednek a mai *-va* funkcionális értékéhez.

Ime a példák. Egyidejűséget fejez ki a *-ván (-vén)* főkép az ilyen esetekben: 'Es feleluen az angal monda neki (MünchC. 107). Parancola kedeg Booz ô germékinek monduan (BécsiC. 5). Ôrvendeznec vala monduan (10). Es elreite ô magat a palast felfeduen (7). Es kere hog az elmaradando gabona fôket zedne meg az aratoc nomokat kôuetuen: et ragavit ut

spicas colligeret remanentes sequens messorum vestigia (4). Ymad-
 kozanak keruen segedelmet Isrl istenétől: oraverunt petentes
 auxilium a deo Israel (23). Leterieztec magokat a földre hamut
 ereztuen ő feiekre: prostraverunt se super terram mittentes
 cinerem super capita sua (23). Bezelle ysteny edes bezedeket
 bizonyítottán apostoloknak (EhrC. 37). Hogy annakutan euel
 egyebek aluan felkelne' (EhrC. 144). Egyidejűség a multban:
 „Kyknek a theenger raita iarwan hatath vethe (WinklC. 88).
 Ees zenth Anselmus doctor ig' irnak mondwan (75). Hewltez-
 tetik zertzeth ruhakba monduan (LányiC. 420). Ki felelwen
 monda (BodC. 2). Hogy ő magzatot vehetne, avagy kedig az nem
 lévén, kit tenne magzattá élvéen (RMK. 1.33). Szt. Pál intvén
 az Efezusiakat úgy mond' (Pázm: Kal. 83).

Szintén egyidejűséget fejez ki a *-rán (-vén)* s mellérendelt
 mondat funkciójával bir, azért *és-sel, azután*-nal föloldható a követ-
 kező igen gyakori szerkezetű mondatokban: „Ki ménénec a iőuő-
 nec eleibe fogaduan őtet koronackal es dižereteckel tancokat
 vezetuen kőztőkben es tympanomocban (BécsiC. 14). Annép ő
 orcáiara esec vrat ymaduan: omnis populus cecidit in faciem
 adorantes dominum (22). Es keuesenne eleb menuen esec ő orcá-
 iara imadkozuan es monduan: procidit in faciem suam arans
 et dicens (MünchC. 65). Es a ieles bűnősöc haluan meg igazeitac
 istent megkereztelkeduen Janosnac kereztségeuel: et publicani
 justificaverunt deum, baptizati baptizmo Joannis (MünchC. 124).
 Es az irastudoc megutalac istennec tanalčat őnnön bennec nem
 kereztelkeduen meg ő tőllőc: et legis periti consilium dei spre-
 verunt in semetipsos, non paptizati ab eo (MünchC. 124). Mezey-
 telen mene azysba: vyuen vele frater Leot (EhrC. 57). Kyt
 nezuen zent Ferencz kegyesseguel yndoltatuan ew rya
 (91). De nemelyek adnac uala kewnewrewletbawl ymtuen ewkewt
 penetenczere (104). Es ew epeletekben egyebeknek bewnyt meg
 siruan eluen egy ygyewuen (114). Tahat kevuesssevk az my
 anyanknak zvz Marianak tanalchaat az ev eletvt kevuettueen
 (CornC. 2). Az zamar es az evkevr terdre esenek Cristus elevt,
 mutatuan evneky zolgalatot (86). Kőuetek őtet vele iaruan
 mind addyg (DebrC. 4). Benned bizec magat megalazuan es
 magat binesnek es mervén el (DöbrC. 5). Madiannak es Effa-
 nak dromedárosi Sababol mind el iőnek araiat es temient hoz-
 van (278). Gonoz illatot adanak ennekőm arcel es nákon ver-
 uen engőmet (NagyszC. 35). Mely elastromban lakozo sororokat

az keges atya nagy zerelmel taneygya vala tartvan evket zerzetes evrizet alatt (DomC. 107). Ezeknek vtana bizuan istenek irgalmasagaba iarul te confessorodnak eleybe (VirgC. 1). Oluagon meg a te lelked bankoduan keserguen es keseruesen siruan (VitkC. 20). Es feketeebe ötöznek gyazolwan (ÉrdyC. 7). Meg vylagosoytaa ew zent malazttyawal ew zywóket elmeeyóket meg melegóytween ew lelkóket es az zent irast zent proffetaknak mondasokat megmagyazwan (75). Ielön lezön ördögöknek soksága: akaruan az lelkót elragadnia (KazC. 8). Es azzonunkat seregönked kőrnől allak: nag edössön enőkölúen (18). My vrunk Ihs Xps az ev veres vereyet mutauan nekem, mynden nyaualyamat el wze (GömC. 62). Neki ajánlja leányát kérvén, hogy őt oltalmazja' (SzKat. leg. 45).

Leggyakrabban előidejűséget fejez ki s többnyire abl. abs. értékével bir. A *-ván* (*-vén*) vonzatja ilyenkor a) vagy ragos, vagy b) ragtalan.

a) Kic a varosba bemenuen: quibus urbem ingressis (BécsiC. 3). Nugoógal ez eyiel es holualleuen: et mane facto (7). Es tarčad monno kezettel kitartuan es kiteroituen mere hat kőből buzat: et tene utraque manu qua extendente et tenente mensus est sex modios hordei (7). Kic leülúen: quibus sedentibus (8). Azoc el futuan mennec istene a tengert meg nita: fugientibus his deus coeli mare aperuit (17). Ha kedeg az öt napok elmuluan: si autem transactis quinque diebus (25). Tahat Herodes titkon hiuan a magosokat: clam vocatis magis (MünchC. 16). Estue leuen: vespere facto (41). Ihc kedeg meg kereztelkettetuen legottan fel mene a viztől: baptizatus autem Jesus confestim ascendit de aqua (18). Es allapuan hat megöl ő labainál, kezde: et stans retro secus pedes eius (124). Ven maganak tizenket apostalt mendent elhagyuan (EhrC. 1). Es felewl mondot ydnepp elmuluan (39). Es belmenuen varasba ezkeppen mezeytelenewl (56). Azután az farkas megaguan meghala (153). De az rezketew papnak gyouonuan vrban boldogsagost elaluuak (161). Es feied lefigesztven nag kayaltassal ky bočatad zent lelkódet (DebrC. 6). Es megfordoluan meg vigasztaltal engemet (AporC. 23). A wechernyet el wegezwen mond az pap dominus vobiscumot (LányiC. 140). Azt halwan nagy eedes halat adnak (ÉrdyC. 14). Ha az őzuegh gőnőrósegbe eluen: meghal (KazC. 147). Mel küwfl walookath el wegezwen es meg hamar bemen-

nek (SándorC. 5). Ezt hallván az szíz leány, alattomba mosolúla (Szt. Kat. leg. 85). Látván (Jézus) a sok ezer Atyák lelkeit, mellyeket fel-szabadítván fogságokból, dücsösségében részesíté: kimondhatatlanul örült (Pázm: Préd. 563). Es (Luther) az asztaltól felkelvén, haza ment és azon éjjel halva taláztatott (Pázm: Kal. 214).

b) A *-ván* tárgyi viszonyban főnevekkel, melyek ragtalanok; szintén előidejűek, többnyire abl. abs. értékkel: „Ezec” monduan: his dictis (BécsiC. 92). Tehat Ozyas a tanalé meg vegezuen: tunc Ozyas finito consilio (22). Es aito beteuén imagággad te afadat (uo.). Az ablakoc meg nituan imadkozik vala (uo.). De feiec lehaituan mendenec elhaguan erőködnek vala: sed inclinato capite, relictis omnibus (43). És Nazaret nevő varos meg haguan: et relictis civitate Nazareth (MünchC. 19). Es azoc legottan haloioc meg haguan: relictis retibus (uo.). Es ő zaia megnituan: et aperiens os suum (20). Tahat a gőlekezetec el ereztuen iőnő a hazba: tunc dimissis turbis, venit in domum. (39). Ez ige haluan meggonozbodnak a leualtac: Pharisei audito verbo hoc scandalizati suut (42). Es azoc meghaguan: et relictis illis (65). Mel myse haluan vymadgozonk harmad ydeyglen (EhrC. 6). Es feye le hayttuan (13). De mikoron az lyanok zent Demyembewl ysteny zolgalat megteuen tertenek uolna zent Clarahoz (74). Azert aldomas meg vegezuen zent Clara terde le hayoluan papanak elewte (75). Predicacio meg uegezuen (97). Es estue completa monduan (143). A bezeed megh veeghezween (WinklC. 152). De ő teste megh nem lelwen iőuenek mondwan (273). Es a nep elbočatvan (DöbrC. 401). Hala adwan monda (PeerC. 7). Mel zozath haluan (17). Es az zenth Antal ez chuda latuan (66). Az zenth test illetuen megh wigasztathnak wala (31). Dee az neph penz-nekh sceretety hathra wetuen (33). Reuid jmadzag el vegezveen fel kele (DomC. 67). Es az ymatsag el vegezuen (VirgC. 46). Ez retenetes farkas zaya meg tatuan bertelen futamek zent Ferenczre (54). Az mysse el ueghezwen (AporC. 152). Penitencia veuen (VitkC. 36). Es az Antyfona el wegezwen keeth soror atyafyw az yffyak kewzewl, ki allyonak az karbwl (LányiC. 135). Az betegnek agya megtyztehtuan (MargL. 56). Mynden ev jozaga el kevltven (MargL. 173). Ruhay megh zaggatuan (KazC. 79). Hoğ el meltosagh el haguan: akarna az zyzeket kőuetnie (240). Maga megh alazuan (108). Ez imad-

sag meg monduan keryed az ayandokot (Gömc. 239). Hogy minden dolgok elhagyván' (Szt. Kat. leg. 87).

B) A *-ván* mint okhatározó.

„Ees fogdossa vala palatyval az ala hwlllo zenthseges veerth: nem akarvan hogh e feedet illetneye (WinklC. 78). Vetkezem el arwluan eez artatlan veerth (89). Lattatyk azért hog az zent iras ezeket elhagyuaan, legen meg kyssebeytetevt (CornC. 7). Es nyaka zakaduan meg hala (421). Es feleletet veven almogban mas uton terenek (DöbrC. 261). Herodes kedeg feli vala lanost tuduan ötet igaz embernek (405). Tahat v̄ v̄ tisztasagat tvdvan felelt vala az angálnak (508). Emberi dychősegeth el akarwan thauozthathny (PeerC. 11). Vg hog a gakorlatos čapasochol eggic a masikra esuen es a veer özve fağvan minden testem veerben uala bee fağuan (NagyszC. 36). Iazagos isten ualvan (89). Jol erdemlette, meg eueen az betegek husaat (DomC. 61). Te erdemednek myatta meggyogyuluan, meg ternek ev hazayokban (MargL. 170). Öllelek szent kénodban, bines valván (RMK. I.215). Az haragus kyrálnak dyhessegetewl meg reettenween, senky elöwe nem meree allany (ÉrdyC. 297). Figet keresuen ő raita es nem leluen meg atkoza ötet (WeszprC. 18). Es nagh haragra feel gerieduen az viteznek de maga semit nem felele (KazC. 91). Es nem ualuan menekzőy ruhat: megkötőztetek kezey es labay (TihC. 11). Nem úgy, szegény leány lévén (Szt. Kat. leg. 84). Judás, a halált szabadulásnak tartván, a szű mardosásához képest, felakasztá magát (Pázm: Préd. 588). A ki istentül fél, örül, vigad, tudván, hogy minden jókkal bévesek, a kik istent félük (uo.). Az uristentül elfajult és undok bálványok után hanyatthomlok rohant sakaságot, útra akarván hozni Ezechiás király (Pázm: Kal. Előb.). Ezek így lévén (Pázm: Kal.). Félvén attól (uo.). Azért magokról itélvén minket az újítók, vélekednek, hogy' (uo.).

C) A *-ván* a mai *-va* helyett.

a) Mint állítmányi kiegészítő. A *-van* segédigével és ennek különböző ideivel állítmány-kiegészítő szerepével szerkesztett *-ván* codexeinkben igen gyakori. Az *irva van*-féle alakot először a Winkler codexben találjuk (1506), noha a rendes használat ebben is az *irván van*: „Az es tuduan vağon: nec hoc latet (BécsiC. 34). Iutanac a helre, hol iruan vala: ubi scriptum erat (61). Ezeć kedeg mellēc mondatnac iruan lettem (72). Mert

ig vagon iruan propheta miat: sic enim scriptum est per prophetam (MünchC. 16). Hallottatoc mert monduan vagon a venek-nec: audistis quia dictum est antiquis (21). Mert nektec aduan vagon megesmernetec: quia vobis datum est nosse (37). Iol latod hogh e neephewl meg vagók mewetwen ees vtalwan (WinklC. 91). Nem arra valatok theremtwen (85). Ees tudo-manyanak kenche vagon eel reitven ees nyalawal vagon meeg fewrthezween ees a thewiskel koronazwan (98). Yme nekede vagyok adwan (115). Mykeeppen irwan meeg vagon rola (147). Megh vagon Judith könwebe iruan (179). Melyek yrwan vannak prophetak myatth (327). Valamelyek meg vadnak iruan az zent irasban (CornC. 7). Az credot semmy nemev evange-liomban iruan nem lelyevk (9). Azert mykoron azzonyonk Maria volt meg zenteltetueen (17). Hogy azzonyonk Maria volt jegyeztetuen zent Iosephnek (30). Zent Margit azzon volt tamaduan nemes es pogan zevlektevl (325). Meg vadnak halgattatuan te keresyd' (333). E példánál megjegyezhetjük, hogy a *-ván* (*-vén*)-es igenév *activ* alakja helyett igen gyakori a *passivum* és *causativum*, a mi bizonyára abból magyarázható, hogy a régiek is érezték a *-ván* cselekvő természetét s ezen az ige *passivum* vagy *causativum* alakjával kívántak segíteni, akkor a midőn szerintük ilyen alak kellett: „Mi profeta mia vagon monduan (DöbrC. 258). Az időben mikoron Iesusnak aña Maria volna Iosefnek iegezuen (264). Mikent mondvan vagon ő nekik (269). Kik bocatvan vannak ti hoziatok (273). Mik monduan valanak Jeremias propheta miat (275). Thugywk megh my vagon bélee yrwan (PeerC. 21). Igazsaghnak coronaya nekem meg zerezwen vagon (88.) Az te zyzeseges öledben wala feketwen (146). Zent haromsagtul vagy ualasztuan (363). Mert ammi zyben el vagon reyttuen (NagyszC. 5). De el vagon az reytetuen (10). A halalnak keserüsegeuel volnek meg foglaltatuan (35). Meg vagon irvan az constitucioban is (DomC. 49). Kyk uannak megh iruan az credoba (VirgC. 13). Az soltar könbe vagón meg iruan (VitkC. 21). Thalalnak meg yruan az kalendariumba (LányiC. 35). Jegyezwen vagon my ray-tonk (KulcsC. 5). Wr isten myat zerezttetween vannak (ÉrdyC. 4). Mint yrwan vagon Moyses masod kenywenek VIII. capitulumaban (4). Kynek byzonsaga bel vagon yegezween tyzenkettöd Benedek papanak el vegezöt bullaya zerent (21). Monduan iruan

vagon (WeszprC. 15). Mert iruan vagon en rolam (KazC. 18). Iruan vagyon (HorvC. 14). Ezek meg vadnak iruan bevlc Salamonnak (105). Minemű okok legienek ebben az kis maradék könyveczkében meg irván (KrizaC. 1). Istennek kepere vagon teremtuén (BodC. 10). Iruan vagon hog zóm nem latta (SándC. 1). Ystennel thuduan vagyon (GyöngyC. 61. 64). Es vagyon iruan Romaba (GömC. 143). Jeronymos Strydonys new warashol wala nemzwen (ÉrsC. 311). Nekem ötüle így lön hagyván (Szt. Kat. leg. 58). Mert könyvedben irván vagyon (67). De az menyasszonynak csak hire sem vala, és minden készület már szerevén vala' (RMK. II.31).

Az *irván* *van*-féle alak tehát összes codexeink saját sága.

b) A *-ván* mint módhatározó (mai *-va* helyett): „Nem vassal vyovan, de zent onzollatockal ymadkozuan le eyte: non ferro pugnando, sed precibus sanctis onando deiecit (BécsiC. 16). Azert az ő onzollattara v-vrat onzoluan megmaradnac vala urnac zemele előt: ad hanc igitur exhortationem eius deprecantes dominum, permanebant in conspectu domini (16). Kicből vrozuan lattatnak vala vizet mereiteniec: ex quibus furtim videbantur haurire aquam (24). Monguk siruan: dicamus flentes (27). Es soc törödelmeknec miatta megbizoneitatuan, löt istennek beraffa: et per multas tribulationes probatus dei amicus effectus est (28). Es aito beteuén imággad te afadat: et clauso ostio (23). De frater Helyas oly haboroduan mene akkapura (EhrC. 16). Es czergete oly sietuén es oly soka (14). Akarom hogy en attyam fyay vygan es ewrewlven elmennyenek (88). Mend fegyuerkeduén mednek uala (146). Teerd haytwan ötet meg mewetyk vala (WinklC. 190). Ees lelek egbe gólwen az tyzeneggh apastalakath (274). Es hog tanoly aytatossan keresuén es gondolkoduan erdemeket lelne (CornC. 14). Az ordeyto orozlan kerenguén keres (46). Zent hayodnal ragaduan lerantanak (DöbrC. 3). lőth zamaron űlven (258). Es el menenek sietuén (269). Maria zive zakaduan al vala a kerezt fa alat (NagyszC. 90). Zivem zakaduan siroc vala (104). Es ne egel ragadozuan miken a torkos (VitkC. 48). Az nouicia terdepelwen az oltar eleth (LányiC. 425). Rywydeden zolwan azert rola (ÉrdyC. 10). Holott az kerben uerős ueriteköt hullatuan imadkozék (KazC. 9). Kyk tūvissel koronazwan feezetteteek meg űteeth (SándC. 4). És nagy sirván igyen imádkozék (Szt. Kat. leg. 142). (Simonyi Veres J.

ellenében bebizonyítja, hogy a *nagy sirva*, *nagy sietve*-féle alakokban a *nagy* jelző nem határozó). De mint asszonyokat szeretvén tisztelék (RMK. II.34). Te gyermeked szemed-látván pogán kézbe esnek (209). Nagy óhajtván (213). Örülvén teszem, hogy őt jegyesemmé veszem' (Sz. Kat. leg. 73).

Ide sorolhatjuk a *-ván*-nak ugyanazon tövű verbum finitum mellett való használatát is. Pl.: 'Ha maraduan meg maradan-dotoc bõitõcben: si manentes permanseritis in ieiuniis (BécsiC. 16). Mert azoknac istene aduan neked ágga azokat: tradens tradet (26) El feledkezuen el feledem õket (181). Sirwan syra mynd eeczaka (WinklC. 116). Es az k̄zikklac hasadozuan megrepe-dõzinek (DöbrC. 7). Tudakowan tudakozattal' (AporC. 10).

c) A *-ván* mint állapothatározó (mai *-va* helyett): 'Jobb hóg megfogdosuan alguk meg vrat eleuenen: melius est enim ut captivi benedicamus dominum viventes (BécsiC. 25). Felkeluen Ozyas kôn hullásockal megõtõztetuen monda: exsurgens Ozyas lacrymis infusus dixit (25). Kiben õ lañiual lakozikuala berekezkeduen: in quo cum puellis suis clausa morabatur (26). Lelec õt Ozyast es a varosnac papit varuan: invenerunt exspectantem Oziam et presbyteros urbis (32). Lele Amant az ágra omoluan: reperit Aman super lectum corruisse (64). Ne legetec zomoroc mikent kepmutatoc kie zeretik v̄cak zegen aluan imatkoztocat: amant stantes orare (MC. 23). Aluala gyakorta cellayaban belrekeztuen (EhrC. 71). Az zyz Mariat senki soha nem latta megharaguuan (CornC. 53). Lele õthet halwan (PeerC. 20). Lyle ewket alwan (AporC. 164). Soha ne alóg kezeidet kebeledbe vonuan anag terdeid zaraid fel emeluen meg mezihtelenyntuen hazas azõ-nocnac moğa zerent (VitkC. 58). Hatra fordulua vala megsugoroduan (MargL. 144). Ky es terden aluan hala meg' (HorvC. 133).

d) A *-ván* egyéb értékkel: 'Iduõz legetek mi erettunk naualas bñnõssõkert vr Iesus Cristusnak az zent kerezt fat az kinnak helere viseluen (=viselő, vivő) farradot zentseges vallay (PeerC. 208). Margit azzont latta vala le esven' (=leesni) (MargitL. 199).

A dverbialis értelemben lásd alább E) alatt.

MÁTYUSFÖLD NYELVJÁRÁSA.

II. Alaktani sajátosságok.

C) Szóképzés.

B) N é v s z ó k é p z é s. A névszóképzésben nyelvjárásunk legnagyobb részt pusztá hangalakbeli eltéréseket mutat; mindazonáltal találkozunk, főképp a dimin. képzőkben, a tenyészet jelenségeivel is.

1) A deverbális névszóképzők közül az **-ás -és** képző magashangú alakja közönségesen **-ts**-nek, néha **-is**-nek hangzik [l. ,minős. tűn.' I. B1a, *é—i* és ,időmért. saj.' I. B2, *é—i*]; az **-ék** (**-dék**, **-lék**) képző hasonlóképp *é* és *í* hangzóval is járatos [l. uo.], egyébiránt alkalmazásából megemlítendő a *fogyadék* (*fogyadékba vagyok*) és *háradék* (vö. *hárú*); az **-ály -ély** képző magashangú alakja szintén *í*-vel hangzik a *veszély* [helyesebben: *veszűj*] szóban (egyszer hallottam: *veszűlynck vól kiteve*), mely bizonyára a műveltek beszédjéből került a nép ajkára, noha igen régi szó; a *vagyon* főnév, mely voltaképp nem egyéb mint a *vagyon* 3. szem. igealak, nyelvjárásunkban személyragozva így hangzik: *vagyoma* és *vagyomja* [l. ,minős. tűn.' II. B5, *n—m*]. Érdekesekek e pusztá hangbeli változatok mellett a következő képzések: *halamás* vagy *halomás* a *halni* igéből (vö. *hallomás*: *hall*) | *aszóvány*, *aszóványos* (*asz-ik*-ből); *égevény föld* (*égni*); *merevény* merő, tiszta.

2) Az ige nevek közül a főnévi ige névnek közönséges a jésült **-nyi** alakja [l. ,minős. tűn.' II. B7, *n—ny*], és előfordul teljesebb **-nya** alakjával is (ebből: **-nia**) e két igében: *irnya* (*le tuggya irnya* le tudja irni) és *innya* (*savanyú vízzel szokják innya* s. v. szokták inni); mint ez utóbbi példa mutatja, az *n* véghangzó aligha személyrag. A folyó melléknévi ige név rendes köznyelvi alakja mellett zártabbá lesz, sőt egyszersmind megrövidül a *pattantyú*, *támatyu*, *förgetyű*, *csöngetyű*-féle eszköznevekben (ezeknek képzésmódja a köznyelvben is használatos; de figyelemre méltó közöttük az analogia útján keletkezett *támatyu* ,támasztó'); továbbá e két szóban: *hunyuska* ,hunyóska" és *lapítus* ,lapítós" [l. ,időmért. saj.' I. B2, *ó—u*]; magas hangú alakja pedig néhány esetben a régibb hangszinű *é*-t örizte meg, mely aztán a Nominativusban egyéb hasonló végű szótövek analogiája szerint rövid *e*-vé lesz; úm. *csipödével*, *szülém* [l. ,minős. tűn.' I. C1a, *ő—é*] és *csipède*, *szüle* [l. ,időmért. saj.' I. B2, *ő—e*].

A határozó igenév alakjai igen változatosak; ugyanis részint a rendes irodalmi *-va -ve* alakkal hallható, mint: *csukva, ótva* oltva, *folva* [csak így, e h. 'folyva'] mindjárt, *éredve* érve, *edve* éve, *tíve* téve, *víve* véve, *csinálva* [zárt *g*-val az előtte álló *á* miatt] csinálva; részint a *-vel*-ragos névszók analógiáját követi s a *v* hasonulásával hol *-'al -'el*, hol *-'á -'é*, sőt néha *-'ál -'él* alakban jelenik meg, mint: *mondal* (e h. *mond-dal*) mondva, *irral, verrel*; így egyik közlemény szerint is: *addal, verrel* IV175 | *érré, verré, eddē* éve; így rendszeren a párkányi közlemény szerint: *addā, dógózzā, járrā* sat., *ēddē iddā tēddē* éve iva téve XIII328 | *érrél* (MS.); végre egyik közlemény szerint *v*-hasonulással és rövid hangzóval is előfordul: *adda verre* IV175.

3) A denominális névszóképzők közül pusztáhangbeli eltérést mutatnak a következők. A fosztóképző *-tél* alakban látható a *mesztélláb* 'mezitláb' szóban. A *-ságy -ség* képző magashangú alakja rendszeren *-síg, szintígy az -ász -ész* főnévképzőé *-isz* [l. 'minős. tűn.' I. B1a. *é—í*]. Az *-s* melléknévképző magánhangzó előtt hosszan hangzik [l. 'időmért. saj.' II. 1]. A kicsinyítőképző mélyhangú alakja az érsekújvári ejtésben *-ká*-nak (*hunyuská* VIII282, *tálicská* VII41), általában pedig *á* hangzós szótag után zártan *-kq* (illetőleg *-ko*)-nak hangzik [l. 'minős. tűn.' I. B3a, *a—o*]; némely magashangú szókban pedig, tót hatás következtében, mélyhangú alakjával találkozunk [l. uo. A2.] A birtokosképző *-é* rövidülve mutatkozik ebben: *mijenk* e h. 'mi-é-nk' [vö. 'időmért. saj.' I. B2, *é—e*] s nyiltabb hangszinnel ebben: *teéd* e h. 'ti-é-d' [vö. 'minős. tűn.' I. B1b, *é—é*].

4) A mi az egyes denominális névszóképzők különösebb szerepét illeti, főképp a kicsinyítő képzések érdemelnek említést. Dimin. *-ú*-t találunk e szóban *kutyú* kutya XVII479 (vö. Budenz: Ugor alakt. 251); érdekesek a *csille* szónak kicsinyítései, úm. *csillicskó*, a mi minden valószínűség szerint tót hatás, továbbá e kétféle torokhanggal váltakozó alakok: *csilkó* és *csilgó*; a *csibe* szónak dimin. alakja nyelvjárásunkban: *csibüske* IV286, VIII46, 282; hasonló képzés: *libuska* VIII282; a bajai *pilka* szónak (Szarvas G. értesítése) nyelvjárásunkban *pilicke* felel meg; a 'hunyósdít' meg nyelvjárásunk *hunyuská* névvel nevezi; végül még megemlítjük e képzéseket: *borsoska* 'mézes kalács', *vánkuska* IV333 kis vánkós, továbbá a *csúcs* szónak *csücske* és *csücsök* kicsinyítéseit [l. 'szótövek' 7] s a *gyerécske, tálicská* egyberántott dimin. alakokat [l. 'röv. hangal.' II. B2]. — Az *-s* képző használatára érdekesek: *lapitus* (lepény-

féle) azaz ,lapítós‘ X192; továbbá e két ragos névszóból származó képzés: *hozzádos* (*hozzád*-ból) és *tüledés* (*töled*-ből). — Érdekesekek e *-zat* végű főnevek: *villázat* és *karázat*, az utóbbi az irod. *karzat* átídomítása [vö. ,szótövek‘ 1]. — A cselekvőt jelentő *-ász -ész* képzőre érdekes adat: *tyukmonyász* ,tojásszedő‘, mely mellett a várható eredeti teljesebb alak is használatban van: *tyukmonyászó*. — A *-só -só* melléknévképzőt használja nyelvjárásunk rendes népnyelvi alkalmazásain kívül (*első* *első*, *utolsó*) a ,szélső‘ szóban is, melyet ebben az alakjában jegyeztem föl: *legszió* *legszió* (vö. Nyr. XIV180). — A *tö b b e s k é p z ő* alkalmazásában érdekes e továbbképzett személyragos alak: *Kertallák* [vö. ,szótövek‘ 5], és e szó *bíbircók* (,pattanás a testen‘ VII40), melyben a *-k* igen könnyen tekinthető többesképzőnek (régén csak *bíbircó*, NySzót.); egészen hasonló ehhez a *török* szó (am. ,hurkos tör‘), melynek származéka is van: *törközni* (,tört vetni‘); egyébiránt mind a két szó végzete még homályos s diminutív elemnek vagy analogia útján keletkezett végződésnek is magyarázható.

5) T o v á b b k é p z e t t r a g o s a l a k o k (önállósított határozók): határozószókból: *ellenzettem* elleneztem, *előget* IV235 ,előlget‘ (l. Budenz-Album 73), *hozzádos* XVII479, *tüledes* uo., *viszalló orsó* IV283 (az *ellen elől hozzád töled vissza* szókból); ragos főnévből: *mégfejbtszlek* IV235 *fejbe* verlek; személyragos alakokból: *atyafiaság*, *Kertallák* [l. ,szótövek‘ 5].

II. K o m b i n á l ó s z ó a l k o t á s. E tüneményre nyelvjárásunk több érdekes adatot szolgáltat. A ,hangtani ‘sajátságok‘ között tárgyaltakhoz [l. ,telj. hangal.‘ II. 3] még a következőket idézhetjük, ide véve az eszmetársulás útján keletkezett hangváltásokat is:

alármáz (katonaviselt paraszttól hallottam) = *alarmíroz* (ném. *alarmiren*) + *lármáz*;

bócorog bolyong, valószínűleg = *bolyong* + *váncorog*;

butyu batyu = *butyor* + *batyu* [vö. ,minős. tün.‘ I. B3a, a -u];

dúg züg, búg = *dong* + *zúg*;

elemutyi ,rendetlenül öltözött személy‘ = *elemezne* ua. (Komárom m., TSzót.) + *tutyi-mutyi*;

fertigbe vagyok készen vagyok = *fertig v.* + *rendbe v.* [vö. ,mondatt. saj.‘];

futéroz futkároz = *futkároz* + *maséroz* [vö. ,minős. tün.‘ I. B1b, *é—é*];

káprányos káprázós (a szeme) = *káprázós* + *-ányos*;

kitágisztya (a bőrt a cipőn) = *kitágít* + *-aszt -eszt* (pl. *kiereszti, kiszukasztya* sat.);

lëbakott lebukott XIX187 = *bakik* + *lebukott* [vö. „minős. tün.” I. B3b, *u—a*];

lönni löni = *löni* + *jönni* [vö. „időmért. saj.” II. 1, *nn*];

merëcske merítő edény = *merő* + *-ëcske* végű diminutivumok;
órákkor (három ó., négy ó.) = *órakor* + *akkor, ekkor* [vö. időmért. saj.” II. 1, *kk*];

összemaricskolni összeszedni XIX188 = *összemarkol* + *-icskol* végű igék;

rímisztő rémitő = *rémítő* + *borzasztó*;

spórhel (VS.) *sporhelyt* (VIII332) = ném. *sparherd* + *tüzhely* [vö. „Mátyusf. hangj.” II. 1];

támatyu támasztó = *támasztó* + *-atyu -ctyü* (mert különben „*támasztyu*” alakot várnánk).

III. Elvonás. Ily úton keletkezett talán a *numëra* szó („házsám”, mint gúnynév VII336) a *numërál* igéből, noha az olasz *numero*-ból is származhatott. Talán a *spëkula* szó is járatos,* mely a *spëkulál* igéből hasonló módon keletkezett. Végül a *dözs* szó (*lesz majd este nagy dözs* nagy ivás, nagy eszem-izsom) valószínűleg szintén elvonás a *dözsöl* igéből (a régiségben nem fordul elő, l. NySzót.).

D) Szóragozás.

I. Az igeragozás terén nyelvjárásunkban a következő említésre méltó sajátosságokkal találkozunk.

1) A személyragok használatát illetőleg az alanyiragozás egy. 2. személye a *megy* ige praesensében hol ragtalanul (*mígy*), hol *-sz* raggal (*mész, mész*) járatos. Ugyane személyalak *-l* ragja némely ikes igék praesensében elveszett s nyomát az időmértékileg s egyszersmind minőségileg is megváltozott kötőhangzó mutatja, mely a ragot már úgyszólván helyettesíti: *ëszü eszel, fekszü fekszel*; sőt iktelen igék 2. személyében is megtaláljuk ugyane jelenséget az ily alakokban, melyek előbb *-l* személyraggal hangzottak, mint: *tudó, potyogó* (ezekben a kötőhangzó csak mennyiségileg változott) és *vetü* tudsz, potyogsz, vetsz, előbbi **tudol *potyogol *vetël* alakokból [vö. „szótövek” 4]. Az *-l* sze-

* A gyűjtő címszóul idézi, de csak a *spekulász* (spekulálsz) igealakot közli példájában VIII332.

mélyrag a mult alakjában és a fölszól. módban is elvész néha: *gyütté vóna* jöttél volna, *hozzá fő* XII48 *hozz(ál)* föl. (A mult idő több. 3. személyének s egyéb hasonló alakoknak végzete mélyhangú szókön *á-zó* ejtésben természetesen *á-val* hangzik: *élindúták*, *bőfordúták* XII48 *elindultak*, *befordultak* sat.)

2) Az *ikes* *igék* általában ugyanazon személyragokkal járatosak mint az *iktelenek*; mindazonáltal megtartják az *-l-et* vagy legalább nyomát az imént említett *észü fekszü-féle sz-es* tövek; ragaszkodik *ikes* alakjához a *tetszik* igének fölszól. módú 3. személye, melyet csak *tessik*-nek hallottam s megőrizte az 1. szem. *-m-jét* ez az alak: *ihatnám* (*kávét vótam ihatnám*). Ellenben *iktelen* ragozással hallottam pl.: *esküdök* esküszöm, *drágáskoggyon* drágáskodjék sat. sat.; *iktelen* fölszól. módú alakot mutat e közlemény is: *fekügy* [így, mondatvégen] *feküdjél* IX524. Itt említhetem ezt az *ikesen* használt igét: *tréfázik* (a NSzót. sem így, sem *iktelen* alakjában nem ismeri), irodalmilag inkább *tréfál*.

3) Annál föltűnőbb e jelenségnek visszája, hogy *iktelen* *igék*, az *ikes* *igék* analogiája után indulva, föntartják ama végzeteket, melyek magukon az *ikeseken* már divatjukat mulják s feledésbe mennek. Különösen a fölszólító mód egy. sz. 2. és 3. személyében találkozunk gyakran e tűneménnyel; így: 2. szem.: *aggyál* adj [de pl. *szalaggy* sat.], *kírvél* kérj, közleményben: *hozzá fő* *hozz föl* XII48 || 3. szem.: *legyík* (azaz 'legyék') legyen, *pihennyék* pihenjen, közleményben: *gyűjjík* (azaz 'jöjjék') XIX187 *jöjjön* [magam csak *gyűjjön* és *jöjjön* alakban hallottam]. De előfordul ez az analogikus hatás, mint láttuk, jelentő módú 2. személyben is: *tudó*, *potyogó*, *vetü* tudsz potyogsz vetsz [l. fönt 1.]. Föltétes módban csak az egy *kell* ige mutat ily alakot: *kék* (be *kék fognyi* be kellene fogni), a mi nyilván eredetibb **kellenék*-ből van rövidülve [mondják így is: *köllene*, *kéne*]. Visszont megemlíthetem, hogy a *lesz* igének 2. személyét a szokott irodalmi *-sz* raggal jegyeztem föl: *lészesz* és *lészész* (egy mondatban), a mi a legtöbb vidéken már aligha hallható.

4) A tárgy as ragozás személyragjai közül a következőkben találunk eltérést. A második szem. tárgynak ragja *á* után zártan *-lők*-nak hangzik: *utálók* (e h. *utállók*) *utállak* [vö. ,minős. tűn.' I. B3a, *a—o*]. — Az *l végű* *igék*ben a 3. szem. tárgy jeleinek kezdő *j* hangja rendszerint az *l*-hez hasonul, illetőleg vele, előző *ly*, *lly* ejtés közvetése útján, hosszú *ll*-be megy át: *kaszállák* kaszálják, *gondúlla* gondolja [l. ,Mátyusf. hangj.' II.3]. —

A *t* végű igék jelentő módú tárgyas alakjaiban pedig a *j* a *t* véghanggal ugyanolyan változásokon megy keresztül mint a fölszólitó módban, mely jelenség nyilván ez utóbbi módalakok analógiájából magyarázandó: *éroncsa* elrontja, *megvájcsa* megváltja, *tarcsa* tartja, *elfelejcsük* (VH. ért.) elfelejtjük; és: *mondhassa* (VH.) ért.) mondhatja, közleményben: *megugassa* megugatja, *hallgassuk* hallgatjuk sat. IX524 [vö. ,minős. tün.‘ II. B11, *ty—cs*, *tty—ss*]; természetesen a rendes köznyelvi alakok is járatosak, mint: *kihajhattya* kihajthatja, *láltya*, *megtarhattya* megtarthatja, *osztja* osztja sat. — A magashangú igék tárgyas ragozású *perfectum*-ának többes számában (csak a 3. személyben jegyeztem föl, de bizonyára a 2.-ban is) az *e* gyakran *i*-re változik [vö. ,minős. tün.‘ I. B1a, *é—i*]: *mezlöttik* mezlöttek, *vettik* vettek; szintígy a föltétes módban: *kötnék* kötnék (valószínűleg az alanyi ragozás hasonló hangzású egy. sz. 1. személyét is ejtik így, noha csak *mënnék*, *táncolnék* sat. alakokat jegyeztem föl). — A fölszólitó módú 3. személy *-ja* ragjának magánhangzója *á* után *g*-nak hangzik: *álgyg meg* áldja m. *vágyg meg*, *csinállg meg* csinálja m., *në sajnállg* ne sajnálja [vö. ,minős. tün.‘ I. B3a, *a—o*]; így hangzik, hasonló helyzetben, minden bizonnyal a jelentő módú 3. személy is, noha példát véletlenül nem jegyeztem föl rá; a 2. szem. *-d* ragja elkopott e tárgyas fölszól. módú alakban: *hagy* *hagyd*, beolvadt a *c* hangba ezekben: *hocide acide* hozdza ide, addza ide [l. ,röv. hangal.‘ II. A2, *d*], s még erősebb kopással tűnt el e szóban: *muti*, e h. **mutidd* ,mutitsd‘ VII40 [vö. uo. B3].

5) Maga a fölszólitó mód jele, a *j*, általában ugyanazt a változást szenvedí, mint a tárgyas ragozás *j*-je; t. i. *l* végű igékben ezzel az *l* hanggal hosszú *ll*-be olvad; mint *dögüllön meg* dögöljön m., *csinállg meg* csinálja m., *në sajnállg* ne sajnálja, *halla* hallja [de ilyen alakokat is jegyeztem föl: *íljen* éljen sat. és *beszíjjën* beszéljen; vö. ,Mátyf. hangj.‘ II. 3, 4, 5]. A magashangú ikes, sőt iktelen igék 3. szem. alakjában az *-ék* végzet igen gyakran *-ik*-nek hangzik, mint: *tessik*; *gyűjjik*, *legyik* [a két utóbbit l. fönt 3, s vö. ,minős. tün.‘ I. B1a, *é—i*].

6) Végül némely különösebb ragozású igékről kell még külön megemlékeznünk. Ilyenek mindjárt az *-ít* végűek. Ezeknek már jelentő módú alakjaik is eltérnek a köznyelvi ragozástól, a meny nyiben a képző *t*-jét rendszerint nem találjuk meg bennük; azt mondják pl.: *fújdíjja* (a lábát), e h. *‘fajdíjja’* (fajlaja), *csábíjja* csábítja, s rövid *j*-vel is: *taníja* [kétszer hallottam ugyanazon

beszélőtől] tanítja, sőt egy közleményben: *lázója* (a képző hangzójának régebbi alakjával, vö. „szóképzés” I. A3) lázítja. E föltünő alakokat alig lehet másképp mint a fölszólító mód hatásából magyaráznunk (vö. egyéb *t* végű igék hasonló analogikus változását, fönt 4). Az *-tt* végű igék fölszólító módja ugyanis nyelvjárásunkban palócos alakjaival járatos, úm.: *tisztítja* tisztítsa, *számíjjuk* számítsuk, *segíjjen* segítsen; rövid *j*-vel: *melegjük* [igy, l. „szóképzés” I. A3] melegítsük (vö. Simonyi: A magy. nyelv II. 252); tárgyas ragozásban pedig: *fordidd* fordítsd (vö. Egri nyelvsajátságok, Nyr. XVIII24), s ily alakból magyarázható legtermészetesebben a fönt [4. alatt] idézett *muti*; azonban, mint épen ennek *mutizsd* (VII40) változata is bizonyítja, a köznyelvi fölszólító alakok is használatosak nyelvjárásunkban. — Egyes igék közül a *jön*, *kell* és *megy* ragozásában találunk érdekesebb változatokat. A *jön* ige alakjai közül, melyek voltaképen pusztán hangtani eltéréseket mutatnak, ezeket jegyeztem föl: *gyüssz*, *gyün*, perf.: *gyüttem*, *gyüttél* és *gyütté*, *gyütt*, fölszól. m.: *gyűjjön* és közl. *gyűjjik*; de rendes alakjaikkal is járatosak: *jönnek*, *jöttek* sat. [vö. „míós. tün.” I. B2a, *ö—ü*]. A *kell* igének jelen idejű egy. 3. személye *küll*, *kell*, *ké*, *küll* és *kő* alakban fordul elő [l. „röv. hangal.” II. A2, *él-* és *öl-* alatt], föltétes módú 3. személyét pedig *köllene*, *kéne* és *kék* alakokkal jegyeztem föl [a két elsőt l. uo. *él-nél*, az utóbbit pedig föntebb, 3. alatt]. A *megy* ige ragozásából a következő alakokat észleltem: egy. sz. 1. szem.: *ménék*, *menek* [általánosak], *megyck* és *mék* (*dehogy mék én!*); 2. szem.: *mész*, *misz* és *mígy*; 3. szem.: *mégy* (igy közl. is VIII283) illetőleg *megy*; több. sz.: *menünk* és *megyünk*; főnévi igeneve: *mennyi*.

II. A névragozásban nyelvjárásunk legnagyobb részt csak hangbeli eltéréseket mutat a köznyelvtől; egyéb sajátást keveset őrzött meg vagy fejtett ki.

1) A tárgyragot elejtette ezekben: *asz monta*, *aszongya*, *asz gondúlla*; hasonlóképp a vele azonosnak látszó módhatározó *-t* ragot a „mihelyest” szónak e változataiban: *mihencs* és *miháncs* [l. „röv. hangal.” II. A2, *t-nél*]; egyébiránt e módhatározó ragot használja nyelvjárásunk az *egyenesset*, *igenyesset* (egyenest) alakokban, míg a köznyelvben inkább az *-n* ragos *egyenesen* van elterjedve; de viszont a köznyelvi *örömesset*-tel szemben egy alkalommal ezt hallottam: *örömissen táncolnék*. A lativusi *-á -ét* rövidülve hallottam a köznyelvben is általános *hova* alakon kívül [vö. „időmért. saj.” I. B2, *á—a*] ebben az igekötős igében: *elegyün*

‘előjön’ (köznyelvi tovább fejlődött hangzójával ‘előjön’). A **-böl** **-ról** és **-től** ragokat leggyakrabban **-bul** **-bül**, **-rul** **-rül** és **-tul** **-tül** alakban jegyeztem föl; előfordulnak azonban úgy látszik *l* nélkül is hosszú *ú* *ü* hangzóval, mint: *föllürü* v. *fellürü* fölülről; közleményben pedig **-ból** alakkal is találkozunk: *a maga jó szántyából* IV174; a **-tól** ragnak személyragos határozói alakja szintén rövid *ü*-vel hangzik: *tüle*, *tüled(es)* [l. ,időmért. saj.’ I. B2, *ö—ü*]. A helyhatározó **-ól** **-ől** rag itt szintén **-ul** **-ül**, mint: *bévül* belül, *kívül*, *bévülről*, *körülbelül*; de ejtik **-ül**-nek is: *föllül* fölül, s *l* nélkül: *föllürü* *fellürü* fölülről. A **-be** rag mélyhangú alakja *á* után **-ba** [l. ,minős. tün.’ I. B3a, *a—o*], a szölgvényi közleményben mindig **-bá** (*udvárába*, *szobájába* XII48); magashangú alakja pedig ugyanott **-bē** * [l. uo. B1a, *c—ë*]; a **-ben** rag természetesen alakilag egybeesik a **-be** raggal. Az **-ért** ragnak alakjai: **-ért**, **-ér**, **-ír** és **-í** [l. ,röv. hangal.’ II. A2, *t*-nél és B3]; az utóbbira nézve igen érdekes az erősen kopott *mi* (miért) kérdő alak, a mennyiben a névmásnak nominativusi *mi* alakjától csupán a véghangzó időmértéke által különbözik, s ma véletlenül teljesen analog esetet mutat a latin nyelvnek egy általános tüneményével, az *a* tövű névszók Nominativusa és Ablativusa közti különbséggel (Nom. *mi*: *mi* ‘miért’ = lat. Nom. *causā*: Abl. *causā* sat.). A **-kép(en)** ragot **-kípp** és **-kíp** alakkal jegyeztem föl: *máskípp*, *máskíp* [vö. magának a ‘kép’ főnévnek *kíp* alakjával, l. ,minős. tün.’ I. B1a, *é—i*]. A **-kor** ragos alak az *óra* szónál így hangzik: *órákkor* [l. ,időmért. saj.’ II. 1, *kk*]. Az **-n** rag, mint hely- s mint módhatározó is, előfordul hosszú ejtéssel [l. uo. *nn*]. A **-nál** rag **-ná** **-né** kopott alakkal is járatos [l. ,röv. hangal.’ II. A2, *l*-nél *α*] alatt]; magát a személyragos határozószót pedig hosszú *ll*-lel ejtik: *nálla* [l. ,időmért. saj.’ II. 1, *ll*]. A **-nek** rag magashangú alakja *á* hangzós szótag után **-ngk** [l. ,minős. tün.’ I. B3a, *a—o*]; a személyragos határozószó pedig *é*-vel és *e*-vel s egy közlemény szerint *ë*-vel is hallható: *nekēm*, *nekēm*, *nekünk* [utóbbira vö. ,minős. tün.’ I. B1a, *e—ë*]. A **-ra** magashangú alakja zárt *ë*-vel is előfordul [l. uo.]; mélyhangú alakja *á* hangzós szótag után **-ra** és **-ro** [l. uo. B3a, *a—o*], különben pedig Érsekújvárt az általános kiejtésnél fogva természetesen **-rá** (*vásrá* vásra VII41). A **-vel** ragot magam általában csak teljes alakjában jegyeztem föl; közlemények magas-

* A **-bē** alak ugyanazon közlőnél minden valószínűség szerint sajtóhiba.

hangú szókban *-vé* (*-'ê*) alakkal tüntetik föl [l. „Mátyusf. hangj.” I. 8]; mélyhangú alakja egyszer *-'á*-nak van közölve, ebben: *másuttá* XVIII528 „másuttal” (multkor), magam pedig *á* hangzós szótag után *-vql* *-vol*-nak, sőt egy ízben *-vó*-nak hallottam [l. „röv. hangal.” II. A2, *ol*- alatt].

2) Az egyes névragoknak eme hangbeli eltérésein kívül még a következő sajátosságokkal találkozunk. A *hol* *h a t á r o z ó s z ó* helyett nyelvjárásunk *hun* (*a hun*, *valahun* sat.) alakot használ [l. „minős. tün.” II. C3, *l—n*]. Az *itt*, *ott*, *itten*, *ottan* határozószók eme rendes alakjaikon kívül *ittend* *ottand*-nak is hangzanak (vö. Simonyi: Magy. névragoz. 92); a köznyelvi *innen* *onnan* alakok mellett pedig *innend* *onnand*, *onnajd* (*innejd* is bizonyára, noha véletlenül nem hallottam), és mássalhangzós kezdetű szó előtt: *innej* *onnaj* [vö. „röv. hangal.” II. A2, *d*] járatosak. A *megint* határozószót nyelvjárásunk *megin*, *megen* [l. uo. *t-nél*], *meg* [uo. B3] és *megintendíg* (IV174) alakban használja. Az *azután*nak alakjai: *azután*, *aulán*, *osztán*, *osztén*, *osztándíg*, *azutén*-*osztén*; az *ezután*-é pedig *esztán* [l. uo. A1b]. Az időhatározó *előbb* szót (IX524) magam *elsőbb* alakkal hallottam: *ütet kerestem othun elsőbb* őt k. otthon előbb. — A névutók közül az *által* *átql*-nak hangzik [vö. „minős. tün.” I. B3a, *a—o*]; a *miatt* rendes alakja mellett személyragosan *mihánna* alakban is előfordul [l. „időmért. saj.” II. 1, *nn*], az *óta* pedig rendszeren magashangba csapott *öte* alakkal járatos [l. „minős. tün.” I. A1].

3) A *birtokos személyragok* szintén érdekes változatokat mutatnak. Mindenekelőtt megőrizte nyelvjárásunk ezt az eredeti teljesebb személyragos alakot: *nekije* (*megmoⁿhatom nekije* megmondhatom neki), de a köznyelvi alak is használatos (vö. Simonyi: Magy. névragoz. 23). Viszont a 3. személyrag *j*-és alakjának (vö. Szinnyei: A birt. személyragoz. Nyr. XVII.) a köznyelvtől eltérőleg ilyen továbbterjedéseivel találkozunk: *vagyomja* *vagyona* [de közl.: *vagyoma* IV174], *jó szántyából* IV174 *jó szántából*, *étvággya* *étvágya*, *özveggye* *özvegye*, *testvírje* *testvére* [ellenben pl. ezt is hallottam: *hátralíka*, a mit nyelvérzekem inkább *-ja* raggal mondatna velem: „hárálékja”]; talán az *s* végű névszók személyragos alakjainak *-ssu* végzete (mint: *pajtásszinak* *pajtásainak*) szintén e *j* beolvadásából magyarázható, vagy legalább, a mi valószínűbb, az *ássu*, *mossa*-féle igealakok hatása alatt lépett föl bennük a hosszú (*ss*) ejtés. Ezenkívül a 3. személyrag *j*-je hasonul az *l* végű névszók véghangjához: *alla* *alja*, *utólla* *utólja*

sat. [vö. ,Mátyusf. hangj.' II. 3]; a mélyhangú alak magánhangzója pedig *á* hangzós szótag után *a*-nak vagy *o*-nak (*mamája* sat.) hangzik [l. ,minős. tün.' I. B3a, *a—o*], míg az érsekújvári és szőlgyéni beszédmod természetesen általában *á*-val ejti: *szája* *szája*, s így a többi ebből származott alakokban is: *szájám* *szájád* sat. VIII47, *borá*, *magá* XII48. Magashangú alakja e személyragnak a köznyelvi *é*-vel szemben rövid *i*, különben pedig rendesen *-r*, mint: *a vejié* (ez a föld) *a vejié*, *kezié* *kezié*, *felé* *felé* sat.; de: *keze*, *fele* sat. [helyebül XVII479 talán csak sajtóhiba ,helyibül' h.]. A több. sz. 3. szem. birtokosrag rendesen *-uk* *-ük*; csak egy közleményben találjuk a *szájok* alakot IV174; az *-ai* több. sz. birtokosrag pedig *j* járulékhanggal is előfordul: *fogaji* *fogai* [vö. ,telj. hangal.' II. 2].

4) T o v á b b r a g o z o t t r a g o s a l a k o k (önállósított határozók'; vö. ,szóképzés' I. B5): *osztádig* IV174 azután, *megintendig* uo. megint, *bévuürül* belülről, *füllüürü* *fellüürü* fölülről, *árunnét* arról felől, *mostanáig* (m. is üsmertem eddig is ismertem), *mostantul* (m. számíva mostantól számítva).

ZOLNAI GYULA.

HIRLAPJAINK MAGYARSÁGA ÉS EGY SZARVASHIBA.

Jelen társadalmi és irodalmi viszonyaink között rendkívül fontos szerep jutott időszakai sajtónknak. Bátran elmondhatjuk, hogy közönségünk legnagyobb része ez idő szerint alig olvas egyebet újságlapokon kívül, a melyekből tehát nem csupán a napi eseményekről értesül, hanem összes szellemi táplálékát is meríti, s nevezetesen, hogy messze ne menjünk, a hírlapok stilusa, magyarsága ama minta, mely szerint a nagy közönségnek stilusa is mintegy önkénytelenül alakul. Ebből természetesen az következik, hogy hírlapíróinknak első s mondhatni hazafias kötelességük minden módon ügyelni arra, hogy nyelvük hibátlanság, magyarosság tekintetében ne essék kifogás alá.

Én már hosszú idő óta éber figyelemmel kísérem hírlap-irodalmunkat s e megfigyelésem azt az örömdetes meggyőződést keltette bennem, hogy hírlapjaink stilusa, magyarossága egyenlő mértékben javult hírlapjaink elterjedésével és megizmosodásával. Midőn ezt örömmel konstalálom, a méltányosság annak kijelentésére is késztet, hogy ezen örömdetes fordulat előidézésére első sor-

ban a Nyelvőrnek köszönhető. Mióta ezen érdemes folyóiratunk lankadást nem ismerő buzgalommal nyesegeti a neologia fattyúhajtásait, rámutat a helytelen szófüzésekre és idegenszerű kifejezésekre, azt tapasztaljuk, hogy íróink is mind jobban ügyelnek stilusukra s ha nem követik is mindenben a Nyelvőr elveit és útmutatásait, de legalább ovakodnak az előbb széltiben használt idéetlen szók és magyartalan kifejezések alkalmazásától s igyekeznek nem csak magyarul, de magyarosan is írni. Ha e részben némelyek a tulzásba csapnak át, s a magyarosság szertelen hásházzása mellett néha-néha trivialisakká, póriasakká lesznek, ez az ő hibájuk.

A dolgok ilyenén állása mellett valóban bosszantó az, hogy némely hirlapírónk egyáltalában nem ügyel a személyes birtokragok helyes használatára; e részben valamennyi hirlapunkban minduntalan oly súlyos baklövések fordulnak elő, hogy valóban ideje volna ezen immár krónikussá váló bajt gyökerestül kiirtani. A hiba abban áll, hogy íróink nagy része nem teszen különbséget a tulajdonképeni birtokviszony (status constructus) és az egyszerű birtoklás között, a mit a latin *habeo*-val, a francia *avoir*-ral fejez ki. A nyelvfejlődés abban állapodott meg, hogy a status constructusban a birtokot jelentő szó csupán egy személyű birtokragot kap még akkor is, ha többen vannak a birtokosok, ellentétben a régibb nyelvvel, mely esetben a birtokot jelentő szóhoz csatolt ragban is jelezte a birtokosok többségét. Jelenleg tehát így szoktuk mondani: „A fiúk könyve. A népek jogai.” A birtokosok többsége könnyebb érthetőség végett, csak akkor jeleztetik, ha a birtokot jelentő szó közbevetett mondatok miatt messzire esik a birtokostól, pl. „A z o n t a n í t ó k n a k, kik hiven és lelkiismeretesen, sokszor a legsúlyosabb anyagi gondokkal is küszködve, teljesítik földadatukat, mindenki szívesen elismeri érdemeiket.”

Minden olyan esetben, a midőn nem tulajdonképeni birtokviszony, nem status constructus forog fönn, a birtokot jelentő szóhoz fűzött raggal nem csak a birtoknak, hanem a birtokosnak többségét is kell jelezni; így: „A fákat gyümölc^sük, az embereket tetteik után ítéljük meg. A naplopóknak soha sem lesz (nunquam habebunt) vagyonuk. Ezen szegény embereknek se házuk, se szántóföldjeik nincsenek. A púnoknak ugyan volt pénzük és zsoldosuk elég, de nem voltak önfeláldozó polgáraik.”

Hirlapjaink, lehet mondani valamennyien, az utóbbi szabály ellen követnek el minduntalan súlyos botlásokat. Fölhozok egy pár példát. A 'Budapesti Hírlap' ama hirlapjaink egyike, melyek kiváló gondot fordítanak arra, hogy stílusuk szabatos és magyaros legyen, s el kell ismernünk, hogy vezércikkei és tárcái néha a publicisztikai stílus mintaképeiül tekinthetők, és mégis nagyon gyakran találkozunk benne ilyenén visszasságokkal. Így f. é. 72. számának 7. lapján ezt olvassuk: 'Eddig ezeknek sem volt sikere' (e h. *sikerük*). A 92. sz. 6. lapján: 'Nehéz dolga lehet Szilágy megye tisztviselőinek' (e h. *dolguk*) sat. E két példát véletlenül jegyeztem föl, a mikor éppen ceruza és papiros esett kezem ügyébe. Így van ez a többi lapokban is. (Legutóbb a 'Hétben' botránkoztam meg egy ily fajta szarvashibán.)

Azt hiszem, főls dolog volna a példák számát, a melyekből íveket lehetne összeállítani, még többel szaporítani; elég egyszerűen rámutatni ezen hibákra, hogy íróink ovakodjanak tőlük.

GRESITS MIKSA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Gamolya, gomolya, máglya. E folyóirat XVII. kötetében (450. 451. l.) a szerkesztő a *máglya* szóban olasz kölcsönvételt sejt. VASVERŐ Rajmund pedig (511—512. l.) németet. Azóta a dolgot senki se bolygatta s maradt, a mi volt legelőször, nyílt kérdés.

Cikkemnek címe már enged következtetni, hogy én egy harmadik eredet magyarázásával állok elő, t. i. a szlávval.

Ha MIKLOSICHnak legújabb művét (Etymologisches Wörterbuch) a *gomolja* (71. l.) cikknél fölnyitjuk, a címbeli kérdésre nézve nem kapunk ugyan megoldást, de megértünk belőle annyit, hogy a *gomolja* szláv eredetű. Már a *mogyla* (199. l. ószl. tumulus) cikk alatt kétségtelenül tájékozva vagyunk, hogy a *gomolya* és *máglya* egy törzsnek hajtásai, mert ugyancsak az ószlovénben járatos volt a *mogyla* alakon kívül *gomila* is.

Miklosich nem ad határozott választ arra nézve, vajjon e szók szláv eredetűek-e, s magunk se merünk e tekintetben véleményt kockáztatni s beérjük СИНАС (Dict. II. 114. 182. 204. l.) állításával, a ki az oláh nyelv szláv elemei közé sorozza. Az oláhban ugyanis a szó általánosan el van terjedve s többféle alakban használatos. (Vö. *gămălie*, *măgălie*, *movila*, *mogila*, *mohilă*, *măgură*.) Megvan az az albánban is: *magule*, *gamulje*, *gomila*.

Ezeknek alapján részemről azt a nézetet vallom, hogy a *máglya*, valamint a *gamolya*, *gomolya*, a magyarban is, az oláhban is szláv kölcsönszó, a melyet egyik sem a másiktól, de mindketten külön-külön a szlávból vettek.

ALEXICS GYÖRGY.

Malac. MIKLOSICH a szláv elemek közt nem sorolja föl, pedig hogy az, alig kétséges. Eredetije a szerb *malac*: kicsiny, apró gyereke mondva. (Vö. ószl. *malū*: klein. Mikl: Etym. 181. l.) Nem tudom, hogy a többi szláv nyelvekben a *malac* alak járatos-e, de hogy a szerbben igen, azt biztosan állítom.

ALEXICS GYÖRGY.

Hibás olvasás. Az Ehrenfeld codexben, a Nyelvemléktár VII. köt. 41. lapján ez áll: „Mikoron latam ez aztalt tyztéfen es oduar modra zerzettett gondolam hogy ne legyen zerzetteffegemneknek aztalla kyk minden napon mednek aytorol aytora alamyzna ert.”

A „zerzetteffegemneknek” szóban a dült betűvel nyomott *m* (az I. kötet elején álló Értesítés *d*) pontja szerint) a kiadó betoldása. Itt azonban a példás gondosságú és lelkiismeretességű kiadó megtévedett. Az *m* betoldására nem volt szükség, mert az a szó nem így olvasandó: *szerzetességemnek*(nek), s nem is egy szó, hanem kettő: *szerzetes szegényeknek*. Erre mutat a mellékmondatot kezdő *kyk*, s bizonyítja a latin eredeti is, melyben ez áll: „cogitavi, quod non erat mensa pauperum religiosorum.” (1752-diki győri kiadás, 43. l.)

SZINNYEI JÓZSEF.

Boncol. E szó nemcsak a XVIII. századi orvosoknál és állattudományi íróknál van meg (Nyr. XX.135. 136), hanem megvan már a XVII. századi népies prédikációkban is. Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtárában” a 487. lapon a Nanasi V. Gabor 1675-ben Colosvarott megjelent munkájának címe: „Lelki tudakozás. Melyben..... *fel-is bonczoltatik* némellyeknek vétkes értelmek az el-választás felől.” — Ugyanott az 531. lapon Pathai János 1683-ban Debrecenben megjelent munkájának címe: „Tancz *felbonczolasa*. Az az oly együgyü praedicálás, melyben hogy a pokolbeli ördögnek, egy hathatob eszköze, pokla töltésére, az ő tojta táncznál nem lehet..... az isten könyveiből..... megmutogatván.”

E régi szótól vonta el Bugát (Orv. Szókönyv, 1833) az ősz-

szetételekben: „bonckés, bonctudomány” használta *bonc*-ot azon a módon, a mint a nép csinálja a *piszka-fa*, *síkár-fü*, *kína-tál*-féle szavakat.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Hure. Ez a szó is kimaradt a NySzótárból, pedig már Kr. is idézi Molnár Albertből. „Fratilli: szünyeg és kárpit rongya, *hurtza*.“ A fratilli-t Calepinus így magyarázza: „villi sordidi in tapetis, quod per terram ferantur.“ Vajjon mi tehet ennek a *hure*-nak az eredete?

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Túladunai, túlatiszai. Hadd járulok én is egy adattal e hibáztatott, de immár rehabilitált kifejezések igazolásához. Tóth Ferenc pápai professzor a jelen század elején két munkát bocsátott közre, melyeknek címe: „A helvéciai vallástételt tartó *túl a dunai* főtisztelteti superintendentiában élt superindensek (sic!) vagy református püspökök élete, a jelen való időkig lehozva.“ Győr, 1808. — „A helvéciai vallástételt követő *túl a tiszai* superintendentiában élt református püspökök élete, a jelenlevő időkig lehozva.“ Győr, 1812.

SZINNYEI JÓZSEF.

A Budenz-Album 70. lapján a következő alakok vannak kimutatva: *Túladuna*, *Túlatisza* (Kazinczy), *Túl-a-Rajnára* (Szász K.), *a Tuladunára* (Borsszem J.), *túlatiszásan* (Kazinczy), *túladunaiság* (Vitkovics), — de viszont *tul a Dunáni fi* (Kazinczy), valamint „fájhat szíved külső földért a *Dunántúl* jó országért“ (Thaly: Adal.).

NÉGYESY talpraesett magyarázatára eszembe jut, hogy nem rég egyszer ezt az alkalmi elvonást is hallottam: „Tegnap nagyon szép *déluta* volt“ (mint *órán*: *óra*, *holdfogytán*: *holdfogyta* sat.). Egyébiránt összevethetni velük még a *korán*-ból elvont *kora* melléknevet is (l. Az Analógia Hatásairól 19).

SIMONYI ZSIGMOND.

A kinek rosszaló szava a legutóbbi s e mostani füzetben megjelent adatokra s helyreigazításra alkalmat szolgáltatott, STEUER János, egy hosszabra terjedő fejtegetést küldött be hozzánk, a melyben lándzsát tör először kimondott nézete védelmére.

„Nem vonom kétségbe, így kezdi ellenvetését, hogy e kitétel: *túladunai* e helyett: *dunántúli* egy egész vidéken el van terjedve; de már azt kétségbe vonom, hogy ezáltal a *túladunai* kitétel szabatosná válnék, sőt én még olyan nagyon magyarosnak se mer-

ném mondani; és kíváncsian várom annak bizonyítását, hogy a *dunántúli* kitétel miért nem magyaros, vagy miért magyarosabb nála a *túlادunai*!

Ha oly szempontból ítéljük meg a szabatosságot, a mint azt t. dolgozótársunk teszi, akkor sok mindenfelét ki kellene nyelvünk-ből küszöbölni vagy megváltoztatni, a mi manapság általános és megcsontosodott használattá vált. Bármily előkelő író volna is az, a ki mai nap ekként beszélne: „Mind azon jött-ment, gyülelész csöcseléket *szám kivé* kell *vetnünk*, a kik a békés lakosokat a nemzet ellen bujtogatják“, méltó megütközést keltene minden olvasójában; pedig ha a szabatosságot keressük, ez volna az egyedül szabatos használat. Szint oly megütközéssel fogadná mindenki, ha valaki így szólana: „Milyen iszonyatost *égdörgött!*“ hátha még ilyfelét is eresztene ki ajkán: „Az úrfi nagyon kezdett hencegni, de emberére akadt, mert az atléta egyetlen, harsányul kiejtett szóval úgy *leégdörögte*, hogy mukkanni se mert“; pedig hiszem, hogy Steuer János is, ha nem mondta is, de bizonyára hallotta ezt a szólást: „milyen nagyot *mennydörgött!*“, valamint ezt is: „Mikor az öreg *rámennydörgött*, menten odább kullogott.“ Föltűnt-e nyelvésztársunknak, mikor olvasta, vagy föltűnnék-e, ha olvasná a népdalnak eme versszakát: „Szomszéd asszony szép leánya, reá kapott a rózsánkra; ha én *ötet* megfoghatnám, a törvénynek majd beadnám“, hogy az *ötet* nem szabatos? Igaz, hogy nem szabatos, de azért mindenki, még a műveltebbje is, derűre-horúra használja s bátran használhatja is. Szabatosan így beszélünk: „Benézek vagy egy negyed órára a színházba. Ha arra ment, soha se mulasztotta el, hogy be ne forduljon a *korcsmába*“; ellenben vétene a szabatosság ellen, a ki így szólana: „benézek a színházra, befordulok a *korcsmára*“. De következik-e ebből, hogy megrójjuk érte azt, a ki így beszél: „Majd benézek egy pillanatra a *postára* is, hogy van-e levelem. Útközben befordulok a *városházára*“? vagy PETŐFI is vétett a magyarság ellen, mikor egyik költeményét imígyen kezdte: „Befordultam a *konyhára*“? Valamint tehát helytelen volna a következtetés, ha valaki így okoskodnék, minthogy nem mondhatni: „a jövő nyárral Svédországba, télkel pedig Olaszországba utazom“, a szabatosság ellen van mondva ez is: „a mult *ősszel* vig szüretet ültünk, a jövő tavasszal meg sokat lakodalmazunk“: ép úgy nem áll meg az a következtetés se, hogy: nem mondják ezeket: *túl-amarosi*, *túlakörösi*, *túlavági* sat, nem mondható tehát szabatosan ezt se: *túlادunai*, *túlatiszai* sat.

Nyelvéstársunk nem csak szabatosnak nem, hanem még magyarosnak sem akarja a szóbeli kifejezést elfogadni. E vonakodással szemben beszéljen helyettünk a következő idézet: „A mi a *túlادunai*-féle szerkezetet illeti, az én nézetem szerint is analogia, illetőleg népetimologia útján keletkezhetett.” E szavak STEUER János soraiból vannak véve s egy, az előbbi után érkezett toldalék fejtegetésben olvashatók.

Író-társunk, a kezdetben közlött idézet végszavai szerint, kíváncsian várja annak bizonyítását, hogy a *dunántúli* kitétel miért nem magyaros, vagy miért magyarosabb nála a *túlادunai*. De hisz ezt senki sem állította, azért nincs is szükség bebizonyítására. Négyes csupán annyit mondott, hogy ha valaki *kurcántúli*-t mondana, azt valami szokatlannak, idegenszerűnek érezné minden szentesi (Nyr. XX.127. l.); s hozzá teszi, hogy ő, mikor először olvasta a *dunántúli* kifejezést, visszásnak s csinálnak tartotta e kitétet (uo.). De e szavaihoz kötelességének tartja eme megjegyzést csatolni: „Tudom, hogy a *dunántúli* nem szabálytalan s nem merem tagadni népi eredetét.”

Az erősségek sorában, a melyekkel nyelvészünk a *túlادunai*-t ostromolja, ok gyanánt az is fegyverre van szőlítva, hogy „a mi egyik másik tájszólásban használatos, annak azért még nincs és nem is lehet a köznyelvben helye”, s egy és más tájszólásbeli használat között arra is hivatkozik, hogy „Dunántúl és a Duna mellett nagyon is szokott az ilyen szólás: „A föld meg lesz szántva, pedig nyilvánvaló, hogy nem magyaros, tehát nem szabatos.” Az állítás első részét minden egyes írónk — a magyarosabbakat értjük — a legrégiebbektől kezdve a legújabbakig seregesen találhatók adatokkal oly világosan megcáfolja, hogy szópazarlás volna e pontnál tovább is időzni. Második részére röviden egy kérdéssel felelünk s várjuk rá, az alkalmas választ: Miért nem magyaros s miért nem szabatos az ilyféle kifejezés: „A kit én szeretek, *meg van az szeretve*. Ez már százszor is *el volt mondva*. Ha én egyszer azt mondom, hogy megteszem, hát az *meg* is *lesz téve* emberül?”

A végeredmény tehát az, hogy mind a *túlادunai* mind a *dunántúli* magyaros is, szabatos is, kifogástalan is.

SZARVAS GÁBOR.

Pereputty. ALEXICS György a Nyelvőr utolsó számában a magyar *pereputty* szót az oláh-szláv *porobok*-ból származtatja. Erről a *porobok*-ról azt állítja, hogy eredetije az ószl. *porja*, *prati*: dissecare.

No ez olyan szarvashiba, hogy cáfolni sem szükséges és csak azért szólalok föl, hogy szegény boldogult Miklosichra ne fogják ezt az állítást; Alexics ugyanis, midőn a mondat végére rekeszjelhen ezt függeszti oda: „Mikl: Etym. Wörth. 258. lap“, egyenest ő reá hivatkozik. A *porobok*, illetőleg *parobok*, a magyar *rab* ősével a *rob*-bal egy csoportba tartozik és Miklosich említett művének 225. lapján *orbü* alatt keresendő. ÁSBÓTH OSZKÁR.

EGYVELEG.

Úgy mondják: tudjuk! Két történetkét mondok el, történetkéket, a melyek külön, magukban véve is fölötte épületesek és tanulságosak, egymás mellé állítva pedig eleven képét rajzolják szemünk elé olvasottságunknak és irodalmi tájékozottságunknak.

Mire vállalkoztak, mit akarnak a neologusok.

Robogott velem a vasut arra felé, a hol az apjuk is, az anyjuk is napjában néha háromszor is be-betérnek egy kis szíverősítőre a *Mózsínál*; a hol a gazda ember azt tartja: ha lúd, hát *legyél* kövér; a hol a nap este nyugszik *lefele*, reggel jön *felfele*, a hol nem egyszer megesik rajtad, ha gondolatidba mélyedve elbarangolsz a széksós mezőségen, egyszerre azt veszed észre, hogy egy bival jön rád *fele*, s ha nem szaladsz *elfele*, bizony, öklel *megfele*.

A fülkében rajtam kívül még négy úri ember volt. A mint beszédjükből kivettem, kettejük földesúr volt; a harmadikának borotvált arca, kolláréja s ezen a piros selyemszalagocska elárulta, hogy egyház szolgája s apát vagy kanonok; a negyedikről csak azt tudhattam meg, hogy mi volt — nagyon sokszor emlegette, hogy: alispán koromban.

Egy nagyobb állomáshoz értünk; a vonat megállt, hogy húsz percre kipihenje magát s új erőt gyűjtsön az út további folytatására. Végre elhangzott a második csengetés s a kalauz kezdte bezárogatni az ajtókat. A piros szalagos egy ismerősével beszélgetve még lent állt a fülke előtt. Ez alatt a kalauz elért a mi kocsinkhoz is és sürgetve szólt a beszélgetőkhöz:

— Kérem, tesszen beszállni!

A piros szalagos rá néz s kérdi tőle:

— Hát maga neologus?

— Nem, kérem alássan, én katolikus vagyok! S ezzel ránk zárta a fülke ajtaját.

— Mért tetszett kérdeni tőle, hogy neologus-e? mondá az „alispán koromban“.

— Hát nem hallották az urak, hogy mondta? „Tessen beszélni.“ Ő is ellensége az ikes igéknek, a neologusok híve.

— Hát a neologusok ellenségei az *ik*-nek?

— Hogy ellenségei-e? Mind ki akarják irtani. Ha csupán tőlük függne, akkor nem sokára így kellene beszélnünk: Addig ember az ember, a míg jól *esz*, *isz* és *alusz*.

Csodálkozás, majd kacagás. Aztán kérdés kérdést, szó szót váltott s a társaság tisztában volt vele, hogy ezt a vakmerőséget a Nyelvőr akarja elkövetni, sőt más hallatlanságokat is merészel, a minők például minden új szó kiirtása s annak bizonyítgatása, hogy a magyar nyelv szavainak legalább fele része tót szó: *huszár*, *kalpag*, *dolmány* és száz mást mind a tótoktól vettük. Legújabbán még azt is ránk akarnák disputálni, hogy az *attila* se magyar.

— S kik ezek az emberek?

— Zsidókompanyia, a kolomposuk is az. *Szarvas*-nak írja magát, de világos, hogy *Hirsch* volt.

Mire törekszik a Nyelvőr?

— Ugyan kérem, mondja meg nekem, mi az a *virbur*?

— Miért kérdi ezt Ön épen én tőlem?

— No mert Ön is a Nyelvőr iskola egyik híve. Ezt a *virbur*-t is pedig a Nyelvőr eszelte ki s iparkodik terjesztgetni.

Hiteles forrásunk szerint, a kit meg is tudunk nevezni, ezt egy országgyűlési képviselő állította.

Váratlan dícséret Berlinből. E napokban olvastuk egyik napilapunkban a következő tudósítást.

„A vasutügy nyelvében előforduló idegen szók.“ E címen tartott legközelebb Berlinben ORTNER M. egy fölolvasást, a melynek végén ama szégyenletes tényre irányozza hallgatósága figyelmét, hogy míg a németek még mindegyre idegen szókkal terhelik nyelvüket s számos idegen szólásokkal gyötrik magukat, addig a magyarok, a kiknek nyelve pedig kevésbé van kiművelve, az idegen szókat és szólásokat, legalább a vasutügy nyelvéből, teljesen kiküszöbölték. A magyar vasuti ügyrendben egészen véve csakis két idegen szó van: *kilometer* és *express*. „Hát Goethe nyelve, kiáltott föl végül az előadó, nem tudná mind azt teljesíteni, a mit a magyar nyelv j á t s z v a elvégezett!?”

A mit itt a német szomszéd mondott, mind szóról szóra, betűről betűre igaz. De a mi mégis legigazabb benne, az, hogy e nyelv munkát csak úgy j á t s z v a végeztük el.

Ha már egyébként is nem tudtuk volna, miként folyt le a tisztítás dicsőséges munkája, megtanítottak volna rá a szótárírók s legutóbb BAROSS miniszter úr ő nagyméltósága. Mi legyen pl. a *telegraphie* magyarul? A szótáríró kezébe vesz egy görög lekszionkont, s megtalálja a mit keres: τῆλε: tá v o l, γράφω: í r o k, s nyomban kész a *távirda*. Baross miniszter úrnak még könnyebb volt a munkája; az analogia már megvolt s csak a φωνέω-val kellett tisztába jönni, hogy mi legyen a *telephon* magyar neve; φωνέω: hangot adok, *telephon* tehát: *távbeszélő*.

Ilyen játszva készültek a vasuti műszók is: kleben: *ragasztani*, tehát beklebezettel: *ragjegy*; és így tovább: heisslaufen: *hőnfutás*, spurweite: *nyomtáv*, reibahle: *dörzsár*, knullsignal: *durrjelző*, gewölbwiderlager: *boltellentám*, hohlkehle: *homortag*, turnus: *forda*, draisine: *hajtány*, dampfschieber: *tolony*, havarie: *ázma* (értsd: olyan kár, melyet valamely tárgy átázás következtében szenvedett) sat. sat.

Hogy mennyire fején találta a szeget a berlini atyafi, mikor azt mondta, hogy j á t s z v a végeztük el a nyelvtisztítás munkáját, tanúság reá a következő párpeszéd is, mely az akadémiai könyvtárban folyt le egy már megboldogult s nagy nevű tudósunk és egy nyelvész között.

— Ideje volna már, hogy magyarul nevezzük a *psychologus*-t is. *Lélektanár* jó volna, de az mást jelent. — Ezt a nagy nevű tudós mondta.

— Talán *lélektanász*? ajánlá tettetett komolysággal a nyelvész.

— Nem, ez a *kanász*-ra emlékeztetne. Hanem talán *lélektanor*.

A mit tehát neologus szóvivőink költői ihlettségnek, mennyből lövellő lelkesültségnek, isteni sugallatnak sat. sat. szoktak nevezgetni, annak igaz nevét a berlini fölolvadás találta el: *játszva*. SZAMOSI GÁSPÁR.

Bördöny. Szinte meghökkentem, mikor a BARNA Ferdinánd Vergilius ‚Aeneisének‘ Akadémia kiadta fordítását olvasgatva, szemem elébe akadt ez a különös szó.

A jobb érthetőség kedviért pár szóval megrajzolom a helyzetet, beleszöve az illető sorokat, a hol használva van.

— A kegyes Aeneas, miután a Didoval kötendő házasság

elől (a IV. énekben) elmenekült, társaival Szicilia nyugati részén, az Erix hegyfoknál köt ki (az V. énekben), hol a vérrokon Acestes király tárt karokkal fogadja. Itt a kegyes Aeneas atyja halála napjának évfordulóján ünnepi játékokat rendez s versenyre hívja föl a hősöket :

„Előbb gyors gályán versenyt nyitok a teukroknak,
Majd, ki futásra sebes (!), ki merész edzett erejére (!),
Hogy megmérkőzzék kelevézzel s röpke nyilakkal,
Vagy bízik ökleiben bőrdönnyel a sikra kiszállni,
Lépjen elő.” (V.67.)

Bőrdöny! Ugyan miféle csodálatos szó ez?

Szerencsére újabb klasszikus fordítóink azt az eléggé nem dicsérhető szokást kapták föl, hogy a fordítás mellé az egyik oldalon mellékelik az eredeti szöveget, s így aztán az olvasó, ha elég értelmet nem talál a fordításban, a mi bizony gyakorta meg-esik, könnyű szerrel megkeresheti azt az eredetiben. Úgy itt is. Csak a másik oldalra kellett tekintenem, hogy megtudjam, mi az: *„bőrdönnyel a sikra kiszállni.”*

„Quique pedum cursu valet et qui viribus audax,
Aut jaculo incedit melior levibusque sagittis
Seu crudo fidit pugnam committere caestu,
Cuncti adsint.”

Tehát *caestus* = *bőrdöny!*

— Volt aztán ott hajóverseny, futás, célbalövés, kiki megkapta az érdemlett díjat a kegyes Aeneas kezéből, akár első akár utolsó volt a vetekedésben. Végre rákerült a sor a *bőrdönyvivásra*. Kilép a sikra a temérdek Dares, hajh, — de ki se mer a nagy sokaságból véle kiállni s a *bőrfonatot* karjára csatolni: *nec quisquam ex agmine tanto audet adire virum manibusque inducere caestus* (V.377).

— Végre az öreg Entellust addig nógatja Acestes, hogy ez: „könnyeden egy pár rémséges *bőrdönnyt* kivetett a középre s kéréses bőrükkel könyökig burkolta be öklét: *in medium geminos immani pondere caestus projecit*” (V.401).

Egy csillag a jegyzetekre utalt, hol a következő magyarázatot találjuk: „*Bőrdöny*: *caestus*; ökölvívó bőrfegyver, melyet a versenyvivók (!) karjaikra (!) csatolnak; az ökölburok tele volt szíjbütykökkel és ólomgömbökkel. (A *bőrdöny* szót az elavult *dögöny* után formáltam; a *dögöny*-t nem használhattam, mert az „bottört” jelent).“

Ime egy valódi ihlet-szülte alkotású szó, mely a dolgát értő fordító-költő agyából egyszerre olyan talpraesetten pattant ki, mint a hogyan jupiteri Minerváról regéli a mítosz. Ezt abból következtetjük, hogy a költő nem említi meg az elveket, a melyek szerint teremtette ez új szót; pedig ugyan ki ne vágnék a költő titkos műhelyébe egy-egy pillantást vetni!

Fúrta az agyamat, napokig eltöprengtem rajta, ugyan milyen úton-módon is születhetett ez az ördöngös *bördöny*. Az elejét (*bör-*) csak értettem, hanem a végső *-döny*-re hijába kerestem fölvilágosítást Ballagi szótárában is, pedig ez telisteli 'teljes' az effajta 'ihletszülte' alkotásokkal. Végre egy ihletes percemben rájöttem. Az 'elavult' *dögöny* után ezt csak így lehetett észszerűen formálni: *bör-dögöny*, összevonva: *bör-döny*! No már ez ellen nem lehet senkinek se kifogása.

A nagyképűsködő módszeres nyelvész azt vethetné először is ellene, hogy a *dögöny* nem *dögöny*, hanem *dögönyeg*, a régi nyelvben csakis ilyen alakban fordul elő, s török származású szó (oszm. *dejenek*, *dejne*, **degenek* = 'támaszték, bot'. Vámbéry: Török-tatár etim. szótár. NyTudKözl. XIII.412); s ugyanez a magát módszeresnek nevező nyelvész ellenvethetné, hogy eszerint a *dögöny* nem lehet 'elavult' szó, s kérdezhetné a fordítótól, minő forrásból merítette ez állítását. Erre azonban mi, módszertelen nyelvészek azt feleljük: a régi nyelvben lehetett akárhogy, az nem számít; a mint a *köpönyeg*-ből lett a *köpeny*, azonképen lett a *dögönyeg*-ből **dögeny*, *dögöny*, a minek helyességét az is döntőleg bizonyítja, hogy már a régiségben is *dögönyöztek*, és nem *dögönyegeztek*.

Igyen megzabolázva az ún. 'módszeres nyelvészek' kötelőzködését, azt se lesz nehéz megbizonyítanunk, hogy a *dögöny* egész természetesen és a nyelv szellemében vonható össze ezzé: *döny*.

Ha a *kurti*+*rékli*-ből lehetett *kurtékli*, a *rekkenő*+*meleg*-ből pedig *rekkenyeg* (I. Nyelv. Ért. IV.3), ha a *talaj* összevonás útján ebből rövidült meg: *talp-alj*: világos, hogy a *bör-dögöny* is helyesen van egyberántva *bördöny*-re és ez új szót a neologia szinte sikerült termékének kell mondanunk; s bátran merném ajánlani latint tanító középiskolai tanáraink figyelmébe a *cactus* magyar egyértékesül, ha a jelentés ellen nem volna kifogásom.

Az elavult *dögöny* Barna szerint 'bot-tört' jelent, s így azt gondolná az ember, hogy a *bördöny* = 'bör-bottör', vagyis: olyan tör, a minek *bör*-ből van a pengéje; már pedig tudtom-

mal a caestusnak nem volt semminemű pengéje. A kevésbbé költői temperamentumú FINÁLY Latin-magyar szótárában 'vivókesztyű-félének' mondja s ez körülbelül meg is felel a caestus fogalmának. Még találóbb volna szerintem ez: 'öklöző-kesztyű', vagyis a főntebbi elvek szerint összevonva: *öktű*.

Plasztikus magyarsággal tehát az idézett helyek így hangzanának:

„Majd ki futásra sebes, ki merész edzett erejére,
Vagy bizik ökleiben öktűvel a síkra kiszállni,
Lépjen elő.“

„..... könnyeden egy pár
Rémséges öktűt kivetett a középre.“

HANVAI ALBERT.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Csálé, prok. (Műszo az ökörhajtásnál.)
Nem megyek egy tappot se.
Magas fán terem nála a pénz.
Magas az asztala: nem ad a cselédnek enni.
Mihaszna ember: haszontalan.
Feliült Laci: restell dolgozni.
Mi az ujság? — Papiros.
Olyan mint a csik: fürge.
Otthon vagyok má: megértettem a dolgot.
Nincs ki a négy fertáj: az esze nem tökéletes.
Lefujtak má neki: vége van.
Késő ünnep után kántálni: elkésett a dologgal.
Azt hiszi, fenékig tejfel: hogy nem lesz baja.
Hogy élsz el, ha meghalsz?: élehetetlen embertől kérdik.
Elsül a fejed: annak mondják, a ki nagyon okoskodik.
Miért teszed úgy? — Hogy a rák a vetésre ne menjen.
Isten éltesse sokáig, míg a Tisza ki nem szárad bokáig.
Ránk virad, mint a farkasra.

(Tokaj.)

DEMJEN KÁLMÁN.

Közmondások.

A vén kecske is megnyalja a sót. (Ha pl. öreg ember cukrot eszik, táncol, megházasodik sat.)

Kutya nem eszi meg a maga kölykét. (Tolvaj nem árulja el a tolvajt.)

Jó malom mindent megőröl. (A jó étvágyú nem válogat az ételekben, mindent elkölt.)

. Minden számár megérzi a mága terhét. (Mindenkinek megvan a maga baja.)

Annyira szemtelen, hogy ha szembe köpik, azt hiszi, hogy eső esik.

(Szatmár.)

MARUSKA MIHÁLY.

B a b o n á k.

3. Tej elvitele.

Ha valaki a mosogató rongyot elviszi a háztól, ezzel együtt elvitte a tehénnek vagy bivalnak is a tejét.

Ki gyermekágyban fekvő asszonynak az ágyára ül, az az asszonynak a tejét elviszi.

4. Tej visszahozása.

A hová a mosogatót vitték, oda kell vinni a tehenet vagy bivalat is és ott megfejni; a fejt tejbe kenyeret kell aprítani s a tehénnel vagy bivallal megétetni.

5. Nyaktekerés ellen.

Kinek nyaka megmerevedett, az ökör kifogása után tegye nyakát a járomba s jobban lesz.

(Háromszék m.)

KÖVÉR SÁNDOR.

Tájszók.

Kunságiak.

acsít: kiabál, ordít. „Ne acsíts már”: ne ordíts már.

bankokat ereget: bodor füstöket fúj a pipából.

bassalyog: mosolyog.

benfentes: gyakori látogató valamely háznál és csaknem otthon érzi magát.

bizsereg, zsiborog: viszket, zsibbadt viszketőség.

cammog, sappog: lassan megyen, lassan halad.

csoszog: csuszkálva jár.

dancsol: korhelykedik, lumpol.

dohog: dörmög, haragszik.

dubir: domború, dagadt. „Ez a keze dubirabb mint a másik.”

elrőföl: elsiel, elmegy valahonnan észrevétlenül.

elvaszarozik: valamely dolog elől észrevétlenül megyen el.

esdekel: kíván, óhajt. „Úgy esdekel ez a cudar légy”: rárepdes.

ereszbevert képű: ragyás.

fakula: két krajcáros fanyelű bicska.

gesznye-gusznya: valamely ruhadarab.

- geze m ice: szemét.
 górá l: hajigál.
 hitttyes: a négyes fogat első két lova.
 igazodik: javul. 'Igazodik már az egészsége ő keminek is'.
 ígyók: mindjárt, azonnal. 'Ígyők (Kisújszállás.)
- felborulnak': mindjárt felborulnak.
 íromba: barna csikos szürke. 'Íromba macska': barna csikkal sávolt szürke macska.
 kocog: siet. 'Kocogj már egy kicsit jobban.'

STROMP JÓZSEF.

Szatmármegyeiek.

- bêrfa: a székér bérfája; Szatmárótt: búrfa.
 csinál: csalán. 'Sok csinál terem ott.'
 égres; égerfáshely a lápságban; az égerfáról azt tartják, hogy a vízben kővé válik, a pusztá, száraz, víztelen földben pedig elrothad.
 éz: íz. 'Jó ézü alma. Ez a bor hordóéz.' (Szatmárótt: Ez a bor hordószag.)
 garád: kertkerítés, mely föl van árkolva, mikor az árok tetejére rakott gaz szolgál kerítés gyanánt.
 gárd, kút gárgya: kút kávája.
 goronc: a nádlók közt föl emelkedett földrész, melyen kaszálnak, néha szántanak is.
 horrog: horkol.
 káva, szita-káva: a szita fája.
 környöslen-körül vetettem a kerítést paszujjal.
- locsadék: moslék, összegyűlt enni, inni valója a disznónak. 'Egy kis locsadékra tartok malacot.'
 nádló: olyan hely, a hol a nád terem; másutt: nádas.
 pergelésnyi szalonna: sütet szalonna, azaz annyi, a mennyit egyszer megsütnek egy ember számára.
 rekettye: a fűzfához hasonló, de annál keményebb cserjés fa a lápságon.
 szekér, mindenféle raggal el látva rövid a második szótagja.
 szén: szín; fásszén, székérszén.
 tenkre megy: tönkre megy.
 zsarát: a mekhammahodott szén, még egy kissé tüzes és ég. 'A májat a zsidóasszony belerakja a zsarátba.'
 zsejépdészka. Jelentését elfeledtem, mégis jónak láttam följegyezni.

(Porcsalma.)

VOZÁRI ERZSI.

Baranyamegyeiek.

- lêragyáz: lëég, lësul (pl. a szőlő a jëgtől v. forróságtól).
 lende: rokonság, familia. 'Mindön lendëje pogárembör vót.'
 māmög: már mëgint.
 mögtől: mögtelik; mögtölt: mëgtelt.
 mutatzt: mutat.
 márëg: máris.
- mömmög: már mëgint.
 mocsola: mocsár, pocsolya.
 ném: no hadd nëm (nézzem).
 nyivëni: a kosból kukacokat, nyiveket szëdni.
 nyafli: hitvány, silány.
 onnansó: tulsó.
 osztándëg: azután.
 ólik: némely, olyik.

penészlős: penészés.
 patalléroz: csatangol (vándorló legényről).
 pëckáz: peckel (játék).
 petrezsírom: petrezselyem.
 poszka: hitvány; poszka tik: sovány tyúk.
 pëtyákás: hitvány, sovány.

pazdërgya, pozdërgya: pozdorja.
 pekmez, peszme: befőtt gyümölcs.
 potyadék: eső, csapadék.
 pãrag: parlag.
 pölő: evet, mókus.

(Ibafa.)

SEBESTYÉN KÁROLY.

Tiszavidékiek.

apacsin: evező a tutajokon.
 ábrándoz: báméskodik, lábatlankodik.
 békáláb lóg ki a kis gyerekek orrából.
 bokor: egy pár. A közellátó egy bokorba látja a két gyertya lángját. Egy bokor szarufa.
 borulás: nagyon barna, fekete emberre célzó tréfás megjegyzés. „Ni ni! ahun gyűn egy nagy borulás!”
 bördő: a növények üres szára, a csodafa (datura) бүрөк bördője.
 buzdit. „Erős szag ütötte meg az íromat, a mikor a hőttestet megbuzdították” (kiterítéskor).
 bekötő: gypjúból szőtt újjas, a mit az ing fölé és mellény alá öltenek a férfiak.
 csalamádé: zöld kukuricaszár, sűrűn takarmánynak vetve.
 csámesz: kissebb fajtájú komp, hidas.
 csantra: csorba, hibás szélű deszka, tál, fazék sat.
 csáva: moslék a csávás hordóban, ha a vájúba öntik, akkor már ivós.
 csapófa: emelő rúd gyanánt használt dorong.
 csorbaszájú: nyúlajkú (labium leporinum).
 csikas: sovány, horpadt hasú.

cők: a kenyérsütéshez használt kovásznak jobban mondva kovászolásnak egy neme. (N.-Szombat vidékén tótul czaig: élesztő).
 deák sövény: vesszőből vagy nádából fonás nélkül készült kerítés. Az alsó végét földbe ássák, a közepe táján megkorkolják (l. korc).
 dera: dara.
 dikó: hevenyészett, összetakolt ágy.
 dittó: disznó.
 doblik a fal v. rajta a vakolat, mielőtt lehull.
 dögvényes: összehomló, földre hajló, megdült növényzetre mondják.
 dúcos-hátú: púpos.
 durázni: két oldalra billegtető mozgatás, a mellyel a csónakot a jégzajlás közül kisegítik.
 élet: gabonaműveket jelző általános fogalom.
 ebag: soványító, sorvasztó betegség (gyermekek közt).
 edény: összefoglaló fogalom a halászhok és révészek minden fajtájú csónakjai, bárkái, hal tartó és szállító eszközeire.
 ede; a kis gyermek így szólítja anyját.
 edesden: édesdeden. „Alszik édesdeden.”

(Tisza-Dob.)

JAKSICS LAJOS.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XX. kötet.

1891. MÁJUS 15.

V. füzet.

A VÉGTELEN KÉRDÉS.

(Olvastatott a Magy. Tud. Akad. 1890. dec. 1-én tartott ülésében.)

IV.

Lássuk mit mond az értekező a *-nok -nök*-ről. Igen fontos egy erre vonatkozó jegyzete (22), a melyben e képzőnek pótolhatatlan mivoltát iparkodik kimutatni. Így szól: „Eddigelé azt hittük, hogy *-nok -nök* tisztességet, méltóságot jelző képző, és hogy idegen eredete ép oly kevésbé tilthat használatától, mint a hogy nem szűnünk *ablak, asztal* sat. szókkal élni, ámbár tudjuk, hogy a szlávból kölcsönöztek.” Itt csak közbevetőleg jegyzem meg hogy az értekező nyelvész létére nem lát különbséget az idegen szó egész alakjának egyszerű átvétele és az idegen képzőnek becsempezése között. „Egyébiránt, így folytatja, *bíboros* lehet bárki, a kin bíborszínű ruha van; ellenben *bíbornok* papi fejedelmet jelző műszó. *Udvaros* Szegeden a. m. házi szolga, *hausknecht*; *udvarnok* pedig, bár tudjuk, hogy *dvornik*-ből van átvéve, méltóságot jelent.” Ezt követi az *asztalnok* (a szl. *stolník* után) és *asztalos* közti különbség kiemelése.

Csak most értjük teljesen, mi alapon keletkezett a t. k. a *gyakornok* sat; mert *gyakorló* lehet akárki, és gyakorolhat akármit; de *gyakornok* tisztséget viselő egyéniség. Aztán: mi mindenhez nem járulhat az ember: ezért nem mondunk *járuló*-t; hanem mondunk *járulnok*-ot; csak ez lehet igazi *accessista*. Döntő (bíró) semmit se jelentene; ellenben *döntnök* eloszlát minden kétértelműséget. Ha *udvaros*-t mondanánk (*hofmann* értelemben), ezt Szegeden *hausknecht*-re degradálnák. Legyen tehát *udvarnok*. E szerint *fogalmazó* sem szabatos szó. Legyen tehát ezentúl *fogalmaznok*; és nemcsak a szabatosság, hanem a katonaságnál annyira szükséges egyformaság kedvéért is legyen: *tizednök, századnok, ezrednök*. Ide visznek az értekező különböztetései.

A tisztviselők közt mindaddig, míg a *hivatalnok* létre nem jött, csak a hivatal minősége s a rangfokozat tett különbséget.

Most más és finomabb különböztetést tesznek közöttük. A kit választunk, az *tisztviselő*: a kit simpliciter kineveznek, az *hivatalnok*. A gyakorlat erre látszik mutatni. A NSzótár azonban a *hivatalnok*-ot magasabb rangú tisztnek mondja: *‘városi, megyei, országos hivatalnok.’* Van tehát *‘amabilis confusio’*, és eggyel több a kellemetlen hangzású szók sorában. Hunfalvy Pál azt mondja valahol a *titoknok*-ról: *‘E szónak a faragója nem gondolta meg, hogy a szót ragozni is kell: titoknoknak, titoknokoknak’* sat. Meg nem foghatom, hogy pártolhatták az aesthesis, a műizlés, a jóhangzás terjesztői ezt a képzőt, mely annyira elrútítja az előadást. Hogy Vörösmarty, a kinek a nevét Ballagi annyiszor hangoztatja, mit mondott erről a képzésről, már volt alkalmam előadni.

A *-da -de* képzővel faragott szókat is pártolja tagtársam. Jól teszi. A *-da -de*, Imre Sándor szerint, régi képző. Az ősidőbeli magyar kisednek legislegelső rebegése, dadogása egész bizonyossággal *dada* volt, ebből fejlődött azután a *-da -de* képző. Ballagi Arany Jánosnak *‘A magy. nemzeti versídomról’* c. prózai dolgozatából kihalászta a *tanoda* szót, és legott fejünkre olvasta (1884. évi Érték. 22). A *tanoda*-hoz én hozzáadom ugyancsak Arany Jánosra hivatkozva, ezt a kettőt: *gondolkozda* (Aristoph. ford. A felhők. 106. 108. 197. l. 96. 130. 1409. versek); és *bölcselde* (Uo. 111. l. 82. vers). Igaz ugyan, hogy ez a két szó tréfás értelemben szerepel ott mindannyiszor, és hogy a fordító e szerint maga is nevetség tárgyává teszi; de hát ott állnak e *‘dadás’* alakok, következésképp meg nem támadhatók. E képzőnek a termékenységet a NSzótár is megsokalta. Azt mondja róla, hogy *‘legújabb időben buja tenyészésnek indult’*; a mi azt jelenti, hogy a *‘nemzet’* ebből a képzésből kevesebbel is beérte volna.

Nehogy az a, haszinte jogosulatlan, szemrehányás érjen, hogy a szerintünk elvetendő szók egyértékeseit megokolás nélkül ajánljuk a közönségnek, fölhozok itt néhányat. Ha egyik-másik író társunknak, a ki maga is elismeri, hogy pl. *látkör*, *láthatár* igen hibás alkotások, a következőket ajánljuk figyelmükbe: *látó kör*, *látáskör*, *szemkör*; *látás határa*, *szemhatár*, mi a felelet rá? az, hogy nem felelnek meg a célnak. Hogy miért nem felelnek meg, az iránt még soha se kaptunk fölvilágosítást.

Az itt fölhozott hosszabb szókat a versíró már *‘a priori’* sem kedveli; legföljebb hézagöltőül használja itt-ott. Vizsgáljuk meg a rövid formákat: *szemkör*, *szemhatár*. Ha az általános használatú *szempont* megfelel a *visus punctum*, *gesichtspunkt* fogalmának, úgy

egyszerűen lehetetlen, hogy *szemkör* ne fejezze ki szabatosan a *gesichtskreis*, és *szemhatár* a *gesichtsgebiet* v. *sehgebiet* fogalmát. Miért nem fogadják el e szókat? Mert kényelmesebb a megszokott rossz a szokatlan jónál. Itt van a régi *szemcső*. Igen de *látcső* sokkal többet fejez ki nemde! Hogy *látó erő*, *látó érzék*, *látó ideg*, *látó irány* (v. *látás iránya*) sat. az illető fogalmat helyesen kifejező szavak, nem szükség bizonyítanom. Mi okból élnek tehát (már a kik élnek velük) a korcs *láterő*, *láterzék* sat. szókkal?

A köztünk vitás szók legnagyobb részén meglátszik az idegen észjárás; pl. *assessor*, *beisitzer*: *ülnök*; mintha a dolog lényegét nem lehetne az 'ülés' fogalmának átültetése nélkül is kifejezni. Hogy lehet, mutatják e szavak: *táblabíró*, am. *gerichtstafel-beisitzer* (*assessor*); a *kir. kúria*, a *kir. tábla bírója* sat. — *Geistreich*, *geistvoll*. Ezeket a francia egy szóval kifejezve így mondja: *spirituel*; az angol így: *ingenious*, *genial*, . . . *spirited*. A magyar is, ha nyelve természetén erőszakot tenni nem akar, így: *szellemes*. A németben nagy szükség van itt az összetételre, mert *geistig* am. *szellemi*; más rag pedig nincs a *szellemes* jelölésére. Ugyanez áll más efféle szavakra nézve is: *salbungsvoll*: *kenetes*; *segensreich*: *áldásos*; *bedeutungsvoll*: *jelentős*. Így viszont, a magyar a 'teljeség, gazdagság' fogalmát ez esetben csak így fejezi ki helyesen: *szellemben gazdag*, *áldással teljes*, *teli jóssággal* sat. Igen de sokan azt vélik, hogy pl. a kézszorítás elvesztenié varázsát, ha csupán *bensőséggel* menne végbe; azt írják tehát, hogy: *Crispi és Caprivi bensőségteljesen* szorítottak kezét. Van még *szívélyes* kézszorítás sat. A minster szívélyesen fogadta a küldöttséget' sat. Hát *szíves*, *szívesen*, *nyájasan* nem jelölik a *herzlich* fogalmát? Igen de *szívesen* azt is jelenti, hogy: *libenter*. Hát a kétértelműséget úgy kerüljük el, ha ezt mondjuk: *örömet*. Legkülönösebb az, hogy az új szótárak így mutatják be ezt az új szócsaládot: *Szívély*. I. *Kedély*. *Szívélyes*. I. *Kedélyes*. A *herzlich*, *cordial* fogalmának semmi nyoma sincs ott.

Az *indokol*, *indokolás* sat. szabályos egyértékesei: *megokol*, *megokolás* sat. Az igét itt a *meg* eléggé megkülönbözteti az *okolni* (*beschuldigen*) szótól. (*Fogad* magában állva is különböző értelemben szerepel, a nélkül hogy kétértelműséget okozna). *Megokol* e szerint kifogástalan szó. Miért ragaszkodnak írónk, szólónk és nagyrészt bíróságaink is a semmivel se igazolható *indok*, *indokol*, *indokolás* sat. neologizmusokhoz? Hogy a törvény *indok* szót használ, az nem lehet alapos ok e rossz szó föntartására. Hisz

ekkor, hogy csak egy példát hozzak föl, a már kimult *bizottmány*-t föl kellene támasztani; mert a korábbi törvényekben minduntalan előfordul. De nem hiszem, hogy a törvényhozás illetén, minden javítást kizáró hatalmat követeljen a maga részére.

A bíróság ott, a hol jónak látja, *megokolás* helyébe a *motivum*-nak megfelelő magyar szót tehet; ez a rég meglevő szó pedig: *indító ok*, és nem *indok*. *Ind* nem szó, hanem az agyonoperált *indító* szó holttestének maradványa; ilyesmit pedig compositumban egy nyelv sem kapcsol élő szóval össze. Ha élő szónak fogadjuk el, akkor *ind ok* (külön-külön írva) jelenthet ugyan *indiai okot*, de *motivumot* (beweggrund) nem fejezhet ki magyarul.

A németnek nem jutott eszébe a *motiviren*, *motivirung* sat. szokat (etwas) *beweggründen*, (die) *beweggründung*-félével szolgailag utánozni, hanem ezt mondja: *begründen*, *begründung* sat. vagyis ugyanazt, a mit a *megokolni*, *megokolás* sat. jelölnek; és ez teljesen megfelel a célnak. Az 'indítás' fogalma itt hátrán mellőzhető; mert, bárminő legyen is máskülönben az *ok* és *indító ok* közti különbség, bizonyos az, hogy a cselekvő egyénnek és így az ítéletmondó bírónak a 'lelkére ható' *ok* minden körülmény között *indító ok*. Ezért mondjuk: 'Ez az *ok* *indított* engemet erre vagy arra.' A német is így szól: Diese *gründe* haben mich dazu *bewogen*. *Indok* és egész családja e szerint 'szükségtelen rossz', monstrum horrendum etc.

Tagtársam a *képvisel*, *pártfogol*, *kárpótol*, *gondvisel*, *gyógykezel*-féléről 'Nyelvünk újabb fejlődése' című értekezésében maga is elismeri, hogy 'korcsalakok'; mégis ugyanott a szükségesség paizsával fűdi, azt mondván, hogy 'a közönség, midőn a beszéd afféle egyszerűsítéseit mint *képviseleket*, *pártfogolókat* sat. elfogadta, belső ösztönét követve, nálunk grammatikusoknál jobban kiérezte, hogy a mit mint konkrét egységet gondolunk, annak megfelelő kifejezésére lehetőleg szóegységet kell használni' (21. 22.) 'Lehetőleg': az az egy szó megcáfolja egész állítását. Azt jelenti, hogy: addig a határig, a melyen túl nyelvrontás uralog. Azt itt elősorolt szóegységek a legveszélyesebb neologizmusok közé tartoznak; mert kiforgatják a nyelvet valójából és kiszorítják a forgalomból a legjobb szokat és szólásokat: *pártol*, *kártalanít*, *gondoz*, és: *pártját fogja*, *pártul fog* (vkit), *kárát pótolja*, *gondot visel* (rá), *gondját viseli*. Az egy *képvisel* kivételével, a mely már erős gyökeret vert, minő hézagot tölt be a többi? seminőt. Korábban így beszéltünk, például: 'Melyik orvos *gyógyítja*' (a beteget)? Most így: 'Melyik

orvos *gyógykezelő*? Ha *kezel* szabatosan szerepel az összetételben, úgy *gyógy* nélkül se kifogásolható: *ki kezel*? A közönségre hivatkozást és a nyelvészek működése kicsinylését (mind a kettő az értekezőnek utóbbi dolgozataiban is föllelhető) elhibázott eljárásnak tartom. Nem a közönség vezeti a gramatikust, az író, hanem emezek a közönséget; és ha az utóbbi hibásan beszél, annak, legalább rendszerint, vagy a grammatikus, vagy az író az oka. Legvétekesebb pedig az a grammatikus, a ki a közönséget efféle bókokkal a nyilvánvaló hibákhoz ragaszkodásra buzdítja.

Az értekező szóba hozza az iskolát is. SZINNYEI József, 'Rendszeres magyar nyelvtana' 68. §-ból a hibásan képzett szókra vonatkozó öt pontot, egy másik nyelvtanból pedig, szerzőjét meg nem nevezve, egy szakaszt idéz; és kilenc oldalon át, az értekezés végéig legkiáltóbb színekkel festi az ilyen nyelvtanok használatával együttjáró veszedelmet, 'a tanulónak lelki hanyattatását, tépelődését, vívódásait' (20). Tehát: 'harc, nem a törig, hanem a cathedráig'. Ez sem új mozzanat. Ballagi már 'Nyelvünk újabb fejlődése' c. értekezésének legelső soraiban mondja: 'Vajjon csakugyan olyan-e az a mi irodalmunk nyelve, hogy midőn klasszikus íróinkat az iskolában olvassák és művészi szépségeiket fejtegetik, okvetlen szükséges az ifjúságot azok nyelvbeli barbarismusaira figyelmeztetni?'

Tehát már 1881-ben gyanította, hogy a szóalkotás kérdésének vitás pontjairól az ifjúság is értesülhet valamely úton-módon. Csak az nem jutott eszébe tagtársamnak, hogy ugyanez már akkor is megeshetett volna, mikor ő a törvénytelen újítások fölkarolásáért sorban megleckézte az 'elsőrendű írókat' (Guzmics, Dugonics, Kuthy Lajos, Szabó István, Jósika Miklós, Vajda Péter). Tegyük föl, hogy akkor valamelyik tanár az iskolában is érvényre próbálja juttatni az értekezőnek álláspontját, és hogy ezért az akkori ortológiát támadja meg valaki. Nem tiltakozott volna-e Ballagi ez ellen? Azt hiszem, hogy igen, és jogosan. Most pedig az egyik vagy másik nyelvtenban foglaltakat ő használja fegyverül az újabb ortologia ellen.

Még a Nyelvőr-előtti időben történt, hogy egy kilenc éves fiú szóba hozta előttem az *ik*-es igék kérdését, megjegyezvén, hogy ez a kérdés még sincs rendbe hozva. Ezt csak annak jeléül említem föl, hogy a fiatal tanuló valamely kérdésnek vitás mivoltát megtudhatja nemcsak abból, a mi a nyelvtanában benne van, hanem abból is, a mi nincs benne. És ha az ilyen ifjú per non putarem interpellálni találja tanárát az ő nyelvtanában elő nem forduló képzések és összetételek iránt, a tanár azt felelje-e, hogy az efféle

szókat a gólya hozta? Ennél különbet kell mondania, és tapintatos magyarázattal fölvilágosítania az ilyen kíváncsi tanuló ifjút. A tanárnak az a föladata, hogy előszóval magyarázza és kiegészítse a nyelvtanban foglaltakat. Ha még ennyit se volna szabad föltennünk, akkor nem kellene se tanár, se iskola; kifutná a pusztá nyelvtan, a melyet a tanuló otthon is elolvashat. Ezeket egész általánosságban kívántam megjegyezni, és legalább részben eloszlatni tagtársamnak ez oldalról nyilvánult aggodalmait.

A pedagógiai természetű aggodalmakat félbeszakítja itt a neologia tárházából szedett néhány tétel. Nem is szólok az olyan erős, hogy ne mondjam: 'erőtéljes' kifejezésekről, mint: 'a nemzet szellemi közkincsének a megrablása, nemzetellenes bűn' sat.; csak a legsikerültebb mondást idézem: 'A Nyelvőrök, a nagy íróink használta megszokott szót is, ha törvényes származását igazolni nem tudja, ki akarják a közönség szájából venni, ha másképp nem lehet, akár irodalmunk megsemmisítésével, mely a neológiát nagyra nevelte' (24).

Ha nem csalódom, ezt akarta mondani: 'melyet (t. i. az irodalmat) a neologia nagyra nevelt.' De hadd maradjon a mondat úgy a mint van. Az ügyállást épen így adja híven elő; mert tény az, hogy irodalmunk (az újabb irodalom) egyrészt a korcs szók, másrészt a szófűzésbeli idegenszerűségek vendégszerető fogadásával és gondos ápolásával csakugyan 'nagyra nevelte a neológiát.' Meg is érzi minden ízében ezt 'a rettentő nagyságot.

Az értekező ezután, visszaesve pedagógiai aggódásaiba, 'nagy-részt' az ortológiát okolja mind azért, hogy 'az érettségre megjelenő, mind azért, hogy a hivatalban írásbeli teendőket végző ifjak fogalmazás tekintetében a legmérsékeltebb kívánalmaknak se képesek megfelelni.' A bajnak nézetem szerint legtermészetesebb, legközelebbi oka az, hogy az ilyen ifjak az iskolában, általán véve, nem tanultak, és a nyelvtannak különösen: feleje sem néztek; és korántsem az, hogy 'ünnepekt szónokaink beszédeiből kijegyezték a neologizmusokat.' — B. mindezt 'fattyúhajtásnak' nevezi, 'melyet a nyelvtanítás fáján az ortologia elébb csak szórványosan, most pedig rendszeresen fejleszt' (25). Ha csakugyan fattyúhajtás, az esetben az értekező kezdte fejleszteni.

A kérdésnek az iskolába áthelyezésében csak egy új mozzanatot látok, és az az értekezőnek a közoktatásügy vezetőihez 'remény-nyilvánítás' alakjában intézett fölhívása, hogy a szóban forgó nyelvtanokból a nyelvújításra vonatkozó részek kimaradjanak (26). Erről,

mint tárgyam körén kívül eső tünetről hallgatok; nehogy alkalmat szolgáltatassak olyan vitára, mely a tulajdonképeni kérdéstől elterelhetné a figyelmet. De hallgatok róla azért is, mert azt tartom, hogy a nyelvész, midőn valamely vitás kérdésben álláspontját védi, nem tartozik egy olyan közbejött tényről felelni, a mely a kérdésnek érdemével sehogy se függ össze, lényegét sehogy se érinti. Az iskolában való nyelvtanításnak küzdelmünkbe belevonása megjárja talán a neologia végső eszközének (neologismorum ultimum refugium); de épen nem alkalmas arra, hogy a szóalkotás kérdése taglalásában mint tényező szerepeljen; sőt ellenkezőleg ilyenén szereplése veszélyes előzményt teremtené.

Ezzel véget szakasztok a t. tagtársammal folytatott eszmésurlódásnak. Főcélom nem lehetett más, mint lerontani a neologia védelmének fő erősségét, vagyis azt az állítását, hogy a köztünk vitás szók érezhető hézagot töltenek be, következésképp „szükségesek.” — Nagy megelégedésemre szolgálna, ha sikerült volna meggyőzőnöm tagtársamat, hogy 1857. évi jeles értekezését kár volt évtizedek lefolytával úgy értelmeznie, a mikép értelmezte. Szép önlegyzés lenne most az ő részéről, ha elismerné az ott hirdetett igazságok valódi jelentését, és fölhagyna az ott elvetésre szánt korcs alkotások védelmével. Az áttérés nem lenne nehéz. T. barátomat még az a szemrehányás se érhetné, hogy mások után indul: egyszerűen visszatérne önnönmagához; a mi még eddig senkinek se vált szégyenére.

„Értsük meg egymást” című értekezésemben elősoroltam és tüzetesen tárgyaltam a képzések és összetételek leghibásabb módjait, a melyek a nyelvrontás szentesítése s fölbátorítása nélkül fönn nem tarthatók. Fölsorolom itt is; de taglalás nélkül, dióhéjba szorítva.

A nyelv természetével ellenkező képzések:

a) Az össze nem férő tövel és képzővel alkotott szók. A szabályszerűen csak igetőhöz járuló képző nem ragadhat másneműtő után. Helytelen szók tehát: *ked-ély, szív-ély, tök-ély, ünnep-ély; jel-vény, bizott-mány; fölül-et, önkívül-et*. Az *-ász -ész* képző viszont csak tárgynévhez szokott járulni. Szabálytalan szók e szerint: *fest-ész, költ-ész, épít-ész, történ-ész; bölcs-ész, rég-ész, szép-ész*. Hibás a képzés ott is, a hol a tőszónak a jelentése nem felel meg a képző szereplésének; pl. *gazd-ász, gazd-ászat* (*gaszdász, gazdálkal* bánót v. foglalkozót jelentene). A fosztó képző nem egyesülhet pozitív jelentésű képzővel. Hibások tehát: *egyenlő-tlen, hasonló-tlan,*

kedvező-tlen, célszerű-tlen, félénk-telen, érzékeny-telen. Tő és képző összeférhetetlenek az olyan szókban is mint: *jöv-eszt, men-eszt* sat.

b) Az idegen eredetű és másnemű álképzőkkel faragott szók. Ilyen álképzők: *-nok -nök, -onc -önc -enc, -da -de* (ide már nem kellene példák); továbbá a német-magyar *-íroz: traszíroz, angazsíroz, financíroz, präcizíroz, kontingentíroz* sat. Álképzők még: *-v: érv, mérv, védv, ismerv; ly* (l-es igékből alakított ly-es nevek): *beszély, segély, vetély, kétely; -r: lovar, jogar; -sz: fősz; -ne, -nye -nya: jégne, fehérnye, hosznya.*

c) Elvetendő a máskülönben kifogástalan képzés is, ha mást fejez ki, mint a mit ki kellene fejeznie; pl. *bizony-l-at*, e h. *bizonyíték*; *helyettesít* (*supplet* értelemben) e h. *pótol* v. *helyettesz*. *Helyettesít* am. *helyetessé tesz vkit* v. *vmit*; következésképp csak a *substituít* fogalmát jelölheti.

d) Az analogiákkal nem igazolt szókurtítások: *dag, dics, pót, tám, táp, szemöld* sat. Megjegyzem, hogy *tan* helyesen jelöli a *praeceptum, lehre* értelmét; pl. *Epicurus tana; veszélyes tan* sat.

(Az *-ár -ér* képzőnek idegen eredetét nem tartom bebizonyítotttnak; és ragaszkodom az erre vonatkozólag 'Értsük meg egymást' c. értekezésemben előadottakhoz 22. 23).

A nyelv természetébe ütköző összetételek:

a) Az előtag viszonyragjának törvényellenes beolvasztása; pl. *elvhü, korhü; szellemdús, színgazdag, szófukar; áldozatkész, életképes, bensőségteljes* (e h. *elvhez* v. *elveihez* hü, *áldozatra* kész sat.) — Továbbá az olyan elvonások mint: *kárpótlás-ból kárpótól; pártját fogja* szólásból *pártfogol*; és így tovább: *képvisel* (a mely már szükséges rosszra vált), *gondvisel* sat.

b) Az igenévképző elmetszésével alkotott, vagyis az igetős előtagú összetétel; pl. *forrpont, függér, ütér, válfuj, horderő, szór-tölcsér* sat.

c) A csonka, élettelen előtaggal faragott összetétel; pl. *berzerő, bonc-kés, dörzs-fék, durr-lég, gyógy-kezel, tám-pont, tév-hit* sat. *Tan* elő- és utótag lehet ott, a hol *praeceptum* a jelentése; pl. *tanelv, tanalap, tantöredék; nyelvtan, számtan, méréstan* sat. De nem jelentvén egyszersmind *tanítást, oktatást* is, nem lehet előtag ezekben: *tandíj, tanpénz, tanóra, tanszer, tanterv, tanfelügyelő*. Nincs is szükség efféle szókra; mert vannak szabályos egyértéke-seik: *iskoladíj, iskolapénz* v. *leckepénz, leckeóra, tanítószer, tanításterv, iskolafelügyelő*.

A *védő*-ből lett *véd* nevet és összetételeit (*honvéd, ügyvéd, véd-egylet, véderő, védvám* sat.) illetőleg föntartom az 1881. évi (többször említett) értekezésemben fölhozottakat (27. l.).

A nem kifogástalan, de azért mégis elfogadható új alkotásokon leginkább olyan képzéseket értek, a melyekben a tőnek a jelentése nem tiszta, nem átlátszó. Ilyenkor a képzőnek értelem-jelölő ereje bajosan vagy épen nem érvényesülhetvén, nem oszthatja el a homályosságot.* Gyakran magának a képzőnek is kétes az értéke az ilyen szóban. Fogyatosítások ezek is tagadhatatlanul, de nem olyanok, a melyek kivetköztetnék a nyelvet természetéből és jelleméből.

Ez az oka, hogy az ortologia nem izen hadat az olyan új szónak mint: *lény, tény, elv, terv, állam, jellem, szellem, lényeg, tulaj* és számtalan afféle alkotásoknak, a melyek egyik-másik tekintetben kifogás alá esnek ugyan, de a nyelv géniuszát, világos törvényeit nem sértik, s a javítás munkáját nem akadályozzák. Bámulom igazán a neologia védelmének azt az itt-ott hallható okoskodását, mely szerint: 'vagy minden kifogásolt új szót el kell vetni, vagy egyet sem'; mintha úgy a jóban, mint a rosszban is nem volnának fokozatok; mintha legkisebb különbség se volna büntett, vétség és csekélyebb kihágás között.

A nyelvtörvények megingatott tekintélyének a helyreállításáról van szó. Ez itt a cél; és ezt csak úgy érhetjük el, ha a kores alkotásokat lehetőleg kiküszöböljük. 'Lehetőleg'; mert van köztük 'szükséges rossz' is. Ezt nem úgy értem, mintha jobbakat ne lehetne alkotni, hanem úgy, hogy már teljesen ráragadtak a beszélő nyelvére s az író tollára. Ha csekély számban maradnak fenn, nem gátolhatják a javítás munkáját. Hogy az ilyes szók közül mennyi és melyik tűnik el majd, mennyi és melyik marad meg, azt eleve nem tudhatjuk. *Elnök, szónok, tőzsde, iroda, körülmény, mérleg, újone, távirat, képvisel* sat. Ime ezek dacolnak minden bírálattal. Nem is igen ajánlottunk más szókat helyükbe.

Jövedölésekbe nem bocsátkozunk e részben. Még az éles eszű Kazinczy Ferenc is csalódott, mikor ezt írta Szentgyörgyinek:

* Ez nem azt jelenti, hogy 'a képzőnek is tiszta és határozott értelműnek kell lennie'. Ilyesmit a Nyelvőr szabálya nem követel; csak annyit mond, hogy a képző 'csakis azon működés végzésére legyen alkalmazva, a melyet a nyelvszellem eléje szabott, s ezt a határt sehol és soha át ne lépje.'

,de a secretarius csakugyan örökkön örökké *titoknok* marad, sőt a consiliarius is *tanácsnok*.‘ (L. P. Thewr. E. pályaművét 59). A *titoknok*-ból *titkár* lett; és épen a *consiliarius tanácsnok*-ból lett *tanácsos*. A *tanácsnok* csak a városi *senator*-ban él még. Vivit, imo in senatum venit. De még ebből is lehet (városi) *tanácsos*. Némely városban, ha nem tévedek, *tanácsbeli*-t mondanak.

A nyelvészet terén is vannak az egyszeri embernek hívei, a kik azt tartják, hogy nyelvünk mostani világa a világok legjobbika. Ezeket nem győzzük meg panaszunk alaposságáról. De a kik a maga komor valójában látják az ügyet, azokat kérjük, vegyék fontolóra előadott okainkat; és a mely új szóban igazán szükségtelen rosszat látnak, ejtsék el, használva a helyébe ajánlottat; ha csak komoly kifogásuk nincs ellene. (Ha valaki a rosszat a jónál szebbnek, kedvesebbnek tartja, az magától érthetőleg nem lehet komoly kifogás). A nagy közönség, ha látja, hogy az írók a nyelv természetét megsértését, az idegenszerűséget sehol és így a nyelvanyagban se javallják, sőt a lehetőségig irtják, követni fogja példájukat. Ekkor a szóalkotás ügye nem lesz többé ,végtelen kérdés’, a minék értekezésem címén neveztem. Nem lesz többé vita tárgya, ha vajjon a nyelvész föl van-e jogosítva az újabb keltű szót bírálni, és ha szabálytalannak tartja, szabályos egyértékesét ajánlani?

Az irodalmi nyelvnek számtalan bajait a nyelvész magára hagyottan, a többi tényezők közreműködése nélkül bajosan orvosolhatja. Ha a multban meglelt volna ezen a téren az egyesült erőekkel való munkálkodás, nyelvünk ügye másképp állna ma. Ezzel senkit se akarok vádolni. Ha van hiba e tekintetben, úgy én is részes vagyok benne. Iparkodjunk helyreütni a mulasztást, komolyan hozzá látván a javításhoz. Ekkor bizton hiszem, hogy beszélünk és írásunk, megtisztulva szó- és szólásbeli soloecismusaitól, az illető fogalmat nem csupán többé-kevésbé magyarul hangzó, hanem magyarosan is képződött szóval és szófordulattal fogja jelölni. A nyelvbővítés diadala csak ekkor lesz való és teljes.

Ellenben ha jövőre is az eddigi nyomon haladunk, megmarad az idegenhez csiszolt magyar nyelv, mely a nem magyar észjárást szolgálai hűséggel betűszerint fordítja, és ezen a módon csakugyan mindent kifejez. Csakhogy ekkor, saját törvényeivel nem törődve, olyan tényezőnek hódol, mely egy időtől kezdve bitorolja a hatalmat, és természetszerűen arra törekszik, hogy a nyelvnek elismert urává legyen; korlátatlan hatalommal szabván neki új meg új törvényeket, és végkép számkivetvén a vele újjat húzni merő nyelvtudományt.

Úgyde erre hasztalan törekszik. Bizom a nyelv géniuszában. Ez nem fogja engedni, hogy a magyar nyelv birodalmában elismert és bálványozott kényúrkép parancsolgasson a mindent meghódító, mindent járma alá hajtó divat. JOANNOVICS GYÖRGY.

A MAGYAR GERUNDIUM-ALAKOK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE.

II. A -va (-ve) végű határozó igenév.

A -*va* alak nyelvünk legrégibb emlékében, a HB.-ben előfordul: ,birsagnop *íutua*‘.

A Bécsi és MünchC.-ben e példakon: ,*kótózuó* hattac‘ (MünchC.), ,*lehorgadua* iar‘: incedit curva (BécsiC. 100) és a ,tőletől *megualua*‘: praeter ipsum s a *fogua* névutószerű (mendenestől *fogua*) alakon kívül többször alig fordul elő.

A) Eredeti -*val*, -*vel* alak.

,Es menden bozzosagokat frater Bernald ewrewluel es engedelimest el mulat uala (EhrC. 21). Es nemykoron lewlyua(la) ewtet fewldrewl fel emeltettettuel bykfa kewzepiglen (42). Egyeb nemő ysteny edessegeben foglalual (PeerC. 123). Ammeg fezilt Iesusnal tehes mégfezűlvel allanal (NagyszC. 98). Elhagyual az eretneksegnek setetsegeet (DomC. 78). De meg embereket-es veruen vagdalual es megwldwkuen (VirgC. 49). Mert ez nemes vr meg eskevuel (MargL. 191). Örömebe el fakada syral (KazC. 13). El chodalkozual Izrahel fyay mondanak (HorvC. 107). Enne nagy faratsagra ew magat el lankasztal‘ (= ellankasztva) (ÉrsC. 313).

B) A -*va*, -*ve* mint állítmányi kiegészítő.

Hogy a -*va* alak -*val*-ból keletkezett, egy érdekes példával bizonyítja a WeszprC.: ,A tőruen kőnuibe vagion iruah‘ (26.), hol a *h* az *a* hosszúságát, illetőleg az elmaradt *l*-t pótló nyújtást jelenti, mint a következő példa is bizonyítja: ,*kezdeh* (=kezdé) sirua ezöket mondani‘ (WeszprC. 48).

A -*va*, -*ve* mai megállapodottsága szerint állítmány-kiegészítő gyanánt szerepel a következő példákban: ,Ky megh peldazwa vagyon (WinklC. 137). Mykeepen kyraly kőnwben megh vagyon irwa (160).

Merth wagyon reghi kônwbe megh irwa sidowl gôrôgól ees dyakwl (210). Igi vagion rola megh irua (VirgC. 15). Oth fen wagyon yrwa (AporC. 163). Am fogwa wagyon edes ziz Maria (168). Tarchad wgy mynt az kewmvegbe wagyon yrwa (LányiC. 131). Mynt eyt vagon irua (297). Az honan yrtak oth sem wolt megh notwlalwa (299). Az vr istenneel vagon twdwa (ÉrdyC. 7). De miért yrwa vagion en rolam (WeszprC. 50). Hog' v fölöl ky uágon nitua (KazC. 140). Alol kégek be uágon teue (uo.). Mynth megh wagyon irwa (KazC. 181. 182). Mint az tóruen kônbe megh uágon irua (TihC. 68. 72). Zeles es generôseges (út) de maga toluayokkal rakua (BodC. 12. 16). Rakua vala kígoual (12). Mendenestvel fogua be vagion irua (31). De mint szent David írja, és könyvében írua hatta (KatL. 36). És ez világban élete ez nagy jótúl wagyon adva és istentől wagyon szolgáltatva (68). És hogy ez órôla mondva legyen Virgilius es tanum legyen (108). Sôt már ő közettek vala elvégezve' (RMK. III. 15).

Mindezen példákban a *-va*, *-ve* tranzitív igékhez járul. Intranszitiv igével való szerkezetre a Nagyszombati codexben találunk egy példát: „Mind en lelkôm erey zerent el vagyok zakadua' (156). Tehát a „le van hullva'-féle szerkezet helyességére a fõntebbi példát nem tekintve a régiség épen nem nyújt bizonyítékot.

C) A *-va*, *-ve* mint állapothatározó.

„Latta zent Ferenczet terden alua (EhrC. 43). De mikoron lewlteuolna nyttua az aytott (71). Vitetem pyspekeknek kewtewzue mykeppen toluay (154). Te fyad kötözve vitetik (WinklC. 166). (De: Ees Annas pypók kölde lhust kötözween Kayfas pispókhöz WinklC. 169). Ees Christus kezeith kynyoitwa rea fekôteek (WinklC. 206). Vronknak kepeeth abraazath chak yrwa lathathnaya (283). Fyat halua lele (DomC. 66). Es therden alua ôth psalmosth monghyak (AporC. 150). Mykoron ez zentseges zuz ezen keppen halva fekenneyek az ev agyaban (MargL. 98). Meennyen fekwznek mastan es, ez horaban halwa (ÉrdyC. 6). Mykepen al az edes anya vgi mynt halua az ô zerelmes fianak elôtte (WeszprC. 33). Es aluua leluen ôket (54. 62). Kötözve vala (68). Az kalodaba megh kötözve hagot uala (KazC. 68). Es ütet halua talala (78). Kyth kerezti fan figwe (GyöngyC. 13). Az kis gyermeket ruhában kötözve (RMK. II.39). Halva marad' (Pázm: Kal. 83) sat. sat.

D) A *-va -ve* mint módhatározó.

,Gyczerue es aldwan vr Iesus Christust (EhrC. 152). Myert hogi ötet a sidok kerezť fara fezítue öltek volna meg (DebrC. 5). Ime ez heğ közbe zókdósve iőt (DöbrC. 403). V keges ańńa zive zakadua alyon megkeserödven a kerezťfa alat (NagyszC. 137). Es felelue az conuenth Amen (LányiC. 417). Mykorth az gwróth wyara thezy mondja ez antiphonat olwaswa ezen keppen annulo suo etc. (436). Es nem mer vala *chuzva menny (MargL. 196). O deucheoseeges zenth iob kez, melet magiar ohaitva nez (Ének a szent jobb kézhez RMK. I.28). Az halando frater el fakada mewethwe (ÉrdyC. 23). Es hogi az germókök mondanak enekelue diczeret nag magosson Daud kiralnak fyanak (WeszprC. 16). Kynek sirua kezde vronk Iesus ezeket mondani (20). Kezde sirua ezóket mondani (48). Kicsoda az kit te imádsz és kit ely nagy félve hallgatsz (KatL. 54). Óhitva telelni méne fel Gyaluba' (RMK. III. Tin.).

E) A *-va, -ve* egyéb értékkel.

(Adv.; fogva, fogván; mulva, mulván, nyilva, nyilván sat.)

A *fogván, mulván* és *nyilván* alakok nem mindegyike vette föl mai használatában a jelentésnek megfelelő igenévi végzetet.

A *fogva, fogván* igen gyakran névutóként szerepel és vonzottjával kifejezheti a cselekvés módját, mint *hayanal fogua* (WeszprC. 67) s ez esetben *-nál* ragot kíván. Idő- s helyhatárjelölő funkcióval is bírhat. A cselekvés időtartamának kezdetét jelzi e példákban: 'Haynaltol fogua (CornC. 38), matoll fogvan mindöröke (DebrC. 265). Elmenesenek napyatvl fogua' (PeerC. 8). Helyjelölő: 'Kertől fogua (WeszprC. 7). Es talpattol fogua tetediglen' (WeszprC. 57). Gyakori e kifejezés is: 'Myndenestewl fogwa (ÉrdyC. 332), mendenestől foguán' (EhrC. 5. 55.) a kifejezés emfatikusabbá tételére.

A *mulván* csakis időt jelöl és időt jelentő (előidejűség) mellékmondattal oldható föl; ez okból nem helyes a mai *mulva* használata, melyre a régiségben nincs is példa, hanem: 'Egy kewes ydew elmylwan (ÉrdyC. 298). Nem sok idő el muluan (KazC. 64), (= miután nem sok idő elmult). Keves idő mulván, ily dolog történék (Az erős Sámsonról, RMK. III. 339). Nem sok üdő mulván halálra szorula' (RMK. III. 8). Érdekes a következő példa: 'De mykoron ydew yaratta az edes Iesus Cristus zent zerelmeehen tekeetes let vona' (ÉrdyC. 332), melyben a *yaratta* (yaratval) —

lévén multával, azt látszik bizonyítani, hogy az *ülette*, *imádkozotta* eredeti = *ület* (nom. actionis) + *vel*, *imádkozot* + *val* = *ülettel*, *imádkozottal*, s az *l*-nek gyakori kopásával [Az frater Jeronimvs *aua'* semyt sem gondola, KazC. 64. Az kyal az *porozloua'* auag' hohe-
rel az trombitat feel futata KazC. 99. Ezután uranak *paptanaua* be lepöde TihC. 19] *ülette*, *imádkozotta*.

A *nyilván* alaknak mai használatában a többi igenév-alakok jelentésbeli megállapodottsága szerint *nyilva*-nak kellene lennie, jelölvén a cselekvés módját és állapotát; mint: ,Megesmeruen *nylva* gonoz ellensegnek czalardsagat (EhrC. 52). Azert ezen zerrel *nylva* va'gon, hog' (NagyszC. 139). Kynec mindenkoron *nylva* va'gon a kernalac portaya' (NagyszC.). Rendesen azonban *nyilván* fordul elő: ,Es ezek *nylvan* vadnak (CornC. 14). De az ev tyztulasa *nylvan* volt (CornC. 20). Es *nylvan* meg esmeröd (DebrC. 9). Kit megieelőnt *nylvan* valo bizonság (DebrC. 11). 'Ti is erkölcoőtök *nylvan* legén' (DebrC. 262). Halgas meg atte zeretö zilednec *nylvan* kiualt tiztössegeiert (NagyszC. 134). Az ew aztala myndennek *nylvan* es kezenseeges volt' (ÉrdyC. 299). A *nyilva* egyjelentésű a *nyiltan* adverbiummal, néha a *nyilt* adjektívummal s ilyenkor a komparatívus képzőjét is fölveszi: ,Mond *nylvaban* (= *nyiltabban*, azaz világosabban) ezeth mynekwnch (WinklC. 360). Hogh kedeg nekyk kegettlensegek *nylvabban* megh yelentessek (PeerC. 40). Ezt az edes zauo zent Bernand doctor *nylvaban* meg ielenti monduan (VitkC. 71). Kynec *nylvabban* valo értelmere' (ÉrdyC. 6).

III. Személyragos gerundium-alakok.

A) Az *advám*, *advánk*-féle alak.

Egyes számú 1. szem. alakok: ,Kit en te zolgalolañod megesmeruem: quod ego ancilla tua cognoscens (BécsiC. 35). En kedeg en lelkemet es testemet adom m'v atainknac tör-
ueneiert ymaduam urat: invocans deum (90). De a mendenhatonac kezét sem eleuenen sem haluam nem tavoztathatom el': sed manus omnipotentis nec vivus, nec defunctus effugiam (92).

Egyes számú 2. szem.: ,A mel föld tegedet meghal-
uad fogadand: quae te terra morientem suscepit (BécsiC. 2). Es tahat iöved aiandokoziad te aiandokodat: et tunc veniens offeres munus tuum (MünchC. 21). Te kedeg alamisna teued ne tu'gga te balod: te autem faciente eleemosynam, nesciat sinistra

(23). Mire iöttel ide be nem valuad meñekző ruhad: non habens vestem nuptialem (62). Teghed yelön valuad lasson' (WinklC. 262).

Egyes számú 3. szem.: ,Ymar tarthassam ötet meghalvaia' (WinklC. 232). Mint már említettem, ily alak több nem fordul elő; még a Bécsi és Münch. codexekben sem, helyette az *ülette*, *imádkozotta* gyakran ugyanoly funkcióval.

A Winkler codexen kívül még az Apor codexben veszünk észre sajátzerű jelenségeket az igenevek használatában. Az Apor codex VOLF (György föltevése szerint a XV. sz. 2. felében készült) s így nem sokkal később mint a Bécsi és Münch. codexek. S valóban egyes határozó-igenévi alakok ezt látszanak bizonyítani, másrésről azonban a már nem adverbialis vagy névutói funkcióval bíró *-va* (*-ve*) alakok némileg föltevésünk ellen szólnak. Így: ,Es therden alua öth psalmosth monghyak (150). Holtha * kelue (uo). Ott fen waygon yrwa (163). Nagy syrwa fwtnak hozyam (168). Am fogwa waygon edes ziz Maria' (uo.). Ezen alakok mellett találjuk a következőket: ,Felele az fyam monduam (181). Teteyetyk [teteyetyl] fogwam talpayglan' (185).

Ezen *-m*-es alakokban az *-m*-et nem vagyok hajlandó irás-hibának tulajdonítani, sem azt hinni, hogy a leíró ezen alakokat tudatosan írta, hisz nem jelöl velük egyes számú 1. személyt, hanem a Bécsi és Münch. codexbeli *-vám*, *-vém*-ek lebeghtettek előtte, de a mely alakok értéke, jelentése akkoriban már elhomályosult, használata megszűnt.

Többes számú 1. szem.: ,Hog nem meg haluanc m'v vezedelmőneben zolgalatonknak karat zenuegg'uc (BécsiC. 14). Nem akaruanc bekesseggel zolnanc az Assiriosokkal: nolens loqui pacifice (23). Hog eluenc dičeriük te nevedet': ut viventes laudemus nomen tuum' (87).

Többes számú 2. szem.: ,Imadkozuatoc kedeg ne akariatoc sokat zolnotoc: orantes autem (MünchC. 23). Ne akar-iatoc azert zorgalmatosoc lennetec monduatoc mit ezönk auag' mit izonk: dicentes (25). Ha azert tū gonozoc valuatoc tuttoc is adomańokat adnotoc: si ergo vos, cum sitis mali, nostis bona data dare (25). Bemenuetec kedeg a hazba: intrantes autem in domum (31). Ne talantal a konkof ki zeduetec ki irčatok velec özuő a buzat es: ne forte colligentes zizania eradicetis simul cum eis et triticum (MünchC. 38). Bemenuetec kedeg Babilloniaba: ingressi

* L. Budenz: MUSz. 105. l.

itaque in Babylonem (BécsiC. 110). Es elől ymadkozuatoc mongatoc: et ab ante adorantes dicite (110) Mert vđót mulattoc, tudvatoc hoğ elment': scientes (120).

Töb b e s z á m ú 3. s z e m.: ,Es bemenueiec kiralhoz: ingredientesque ad regem (BécsiC. 52). Bizuaioc zekerecbe: confidentes in quadrigis (30). Es ő affa es ańńa meg haluaioc: mortuisque patre ejus ac matre (51). Es be menueiec a hazba: intrantesque domum (MünchC. 16). Azoc egbe gőlekezueiec': congregatis ergo illis (67).

B) A -*tt*-s alakok (*ülette*).

Eg y e s s z á m ú 1. s z e m.: ,Ő angala meg őrizőt engemet inset el menettem es ot lakattam es onnat ide fordolattam': quoniam custodivit me angelus eius et hinc euntem, et ibi comorantem et inde huc revertentem (BécsiC. 39).

Eg y e s s z á m ú 2. s z e m.: ,Vr micor lattonc tegedet ehezetted es etettőnc tegedet, zomiaztad es venereket attonc teneked, auag lattuk te vendeg voltodat es befedeztőnc tegedet: domine, quando te vidimus esurientem et pavimus te, et sitientem et dedimus tibi potum, hospitem et collegimus te (MünchC. 62). Ymadlak tegedet az kereztfan fűggőtted ees tőuis coronat feyeden viselted (PeerC. 176). Sydo nepek kerezt fan fyggetted bozzw-sagos karomlo bezedekwel yllethnek' (ThewrC. 18. GyöngyC. 16).

Eg y e s s z á m ú 3. s z e m.: ,Es mikor latta volna ő rokonat elmulatta: cumque vidisset propinquum praeterire (BécsiC. 8). Es micor latta volna Mardocheust ülette a palotanac aitaia előtt': cumque vidisset Mardocheum sedentem ante fores palati (60). A Weszprémi Codex ezen *ülette* alakot infinitivussal fejezi ki: ,Latiatoc embőrnek fiat űlni (=ülette v. ülte) attya vristennek iobbia felől (77). Azockal kedeg Chr. vačoralatta veue a keñeret: coenantibus autem eis (MünchC. 64). Ő kedeg az aiton kimenette lata őtet mas leañ: exeunte autem illo ianuam vidit eum alia ancilla (66). Ezt micor latta uolna (Jézus) fekette: hunc cum vidisset (Jesus) iacentem (MC). De mykoron ydew yaratta az edes Jesus Cristus zent zerelmében tekeelletes lett vona' (ÉrdyC. 332).

Töb b e s z á m ú 1. s z e m é l y ű a l a k n e m f o r d u l e l ő.

Töb b e s z á m ú 2. s z e m é l y ű a l a k r a c s a k a k ö v e t k e z ő p é l d a a M ü n c h C . - b e n : ,Tű a varosba be menettetec': vobis introeuntibus in civitatem (MünchC.).

Töb b e s z á m ú 3. s z e m.: ,Es ug Isrl fiay latuan

azokat elfutattoc le zallanac': videntes itaque filii Israel fugientes (BécsiC. 43). Neged eztendőben Phtolomaeus es Cleopatra orzaglaffoc: anno quarto regnantibus Ptolomaeo et Cleopatra (73). Es lele egebecet allattok: et invenit alios stantes (MünchC.). Es lata azokat el menettec: et viderunt eos abeuntcs (uo.). Lele a penzualtoctat űlettek': invenit nummularios sedentes (MünchC.). E példák mutatják, hogy a *-tt-s* alakok főleg állapot- és időhatározó gerundiumok, s hogy az *éhezetted* és *éhezvéd* alakok között jelentésbeli különbség nincs.

MÓCS SZANISZLÓ GYULA.

MÁTYUSFÖLD NYELVJÁRÁSA.

III. Jelentéstaní sajátságok.

A gramatikának legpszichologiaibb része s legérdekesebb fejezete kétségkívűl a jelentéstan. Míg a hangtan s bizonyos fokig az alaktan is úgyszólván merő fiziológiai tünetek rendszeréből áll, s míg a tulajdonképi mondattani tünetények egy részében is pusztá formasággá vált megállapodásokat szemlélhetünk: addig a jelentéstan egész terjedelme szerint a nyelv valódi lélektana, a népszichológiának egyik legtanulságosabb fejezete. Leírásunk e része tehát Mátyusföld népének gondolatvilágát, eszejárását fogja adataihoz képest bemutatni, ismertetvén ama tünetényeket, melyek a jelentéstannak nálunk elfogadott fölosztása szerint az anyagi és alaki jelentéstan szempontjából említést érdemelnek.

E tekintetben is több érdekes sajátságával számolhatunk be nyelvjárásunknak, főképi az előbbi szempontból, és pedig legnagyobb-részt azon észleletek alapján, melyeket a Nyelvőrben megjelent közleményeken tehetünk.

A) Anyagi jelentéstan.

A jelentéstannak két fő fejezete között kétségkívűl az úgynevezett anyagi jelentéstan tünetényei mutatnak legváltozatosabb s legérdekesebb jelenségeket. A nép eszejárása, gondolatvilága e tünetényeken tükröződik ki legélénkebben; innen tanuljuk ismerni szemléleteit, név- és fogalomalkotásait, elméjének és kedvének eredeti nyilatkozásait, megkapó elmésségét, játszi humorát, csipkedő gúnyját, tisztességtudását -- népünk egész lelki világát.

Minthogy, az eddigi fejezetekhez hasonlóan, nyelvjárásunkat

az irodalmi illetőleg köznyelvvél itt is egybe kell hasonlítanunk, két szempont szerint lesznek célszerűség kedviért adataink csoportosítandók, és pedig: 1) külön tárgyalásba foglaljuk egyes szavaknak jelentésbeli eltéréseit s különösebb használatmódjait a köznyelvi és irodalmi használattal szemben, s 2) bemutatjuk vidékünk fiainak sajátos gondolkodását, eszejárását általában, és pedig főképp oly fogalmakon vagy elnevezéseken, melyeket az irodalom és a köznyelv nem ismer vagy nem alkalmaz; noha természetesen az előbbi csoportbeli sajátságok is hasonló lelki tünetényekben lelik magyarázatukat. Fejezetünknek ez utóbbi részével már tulajdonkép a szorosabb értelemben vett népszichologia talajára lépünk.

I. Jelentésbeli eltérések egyes szókban; különösebb szóhasználatok.

1) Az igék közül a *kell* ige régiebb, libet, lubet, placet' jelentésének nyomát mutatja a *kölletlen* szó, am. 'kedvetlen' XIX 187, s a ró igének régies jelentését örzi még a *kútrovás* főnév [l. alább II. A3]. — Általánosabb jelentést vett föl a *melleszt* (IV235) ige, mely általában am: 'koppaszt', tehát nem csupán a 'mell' tollainak lefosztását jelenti (vö. Szarvas, Nyr. XIII562). — Viszont bizonyos megállapodott szorosabb jelentést fejtett ki nyelvjárásunk a következő igékben: *becsinál*, ez a mátyusföldi ember előtt azt teszi, hogy 'a földet megszántja, beveti s meghorronálja' VII40 | *élelni* (port, orvosságot) am. 'elfogyasztani' XVI333, nyilván az *élni vmivel* szólásmódból fejlődött ki ez a transitív használat | *hárítani*, e műszóval (ha szabad mondanunk) fejezik ki, mint értesültem, 'az aratás után maradt száraz összeszedését'; a mit aztán összegyűjtöttek, annak *háradték* a neve; ép így mondják egy közlemény szerint fatörmelekekről is: *menjünk az erdőre fudörmöt hárítani* 'faágat gyűjteni' XVI333, ugyanez igéből származik egy halászszerszámnak a neve is: *háríगतó* IV283, mely valószínűleg hasonló cselekvés alapján van így nevezve* | *tart*, külön jelentése van e kifejezésben 'mire tartja' mennyiért árulja: *is (és) mire tarcsa eszt a gatyát?* | *tész*i vagy *e már tész*i annyit jelent 'megfelel, jól van berendezve, helyén van' sat. XVII523. A hasonjelentésű *volt volna és lett volna* használatára e két mondatot jegyeztem föl: *ha annyi vót vóna* [toll], *hát akkor jutna*, és: [de nem volt

* A közlő bővebb fölvilágosítást nem ad róla, Herman Ottó halászati mesterszótárában sincs meg (A magy. halászat könyve, II. k.).

ott!] már hogy nem (hogyne) lett vóna! — Egyéb érdekes ige-használatok: *bizgatni* 'bántani' XIX187 | *dévajkodik*, lármás, káromkodó részeg emberről mondják XV190 | *ébódút*, *ébódorgott* 'elbolygott' IV283 | *elegyün* 'előjön, előfordul' | *elsorvad a hó* 'elolvad' XIX288 | *épártónyi* 'elpártolni', 'elfogadni': *píszta hoztam, ha épártója* pénzt h., h. elpártolja XVII528 | *fölbízták* [fölbízták] 'fölbiztatták' XIX187 | *fölteccétt* (pl. a nap) 'előtűnt, láthatóvá lett' uo. | *fövádúnyi* [fölvádolni], a közl. szerint 'emelytüvel fölemelni' IV235 (a *vádol* 'accusare' igével való azonossága kétes; vö. MUSz.) | *kerü* [kerül]: *mindig kerü valami* 'akad, találkozik' XVII528 | *kitutták* [kitud] 'kitűrták' XIX187 | *összeszótunk* 'összebeszéltünk' XVII528 | *süt*, e kifejezésben: *nyélbe sütni* 'utbaigazítani' IV235; valószínűleg játszani elferdítése a *nyélbe ütni* kifejezésnek | *szabódik* 'könnyörög, esedezik, engedelmet kér' XVII523; magam is hallottam: *szabodva kértem* 'kérve kértem' | *talál* 'gondol': *azt taláták, hogy ...* XVIII528 | *tenni*, ilyen használatmódjait jegyeztem föl: *testámentomot teszek, jó pártit tett* (a köznyelvben inkább a *csinál* igével); továbbá közl.: *törvént tenni* 'igazságot [törvényt] szolgáltatni' XVII528.

2) A főnevek közül egy régi szóhasználat maradványát látjuk a 'legelőnek' *baromillő* [barom-élő] nevében IV283 (vö. *előföld* pascua NySzót.). — Föntartotta régi általánosabb értelmét a *jószág* szó, melyet nemcsak 'lábas jószágra', hanem a 'vetésre' is használnak: *helyős jószág* 'szép vetés' XVII479. A *férég* szó hasonlókép nemcsak 'vermis', hanem 'valamennyi állatról, baromfőről, különösen vadállatról' is használatos (uo.). A *szüle* (e h. 'szülő') szót egy ízben egy 'élteesebb asszony' megszólításakép hallottam, a ki pedig a kérdezőnek nem volt 'anyja': *mit árul szüle?* (vö. Baranyában is *szüle* am. 'öreg asszony', NSzót.). A *tyukmony* szó, mely tulajdonkép csak 'tyúktőjást' jelentene, Mátyusföldön a 'tojásnak' általános nevévé lett, úgyhogy pl. a 'lúdtőjást' *lúdtukmony*-nak s a 'lúdtőjásszedőt' *lúdtukmonyászó*-nak nevezik (XVII522), a mi voltaképen logikai 'fából vaskarika'; de hisz ilyen tulajdonkép, hogy az ismeretes példákat ne említsem, az a gyakori eset is, mikor lányokat 'Pálfi-lány'-nak, 'Péterfi-lány'-nak sat. nevezünk. A *vaj* szó nyelvjárásunkban általában 'zsirt, zsiradékot' jelent: *lúdvaj* am. 'lúdszír' XVII523, s *vajazó* a neve 'mindenféle zsiradéknak', *nincs vajazóm* am. 'nincsen zsirom, zsiradékom' XVII523. Úgy látszik a *búzá*-nak is általánosabb jelentéssel kell birnia, mert Naszvadon a szorosabb értelmű 'buzát' *tiszta búzá*-nak nevezik IV236. — Viszont a köznyelvinél szorosabb értelmet vettek föl nyelv-

járásunkban a következő főnevek: *bab*, itt az úgynevezett ,lóbah-nak' (vicia faba maior) a neve XVII478, míg a közönséges ,babot, paszulyt' (phaseolus vulgaris) *borsó*-nak, a tulajdonképeni (köznelv) ,borsót' pedig megkülönböztetéssel *gömbölyű borsó*-nak nevezik (uo.) | *gyerek*, e szót megkülönböztetőleg csak fiúról mondják IV235, a mint pl. a magam következő két följegyzése érdekesen bizonyítja: ,leány?' kérdém egyiket az öleiben tartott gyermekről, — *nem, gyerek!* felelé, vagy: *négy gyereke van és két lánya* négy fia s k. l. | *ház*, ,szoba' értelemmel is használják IV235 | *másina* még mindig járja ,gyűjtő' jelentéssel VIII283 | *nyű, nyűv* egyik közleményben ,földi gilisztának' van magyarázva XVII523, de valószínűleg általánosabb használata is van, mert magam a mákról egyszer azt a megjegyzést hallottam, hogy *nyívek vannak benne* (P.) | *rékli*, Fűrön ,báránbőrrel bélelt posztó női kabátot' jelent XVIII528 | *pógár* [polgár] szóval több faluban a ,kisbirót' nevezik (Naszvad IV283, Fűr XVIII528, Kürt XIX188) | *sérelém* és *sérés* szavaknak ,hernia' a különös jelentésük XVII523 (az utóbbi *sérvés* alakkal közönséges a népnyelvben) | *sústya* valószínűleg azonos a székely *suská*-val, csak hogy míg ez általában ,vminek a tokját' jelenti (TSzót.), addig a mátyusföldi *sústya*-t úgy látszik különösen ,kukoricahéj' (XVIII528), ,kukoricalevél' (XIX188) nevének használják | *szüle* fönt idézett általánosabb jelentésével szemben megszorított értelemmel is divatos, mint az ,anya' kifejezője: *édés szüle* ,édes anya' IV175, *szülém* ,anyám' XIX188 | *tolhú*-t egyik közlő a ,vankosba való fosztott toll' nevéül közli VIII47. — Metaforikus átvitel magyarázza meg a *borsó*-nak föntebb idézett használatát ,bab' jelentéssel, továbbá számos egyéb esetet, melyeket alább (II.) a névadásnál, a fogalmak elnevezésében mutatkozó észjárás ismertetésénél foglalunk össze. — Egyéb említésre méltó jelentésbeli eltérések és szóhasználatok: *burgundia* (v. *kumpi*), burgonya' XIX187, ugyane szónak kopott *burgi* alakja meg viszont ,burgundiát, takarmányrépát' jelent (XVI333, XVII523 és P.) | *cseléd* ,család' [l. ,minős. tűn.' I. A1] | *fene*, erősítő értelemben: *fene helyős* ,igen szép, jó husban, színben van, jó karban van' XVII479 (úgy látszik, némi gúnyos árnyéklatból keletkezhetett e szóhasználat) | *nyoszola* ,ágy (nem mennyezetes)' IV235 | *pitár* [pitvar], konyha' IV236, XVIII528 | *pocik*, az ,egérnek' közönséges neve Mátyusföldön (IV236, VII40, VIII332 és VH. ért.) | *zátony* am. ,sziget' XVI382 (vö. úszl. *zaton* ,insel' Mikl.) | *zugla* [zugoly] ,zsákucca' XVI382, *zugla* ,uccaszöglet v. szobaszöglet' X192.

3) A melléknévek közül az *öreg* megtartotta még eredeti 'nagy' jelentését: *a öreganyám* a nagyanyám; szintígy a *tudákos* szó, mely, gúny nélkül, 'tanultat' jelent: *tudákos bába* XVI382 am. 'tanult, diplomás bába' (vö. Dugonics még *Tudákos-ság* címet adott matematikájának). — Egyéb érdekes használatok: *álámuszi* 'együgyű' VIII282 | *fene*, mint jelző [l. föntebb, 2] | *helyēs* 'szép, jó karban van' XVII479 | *kástélyos* 'émelygős' pl. a gyomor XIX187 (régén 'zavarost' jelentett, l. NySzót., és a NSzót. szerint különösen az ún. sillerborról mondják) | *különös* 'különlevő, külön' értelemmel: [tisztán kéne ennek a kocsinak állani!] *igen ám, ha különös helen vóna* azaz 'külön helyen' | *tiszta víz* am. 'csupa víz' VIII332.

4) A névmások használatában a következő eltéréseket tapasztaljuk. A 3. szem. névmás általános a kendezés kifejezésére, pl. *ő nálla nincsen kés* kendnél n. k.; *ő mit mond hozzá? ő neki könnyű; isten hozzája! isten hozzájuk!* A reflexiv 'maga' helyett az egyszerű 3. szem. névmást (illetőleg 3. személyragos határozószót) találjuk ebben: *jáj istenēm, vëdd hozzád a lëlkēmēt* e h. 'vedd magadhoz' XII48. Érdekes még a határozatlan *valami* névmásnak ez az analogikus átterjedésből magyarázható használata: [mikorra lesznek készen?] *hát valami délre*; sőt: *hát valami délután egy órára*; ezekben a *valami* már egészen annyit tesz, mintegy, körülbelül, úgy'.

5) A névelő használatában érdekes a határozott névelő alkalmazása helynév előtt, e hallomásomban: *nincsen is több suszter a Diákin mint az a kettő* e h. 'Diákiban'. A határozatlan névelőt elhagyják az efféle számításban, mint: *forint ötvenér aggya ide* e h. 'egy forint ötven krajcárért'. Ugyancsak a határozatlan névelőben érdekes ez az általánossá váló használat: *mikor már egy harminc lépésre vótak*, mintegy, körülbelül' h. lépésre; *na má körülbelül egy negyven forintot nem sajnállok érte* (vö. erről Simonyi: Kötőszók, III.176).

6) A határozószók közül általánosítást, az eredeti jelentés pontos megkülönböztetésének elhanyagolását tapasztaljuk az ily használatokban: *aggya oda két forintér* [értsd: *nekem*; de a pontosabb *ide*-vel is: *add ide, aggya ide*]; *a mit valaki nekem odaigér*; *én mindig othon vagyok* [a beszélő 'otthon' volt]; ezeket az én vidékem nyelvérzéke szerint így mondanák: 'aggya *ide, ithun* vagyok', a harmadikat más fordulattal: 'a mit valaki nekem ígér', v. nekem *elígér*' (Szatmár m., Nagybánya). Hasonlóan

a használat megállapodásából és továbbterjedéséből kell magyaráznunk az ilyen szólást: *negyedik, ki vele innen!* [a beszélő maga is negyedi volt], am. 'menjünk innen', a hol a *ki vele* megállapodott interjectionalis határozóban a személyre való vonatkoztatás el van hanyagolva (logikailag így volna: 'ki *velünk* innen!'). — Egyéb említésre méltó határozószó-használatok: *há* [hát], pusztá felelethez 'igen' (ném. *ja*) helyett hallottam többször (D.) | *igen*, közönséges használatú, 'nagyon' helyett, míg más vidéken (pl. Nagybánya, Szatmár megye) csak ez utóbbi divatos s az *igen* affektáltan hangzanék; pl. *uszt is igen félti* azt is nagyon félti, *igen féltette a vadász* nagyon féltette, sat. | *jobban* 'inkább': 'a *sélleiek jobban tótok mint magyarok*' [egy tősgyökeres zsigárdi paraszt megjegyzése] | *némott* [azaz: 'nem ott'] am. 'nem' XVIII528.

II. Észjárás általában. (Fogalomnevezés, népetimologia, szólásmódok, közmondások.) A nyelvi jelenségek legérdekesebbjei közül valók ama sajátságok, melyeket itt tárgyalni akarunk. Népünk gondolkodását akarjuk vizsgálni, a mivel a magyar nyelvtudomány mindeddig igen keveset foglalkozott. E pontnál már voltaképen a néppszichológia terére lépünk, de hisz a nyelvészeti főladatainak egy része a lélek tudományáéval teljesen azonos.

A) Legfőképen a fogalmak megnevezésében találjuk érdekes képét a nép gondolkodásmódjának, szemléleteinek. Itt mindenekelőtt azt tapasztaljuk, hogy legnagyobb szerepet az *associatio*, a képzettársulás tüneménye játszik. E lelki tüneményben lelik magyarázatukat a népnyelvben oly nagy számmal található átviteles elnevezések. A nép primitív észjárása fogalmainak megnevezésére nem keres lényegbe vágó tulajdonságokat, hanem megragadja legtöbbször az első benyomást, melyet valamely dolog lelkére tesz, ezt a támadt képzettársulás alapján kifejezi, igen gyakran sajátos humorát is beleöntve, s kész a név, mely, ha tetsszéssel találkozik s képes a megnevezett dolog képzetét mások elméjében is fölkeltetni, közkeletűvé lesz s rendes megjelenítőjéül szolgál az új fogalomnak.

A fogalmak elnevezésének ez általános módjában, az átvitelben, közönségesen két külön eljárást különböztetünk meg. Egyiket belső, másikat külső *associatio* idézi elő; amaz a hasonlóság vagy rokonság, emez az időbeli vagy térbeli együttlét folytán keletkezik; az első a *metafora*, a másik a *meto-*

nimia, Simonyi elnevezései szerint (l. A magy. nyelv, II.146): a hasonlósági* és kapcsolati átvitel.

1) A kettő közül a nép úgy látszik a metaforát vagyis (hogy már így nevezzük) a hasonlati átvitelt használja gyakrabban. Először tehát ennek a szerepét mutatjuk be a fogalomnevezésben, és pedig olyan csoportosítás szerint, a minőt Simonyi alkalmaz idézett művének jelentéstani fejezetében.

a) Érzéki fogalmak elnevezése. Itt a nép eszejárása a következő átviteleket alkalmazza: α) az élettelenről élettelenre, β) előről előre, γ) előről élettelenre és δ) az élettelenről előre való átvitelt.

α) Élettelenről élettelenre való hasonlati átvittel nevezte el nyelvjárásunk a következő tárgyfogalmakat, úm. a ,kukoricalisztból készült gombócot' *furkó*-nak VIII282; a ,kútnak gémjét' *sujtó*-nak XV190; a ,sujtón' lógó vaskarikát, mely a vedret tartja, *heveder*-nek XV190; a ,csákányt' *kapocs*-nak XIX187; a ,lakodalmi kalácsok egy fajtát' *kúcsos* [kulcsos] *kalács*-nak XVIII 528; bizonyos ,szántó készüléket' *taliga*-nak VIII332; a ,napraforgót' *tányírbél*-nek [tányérbél] VII41; a szekérnek bizonyos részét *tengelyvánkös*-nak [l. ,szójegyzék']; a ,paprikát' *vörös bors*-nak IV 236 (csípős fűszer mindkettő; a nép csak színükben akar különbséget tenni); az ,iris pseudacorus' *vizi lilium*-nak s a ,nymphaeát' *vizi tők*-nek XVII523, mely utóbbi növényelnevezésekben természetesen a legszembevetőbb különbségeket is ki kellett fejezni, a paprikánál a ,veres', a két utóbbi növénynél a ,vizi' megkülönböztető jelzővel; hasonló átvitelt találunk a tulajdonságok elnevezései között a ,ripacsosnak, ragyásnak' *rúcskös* nevében VII41, a mit másutt közönségesen ,összegyűrt, ütdés miatt összetöredezett, összeráncosodott' dolgokra mondanak (vö. NSzót.); az igefogalmak között a piac nyelvéből vett átvitellel fejezi ki a mátyusföldi ember, hogy ,már szükség volna esőre', ekként: *má elkêne* [már elkele], azaz ,volna kelete, kelendő volna', a miben egyébiránt már személyesítés vagyis előről való átvitel is van.

β) Előről előre való átvitellel nevezi nyelvjárásunk az anyátlan házi állatokat általában *kocá*-nak IV283, a malacról, az anyátlan malac után (vö. NSzót.), s ugyane szóval nevezi megvetőleg a törvénytelen tehát félárva gyermeket *kocagyerek*-nek (VK.).

* Alkalmasabbnak vélném ezt rövidebben *hasonlati átvitel*-nek nevezni.

Ide valók e metaforikus ragadványnevek: *Giriny* (görény, mert fiatal korában tyúkokat lopott) VII336, és *Kese* Mánya János (kesely, színéről) uo.; továbbá, hogy a ,széles szájú, tátott szájú' embert *csukaszáju*-nak nevezi népünk gúnyja (MS.). Hasonló gúnyos és megvető átvitelek cselekvésfogalmak elnevezéseiben: *rátehenkedik* [*rátéhenkedik*] ,rátámaszkodik vmire' VIII47, helyesebben: ,lomhán ránehezkedik, rádőlészkedik' (NSzót.)*; *bugarász*, ügyvédre halottam megvetőleg, hogy *mindig bugarász, mindig kerezzgél*.

γ) Élőről élettelenre való átvittel neveznek bizonyos ,széles szájú korsót', nyilván alakja után, *bagó*-nak [bagoly] XIX187; hasonló metaforának látszik ,a szívthöz hozzánőtt húsdarabnak' ez az elnevezése: *békája* [békája] IV283; metaforával hinak egy gyermekjátékot *ördöglő*-nak [l. ,szójegyzék'], s így kapta a szekérnek bizonyos része *sas* nevét XVI382. Ez állatnév-átviteleken kívül egyes testrészek neveit is találjuk metaforikus használatban: a ,három szegletű lekváros csuszát' *bárátful*-nek VIII282, a farsang ,végét' *farsang farka*-nak XVI333 (vö. *farsang dereka* uo., a mi a köznyelvben is általános), a ,tűzszedő lapátot' *lapocka*-nak XVIII528, a ,viola tricolor grandiflorát' *macskaszem*-nek, a birtokul szolgáló határrészt *tag*-nak, a tök ,indáját' *tökiná*-nak nevezi nyelvjárásunk [l. ,szójegyzék']. A tulajdon-ságfogalmak megnevezésében is több hasonló átvitel alkalmazásával találkozunk; így az ,arteriát, verő eret' *élő ér*-nek XVII479, a csöndes, szellőtlen időt *halgató idő*-nek (D.), bizonyos ,széles aljú női kabátot' *röpillő*-nek [repülő] XV190, s a termő nedvben gazdag földet *vérmes*-nek, *vírmes*-nek nevezik (*most kell kapányi, mikor vérmes a föld; aggyig kő szántanyi, a még vérmes a föld*). — Érdekesekek a betegségek elnevezésében szereplő személyesítések: *csipedés* ,nyílalás' XVIII232, *eröltet a hányás*, orvosi műnyelven ,hányingerem van' XVII479, *gyomorháborgás* ,hányinger' uo., *lopó hideg, lopó hideglelés* (mert mintegy lopva leli ki az embert, t. i. a beteg alig fázik, csak nyújtózkodik, ásít) febris intermittens larvata XVII522, *marás* ,hasrágás, hasesikarás' XVII523, *ökletés* [mily merész kép!] ,szúrás a csipők fölött; ha máshol, akkor

* Nem érthetünk egyet Szinnyeivel, ki tagadja e szóban a *tehen*-ről vett metaforát (Nyr. XIX151). Szinnyeie ugyanis nem veszi figyelembe az efféle népies kifejezéseket: *letehenedett a földre* (NSzót.), *úgy dülsz rám mind egy tehen* (Nagybánya, saját hallomásom) sat. Az ily természetes metaforából magyarázható szólások fölössé tesznek egyéb, mesterséges, magyarázatot.

már *szúrás* VIII332, *vizverés* (*kiveri* [a] *víz*) ,szertelen izzadás, verejtékszakadás' XVI382; mindezeknek köznyelvi kifejezőmódjaiban is (nyílalás, hasrágás sat.) hasonló metaforák vannak.

δ) Élettelenről élőre való átvittel nevezik a nép gúnyja a ,kifelé görbült lábat' (mint a lovasoké) *kárikáláb*-nak VIII282, a ,befelé görbültet' (mint a pékeké) *lőcsláb*-nak VIII283, mindkettő közönséges népi kifejezés; s ide való egy nagyszakállú embernek ez a gúnyneve is: *Szőrmotring* [szőrmatring] VII336; metaforikus tárgyelnevezés továbbá a ,lábikrának' e kifejezése: *lábam kásája* XVI381. Az igefogalnak közül metaforikusan nevezik a ,lábujjhegyre állást', mint a köznyelvben is, az *ágaskodik* igével VIII282 (mert az ,ágaskodó' alakja, állása hasonlít az ágasehoz); egy dologkerülésből ide-oda forgolódó napszámosra pedig ezt a megjegyzést tette egyik társa: *ni am meg hogy örvénylik* (vö. *örvény*).

b) Nem-érzéki fogalmak elnevezésére nézve a következő érdekes észjárásbeli sajátosságokat közölhetjük. Az időfogalom meghatározásai közül említésre méltók a ,mindjárt, azonnal'-nak eme sajátos kifejezései: *egybe* (pl. *mihincst meggyüttem, egybe... mihelyt megjöttem, azonnal, F.*), *egy végbe* ,azonnal, tüstént, rögtön' XVII479, és *folva* [folyva], melyet lépten-nyomon hallani; továbbá a ,multkor' határozónak e kifejezőmódja: *másuttá* [másuttal] XVIII528; mint látjuk, valamennyiben érzéki fölfogással van az időfogalom kifejezve: *egybe* tkp. am. ,egy helyben' (vö. *mihelyt* am. ,mi helyen, mely helyen'), *egy végbe* és *másuttá* ,más uttal' világosan helyet jelentő kifejezések, nyelvjárásunknak sajátos *folva* szava pedig nem egyéb mint ,folyva' a *foly* igéből, tehát hasonló jelentésű az etimonja a *mindjárt* (*jár*), *menten*, *mentést* (*megy*), *rögtön*, *rögvést* (**rög*- ,gyorsan megy' l. MUSzót.) határozókéval. Hasonló érzéki fölfogással fejezi ki nyelvjárásunk a ,gondolás, vézés' fogalmát e régies használatú igével: *aránczok* [vagyis ,irányzok'], pl. *többet nem aránczok* IV173 (vö. az *intéz* és *irányít* igékben kimutatható hasonló észjárással, l. Szómagyarázatok 28). A ,bosszankodást' így fejezi ki olykor a mátyusföldi ember: *ette magát* bosszankodott XVIII528 (vö. *évődik*, a köznyelvben). A ,meggazdagodásra' pedig ilyen kifejezést jegyeztem föl: *jól megszehette magát* j. megszédhette m., jól meggazdagodhatott.

2) Az átvitelnek másik nemét, a kapcsolati átvitelt (metonimia) nyelvjárásunk szintén számos esetben használja eredeti módon fogalmainak megnevezésére. Érdemesnek tartjuk megemlíteni a következőket. A ,formátlant, idomtalant' a mátyusföldi

ember *ormótlan*-nak nevezi VII40, a mi tulajdonkép azt teszi, tető nélküli' (vö. *ormó* pinnaculum, NySzót.), tehát voltaképen csak egy résznek a hiányát emeli ki (synecdoche); a mennyiben a kifejezés a házról van véve, egyszersmind metaforát is láthatunk benne (élettelenről előre v. élettelenre). A 'huncutra' azt mondják: *gáz-náció* [gaz náció] VIII47, tehát gyűjtőnevet használnak az egyedi tulajdonság kitételére. A tartalmazott nevét a tartóéval, a hely nevével fejezik ki e gúnynévben: *Numëra* VII336, melyet azért kapott az illető, mert az első házszám (*numëra*) alatt lakik. Hasonló e metonimiákhoz ez a közönséges népi kifejezés: *takonypóc* [takonypóc] VIII332, am. 'taknyos.' Érdekesek az egymással kapcsolatos, együtt történő cselekvések neveinek metonimiái; így a 'henyélést' *ácsorgás*-nak, azaz álldogálásnak is nevezik VIII282; a helyett, hogy 'védjen, pártoljon', azt mondják: *ájan* [olv. *ájon*] *fő mellettem*, azaz álljon föl m. XVIII528; ha az ucca egyik feléről a másikra akarnak 'átmenni', azt mondják: *csapjunk át a másik félre* VIII282, ha pedig új uccába akarnak haladni, így szólunk: *csapjunk be* (uo.), mindkét kifejezés voltaképen metafora a szekerezéstől, azonban a szekeres gazda e szavaiban metonimia is van, mely a menést a lóhajtás egy mozzanatával a csapással (lóra ütéssel) fejezi ki; hasonló metonimiával mondják a helyett hogy 'eloltja, elfujja' (pl. a gyertyát): *elköpi* XIX187, minthogy ezt a módot használják közönségesen a gyertyaoltásnál. Ezekkel rokon az az elnevezésmód, midőn valamely cselekvést a vele járó hangok utánzásával, vagy általában a hangbeli körülmények kiemelésével neveznek meg; így 'pipázik' h. azt mondják: *pattyog* XV190, mely igében voltaképen csak a szippantás hangja van kifejezve; az 'ingoványos' földet *buggyadt*-nak nevezik XIX187, nyilván azért, mert 'föl-fölbuggyan' a rajta járók alatt, a *buggyan* ige pedig szintén pusztá hangutánzás; a 'lärmázva parancsolgatóra' azt mondják: *hőroget* XV190 (maga a *hőrogető* szó a NSzót. szerint már általában 'németet', különösen osztrák 'hajóvontatót' jelent); a 'toroköblögetésnek', hangja után, *burbukolás* a neve nyelvjárásunkban XVII478 (a görög-latin *gargarizo* hasonló elnevezésmód); az 'összeveszést, összeverekedést' pedig a vele járó zaj neveivel így fejezik ki: *összezsördül, összezajdul* XIX188; hasonló okból mondják a 'bolygatást' is *zajgatás*-nak (uo.). Az ok gúnyos ráköltésével hívják a 'lapos orrúakat' *csapott orrú*-aknak XVI333, s viszont az okozat nevével, az 'okosság' nyilatkozásának egy módjáról nevezik az 'okost' ekként: *spekulant* VIII332.

3) A fogalomnevezésnek e két pontban tárgyalt módja, az átviteles elnevezések, jobbára külső motivumokból indulnak ki; nem veszik alapul a megnevezendő fogalomnak jegyeit, hanem reá egy másik fogalomnak a nevét egyszerűen átruházzák. Kiindul azonban a nép szemlélete igen gyakran magából a megnevezendő fogalomból, ennek lényeges vagy lényegtelen, de előtte mindenesetre szembeszökő tulajdonságaiból is, s az e nemű elnevezések nem kevésbé érdekes nyilatkozásai szellemének. Természetesen a szó magát a fogalmat teljesen alig fejezheti ki, már pedig a megnevezés alapjául szolgáló tulajdonság igen sokféle lehet, melyek közül egyik vidék, sőt néha egyik helység szemlélete ezt, másiké amaszt ragadja meg. Innen van a nyelvjárások nomenclaturájában az a sok különbség, az a sok sajátos eredetiség, melyek a kölcsönös megértést olykor annyira megnehezítik. Legyen elég e vidék észjárásának jellemzésére néhány érdekesebb névalkotását idéznünk, melyekben a hely, idő, a tárgy előállításmódja, valamely cselekvő tulajdonság vagy a cél és alkalmazásmód kiemelése szolgálnak a fogalommegnevezésnek alapjául; azonban megjegyezhetjük, hogy lélektanilag e körülmények kiemelése s a metonimiának, különösen az úgynevezett synecdochének alkalmazása lényegében azonos tünemények. A hely kiemelésével nevezi nyelvjárásunk a bencéseket, mint a „szentmártoni” apátság alá tartozókat, *szémmártonyi papok*-nak (D). Az idő körülményéből indul ki a „kőrisbogárnak” ez az elnevezése: *szentiványi bogár* XVII523, nyilván azért, mert „Szent Iván” napja körül tapasztalták leginkább csillogását. Az előállításmódjának megjelölésével adtak nevet a következő dolgoknak: *csipőde* v. *csipőde* és *csipődött*, egy *csipőd* „csipdes” igéből [l. „szójegyzék”] | *kútrovás* (MS. ért. és VIII282), így nevezik a „kút karzatját”, minthogy deszkából vagy gerendákból úgy van „összeróva” (összeállítva, összefoglalva) | *lapítás*, a „lapítás” után így nevezve [l. „szójegyz.”] | *villázat*, egy *villáz* „villával összehány” igéből [l. uo.]. Egy-egy cselekvő tulajdonsággal nevezik a következőket: *forgó* „örvény” (*forog*), *förgettyű* „tengelyvankos” (a *forogat* magashangú párjából) és *zugó* „zuhatag” [l. „szójegyzék”]; ide való az előbbi pontban említett *hőrogető* szó, am. „német.” A cél és alkalmazásmód kiemeléséből támadtak a következő eredeti tárgynevek: *báránytartó* „a juh pokla, placenta ovis” XVI333 | *fejel* „vankos” (a NSzót. szerint nyitravölgyi szó), eredeti kifejezőmódja a köznyelvben idegen eredetű szókkal kifejezett tárgynak |

hajkötő ,szalag' XVIII528, szintén eredeti kifejezősmód | *hárigató* ,halászszerszám' IV283, mert ,háritanak, háritgatnak' vele [vö. fönt. l. 1.] | *malacturtó* (VS.) ,a disznó pokla' [vö. fönt *báránytartó*] | *pat-tantyú* ,halhólyag' IV236, minthogy a gyermekek ki szokták ,pat-tantani' (érdekes, hogy ugyane szóval őseink a leghatalmasabb hadi eszközt, az ,ágyút' nevezték) | *pélvás* [polyvás] ,pajta' XVIII 528, minthogy a kicsépett, ,polyvás' jószágot tartják benne | *talpalló* ,schamel' XIV48, mert a ,talpa' alatt használja az ember | *tívő* [tévő] ,a kemence ajtaja' IV283, ,a mivel a kemence száját beteszik' VIII332, minthogy a kemence elé ,teszik' (vö. Szómagyarázatok, 12). — Végül a fogalomnevezésnek ama tüneményére akarunk még néhány érdekesebb esetet említeni, mikor a megnevezendő tárgynak egy általánosabb nemi tulajdonságát veszi alapul a népszemlélet, vagyis midőn megszorítás útján, általánosabb értelmű szóval ad nevet speciális fogalomnak. Ilyen eset pl. hogy a ,fölebredést' a *fölelérés* szavával fejezik ki (*alutt s mikor osztán fölelért*... m. aztán fölelért); a daganat ,lohadására' vagy ,lohasztására' a *lappad* és *lappaszt* igéket használják, melyek etimonjuk szerint általában ,lapulást, lapossá válást' jelentenek (*le fog lappadni; a víz mindent lelappaszt; már meglappatt* a lábam); ilyen a névszói fogalmak közül az ,egész teleknek' e két kifejezősmódja: *egy hely* és *egy fertály* am. ,egy egész telek' (58 v. 66 hold) XVII478, továbbá a ,takarmányul vetett sűrű kukoricának' ez elnevezése: *sűrű kóró* XVI382 (Vág-sellyén *csalamádé*), s az ,epilepsia, nyavalyatörés' neve: *nehésség* XVII523.

4) A nép névalkotásaiban s szavainak jelentésfejlődésében egyik nagy szerepet játszó motívum a gúny és humor. E motívumtól vezetett névadások eljárásában is ugyanazon lélektani tünemények, ugyanazon szemléleti kiindulópontok (átvitel, egy-egy sajátság kiemelése, megszorítás *) tapasztalhatók, mint a közönséges fogalomnevezésben; csupán a lelki hangulat, melyből származnak, s a hatás, melyet keltenek, különbözteti meg őket amazoktól. Minthogy azonban népünknek egy külön lelki sajátsága nyer bennük visszatükröződést, a fogalomnevezésnek egy külön fajaként tárgyalhatjuk. Leggyakrabban s z e m é l y e k szolgálnak a népgúny céltáblájául, s valóban alig van falu, hol a legtöbb embernek meg ne volna a maga külön ragadványneve ,azon fölül, mit az apja

* E pontok alatt egyes ily adatokat már említettünk is.

adott neki, meg a papja. Fölemlítünk néhányat az érdekesebbekből: *Dömsödi*, mert kövér ember; *Famagyar*; *Fiski*, mert Viskről szakadt oda; *Giriny*, fiatal korában tyúkokat lopott; *Gyëpën Dukony*, kint lakik a gyepen; *Kényës Maris*; *Kese Mánya János*, kesely színtű; *Kupëc Jancsi*, búzával kereskedik; *Ladomér*, a közlő szerint „huszár volt Galicia ily nevű városában”; *Numëra Dukony*, az első házszám alatt lakik (vö. a *Gyëpën Dukony* névvel); *Nyeski*, ezt találta mondani e h. „nyisd ki” (az ajtót); *Pap Dékány*, hat iskolát végzett és pap akart lenni; *Pivony*, pionér katona volt az apja; *Sagbarát*, tót lévén, így ejtette e szavakat: „csak barátom”; *Szörmotring*, mert nagyszakállú; mindezek az egy Szölgyén helységből valók VII336. Egy másik helységből, Taksonyból a következőket közlik: *Bodak Ferenc*, minthogy *bodak*-nak hivta, a mit a faluban *lapius*-nak neveznek; *Csirip István*, fecsegő volt mint a veréb; *Ërgó Ferkó*, hebegő nyelvű; *Hajas Jankó*, hosszú haját viselt, mint maga mondta, Krisztus urunk példájára; *Lengyé János*, sokáig katonáskodott Lengyelországban; *Mitvisz*, borju-kereskedő zsidó, a ki egyszer a kérdésre, hogy „mit visz”, kitérőleg felelt; *Politika*, a lovát azzal dicsérte, hogy igen nagy politikás; *Rozsdás* zsidó, az apja rozsdás vassal kereskedett; *Szignyorë*, nála szokott hálhni a házaló tirol, ki őt rendesen így szólította; *Szurdik*, mert a *szurdik*-ban (uccaszöglet) lakik X192. Néha azonban egy egészhelységet is megbélyegez a nép gúnyja. Így a peredieket vidékünkön *szëcskőgyúrók*-nak nevezik, mint értesültem, azért, mert egy sáskajárás alkalmával agyontaposással akarták a sáskasereget elpusztítani; egy közlemény szerint meg azt fogják rájuk, hogy kapukat kötöttek a talpukra s úgy estek neki a falánk hadnak X192. Mint látjuk, e gúnynevek a származás, valamely előéleti mozzanat, elkövetett ballépések, az életmódnak egyes föltűnőbb sajátosságai, körülményei, testi vagy lelki fogyatkozások, más vidékről behozott tájszók sat. szolgálnak alapul. Azonban a nép gúnyját és humorát gyakran érezteti egyes tárgyak, cselekvések vagy tulajdonságok elnevezésében is. Így bizonyos „bő, könnyű női kabátot” *ëbënlógó*-nak XVIII528, a „pofont” *nyáklevës*-nek VIII332, a munkátlan, henylő embereket *fültámogatók*-nak, vagy egy „Kaszárnya” nevű vendégfogadó után *kászárnyátámogatók*-nak nevezik VIII282. Hasonlókép bizonyos megvető, gúnyos hangulat érzik ki e kifejezésekből: *veszëlt ár* (VIII332) v. *pitypoty ár* (MS.) am. „cesekély, olcsó ár”; *fütttyat hány* fattyú gyermekeket szül VIII282; *povedál a pap*, am. végzi szertar-

tásos teendőit, „povedálásnak” nevezve azért, mert érthetetlenül beszél, épúgy mint érthetetlen a magyar fülnek a tót beszéd, a honnan e szó származik (vö. Simonyi: A magy. nyelv II.149); gúnyos hangulat adott okot a jelentésváltozásra e két szóban is: *lúki* „együgyű” XV190 (a régiségben *lyúki ember* még csak „törpét” jelent); és *horácsol* am. „tanácskozik, összebeszél” XIX187, a mi véleményem szerint nem egyéb mint a régi *karátyol**, *karatylol* „garrio” szónak változata.

5) Érdekes motívum végre a nép szó- és szólásalkotásaiban az esztetikai érzék is, mely tisztességtelen dolgok szépítő kifejezésében, az ún. e u p h e m i s m u s o k b a n nyilvánul. E szépítésnek mindkét ismert nemére** idézhetünk nyelvjárásunkból példákat. Metaforikus kitétellel, különös jelentésbeli megszorítással látjuk az obszcén dolgot kifejezve ezekben: *maga dógára mëgy* VIII283, *rezel* VIII332, „a *parasz* (paraszt) *mëgëszë* (a szalonnát), a *zsidónak kitészë*” (gúnyversben) IV381; más fogalomról: (táncoltassa meg a Cilit is!) „a *nem kell, mer a fësvény, a nem osztja meg*” VS. (hasonló értelemmel használják a tárgy nélkül álló *megoszt* igét Veszprém megyében is, l. Nyr. III183). A szó játszi elferdítése kerülteti ki a káromlás erkölcsi súlyát ebben: *az istenfáját neki!* e h. „az istenit.”

B) Az eddigiekben a fogalmak kifejezésében nyilvánuló észjárást mutattuk be. Hogy teljesebb képet nyerjünk népünk szellemének tisztán nyelvi érdekű nyilatkozásairól, még népetimologiai adatainkat s néhány közmondást és érdekesebb szólásmódot kell bemutatnunk. Népetimológiát láthatunk a ném. *sparherd* szónak e magyarításában: *spórhel*, mely az eredeti magyar *tűzhely*-nek legalább a *helyét* megőrizte. Hasonló az *alármáz*, mely a ném. *alarm*, *alarmiren* szót a magyar *lármdázással* hozza kapcsolatba. De eredeti magyar szón is látunk ilyen okból származó változást: a *hideglövés*, *kilött a hideg* (hideglelés, kilőtt a hideg) kifejezésekben VIII282, melyek nyilván a *löl* ige dialektikus múlt alakjának (*lött*, ebből: **lött*) félreértéséből, a *lő* igével való kapcsolatba hozatalából származnak.

C) Említésre méltó s z ó l á s m ó d o k nyelvjárásunkban: *nem valami buka* nem valami különös, nem kiváló XVI381; *vész-*

* Ez az alakja a NySzótárból kimaradt, noha előfordul a *Zri-nyász* VII. é. 91. vszakában: „De miért *karátyolsz*, szájad nyelveszedik” (Kazinczy-kiad. I.132); a *nyelveszëdik* címszó alatt meg hibásan *harátyolsz* van idézve.

** L. Szarvas G. cikkét a *zarándok* szóról Nyr. XIX.385.

pusztra beszél végtelenül, hiába beszél IV175; *üzőre fogja* pl. a bika a másodfű üszőt XVII523; *be vót nyakalva* részeg volt (VS.); *régen forog kérdésbe* [paraszttól hallottam, N.] kérdésben forog; *istennek ajállom*, így köszönnek távozáskor.

D) K ö z m o n d á s o k : *Szóma legény széna lánt kap* szalma legény széna lányt kap. *Akkor mond, hogy hopp, ha átugortad a árkot* akkor mondd, hogy hopp, ha átugortad az árkot. *Falubeli tuggya, mindén házná meggyig téfő* falubeli ember tudja, minden háznál meddig tejfől. *Nagy kutya fő sē vēszi, ha kis kutya megugassa* nagy kutya föl sem veszi, ha kis kutya megugatja. *Előbb szómán fekügy, azután párnán* előbb szalmán feküdjél, azután párnán (valamennyi adat Taksonyból közölve IX524).

ZOLNAI GYULA.

I R O D A L O M.

Magyar közmondások könyve. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye. Több forrás és számos munkatárs gyűjtése után szerkesztette és kiadja SIRISAKA ANDOR. * Szerző tulajdona. Pécssett, 1890. 8-ad r., LXX és 280 lap. Ára 2 ft.

Ha a magyar közmondások egy újabb gyűjteménye általában érdekes könyv, a Nyelvőr barátainak szemében bizonyára kétszeresen az. Közmondásaink jelentős voltát a népnyelv és népszellem ismeretére nézve e helyen nem kell emlegetnünk; de köteleességet mulasztanánk, ha tüzetesebben nem foglalkoznánk olyan könyvvvel, mely ha beválik, nagy szolgálatot tesz a mi ügyünknek is; ha nem üti meg a mértéket, szó nélkül épen nem hagyható. Sirisaka buzgó férfiú. Az előszóban kijelenti, hogy „ha könyve tartalma csak megközelítőleg is megfelel a hozzá kötött reményeknek és vára-kozásoknak, úgy — figyelembe véve a tárgyilagos hírlapot — élete végeig, élete utolsó percéig, fáradságot nem ismerve, költséget nem kímélve, szakadatlanul dolgozik e mű tökélyesbítésén s így egy-úttal bővítésén is, hogy majdan az irodalom e terén fáradozó s az ő csekélységénél hivatottabb írónak rendszeresb és gazdagabb anyaggal szolgálhasson.

Mi óhajtjuk, hogy a tökéletesítés sikerüljön neki, s észrevéte-

* A külső címlapon így: HIRT JÁNOS közreműködésével szerkesztette sat.

leinknek az a céljuk, hogy használjanak. Minden részletre kiterjedő bírálatot nem írhatunk, mert nem férne bele ebbe a folyóiratba, azonban iparkodni fogunk, hogy véleményünk a könyvről lehetőleg megokolva legyen.

A könyv bevezetéseül, külön kiadásban is megjelent 'Tanulmány a közmondásokról' szolgál 'Szvorényi, Ballagi, Erdélyi s mások után'. Nem reflektáltak az értekezésre, nemcsak azért, mert csupa idézetekből állván, benne tulajdonképp nem a könyv írója illetőleg szerkesztője beszél, hanem azért sem, mert a közmondások gyűjteményére nézve egyedül maga a gyűjtemény fontos, ebben pedig nem látom alkalmazva kellőképpen a közmondásokról összeállított elméletet. A későbbiekből ez eléggé ki fog tűnni.

Az értekezéshez van csatolva a közmondások irodalma a XVI. század elejétől napjainkig, s bezárják a tanulmányt az 'életrajzi adatok'. Nem vagyok abban a helyzetben, hogy minden adat hitelességét megvizsgálhassam; de betéve is helyreigazítható az a tévedés, mintha Haller János 'Hármas históriájának' példabeszédei ide tartoznának. A ki ezt állítja, az soha se látta a Hármas Istoriát. Azok a 'példabeszédek' t. i. például szolgáló történetek, elbeszélések erkölcsi tanulságok kedvéért.

Különben e szakaszok más oldalról provokálják a bírálatot. Egyes cikkei csodálatosan vannak írva. Sirisaka ugyan csak szerkesztőként akar szerepelni; de mint ilyen is felelős azért, a hogyan a 'források' az ő könyvében föl vannak használva. Az életrajzi adatok 'Ferenczy Jakab és Danielik József Magyar írók életrajzi gyűjteménye, Toldy és Beöthy nemz. irod. tört., a 'Magyar Lexicon s több más forrás után' vannak közölve. Ez az 'után' annyit jelent, hogy többnyire szó szerint. Én ugyan nem látom át, mi különös haszna van a Közmondások könyvében másod- sőt harmadrangú írók évszámokba és könyvcímekbe fuladó életrajzáknak; de ha már jónak látta Sirisaka életrajzokat is közölni, legalább annyit módosított volna 'forrásain', hogy egyöntetű stílusban olvashatnók őket. A Ferenczy-Danielik-féle könyv naiv, édeskés, hangja semmiképp sem illik az ő könyvébe. Neki kell fölrónom hibául mindazt, a mi az írásmódban (a világosan idézett részeken kívül), helytelen vagy a miben következtetlenség vagy éppen ellenmondás van.

Mi az pl., a mit Kovács Pál jellemzésére mond: 'Nála minden mulatság, kedvtelések öntudatos munkássággá fejlődtek.' — Mit jelent az, hogy Szirmai 'munkáját csak amúgy időtöltésből

időtöltésül (?) készített minden komolyabb cél és törekvés nélkül? Mig néhány sorral alább Simonyinak saját nyilatkozatával bizonyítja, hogy a munkának igenis komoly célja, írójának komoly törekvése volt. Mit akar mondani Czuczor életrajzában Toldy után leírt, a szomorú hírre kapott kiadó? Mi értelme van itt annak, hogy Czuczor a szótárt, 13 szomorú éven át folytatott munkálkodás után befejezte sat. sat.

De fontosabb és jellemzőbb az ilyeneknél az, hogy Sirisaka egy végben dicséri Ballagi szótárát és — Szarvas Gáborral a Nyelvőrt egyetemben. Az előbbiekről szóról-szóra ezt mondja: „...a magyar irodalomban páratlanul állanak és roppant elterjedésnek örvendenek.” Szarvas Gáborról meg elmondja, hogy tudományos működésével főleg a magyar nyelv terén örökké fennmaradó nevet szerzett magának. A nyelvújítás tévedéseit s a magyar irodalomban lábrakapott idegenszeretésegek ellen a leghatásosabb reakciót ő indította meg; a Magyar Nyelvőr kitűnő folyóirat, nyelvkincsünk dús, gazdag tárháza. Az ember kíváncsi rá, hogy hát voltaképen melyik, a neologianak vagy az ortologianak híve-e a szerkesztő? A kérdést eldönti az, hogy Sirisaka szerint Sz. G. 1881-ben **nyugdíjaztatott**.

Nagyon is kíváncsi volt volna, ha S. módot talál vala annak elmondására is, hogyan, minő elvek szerint használta föl a közmondások irodalmát. Meg kellett volna valamiképp jelölnie: mi való mások gyűjteményéből, mit gyűjtött ő és társai közvetlenül az életből? Azt mondja: közel fél ezer munkatárs mozdította elő szerény törekvése sikerét. Valóban szívesen vette volna az irodalom, ha közelebbi tájékozást nyújtott volna erről a tömeges munkáról, s lehetővé tette volna, hogy megítélhessük, mennyi a könyv érdeme legalább az anyag szaporításának szempontjából.

De térjünk át immár a „közmondásokra”.

Mindenekelőtt a „betűrendes” összeállításra kell megjegyzést tennem. Nagyon téved S. abban, hogy így könnyebb egyes közmondásokat fölkeresni. Akárhány olyan közmondás van, melyeket nem mindenütt és mindig mondanak ugyanazon szavakkal és szórendben. Melyik alakot tartja S. az igazinak? Fölnyitom könyvét csak úgy találomra. A *cs* betűnél vagyok. Itt találom a következőket: „Csak a levegőt rontja. Csak most lesz a hadd-el hadd. Csak úgy dől az eső, mintha sajtárból öntenék. Csak a régi nótát fújja” sat. Ezek mind megállhatnak *csak* nélkül, tehát más betű alatt is. Határozatlan, önkényes eljárás a névelő kihagyása, az *a ki, a*

milyen sat. csonkítása. Számos közmondás a névelővel lesz ritmusossá, a ritmusból kiforgatni pedig a betűrend kedvéért nem szabad őket. Ilyenek pl. „A mit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra. A ki másnak vermet ás, maga esik bele” sat. sat.

Sokkal fontosabb azonban ezeknél S. fölfogása a közmondások jelleméről és köréről, a mint azt az egész gyűjteményben érvényesülni látjuk. Részleteket alább fog látni az olvasó: itt csak általánosságban akarok ama fölfogásról egyet-mást elmondani. S. a „Közmondások könyvében” közmondásokat, példabeszédeket, szólásmódokat gyűjtött össze. Hogy mit kell az egyik vagy másik kifejezésen értenünk, az, úgy hiszem, már eléggé tisztázva van. Mindnyájan tudjuk, hogy a „közmondás” (népiesen példaszó, példabeszéd) mondat, ítélet (sokféle formában) s hogy a közmondások ily értelemben fejezik ki a nép bölcsességét, s mint ilyeneknek jelentőségük épen úgy alapszik tartalmukon, mint formái sajátosságukon. A „szólásmód” (idiotismus) nyelvsajátság, mely mint kifejezés mód nem a gondolati tartalomtól, hanem a construálástól, a benne rejlő szóképi v. egyéb vonatkozástól nyeri belyegét. A szólásmódoknak is föltételük, hogy a nép szellemében gyökerezzenek, mert csak így eredetiek, tehát jellemzők; funkciójuk azonban a nyelvben egészen más, mint a közmondásoké; emezekben a tartalom is a lényeghez tartozik, a szólásmódokban maga a kifejezés módja lényeges; a közmondás már beszéd, a szólásmód csak a stílus eszköze.

A szólásmódok e szerint a szótárák anyagához tartoznak, a mint hogy tényleg szólásokban látjuk őket összegyűjtve. A ki „közmondások” címén foglalkozik velük, az oly útvesztőbe téved, melyből nehéz, ha nem lehetetlen a kijutás. Elég példa reá S. Ő tarka vegyületben adja az igazi közmondásokat a szólásmódokkal. A „belebolondult, belesült a beszédbe, benyakalt, bemondogattak neki, cserben hagyni, dugába dőlt, elszólta magát, elhasalt, összeüti bokáját, koldusbotra jutni” s a többi ily szó és frázis elég világosan mutatja, hogy ő a hatást megvonni vagy nem tudja, vagy nem akarja, minek következtében csudálkozva látja az olvasó, mi minden nem került ebbe a könyvbe — s mégis mily hiányos! De észre fogja venni azt is, hogy a szerkesztő, mikor lemondott az elvszerű eljárásról s inkább a mennyiséggel mint gondos választással vív az elismerésért, más oldalról tetemesen csökkentette fáradozásainak értékét.

Áttérek a részletekre.

Kifogásaim, hogy S. sok mindent belevett a közmondások könyvebe, a mi nem belevaló; vannak szólásmódjai, a melyek épenséggel nem népiesek; a közmondások közt sok a nyilván idegen; értelmezései részint fölöslegesek, részint hiányosak, igen sokszor helytelenek.

Szemléltetés céljából ideirok egy csomó közmondást, melyekből nagyjában megítélheti az olvasó, miért teszek kifogást az anyag megválasztása ellen:

Addig nyalta-falta, míg elcsábitotta.

A-tól z-ig.

Árral úszik.

Babérjain nyugszik.

Balekot fogott.

Barátodért se tagadd az igazat.

Bászli ember.

Cifra, még sem szép.

Csontra húzik.

Eb is, kopó is, agár is.

Egyesült erő sokra képes.

Egyformaság untat, változatosság mulattat. (!)

Egy óra egész életünket megváltoztathatja.

Elzengte már hattyúdalát. (!)

Festett világ (szinpad).

Füstfaragó (kéményseprő).

Gangosan pödörgeti kajla bajszát.

Gyűlölték az istenek, kit nevelővé (tanítóvá) tettek. (!)

Hajótörést szenvedett.

Hibás testben is nagy lélek és nagy elme lakhatik.

Hiszem is, nem is.

Hol legnagyobb a veszély, ott legközelebb az isteni segély.

Ifju szokás, öreg gyakorlás.

Inkább becsüljenek, mint féljenek.

Isten a szívet tekinti.

Izlés dolgában nem kell -- nem lehet vitatkozni.

Kétszer ad, ki rögtön ad.

Ki a célt akarja, annak az eszközöket is akarnia kell.

Ki jól különböztet, jól tanít.

Ki nem tud imádkozni, menjen a tengerre.

Ha valamibe belekezdett, folytassa.

Kolumbus tojása.

Könnyű mást megítélni.
 Legtovább tart, a mi becsületes.
 Magyarországon kívül nincs élet.
 Minden mulandó a földön.
 Nincs műveltsége.*
 Nincs oly rossz könyv, mely valamikép hasznos ne lehetne.
 Nincs szabály kivétel nélkül.
 Patkányok elhagyják a sülyedő hajót.
 Példák vonzanak, szavak indítanak.
 Réparágó; répász, vad jogász (!).**
 Senki sem boldog halála előtt.
 Sok az eszkimó, kevés a foka.
 Szellemi abrak (könyvek s lapok).
 Szegre akasztotta elveit.
 Szem a lélek tükre (Lavater).
 Szép meghalni a hazáért, de még szebb a hazának élni.
 Mi szabad Jupiternek, nem szabad az az ökörnek.
 Szükségből az ördög is legyet eszik.
 Tele has nem örömet tanul.
 Titulus vitulus nélkül nem sokat ér.
 Vajudik a hegy, egeret szül.
 Vessünk fátyolt a multra sat. sat.

A ki ismeri a népnyelvet s tud egy kissé németül megdeakul, annak nem kell hosszasan mutogatni, miért nem szabad a kiirt példákat és számos hozzájuk hasonlókat a magyar közmondások közé sorozni. Jól tudom én, hogy a közmondásokban két vagy több nép gondolkodás- sőt kifejezésmódja is találkozhatik; azt is tudom, hogy a szorosan vett kölcsönzés sem épen ritka; de míg egyrésről gyakran bizonytalan: melyik nyelv a forrás, más részről igazi közmondásnak csak az tekinthető, melyen megvan tartalomban és formában annak a népnek sajátsága, a mely közmondásul használja. Az ilyenek, mint: „A ki másnak vermet ás,

* Ezzel a megjegyzéssel: Kártyázók mondása arra, a ki nem tud tarokkozni. — Lehetne e fajta közmondást többet is ajánlani. Pl. A művelt francia nem olvas. (Arra mondják, a ki olyankor is olvassa a tarokkban a pointokat, mikor világosan elvesztette a játékot. Vagy: Kontra, tedd a pontra! Megellenzem! Szökik a huszoneggyes. Vizi, ki nem adja nízi) sat.

** Megjegyzés: Tréfásan így csufolják némely vidéken a tanítóképző-intézeti tanulókat.

maga esik bele. Nem messze esik az alma fájától. Addig verd a vasat, míg tüzes, s több más megvannak a németben is, de éppen úgy magyarok nekünk, mint németek a németnek. Viszont ki nem érzi magyartalan voltát az ilyeneknek: „Legtovább tart a mi becsületes (Ehrlich währt am längsten). Hol legnagyobb a veszély, ott legközelebb az isteni segély (Wo die noth am grössten, ist gottes hilfe am nächsten). Szükségből az ördög is legyet eszik (In der noth frisst der teufel fliegen)“ sat.

A deák nyelvből importált, s csakis k ö n y v e k b ől kibővített k ö z m o n d á s o k r a nem akarom a szót vesztegetni. „Quod licet Jovi, non licet bovi. Nulla regula sine exceptione. Verba movent, exempla trahunt. Qui bene distingvit, bene docet. Bis dat, qui cito dat“ sat. ... magyarra fordítva nem gazdagítják a népnyelvi kincset, s nem egyebek könyv-tölteleknél.

Bizonyosan csodálkozva látja az olvasó szemelvényünkben azt is, hogy a szerkesztő Lavatert citálja annál az ősrégi metaforánál, hogy „A szem a lélek tükre“; valamint azon is, hogy Pulszky Ferencnek egy időben elmésen alkalmazott arab példabeszéde az ugató kutyáról meg a haladó karavánról, továbbá Madáchnak mondása * a sok eszkimóról és kevés fókáról szintén a magyar közmondások közé került. Igaz, hogy a művelt közönség mindeniket fölkapta, mert elmések és jellemzetesek; de azért „magyar közmondások-e“? Ép oly kevéssé, mint a Goethe-féle „Nur lumpen sind bescheiden“ vagy a Schiller-féle „Der mohr hat seine schuldigkeit gethan, der mohr kann gehn“ nem valódi német közmondások. Írók velős, elmés mondásai átnehetnek, a mint hogy át is mennek a nép nyelvébe, de hogy közmondásokká válhassanak, ahhoz föltétlenül szükséges, hogy a nép tudása körébe vágjanak. Mit tud a magyar nép a karavánról, az eszkimóról, a fókáról? Az a kis földrajz, a mit a népiskolában tanul, ha tanul, meg a kalendárium s egyéb olvasmányai nem termékenyítik meg elméjét úgy, hogy fókákat használjon szóképek gyanánt. Az e fajta mondások legföljebb jelszók (mottók) vagy úgynevezett s z á r n y a s s z ó k, de nem közmondások, ép oly kevéssé, mint a Kolumbus tojása vagy a krokodil-könnyek hullatása s több efféle.

* Madách tudvalevőleg nem így mondta, de az ő verseiből nagyon ügyesen kapta ki a csattanót — Károly Gy. Hugo barátunk, s utána mondjuk mi is, mert kitűnően jellemzi a konkurenciában lázas világot.

S. következetlenségét mutatja, hogy ignorál olyan ismeretes forrásokból származott mondásokat, melyek elterjedtségük szerint százszorta inkább lehetnének közmondások, mint sok az ő gyűjteményében. Ilyenek pl.: „Magyarország nem volt, hanem lesz. Egy pohár bor a hazáért meg nem árt. A legelső magyar ember a király! Ne bánts a magyart! Hass, alkoss, gyarapíts!”

Nem kevésbé furcsa, hogy Sirisaka ilyeneket is fölvelt (már akár közmondásoknak, akár szólásmódoknak tartsa őket): „Ajkába harapott. Elzengte már hattyúdalát. Hajótörést szenvedett. Babérjain nyugszik. Szegre akasztotta elveit. Vessünk fátyolta multa’ sat. Mi értelme van az ő egész tanulmányának a közmondásokról, ha észbe nem veszi, hogy „a közmondás a köznépek kizárólagos sajátja, melyet, mint minden köznépit, a legnagyobb egyszerűség bélyegez” (XLI. l.). Vagy valóban köznépieknek tartja ezeket a frázisokat? Azt hiszi, hogy a mi gyakran használva megszokottá, tehát közönségesse válik, az már népies is? Akkor kötetekre folytathatja a Közmondások könyvét. Akkor pl. ezek is köznépi mondások: „Dicsőséget arat. Letűnt szerencsecsillaga. Elhervadtak reményei. Egy szebb kor hajnala derült föl. Szívébe zárja titkát. Eperajkait mosolyra nyitja. Bogárszemű barna kislány” — s a fűzfapoétáknak minden elnyűtt frázisa. Ha a „bászli ember” a Közmondások könyvébe való, akkor nem tudom, miért nem vette bele az ilyeneket: alamuszi, hóbortos v. hóbörtös, cinege ember, cafat (leány), kótyonfitty, lötyönfitty, kuka, tedd ide, tedd oda ember, toprongyos, tömzsi ember, szuszi-muszi ember sat.

NÉVY LÁSZLÓ.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Téttetés, tétetés. SZINNYEI József „Szövegyítés” című fejtegetésében (XIX.76) azt iparkodik kimutatni, hogy e származékige mint több más is szövegyülés eredménye. „A *téttet*, causativuma a régi *tet-ik*: paret, apparet, videtur igének, összevegyült a *téttet*, *téttet* igével (a *töv* causativumával) s innen van, hogy a közép *ë*-vel beszélő vidékeken a „simulat’ ma *téttet*, *téttet* sőt *téttet*(i magát) is.” Így Szinnyei.

E magyarázatnak kettő a csorbája. Az egyik az, hogy nem

vette figyelembe az illetén kifejezéseket: 'T'eszi magát, mint ha semmit se tudna a dologról. Úgy tesz, mint ha ő értene hozzá legjobban' sat. E kifejezésekbe a *tetszik* alapszavát: *tet-ik* semmi módon be nem erőszakolhatni, mert ezekben a *tész*-nek mind alakja mind jelentése (facio, ago) világos. A másik, a miről elfeledett a 'szóvegyítés' írója számot adni, a miért; nem látjuk az okát kimutatva, a mely előidézte e változást; pedig hogy kellett valami okának lenni, az bizonyos.

Ilyen jobbra-balra lehetséges esetekben a döntő szót a nyelvtörténetnél kell keresnünk; s ha van neki szava hozzá, szavától más ítélőszékhez följebbznünk nem lehet.

A *tet-ik* alapszóra való visszavitel ellen szóló okokat a föntbbiekből ismerjük. Lássuk immár, vannak-e, s ha vannak, elég nyomások-e azok az okok, a melyek a *tetik*-ből való származás mellett bizonyítanak.

A legelső ezek közt, hogy a *tetszik* egy származékának, ennek hogy: *tetszetés*, szintén megvan 'simulator: képmutató' értelme, a mint A m a d e e soraiból tisztán kiolvasható: 'Most szent vagy, most tetszetes, most világi, most szerzetes' (Vers. 207). Ez ugyan nem sokat nyom, mert azonkívül, hogy egyetlen példa, nagyon is késő korból való; de valamit mégis csak bizonyít. Forduljunk tehát első s korábbi forrásainkhoz.

Régi irodalmunknak van egy szava, a mely ma kevésbé járatos, de egykoron elég gyakor használatban volt, ez: *tettetés*, vagy a mint némelyeknél írva találjuk: *tettetős*. Az idézhető példák szerint a következő jelentésekben járta: 1) evidens, manifestus; 2) decorus, speciosus, gratus; 3) sublimis, excelsus, magnus; 4) egregius, clarus; 5) efficax, valens; 6) coloratus. Hogy e jelentések mindegyike a *tetik*, *tetszik* értelmén alapszik, s hogy a *tész*-ből semmikép ki nem facsarható, azt, gondolom, nem kell bőven bizonyítgatni. E most elősorolt hat jelentéshez még egy hetedik járul, a melyet a következő adatokból mindenki tisztán kiolvashat: 'Tettes: simulata pax (NémGl. 122). A satan akara el vezteni a kereztien hitőt hamos kereztienőknek tettetős zenőgökkel (DebrC. 208). Az parancolatnak uege az zeretet tyzta ziből, io lelki esmerethől es nem tettetős hitből: finis praecepti est charitas de corde puro et consciencia bona et fide non ficta (TihC. 14). Megérthette tü kegyelmetek, mely nagy vakságba és tudatlanságba legyenek azok, kik a tettes szüzességet még lelkeknek ismereti ellen is meg akarják oltalmazni (RMK. V.139). Tetetes szín alatt

valo meg czalas (Mel: SzJán. 400). Tettetetes és alnakságos barátságot mutatnac egymáshoz (KKrakkó 1573. A2). Senki ti tölletec az pálmát el ne tsallya téttetes alázatosságnac általa (Kár: Bibl. III.182). Az baluaniok nem igazak, hanem csak tettetes istenek (Fél: Tan. 32). Tétetes beszedeckel eszt hirdettec (Bes: HÉnek. B4). Öesszel tettetes barátságtul óyiác magokat (Kal. 1582. Fiiij). Tettetes szentségű phariseusoc (MA: Scult. 222b). Jobb lett volna mással, nem olyan tettetes ember által repeskedtetni elméjeket (RákGy: Lev. 112). Himes, színes, tettetes beszédek (Pós: Igazs. I.19). Inkább tettetes, mint sem igaz religio (Czegl: MM. 29). Hazug tettetesesség: fabulositas C. Tyztelyŵk és ŵdŵlŵk az ŵdnepeth tyztasagban és tettetŵssig nelkŵl (Komj: SzPál. 140). Képmutato tetteteség (Born: Préd. 465b). Az wy baratosoc között titkon valo tettetessegec indulnac' (Kal. 1582. Fij) sat. sat.

E világos, magukban is nyomós erejű vallomásokhoz még egyet csatolhatunk, a mely egész kétségtelennek tünteti föl a *tet* alapszót. Heltai „Krónikájában” olvassuk: „Aba király oda hiuatà őtuen fő nemes embert ez tetesség allat, hogy tanácsot akarna velen tartani” (33).

Szinnyei tehát helyesen következtette, hogy a *téttetés*, *tétetés* nem a *tész* (*těv*), hanem az elavult *tet* igének származéka; de abban, hogy ez szövegyülék volna, nem érthetek vele egyet. Én különbséget teszek szócseré, vagy nem bánom szóhelyettesítés és a között, a mit contamináció, szókombináció vagy szövegyülés néven neveznek. Az előbbi azon alapszik, hogy a nyelvérzék egy, valamely kihalt szót vagy szóalakot egy más, hasonló hangzású szóval összetéveszt s jelentését ezzel kapcsolja össze. A mai nyelvérzék az *ülni* (ünnepe) igében, mint a hosszú *ü* mutatja, az *ülni* (sedere) cselekvésszót érzi; szintígy a *rántani* (frigere) neki ugyanaz, a mi a *rántani*: trahere. „*Ülni* ünnepe” tehát nem *üdöl*, *idél*, *idl*, *üll*, *üll* + *ül*, vagyis nem szövegyítés, hanem szócseré; *idleni*, *illen*, *üllen* a mai nyelvérzék előtt teljesen ismeretlen, kihalt szó s azért jelentését átruházta a ma is élő *ülni*-re, vagyis amazt helyettesítette emezzel. Hasonló nyelvérzéktévedésen alapszik az elavult, de újabban fölélesztett *ildomos* szónak a mai irodalomban ráfogott, illemes, illemtudó’ értelme, a melyet eredeti „prudens: okos, értelmes” jelentése helyébe csúsztatott. Ilyen szócserének tartom én a „sese excusare: sich entschuldigen” jelentésű *szabódik* cselekvésszót is, mely a kezdetben igeiként használt, de később el-ejtett *szabadni* = *szabadkozni* helyébe lépett (Vö. „Mondanak wala

Peternek: Byzon azok kezzyl walo wagy. De amaz kezde zabadny ees eskedny' Pesti: N'est. 106).

Én tehát a kettő közt abban látom a különbséget, hogy a szócsere nyelvértéktompuláson alapszik, a szóvegyítésben ellenben elevenen marad, elevenen működik a nyelvérték. A *toldoz-foldoz*-beli *foldoz*, noha ez ikerszóban végkép megcsontosodott már, a nyelvtudatban elevenen él még *foltt* alapszava, valamint maga a származék *foltoz* is.

Hátra van még, hogy a 'tészzi magát' kifejezésről elmondjam nézetemet. Én ezt is, noha benne már világos a *tész* ige, mindamelllett a 'téteti v. téteti magát' hatásából keletkezettnek tartom; a mint t. i. a nyelvérték átesapott egyszer a *tétet*, *tétet*-hez, ettől már csak egy lépés választotta el a *tész*-től, a mellyel helyettesítette is az előbbi. Lehet, hogy az 'úgy tesz mintha...' kitétel is így magyarázandó; de az sínes kizárva, hogy itt valóban a *tész* igével van dolgunk: 'úgy tesz mintha = úgy cselekszik mintha'.

SZARVAS GIÁBOR.

Malac. ALEXICS a Nyelvőr XX.180. lapján a magyar *malac* szót a szerbből akarja magyarázni; a szerbben ugyanis, állítása szerint, van egy *malac* szó, mely kicsiny, apró gyereket jelent. Alexics ezt ugyan 'biztosan állítja', de mégis csak téved, nincs sem a szerbben, sem más szláv nyelvben ilyen vagy ehhez hasonló szó: a *mal-*: 'kicsiny' töből, csak úgy mint a *velik-*: 'nagy'-ból nem képződik *icü* (szerb *ac*, orosz *ec*)-re végződő főnév. A magyar *malac* szó csak ószlovén *mladčü*-ből magyarázható, mely *mladü* fiatalhoz eredetileg jelentésre nézve úgy viszonylik, mint a német 'der, das junge' a *jung* melléknévhez. A szláv nyelvekben véletlenül már csak emberekről mondják e szót (ószlovén *mladčü*: fiú, szerb *mladac*: ifjú — ma már nem használt szó, de található pl. Gunduličnál, a híres ragusai költőnél, a ki a XVII. században írt, — cseh *mládec*: ifjú, orosz *molodec*: fiatal, derék legény — *olo* = *la*, mint *oro* = *ra*, vö. orosz *gorod*: szerb *grad*, *Novgorod*: *Belgrad*), a szláv szó tehát annyi mint a német 'der junge'. A magyarban ellenben a szót állatokról (vö. német 'das junge') használják csak, sőt csakis egyetlen egy állat 'fiatalai'-ról, kölykeiről. Ebben természetesen nincs semmi föltűnő, ez a jelentésnek csak olyan megszűkülése, a milyent pl. számos az orosz *molod* fiatalból képzett főnéven észlelhetünk: *molodik* fiatal galambot, *molodjak* fiatal marhát, *motodka* egyes nyelvjárásban fiatal, ujon-

nan befogott lovat jelent (*molodka* különben annyi is, mint *menyecske*). Tehát a jelentés nem okoz semmi nehézséget.

A mi a hangtani fejlődést illeti, az meg épséggel könnyebben érthető, ha *mladīcū*-ból indulunk ki, mintha egy csak Alexics előtt ismeretes szerb **malac*-ra építünk. A szláv *a*-nak a magyarban *á* szokott megfelelni (*makū*: mák, *rakū*: rák; *malīna*: málna sat. sat.), a magyar *malac*-nak első *a*-ja Alexics származtatásánál magyarázatra szorul. A *mladīcū*-ból való származtatásnál ellenben semmi hangtani nehézségbe nem ütközünk. Az ószl. *ī* egészen rövid, irracionális hangzót jelöl, melynek rendesen csakis zárt szótagban felel meg az élő szláv nyelvekben hangzó (a szerbben *a*, az oroszban, csehben sat. *e*), nyílt szótagban az élő szláv nyelvekben nem találunk semmit sem az *ō* helyén és ilyen helyen az ószlovénben is nemsokára teljesen eltűnt: *mladīcū* genitivusa *mladīca*, dativusa *mladīcu* sat. csakis a legrégibb időkben különbözött meg egy kicsikét a szerb *mladca*, *mladcu* alaktól, a mellyel összehasonlítható a cseh *mládce*, *mládci*, orosz *molodca*, *molodcu*. A magyarban tehát **mlác* alakból kell kiindulnunk, melyből azután később **malác* (mint *brát*-ból [HB.]: báráty), később pedig *malac* lett. A magyar *malac* hangzói tekintetében szakasztott úgy viszonylik az ószl. *mladīc* (*mladē*)-hoz, mint *haraszt* ószl. *horastū*-hoz és *szalad*: *malz* ószlovén *sladū*-hoz (vö. újszlovén és cseh *slad*).

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Mirígy. A NySzótárban *mirígy* 1) abscessus, apostema C. glandula MA. [geschwür]; 2) [pestis; pest]. Fájaltam, hogy a *mirígy* szónak a mai orvosi nyelvben való használatára nézve a NySzótár nem nagyon biztató, mert MA. szerint ugyan *glandula*-t is jelent, csakhogy a Com: Jan.-ból vett idézet szerint a *glandula vak tetem*. A mai orvosi nyelv a mirígyet nem veszi kórságos értelemben, hanem a test életéhez szükséges nedveket készítő műszereket lát bennük, a régi értelelem szerint való 'mirígyesség' a mirigyek gyuladással állapota.

Azonban, ha a szerkesztők nem lettek volna elfogultak a *mirígy* első két értelme hatása alatt, már a NySzótár adatai szerint is oda köllött volna tenni, hogy 3) [glandula; drüse]. Ugyanis ott van a *fültő-mirígy*: parotis C. MA., ott van a *torok-mirígy*; a toroc gyéc a toroc mirígyet gyulasztván: angina acuvulum inflammans (Com: Jan. 57.). A latin értelmezésben bizonyára 'ac uvulum' volna a helyes kiírás, vagyis a nyelv csapjáról volna szó, melyet a forrás *torok-mirígy*-nek nevez magyarul.

PPB. magyar részéből is ki köllött volna írni, hogy *mirígy*: glandula, aposterus; drüse, geschwür. A latin részben is ott van: glandula: *mirígy*, *tsonó* a' marha húsában; glandula suilla: *torok-petsenye*; glandium: a' disznónak ikrás torka, torok-petsenye.

Kimaradt ugyancsak a magyar részben meglevő *mirígy-szökés*: bubó, pest-beulen, valamint a *mirígy-fü*, *kalap-fü*: petasites, pestilenz-wurz is. CSAPODI ISTVÁN.

Borbélymester. A NySzótárban *borbély-mester*: [barbier], holott Szeli Károly könyve szerint a *borbély-mesterség*: chirurgia, *borbély-mester*: chirurgus, a hogy pl. a *borbélyság* a NySzótárban is chirurgia C. MA. CSAPODI ISTVÁN.

Málé. E szóra nézve igaza van Steuernek, hogy nemcsak a Balaton mellékén jelent bamba embert. Én Szentesről igen jól ismerem ez epitheton ornanst, sőt igévé továbbképezve is gyakran hallottam: *málé kodik*: el b á m é s z k o d i k. Vö. *málé-szájú*: mamlasz. E szó Erdélyben is el van terjedve.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

Hibás olvasás. Szinnyi József az előbbi számban (180. l.) helyesen állapítja meg, hogy az Ehrenfeld-codex eme mondásában; Mikoron latam ez aztalt tyztesen es ouar modra zerzettett gondolam hogy ne legyen zerzetessegemnek-nek aztalla kyk minden napon mednek aytorul aytora alamyzna ert' (Nyelvemléktár VII. köt. 41. l.) a *zerzetessegemneknek* hibás olvasás, minthogy a latin eredetiben *mensa pauperum religiosorum* áll és így a magyarban *zerzetessegemneknek* (szerzetességemnek[nek]) helyett *zerzetes zegeneknek* (szerzetes szegényeknek) kellene lenni, két szóban és *m* nélkül. Csak abban téved, hogy e hibás olvasást a kiadónak tulajdonítja; mert azt maga az Ehrenfeld-codex írója követte el, a ki nem volt a Ferencz-legenda fordítója, hanem egy meglehetősen gyarló kész magyar fordításnak, mint a bevezetésben ki van mutatva, nem kevésbbé gyarló másolója. Ő nézte a két szót egynek, írta együvé ss-sel és tette, nyilván a *latam* és *gondolam* első személyű alakok hatása alatt, a *g* után következő *e* fölé az *m* jelét, a *sz er z e t e s s z e g é n y e k n e k* a *sz t a l á t* így egy fölös *-nek* megtartásával *szerzetességemneknek asztalává* változtatva. A kiadó csak annyit tett, hogy eljárására cursivval utalva, az *m* jelét értéke szerint *m*-mel pótolta.

VOLF GYÖRGY.

Születik. Tessék. Hogy az irodalmi nyelv némely alakok használatában a köznyelvnél konzervatívabb, azt többi között bőven kifejtve találjuk Simonyinál „A magyar nyelv”-ben. Kimutatja pl. hogy az *ikes* igeragozás, a *sem, ban, ben, ból, ből, ról, röl* sat. használata csaknem a teljes köznyelvben különbözik az irodalmi használatától. E különböztetés folytán egészen természetes, hogy némely alakokat használ a nép, a nélkül hogy igazán értené. Így van az ő nyelvében ismeretlen szenvedő alakkal, a melynek néhány példáját különösen az egyház nyelve közkeletűvé teszi. Ha egy pápista paraszt-embertől, a ki tisztességtudóan „Dicsértessék” a Jézussal köszönt, megkérdeznénk, hogy hát ki által dicsértessék, bizonyára nagyot nézne e meg nem értett kérdésre. Pedig ő a maga *dicsértessék*-jét mindennap elmondja avval a másikkal együtt: „Szenteltessék meg a te neved.” Így van a *születik* is, a melyre pedig más kifejezése nincs a népnyelvnek se. Kun-Félegyházán hallottam egy parasztlányt az anyja ellen panaszkodni. „Megmondtam neki — mondta többi közt — hogy maga születtett engem, hát maga tartson is el.”

A *tessék* szó szabálytalan ragozásával szintén ilyen meg nem értve használt alak a nép szájában. Az ő nyelvérzéke fölszólító módban is, ha épen ezt kell használnia, szabályszerű ragozást kíván és használ is: *teccek, teccé, teccén*. És hogy a *tessék* rá nézve csakugyan rejtélyes alak, hadd bizonyítsa a következő párbeszéd, a melyet szintén Kun-Félegyházán hallottam. Egy parasztlaszony kínálja úri vendégét:

— Tessik még ebbü a rétezsbü.

— Köszönöm, nem kérek.

— Ejnye, hát mé nem tessik.

SZIGETVÁRI IVÁN.

Alak magyarázatok.* Van nekünk három igealakunk, a melyekben föltűnő, hogy hosszú magánhangzó van bennük ott, a hol a többi alak és az etimológia szerint rövidet várhatnánk. Ez a három alak: 1. indic. praes. *várjátok*; 2. perf. *vártál, kértél*; 3. imperat. *takarodjál, törekedjél*, (dial.) *várjál, kérjél*.

A *várjátok* alakban a *-já* a 3. tárgyszemélyre mutató rag. Ennek a hangzója eredetileg nem lehetett hosszú, mert az ugor alapnyelvbéli 3. szem. névmás, a melyből fejlődött, a származék-

* Kivonat a szerzőnek a M. T. Akadémiában fölolvasott értekezéséből.

nyelvek tanúsága szerint rövid-hangzójú volt. A mai *várja*, *várjuk*, *várják* alakok föltehető eredetibb **vár-ja-ja*, *vár-ja-muk*, *vár-ja-jak*-ból fejlődtek; ezeknek megfelelőleg a mai *várjátok* alak megelőzőjéül **vár-ja-tok* veendő föl. A *-ja*-beli magánhangzó megnyúlása analógiás fejlődés. T. i. a praes.-beli sing. 3., plur. 1. és 3. szem. alak (*várja*, *várjuk*, *várják*) s a megfelelő imperat.-beli alakok teljesen egyformák; ezeknek analógiájára fejlődött a praes. **várjátok* is az imperat. *várjátok* (= **várja-ja-tok*)-kal egyformává. (Vö. a nép nyelvében előforduló *lássá*, *üssük*, *tudhassuk*-féle indic. praes. alakokat s az efféle analógiás alakulásokat: *kikapjunk* = *kikapunk*, *megengedjék* = *megengedik*, *vigyem* = *viszem*).

A *vártál*, *kértél* alakokbeli *á* é hosszúságát szintén nem tartom eredetinek (vö. *vártam*, *vártatok*, *vártad*; *kértem*, *kértetek*, *kérted*: rövid hangzóval a személyrag előtt). Az igeidők tövei az ugarságban nagyrészt igenevek, vagyis nomen verbale képzéssel alakultak; s a magyar perf. töve nyilván a befejezett cselekvés igenevének tövével azonos. A magyar perf. nem egyéb, mint személyragozott igenév: *vártam*, *kértem* = *várt* én, *kért* én. (A 3. szem. ragtalan, vagyis = maga az igenév; vö. mord. *kuloš* meghalt = *kuloš* halott; a plur. 3. az igenév többes száma: *vártak*, *kérték*; a *vártának*, *kértének* nézetem szerint nem eredetibb teljesebb alak, hanem analógiás alakulás). A 2. szem. *-l* ragjának az igenév tövéhez járultával **vártal*, *kértel* alaknak kellett előállni. (Némely nyelvjárásban elő is fordulnak ilyenek, pl. Gömörben: *szöktel*, *méntel*, *áttal*; de ezeket — minthogy az illető nyelvjárásban amúgy is nagyon divik a magánhangzók rövidítése — nem tekinthetjük eredetibb alakoknak, hanem csak a hosszú-hangzó-sakból fejlődöttéknek). A **vártal*, *kértel*-beli *a*, *e* megnyúlása kétféleképpen magyarázható. Lehetséges, hogy az *l* hatása következtében nyúlt meg (liquidatio; vö. dial. *bāl*, *csēl*, *kēl* sat.). Ennek a föltevésnek nem áll az útjában az, hogy az *l* előtt az *a*, *e* nem *á*, *é*-vé, hanem *a*, *é*-vé nyúlik; mert a nyelvmlékek tanúsága szerint a mai *kértél* megelőzője *kértél* volt, tehát a *vártál*-é is nyilván *vártál*. A másik lehetőség az, hogy az *l* elveszett, pótló nyújtást hagyva maga után (vö. *taval*: *tavá*, *közel*: *közé*): *vártal*, *kértel*: **vártá*, *kérté*. A kétféle alakot vegyest használhatták, mint ma is a *vártál* és *vártá*, *kértél* és *kérté* alakokat, s így könnyen megtörténhetett, hogy a kettőnek egymásra hatásából vegyülék-alak állott elő, t. i. **vártal* + **vártá* = *vártál* és **kértel* + **kérté* = *kértél*, s az utóbbiakból lett a mai *vártál*, *kértél*.

Az imperat. *-jál*, *-jél* magánhangzójáról szintén azt kell föltennünk, hogy eredetileg rövid volt, mert a többi személyben valamennyiben rövid, s nincs is semmi okunk föltenni, hogy az imperat. képzőjének (*-ja*, *-je*) hangzója valamikor hosszú volt, vagy hogy itt ezen képző és a személyrag között más valami elem lap-pang. A nyelvemlékek tanúsága szerint a mai *-jél* megelőzője *-jél* volt, tehát a *-jál*-é is valószínűleg *-jál*. Ennélfogva ezen alakok fejlődése is akként magyarázható, mint a perf.-belieké.

SZINNYEI JÓZSEF.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Haj! haj! Több a baj, mint a vaj.
 Nem vót a, se hótt, se eleven: ha az ijedségtől nem tud szólni.
 Az öregnek kicsi kell, kicsit iszik, bukik fel.
 Deszkát árul: meghalt.
 Szél üsse össze a bokáját. (Rossz kívánság.)
 Fusson verset a széellel. (Ez is.)
 Megverte az isten, ostorát is rajta hatta.
 Szegődött bér, osztott konc: jó előre alkudni.
 Üres kamarának bolond a gazdasszonya.
 Az anyja humorja van benne: anyjára ütött.
 Magáét viszi, mint a perces: másra nem ügyelve beszél.
 Kijárta a kilenc iskolát: sokat tapasztalt.
 Kivették a seggi bolondját: kitanulták a nyitját.
 Elrácsuk a nótáját. (Sokképen használatos; pl. Elrántottam a Józska nótáját: megvertem. Elrántom egy liter bor nótáját: megiszom.)

(Tokaj.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

H a s o n l a t o k.

Ott-kátt minda baktér.
 Mëgfogyunk minda hód.
 Mëgvát tüle minda jó tehén a borgyujátú, mëgnyata (csókolózva bucsuzóra mondják).
 — Mëgy a munka? — Megy minda kerektóba a viz.
 Nyámmog minda zökör a sásos szénán (lassu munkásokra).
 Annyit ért hozzá minda zökör a vésárnaphó.
 A zeskütt embër süveggyének is többä zesze.
 Ezis mindig háttul van minda tehén farka.
 A zaptya, az ollan minda Kobak Janesi, ojjan gyere ide kënyër mëgészlek embër, v. tēdd ide — tēdd oda ember: magamagával is tehetetlen.

Ösmerem jól a Ferkót, hát csak annyit adok rá mint Sándor a sütt krumplira.

Tüzküjes asszony vót: kemény, tűzről pattant.

Jól esétt, mind a kutyánaka vajalla.

Olyan a nyelve mind a zistállósöprű.

(Zala m.)

VOLÁK LAJOS.

N é p m e s é k.

A pityke mög a kis kakas.

Vót éccő egy kis kakas, osztán útazott; talákozott egy pitykéve. Asztán együtt útaztak. Találtak egy kökénybukorra, asztán a pityke lőkapott egy kökényszömet. Aszongya a kakasnak:

— Szalaggy hamâ vize', mer mingyâ mögfulladok a kökényszömtű.

Szalah a kúthó, aszongya neki a kút:

— Hozzá neköm ágat. Szalah a fához, aszongya neki a fa:

— Hozzá neköm koszorút. Szalah a szép lányhó:

— Aggyâ neköm koszorút, koszorút viszöm fának, fa ad neköm ágat, ágat viszöm kútnak, kút ad neköm vizet, vizet viszöm pitykének, mer mingyâ mögfullad a kökényszömtű. Aszongya a szép lány:

— Hozzá neköm cipőt. Szalah a vargáhó:

— Aggy neköm cipőt. Aszongya a varga:

— Hozzá neköm csirizt. Szalah a macskáhó:

— Aggy neköm csirizt. Aszongya neki a macska:

— Hozzá neköm tejet. Szalah a tehénhó:

— Aggyâ neköm tejet. Aszongya neki a tehén:

— Hozzá neköm szénát. Szalah a szénáshó:

— Aggyâ neköm szénát. Szénát viszöm tehénnek, tehén ad neköm tejet, tejet viszöm macskának, macska ad neköm csirizt, csirizt viszöm vargának, varga ad neköm cipőt, cipőt viszöm szép lánynak, szép lány ad neköm koszorút, koszorút viszöm fának, fa ad neköm ágat, ágat adom kútnak, kút ad neköm vizet, vizet viszöm pitykének, mer mingyâ mögfullad a kökényszömtű. Aszongya neki a szénás:

— Hozzá neköm kaszát. Szalah a kaszáshó:

— Kaszás, aggyâ neköm kaszát. Kaszát viszöm szénásnak, szénas ad neköm szénát, szénát viszöm tehénnek, tehén ad neköm tejet, tejet viszöm macskának, macska ad neköm csirizt, csirizt viszöm vargának, varga ad neköm cipőt, cipőt viszöm szép lánynak, szép lány ad neköm koszorút, koszorút viszöm fának, fa ad neköm ágat, ágat adom kútnak, kút ad neköm vizet, vizet viszöm pitykének, mer mingyâ mögfullad a kökényszömtű.

(Kis-Kun-Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

T á n c d a l o k.

(Mikor a táncot elkezdik:)

Új ház, fényes ház, aranykapu rajta,
 Bátor leány vagyok én, átmegyek alatta.
 Olyak a legények, mint a csillagok,
 Csoportosan járnak, mint a farkasok.

(Midőn kicserélik a táncosokat:)

Fordulj egyet pajtás, Peng a sarkantyuja,
 Ugrik előtted más. Lobog az ingujja.
 Haja! Helye! Hulya!

(Olyanhol, a ki nem táncol:)

Kedves jó barátom, Sarkantyús csizmába
 Volna kedved látom; Fehér üveg, fehér bor
 Ugorj hát a táncba, Majd rám kerül a sor.
 A komám házába,

(Mikor két táncos egymáshoz jön:)

Volna olyan rózsám, Szivem szakadtáig
 A milyen neked van, Járnám egy huzamban.

(Pihenés után:)

Nosza legény a táncba, Kezed lábad mozogjon,
 Itt a leány szed ráncba. A leányhoz simuljon.

(Hajdu m. Egyek.)

TÖRÖK JENŐ.

Tájszók.

T i s z a v i d é k i e k.

e m é s z t e t : bélsár. csapva (nem függőleges mint
 e p e s á r : a kihányt, epetar- a vértelen), tehát itt is zsin-
 talmú gyomornedv. delyes vagy nádas.
 e s v é t. „lő esvét!“ f a v á g i t ó t ő k e : favágó tőke.
 é t e m : étvágyam. „Az étem el- f o k : vízfolyás, ér.
 maradt!“ f o j o s ó : orbánc (erysipelas
 f e s z, j ó f e s z b e v a n : fesztbe migrans).
 van, erősen áll, nem mozog, g a b o n a : rozs.
 feszül. A kovácsok útján ter- g ö r g ő : hengeres fa, fölöpocko-
 jedt el. lás v. kerékakasztáshoz hasz-
 f a r a z a t ; ha a háztető elülső nálják a hidasokban.
 vagy hátsó felső szöglete le van g r a j c á r : krajcár.

(Tisza-Dob.)

JAKSICS LAJOS.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal^s
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XX. kötet.

1891. JUNIUS 15.

VI. füzet.

A *-képpen* RAG MAGYARÁZATA.

Kétségtelen, hogy a *-képpen* rag a *kép* szóból alakult, csak az a kérdés, minő viszonyraggal. A hely- és a módhatározó *-n* ragról szó se lehet, már csak azért se, mert ezzel a *kép* szóból nem *képpen*, hanem *képən* vagy *képcn* lett volna; már pedig ezt a ragot általánosan hosszú *p*-vel (*pp*) ejtik ki. SIMONYI (A magyar névragozás 54) a *-ben* raggal alakultnak tartja; de ez hangtani lehetetlenség, mert a *kép-ben*-ből nem *képpen*, hanem *kébben* lett volna. Magyarázata erősítésére fölhozza a Dunán túl itt-ott hallható *-kébb* alakot (*máskébb*, *máskíbb*), a mely szerinte „a *pb* hangcsoportot a szabályos változatban őrizte meg.” Ez azonban gyöngé bizonyíték. Többet nyomna a latban, ha a teljes *-képpen* ragnak is előfordulna *-kébben* változata; de ilyent nem ismerünk. A *-kébb* rag is csak a *máskébb*, *máskíbb* szóban fordul elő, s ennek jelentése és használata megengedi azt a föltevést, hogy itt az eredetibb *-képp* a középfok *-bb*-jének analógiájára változott *-kébb*-é.

Szerintem legvalószínűbb az, hogy a *-képpen* a *-vel* raggal alakult, vagyis eredetileg *-képpel*, *-képpel* volt (vö. *móddal* = módon a régibb nyelvben).

De hogyan lett a **-képpel*-ből *-képpen*? Aligha független hangtani változással, mert arra tudtommal nincsen egyetlen-egy bizonyos példánk se, hogy szóvégi *l* hang függetlenül, azaz disszimiláció vagy analógiás hatás nélkül, *n*-re változott volna. A mit erre a hangváltozásra itt-ott fölhozva találunk, az mind vagy csak látszólagos *l : n* változás, vagy hamis analógia szüleménye. A népnyelvbeli *nekün*, *nékün* nem *nélkül*-ből, hanem a régi *nélkülön*-ből lett; a Dunán túl, nevezetesen az Őrségben és Göcsejben, de egyebütt is hallható *fűn*, *hűn*, *fön*, *rén*, *nyön* sat. nem a *fül*, *hül*, *föl*, *rél*, *nyöl* sat. frequ. *-l* képzős alakok változatai (mint pl. a Nyelvtörkalauz szerkesztői tartják, 79), hanem *-n* ragos egyes sz. 3. szem. alakok; *éhen* (halni) és *halkun* nem az *éhel* (halni) és

halkal (*halkkal*) hangtani változatai, hanem ugyanazon többől más raggal alakult határozók (*éh-vel*, *éhhel*, *éhel* : *éhe-n*; *halk-val*, *halkkal*, *halkal* : *halka-n*); a *hun* szó nem a *hol*-ból változott el, hanem eredetibb **holn*-ból való, míg a *hol* = eredetibb *holt*. A *-hoz* -*höz* ragnak *-hon* -*hön* változata nem a *-hol* -*höl* változathól fejlődött, hanem hamis analógia szüleménye (t. i. *-hoz* -*höz* : -*hó* -*hő* : -*ho* -*hő* : már most : valamint -*ba'* -*be'* mellett van -*ban* -*ben*, úgy fejlődött a -*ho* -*hő* mellett is -*hon* -*hön*); *abbun* (Nyr. IV.288) nem egyenesen az *abbul* alakból lett, hanem olyanforma hamis analógia, mint az előbbi (t. i. -*bul* : -*bú* : -*bu*; már most : -*ba'* : -*ban* = -*bu* : -*bun*); *azonnal* és *ezennél* mellett előfordul a nyelvemlékekben néhány helyütt *azonnan* és *ezennen*, s ezek az -*n*-es alakok valószínűleg a sűrűn használt -*nnan*, -*nnen* végű határozók analógiájának hatása alatt állottak elő; végre az *innen*, *onnan* és *honnan* szavak az eredetibbnek tartható *innel*, *onnal* és *honnal* alakból nyilván úgy fejlődtek, hogy először az *onnal*-ból az *ottan* hatása alatt *onnan* lett, azután a másik kettő követte ennek az analógiáját (megjegyzendő, hogy az *ottan* már a legrégebb kódexekben is előfordul, de az *itten* alak előfordulása MA.-ig nincs kimutatva); azonban lehetséges, hogy a fönnmaradt *l*-es alakok, melyek a XVI. századnál korábban nem fordulnak elő, nem is az eredetibb forma maradványai, hanem az *n*-es alakokból disszimiláció útján fejlődtek vissza olyanokká, a milyenek eredetileg voltak. Ezek után kimondhatom, hogy hamis analógia szüleményének tartom a *-képpen* ragnak mai *n*-es alakját is, mely szerintem úgy állhatott elő, hogy az egységes raggá vált mód- és állapothatározó **-képpel*-ben az alkotó részek a nyelvérzék előtt idővel elhomályosulván, a nagyon sűrűn előforduló -*n* (<*an en*) ragos mód- és állapothatározók hatása alatt lett belőle *-képpen*, — ép úgy, mint a hogy az *örökköl* (= *örököl* : *öröktől*)-*örökké*-ből az ablatívusi <*öl* (*öl*) értékének elhomályosultával lett : *örökkön-örökké* (l. magyarázatomat : Nyr. XIX.517).

SZINNYEI JÓZSEF.

ALAKVEGYÜLÉS.

Hiába gúnyolódik Bartzafalvi Szabó Dávid redivivus a M. Nyelvőr idei első füzetében : a szó- és alakvegyülés mégis olyan kétségbe vonhatatlan nyelvi jelenség, melyet az etimológusnak számba kell vennie. Albert Jánosnak azonban, ki ugyan-

abban a füzetben komoly bíráló megjegyzéseket tesz az új elméletre, igazat adok abban, hogy ovatosan kell vele bánni, különben játékká fajul. Az, hogy a cikkíró, ki Simonyi magyarázatai között meglehetősen sok kivetni valót talál, az enyémekek ellen nem tesz kifogást, arra bátorít, hogy az eddigi ovatossággal tovább haladjak.

Ezúttal néhány igeragozási alak megmagyarázásával próbálkozom meg. Van az igeragozásban két kihaló félben levő alakunk: az elbeszélő mult és a föltételes jelen többes számi 1. szem. tárgyas alakja: *tudók*, *verők*, *tudnók*, *vernők*; mind a kettő csak a székelységben és a moldvai csángók nyelvjárásában él még. Háromszékben az *-ók*, *-ők* és *-nók*, *-nök* mellett az *-ánk*, *-énk* és *-nánk*, *-nénk* alakokon kívül *-ónk*, *-önk* és *-nónk*, *nönk* is járja; de használatban vannak ugyanilyen végű alanyi alakok is, pl. *tartónk*, *várnónk*; *levónk*, *szóllónk*, *élnónk* (MNy. VI.224). Azt hiszem, nem szorul bizonyításra, hogy ezek az alakok — mind a tárgyasak, mind az alanyiak — az *-ánk*, *-énk*, *-nánk*, *-nénk* + *-ók*, *-ők*, *-nók*, *-nök* vegyületei.

A föltételes jelenbeli *-nók*, *-nök* a régi nyelvben teljesebb *-nájok*, *-néjök* (*-néjék*) és *-nójok*, *-nőjök* alakban is előfordul. Az előbbi egészen világos; az *adnájok*, *kérnéjök* olyan teljesebb alak, mint az *adnája*, *kérnéje*, *adnáják*, *kérnéjék*. De miért van az *adnójok*, *kérnőjök* alakban a föltételes mód *-ná*, *-né* képzője helyett *-nó*, *-nö*?

Simonyi az ugor mód-alakokról írt régibb értekezésében (NyK. XIII.136) a forrás megnevezése nélkül a következő régi alakokat idézi: *tudnojok*, *bocsátanajok* (a 155. lapon *bocsátanojok*), *mivelnejek*, *küldenejek*. A föltételes mód *-ná*, *-né* képzője a rokon nyelvek és a mélyhangú magyar igék egyes sz. 1. személybeli magas hang (*ad-né-k*) tanúsága szerint eredetibb *-náj*, *-nej*-ből fejlődött. Simonyi tehát (uo. 155) amaz idézte régi alakokat úgy magyarázza, hogy *irnojok*: **irnoj-jok* azaz **irnaj-juk*-ból lett, ép úgy mint a régi *adnaja*, *szereszneje* ebből: **adnaj-ja*, **szeresznej-je*.

Két dolgot azonban magyarázatlanul hagyott Simonyi. Az első az, hogy ezen alakokban miért rövid a föltételes mód képzőjének magánhangzója, mikor a többiben valamennyiben hosszú; míg az egyes sz. 3. szem. alanyi alakjában is, melyben ma rövid, hosszú volt a régi nyelvben, mint az Érdy- és a Jordánszky-kódexbeli *közzelgetnee*, *mennee*, *mehetnee*, *arthatnaa*, *allanaa*-féle alakok bizonyítják. Mért van hát *ad-ná-m*, *ad-ná-d* mellett *ad-na-ja* és *külde-né-m*, *külde-né-d* mellett *külde-ne-jek*? — A másik

meg az, hogy a többes sz. 1. személyben a képző hangzója miért más hangszínű (-no, eredetibb *-noj), mint a többi alakban (-ná, -né, -na, eredetibb *-naj). Erre a két kérdésre a fönnebbi alakok ismerete alapján legfőlebb azt lehetne felelni, hogy a fejlődés különféleségének okát ép úgy nem tudjuk, mint a hogy nem tudjuk okát adni annak, hogy a -naj miért fejlődött épen csak az alanyi ragozású egyes sz. 1. személyben -né-vé, a többiben meg -ná-vá (ad-né-k: ad-ná-l, ad-ná-tok sat.).

Kérdés az is, hogy úgy ejtették-e ki a régiek amaz alakokat, a hogy Simonyi olvasta, t. i. rövid magánhangzóval a személyrag előtt: *tudnojok, küldenejek, adnaja* sat. Nincs benne semmi lehetetlenség, hiszen ma is előfordulnak a nép nyelvében efféle alakok: *événnejik* (elvennék: Őrség, Nyr. II.41; Göcsej, Budenz-Album 167); *mégénneje, megfőzneje* (megenné, megfőzné: Göcsej, Budenz-Album 167); *dolgoznaik, enneik, laknaik, meghiznaik, megfogamodnaik* (uo.); de ezek mellett vannak hosszú hangzós alakok is, milyenek: *annájik, hoznájik* (adnák, hoznák uo.), *mégfődoznája* (uo.). — Révai (Elab.Gr. II.758. s köv.) XVI. és XVII. századbeli forrásokból ilyeneket idéz: *akarnájuk* (Molnár Alb. De summo bono 1630. 302), *látnójok, elvesztenőjök, ennőjök, innőjok, tennőjök, emelnőjök* (Telegdi Evang. 1578. II.88, 112, 493, 559) sat. Ezek közül a Molnár Albertből idézett adat az eredetiben így van nyomtatva: *akarnáiuk*; Telegdinél azonban az *o* δ hosszúsága, mint általában, úgy ezen alakokban sincsen megjelölve; de az egyes sz. 3. személyt sokszor így találjuk nála: *adnáia, vialnáia* (558. 625).

Azonban minek szaporítsam a szót! A mai köznyelvi s a régiségbeli alakok, nemkülönben a népnyelvbéli rövid hangzósakkal váltakozó hosszú hangzójúak egész kétségtelenné teszik, hogy amaz idézett alakok egykor úgy hangzottak, a hogy Révai átírta őket, vagyis: *-nájok* (*-nájuk*), *-néjök* (*-néjék, -néjük*), *-nájok, -nőjök*; s ha mellettük — a mi valószínű — ilyenek is éltek: *-najok, -nejék* (*-nejök*), *-nojok, -nőjök*, ezek csak amazoknak rövidülései voltak.

A régi nyelvbéli alakokat most már Simonyi is hosszú magánhangzóval olvassa; legalább 'A magyar nyelv' című legújabb munkájában (II.26) a Weszprémi-kódexbeli *kerneidk, szeretnőidk* alakokat így írja át: *kérnéjök, szeretnőjök*. Másképp is magyarázza a *-nőjok, -nőjök*-béli *ó, ő* eredetét, t. i. hasonulással. Azt mondja: 'A *kérnök* igealak eredetileg így hangzott: *kérnéjök* (pl. WeszprC.

54), de aztán az *é ö*-vé hasonult a rákövetkező ajakhangú *ö*-höz, lett tehát *kérnőjők* (*szeretnőjők* uo. 46) s ebből utóbb *kérnök*. Ebben az igealakban a mély hangsor is hasonló labializálást mutat, t. i. *á:ó* változást, pl. *ad-ná-jok: adnök.*

Ennek a magyaráztatnak azonban három bökkenője van. Először is: a labiális illeszkedésnek az eddigelé ismert adatok tanúsága szerint csakis rövid magánhangzók vannak alávetve. Másodsor: nincsen példa arra, hogy valamely rag vagy képző ajakhangzója lett volna labializáló hatással a megelőző szótag magánhangzójára; csak arra vannak példák, hogy a rag vagy képző magánhangzója lett ajakossá a megelőző tőszótag ajakhangzójának hatása alatt, vagy megfordítva: illabiálissá, ha illabiális hangzójú szótagra következett, pl. *böcsüljén: böcsüljön, üljén: üljön; ereszködik: ereszkedik, érközik: érkézik*. És végre harmadszor (the last, but not the least): tudvalevő dolog, hogy a labiális illeszkedés egészen újkori hangfejlődés; a *-nőjök, -nők*-féle alakok pedig még abban a korban keletkeztek, mikor a labiális illeszkedésre való hajlandóság még nem volt meg a nyelvben.

Ezen okoknál fogva nem tartom elfogadhatónak a Simonyi adta magyaráztatot. Valószínűbbnek tartom, noha bebizonyítani nem tudom, hogy a *-nőjök, -nők* alakvegyülés útján állott elő, t. i. úgy, hogy a *-nájok, -néjök* összevegyült a belőle fejlődött *-nök, -nökkel*, tehát *adnőjök, kérnőjök = adnájok, kérnőjök + adnök, kérnök*.

SZINNYEI JÓZSEF.

A MAGYAR NYELV KÉPES BESZÉDE.

II. Viszonykép.

D. CSOPORT.

Az anyag és mű viszonya.

A mit a képes beszéd tárgyalása közben már említettem, hogy t. i. a szókép valójában a nyelv természetes fejleménye, az egyezések után kiderül a viszonyképek következő csoportjainál is. Sem az egyezések, sem az eddig ismertetett viszonyképek nem nyújtanak biztos támasztékot arra, hogy a nyelv e játékait kieszelt művészetnek tekinthessük; de oktalannak is tartjuk mind azt a balhitet és tudákoságot, mely szerint a nyelvben bizonyos mesterkedések jogosultak s a költészet színe alatt kapósakká válhatnak.

Minden valódi művészetnek természetesség az alapja; ha ezt elhagyjuk, megszűnt a hihetőség is. A természetes alap időtelve csak nyomokban marad meg s ekkor a nyelvben egykor föl se tűnt kifejezések mesterséges alkotásoknak látszanak s tagadhatatlan ős erejüknel fogva a művészet színvonalára emelkednek. Példaképen elég volna csak a határozott számok képeire utalnom; ott látjuk legközelebb, hogy mi módon kopik el a valóság valószerűséggé, a természetes vonatkozású kifejezések hogyan jelennek meg utóbb szókép gyanánt.

A szókép tehát ily keletkezési módjánál fogva soha se lehet megfelelő mása a valóságnak. Mindig hiányzik belőle valami vagy tartalmi vagy alaki tekintetben s így válhat csak azzá, a minek nevezzük. Tartalmi hiányt látunk általában az egyezésekben. Értékük ugyanis nem való, de kifejezésük alakja teljes; csak a **D.** csoportbeli liliomkar, hókebel-féle képek keletkeztek alaki hiány folytán. A viszonyképek nagy többsége pedig merőben alaki hiány, kifejezési fogyatékoság folytán jött létre, de két csoportnál itt is teljes az alak: a számok s a velük rokon faj és nem képeiben. A rész és egész meg a következő csoportok jelentősége ily alaki hiányon múlik:

Kilenc éve vason vagyok (Népd.).

Szabó Örzse, nem fáj-e a szíved,
Hogy megölted három gyermekedet?
Dehogynem fáj, talán meg is hasad:
Halálomig pöngetem a vasat (Ua.).

Ha kérdik hol vagyok?
Mondd meg, hogy rab vagyok.
A török udvarban
Talpig vasban vagyok (Ua.).

E példákban az anyag van említve a belőle készült mű helyett. A képek mai nap egyszerűen a jelzett névszó (lánc) elhagyása folytán keletkeznek. Eredetük kiderítése végett bátran föltehetjük, hogy azok a jelzeni való elmaradt főnevek ép oly fiatalok a jelzőjükhöz, mint a mű az anyagához képest.

Ilyenekül kell tekintenünk az arany, gyémánt, bibor, bársony-féle képeket is.

Nincs gyémántom, nincs aranyom,
Szántóföldem se birtokom (Ua.).

Minden nap tejben mosdanám
És biborba takaróznám (Népd.).

Keszkenőm tafota, a szeretőm varrta,
Szép piros selyemmel nevét is rávarrta (Ua.).

Határozatlanságukkal a képzeletnek époly szabad tért hagy-
nak, mint az előbbiek.

A műköltésben kiválókép Vörösmarty alkalmazza az effajta
képeket.

Nyusztok ölelgetik s nyestek homlokokat (Gyöngy.).

A mérre fordítja hada tűzét s vasát (Ua.).

Főnemből vagyok én, nagyatyámat bibor ölelte (Vör.).

Kezeinkben villog élő vas (Ua.).

S a rohanó hősnek rengett markában acéla (Ua.).

Mind a népi, mind a műköltésben egyértékű a ruhaanyag
képe, de az ércanyag az előbbiben csupán a láncot illeti, míg az
utóbbiban a kard elhallgatása kétségtelen latin forrásra utal.

E képek jelentősége az anyagnak emberfölötti erejében vagy
a közönséges eszközöknél finomabb voltában van. Különben mind-
egyik fokozásra való.

Ritka a mű az anyag helyett, mert kevés az oly viszony,
melyben az állítmány mind a kettőre egyeditve is, általánosítva is
vonatkozhatnék.

Gazda vagyok, földem is van,
Kereszt, kéve terem abban (Népd.).

Mondhatjuk még: kenyerünk elfagyott; borunkat elverte a
jégeső. A mű tehát az anyagot bizonyos alakban mutatja s ezért
úgy látszik, az alak a tartalom helyett áll. A kenyérről és borról
mondottam képek a népdaliaknál valódiabb műveken alapulnak, a
mennyiben az alak jelentéktelen fokra süllyed s tisztán a mű viszo-
nyul az anyaghoz.

Szerkesztésük módja abban különbözik az előbbiektől, hogy
itt meg jelző létére az anyag neve marad el. Fölrének a nem
képeivel. Ugyanegy alakban lehető sokféle anyagra vonják figyel-
münket s ezzel az állapot fokozását segítik elő. Az anyag képei-
ben pedig a képzelhető sokféle alak is emeli a hatást.

E. CSOPORT.

Előzmény és következmény; ok, okozat; szerző és mű,
tárgy és szimbolum viszonya.

Az eddig méltatott szóképeken kívül van még egy rakás különféle vonatkozású. Köztük egyik-másik a népköltészetben se ritka, de erőre nézve a többinek messze maradnak.

Tegnap négy órakor végeztük törvényét (Népd.).

Arra kérem bátyámuram kelmedet,
Hogy törvényre ne adja az ügyemet (Ua.).

A harist a maga nyelvén fogják meg (Közm.).

Néha reggel tánc, este pedig lánc (Ua.).

Botjok alatt levő több vitéz emberrel (Gyöngy.).

Aluszékonyan leteszi az olyan, a ki ezeket nem tudja, a legkellemetesebb író is (Kármán).

Láncot nem ismere (Tompá).

Mivel áldasz, mivel versz a sir után (P'etöfi).

Inkább ittam volna a halált (Ua.).

Spahi jancsár utóhadnak
Ered az inába (Arany).

Vándor kehelynek örömi (Ua.).

Röpít a gőz dagálya (Ua.).

Még legnyomósabb az előzmény és következmény viszonya, mely előzményképen az eszköz szemléltető képességén alapul (törvény = törvényszék: ítélet; gőz dagálya: gőzkocsi sat.), következményképen az okok sűrű homályával hat (kehely örömi — bor vagy más ital). Amott a jelzett név, emitt a jelző hiányzik.

Ide tartoznak még ezekhez a hely és lakói, az idő és emberek viszonya, mindmegannyi kihagyásos szerkezetek többnyire személyesítéssel, másképp eszközi egyezésben. Különös jelentősége egyiküknek sincs. A szimbolumok még idegenszerűek is, sőt gyakran képtelen zavar okául szolgálnak, ha nem hozzájuk illő állítmánnyal kerülnek össze s többszínű képet alkotnak. Gyöngyösi egy hosszú költeményén keresztül rótt a címerek személyesítését, de magyarázat nélkül nem is érthető ám.

A mi kevés határozottság vagy nagyítás mutatkozik bennük, mind nem fogható a faj és nem képeinek erejéhez.

F. CSOPORT.

A tárgy és tulajdonság viszonya.

A tárgynak mint eszköznek állapotát cselekvés vagy tulajdonság határozza meg. A cselekvés is, a tulajdonság is csak egy-egy vonás az egésznek képéből, azért inkább a körülírás csoportjába vágnak; de tekintve a szerkezet különbségét, a mennyiben a tulajdonság viszonya a kihagyásos képekével szorosan rokonnak mutatkozik, míg a szemléltető cselekvéseké nem egyszerű mondatrészek hiányán, hanem bonyodalmas vonatkozásokon alapul, az előbbi kellő kapcsolul szolgál az erő kifejezésének más alakjaihoz, hova az utóbbi már tartozik is.

Első sorban méltók figyelemre az ily kihagyások: a pokol sürtijében; kenyere javát megette; istenigazában elverték; szája szabadjában vágat a ló sat.

Az elsőt és másodikat a rész főnévvel, a harmadikat a mód, a negyediket a lét vagy volta szavakkal egészítjük ki. A kép jelentősége abban van, hogy abstractum áll concretum helyett; mintha tehát a nyelvnek nem volna eszköze némely állapot szemléltető kifejezésére. De ha mégis erre törekszik, kénytelen az egész helyett egy rész említésére szorítkozni. Így támad a kép, mely kevéssel sokat mond.

Semmit se változtat a dolgon, ha a műköltő ily viszonyban főnevet alkalmaz is. Pl.: „Az elzárt egeknek kékségét megnyitja” (Csokonai). A kékség itt csak annyit ér, mint a kék melléknév. A szerkezet pedig oly természetű, hogy az értelem változása nélkül nem fordíthatjuk meg. Más ez: a kék eget megnyitja, s más ez: az ég kékjét megnyitja. Az első faj, a másik csak rész.

Vörösmartynál ilyeneket találunk: „Kivoná új kardja hatalmát. Ne nézz hát vágyaid távolába. S ha vinni kell, a vérnek biborában.” A hatalom, távol, bibor mind csupán tulajdonság gyanánt járják. Egyébiránt merész alkotások a homály miatt, melyet a melléknév híja okoz.

Egészen népies alapon áll Arany ezzel: „Olcsó időnek hasztalan soka.”

Más természetűek a következők: „Holdak éjjelén (Vör.). Bejáróm a rónák, a tavak vidékét (Tompai). Ó ének ifja, lantod, ajskad miért így vesztegel?” (Arany). Ezekben a birtokos jelző concretum a melléknév mint abstractum helyén. Értékük nyilvánvaló; jelentőségük azonnal kiténik, ha így változtatjuk meg: holdas éj, tavas

vidék, énekes ifju. Ki ne venné észre, hogy így megszűnt a kép? Ama szokatlan szerkezet a jelzett tárgyat egyedül a birtokos számára foglalja le, míg emígy a faj nyomakodik elő mint másokkal egy fokú.

Az alak nem hiányos, de a tartalom csak valószerű.

Egyelőre ennyi mondani valóm volt nyelvünk képes beszédéről.

KULCSÁR ENDRE.

MI A MONDAT?

Merito ferreas patimur bipennes, quia dedimus manubria! Ezt mondhatja Balogh Péter úr a Phaedrus élőfaival; én pedig azt tolmácsoltatom neki Molière-rel, hogy: Tu l'as voulu Georges Dandin! Köszönöm a 'Válasznak', hogy íróját megismertem és megismertethetem szellemileg.

Azt tanulom válaszából elsőben, hogy ítélőtehetsége (judicium) igen gyarló. Azt véli t. i., hogy én azt veszem rossz néven, hogy ő értelmezésemet rossznak állítja. Már pedig világosan kijelentettem, hogy nyilatkozatának csak modoraért neheztelek, és hogy ő a modora illetlenségét nem látja át, ítélő tehetségének a második gyarlósága. Lássa! az illetlenség abban áll, hogy ő egy állításról, melyet írója évekig tartó elmélkedés, figyelmes megfontolás után, józan ésszel tett papírra, azt a figymáló és hebehurgya ítéletet veti oda: 'tollhiba!' És ezt a méltán sértő ráfogást válaszában is ismétli.

Gyarló ítélőtehetséget tanusít harmadszor válasziró, midőn tagadja, hogy minden szó, tehát a szavakból álló mondat is 'gondolat' valamit a hallóval és hogy közvetlen céljak csakis az. Hogy távolabbi céljaikat, milyenek az 'állítás, kérdés, kérés' a mondatnak, mint ilyennek általános jegyei közzé számítja válasziró, ítélőtehetségének negyedik gyarlósága.

Ötödik és, hogy tovább ne szaporítsam, utolsó ez, hogy nyelvészeti gáncsolásaimat személyes bántalmaknak és harag kifejezéseinek veszi válasziró.

Ebből elég volt ennyi, de most már azt is állítom, hogy válaszirónak — röviden és rezerváltan mondva — nincs logikája. Nincs theoretice; mert a ki tudja a logikát, ismeri az értelmezés természetét és műszavait; tudja, hogy a definíciónak nem feladata ismertetni a tárgyat, hanem csak megkülönböztetni határozottan

más társaitól a szemlére vett speciést. Kitészik ez a műszónak már a nevéből is, a mely magyarra fordítva: körülhatározás. A tárgy ismertetésére más fogás, más eljárás kell, a melyet a logika descriptionnak nevez.

A ki már ezeket tudja, nem áll oly gyarló kifogásokkal elé, mint válasziró, t. i. hogy értelmezésem megfelel a logikai definitió kellékeinek; de tartalma nem.

Már magában véve is helytelen, sőt idétlen állítás, mert alak és tartalom nem oly viszonyban vannak egymással, mint alak és anyag, hanem a legszorosabb kapcsolat van közöttök. Vegyünk egy példát: Praxiteles egy Aphroditét farag, egy kritikus eléje áll a szobornak s azt itéli róla, hogy alakjában feddhetetlen, de nem Aphrodite! Mit felel a művész? — Kidobja kritikusát a műhelyéből! Akarék még egy szorosabban találó példát hozni, de mire vesződjem vele? midőn válasziró maga későbbre, megfélekezve vitatott ítéletéről, azt vallja, hogy forma dat esse rei. Szóval, ha hibás volna értelmezésemnek a tartalma, alakja sem volna korrekt.

„Hogy ne volna hibás a tartalma,“ felel jó hiszemben — (a jóhiszeműség járatlanság s elfogultság származéka nemegyszer) — válasziró, „hiszen a szócsoporthoz nem proximum genusa a mondatnak.“ Miért? — „Mert egy szóból álló mondatok is vannak.“

Én azt tudtam, bé is vallottam, meg is magyaráztam, de válaszirónak az a mint látom nem volt elég, hanem elfogultságában folyton azt sürgeti, hogy értelmezésem tartalma nem felel meg a definitió kellékeinek. Ebből még azt is látom, hogy ismét logikai hiányt kell pártolnom s bővebben ismertetem válasziróva a szóban forgó alkat természetét.

Tanulja meg tehát, hogy csak deductiv és csinált fogalmaknak van és lehet tökéletes és végképp megállapított értelmezése; tapasztalatiaknak ellenben nincs és nem lehet; mert a fogalom határai idővel s körülményekkel változnak. Ha nekem nem hiszi, higye el Kantnak, a ki így nyilatkozik: „Empirische begriffe können nicht definirt, sondern nur explicirt werden.“ A kritikus philosophus hát még tovább megy mint én, s még a definitió nevet is megtagadja a tapasztalati fogalmaktól, a miben azonban a tudós világ nem pártolja. Annyi bizonyos, hogy a mi tapasztalás alapján és eszközlése által épült, azt a tapasztalás tovább építheti és tökéletesítheti. De azonagy fogalom tárgyában egyik embernek több tapasztalása lehet, mint a másiknak; aztán meg idő folytán a tapasztalás gyarapodik s igazodik, mely két körülmény kimagya-

rázza a vélemény különbségeket a definitiók ügyében; de következik belőlök az is, hogy abban az ügyben a kornak caeteris paribus előnye van, s ifjabbnak idősebbtől tanulni nem szégyen.

Akár mely értelmezésnek a változásai két fő részében, u. m. a proximum genusban és a specifica differentiákban (jegyezzük meg a többest) nyilvánulnak. Ezekben hát helyesen keresi válaszíró tévedésemet; csak hogy nagyobb tévedéssel*, midőn azt állítja, hogy szócsoporthoz nem genusa a mondatnak, mert számos mondat csak egy szóból áll.

Feleletem reá elsőben, hogy ha tévedtem volna is, fényes és tekintélyes társaságban tévedek vala, t. i. a természetvizsgálókéiban, a kik, bár tudják, hogy nem egy familiában csak egyetlenegy genus, és nem egy genusban csak egy species van, mégis állhatatosan megmaradnak a mellett, hogy familia = genusok csoportja, és genus = speciesek csoportja.

De másodszor és főképp az igazság az, hogy biz' én nem tévedtem. Mert lám: a mondat empiricus fogalom és én az ilyen-féléknek akár szabadalmára támaszkodva, akár engedékenységekben bizva a lényegtelen kivételeket nem vettem számba, hanem csak a feles többséget — (a potiori fit denominatio) — tartottam mérvadónak és segédnek az excepsio firmat regulam elvét. Ezek pedig biztos álláspontok, melyekhez ragaszkodni nem tévedés. De bezzeg az, midőn kettővel akarja gyanúsítani válaszíró eljárásomat. Elsőben azzal, hogy nem tudtam vagy elhallgattam sok esetet, melyben csak egy szóból áll a mondat; másodszor, hogy a mit megemlítettem gyarlón magyaráztam ki. És hibázik mind a kettőben.

,A kirekesztetteknek (az egyszavú mondatoknak) száma nem is olyan kicsi, mint Brassai szeretné', írja. Én bizony se nem szeretem se nem gyűlölöm a jámborokat, hanem mint főlebb is

* A definitiónak ezt a kiváltságát a természettudósok a descriptionnak is megengedik. Im ,egy példa', melyet nem én szerkesztettem, hanem egy encyclopediából írtam ki: — ,Die primulaceen sind krautartige pflanzen (prox. gen.). Blüten zwittrig und von regelmässiger bau. Sie bestehen in der regel aus einem 5-spaltigen kelch, einer meist tellerförmigen oder glockenartigen, 5-lappigen blumenkrone. Die frucht ist eine einfächrige kapsel, die gewöhnlich zahlreiche samen enthält' (spec. diff.).

No már az ,in der regel, meistens, gewöhnlich' szólamok jelölnek kivételeket, de a descriptiókban egy betű sem jelöli, hogy a szirmatlan glanz maritima is primulacea; már pedig az. B. S.

mondám az értelmezés alkotására nézve, tekintetbe veendőknél véltem; pedig tudni többet tudok, semmint válasziró felsorol, jelesen az interjectiókat, melyek megannyi mondatok képeit viselik. Azt az egy párt pedig, a melyet válasziró, mint nem említettet hoz fel, u. m. 'lát, hall', magukban véve sem én sem más mondatoknak nem fogjuk ismerni; hiszen válasziró maga is szükségesnek látja megelőző kérdéssel: 'Mit csinál?' egészíteni ki értelmöket. Elhallgatja ellenben az oly gyakori elliptikus mondatokat, a melyeknek a kedviért éppen úgy nem tagadhatjuk meg a mondattól az egynél több szavuságot, mint karok nélkül született gyermek kedviért az embertől a kétkaruságot. Persze ő maga is érezte, hogy ilyenekre nem hivatkozhatik.

De annál nagyobb biztonsággal és fel nem vont ívvel megy neki a ragos igéknek.

'Az elrejtőzés-féle magyarázat — írja — nagyon is erőszakolt: az igét senki sem tekinti szócsoporthoz, mert a ragot nem tekinti szóhoz.' Mind valótlan állítások. Hogy a személyragokban a személyes névmások rejlenek, azt számos nyelvész mondja s tudtomra egyetlenegy író sem kétli vagy éppen tagadja és 'erőszakosnak' válaszirón kívül senki sem tartja. Az igét, mint ilyen általánosan, azaz mint genust, nem tekintjük sem én, sem más, szócsoporthoz, az igaz, de speciest a ragozott igét igenis annak éppen oly joggal mint a vemhes szamarat állatcsoporthoz, vagy talán azt is tagadja válasziró, hogy a compositum szócsoporthoz? Ha igen, én biz' inkább hiszek Grimm Jakabnak, mint neki. Végre a ragot mindenki, a ki magyar, latin, görög sat. igét németre, franciára sat. fordít s pl. lát-ok = vide-o = ἴδω-ω igéket így tolmácsol: *Ich sehe* = *je vois* = *I see*, kétségkívül szóhoz tekinti. Q. e. d.

Ezekből az is kitetszik, mily eszelős állítás a válaszból az is, hogy 'mondat valamennyi ige magában is'!! No hiszen dr. Gyarmati a 'Magyar Nyelvemester'-ben egy hírlapi egész hosszú cikket írt ige nélkül. De válaszirónak aligha sikerülne bár egy néhány soru szakaszocskát is értelmesen fércelni össze csupasz igékből. Nem tehetek róla, de itt megint csak a szélmalom elleni viadal jut eszembe, melynek talán eleit vehettem volna, ha e helyett: 'Egy szóból is állhat mondat' azzal a kifejezéssel élek: 'Olykor sőt gyakran egy szó is teszen mondatszolgáltatást.' De akkor talán olvasóink és én is nem gyönyörködhettünk volna válasziró hatalmas sarcasmusában: 'Mi szükség van arra, hogy egy rossz definitió kedvéért felforgassuk nyelvtani műszavainkat?'

Minthogy azonban ez a 'rosz' tréfa komoly vádat foglal magában, nem hagyhatom szó nélkül. Nem védekezem, mert egyetlen műszo't sem forgattam fel sem helyreigazításomban sem ezen duplikámban; hanem hogy miképp mosódik ki válasziró abból a bűnből, hogy oly műszo't, melyet a tudományban 'szem nem látott, fül nem hallott s a mely emberek gondolatába nem ment' (sz. Pál. Kor.) tákolt össze, mint ez: 'ultima differentia (gondolom specifica differentia helyett) azt nem tudom.

Ne vélje azonban válasziró, mintha én azért 'káromolnám' az ő ultima differentiaját, hogy az adja a végcsapást, (németül: *gnadenstoss*). * 'Mert — úgy mond — az a differentia nem különbözteti meg a mondatot az elnevezés[ek]től.' (A többes alak, hiba). Nem biz' a! nem is akarja, mert azzal kirekesztetnék a mondat rovatából nem csak teméntelen mondat, hanem kizáratnának mindazon nyelvek mondatai, a melyek igealakot nem ismernek, a mi aztán értelmezésemet igazán hibássá, t. i. igen szűkké teszi vala. És így a csapás felettébb ártatlannak bizonyul, valamint az a kolomp is, a mely súlyosabbá akarja tenni. Mert midőn a sp. differentia elégtelenségén akad fel válasziró, nem gondolja meg, hogy éppen abban áll *κατ' ἐξοχήν* a *specifica differentia*, a mivel értekezésemet béfejeztem, t. i. kiválóan a 'cselekvény és állapot' szavakban. Ezek nem tetszenek neki, és egymásnak ellent mondó két javaslattal, tehát logikai baklövással fenyegeti. Egyfelől t. i. azt kívánja, hogy az 'állapotot' hagyjam ki; másfelől azt, hogy cselekvény és állapot helyett írjak tényt. Világos ellenmondás, a milyenné azonban csak a rossz stylus teszi. Mert ha úgy fejezi ki gondolatát, hogy az 'állapotot' ki kell hagyni s a 'cselekvény' helyett 'tényt' írni, megszűnik az ellenmondás; de nem enyészik el az a ferde állítás, hogy 'az állapot szó magában foglalhatja a cselekvényt is, pl. az ember eszik, alszik.' És ebből azt a következtést hozza ki, hogy 'cselekvény' helyett bátran írhatni 'állapotot', a mit megcáfol már saját példája is: eszik, mert az evést bizonyára a világon senki sem fogja állapot jelentésűnek tartani.

Kell-e ezen állítás ab- és enormitását elemzéssel mutogatnom? Nem hiszem s ezennel bé is végzem duplikámat két

* Itt megint válasziró haragszik meg, azt fogván reám, hogy őt bakóhoz hasonlítom, mint panaszo'lja, hogy helyreigazításomban Don Quijote'hez hasonlítottam; holott csak viadalát párhuzamoztam a Manchai lovagéval.

tanáccsal: egyikkel azzal, a mit a regubeli asszony adott férjhezadó leányának, oktatva hogy miképp diskuráljon a látogató legényekkel: „Fiam, mikor beszélni akarsz, rágd meg jól a szót s a mit mondasz, kerek legyen!” Másodszor azzal, hogy tartsa válasziró szeme előtt a Sokrates példáját, — ama bölcselőjét, a ki magáról azt követelvén, hogy „semmit sem tud”, eszmecserével törekedett beszélgető társából kicsalni az igazságot inkább mint a Cartesiusét, a ki abban vélte lelri a bölcsélet kezdetét, hogyha eldob és törekszik elfelejteni mindent, a mit mástól tanult. Mert bizony jól mondja a német, hogy: Wem nicht zu raten ist, dem ist nicht zu helfen.

BRASSAI.

I R O D A L O M.

Magyar közmondások könyve. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye. Több forrás és számos munkatárs gyűjtése után szerkesztette és kiadja SIRISAKA ANDOR. Szerző tulajdona. Pécselt, 1890. 8-ad r., LXX és 280 lap. Ára 2 frt.

Hogy S. úrnak nincs erős érzéke a népies iránt, az még egyebekből is kitűnik. Valóban népi mondásokat is közöl elrontva, azaz úgy, a hogy a nép nem mondja őket; pl.: Fát vágthatni a hátán (fát lehet a hátán vágni). Majd megbékül a maga kenyere után (kenyerén). Nem éri el (meg) az új kenyeret. Megvágják az erét (eret vágják rajt). Róka is addig jár az ólba, még ott hagyja a foga fehérít (még a fogát ott nem hagyja) sat. Vannak könyvében olyan közmondások, melyek talán élnek valahol úgy, a mint közli őket, de hogy másként élnek, azt bizonyosan tudom. Azt írja például: „Annak már ütheted a nyomát”; általánosabb így: bottal ütheti a nyomát. „Fület sem konyítja rá”; én így tudom: a fület sem billenti. „Jónak rossz az ellensége”; ez csak így népies: jónak ellensége a jobb. „Tengődik mint Toldi Miklós lova az árokban”; én úgy tudom, hogy: a szeméten. „Öreg embernek bor az itala, kása a pecsenyéje”; a nép, tudja mért, ezt mondja: öreg embernek bor a teje, kása a pecsenyéje. Ez a közmondás: Szemesnek áll a világ, vaknak az alamizsna, így is előfordul: Okosnak áll a világ, vaknak az alamizsna. Akárki mondja így, rosszul mondja; a közmondás a szemesség és vakság ellentételén alapszik, ez pedig a másodikban nincs meg.

Lássuk S. értelmezéseit.

Tudomásul veszem, a mit az előszóban következőképen mond: „Az értelmezésben a lehető rövideiséget kerestem s azért ovakodnom kellett az okoskodástól még ott is, hol a mondat tartalma kínálkozó alkalmat szolgáltatott hosszabb értelmezésre. Mulatság kedveért — céloim levén oktatva mulattatni és mulattatva oktatni — a hol alkalom kínálkozott, itt-ott népies adomákat vettem föl; több helyen Kovács Pál, Dugonics András, Ballagi Mór, Erdélyi János és Pelkó Péter után is, — néhol szószerint, másutt csekély irányváltoztatásokkal.”

Nagyon helyesen tette, hogy ovakodott a hosszabb értelmezésektől. A mely közmondás hosszú értelmezésre szorul, az furcsa egy közmondás. A baj az értelmezések dolgában csak az, hogy egyrészt S. igen sok oly „közmondást” értelmez, melyeket könyvének minden olvasója ért, tehát fölösleges munkát végez, másrészt igen sokat nem értelmez, melyeket pedig számosan nem vagy alig értenek; végül pedig azt is konstatálnunk kell, hogy értelmezései igen gyakran helytelenek, vagy a dolog érdemére vagy a stílusra nézve hibásak. Ő például megmondja, mit jelent az „árral úszik, kihúzta a sárból, füstfaragó”; ehhez: „hosszú mint a nyúl farka” odateszi: ellenkező értelemben kell venni; valamint ezt is: „Kövér mint a hizlalt deszka” sat. sat; de magyarázatlanok pl. „egynek nyaka, másnak nyak nyaka van; megkezdtek az új szalonnát, majd rájárnak a famacskák; szélről kötötte a derest; kiszedték a szeme szőrét; békára is lesz dér; elérte a sok péntek; ember a fogával ás magának vermet”, és sok egyéb, a mi sok magyarra nézve homályos vagy épen érthetetlen. Sirisaka e tekintetben ép úgy minden elv nélkül jár el, mint közmondásai összegyűjtésében. Egyszer semmit se tesz föl olvasójáról, máskor többet mint kellene. Ha már pl. jónak látta fölvenni azt, hogy: „kutya ugat, a karaván halad”, vagy azt kell hinnie az olvasóról, hogy tudja a mondás jelentését, vagy azt, hogy nem tudja. Akármelyik lehetőség álljon, kérdem, mennyi értéke van S. következő magyarázatának: „Eredetileg arab km., újabb időben azonban nálunk is gyakran mondják.” A Jupiterről meg az ökörről szóló közmondáshoz nincs megjegyzése; ellenben nem mulasztja el kézzel fogható dolgoknál is megjegyezni, hogy: szójáték, babonás közmondás, gazdasági közmondás, fenyegetőző közmondás, sat.

De mindennél fontosabb a könyv érdemére nézve az, hogy S. igen sok „közmondást” helytelenül értelmez. Nagyobb számú

példát jegyzek ide is, melyekből az is ki fog tűnni, hogy sok az értelmezés, logika és stílus dolgában is fölötte gyarló.*

[Az értelmezések az egyes 'közmondások' mellett zárójelek közt vannak:]

Asszonyi köny hamar kiszárad. (Minden, a mi állhatatlan, hamar elmúlik.)

Beadtak neki. (Mégmérgezték.) Vö. ezzel: Ennek ugyan beadtak!

Bejárta Tolnát, Baranyát. (Nem sokat utazott a világban.) Vö. ezzel: Bejárta Tolnát, Baranyát, de csak nem akadt szerencséje.

Bika alatt borjut keres. (Fösvényekről mondatik.)

Képére mászott. (Arcul ütötte, nyakon törülte, pofon csapta.)

Képen legyintette. (Valakit szóval megtámadott.)

Lőcsből hámfa. (Mondatik, ha valamely dolog nem sikerült úgy, a mint előre akartuk. Az egyszeri paraszt lőcsöt akart csinálni, s hámfa lett belőle.) Az értelmezés erőszakolt. Annyit jelent, mint: fából vaskarika, botból beretva, kutyából szalonna.

Mint atyák dúdolnak, fiak úgy táncolnak. (Igy is mondják: A mint atyák fújják, fiak úgy ropják. A szülők példája után indulnak a gyermekek. Ropni = táncolni, régi magyar, ma már elavult szó. Innen származik a 'ropogós' tánc.)

Addig nyújtózkodjál, meddig a takaród ér. (Pazarló, könnyelmű emberekre mondják.) Nem inkább tanács, életszabály?

Beadta a kulcsot. (Megbukott, csődbe került.) Magyar nép, és csőd!

Beste lélek karafia. S. ismétli a Bastára és Caraffára vonatkozó magyarázatot, a mit kevés ember fogad el. Én a közmondást így tudom: 'Beste lélek kurafi'. A 'beste' nem egyéb, mint 'bestia', mit 'bestyének' is ejtenek. Nem gondolom, hogy a magyar Bastából Bestét csinálna.

Ebsont beforr. (Semmirekellőnek semmi sem árt.) Vö. ezzel: Ne sirj kis fiam, ebsont beheged.

Eb ura fakó. (Történetileg is nevezetes mondás.) Mit okul ebből az az olvasó, a kinek S. azt is megmondja, hogy Hunyadi János Mátyás király atyja volt?

* Nem fogadható el mentségnek, hogy a magyarázatok esetleg valami 'forráshól' vannak kiírva. S. úr dolga az anyagot kritikailag fölhasználni, s az írásmódban, mikor a szó szerint való idézésre szükség nincs, nemcsak joga, de kötelessége korrektnek lennie. N. L.

Egri bikavér. (Tréfás elnevezése az egri vörös bornak.) A dolog úgy áll, hogy 'bikavérnek' általában is mondják a vörös bort; az egriről pedig nevezetesen azt, hogy 'török vér'.

Egy fészekből valók. (Egyenrangúak.)

Egy rókáról nem lehet két bőrt nyúzni. (A haszonlesőkre mondják.)

Elfogyott az apró pénze. (Kifogyott az érvelésből.)

Eljön szép szóra. (A szó vonzóbb, mint a durva viseltetés-mód. sic!).

Elvitte, vagy: megrugta Szent-Mihály lova. (Meghalt. Szent-Mihály lova saraglyaforma emelő eszköz, melyre a halottat fektetik, mikor a temetőbe viszik.)

Farkast fogni. (Megakadni, honnét se előre, se hátra menni nem lehet. Van erre egy kuruc népdalunk a zsidóról, mely így hangzik: Elment egyszer a zsidó a szürke lovával, vásárokról vásárra, megakadt a sárba, rákiált a lovára gyű!) Magyarázat ez vagy elmésség?

Fölperesnek soha se tégy törvényt. (A törvénykezők mondása.)

Gazda szeme hizlalja a jószágot — vagy: lovat. (E közmondás Aristoteleستől van)

Gomba módon nő. (Hamar szaporodik. A nemzetek közt — Pelkó szerint — legszaporábbnak bizonyította magát a tót, sváb, szász és zsidó.)

Gordiusi csomót oldott fel. (Nagy s nehéz munkát végzett el.) Mit nem tud ez a mi népünk!

Göröcsöt, egyenest összefarag. (Hazudik.)

Gúzsba tenni. (Elrejtteni, eldugni, hogy senki se lássa.)

Hadd szóljon a csöndes. (Annyi mint: kártyázzunk.) Mokány Berci jobban tudja, mi a 'csöndes'.

Harmadnapos vendégnek 'coki' a neve. (Sokáig maradó vendég megunatik.) Megunatik!

Ha te nem volnál meg a kenyér. (Értsd utána: el sem tudnék élni. Azaz igen kedves vagy nekem. Gyöngéd kifejezés.)

Ha valakit fölalakasztanak, csak a varjú mondja feje fölött, hogy 'kár'. (Tréfának jó, de valónak szomorú.)

Holtakkal társalog. (Itt könyvek értetnek a holtak alatt.) A holtakkal való társalgás is különös népi szokás!

Jár-kel, mint az Orbán lelke. (Orbán nevű falusi jegyző meghalálózván, feleségének ellensége lévén a kántor, hogy az asszonyon boszúját kitöltse, éjféltajt lepedőt vévén magára, a jegyző ablaka

alatt sétálgatott és az asszonyt ijesztgette. Mit a falusiak látván, a lepedős kántort Orbán lelkének lenni gondolták.) Lehetséges még ilyen stilust kinyomtatni? *

Kékbeli ember. (Igy nevezik néhol a parasztok a kaputos embert.)

Kolumbus tojása. (Történetileg nevezetes mondás.)

Közös lónak túros a háta. (Közös birtoknak rendesen nem viselik kellőkép gondját, mindegyik a másiktól várja, hogy tegye meg a teendőt s így egyik sem teszi meg.) Bizony nem bánná a közös ló, ha egyik ura sem tenné rá a nyeret, mert akkor nem volna túros a háta.

Levették a lábáról. (Lebeszéltek, rászédtek, megcsalták.) Vö. ezzel: Sokáig ellenállott, végre is a pénz levette lábáról.

Más tollával dicsekedik. (Pl. az olyan író, ki közleményeinek anyagát más írótól lopja.)

Meghozta az igaz kenyér. (Olyan sorsra jutott, milyent megérdemelt.)

Meglásd, kinek higgy. (Gyakran fontold meg, kinek mondod és mit mondasz.)

Mellette az ökörszem óriás. (A nép hite szerint az ökörszem a legkisebb madár.) Hát talán nem az minálunk?

Mi a szíven, az a nyelven. (Irni, vagy mondani azt, a mi az ember szájára, vagy nyelvére jön.)

Minden mulandó a földön. (Minden dolog a sors változásának van alávetve.)

Tisztesség s becsület jobb, mint egy arany feszület. (Mindennemet elvesztettem, csak becsületemet nem.' Ferenc francia császár (sic!) nejéhez írta e szavakat.)

Toldd meg egy miatyánkkal. (Itt olyan másodrendű személy értetik, ki hasa s erszénye érdekében nagyít, tódit, bizonyít. Innen van Molnárnál: „Jakabolni valakit” azaz parancsolni vele.) ?

Pribékké lesz. (Pribék tájszó, s annyit jelent, mint bukott, szerencsétlenné lett ember.) Jó volna tudni, hovavaló tájszó a „pribék” ily értelemben?

Megismerni az embert beszédjéből. (Az ember észjárását (sic!) beszédjéből lehet kivenni.)

Megmondta neki isten igazában. (Szemébe mondta neki a

* Van még ilyen különös beszéd több is a könyvben. L. pl. „Kutyát fogni” 123. lap.

való igazat.) Itt nem a mit, hanem a hogyan van megnyomva keményen, kíméletlenül.

Nyálas szájú. (Éretlen tacsó, kinek még a száján foly ki a nyála.) Csak? •

Nyakába veszi a világot. (Hosszú s nagy útra megy.) Nem egészen. Pista nyakába vette a világot; a. m. biztos cél és irány nélkül elment, elbujdosott.

Szájába rágni; szájába rágni a szót. (Leplezett (sic!) beszédben értésére adni, hogy mit mondjon vagy feleljen.) Vagy talán csak sajtóhiba a 'leplezett'?

Ugocsa nem koronáz. (A királyok sohasem koronáztattak ott. Pelkó.) Bizony nem. De ezen az alapon azt is lehetne mondani, hogy Árva nem koronáz. Az a mondás: 'Ugocsa non coronat' egészen más historiára vonatkozik.

Vér vizzé nem válik. (A jó ember el nem korcsosodik.) A magyar ember az atyafiságról, nevezetesen a közeli atyafiságról mondja.

Csöbörből vödörbe. (Egy életmódot a másikkal, épolý szegénnyel fölcserélni.) A V betű alatt pedig így: Vederből csöbörbe hágott. (Kis bajból nagyobbba került.)

Sat. sat.

A könyv utolsó szakaszában 'Szemelvények' vannak. Vannak pedig Szenczi Molnár Alberttől, Pázmány Péter után, Beniczky Péter Példabeszédeiből, Mikes Kelemen Leveleiből, Kis-Viczay Péter művéből, Faludi Ferenc Jegyzőkönyvéből, Kovách Pálnak Példa- és Közmondásaiából, Baróti Szabó Dávid munkájából, Szirmai Antal könyveiből, Czuczor Gergelytől.

Nehéz eltalálni, mi a céljuk ezeknek a szemelvényeknek? Nyelvtörténeti adatok-e csupán, vagy az írók jellemzésére szolgáló adatok? Közmondásaink régibb alakjait akarja-e bennük megmutatni S. vagy azt, hogy ime, mennyiben megfogytakozott a nyelvkinés, mert ma már sok közmondás nem él, a mit régi íróink használtak és ismertek? Vagy azt akarják a szemelvények bizonyítani, hogy S. a történeti szempontra is ügyelt gyűjteménye összeállításában? Én biz ezeket a kérdéseket el nem döntöm. Egyet azonban nem hallgathatok el. Az a tudós, a ki a magyar nyelv életével foglalkozik, az ilyen szemelvényeknek kevés, vagy épen semmi hasznát se veszi; neki magát a forrást kell látnia. Mi, nem nyelvtudósok megnézzük, s érdeklődéssel olvassuk őket, de kedvünket rontja az a tapasztalat, hogy sokat nem értünk meg belőlük.

S. nagyon lekötölezett volna bennünket, ha magyarázatokkal kísérte volna a szemelvények egy részét.

De ideje, hogy végét vessem a szónak. A miket elmondtam, tanúságot tesznek róla, hogy S. könyvének sok a gyengéje. Ítéletemben nem akartam fanyar lenni, mert a nagy tévedések ellenére is méltányolom a szerkesztő buzgóságát és áldozatra való készségét. Ő mindenesetre a legjobbat akarta; a hiba az, hogy a munka fölülmulta, nem akarom mondani erejét, de legalább készülségét. Az ilyen dolog a népnyelvben való teljes jártasságot, erős nyelvérzéket, a népeletnek alapos ismeretét föltételezi. A könyvek és gyűjtők nem mindig megbízhatók. A szerkesztőnek egyéb teendője is van, mint az anyagot abc rendbe sorozni. A könyvben sok értékes anyag van, s ha új kiadást ér, kellő kritikával számot tevő munkát lehet belőle csinálni. Nem lehet eléggé ajánlanom S. úrnak, hogy az ortológia ügyének nagyobb figyelmet szenteljen, mert ma már nem elégszünk meg azzal, hogy valaki 'képezde' helyett 'képzőintézetet' írjon; jogunk van minden irótól jó magyarságot, jó stílust követelni.

NÉVY LÁSZLÓ.

MÁTYUSFÖLD NYELVJÁRÁSA.

III. Jelentéstani sajátságok.

B) Alaki jelentéstan.

A jelentéstan e fejezetére nyelvjárásunk kevés említésre méltó sajátságot mutat, nagyobbára ugyanazon jelentésmódosító hatást fűzi a szóösszetétel és szóképzés különböző fajaihoz, mint köznyelvünk. (A ragokhoz fűződő viszonyjelentés sajátságait, változásait a mondattanhoz szoktuk utalni, noha voltaképp ezek is az alaki jelentésfejlődés tüneteinek tartoznak.)

Főlemlítendő sajátságok a következők.

1) N é v s z ó u l h a s z n á l t i g e a l a k o k, illetőleg m o n d a t o k: *Mitvisz* ('mit visz?'), *Nyeski* (ebből: 'nyisd ki') gúnynevek [l. 'any. jelent.' II. A4]; ide számíthatjuk a *Buklë* (*Borcsa*) gúnynevet is, mely valószínűleg nem egyéb mint 'bukj[ál] le!'. Érdekes még az *ihatuám* igealaknak ilyen melléknévszerű használata: *kávét vótam ihatnám* k. óhajtottam inni, hol azonban az igejelentés a tárgy (*kávét*) használatában még érezhető; hasonló a meghonosodott ném. *muss sein*-nak ez a melléknévi használata: *az embër muszáj* a. e. kénytelen.

2) Viszont az állítmányként szereplő névszót tekinti igének a nyelvérzék, mikor hozzá, minden közvetés nélkül, deverbális igeképzőt csatol, az ilyenekben: *drágáskodik*, *rátchenkedik* (vö. ilyes kifejezésekkel: 'kend nagyon *drágás*', 'úgy dűlsz rám mind egy *tehén*' sat., az utóbbit l. 'any. jelent.' II. A1aβ), *ágaskodik* (mintegy 'úgy tesz, úgy néz ki mint egy *ágas*', vö. uo. δ. alatt); hasonló módon magyarázható a *mégkeminszik* megke-ményedik alak is (vö. Simonyi: A visszah. igének egy kül. haszn., Nyr. VII493), nemkülönben e továbbképzett határozó: *előget* az *elől*-ből.

3) Az igefogalmak szerkesztésére nézve megemlítjük a következő igekötős használatokat: *bebiztosít: nem vót bebiztosítva* (a ház) | *beizzadt* XIX187 *megizzadt* | *főbugározott* (a tehén) am. a legyek csipésétől megszaladt (vö. Lehr: Toldi, 16) | *fölérzett* fölébredt (vö. *felérez* feleszmél, Kúnszentmárton, Nyr. II474) | *kiélni: én má kiitem aszt* én már kiéltem azt, keresztül mentem rajta | *leszavaz: má én leszavaztam; leszorazott* (valószínűleg az irodalmi nyelvből) | *mégaludta* XIX187 *elaludta* (az időt) | *mégészett* elesett uo. | *meghísz* elhísz: *a mamájá meg nem hísz, hogy két forint vót.* Ellenben hiányzónak tetszik nyelvérzékünk előtt a *meg* igekötő e mondatban: *ha jobban vóna éredve* ha j. *meg* volna érve.

4) Az igeképzők jelentésében a következő sajátosságokat tartjuk említésre méltóknak. A frequentatív *adogál* igét 'igér' jelentéssel használják (*tíz forintot adogált érte*), tehát a frequ. képző e szóban törekvést, akarást jelent, úgyhogy *adogál* mintegy azt teszi 'akar adni' (vö. Simonyi: Jelentést. alapv. 27). A *futkosni* igét e kifejezésben egészen a transitív igék módjára látjuk használnva: *annyi futkosni valóm vót, hogy...* (vö. *mondani valóm* sat), ezt azonban egyszerűen a *-ni való* szerkezet analogikus továbbterjedésének kell tekintenünk. A causatív *fájdít* igének jelentése 'fájjal vmit, fájdalmat érez vmiben' (*fájdíjja a lábát* fáj a lába). A reflexív igék közül érdekes a *találkozik* használata ily kifejezésben: *dóga találkozott* XVIII528 *dolga* akadt (mintegy 'dolga találtatott'); a tréfálkozást az ikes *tréfázik* igével hallottam kifejezni, melyben a refl. képző az intransitív cselekvésnek (*tréfáz, tréfál*) mintegy erősebb kiemelésére szolgál (vö. Simonyi: A visszah. igének egy kül. haszn., Nyr. VII489); ellenben körülírással van kifejezve a cselekvésnek az alanyra való visszahatása e kifejezésekben: *ette magát* XVIII528 bosszankodott (vö. *évődik*), és: *jól megszehette magát* jól meggazdagodhatott. A denominális

képzések közt a köznyelvtől eltérő jelentést mutat: *talpalló* XIV48 schamel (vö. *talpalni* a köznyelvben rendszerint am. 'talppal el-látni'). Elhomályosult a képző jelentése a következőkben: *éred-*, eredetileg azt tehette, érni kezd', s ma így használják: *ha jobban vána éredve* ha j. meg volna érve, *meg van éredve*; a kezdés mozzanatát a *meg* igekötővel való használat homályosította el [*lúktet* XV190 'ügetőformán megy' (vö. *lúkög* 'bicegve lép' NSzót.)] *varzás* XIV48 náhte, a frequ. -z jelentése nem érezhető benne.

5) A névszóképzés jelentésbeli sajátosságai közül említésre méltók a következő deverbális képzők használatmódjai: *-vány -vény* mint nom. actionis az *aszovány* sorvadás, *aszoványos* sorvadásos szókban: *aszoványos a gyermekem, aszoványban van a gyermekem* (am. 'tabes, pl. mesaraica, midőn a gyermek hosszadalmas hasmenés következtében elsorvad') XVI333; a *-dék* szintén nom. actionis értelmű e kifejezésben: *fogyadékba vagyok* [fogyásban v.] *fogyok*, *soványkodom* XVI333, a *-dék* végű szók különben rendszerint nom. acti. jelentésűek; érdekes még a *sérés* szónak hasonló konkrét használata is [l. 'szójegyz.']. Az *-ó -ő* melléknévképző használatából főlemlik ezek: *látó, tévő* és *csipède* [csipedő], melyek a cselekvés tárgyát jelentik, és e kifejezést: *üzőre fogja* (üzi, a bika az üszőt) XVII523, melyben nom. actionis a jelentése. — A denominális névszóképzők használatát illetőleg főképp az *-s* képző szerepe érdemel említést; ezt ugyanis közönséges nom. possessoris jelentésén kívül ilyen alkalmazásban is találjuk: *aprós köhögése van* (F.), azaz nem hosszan tartó, fullasztó, hanem apró, rövides köhögése [*gyűgés eszü, gyenge eszü* (vö. *gyüge*)] *rövidessen alkuggyanak* röviden, rövideden [*szegínyes ember vagyok* szegény e. v.; mindezekben némi diminutív árnyéklat érezhető; a következőkben: *hunyská* [*hunyo-s-ka*, a miben hunyni szoktak] és *lapitus* [*lapító-s*, a mit lapítani szoktak] az *-s* képző az állandóság, ismétlődés árnyéklatát érezteti [vö. 'szójegyz.']; *Fövenyös, Palántás* sat. dülönevekben (IX288) s a *pélvás* (am. 'pajta' XVIII528) szóban képzők mint nom. loci szerepel (vö. Budenz: Ugor alakt. 258). A diminutív képzők kedvelt használatára nézve l. 'szóképz'. I. B4. A többesképző használata érdekes ez elvont neveknél: *nagy forróságok vótak; nagy melegtégek vannak*; ellenben el van hanyagolva a birtok többbesének kifejezése ebben: (kiék ezek a libák?) *a felügyellő* irod. 'a felügyelő'; elhomályosult többesképzőt sejtethetünk a *bibircsók, török* szókban [l. 'szóképz.'].

I. B4]. A birtokos személyrag alkalmazása érdekes e példákban: *bikája* [békája, vö. „any. jelent. II. A1a7], *mása* [l. „szójegyz.“]; *naggya munka, fele munka* [l. „szótöv.“ 5]; *két hetire lessz a búcsu* [többször mondta így emberem] két hét múlva, *csütörtökhöz egy hetire* (érkeznek meg) csütörtökhöz egy hétre; *mink* mi.

IV. Mondattani sajátosságok.

Nyelvjárásunk mondattani tekintetben is több érdekes eltérést mutat a köznyelvtől, miknek nagyobb részét a határozók használata s némely szórendi sajátosságok teszik. A följegyzésre méltó eltéréseket röviden a következőkben foglalhatjuk egybe.

1) Az állítmá ny kifejezésében megemlítendő a határozóigeneves szerkezet, mint: *be lett ótva* beoltották; *még van neki addá v. addal* [adva] IV175, nyilván azt teszi „megadták neki“; a következők köznyelvi illetőleg irodalmi kifejezőmódok ugyan, azonban érdekesnek tartjuk idézni a szóban levő szerkezet kedveltségének bizonyságául: *most öt esztendőre van tíve* (a választás); *be vót nyakalva* (vö. „be volt rugva, be volt csípve“) részeg volt; *veszélynek vót kitéve*; *a tervek föl vannak véve* f. v. véve (a két utóbbi mondat egyenesen irodalmi hatás). Az igeidők használatát illetőleg érdekes a *szokni* igének jelen idejű alakkal való alkalmazása: *itt szokik lennyi 18 kérészt* i. 18 k. szokott lenni; *savanyú vízzel szokják innya* (ezt a bort) s. v. szokták inni [de hallottam: én nem szoktam innya]. Érdekes a *van* és *vannak* igék kitétele e mondatokban (a főhangsúly az igéken): *noiszen van maga legény!* nohiszen legény maga; *noiszen vannak maguk katonák!* nohiszen katonák maguk; továbbá a *van* igének múlt alakja a főnévi ige-név mellett e mondatban: *ojan pici vót, alig vót látni a földtül* olyan piciny volt, a. lehetett l. a földtől.

2) Az ún. állítmá ny i né v s z ó (Simonyi: Magyar nyelvtan, 4. kiad.) számbeli egyeztetés nélkül áll e mondatban: *azok Pestrül való vótak* Pestről való k voltak. Az *ihatnám* alak állítmá nyi névszóként szerepel ebben: *kávét vótam ihatnám* k. óhajtottam inni, megmaradt azonban mellette a tárgy használata (*kávét*; vö. irod. „azt vagyok mondandó“ sat.).

3) A tárgy használata érdekes a *vágyni* ige mellett e mondatban: *látszik, hogy ki vággya* (vágyja) *a gazdagságot* (ezt erre a mondatra felelte az illető: *mi nem vágyunk a gazdagságír*). Tárgy megnevezése nélkül állanak e tárgyas alakú állítmányok:

tészi, e (ez) már tészi am. 'megfelel, jól van berendezve, elrakva, helyén van' XVII523; *a fösztény, a nem osztja meg* az fösztény, az n. osztja m. [l. 'any. jelent.' II. A5]. Megemlítjük még a következő tárgyhazsnálatokat: *ménist elmennék* menést elmennék, menni elmennék; *am. már éleget fejr lehet* az m. eléggé fehér l.

4) A *határozók* hazsnálatában találunk legtöbb és legérdekesebb sajátságokat. Így érdekes a *-ben* rag e kifejezésben: *má fertigbe vagyunk* már készen vagyunk, s nyilván a *rendben vagyunk* kifejezésnek hatásából magyarázandó [vö. 'szóképz.' II.], a mit bizonyít ez a rendes szerkezetű mondat is: *fertig vagyok má a gondúkozással kész* v. már a gondolkozással, a hol 'rendben vagyok'-féle mondat nem lebeghetett a beszélő gondolata előtt. Az *-n* ragnak prolativus értéke van e határozókban: *azon* arra, *ezen* erre, *mezen* merre; pl. '(merre mentek?) *azonn* é! *hun sétál ifur ezen?* hol s. erre; '(merre fog jönni?) *ezenn*, *a mezen mos gyüttem* erre, a merre most jöttem; *mezén megy az ifur haza?*; így közleményben is: *mezzén* [így!] *kell menni Szempere?* IV174; az *-n* ragnak ily hazsnálata nyilván elliptikus kifejezésnek tekintendő *ezen az úton*, *azon az úton*-féle mondatokból (vö. Simonyi: Határozók, I.113; Jókaiból hasonló példákat l. a Nyr. XV518. olvasható közleményünkben); előfordul azonban ily hazsnálattal a *-ra* ragos határozó is, pl. *a möre* a merre IV174; *egyenesset* arra, *igenyesset* arra egyenesen a., *erre igenyesset* e. egyenesen. Érdekes az *-n* rag hazsnálata ez állandó kifejezésekben is, hol szintén lativus rag áll vele szemben a köznyelvben: *elég azon*, *ölg azon*, v. *elég az azon* am. 'elég az hozzá'. A következő két kifejezésben a köznyelv *-ért* ragot hazsnál nyelvjárásunk *-n* ragja helyett: (szöllöt vegyenek!) *minn aggya?* mennyiért adja, és: *hát csak azon imádkozzék, hogy sokat löjje* (MS.) imádkozzék érte (az *-n* ragnak mindkét utóbbi hazsnálata régiesség, l. Simonyi: Határozók, I.181, 182 és 190). Még említhető az *-n* rag e helynéven: *Deákin* (*Deákin lakik*; *nincsen is több suszter a Diákin*) Deákiban. A *-ról* ragra érdekes adatok: *én szírrül* [szélről] *lakom* am. a szélen; *marásról adni orcosságot* XVII523 marás ellen. A *-ra* ragra említendők: *üzöre fogja* (a bika az üszöt) XVII523; *a Mirei riszire van* a Mérei részén, pártján van; *két hetire lessz a búcsu* két hét múlva; *mire tarcsa eszt a gatyát?* mire tartja, hogyan adja. A *-hoz* ragot még hazsnálják a *bízik* ige mellett, régiesen: *bízik magához* b. magában. A *-tól* rag is előfordul régies hazsnálattal mint abl. comparisonis: (nagyobbat keresek!) *ettül na-*

gyobbat? ennél n. Az *-ért* rag érdekes e mondatban: *mi nem vágyunk a gazdagságr.* Az *-ül -ül* rag megemlítendő e szóban: *látogatóul* XIX187 látogatáskép. A módhatározó *-t* rag használatos az *egyenesset, igényesset* 'egyenesen' szóban, míg viszont 'örömet' helyett egy ízben ezt hallottam *örömesszen* [vö. 'szóragoz.' II. 1]. — A névutók közül megemlítjük az *által*-nak használatát ragtalan névszó után, a mi föltűnő régiség (vö. NySzót.): *egész esztendő át* (VK. egyszer hallottam) egész esztendőn át; valamint ez eszközhatározói alkalmazását: *per átl kihúzza rajtuk* per által megveszi r.; s végül a *végett* használatát 'miatt' h. e mondatban: *még valami baj történhetik végette.* — Egyéb érdekes adatok a határozók használatához: *délután három órákor pont* délután h. órákor pontban; *nekem nekemjött egy ló* (a főhangsúly az igekötői *nekem-en*); *le le tuggya írnya* (a nevét) leírni le tudja írni (a főhangsúly az ige előtti *le* szón van).

5) A jelző használatában a következő följegyzéseinket tartjuk érdemesnek említeni: *a magam saját fia* (vö. a mindinkább terjedő 'magam fiam'-féle szerkezettel); *naggya munka, fele munka* [l. 'szótöv.' 5]; *a valami* névmásnak érdekes jelzői alkalmazását l. any. jelent. I.4.

6) Szórendi tekintetben különösen az *-e* kérdő szó használata tér el a köznyelvtől, a mi a mátyusföldi beszédnek egyik szembeszökő sajátága; pl. *Nem tudom, ithun-i van a naccságos ur* itthon van-e. *Kérdezd meg tőle, hogy vajjon be-i fog* befog-e. *Kérdesztem, hogy meg-i írta a folamodványt* megírta-e. *Tessék kérem alásson megkostónyi, az az-i vagy nem* tessék, kérem alásson, megkostolni, az-e az, vagy nem. *Kérem szípen, hogy nem-i vesznek halat* nem vesznek-e. *Kérdesztem, el-i mennek, ne-i mennek* elmennek-e, ne mennek-e. *Nem tudom, el-i ment* elment-e. *Nem tudom, meg-e gyűtt* megjött-e. *Kérdezze meg, hogy ithun-e van* itthon van-e. * — Az *igen* 'nagyon' határozószó szórendje annyiban érdekes, hogy szeret a mondat végére helyezkedni, míg az irodalmi és köznyelvben rendszerint az ige előtt foglal helyet; pl. *nem ígrik magukat igen* nem igen (nem nagyon) ígrik magukat (ígérkeznek, a munkára); *száraz a föld igen* igen száraz a föld, száraz a f. nagyon; *száraz a föld igen* má nagyon sz. már a f.;

* A következő versben: 'Rág-ë, rág-ë, rág-ë még? Rád-ë viczorít-ë még?' (X96) a *viczorít-ë* mellett a *rád-ë* ügylátszik csak a ritmus kedviért van (vö. az előbbi sor kezdetét: *rág-ë, rág-ë*).

úgy csúnya igen ú. igen cs., úgy cs. nagyon (a mint látjuk a *nagyon* szót a köznyelv is teszi hasonló helyre); természetesen az ige előtt is hallható, pl. *igen fítette a vadász* i. féltette; *aszt is igen fítti, hogy nē szeggyék le* azt is i. félti. — Az *is* kötőszó szintén mutat érdekes szórendet, még pedig föltűnő régiséget, úm. e két hallomásomban: *a mind is mondom* (KR.) a mint mondom is (vö. Simonyi: Kötőszók, I.23), és: *eszt is a botot* (D.) ezt a botot is (vö. uo. 35). — Egyéb érdekes szórendi sajátságok: *Én nem tehetek róla* [hogy megvert]; *minek rossz vagy* minek v. r. *Má legalább dült el vóna* már l. d. volna el (vö. *nem nevette ki vóna* nem n. volna ki, Eger, Nyr. XVIII24). *Öleget montam én, de nem szabad vót* eleget mondtam én, d. n. volt szabad. *Itt szokik lennyi* 18 kérészt itt 18 k. szokott lenni. *Má a ustort meg elcserélted?* már megint e. az ostort. *Kis fiak ha jöttek, hát fölhapsolták* ha kis (fogoly)fiak j., h. f.

7) Érdekes ellipsisekkel gyakran találkozunk nyelv-járásunkban. Ilyenek a következők. Állítmány nélküli mondatok: *Egy hűt alatt a ruhát úgy elribolni! Az istenfáját neki!* káromkodás. *Zsidó, zsidó, kurvanyád* IV381, gúnyversben. Alany nélküli mondatok. *Tészi* XVII523 jól van berendezve, elrakva, megfelel. *Még van neki addá v. addal* IV175 megadták neki. *Negyediek, ki vele innen!* menjünk ki innen (az állítmány is hiányzik). Tárgy nélkül álló tárgyas alakú állítmányok: *Tészi*, v. e már *tészi*; *a nem osztja meg* [l. fönt, 3]. Főmondat nélküli tárgyi mondatok (közönséges, gyakran hallható sajátsága a mátyusföldi beszédnek): *Te Pista, hogy a Jóska megszökött* vagyis: azt mondják, hogy..., hallottad-e, hogy sat. (No hát lesz fogoly?) *Lessz; hogy később majd élküdi* azt mondta, hogy sat. Ilyen ez is, az alany azonban ki van téve benne: *A Kurc is, hogy ő megveszi*. Érdekes a következő adat: *Kírem szépen, hogy nem-é vesznek halat*, mondta az udvarról belépő cseléd, azt akarván mintegy kifejezni: „kérem szépen, azt kérdi künn a halas asszony, hogy sat.” — Szintén elliptikus kifejezésből lehet magyaráznunk az *akar* ige használatát e mondatban: *Fáni néni, menyti borsot akar?* ezt akarta mondani: „mennyi borsot akar hozatni” (vö. *menyi borsot akar hogy hozzak?* Nagybánya, Szatmár m.).

8) A relatív mondat használatára nézve ezt az érdekes mondatot jegyeztem föl: *a kit én nekem csinát, téli topányokot...* azokat a t. topánokat, a melyeket nekem csinált.

9) Végül a kötőszók néhány sajátságát kell röviden össze-

foglalnunk, a melyek azonban legnagyobbrészt hangtani természetűek. Az és előfordul is alakban is [l. időmért. saj.‘ I.B2, é—i]; a *se* nincs összeforrrva a tagadó igével e mondatban: *Nyitrán se nincsen ojan szép templom* Nyitrán sincsen; a *mihelyt* alakjai: *mihincst*, *mihencs* és *miháncs* [l. ,röv. hangal.‘ II. A1b], és a főmondatban *egybe* határozószó is állhat vele szemben, pl.: *mihincst meggyüttem, egybe...* mihelyt megjöttem, azonnal; *mintegy* helyett egyszerűen *egy*-et hallottam e mondatban: *mikor már egy harminc lépésre vótak, láttam, hogy megáltak*; a *mert* kötőszó előfordul *mer* alakban [l. ,röv. hangal.‘ II. A2, t]; a *mióta* rendszeren *möte*-nek hangzik [l. ,minős. tűn.‘ I. A1]; a *meddig*-nek *meddzig* ejtése is van [l. uo. II. B6]; a *merre* helyett pedig előfordul *möre* is, rendszerint azonban *mezőn* vagy *mezzén* használatos [l. föntebb 4].

ZOLNAI GYULA.

TOMPA MIHÁLY KÖLTEMÉNYEINEK NYELVI SAJÁTSÁGAI.*

Földmivelésre s ezzel rokon dolgokra tartozó szók.

A kunyhóban született s az egyszerű nép közt nevelkedett, élt író szíve nagyon hozzáfórtott a néphez. Többnyire körében élve szívesörömet vonzódott ahhoz, ki verítéket izzadva kerges tenyérrel szokta napról napra keresni kenyerét.

Vele sokszor érintkezett már hivatalánál fogva is, de mert egyszerűségkedvelő természete is úgy hozta magával. A romlatlan és a világ hiúságától még el nem kapott falusiak társaságában jól érezte magát, becsülve becsülte őket le nem vetkőzött eredetiségükért, melyekben a töről metszett magyarság mellett sok jószívűség és nyílt őszinteség maradt meg.

Tompa a nép közt forgolódva, dolguknak minden csinját-binját megösméri, s ez által a munkások beszélgetését ügyesen tudja fölűntetni, s róluk úgy szól, mintha valamely józan fölfogású egyszerű ember nevét hallanók, s a mezőt, erdőt, bércet s annak lakosait eleven leírásokkal s hű vonásokban teszi szemléhetőkké. Nyelve, ha valahol, különösen a népről szólóban tisztán magyaros. Előadásának kellemes voltát elősegítik általában elég könnyen folyó versei s gyakori szó- és mondatfordulatai, olykor-olykor gnómius kifejezései, több helyt rövid főmondatai, s az

* Vö. Nyr. IX.49, 107, 198. lapjain.

V. Gy.

elbeszélő, beszélgető s leíró előadásmódok részarányos váltakozásai. Hellyel-közzel hangulathoz illő körmondatok is diszítik földmivelésről szóló költeményeit. Az e csoportba tartozó fogalmakat is könnyen képes szemléltetni most ügyesen beékelő hasonlatokkal, személyesítésekkel, majd a ritkábban előforduló szóképekkel. E helyeken egyszerre nem sok jelzőt használ, de mindig jellemzeten. A fogalmat és gondolatot gyérebbe írja körül, de annál több ízben a mező, berek sat. részeit. A figurák számos ilyfajta költeményeiben jelennek meg s teszik élénkké népies verseit. Leírásai hívek és mentek minden mesterkéeltségtől.

Lássuk egy kissé Tompa leírását a mezei foglalatosságról:

De tisztán süt a nap, meleg délután van,
Dologban az ember, s a rétek hosszában
Hemzseg mint a hangya; —
A dolgos nép után hosszú sorral támad
Rudas és kalangya.
Sűrű cseppekben foly arcán a veríték,
De a nehéz munkát hogy megédesítsék:
Zengnek meleg dalok;
Feltörrik a tenyér, de a szív édesen
Mulat s elandalog (I.280).

Takartak a mezőn javába',
Száz szorgos, napsütötte kéz
Kötött s rakott szemtől nehéz
Kévéket a kereszt-rakásba.
S már bévivé a koszorút,
Melyet kalászból kötött,
— Színes szalaggal ékesen —
A munkás ünnepélyesen,
Zsoltári háladal között:
Midőn fiával a szegény
Keresztiért ment a mezőre;
De csak néhány kuszált marok
Várt künn a jámbor érkezőre.
S hol izzadás között,
Szántott, vetett, kötött:
Verejtékének drága bére,
Jutott a tolvajok kezére sat. (I.27).

Eljött az őszi forgatás.
És a szegény nézvén előre,
Két ökröskével szántani
Korán kiment a szántóföldre (I.28).

A gyarapodás és csapás leírását l. V.215. V.231. 232. sat. sat.

Igen szép képet vesz a föltámadásra a földmivelésről, termésről:

Mikor majd, hév napokban, a nép
Munkára gyűl minden felől,
S a gyors kaszás előtt a habzó
Rét füve rendre, rendre dől!
Víg éneklés zendül a halmon...
Örömmre gyűl a magvető:
Lefonnyadott a búza sása,
Megért immár az aratásra...
— Mikor majd — eljön az idő!! (III.28).

Ime egy pár hasonlat is:

Ez, (t. i. az ároknyom) mint órjas ekétől
Szántott barázda-út,
Tiszától a Dunának
Néhány mérföldre fut (V.31).

Mint a dús földek között
Ugaran áll egy-egy hasáb,
Szűrös iglic tengődik rajta,
A fű elsül, a mint kihajta...
Pedig tőle feljebb s alább
Áldás borít minden rögöt:
Azonkép van, ki bús, levert,
Ki nem takart gazdag képét;
De szorong és kételkedik
Övéinek sorsán, — pedig
Adott az Isten, van elég!
S az ég és föld örömmre kelt (V.215).

Továbbá:

Elszéledsz, mint a pásztornélküli nyáj (II.121).
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk (II.6).

Mezei munkálkodás: Kévet kötnek, kalangyáznak (V.217).
Öreg apám szánt, vet, munkál (II.208). Arat, csépel (Népdal II.295.
296). Gyomlálj, kapálj, aztán arass egy jó hamvas mohart a tehén-
nek (V.127). Feltörném a gyepet, hogy adjon pirosmagú kalász-
kat (V.200).

Állapot: Megrokkban sok hosszú kazal (V.232). Napszámba
elszegődik (V.203).

Mezei munkások s effélék: pásztorember (II.54), bojtár
(I.40. 41), hídó gyerek (V.122), ostoros (V.30), zsellér (II.41), zsel-
lérség (III.18), garmadás (III.271), képes (V.216), takaró (V.218),
kaszás (V.14), kapás (V.133. 111).

A takarásnál használt néhány kifejezés: kereszt (V.27. II.158), marok (V.28. II.292), kazal (V.78), asztag (V.78. 217), kéve (II.6. V.27), garmada (II.293), tisztán szórt garmada (II.278), rudas (I.280), kepe (II.158. V.29), kalangya (I.280. V.217), csóva (VI.170. V.210), zsúp (IV.77), törek (VI.34), rozs (II.295), abrak (II.297), gabona (II.158), szem (II.293), buzaszár (II.292), kalászfaj (II.21), hajlott kalász, habzó fű (III.267).

Gazdasági eszközök, tárgyak: ásó, kapa (V.128), sarló (III.284), rendontó kasza (V.57), kaszafén (V.57), eke (II.150), eke-szarva (III.169), borona (II.150), gyékény (III.285), csik-kas (IV.160), csákány (V.128), rocska (V.143), káva (VI.133), gúzs (II.52), szélke (V.131), fakanál (V.131), (ételhordó) kas-kosár (V.131), zöld mázú korsó (V.67), átalvető (IV.194), tarisznya (IV.197. V.202), iszák (IV.184. VI.252), zsacsó (V.183), fokos (II.328).

Szekér és részei: talyiga (II.116), saroglya (VI.147), küllő (II.57), kerék-küllő (VI.148), járom (II.190).

A földek s részeinek elnevezései: határ (II.301), telek (V.216), parlag (I.32), barázda (II.215. 301), dűlő (II.294. III.267), mesgye (V.210. VI.161), sor (II.292), rend (II.21. IV.158), gyepű (V.129), szilvás (V.129), kölestábla (VI.243), hancsik (V.210), ugar (II.190. V.215), zöld pázsitnak nincs televény (V.230), egy kaszás rét (V.210).

Gazdasági helyek, élektárok: karám (V.194), pajta (III.268), csűr (II.216. VI.110. V.78), verem (III.290), szérű (II.51), jászol (VI.158).

Ló s a velebánáshoz való eszközök: pejparipa (I.32), ostorhegyes (VI.165), gebe (VI.217), zabla (VI.109), gyepűszár (VI.165), nyeregkápa (VI.105), kengyelvas (VI.108), béklyó (II.157), pányva (II.157), kantárszár (I.32), zabola (II.197).

Lábas jószág (V.211), fejős jószág (IV.163).

Kenderrel bánás s ehhez való tárgyak, eszközök (I.31) s cselekvések, személyek: szösz (IV.172), guzsaly (IV.172), motóla (I.75. 76), motólál (I.76), pászma (I.76), pereg az orsóm kereke (I.35), orsó (IV.172), majd meghibál a kendered (V.230. I.31), lent töretett (II.288), rokka (V.182), vetélő (I.31); a fonó (I.192), hull az orsó, szakad a szál, váltsd ki édes lilium-szál (I.192. Lásd bővebben I.71).

Méhtenyésztés: Köpű (III.230), sejt (II.190), méhes (II.102).

Télen által kik megéltek;
Járnak már a dolgos méhek;

S nem soká a pusztá sejt
Méztől leszen drága, telt (Tavasszal. II.189).

Szőllőművelésre tartozó kifejezésekben sem szűkölködik Tompa Mihály. Sárospatakon tanultában volt alkalma megismerkedni a szüreti mulatságokkal. Ennek a főiskolának egyik fő jövedelmét tette a szőlőtenyésztés meg bortermesztés. Mikor a szüreti szünet beállott, a tanulóifjak részint az iskola szőlőjébe rándultak ki, részint egyik-másik társuk szüleinek hegyaljai szőlőjében kedves napokat töltöttek el. Azon kívül költőnk önálló férfikorában is el-ellátogatott egyik-másik barátja meghívására a borsodi és zempléni s más vidéki szőlőkbe, hol igen jól találhalta magát. Ilyen alkalmakkor természetesen sokat szemügyre vett s e fajta megfigyeléseinek nem egy nyomát leljük költeményeiben, a melyekben sokszor megemlékezik a szőlőtermesztésről. Ime néhány vonatkozás:

Hegyek, halmok tája zöldül,
Szőlőfának levelétül;
Telik szemje drága nedvvel,
Melyet a szív óhajt, kedvel.
Bő szüret lesz, széled a bú...
A borsajtó csikorog;
Harsány zajtól riadoznak
A tetők, a hegysorok (II.215).

Sárospatak tetőin, hol a gerézd fizet,
Javában állott a bő, a várva várt szüret.
'Egy híja száz a hordó! sajtó, kosár tele,
'Tudom, hogy a kerekszám bőven ki lesz vele;
Ezt híják bő szüretnek, ezt ám fiúk, mikor
Hordó szűkében a must a kádakon kiforr,
Mely édes, mint csak a méz, a mellett megtapad,
A lép se fogja össze jobban újjadat' (V.105).

Sok izzadás után végtére
A hegynek oldalára ére,
Hol a munkás bujt, nyes, kapál,
S a bő szüret napjára vár.
Hol, míg jár napfény s őszi dér:
Szépen megaszna a gohér,
A rózsaszőlő s erdei
Arany-cseppű gerézdei (V.132).

A szőlőhegyen (II.30) eszébe jut az élet mulandósága, a sors mostoha volta, azért szelid vidámsággal óhajtja:

Hajts ki, hajts ki örömemre
Szőlő venyigéje!

A bor lángja hogy derengjen
Az öreg bús kedvén,
Mint az alkony fellegén a
Rápirosló napfény (II.32).

Hadd fakadjon a halomnak
Aranyfürtű venyigéje (II.106).

Szemzik már a szőlőtőke,
Örvend szívünk jó előre,
Mikor hordó, átalag
Musttal telve állanak (II.190).

Gyöngé hajnalszín piroslik
Most az új levélkén:
Nedve csillogó, tüzes lész
Mint a déli napfény (II.30).

Egy gazdáról így szól:

Száz kapás szőlőt bírt a tarcali hegyen,
Hol a gohér, formint és muskatál terem;
S a szőlő lábánál kilenc ágú pince,
A melyet jó borral töltött tele Vince (VI.103).

Hegyalján egy magas bérc
Várhegy nevet visel;
Lejtőjén a borág nő
Arany gerezdivel (V.147).

Nagyon szerette az arany szemű s rózsaszín gerezdet (II.31).
Betegségében tréfásan enyelegve mondja:

Hogyha nem hoz derűt a szőlő leve:
Vidítson fel legalább a levele (I.218).

Bár mértékletes volt az italban, sokszor emlegeti a bort, mit a bérc arany levének (V.108) is nevez. Ha nem szabad innia hatalmas ó bort (V.108) vagy jóféle aszút (V.109), fájdalmasan sóhajt föl: Eltűnt (a pohárnak) vígan pezsgő, szikrázó leve (I.216), hol igen szép metaforában az embert ürmös borral telt pohárhoz hasonlítja. Szívesen gondol vissza az elmúlt szüretre:

Víg szüret volt, kádra szűrtük,
Annyi volt a drága lőre (II.131).

A szőlőre gondolás dalra is fakasztja:

Rózsaszőlő, bakator;	Piros leány, galambom!
Piros a bor, ha kiforr!	Töltsd tele a palackom! (I.39).

Télien a fonóbeli víg mulatozást kedvesen írja le, s többek közt így rajzol:

Egyszer kifordúl (a gazda) s ím a tengeri
 Gyors pattogással a kéményt veri;
 Majd a fogasról kancsót vesz elő,
 És megtörülven gondosan elől:
 Tele csapolja a karcsú edényt,
 S édes borral kínál leányt, legényt;
 És hogy jobban csusszék a bor vele:
 Akkorra kiszű a fris csőrege (IV.172).

Lássunk az idézettekén kívül néhány szót is, a mi Tompának e nembeli kifejezéseinek gazdagságát is tanúsítja.

Személyek: vinclér (V.105), kapás (V.132).

Szőllőfajok: Bakatornak levét csordulatig tölté (II.148), formint, gohér, muskatal (VI.103), polyhos (II.117), rózsaszőlő (I.39), erdei szőlő (V.132).

Szőllő egyes részei: Fája sűrű mint a kalitka, csakhogy a termés rajta ritka; itt-ott egy rossz csilleng fityeg (II.116), míg tépte a kéz a gerézdét (III.164), venyige (II.32).

Borfélék: Jóféle aszú (V.110), jóféle máslás (VI.69), must (II.190. III.164), löre (II.131).

Szőllő: Szőlős kert (II.246), a kelmed szőleje beh gazos, beh ronda (VI.161), pajta (III.268), gyepű (V.129), mesgye (VI.161), lugas (II.68), karó (II.117), lassan lelopódzik a pincegádon (VI.105), belsőbb pinceágba szőlítá társait (VI.109).

Szüretelő edények, eszközök: A térség abroncsán (metaforice I.300), abroncsba csipetett (gyertya) világot leüté (VI.107), átalag (II.190), cseber (VI.201), csutora (VI.106), hordó (VI.113), kancsó (IV.172, VI.133), kehely (III.115. 196), kupa (II.138. V.68), kulacs (II.222. II.117), pulton (II.116), rocska (V.143), sajtó (II.117), borsajtó (II.216), új borod új tömlőbe szűrd (II.216), tonna (VI.113).

Cselekvés, állapot: A munkás bujt, nyes, kapál (V.131). A mint nyitogattak a hegyen javában (VI.161), kapált, metszegett, oltott, homlított (VI.161), tele csapol = a csapon tele vesz (IV.172), megpendül a kapa, nyitnak a szőlőben (VI.151), kapa pengése hallik (V.133), szemzik már a szőlőtőke (II.190).

VOZÁRI GYULA.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Beszélgettünk egy társaságban. Szóbeszéd közben előfordult a magyar nyelv képzőinek és ragjainak eredete is. Egy valaki sok bolondságot összehordva azt erősítette, hogy manapság már egyáltalában nem tudjuk a képzők és ragok eredetét megállapítani. Én erre azt feleltem: Minden rag és képző kezdetben önálló szó volt és összetételt alkotott azzal a szóval, a melyhez csatolták s kifejezte a cselekvést, állapotot, módot vagy időt, személyt, számot, s úgy lett később a szóból ragozott ige. A ragos névszó is úgy állott elő, hogy a névszóhoz hozzátettek egy önálló szót, a mely később a magyarban hozzáforrrott az előbbihez s kifejezője lön ama viszonynak, a melyet rajta érteni akartak. Hasonlóképen történt a képzésnél is azzal a különbséggel, hogy a szóalkotásnál már nem viszony, hanem új fogalom keletkezett. S állításomat példákkal is bizonyítottam ilyenformán: *kéz+ben*; *kéz+be*; *kéz+ből*. Tehát a névszóhoz (kéz) hozzátettek egy *bél*-t, 'belsőseget' jelentő szót, s így vált belőle viszonyított szó. Itt már tovább nem mehettem. Csupán csak azt említettem meg, hogy a kétféle rag (*ben*, *ban*, *be*, *ba*, *ból*, *ből*) eredetileg így lehetett: *bel+n*, *bel+é*, *bel+öl*. Miért nem a magashangú alak? Erre az volt válaszom, hogy a *ben*, *be*, *ből* alak volt az eredetibb, bizonyítja ezt az, hogy személyraggal ellátva így jelennek meg: *ben-nem*, *belém*, *belőlem*, és nem *bannam*, *balám*, *balólam*. Hát az *-ig* ragra mit tudok mondani? Semmit, de az is olyanformán alakulhatott. Kérem a Nyelvőrben becses válaszát, vajon a tudomány mai állásának megfelelően nyilatkoztam-e vagy nem?

Felelet. A nyilatkozat általában megfelelő. Különösen nyelvünkben alkalmas és világos példákat hozhatni föl e tétel támogatására. *Kép*, *szer*, *kor*, *hat* mint élő szók ma is ismeretesek, de egyszersmind képzők, illetőleg viszonzók szerepére is vállalkoztak: 'sokfélekép', 'négyyszer', 'akkor', 'láthat' régebben: 'mi képpen', 'három szeren' v. 'szerrel', az *koron*, lát(ni) *hatok*'. Nevezetes e tekintetben a mai *ság*, *ség* képző, melynek egykori önállóságát: *ség* a régi nyelvnek ilyen adatai még szemlátomást bizonyítják: 'magas *ségő* város (BécsC.), szép *ségő* Mária' (DebrC. — vö. magas *tetejű* ház, szép *arcú* leány).

Különben az a tétel, hogy a képzők és ragok egykoron önálló szók voltak, minden újabbi, valamire való nyelvtenban megolvasható; a Nyelvőrben is többszörösen volt már említve. (Lásd

nevezetesen XV. 1. 433. 481. 530 l. és XVI. 49 l.; továbbá SIMONYI, 'A magyar nyelv' II. 104—129. l.)

2. Kérdés. 'A gróf urat unokaöccsének ezen vakmerősége annyira felbőszíté, *hogy* komornyikjának megparancsolá, *hogy* menjen hozzá s mondja meg neki, *hogy* tüstént hagyja el a házat.' Nem egészen ritka eset, hogy kényszerítette vagyunk egymás után többször is, a mint itt látjuk, néha három, négy *hogy*-ot használni. Hogy ez a stilus szépségét nem emeli, az kétségen kívüli — a hírlapok Tisza Kálmánt is többször megrótták a *hogy*-oknak ilyen felhalmozása miatt.

Kérdjük a t. szerkesztőséget, mi módon kerültetheti ki ezen szép hangzást sértő ismétlése a *hogy*-nak, lehet-e pl. a *hogy*-ot ilyen esetekben más kötőszóval, pl. a *miszerint* vagy *miként*-tel, és mikor, felcserélni.

Felelet. *Miszerint* v. *mely szerint* csak főnévre vonatkoztatva állhat; mint: 'Az a hír, miszerint (mely szerint) hazánkfia tegnap már megérkezett, kissé korai.' De ilyenkor is szokottabb s magyarosabbnak hangzik a *hogy* alkalmazása.

Ama kérdésre, kikerülhető-e s miként e kötőszónak egymásra halmozódása, válaszul a többiek nevében is csupán két ép, egészséges érzékű író beszéltetünk.

Rákóczi György 1644. szeptember 2-án kelt levelében a többi közt ezt írja feleségének: 'Majtíni János értékes legény, tartasd oly helyen, [*hogy*] ne beszélhessen Újfalusival, sőt ad értésére, [*hogy*], ha hétezer tallért ad, elbocsátjuk.' Szeptember 3-án pedig így ír: 'Az küldtem ajándékot adja az úr isten szerencsésen visel-ned édesem sokáig [= *hogy* sokáig szerencsésen viselhesd]. Akadé-kink, tagadatlan, [*hogy*] bizony eddig is sokak voltak s gördülnek is gyakorta újabbak is elő. Igazán hallhatod, édesem, az pápista-ságnak az mi religiónkhoz való idegenségét [= *hogy* az pápistaság idegen, idegenkedik]... Tudja az úr isten, [*hogy*] itt anynyi kérő vagyon szemtelenül, [*hogy*] majd semmi papi jószág nem marad, most is naponként adton adunk... Kijövedeled felől, még az teme-tésre is, édesem, tőlünk várj, hadd értsünk bizonyost, [*hogy*] jün-e, nem-e az német had... Az világi állapotunkhoz képest, édesem, úgy vagyon, [*hogy*] több időnk szolgálhatna az szomorúságra... Az oda be való állapotokon, édesem, mi bizony nem búsulunk, megnyugodva levén abban, [*hogy*] isten áldásából mindenre gon-dot viselsz' sat. sat. Bercsényi Miklós így ír 1705. nov. 3-án

Rákóczi Ferenchez: „Elhitecsék magokkal, [hogy] ha Bécsben s Prágában volna is fegyverünk, többet nem kívánnánk. Úgy mutatják az mediatorok, [hogy] megösmerték, [hogy] rajtunk nem múlik. Stepnei látom praescribál köztök, kívánta, [hogy] mondjam meg, [hogy] micsuda punctumok, az mellyeken kellene kezdeni hasznosabban az tractát... Úgy látom, [hogy] megnyúgodtak rajta. Ollyat is mondtak, [hogy] mintsem ő általok veszne el a magyar szabadság, készszebnek volnának ma fegyver alá menniek... Úgy látom, [hogy] tovább késnek ezek itten, mintsem reménlettük... Csáki uram örömmel kap rajta, próbát tenni [= *hogy* próbát tegyen] az úrfiak elhozásában; de igen nehéz munka lenne, mert messze is van, egyhúzómban nehéz megjárni, s embert az ki innen hol van? tudhatná, [hogy] nem tanálunk... Ebeczki ismét beteg, nem is hiszem, [hogy] hasznát vehessük... Ocskairúl rossz szél fúj, de nem hiszem; igaz ugyan, [hogy] elkínyesedett igen. Szent-Péteri uram írja, [hogy] nem akarnak onnan az hadak felgyűnni... Stepnei azon kért tegnap, [hogy] bár csak azt mondjam meg, ha már succuráltak-é Váradnak... Nem lesz nehezebb, mert azt látom, [hogy] Erdélyt hallani sem akarják; kérdéslen is hallom, [hogy] készszek Nagyságodnak Ducatust adni másutt“ (Thaly: Arch. Rák. IV.725).

A kérdésbeli idézet tehát, ha valaki sokalja az egymásra következő *hogy*-okat, így is szerkesztheti: „A gróf urat unoka-öccsének ezen yakmerősége annyira fölböszíté, hogy komornyikjának megparancsolá, menjen hozzá s mondja meg neki, tüstént hagyja el a házat.“

3. Kérdés. Egy társaságban a Történelmi Társulat folyóiratáról, a „Századokról“ levén szó, többen helytelenítették a *század* szót. Én védelmem alá fogtam, s midőn okaim a jelenlevőket nem győzték meg, felolvastam a Nyelvőr t. szerkesztőjének a Nyelvőr XVII. kötetének 173-ik lapján erre vonatkozó ezen szavait: „Igaz ugyan, hogy ‚század év‘ voltaképen csak egy évet a ‚századik évet‘ jelenti, de ha azt mondom például, hogy ‚három század éve annak, hogy ez s ez történt‘, bele értjük az egész lefolyt három száz esztendő, vagyis ‚a három századik év‘ = das dritte hundert der jahre = drei jahrhunderte.“ De erre az lőn a válasz, hogy ez sophisma, nem pedig tény; s addig nem adják meg magukat, míg példákkal be nem lesz bizonyítva, hogy *század* annyi mint ‚száz egységből álló egész‘.

Én nem tudtam ellenfeleimnek ilyen példákkal szolgálni; kérem tehát a t. szerkesztőséget, méltóztassék a legközelebbi füzetben kinyilatkoztatni, hogy találhatók-e már a régibb irodalomban oly példák, a melyekből kitűnnék, hogy *század* csakugyan ugyan annyit is tesz mint 'száz egységből álló egész'.

Felelet. Freund latin szótára a *centuria* szóhoz ezt a magyarázatot csatolja: 'ursprünglich eine abteilung von hundert dingen jeder art. Centuriae, quae sub uno centurione sunt, quorum centenarius justus numerus, Varro.' Molnár A. magyar részében a *század* szó alá az idézett *centuria* szót is oda foglalta; e szerint *centuria* = *század*, vagy a mint a latin részben találjuk: *százallya*, *százszámú sereg*. A *század*-nak eme kétségbe vont jelentése tehát elég régi korra vezethető vissza. Faludi Ferencnek 'Udvari ember' című munkája három részből áll s mindegyik rész száz maximát foglal magában; e három rész mindegyikének külön címe van, s ezek: 'Első század. Második század. Harmadik század.' Orczy Lőrinc pedig, a mint az NySzótár legutóbbi füzetéből látható, a *század* szót, bizonyára az elődök nyomán járva, e kollektív értelemben az időre alkalmazza: 'Most vagyon kezdete arany századának, tsászárok atyjai lettek országoknak (Költ-Szül. 177).

A *század* kérdésbeli jelentésének (= száz egységből álló egész) helyessége mellett szól két legmagyarosabb s eredeti szólásokkal pazarkodó írónknak eme két adata is, a melyekben a *tized* világosan annyi mint: tíz emberből álló szakasz: 'Harsáni még az szerencsi seregből is vitt el két tizedet (Bercs: Lev. 218). Azután menének az isoglánok kettenketten, mindenik tized külföld-külfölbféle színű köntösben, az első tized köntöse sárga' (Mik: Tört. 38).

4. Kérdés. Helyes magyarázatát óhajtanám tudni annak, hogy a *játszani* és hasonló igéknek alakja a kapcsoló mód jelen idejében hogyan elemezendő. A *játszam*-ban hogyan magyarázandó ki a *j* időjellemezőnek beleolvadása az ige-tőbe, illetőleg a személyragba?

Felelet. A *játszam*-ban, így a mint írva van, szemmel föl nem lelhető, a mint Ön nevezi, a kapcsoló módnak alkotó eleme. A ki ezt is ki akarja tüntetni, hogy ez alakot elemeire fölbont-hassa, annak, a mint újabb nyelvtanaink nevezik, fölszólító mód-beli alakjait így kell írnia: *játszszam*, *játszszúl* sat.

Ezt azonban ép oly fölös dolognak tartjuk, mint ha valaki ezeket: „többel szöloftam erről, egy csöppel se ivott többel“, hogy tudákosságát fitogassa, ekként írná: *többsel, csöppel*, vagy épen: *többsel, csöppel*.

5. Kérdés. Egy társaságban valaki azt mondta: „Mi közöm tőled!“ Megtámadtatván határozottan állította, hogy ez alakot másoktól is hallotta, bár helyességéről számot nem tud adni. Magának is ismerősnek tetszik, vajjon használják-e s mi jögon e valóban sajátosság alakot?

Felelet. Ez a használat teljesen ismeretlen előttünk, most halljuk először s a feleletet t. gyűjtőinktől várjuk.

6. Kérdés. A catholica egyház új tana: hogy a pápa csalhatatlan. Ez alatt azt érti, illetőleg kívánja értetni, hogy a pápa a hit dolgait illetőleg nem tévedhet, nem csalódhatik, nem csalatkozhatik. De ha figyelembe vesszük, hogy a *-hat, -het* képzővel ellátott cselekvő igéktől származó *-atlan -etlen* fosztó képzővel formált mellékneveink kivétel nélkül mind szenvedő (passivum) értelműek, mint: *láthatatlan* isten = a kit nem lehet látni, tulajdonkép: a ki nem láttathatik; *olvashatatlan* írás = a melyet nem lehet elolvasni; *érthetetlen* szavak = a melyeket nem lehet megérteni sat. sat. — sőt hasonlólag szenvedő értelműek a *-hat* képzővel ellátott ilyenmő részesülők is, mint: *látható* világ = a melyet látni lehet; *olvasható* írás, a melyet olvasni lehet; *érthető* beszéd = a melyet érteni lehet sat. — kényszerítettünk kimondani, hogy „*csalhatatlan* pápa“ nem azt teszi, hogy „nem tévedhet, nem csalatkozható“, hanem: „meg nem csalható“ = a kit nem lehet megcsalni.“ De ez ellenkezik az illető dogma fogalmával, és így azt kérdezem a t. szerkesztőségtől, nem volna-e jobb a helytelenül használt „*csalhatatlan* pápa“ helyett a szabatos s a fogalmat helyesen jellemző e kifejezést hozni forgalomba: „*csalatkozhatatlan* pápa“?

Felelet. A *csalatkozhatatlan* jelző ellen, ha valakinek ez inkább tetszik, nem lehet semmi kifogásunk; de az előzményekhez, a melyekből a t. kérdéstevő a következtetést levonja, némi szavunk van.

Azt mondja, hogy a „cselekvő“ (jobbán mondva: átható) *-hat* képzős cselekvő igenevek s *-talan* képzős melléknevek kivétel nélkül szenvedő, mondjuk inkább: objektív jelentésűek. Ez a hit tévedés s a kérdéstevő nem számolt a nyelvbéli tényekkel. Az igaz,

hogy a kérdésbeli szócsoporthoz legnagyobbbrészt objektív jelentésűek, de ennek az a természetes magyarázatja, hogy nagyobbbrészt tárgyak (élettelen dolgok) jelzőiként állva ki vannak zárva a cselekvő működés képviselőinek köréből. Hogy nem mondhatjuk szubjektív jelentésben *láthatatlan* isten, *láthatatlan* világ, *láthatatlan* tünemény' sat. egyszerű a megfejtése, mert az isten mindenlátó, a világot, tüneményt sat. csak látni szoktuk, a nélkül hogy azok látnának; s hogy mért nem mondjuk személyekre is, például hogy ,ez a szegény öreg láthatatlan (= nem lát, nem láthat), annak is megvan a maga természetes oka, mert erre van egy külön szavunk: vak. De hogy mind a két rendbeli jelző nevek (*-ható*, *-hatatlan*) alanyi (cselekvő) jelentésüket, a mikor szükség van rájuk, megtartják s érvényesítik, annak kivált a régi nyelv nem egy bizonyítékát szolgáltatja. Ritkán van alkalmunk ugyan használni, de ha először üti is meg valakinek fülét, bizonyára nem ütközik meg rajta s értelmét is tisztán s legott fölfogja, ha efféle mondásokat hall. 'Ez megtehető dolog, csak megtehető kar kell hozzá... Antaeusnak Herkulesen kívül nem akadt más legyőzhetője.' Ezeket senki sem értheti félre s bizonyos, hogy nem is érti félre. Hogy pedig nyelvünk szellemével megegyező használat, tanuk reá régi íróink, a kiknél elég szaporán találhatni alkalmazásukat: 'Mikor a nap igen meleg, nagy cselekedhető (Illy: Préd. II.27). Nagy ehető vendég: Hercules hospitator (Decsi: Adag. 264). Soha nyelvess és nagyob iható aszszont nem láttam (Decsi: Adag. 248). Nagy iható torkod az szomjuság miat ég (Megy: Bayle. 110). Nagy Sándor nagy boriható volt (Misk: VKert. 82). Nagy boriható ember (MA: Bibl. II.7). A matska igen élesen látható állat (Misk: VKert. 167). Az apostol azt írja, hogy szükséges az eretnekségeknek lenniük; mondhatdsza, ha szükséges, tehát az eretnekek magokmenthetők (GKat: Titk. Előb. 3). Nagy tékozolható ember (Decsi: Adag. 322). Jól tudom, hogy megkegyelmeznél, irgalmas isten vagy és nagy tűrhető vagy' (RMK. II.93) sat. A másik esetre, a ható képzős igék fosztó jelentésű származékaira, bár ez jóval ritkább eset, szintén találunk példákat íróinknál: 'Harmad oka, hogy a gonosz zsidok maga menthetetlenök (= a kik nem menthetik magukat) lennének, kik tudják vala a nagy próféta születésének helyét (DebrC. 108). Magad menthetetlen vagy oh ember (Megy: 6Jaj. II.36). Istennek fia szenvedhetetlen (= a ki nem szenvedhet — ma csak objektív értelemben: ,szenvedhetetlen egy ember!' = a kit nem szenvedhetünk)

és halhatatlan (ÉrdyC. 663). Fel nem daraboltatik az halhatatlan és szenvedhetetlen test (Pázm: Kal. 703). Sokak történnék rajtunk, de legyünk erőssék és mint egy szenvedhetetlenek (Mad: Evang. 332b). Az érzékenség nélkül való állatok is szánakodva szörnyűködtenek, hogy im a szenvedhetetlent látták megkötözve (Csúzi: Síp. 107). Ha mikor asszony tégöd szállitlak, mondj akkor engem édös uradnak; mert ha nem mondasz édös uradnak, tégödet mondnak szólhatatlan társnak' (RMK. IV.78).

Egyébiránt a mai közbeszédben is találunk mind két használatra szerte járatos példákat, mint: „Annak csak a jó isten a megmondhatója. Az már egy végkép kimerült, tehetetlen ember.”

Ezek szerint *csalhatatlan* nem csak az, *a kit* nem lehet megcsalni, hanem az is, *a ki* nem csalhat.

7. Kérdés. A napokban különféle gyümölcsökről volt szó s én szerencsétlenségre a *lasponyá*-t is megemlítettem, melyre engem nyomban kijavítottak, hogy *naspolyát* igen is ismernek, de *lasponyát* nem. Megvallom, resteltem a dolgot, hogy Léván engemet, ki tősgyökeres dunántúli vagyok, hozzá még somogymegyei, magyar szóra akarnak tanítani. Még jobban bántotta somogyi magyarságomat, midőn másnap Ballagit citálták fejemre és az ő tekintélye mellett kétségbe vonták, hogy a *lasponya* szó létezik. Tisztelem az öreg Ballagit, kívánom, hogy az isten még soká éltesse, de előtte nem hajhatok fejet. Így Ballagi ellenében egy bácsmegyei, egy fehérmegyei kollégámmal együtt fentartottuk előbbi szavunkat.

Jobb nem lévén, Czuczor-Fogarasi szótárát hoztam elő, a melyben ott van a *lasponya*, *lasponyafa* sat. Erre meg ellenfeleim nem akartak adni semmit, kimondották az anathemát szegény *lasponyára*, mely mindenképen élvezhetetlen, sőt a *mespilus*, melyet PárizP. is *naspolyának* nevez, ellenem használták fel.

Most már hiába vitattam a szegény *lasponya* jogosultságát. Furfangosan jártam el: most már azt vitattam, hogy a dunántúli szó a jobb, az egyezik meg jobban a nyelv természetével, mert a magyarság kedveli a szókezdő *l* hangot annyira, hogy a finn: *nuoskea*, *nuoska*, cser. *nočko*, *načka*, mord. *načka*, *nački*, *načko*, lp. *nuoska*-val szemben *lucskos*-t tartottuk meg. Erre meg kijelentették, hogy az ugor rokonságban nem hisznek s engem oda küldöttek halzsírban kisütött lasponyát enni, de én, minthogy már egyszer belejöttem a tudáskodásba, furfankodva a következő példákkal, illetőleg ellenvetésekkel álltam elő: *Anton* : *Antal*, *Schemnitz* : *Selmec*, *han-*

doklik : haldoklik, tudl : talál, nám : lám, mihánt : mihelyt, vőfény : vőfély, szenel : szelel, négely : légely, nebeleg : lebeleg, timnőc : tömlőc, Venence : Velence, penitencia : peledőnce, hun : hol, ihun : ihol, ahun : ahol, danol : dalol-t.

Most már teljesen belezavarodtunk, de készségesen beleegyeztünk, hogy bíróság elé visszük az ügyet s míg az ítélet meg lesz hozva, addig békében leszünk. Ennélfogva a magyar nyelvbe nyilvános betöréssel és súlyos testi sértéssel vádolt *laspolya* szót illetékes bírósága előtt bepanaszoljuk és kérjük t. szerkesztő urat, hogy keményen ítéljen felette: mentse föl, ha igazolni tudja magát, vagy ítélje fejvesztésre, ha bűnös. Mi az ítéletben megnyugszunk.

Az ítéletet jogerőre emelkedése után kérjük a magyar nyelv „Döntvénytárában”, a Magyar Nyelvőrben közzé tenni, hogy vagy a konfirmatiót vagy a temetést lévai *burcsákkal* (kiforrt must) megünnepeelhessük.

Felelet. Az ítélet minden dacára annak, tekintettel arra, miszerint s hasonló megszorítások nélkül mindenképen és kifogástalanul fölmentő: a *lasponya* ártatlan s igazságtalan vádlóit becsületsértés vétsége miatt egy hektoliter burcsák fizetésére s a pörköltségek viselésére ítéljük. Igaz ugyan, hogy a két, *naspolya* és *lasponya* alak közül az első, a *naspolya* közelebb áll eredetijéhez, az úszl. *nešplja*-hoz, de ez a mozzanat parányit se csorbit a *lasponya* helyességén. A hangátvetés különösen az idegen szókban, de az eredetiekben is elég sűrű jelenség. A nyelv a neki kissé kényelmetlen szót egyéb módosításokon kívül gyakran úgy idomitja ajkához, hogy egyik hangot a másik helyére veti át s azt némely szóban többször is ismétli, mindaddig, valamíg a szó teljes kényelmessé nem válik; például *bordélyoz : dorbélyoz : dorbézol*; cseh *pečírka* : magy. *cseperke*; *kürtöl : türköl*; *csavar : facsar*; *comb : bonc*; *pők : köp* sat. sat.

A jelen esetünkben a hangátvetésnek két valószínű oka is lehet; az egyik a kezdő szótagnak: *las-* (*laska, lasnak, lassú, lissan*), a másik a szóvégnek: *-onya, -ona* (*áfonya, kocsonya, tarhonya, babona, katona, marcona, orgona* sat.) nagyobb járatossága.

A mit a t. kérdéstevő a *lasponya* igazolásául az *n : l* hangcserére nézve fölhoz, mind azok a példák nem idevalók; mert Anton : Antal, Schemnitz : Selmec, timnoc : tömlőc igaz ugyan, hogy *n : l* cseréről tanuskodnak, de disszimuláció hatására veze-

tendők vissza; szintűgy ezek is: *talál*: *tanál*, *szelel*: *szenel*, *légely*: *négely*, csakhogý ezekben nem *n*: *l*, hanem *l*: *n* változással állunk szemben.

Elvégre valamint a lasponyás vidékek lakói nem vehetik kifogás alá a *naspolyá*-t, úgy a naspolyások se rosszalhatják azokat, a kik *lasponyá*-t esznek.

SZARVAS GIÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szó lásmó d o k.

Pétörpál után egy nappâ.
 Nem hoztam píz t magammâ.
 Most nem ütettek annyi dohány t mint tavâ.
 Ki vótak rakkâ a zsâkok.
 A búza kivibe vót összekötte.
 Mögfogták a gyerökö t, oszt váltatták.
 Bemönte k, hát a gyerökök entünt.
 Igyon velünk egy pohár bort. — Nem szoktam vele bânnyi:
 nem szoktam vele élni
 (Bács m. Mélykút).

KOVÁCS KÁLMÁN.

P á r b e s z é d e k.

Találkozik Pesten két palotai asszony. Kezdi az egyik:
 — Hol vótál Bărânk?
 — Benn vótâm Pestên. N'egy krâjcériér egy kis orvossaágot
 viszêk âz urâmnâk, bizony isten nê m sâjnâlom t'öle.

— Hogy vágy Bărânk?
 — Hâgyj b'êkiét Mărânk.
 — Ugyân mi l'ôt, hogy ojan szomor^uó vágy?
 — Szomor^uó bizon, mer mêgh^uât âz urâm.
 — Csak nê m êtte mêg a fene?
 — De mêg âzt.

RÉPÁSI ANDOR.

B a b o n á k.

1. Miko kicsi bornyu van a ház nâl, akko semmit se szabad a háztól kiadni.
2. A zelső fejest a fedélre lökik, a másodikat s a harmadikat pedig szegén asszonyoknak ajándékozzák.
3. Ila aszt akarják, hogy valaki valakit elfelejccsen, csohânt tesznek a mozdóvizibe.

4. A ki hamissan esküszik, kifordította a ruháját.

5. Ha valakinek ki akarják pusztítani a virágjait, ellopnak tőle egy cserép virágot s burjánt tesznek hejjiibe.

6. Ha valaki férhez akar menni, mennyen ki éccaka tizenkét órákor a keresztútra, fusson kereken a keresztnél s üsse tenyerivel a balcombját s kiáccsa háromszor: Gyuri! A zördög eléugrik s aszt kérdi: mit parancsol? Osztan a hová akarja küdeni, oda menyen.

7. Ha valaki valami célhoz akar jutni, ültessen matragunát s pénteken éccaka tizenkét órákor levelezve csusszon oda, tépjen le egygy ágat, ültesse cserépbe s öntözze minden nap. De imádkozzék a miko leszakasztya s a miko öntözi, mer különben a zördögök elkapják.

8. Ha aszt akarod, hogy beléd szeressen a legény, tégy matragunát a zitalába.

9. Ha a lejány valakit megakar keríteni, lop tőle valami ruháneműt, s mikor hozzá menyen, főz neki tojást, megkinálja s a lopott ruhából ő kicsi darabot valahogy a tángyéra mellé teszen, ő kicsit a zételibe.

(Deés.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

N é p a d o m á k.

A h h a m i s n y ê v.

Naddolog vót a. Nēm tom, êtom-é még mondanyi. Mëttróbalom. — Hugy-is vót no!?

Ügy-e, hok krumplyisalatát ettek pandzurka [picinyke] sunkadarapákva keverrel, vaty pety, hogy ép pár darapka sunka vót főtálalva jó sok krumplyikarikába sziliditte — mánn éfelejtettem. No de olézánz, mind a némēt tánc. Elég ah hozzá: ép paraszt embër és a legi(n)fia egygyütt falatosztak.

Az ember a sunkáhol látott, a legi(n) pesz szëmérmetessigbü a krumplyit erőtette magába; mer az gondóta, hogy apja maj csak han neki is a sunkábü. De mikó látta, hogy apja a krumplyit csak úp-piszkágotytya és mánn az utósó sunkadarapát is észégyi elüle, mánn tovább nem áhatta és isz-szó apjáhó: Apám! mi az a verés a kê szájába? Hát a nyêvem, felet az apa. — No akkó egye mëg a fene a kê nyêvit, haszë mind êfatta elülem a sunkát.

(Vác.)

SZLÁVNITS GYÖRGY.

Találós mesék.

Vöszök a kezembe fényöskét (pénzt). Kimék a piacra, vöszök rajta vöröskét (húst) Haza gyüvök, betöszöm a füstöskébe (fazékba); oda gyün a szörös dőme brunduc kiráj (macska). Fő kapom a kótyamunyát (kanalat), úgy mögütöm vele, hogy mingyár a pity-mangba esik (katlanba).

(Kecskemét.)

HORVÁTH JENŐ.

Kiolvasó versek.

1.

Antom | pantom | sáré | váré | tikka | tukka | vijja | vujja | vakk !

2.

Egyedem | begyedem | báró | bíró | bik mogyoró | a nádasha |
hívél a ló | gyerek elé | rókák | madarak | építessünk | egy kis házat |
abba lakik | szür szár | szabó szár | pipipiló | pipa | paripa | puff !
(Heves m. Váraszó.) JUHÁSZ DEZSŐ.

Gyermekversikék.

Mi van ma, mi van ma ?	A pünkösdi rózsát.
Piros pünkösöd napja.	Mert ha eltapossa,
Holnap lesz, holnap lesz,	Nem lesz galambocská,
A második napja.	Szállyon házatokra
Jó legény, jól megfogd	Mint ezelőtt szállott
Lovad cím kantárját,	Az apostolokra.
Hogy el nő tapossa	

(Heves m. Váraszó.) JUHÁSZ DEZSŐ.

Tájszók.

Tiszavidékiek.

gyomorház: herzogrupe (scrobiculum cordis).	kaszmatol: tesz-vesz, lomol.
homáj: szőke; leginkább tehénre mondják, de emberre is.	kecséj vagy kecsi: csekély.
„Ojjan nagy homáj képi van.”	kec: disznóelletőkben, hodajban, az egyes rekesz.
hékam: könnyed bizalmas tréfálkozó megszólítás.	kelevény v. kelevíny: általános betegsége a csecsemők és újszülötteknek: „A kelevény ölte meg.” Ennek ösmertető jele a gyermek holttestén megjelenő szederjes foltok.
hidas: komp.	kepe-kereszt: takarás idején a részes aratók munkadíjául zöld gallyu kijelölt kereszt.
húgy: kiütés a bőrön (efflorescentia, exanthema), de csak ebben az egy összetételben hallottam: köszvény-húgy.	kepe: az aratás.
ivós: moslék. „Aggyál a malacoknak egy kis ivóst a csávásbul.”	kepés: részes arató.
kacska kezű: hibás kezű, tenyerben, kéztövön vagy könyökben összezsugorodva.	kepéltni: a kepekereszteket kijelöltni.
kaducs: könnyű szerrel összeütött, kisterjedelmű, fődeles, néha ajtó épület-ragaszték.	korc: 1) gatyakorca, a madzagjárásnak megfelelő felső rész; 2) szoknya korca, a szoknya ráncait összefoglaló két végén kötős öv (majenak is hallottam, de nem dobiak-
kalóz: a csavargó, szomszédokat járó gyermek.	

tól); 3) a deáksövény függőlegesen fölállított elementomainak (napraforgó kóró, vessző, nád) egy ezekre hosszuknak közepén keresztbe fektetett vastag vesszőből (korc vessző) való heveder.

k o r c o s: tarisznya, szájadéka ráncbahuzással zárható, mint az óra v. pénzeszacskók.

k o t u: kisebb álló piszkos tócsa, (Tisza-Dob.)

pocsolya; kotús viz: rossz, tisztátlan viz. Búd-Sz.-Mihályon 'égetik a kotút' (a nádgyékény tarlóját, bördőjét), persze csak akkor, ha a kotu kiszáradt.

k u s z p i t ó l: beszennyez, bepiskít, babrál. 'Mit kuszpitóloed aszt a falat?'

k u p a k o s: piparezelő, kupak-készítő.

JAKSICS LAJOS.

G ö m ö r m e g y e i e k.

á b á r o l, á b á l l a n y i: szalonnát, hurkát kissé megfőz. á d z á s (népies elbeszélésben olvastam: á g y á s): ágyazás a lóval nyomtatásnál.

ácsárog: agyarog. 'Neki ácsárokodik vminek': mérgesen, keményen neki fog.

ácsong, áncsorog: ácsorog, álldogálással tölti az időt.

á g g á s z t á l: túrót aggaszt.

á g y á b u g y á l: elpáhol, elver.

á l k á p c á: állkapocs.

á n g á r i j á: papfizetés.

a s z t a g: buzakévéből rakott trapéz alakú boglya, míg a s z a l m a mindig: k a z a l.

b á k a ó l: bólint, igenel. B a k ó l a ló a fejével különösen nyárbán a déllőn ivás után.

b á k l i k: 1) botlik; 2) megköti magát, megbicsaklik a ló, az ember.

b á k t á t: ügetve megy.

b á l f á s z: bolondos, pl. balfasz ember. 'Á balfász Krisztusodát te Pěstá, ho ttéhetél málollyat!'

b á l l a ó k á z: ballag.

b á n d z s á l, b á n d z s i: 1) hibás szemű; 2) bamba; 'bandzsalygyerek.'

b á n y á k k e z ű: balkezű.

b á r b o n c á s d i á k: garabonciás.

b é j g á, b é j á: hebegő. 'A bėjgá nyelvű Krisztusod! Beja cigány.'

b e l l e ó: bölcso.

belléget: ringat; a bellót bellegetik.

b e - k ö s z ö n az új pap, mikor az új ekkleziájába beigtatják s az első beszédét tartja.

b e - p i n t í t: berondít, bepiskol.

b i b á s z, b i b á s z t: balfasz;

b i b a s z c i g á n y: balfasz cigány.

b i r g e: pörsenés. 'De birgés á testéd gyerek, mind felszetté a nap á bőröd.'

b i c s k á s: verekedő. 'Bicskás nép ez á hámvái, de nágyon.'

b i l l a ó k á z i k a c s ó n a k: billeg, inog.

b i z s ő r e g a v é r e m: pezseg.

b o j n y í k, b u n y í k: lopó, tolvaj, inkább olyan elzüllött útonálló, a ki ősszel a kukorica közt huzza meg magát. A hamvai népnek ilyen alakja Proksa Miska, a kívül a gyerekeket ijesztgetik.

b o d á k: szegényes kenyércipó.

b o d á s z: bódorog.

b ^a ó b i s k á l: szunyókál.

b ^a ó k o l: evés után lelebókol: lekönyököl az asztalra, úgy alszik.

b o r z á g: földi bodza.

bolond gombá: nem ehető
gomba.
bolyga^ó: bohó, bolondka.
bolya^ó: gyümölcs, csak gyer-
mekeknek mondják: 'Gyere
lelkém bolya^{ót} ádok.'
bukta: kukoricagombóc avagy
inkább haluska.
buxsi: 1) fej; 'Mutizsd a buk-
sid, hágy keresék benné'; 2)
nagyfejű, bamba; buksi gyerek.
burnyá: burján.
butykászá^ó rúd, a mivel ha-
lászaskor a bokrot verik.
büszke: 1) kevély; 2) kösz-
méte, sohasem ribizli.

(Sajó völgye. Hanva.)

ALBERT JÁNOS.

Baranyamegyeiek.

rohoda, rehóde: lusta.
rémiszt, rémisztő: rémít,
rémítő.
rajom, rajzatom: gyer-
mekem.
rovatos embör: a kinek
sok van a rováson.
ripittyára: darabokra.
sarábúni: alacsony fűvet
kaszálni.
sumagul: kuksul, bambán,
szótlanul ül.
sütet: a mi egy sütetből ki-
kerül, pl. egy sütet kenyér.
sarmallódik: forgolódik va-
laki körül, kerülget.
srágla: saráglya.
si-lány: nyoszolló lány.
tohonya: tunya.

(Ibafa.)

SEBESTYÉN KÁROLY.

Kunságiak.

kapadozik: fejlődik, legénnyé
lesz, legénykedik.
korhel: lusta, hanyag.
kurgat: siettet, sürget.
koty-fity: semmi, számba sem
jövő; 'koty-fity ez nekem': ez
nekem semmi sem.

büdi boszor, büdi boszor-
kány: gúnynév.
cibëre: savanyú leves; korpa-
cibere.
cibe: csibe.
cikrá: szikra.
cocó: ló gyermeknyelven.
condrá: ringy-rongy gúnya.
cók-m^aók: holmi. 'Vidd to-
vébb a cók^aókat.'
cilindër: üveg, flaska.
colonk. 'De colonk vagy':
rangasz, a kin úgy áll a ruha,
mintha vasszállával hányták
volna rá.

taják, talák: kalaháj.
tűszkü: tűzkő.
tity-toty, tüm-tüm: jó tehe-
tellen ember.
törek: ólmos eső.
üstöllést: azonnal.
üszénk: a mit már nem esz-
nek meg a tarlón az ökrök.
üzlêni: üzni valamely foglal-
kozást. 'A marhakeresködést
is üzlête.'
ustor: ostor.
vereködik valamire: ver-
gődik valamire.
vedêni: mohón inni, de csak
vizet.
zsiba: liba.
zsurma: morzsa.
zsübrög: bizserég.

köce: kurta kis kabát, de in-
kább téli rövid kis kabát.
kucsorodik: leül. 'Kucsorod-
jék már le': üljön már le.
kuferces: ropogós csárdás.
'Húzzik rá kend egy jó ku-
fercest.'

kisasszonyom: gazdasszonyom. A gazda emberek cseledjei hívják asszonyukat így.
 kecsily: csekély.
 kecmerkedik: készülődik valahonnan.
 kizsés: készlet, fölszerelés.
 kojtól: füstöl (pipából).
 líbigóga: egy szál deszkából készült hinta.
 maszatos, moszatos: már pityókás, vagy még pityókás az italtól.

megpőr: megszid, leszid, szép szóval.
 megkén: megver.
 megögyeledik: megbolondul, megőrül.
 oda van kavillóba: csavarog.
 oda vert az eső bennünket:
 oda szorított az eső.
 putina: hátulgomboló nadrág.
 pendri, póre: fürge, ügyes.
 pirinnyó: parányi.
 pizmog: babrál valamivel, vagy valamin.

(Kisűjszállás.)

STROMP JÓZSEF.

N é p d a l o k.

1.

Mindén világ ablakára
 Felsütött a napsugára,
 Én isteném, mi az aka,
 Hogy az évre nem süt saha?
 De az évre hogy is sütné,
 Bú ebédem, bú vacsorám,
 Búval töltém minden órám!

2.

Ha meghalak, meghagyam,
 Testamentumba iram,
 Hogy hat leginy vigyén ki
 Szeretöm kisirjén ki.
 Siram kővire azt írják:
 Itt nyugszik egy gyöngy virág,
 Kit elhagyott a világ.

3.

A templomra sütött a nap,
 Elharangoztatott a pap,
 Mégyén, mégyén könyörögni,
 Elfelejtett könyvet vinni,
 Barna kis lányt megeskétni!
 (Hunyad m. Lozsád.)

KOLUMBÁN SAMU.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XX. kötet.

1891. JULIUS 15.

VII. füzet.

ÖSSZEHASONLÍTÁS ÉS NYELVTÖRTÉNET.

Bottal verebet vadászni, fakéssel kenyeret szeletelni, eben szántani bajos dolog, nehéz munka. Pedig a nyelvbuvár vajmi sokszor jut olyan helyzetbe, hogy emilyen fakéssel kenyér szeletelő munkát kell végeznie. Vegyük pl. az Ehrenfeld codex *lewzat*, *levzat* s a Németújvári Glosszák *lewsag*, *leubezes* szavát; az első háromról csak annyit tudunk, hogy „scandalum”, az utolsóról pedig, hogy „scurra, leccator” a jelentése, se több, se kevesebb. Eredetét teljes homály fedi s a szófejtő még arra nézve se jöhet tisztába magával, hazai szó-e, vagy pedig jövevény. Hasonló rejtvények a Bécsi codex *észfēc*: „aquilo, auster”, továbbá *venèrec*: „potus”, Gyöngyösi „uszován” festett ló, Faludi *nyassán-perjén* szava sat. sat. Jó szerencse, ha egy-egy ilyen találós mesére, a mi azonban csak ritkábban esik meg, a nyelvtörténet egy vékonyka fénysugárt vet, a mely a kutatót, ha különben elég szemes, eljuttatja törekvése céljához, a rejtvény megfejtéséhez. Így jutott el egyetlen egy adat ujjsmutatása irányát követve Simonyi a *zománc*, Munkácsi a *zamat* eredetének megfejtésére. RADVÁNSZKY „Magyar családélet és háztartás” című művében (II.57) imez adat: „egy zomalczos keowes ezüst eő” kezébe adta Simonyinak a rejtvény kulcsát, hogy tudniillik *zománc* szavunk nem egyéb, mint kfném. *smalz* == francia *émaïl* szónak magyarosult másolata (Nyr. X. 98—101). Munkácsi a Nyelvör VIII. kötetének 180. lapján e szólásra találván: „A kő borának zamakja nincs”, egyéb mozzanatok kellő figyelembe vételével rájött, hogy *zamat* szavunknak az idézett *zamak* az eredetibb alakja s hogy ez is mint a *zománc* egy német szónak, a kfném. *smalc*-nak megmagyarosodott változata.

Szopora számú az olyan eset is, hogy a szófejtőnek több adat áll rendelkezésére, de ezek oly természetűek, hogy egyik a másikat lerontja, s a kutató habozva áll, melyikének adjon hitelt; s e habozása mindaddig tart, valamíg egy újabb, napfényre került adat kissébb-nagyobb súlyával egyik részre el nem dönti a kérdést.

Ily habozva álltunk magunk is a *zurándok* eredetének kérdése előtt. ingadozva annak elhatározásában, szláv, vagy oláh kölcsönvételnek tartjuk-e eme szavunkat (Nyr. XIX. 385—389); s Ásbóth Oszkár-nak egy fölvilágosító adata, mely a mi figyelmünket kikerülte (Nyr. XIX. 471), a szlávtság javára döntötte el a kérdést.

BUDENZ József a 'Magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegye-zések' című dolgozatában (NyKözl. VI. 411) egy töröl hajtottaknak állítja eme szavainkat: *tanul, tanít, tanó* (tanú), *tanakodik*, a melyek-nek a rokon nyelvekbeli megfelelő szók vallomása alapján eredeti-bb 'megismerni' jelentésük van. VÁMBÉRY Ármin 'Magyar és török-tatár szóegye-zéseiben' (NyKözl. VIII. 177. 178) a *tanu* és *tanakodni* szóknak eredeti voltát elvitatja s mindakettőt török kölcsönvételnek, amazt a *tanuk*: 'tanúság', emezt a *danışmak*: 'tanácskozni' képmásának állítja. Budenz ugyan csak a NyKözl. X. kötetében fentelbi nézetét akként módosítja, hogy a *tanu* szónak török eredetét elismeri (129.), a *tanakodni* s *danışmak* egyezést azonban csak látszatosnak mondja s *tanakodik* szavunknak eredetiségét föntartja. Legutóbb a MUSzótárban a Szóegye-zésekkel ellentétben, a hol a *tanul* igét 'megismerni' jelentésti szókkal rokonítja, e véleményétől eltér s oly rokonnyelvekbeli szókkal mondja egységesnek, a melyek-nek eredeti jelentésük 'szokni' s még eredetibb 'állani'. Fejtegetése végén pedig ezeket mondja: 'Minthogy a magy. *tanul* igének jó okkal oly kiinduló alapját állítottuk, mely 'látni, ismerni, tudni'-féle igefogalomtól távol esik, most a *tanú* (*tanó*) 'testis' szót már nem tarthatjuk hozzá tartozónak; valószínű, hogy ez kölcsönképen a törökségből került. Ugyanez okból elmaradt most az egyeztetett ugor szókból *tanács* és *tanakodni*; ez utóbbit amúgyis csak Szabó Dávid hozza föl először ily magyarázattal 'tanácskozni, gyanakodni' (MUSzót. 179).

Látnivaló, hogy szónyomozó nyelvészünk e nézetváltoztatá-sának főoka abban rejlik, hogy a *tanul* cselekvésszónak 'megismer' jelentését nyelvünkben föl nem fődözhetne s hogy a *tanakodik* szót talán Baróti gyártmányának tartotta. Nézzük, mit szól hozzá a nyelvtörténet, a melybe eddigelé a MUSzótár szerzőjének nem volt alkalma bepillantani, de a melynek most már tisztán megérthet-jük vallomását, helyesli-e eme nézetváltoztatást, vagy talán korábbi, első véleményének ad igazat.

A MUSzótár azt mondja, hogy a *tanul* cselekvésszónak ki-mutatott 'állni, megszokni' jelentésétől távol áll, más szóval egybe nem fér vele a 'megismer' fogalom. Mit válaszol erre a nyelvtörténet?

„Parancsola, hog' Mardocheushoz menne es még-tanolna ő töllő, mire tenné ezt (BécsiC. 57). Halgassaatok es tanwllyatok meg az kegyelmes wr istennek hozyanak valo nagy zerelmes yrgal-massagat (ÉrdyC. 343). Az földet az ellenség megtanulta volna: ager hostibus cognitus (Decsi: SallJ. 41). Sejdi-passa Tömösvár-hoz akar jöni megtanulván immár Erdélynek csínját-bínját (Réd-Tem. 158). Soha ki nem tanulhattam senkitől ellenem való haragjának okát (Matkó: BCsák. 12b). Glóbits azon helységnek régen kitanulta gyengeségét (RákF: Lev. I.604). Könnyen lehet ez alatt kitanulni Kolozsvárnak állapotját (II.135). A jesoviták-nak nagy dologban forog dolgok, informálok Nagyságodat, ha kitanulhatom (Bercs: Lev. 90). Abban fejünket ne törjük, hogy annak a fának, mellyből a barked faragák, minéműségét az írásból ki-tanullyuk' (Moln: JÉpül. 66) sat. sat.

A *tanú* szót azért zárja ki a MUSzótár a *tanul* rokonságából, mert a *testis* jelentés az *ismer* fogalmon alapszik, mely a *tanul*-nak újabban kimutatott eredetibb *szokik*, áll' jelentésével egybe nem fér, más szóval a *tanul*-nak valamint nincs meg *cognosco*, úgy nincs meg *testor* jelentése sem. A Nyelvtörténet erre így válaszol: „Semmit nem felel mende ezekre, mellyeket ezek te ellened tanolnac: nihil respondes ad ea quae isti adversum te testificantur (MünchC. 66). Bizonába tanolhatoc, mert keduelittec tū afaitocnac műuelkedeteket: profecto testificamini quod consentitis operibus patrum vestrorum (MünchC. 138). Erezied ötten afamnac hazaba, mert vadnac őt afamfiai, hog' tanolton azocnac es ők ne iöyenece ide e getrelmnece helere: mittas eum in domum patris mei, habeo enim quinque fratres, ut testentur illis ne et ipsi veniant in locum hunc tormentorum (MünchC. 150). Ki mellett latot es hallot azt tanolha es ő tanosagat senki nem vézi: qui quod vidit et audivit, hoc testatur et testimonium ejus nemo accipit (MünchC. 174). Papok feiedelme monda neki: Semmit nem felel ezekre, kiket ezek ellened tanolnak (DöbrC. 436). Kenra vytetel, Pylatosnak adanak, hamysan read tanulanak (GömC. 45). Hamis tanolság, káromlás és egyéb efféle számtalan bűnök származnak ki belőle' (Tel: Evang. II.31). •

De nem csak a *tanul*, hanem a *tanú*-nak *tanúság* származéka is egyesíti magában a két: a) testimonium és b) studium, doctrina jelentést: „Ez vala Isrlben az adasnak tanosaga': testimonium cessionis (BécsiC. 9) sat. „Nem azt mondya, mert zent yrasnak oluassasa neky nem kellene, de tanusagnak gondjarol

(cura discendi) se vonna mendent (EhrC. 109). Intuen ötet, hagi Napoliban küldeneie a közönsegős tanusag helire (DebrC. 204). Mykoron meegh nyolcz eztendős volna, adaak tanwsagra (ÉrdyC. 636). Annas kezdé vronkat kerdezni, minemw tanosagra tanította volna a nepet (WeszprC. 72). Az ffariseosoknak gonoz tanwsagokrol zolt hwnyek: dixerit a doctrina phariseorum (JordC. 405). Ebben a rövid órában mind a kettőre nem terjeszthettyük tanúságunkat' (Pázm: Préd. 14) sat.

A föntebbiekhez csatlakozik a gyanuba vett *tanakodik* is s szavát ekkép hallatja: „Eluegeze Judas, hogy öteth az sidoknak el arulnaia, miért tugia vala, hagi ymmaron halalara tanakottanak volna (WeszprC. 12). A sidoc égbe tanakottac vala, hog valaki ötet Xsnac vallana, a sinagoga kfuól lenne (MünehC. 189). Christust, kit Messiásnak ismérnec vala, őszve tanakodván királlyá akarác tenni (Zvon: Post. I.556). Reá tanakodtanak és utánna vetették a tselt az ő ellenségi' (GKat: Válts. II.224).

A nyelvtörténet vallomása tehát az, hogy *tanul, tanú, tanakodik* egyesítik magukban a „cognoscere, cognitum habere, scire (studium, doctrina), testari, consultare“ fogalmakat s így egy fő sarjadékainak bizonyulnak be.

SZARVAS GÁBOR.

HANGSULY ÉS SZÓREND.

A Magyar Nyelvőr mult évi XIX. kötetében e cím alatt egy értekezést közöltünk, melyben több kérdésre adósak maradtunk a felelettel. E tartozásunkat akarjuk most leróni.

Kezdjük mindjárt azzal a kérdéssel, hogy mi indított bennünket az értekezés írására. Kétségben lévén néha az iránt, hogy mely rendben kellene valamely mondat szavainak egymás után következniök, biztos útmutatót akartunk magunknak szerezni egy lehetőleg kevés szakaszból álló törvény képeben, melyet olyanok szabtak meg, a kik jobban értenek a dologhoz. Körülnéztünk tehát s elolvastunk néhány tudományos munkát, mely a magyar szórend törvényeinek megállapítását tűzte ki tárgyául. Fáradozásunk gyümölcse ez a tanulság volt, melyet itt egyes nyilatkozatok képeben akarunk bemutatni.

Valaki: Melyiknek húztad ki a fogát? Orvos: Ezét kihúztam. Brassai: Tót annak még a zúzája is, a ki ily rútul vét a magyar szórend ellen. Rég megmondtam már s megmondta

Fogarasi is, hogy az akcentuált szónak,illetőleg szólamnak, ha az nem maga az ige, közvetlen az ige előtt kell állania. (Mint ebben is: **Rég** megmondtam már?) Hisz azért nevezem én a hangsúlyt a szórend kulcsának. Az a maga csókolni való mondata, kedves doktor uram, csak így van helyesen mondva: **Ezét** húztam ki. Egy magyar paraszt: Mondotta ugyan a kovács, hogy mit fizetek, kihúzza a fogamat. De magamnál szamarabb embernek csak nem hagyom kihúzni a fogamat. Hát ha úgy járnék, mint egykor az uraság csősze, a kinek valami cigány kihúzta ugyan a fogát, de utánna úgy megdagadt a képe és az egész feje, hogy ötöd napra a föld alá tették. Mondhatná ő aztán, hogy **ezét** kihúztam, **ezét** kihúztam, meg **ezét** kihúztam, semmi baj nem történt... Simonyi: Szőrendi szór-szálhasogatást űz, a ki tagadni meri, hogy **ezét** kihúztam' nincs helyesen mondva. (Azt, hogy a Brassai kárhoztatta esetben is helyesen-e vagy nem, bölcsen elhallgatja.) Joannovics: **„Ezét** kihúztam' helyesen van mondva, mert e helyett áll: *ezét* is kihúztam'. Az *is*-nek nyomosító hatása van (valamint a fecskének tavaszhozó hatása ?), melynél fogva az előtte álló fogalmat természet szerint nyomatossá teszi, úgy hogy nem szorul igejelölte nyomatékra vagy főnyomatékra, azaz arra, hogy az ige, ha van neki, hátra vesse határozóját. Minthogy a természet szerint nyomatos fogalmak, a milyenek *is*-kapcsolta fogalmakon kívül még az effélék: *minden, valamennyi, mindenütt, mindig, tüstént, bizonyosan, hihetőleg, alkalmasint, leginkább, váihatatlannul* sat. nem vesznek föl igejelölte nyomatékot, tehát hamis a Brassai törvénye, mely szerint a magyar elrakásnak a hangsúly volna a kulcsa, mert a szók rendét első sorban nyelvtani értékük határozza meg. Brassai: Mi legyen az a nyelvtani érték, nem tudom, s megvagyok győződve, hogy maga Joannovics se tudja; de annyi bizonyos, hogy természet szerint vagy minden szó nyomatos vagy egy sem. Az igemellék az ígéről veszi el magára az akcentust. Ebben a mondatban: **„Ilka zongoráz'** az ige van akcentuálva. Nos hát elvételtem az ígétől az akcentusát *szépen* mellékel s a mondat így alakul: **„Ilka szépen** zongoráz'. Az igemelléktől megint elvételtem az akcentust *nagyon* határozóval: **„Ilka nagyon** szépen zongoráz'. *Szépen* az ige rovasára, *nagyon* a *szépen* rovasára kapja az akcentust. Ugyanez áll a *húztam* *kihúztam'* s *ezét* *kihúztam'* mondatokról is. *Ki* az ige rovasára, *ezét* a *ki* rovasára kapja az akcentust. Joannovics: Hát már az *ezét ki* is szólam? Csókolni való biz ez is.

A tanulság tehát röviden abból állott, hogy **„ezét** húztam

ki' is helyes, **„ezét** kihúztam' is helyes — a maga helyén. De a mit meg akartunk tudni, azt, hogy mikor van helyén az egyik, mikor a másik, nem tudtuk meg. Ekkor gondolkozni kezdtünk a helyesség ismertető jelei felől s csakhamar észrevettük, hogy a föladat azonnal meg volna oldva, ha sikerülne, mint Brassai mondja, a fenéken ülő logikát kimutatnunk. Így állítottuk föl tehát a kérdést: Miféle műveletet végez értelmünk, mikor ezt mondjuk: **„ezét** húztam ki' s miféle, mikor ezt: **„ezét** kihúztam'? A felelet nem volt nehéz. Az egyik esetben kirekesztésnek, a másikban összefoglalásnak nevezhető az értelem művelete. Mikor azt mondom, hogy **„ezét** húztam ki', akkor kirekesztem a másik vagy a többi beteget; ellenben mikor azt mondom, hogy **„ezét** kihúztam', akkor hozzáfoglalom az egyik beteget a másikhoz vagy a többihez, avagy összefoglalom őket.

Kirekesztés és összefoglalás annyira ellenkező s oly fontos műveletei az értelemnek, hogy érdemes őket a beszédben is megkülönböztetni. Mivel különböztetjük meg őket? Különböző hangsúllyal? Nem. A hangsúly mind a két mondatban egyenlő erejű s ugyanazon szóra esik. A különbséget a különböző szórend tünteti ki. Ha ez áll, akkor nem állhat Brassai törvénye, hogy a szórendnek a hangsúly volna a kulcsa, mert e törvénynek nincs semmi értelme, mihelyt valaki kimutatja, hogy ugyanazon hangsúly mellett teljesen ellenkező is lehet a szórend. Ezt kétségkívül kimutatta Joannovics, de a „természet szerint nyomatos fogalmak' kategóriájának föllállításával nem okolja meg a szórend különbségét, sőt oly hihetetlen dolgot mond, hogy nem csoda, ha Brassai még mindig jobbnak tartja a maga törvényét. Mi tehát kulcsa a szórendnek? A logikai funkció, melyet a magyar paraszt csak érez, bár oly tisztán, hogy se meg nem akad, se meg nem botlik beszédében, ha e kifejezésekben kell választania: **„ezét** húztam ki', vagy **„ezét** kihúztam'; de a mely funkciót a tudósnak ismernie is kell, ha a szórend különbségének okát akarja adni.

Az értelem e két műveletének, a kirekesztésnek és összefoglalásnak megvilágosítása már magában is elégséges lett volna annak a szórendbeli különbségnek megmagyarázására, mely úgy látszik főoka volt a Joannovics és Brassai közt kiütött tollharcnak. Lássuk, miképen.

A kirekesztés művelete kétféle: vagy kirekesztünk valamivel (a), vagy kirekesztünk valamit (b). Mind a kirekesztő (a), mind a kirekesztett (b) fogalmat erősebben hangoztatva elébe tesszük az igének, úgy hogy határozója, melyhez különben szorosabb kötelék

fűzné, hangsulya vesztetten az ige mögé kénytelen vonulni. Miben áll a batározó és ige köteleke, arról később fogunk beszélni, egyelőre csak az olvasó érzésére hivatkozva állítjuk, hogy az efféle mondatokban: „a csikó *zabot* eszik, én *katona* vagyok, Péter *haza* ment, a madár *elrepült*, ma *vendég* érkezik, Krisztus testéből *véres veríték* származott“, a dőlt szedésű fogalmakat szorosabb kötelek fűzi a szórt szedésű igéhez, mint a folyó szedésű fogalmakat, még akkor is, ha így hangoztatjuk őket: „a **csikó** eszik zabot, **én** vagyok katona, **Péter** ment haza, **ma** érkezik vendég, **Krisztus** testéből származott véres veríték“. De ha így hangoztatjuk őket, ki ne érezné akkor már a kirekesztés műveletét, még pedig annak (a) módját? A kirekesztés (b) módja szerint így rekesztjük ki ugyanazon fogalmakat, melyekkel az (a) mód szerint másokat rekesztettünk ki: „**nem** a csikó eszik zabot, **nem** én vagyok katona, **nem** Péter ment haza, **nem** ma érkezik vendég, **nem** Krisztus testéből származott véres veríték“. Ha ezeket a kifejezéseket: „nem a csikó, nem én, nem Péter, nem ma, nem Krisztus testéből“ szólamoknak, azaz több szóból álló egy-egy fogalomnak tekintjük, mint ezeket: „szegény legény, szép kikelet, az asztal lába, boros hordó“ sat. akkor világos előttünk a tétel, hogy mind a kirekesztő mind a kirekesztett fogalmat erősebben hangoztatva elébe tesszük az igének. „Nem a csikó“ három szó ugyan, de az értelemre nézve csak egy fogalom, melynek a beszédben csak egy akcentusa lehet. Ezt nem mi állítjuk, hanem mindenki elismeri. Pl. Brassai egyenesen jelzőnek, sőt „mindig csak jelzőnek“ nevezi a *nem* szócskát (A magyar mondatról III. 391. l.). Ez egyfelől azt akarja jelenteni, hogy a *nem* szócska az által a tagadott szóval egy fogalmat, azaz szólamot alkot s ennyiben mi is egyetértünk Brassaival; másfelől azt, hogy e szólam akcentusa mindig a *nem* szócskára esnék, a mit tagadnunk kell. Az akcentus a beszélő céljához képest bármely szavára eshetik a szólamnak. Pl. „Nem a csikó eszik zabot“ (hanem e csikó), „nem a **csikó** eszik zabot“ (hanem a **borju**). Nem az a szólamnak ismertető jele, hogy az akcentus az u. n. jelzőre vagy a birtokosra, vagy a szólam első szavára esik, hanem az, hogy az egész szólamnak csak egy akcentusa van, akármely szóra essék az. Ebben a szólamban: „a szép kikelet“ *szép* a jelző, de azért a *kikelet*-et is hangsúlyozhatom, mint ebben: A virágnak megtiltani nem lehet, hogy ne nyiljék, ha jön a szép *kikelet*. Ebben a szólamban: „a nemzet ébredése“ a *nemzet* a birtokos, de azért a bir-

tokot is hangsúlyozhatom, mint ebben: A nemzet *ébredésére* a nemzet *cselekvése* következék.

Minthogy a kirekesztésnek mind a két módja erősebb hangsúllyal jár; minthogy a kirekesztés talán gyakrabban művelete is az értelemnek, mint az összefoglalás; minthogy az iskolában is azt tanítják, hogy a hangsúlyos szó vagy szólam közvetlenül elébe teendő az igének: ez az oka, hogy némelyek, a kik nem az anyatejjel szitták magukba a magyar nyelvet, vagy a kiknek fejét megzavarta a tudomány, vagy a kik legalább költői szabadsággal akarnak élni, a kirekesztés ismertető jelével azonosítják az erősebb hangsúlyt s így beszélnek vagy írnak: „a reform az **összes** állami hivatalnokokra terjed ki” (e helyett: kiterjed), „**azonnal** ment el” (e helyett: elment), „**tetőtől-talpig** vizsgáltam meg” (e h. megvizsgáltam), „**gyökerestül** akarja kitépni” (e h. ki akarja tépni), „a nyálfolyás majdnem **állandóan** van jelen” (e h. jelen van), „ezóta francia és angol orvosok ezen kimenetelt **gyakran** írták le” (e h. leírták), „erre **nyomban** ütött ki a járvány” (e h. kiütött), „**szőröstül-bőröstül** ette meg” (e h. megette), „a **fülben** is van kóros elváltozás jelen” (e h. a **fülben** is kóros elváltozás van jelen), „a **tapasztalat** is látszik ezen feltevést támogatni” (e h. a **tapasztalat** is támogatni látszik ezen feltevést), „**kiért** az örök üdvösséget **ezerszer** adnám én oda” (e h. **ezerszer** oda adnám én), „a csekély anyagvesztéség **minden** változás nélkül áll fenn” (e h. fennáll).

Minden ép magyar fül érzi, hogy e mondatokban hibásan kerül a határozó az ige mögé. Mi óvjon meg bennünket e hiba elkövetésétől, ha érzésünk gyöngébb vagy meg van zavarva. Talán a Brassai törvénye? Hisz ez egyenesen követeli, szentesíti e hibát. Avagy a Joannovics törvénye, hogy a természet szerint nyomatos fogalmak nem fogadnak el igejelezte nyomatékot? Mely fogalmat tartunk természet szerint nyomatosnak, ha világosan érezzük, hogy bármely szó hangsúlyos is, hangsúlytalan is lehet a beszéd céljaihoz képest; ha egyetértünk Brassaival arra nézve, hogy a magyarban nincs szóbeli hangsúly; ha még azt sem engedjük meg, a mit Brassai úgy látszik meg akar engedni, hogy csak a kérdő szócskákon kívül nincs szóbeli hangsúly? (I. Nyr. XVIII.346.) Ezek is csak mint kérdő szócskák, de nem mint szócskák hangsúlyosak s a mondat egyéb céljaihoz képest — pl. mint relatív névmások — hangsúlytalanok is lehetnek. De biztosan megóv e hibától bennünket annak tudása, hogy az erősebb hangsúly nem csupán kirekesztés, hanem összefoglalás műveletének is jele. Mikor

azt mondom, hogy **Péter** ment haza, akkor kirekesztem Jánost, Mihályt, Istvánt, szóval **nem Pétert**. Ellenben mikor azt mondom, hogy **Péter** haza ment, (**János** haza ment, **Mihály** haza ment), **minden** vendég haza ment), akkor hozzáfoglalom Pétert Jánoshoz, Mihályhoz, Istvánhoz, szóval a többihez. Hasonlóképen, mikor azt mondom, hogy **A reform a z összes** állami hivatalnokokra kiterjed, akkor nem rekesztem ki a némely, a néhány, a száz, szóval a **nem összes** hivatalnokokat, hanem hozzájuk foglalom a többit, összefoglalom őket a többivel. Mikor pedig azt mondom, hogy **azonnal** elment, eszem ágában sincs kirekeszteni a **nem azonnal**. Az *azonnal* azon szók közé tartozik, melyeknek, mint mondani szokás, van ellenkezőjük a nyelvben. Ilyenek: jó—rossz, igaz—hamis, boldog—boldogtalan, egyenes—görbe, képes—képtelen, fehér—fekete, sötét—világos, test—lélek, egészség—betegség, előre—hátra, föl—alá, ki—be, ez—az, itt—ott, ezennel—azonnal sat. A **nem azonnal**, melyet kirekeszthetnék, tehát csak az *ezennel* lehetne. De lehet-e csak gondolnom is az *ezennel* kirekesztésére, ha az *azonnal* helyébe téve azt, ugyanazt mondom. **Ezennel** elment ugyanazt jelenti, a mit az **azonnal** elment. Vö. **Ezennel** itt terem, (Faludi 660.) **ha fegyverem vóna, ezennel** megölnélek tégedet, **ezennel** ki kell innen mennetek (NySz. **Ezennel** alatt). Mikor tehát azt mondom, hogy **azonnal** elment, nem rekesztek ki semmit, de valaminek a kissebb mértékéhez, módjához, számához, mennyiségéhez hozzáadok, hozzáfoglalom valamit, még pedig annyit, hogy a mérték teljes, egész legyen.

Hogyha most azt kérdené valaki, miért nem mondhatjuk hát az **azonnal** elment példájára, hogy **ritkán** megszólította, **legkevésebbé** pártját fogta, **nehezen** ott van, **bajosan** visszajött, **alig** megérkezett sat. nem azt fogjuk felelni, hogy azért, mert a hangsúly a szórendnek kulcsa, sem azt, hogy a *ritkán*, *legkevésebbé*, *nehezen* sat természet ellen nyomatos fogalmak, hanem azt, hogy e kifejezésekben kirekesztés az értelem művelete. Ha pedig azt kérdené, miért mondhatjuk

így is: meg

Beh **szépen** leirta azt a jelenetet.

Jól megtanulta.

A **pogány** megszánna szegény
Jóka sorsát, — azaz a pogány
is. (Arany, A Jóka ördöge III. r.)

így is:

Ma **szépen** írta le a fogalmaz-
ványt.

Jól tanulta meg.

A **pogány** szánna meg szegény
Jóka sorsát — azaz csak a
pogány.

Az **anya** hasából kilopnák a csikót — azaz még onnan is. (Arany, A nagy-idai cigányok, I. ének 29. v.)

Még fülében kongott a harang Imrének, mely az **anya** mellé **apját** elkísérte. (Arany, Az első lopás 4. vers.)

Őszre kelvén **gazzal, kóróval** befedte, — azaz talán egyébbel is pl. szalmával. (Arany, Az első lopás 6. v.)

Hónaponként be szokott állani — azaz minden hónapban.

Ez a világ **kígyót-békát** rám kiált.

Az **istállóból** lopta ki a csikót — azaz nem máshonnan.

Mely az **anya** mellé **apját** kísérte el — azaz nem bátyját, nem öccsét sat.

Gazzal fedte be — azaz egyébbel nem.

Hónaponként szokott beállani — azaz nem esztendőnként, hetenként, naponként sat.

Egy **kígyót** dobott rám.

akkor nem azt fogjuk felelni, hogy azért, mert a *szépen, jól, pogány, hónaponként* sat. 'kettős természetű vagy ingadozó fogalmak,' azaz majd 'természet szerint nyomatos', majd 'rend szerint nem nyomatos fogalmak'; hanem azt, hogy egyszer összefoglalás, másszor kirekesztés az értelem művelete, épen úgy, mint ebben: *'ezét kihúztam'* s *'ezét'* húztam ki.

De ha az értelem e két ellenkező műveletének kimutatása, fogja mondani némely olvasó, elégséges lett volna a vita fő okának elhárítására, mért nem elégedtünk meg ennyivel, minek jártuk be Toronyát-Baranyát, minek hordtunk össze tücsköt-bogarat, azaz oly szokat, melyeket mai napság csak a Nyelvtörténeti szótár vagy az se ismer, ha csak egy-két lépésnyire voltunk a céltől, ha néhány közönséges szóval is megmondhattuk volna, a mit mondani akartunk?

Igaz, hogy közel voltunk a célhoz, de a mikor útra keltünk, mégse láttuk azt ily világosan, nem általúton, hanem az indukció kerülő útján kellett feleje közelednünk. Azért ha csakugyan megközelítettük a célt s nem jutottunk valami útvesztőbe, bizvást számíthatunk az olvasó elnézésére, kivált ha még azt is kimutatnók, hogy a bogaraknak, melyeket csavargásunk közben összefogdostunk, mégis lehet valami hasznát venni. De foglalozzunk előbb egy más kérdéssel.

KICSKA EMIL.

ROKONÉRTelmi SZÓK.

Ás (áskál). Túr (dur, durkál, turkál). Váj (áj, vájkál).

Ás: Én ástam le az állófát, más köti hozzá a lovát (Nyr. II.190). Szemedet kiássa sárga lábu holló (Göcs: Népd. 18). Nehéz az agyagot ásni (Erd: Közm. 4). Magunk áskálunk veszedelmet alájunk (Fal. 33). Könnyű módon pénzhez jutni: ásni onnan, hová nem tett (Ar: A baj). Ember a fogával ás magának vermet (Erd: Közm. 69). Ne áss mélyen, mert beletörik az ásód (Kriza 376).

Túr: Huzd rá cigány, disznót adok, nem turja föl az udvarod (Nyr. VI.185). Turkáljon a kinek tetszik aranyért (Kriza 299). Ez se turja már orrával az eget (Nyr. XVIII.330). Dur a disznó, ha gyepe nem mehet (Nyr. II.479). Mint a sáskák feltur-tuk kilenc falu határát (ArGyul. II.215). Szeme düledt, taréja kék s veres tajtékot turva összetekerül (Tompá: Sárkányt). A zsellér is kiturja az orrát (Nyr. IV.287). Ő meg engem a házából könnyen kidurna (Kál. 186). Turkál a becsületes emberben mint a jóllakott disznó a makkban (Ball: Péld. 428). Kurkál: kotor (Nyr. III.182).

Váj: A sasok ájják ki a szemét (Nyr. XVII.41). Alig tudta adósságát rajta megvájni (XV.371). Alul vájd, alul veszed hasznát (IV.96). Éhes disznó moslékos cseberbe is beleváj (IV.144). Sok csepp követ váj (Ball: Péld. 74). Könnyűig váj a zacskóba (Kriza 179). Félelem és bánat kezdte szívét vájni (Ar: Buda h. X). Ha valamivel vájok, meglátszik a kezem szennye rajta (Nyr. VIII.462). Vájkál (XIX.336).

Földbe hatol, leválaszt belőle darabokat, kiemeli és továbbhányja.

Ás a földbe ki- vagy bejuttatást közlet és arravaló szerszáma az ásó egy nyeles, alul hegyesedő vaslemez; ez emberi erővel a földbe mélyed és a nagyságához mértén lehasított szeletet másfelé szórja; a munka a kívántuk területen és mélységig ismétlődik s az így támadt mélyedés alkalmas az elhelyezésre, illetve az alján lévő könnyű szerrel kivehető. A földbe helyezés (elásás) a tárgynak környezetére vagy viszont kifejtteni szokott káros hatásnak veszi elejét. Tetem vagy dög eltakarítása a levegőt megfertőzéstől, verembe gyűjtés a termést romlástól óvja meg, egyéb holmi elásva biztonságba jut. Egy neme a behelyezésnek, a mely a földet nem eltartásra szánt helynek, hanem olybá veszi.

mint a támaszkodás kész alapját és a tárgyat végével beleállítva, a körültrapadó fövény magához erősíti és függélyes állásban fönn-tartja. Ha az ágashól jókorát besülyesztek és körülhantolom, úgy egyenesen fölfelé áll és terhet is elbír. Másrészt á s a kutatás szolgálatába szegődik, a mikor arra fejez, hogy a földben levőnek tudott vagy gondolt dologhoz férközzék. Azt mondjuk: kincset á s és értjük rajta: hasítja a földet, hogy ráakadjon. Röviden az ásás oly ásóval történő emberi munka, mely a földet, egy helyen lefelé haladva, nagyobb távolságig megmélyíti a végből, hogy oda betegyen vagy onnan kivegyen valamit. Az okozta kiöblösödés, a ki- vagy bejuttatás követeléséhez alkalmazkodva, állandó vagy ideiglenes. Ha a kijuttatás arra szorítkozik, hogy a homokká szét-esett földet szállítsa el, az ásás folytán árkossá vált hely úgy marad. Ha pedig a bejuttatás nem tőlem, a ki ásott, ered, hanem várom, számítok rá vagy fölteszem, hogy a belévaló később és másképp jut bele, ilyenkor az akadálytalan bejutást támogató ásásnak csak úgy lehet foganatja, ha a hely állandóan betömetlen marad. A tengerpart mentén gödröket ásnak, hová a dagály alkalmával kicsapott víz sója lerakodik; ásom a kutat, a víz fölszívárog; a barázdált szántóföld, útmenti árok fölfogja, összegyűjti és elvezeti az esővizet. Ha azonban a nyitva hagyás nem föltétlenül kívánatos, rendszerint akkor, a mikor az ásást nyomban juttatás követi, még pedig rendesen egy személytől végrehajtva, a lerakás vagy fölhuzás végzetével az üreg ismét bevermelésre kerül.

A vájás, minthogy emberen kívül állat sőt élettelen dolog is lehet okozója, nem követ egységes célt; tetszés szerinti irányt választhat, minden alkalmasnak kínákozó szerrel, sokszor természetadta módon él és munkájának tárgya bármi, ha eléggé vastag és nem renden fölül kemény. Folyamatja, a mennyiben a környületek szerint váltakozó jelenségekből módunkban van megállapítani, ez: Valamely szer a testbe furódik, egy darabot alájaterülve elszakít, vagy meghajtott tenyér módjára közbefogva elcsíp és kizökkent; ilyenképen a merő testből keveset de többször elvon, úgy hogy felszínén vagy belsejében üregszerű támad. Az esőcsepp követ lefelé, téli álomot tartó féreg a földben utat fölfelé, a harkály a fában odut oldalt s a folyó medrét egyszintesen váj. Ez az őrít létesítő jelentés néha ily értelmű módosulást vesz: kész őrít a belékerült idegen holmi kiszedésével megtágít. Vájom a fogaimat: a közöttük lévő hézagokból az ételmaradékot kipiszkalom; kivájja a szemét: a látás műszerét üregéből kiugratja. Minthogy megeshe-

tik, hogy sokféle közt egyet, épen azt, a mire szükségem van, akarom kivenni, tehát addig tapintgatok közte, míg rátalálok; innen váj: belemarkol, kezét ide-odajártatva, fogdos; így vájom a zsebemet akkor is, ha egyéb dolgom sincs.

Túr a táplálékot kereső állat, a midőn szaglászva ide-oda jár s közben orrával egy-egy csomó földet fölhány. A sertésjárta hely legott megismerszik arról, hogy fölszine sűrűn és nem mélyen szaggatott: disznótúrás; a mezőn látható arasznyi halmokat vakond veti föl, a mikor ellenség elöl menekülve utat csap, vagy hirtelen féreg után kap: vakondtúrás. Túr tehát némely állat, a neki való eledel nyomozása közben s minthogy ekkor a természete szerinti jót a rossz közt kiválogatja, ezért mondják emberről is: 'túr az ételben', kelletlenül, fitymálólag piszkál benne. Ha az állat ragadmányejtés végett túr, arra törekszik voltakép, hogy a hozzájutás akadályát eltávolítsa; akár gaz közt rejlő mag, akár pedig földalatti bogár után egerész, ha nyomát érzi, a közbeeső csomót orrával összegyömöszölve el- vagy kitolja és természetesen megbontja ott az elhelyezés régi rendjét. Innen túr, ha a táplálék-szerzésnek híre sincs: fekvő tárgyakat összeveissza hányva, gyűrve, rendjüket megbolygatja. Túr az ember, ha visszás hévből vakon motoz s mindent, a mi keze ügyébe esik, hány-vet s hogy nem tud rátalálni, indulatoskodik. A féktelen de tehetetlen düh jelzője: 'tajtékot túr' és a harag, melynek nincs szava, de hatalma se: 'föltúrta az orrát', innen vevődtek.

Hozzátehetjük még, hogy ásás folytán szabályos, mélyen lefelé nyuló, árok, kút, sír, verem; vájásból kisebbszerű és nem szükségkép szabályos lyuk, odu néven ismert üreg keletkezik; a túrás egyszerre gödröz és halmoz, de csak az észrevevés mértékéig.

Ide valók: *Belez.* 'Hát te csak belezed a kenyeret! Jánoska kibelezte a kenyeret, a haját meg ott hagyta' (Nyr. XIII.192). *Duruszol* (*dürüszöl*): lapáttal felváj. 'Felduruszolja a sárt' (Nyr. VII.42). *Feterész*: váj, tyukokról mondják. 'Ördög vigye el a tyukját, mennyit feterész. A rucafiak a tóba feterésznek' (Nyr. XI.93). *Kosmatol*: váj, keresgél, karmol, kutyaról és macskáról: 'Vajjon mit kosmatol a kutya? Nem tudom, mit kosmatolt a macska' (Nyr. XI.93). *Locsol*: váj, a ruca (Nyr. XI.93). *Vatarász*: váj, vájkál, vakar (Nyr. XIX.336).

Harap (harapdál, harapgat). Rág (rágcsál, rágódik).

Harap: Egy kis harapni való se esik majd rosszul (Nyr. VI.370). Ha ő mar, te is harapjad (Ball: Péld. 292). Az eb a láncon ugathat, de nem haraphat (Ball: Péld. 89). Eb is a követ harapdálja, mikor az embert meg nem marhatja (Ball: Péld. 90). Vess kenyeret az ebnek, megharap érte (Ball: Péld. 91). Meg akarod marni és magad harapod farba (II.31. Matkó). Harap mint a disznó (Dug. I.200).

Rág: Nem lesz fogam, mivel rágnom (Kriza 54). A középet mind kirágta az egér (Göcs: Népd. 90). Szusereg rágódott a tölgyfa asztalon (Ar: T. E. V.). A rossz ember eb módjára ugatással rág (VÉ. II.130). A kutya néha jó kedvéből is rágódik a csonton (Dug. I.58). A szájába se rághattam, hogy minek küldöm s mit hozzon (Nyr. VIII.226). Ne rágd a fülem (Nyr. VIII. 213). Az unalom rág (uo.). Ugy megrágja azt a szegény kenyeret. majd kitörik a két sor foga (Nyr. VIII.517).

Foggal aprít.

A fogak élükkel a közéjük illesztett falathoz vésődnek és kettémetszik: harap. A mögöttük levált és a nyáltól megázódott harapást a nyelv a fogak közé taszítja vissza; ezek újra munkába veszik, hasogatják s a közben hátrakerült, szétváló rakást a nedvesség összefogja; a folyamat néhányszor ismétlődik, míglen az egész az ide-oda vetéstől származó csámcsozással ízekre tépődik: rág. Az így pépessé alakított csomó könnyedén a gyomorba csúszik. Látnivaló, hogy a harapás és rágás a táplálkozás sikerét támogatják és az evésnek nyomós mozzanatai. A kettő mivoltánál fogva ugyanazt, a harapás egyszer, a rágás többször egymásután teszi. A harapás első nyilvánulása a rágásnak s nem követi több, ha a táplálék átalakíttatlanul halad a gyomorba; viszont a rágás sűrűn folytatja azt, a mit a harapás neki juttat; az az eledelből annyit hasít, hogy leférjen, tehát a nyelésen könnyít; ez szétroncsolva az emésztést fokozza; azt az evőszerek, ezt a puha s mindkettőt a lésszerű ételek teszik főlössé; azt a fogak egyedül, ezt a lágyító nyálazás segítségével, még pedig ott az élesre fent metszőfogak, itt a laposabb zápfogak is végzik. Innen van az, hogy harapós a fogak szagató képességének nagy fokát és magát a hajlandóságot is jelzi (a kutya harapós és harap, ámbár ebben is jókora faló ösztön van); rágós ellenben az étel, különösen a hús, ha nem főtt meg jól, szívós és nehezen

aprítható. A harapás voltaképen egészből részt hasít le, az elvált darab ez által még nem változik meg; ha rágásra jut, megsérül és teljesen elveszti épségét.

Rág gondolatának fejleményei: ,szájába rág', apróra elmond; ,jól megrágja a mit beszél', alaposan meggondol; ,ne rágd a fülem', a kelletlen szóbeszéd bánt; rágalmaz: becsületében gyaláz; s minthogy a szapora rágás a legkeményebbet is kikezdi, mondjuk képletesen: ,istenrágó asszony'.

Ide való: *Csetteget*: ,Csettegette, porcogatta a halat a fa tövén' (Nyr. XVIII.44). Vö. Bokát csattant. *Porcogat*: ,A mint ott a róka porcogatta a halat, arra megy a farkas' (Nyr. XVIII.43).

Mar (marcangol, mardos, mardoz). Csíp (csipág, csipdel, csipdés, csipdez, csipeget, csipel, csipked).

Mar: Csak sápadt ábrázata mutatta, hogy szívét bú marja (Nyr. VI.176). Nem vetek neki mást, a giliszta mardozza mindig (Nyr. XVII.46). S ha vaj egy szál buza sarja megmaradt, azt bogár marja (Kriza 167). Irigység mardosá... ha boldogult felebarátja (Tomba: Sülyedés). A farkas minél vénebb, annál maróbb (Erd: Közm. 62). Ugat a félénk eb, de meg nem mar (Ball: Péld. 88). Kit a kigyó megmar, még a gyíktól is fél (Erd: Közm. 132).

Csíp: Bujj a lóba s nem csíp meg a légy (Kriza 175). Addig csipelték, míg csak a dongó el nem szabadult (Nyr. IV.140). Éhesek a libák, hajtsad ki, elcsipágnak egy darabig (Nyr. XV.430). Katonának vittek, erős regulára csiptek (Nyr. VI.480). Hátracsípi a haját; illik az neki (Nyr. XV.522). Megkinál csókkal, piros szamócával, melyet az ujjával csipegetett (Erd: Népd. II.94). Kimentem én a szőlőbe szőlőt csipegetni (Kálm: Szeg. n. I.60). Csíp mint az éh szunyog (Ball: Péld. 75). Csípi nyelvem a paprika (Erd: Népd. III.98). Megtanul, mikor a lug csípni kezdi a nyakát (I.270). Ne félj, nem csíp meg a csalán (Göcs. Népd. 100). Dicsérve, egymást holtig csipdezik (Kisf. K. Epistola). Fültövön csípi a gaz fujókat (ArGy. II.17). Galléron csíp az unalom (Pet. Éjszakáim). Fáj a kutyaának a farka, oda csipte az ajtó sarka (Kriza 41). A sok lódarázsi úgy összeveissza csipdelték (Mer: Népm. 225).

Az állat valamely műszerével megsért.

Mar a ragadozó természetű állat, mely hegyesen élezett fogakkal az élő húsba harap és megsebezve fájdit. Csíp a bogár a megszúrt bőr alól szipóival (proboscis) vért szí, az érte hely

megsápul és viszkető hólyaggá duzzad. A felsőbbrendű állat műszere, a fog hatalmasan fejlett szarunemű állomány; az alsóbbrendű, erőtlén bogár faldosója (palpus) vékony, puha s gyönges; azt marásra a vérengzés, ezt csípésre a táplálkozás ösztöne készíti. A marás testünk kötőzetét csonkítja, a fakasztotta seb megvisel, sajgató és ha ápoló gondozás mellett időtelve meg is gyógyul, hegedése mindig látszik; a csípés épen hagy, csak vért fogyaszt, a nyomán kelt bizsergő daganat a vérvesztés pótlásával lelohad és feltja rövidesen elmúlik; a marás veszélyes, a csípés kellemetlen. Az élet nyelve kígyómarást és kígyócsípést is mond: ez az ingadozás nyilván onnan ered, hogy a kígyó foga alkotásánál fogva eltérőleg nem szabdalásra, hanem fogásra való. Különben a közvetlen mérgezést egyikük se vallja föltételének, mert esetei szórványosak és itt is, ott is mutatkoznak. A viperának kivételkép méregfoga van ugyan, de a romlott húst megeste légy csípése is halálos.

A marás és a mélyre járva, tépdelő karmolás között alig van különbség s fenevadaknál az éles fogazat nem ritkán hegyes karmokkal párosul és az öldöklés pillanatában mindketten ugyanazt teszik. Innen mar: karommal kisebb-nagyobb karcolásokat ejt és mar az ember is, ha körmeivel — szokás mondás szerint — másnak képeire mászik. A csípés sokféleségében visszavezethető arra, hogy két lap vagy tompa él hirtelen összeverődik és valamit közbefogva meglapít. A váratlan összenyomás mint érzés fölszíszegtet. Megcsípek valakit az arcán, ha a húst rajta két ujjammal összeszorítom; a madár ajva (rostrum) vagy becsapott ajtó odacsípi ujjunkat. *Csíp*-nek ez a másodrendű jelentése két szélsőség felé tágul. 1) Az erős fogás nem jár testi fájással, hanem helyhez köt és mintegy hatalmába vesz. A lány hátracsípi a haját: összetűzi; megcsípem a tolvajt: kézzel meg-, illetve elfogom. 2) A szorítás a laza összetartással szemben könnyedén elválaszt. A barom csípdesi a füvet: hegyét tépdeli (vö. csípővas, csipke, csiptető). Az első árnyéklát némely igekötős és határozói összetétellel jut létre; a második inkább származékaiban él. Tehát a marás ember és állat dolga, a csípést bárhonnan eredő közbefogás szerzi; annak forrása vadság vagy nyíltan kimutatott rossz indulat, ez néha játszi enyelgéssé szelidül.

Bizonyos tünetek műszereink egyikét vagy másikat tűszuráshoz vagy égetéshez hasonlóan bántják és a kellemetlenül ingerlődött idegek működését zavarják vagy épen megakasztják. A tünet megszokottságában: csíp; ha erejénél és tartósságánál fogva káros

bélyeget ölt, rongál és úgyszólván kieszi a testet: mar. A torna csíp: a reszelése közben rezgetett szem könnyezik és elhomályosul, orrunkat elfacsarítja és tüsszentésre izgat s ha esszük, a szurdalt nyelv elveszti egyidőre izelet képességét. A lüg csíp, ha több a hamu benne, mar. A tüzelő füstje csípi a szemet; a ki égő házba szorul, azt a sűrűn kavargó füst marja t. i. belsőleg is fojtogatja.

Általában mar az a támadásszerű erőszakosság, mely fogak vagy karmok segítségével vagy ezek híján mással, de hozzájuk hasonlóan senyvesztőleg kikezd, pusztít valamit; csíp szándékát, foganatosítását és az ártás fokát illetőleg mindenképen gyöngébszerű. Megeshetik e szerint, hogy a féreg mar és a barom csíp.

Átvitten mar: szellemi életét zaklató gondolat nyugtalanítja és azon emésztődik; csíp: finoman odamond, rejtett de kivehető éllel legorombít. A kiméletlenül ostromozó gúny mar, suhintása összeroskaszt; a csípős megjegyzés fölháborít és úttal-móddal teszünk róla.

Rokon: *Csattant*: Bokát csattantott a kutya (Nyr. II.30). *Koppódzik*: midőn két ló összeáll s egymás marját vagy nyakát csipkedi, rágja (Nyr. III.281).

BÉLTEKY KÁLMÁN.

A KI VAGY AKI ?

Élénk vitát keltett Simonyi Zsigmondnak az Akadémiában tett néhány indítványa, melyekkel a magyar helyesírás egyszerűsítésére céloz. Legtöbb ellenese az *a ki* egybeírásának van és pedig különböző okokból. Azokkal, a kik azért maradnak a különírás mellett, mert ezt így megszokták, s ez így kényelmesebb, nincs mit vitatkoznunk. Hallottunk azonban figyelembe veendő kifogásokat is az egybeírás ellen.

Némelyek azért vitatkoznak, hogy mi az az *a ki*, *mi* előtt? Ha névelő, külön kell írunk, a mint külön írjuk a névszók előtt (*a barát*), ha azonban mutató névmás, vagy csak mutató szócska, akkor írjuk egybe. Csakhogy ennek az okoskodásnak egy nagy baja van; az az *a* ugyanis mutató névmás vagy névelő, a mint tetszik, mert hisz a névelő sem egyéb hangsúlyát vesztett mutató névmásnál, és épúgy keletkezett belőle, mint a német, angol, francia, olasz nyelvek névelője. A különbség a mi névelőnk és az *a ki*, *a mi a*-ja között csak az, hogy ez utóbbi megőrizte a hangsúlyt s

így szorosabb egységet alkot a *ki*, *mi* névmással. A névelő, ha mondat elején áll, mint hangsúlytalan rész, szólam előző; a mondat belsejében pedig az előtte álló szólamhoz fűződik: „a | házamat ez az | úr | megvette“. Ellenben az *a ki* maga kezdi a szólamot: „aki itt volt | szóljon“. A kiejtésnek ez a módja is a mellett szól, hogy írjuk egybe (*aki*, *ami*), evvel is mutatva a két szócska szorosabb összefüggését.

A másik fontos ellenvetés Arany Jánosé, a ki már 1865-ben ellenezte az *a ki* egybeírását („Az aki az Akadémiában.“ Koszorú 1865. 21. sz. és Hátrahagyott Iratai II. k. 343—350), azt mondva, hogy nem írhatjuk egybe e két szót *a ki*, mert a magyar nemzet nagyobb része így ejti *akki*. S ezt az ellenvetést többen hangoztatják még ma is. Azonban mielőtt szemébe néznék annak az állításnak, hogy valóban a nemzet nagyobb része így ejti-e *akki*, *ammi*, nézzük, mi következne belőle.

Tény az, hogy a mai élő nyelv ismeri ezt a kétféle ejtést: *aki*, *ami* és *akki*, *ammi*; de sehol az egész országban nem ejtik így *a ki*, vagyis szétválasztva, úgy hogy a hangsúly a második szótagra esnék. Az pedig furcsa következtetés volna, hogy írjuk *a ki*, mert így mondjuk *akki*; hiszen a szavak különválasztása soha sem jelenti a magyarban a mássalhangzó kettőzését. Ha még odatennők az *a* után a hiányjelet *a' ki*, ez legalább mutatná, hogy kettőzni kell a *k*-t; azt azonban már — hála istennek — senkisémet kívánja. A kérdés tehát csak az lehet, hogy melyiket írjuk *aki* vagy *akki*, mert csak e két alak felel meg az élő kiejtésnek.

Ha választanunk kell a két írásmód közül, az egyszerűsítés elve a mellett szól, hogy az egy *k*-t válasszuk, miután nem általános a két *k* ejtése. Sőt, ha azt vizsgáljuk, hogy melyik alakot ejtik nagyobb területen, a többség nem az *akki* részén áll. Népnyelvi közleményeink nem jelölik pontosan e szó ejtését, rendszeren az irodalmi helyesírás szerint írják (*a ki*), a miből nem tudhatjuk, hogyan ejtik. Igyekeztem azonban utána járni, hogy hogyan hangzik e szócska az ország különböző vidékein. A Dunántúlra és Bács megyére nézve saját tapasztalatomból tudom, hogy csakis az *aki*, *ami* ejtés divik, az *akki*, *ammi* soha. Az ország egyéb vidékeire nézve kérdést intéztem a szorgalmasabb gyűjtőkhöz, a kiknek állításában meg lehet bízni, s az így nyert adatok alapján állithatom, hogy az *akki*, *ammi* ejtés főleg a Tiszán túl, körülbelül Hódmező-Vásárhelytől éjszakra egész a Tiszaig divatos (Sze-

geden, Temesközben, Arad megyében már nem); továbbá Halason és Gömör megyében. A Királyhágón túl a magyar és a székely vidéken egyaránt ismét csak *aki*, *ami* járja, csupán Csik megyében hallható *akki*, *ammi*. Tehát a magyarság nagyobb része, és pedig szintén eléggé 'szüzi ajkú' magyar nép az *aki*, *ami* alakokat ejti. Megjegyzendő még az is, hogy a tiszántúli és felsőtiszai nyelvjárás, a hol az *akki* legjobban divik, a névelő mellett is kettősen ejti a következő mássalhangzót; Szentesen: *af föld*, *ag gonosz*, *at té*, Debrecenben *ap pap*, *any nyúl*, *ag gazda*, sat.

Az *aki*, *ami* sat. alakok történeti fejlődését helyesen vázolta már Arany János említett cikkében. A viszonyító névmás az *az* mutató és a *ki*, *mi*, *hol* sat. kérdő névmásokból áll (vö. Budenz, Szintén valami az *a ki*, *a mi*-ről, Nyelvtud. Közl. V. 19—36): *az ki*, *az mint*, *az hol* sat. Később a *z* asszimilálódott a következő mássalhangzóhoz s lett *akki*, *ammint*, *ahhol*. Ugyanez történt az *az* névelővel is: *az föld*, *az gazda* alakokból lett *af föld*, *ag gazda*. Így írja igen gyakran a Simor codex: *abbin*, *annép* sat, s ezt a szabályt látjuk az Orthographia Cracoviensisben: 'Mikor ek két igécske, *az ez*, olly ige eleibe vettetik, ki konsonansrol kezdetik el, akkor azokat is ugyan azon konsonanssal kell írni, ki az utánok valo igének elein vagyon.' Ily ejtéssel állapodott meg mind a viszonyító névmás, mind a névelő a Tiszán túl, de tovább haladt az ország jóval nagyobb részében, a mit Arany nem vesz már tekintetbe.

A névelő és a viszonyító névmás *az*-ja egyformán rövidült *a*-vá. avval a különbséggel, hogy ez utóbbiban nyomatékos maradt, s magához fűzi az utána következő névmást. Azonban nem történt még meg a rövidülés a ragok és névmások mellett: *abban*, *annak*, *attól*, *annélkül*, *ammellett* sat. Ezek az egész magyarság területén így hangzanak, csak egyes alakokban rövidült meg néhol a mássalhangzó: Debrecenben *aho* (ahhoz), Erdélyben: *aval*, *evel*.

Az eddig elmondottakból láthatjuk, hogy az *aki*, *ami* írásmód mellett szól: 1) hogy e két szótag közül az első a hangsúlyos, s a második a kiejtésben szorosan hozzá fűződik; 2) az egy *k*, *m* írása mellett szól az egyszerűsítés elve, és az a körülmény, hogy a magyarság nagyobb része tényleg egyszerű mássalhangzóval ejti.....

A Budapesti Szemle júniusi füzetében Volf György szól a magyar helyesírásról, s többek közt ezt írja: 'Ha az *a ki*, *a mi* nyelvérzékünknek ép olyan egység volna, mint *valaki*, *valami*, *senki*, *semmi*, akkor egyformán hangsúlyoznók, tehát *aki*, *ami*,

mint *valaki, valami, senki, semmi*. Mindenki tudja, hogy az *a ki, a mi* hangsulya széles e hazában nem az első, hanem a második részre esik, tehát *a ki, a mi*, ép úgy mint ezekben: *a ház, a tűz, a fa, a fű*.⁴ Bámulva néztem e sorokra; hisz én is beszéltem már széles e hazában sok magyar emberrel, s pedig különböző vidékeken éppen a kiejtésüket figyeltem meg, de még olyannal nem találkoztam, a ki így beszélt volna: *a ki, a mi*. Bocsánatot kérek Volf úrtól, én még őt sem veszem ki, s nem is hiszem, hogy ő így beszél: *a hol, a mennyire* sat. Lehetséges, hogy a budapesti nyelvjárást (!) beszélő fiúk így ejtik s ezeknek a kiejtése tévesztette meg; én azonban részint személyes tapasztalat alapján, részint pedig megbízható gyűjtők adataiból határozottan állíthatom, hogy az egész ország magyar vidékein mindeütt az *aki, ami, ahol, ahonnan, ahogy, amíg, amikor, amerre, ahányszor* sat. szókhán az első szótagon van a hangsúly, s minden magyar ember egységes szónak ejti őket. Már a Nyr. 1888-iki évfolyamában (341. l.) utaltam arra a kiejtésbeli különbségre, a mi ezek közt van: *a mi házunk* és *ami kell*; *a hogy kötőszó* és *ahogy akarod*, s nem hiszem, hogy Volf észre nem venné ezt a különbséget a saját kiejtésében is, ha elfogulatlanul figyelmeztet. Természetes, hogy ezek után az sem állhat meg, a mit Volf az ő állításából az *a ki, a mi* külön írására nézve következtet.

BALASSA JÓZSEF.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR ÉS A KRITIKA.

Csak egy-két hónap még, és három éve telik be annak, hogy a Nyelvtörténeti Szótár első füzete megjelent, azóta pedig teljes két kötetnek van birtokában az olvasó közönség — bőségesen elég idő arra, hogy a kritika megalkossa róla magának higgadt ítéletét, s a miről maga igaz meggyőződést szerzett magának, a mű hasznavehetőségéről, való értékéről, s a mi ily első kísérletnél alig kerülhető ki, több-kevesebb fogyatkozásairól tájékozza olvasóit. Ha ily úttörő munka — úttörőnek mondom, mert bármennyire fukarkodjék is elismerésével a szűkmarkuságra hajlandó kritika, ezt a címet semmikép el nem vitathatja tőle — mondom, ha ily úttörő munka a művelt külföldön lát napvilágot, nem csak a szaklapok és folyóiratok, hanem a napi sajtó is tartozó kötelességüknek tekintik, hogy alapos bírálatukkal mihamarabb minden tekintetben útbaigazító tájékoztatást adjanak olvasóiknak. Nálunk e tekintetben

vajni kevés említésre méltót jegyezhattünk föl. A mi nyilatkozat s ismertetéskéle eddigelé szótárunkról megjelent, mindössze a következőkből áll: egy-két pótlék közlemény nagyobb részt a Nyelvőrben s elszórtan egyebütt is; egynehány jelentősebb vagy jelentősebbnek tartott munka elősorolása, a melyek nem voltak a Szótár számára kibányászva. Ide számíthatók még a napisajtónak rövid mondásokba foglalt s általánosságban hangzó nyilatkozatai, a melyekkel időről-időre az egyes füzetek megjelentét kísérte. Bírálat, a mely több-kevesebb joggal e nevezetre érdemet tarthat, mind e mai napig csupán egyetlen egy került szemünk elé. E bírálat már 1889-ben jelent meg; hogy azonban mindeddig nem vettünk tudomást róla, oka nem abban rejlik, mint ha szavát, minthogy egy vidéki s csak kevésbé ismert folyóiratban volt közölve, figyelmünkre se méltattuk volna, hanem mert abban a hitben éltünk, hogy példáját mások is fogják követni, s aztán majd mindegyikét összefoglalva, egyszerre s egy végtében mondjuk el egy és más, előreláthatólag nem mindenképen a kellő tájékozottságról tanuskodó megjegyzésekre s kifogásokra szükségesnek mutatkozó észrevételeinket. Minthogy azonban e reményünk teljesületlen maradt s a további várakozást nem tartottuk tanácsosnak, bele kellett bocsátkoznunk ez egyetlen bírálat észrevételeinek taglalásába, bele annál inkább, hogy a netalán időközben mégis fölszólaló, de az e tekintetben még kellő tapasztalatra nem támaszkodható kritikát egy és más tévedéses ítéletmondástól megkíméljük.

„Kalaúz a nevelő-oktatás terén. Katholikus paedagogiai folyóirat. 1889, II. és III. füzet. Nagyszombat.” Ez a címe a folyóiratnak, a melyben a szóbeli bírálat megjelent. E bírálat alá a BÉKESI név van oda jegyezve.

Kritikusunk fanyarul kezdi, savanyún folytatja s keserűn végezi.

„Soká vártunk reá, így nyitja meg a szót bírálónk, tizenöt álló esztendeig. 1873 végén kezdték meg a munkát, s 1888 végén jelent meg az első füzet. A horatiusi érlelő időt több mint felével meghaladó ezen késedelem már nyomta az intéző urak lelkiismeretét. Nem egyszer szólaltak fel az akadémiában mentegetődzve és magyarázva, hogy mennyi dologgal és bajjal jár a szótár szerkesztése. De végre itt van. Megindult. Ámde nem azért, mert már készen vannak. Nem. Csak a lelkiismeret nyomása következtében. A Bevezetésben be van vallva, hogy a szótár bizony nem teljes, nem kész, hanem hát már halasztani

nem lehetett. Már ezen bekezdése a Bevezetésnek azt célozza, hogy az urak lelkiismeretén könnyítsen, hogy eléadj a sok ügyetbajt, melylyel a Szótár elkészítése járt; de melleleg megtudjuk abból azt is, hogy — mennyire megbízhatatlan ez a szótár s mennyire kár azért a 15 esztendőért.“

A ki nem csupán gondolomra, hanem személyes tapasztalatra alapítja ítéletét, már e kezdetből tisztán látja, s később teljesen meggyőződhet róla, hogy itt hajdu beszél a harangöntésről. A mi emberünk úgy gondolkodik erről a szótárról, mint a nagyvárosi gyermek a kalácsról: az ember a pékhez küldi, az megsüti s megvan, kész, csak bele kell harapni; arról, hogy a szántástól kezdve még sok egyéb szükséges hozzá, hogy a pékhez kerüljön, még csak fogalma sincsen. Siketet tanítanak énekszóra, ha meg akarnám értetni bírálónkkal, hogy fölötte tökéletlen számvető, midőn hosszú időnek mondja a 15 esztendőt; azért rá sem adom fejemet arra, hogy e hálátlan kísérletet megtegyem; hanem ha netalán, a mit az én szavamra el nem hisz, maga kívánna erről meggyőződést szerezni magának, kész vagyok fáklyavilágot adni kezébe, a mellyel legalább némi fényt bele deríthet a nagyszombati étszaka sötétébe.

A többieket, a minők a nagy angol, francia, olasz, horvát és oláh szótárak, említetlenül hagyva, mindnyájuk nevében csupán egyet, a nagy német szótárt szólaltatom meg. Ezelőtt ötven évvel kezdett bele a GRIMM testvérpár a nagy munkába s ma, félszázad mulva még teljesen hiányzanak az **S**, **W** és **Z** betűk, továbbá a **G**, **R**, **T** és **V** betűk több mint fele részben. Igaz, hogy terjedelem tekintetében a mi szótárunkat tetemesen meghaladja, de három mozzanat, a mely a mi javunkra szól, kiegyenlíti e különbséget. Az első, hogy a német szótár anyagának gyűjtői nem csak jóval nagyobb számmal, hanem ily munka végzésére készletebbek is valának; a második, hogy Grimmék halála óta a szerkesztést négy szaktudós keze teljesíti, a kikhez legutóbb még egy ötödik is járult; a harmadik, s ez a legfontosabb, hogy a német szerkesztők nyitott csapáson jártak, számot tevő, tekintélyes elődeik voltak, minők ADELUNG, CAMPE, MORITZ, HEINSIUS, HEYSE, KALTSCHMIDT sat. sat. míg mi minden tekintetben kezdők voltunk s töretlen úton kellett előre haladnunk. Mind ehhez járul még, hogy a magyar szótár szócsaládosító berendezése szövevényesebb s a munkát tetemesen megnehezíti. Midőn tehát a nagy német szótár alapítói tömérdek nehézségekről, számba nem vehető, sőt nem is sejthető akadályok-

ról beszéltek, a melyeket a szerkesztőknek nagy erőfeszítéssel kellett leküzdeniök, helyettünk is szólottak, a mi küzdelmes munkánkat is tolmácsolták.

Mi szótárunk szerkesztését 1882-ben kezdtük meg s már 1888-ban az első füzet megjelent s azóta szakadatlanul és pontosan követi egyik a másikat. Hosszú időnek találja a pädagogus bíráló e munka végzésére a hat esztendő?

De talán az anyaggyűjtés és rendezés folyt oly példátlan lanyhasággal, a mely a bírálót annyira fölháborította? Ám kísértse meg maga, tegyen próbát. Vegyen kezébe egy régi művet, egy középnapyságút, például Molnár Albert „Postilla Sculteticáját” s kezdje meg a kivonatolást. Nagyon keveset mondunk, csak minden tizedik szót jegyezze ki; ez összesen 20.000 cédulát ad. Ezt alapul véve a többit könnyen kiszámíthatja: mennyi időbe kerül közel 600 műnek a földolgozása, a szóanyag rendezése, tekintetbe véve, hogy e céduláknak majdnem mindegyikét legalább tízszer kell kézbe venni, ha vannak idézetek, átolvasni, ha nincsenek, pedig ez a leggyakorabbi eset, kiegészíteni, s minthogy e régi művek csak nagyobb könyvtárainkban vannak meg, hol egyikbe hol másikba vándorolni.

Ha bírálónk az ajánlott számítást megteszi s a mondottakat mind egybefoglalva komolyan megfontolja, jó lelkiismerettel alig állíthatja, hogy a munkára fordított 15 esztendő időpazarlás volt.

A mit a „lelkiismeret nyomásáról”, lelki furdalásról mond, arra nekünk nincs szavunk, a bírálat olvasójára bízunk, találja meg ő e keresztény kebelben fogant föltevésre a reá illő nevezetet. A mi pedig e szavait illeti: „végre itt van, megindult, ámde nem azért, mert már készen vannak, nem, csak sat.”, arra se mi felelünk, a már megjelent két kötetnek adjuk át a választételt s velük a harmadiknak, a mely mához egy évre hasonlókép a közönség kezében lesz.

A bírálat vizsgálatának eredményét eme két, a szerkesztőkre nézve nagyon terhelő szóba foglalja össze: a szótár megbízhatatlan.

E megbízhatatlanságot először, a mint már föntebb idézett szavaiból hallottuk, azon körülményből vonja le, hogy a szerkesztők saját nyilatkozata szerint a munka sok bajjal és fáradsággal volt egybekötve, no meg, hogy hosszú 15 esztendeig dolgoztak rajta. Az egészséges logika hazájában megfordítva következtetnek a bírálók: a munka megbízhatatlan, mert rövid idő alatt s minden fáradság nélkül készült.

Megbízhatatlan másodsor — de halljuk saját szavait: „Ha e szótárt annak nézzük, aminek lennie kellene s a mi lenni akart, t. i. régibb nyelvünk okirattárának, úgy az, a felölelt anyag teljességét tekintve, megbízhatatlan.” S aztán egymás mellé állítja a régi irodalom termékeit s azokat, a melyek a szótár számára föl vannak dolgozva, „ebből látjuk, folytatja aztán, hogy a kivonatolt művek száma jó, ha a feldolgozandó anyagnak egy negyedét teszi”. Ebben tökéletes igaza van, azonban három a de, a melyet elfeledt e helyen számba venni. Az első, hogy a legjelentékenyebb írók, a főbb korszakok képviselői mindannyia több s épen előkelőbb műveikkel ott díszlenek a földolgozott források lajstromában. A második, hogy a számban és sulyban nem lát semmi különbséget; neki egy Károli Bibliája, Bornemisza Prédikációi meg Evangeliumai, Pázmány Prédikációi meg Kalauza, Molnár Albert tanítása, GKatona Válság Titka, a Régi Költők tára, a Monumenta Historica, az Archivum Rákóczyanum, a Történelmi Tár sat. sat. kötetekre menő folyamai csak épen úgy szám, szám, mint a hét levélből álló Simor codex, a melyet a bűnlajstromba föl is vesz, hogy nem volt földolgozva, vagy a szintén alig néhány levélből álló Históriai Énekek, Halotti Beszédek, s ezekhez hasonló apróságok. A harmadik, hogy azoknak a legdrágább s legföltettebb kincsünket, édes nemzeti nyelvünket szívükön hordozó hazafiak sorában, a kik fölszólításunkra szapora számmal siettek az anyaggyűjtés munkájában részt nem venni, ott találjuk a nagyszombati lelkes patriotát, Békesi urat is.

Kijut a dorgálásból az Akademiának is, különösen az Akadémia első osztályának: „A gyűjtők közt, úgymond, legelőbb is a M. T. Akadémia nyelv- és széptudományi osztályának tagjai tűndökölnék távollétük által. Pedig azt hiszem, hogy e munka első sorban az Akadémia nyelv- és széptudományi osztályát illette volna.” E feddő szavak után áttér a gyűjtőkre s megrováskép föl említi, hogy a kivonatolás munkáját legnagyobbreszt ismeretlen nevek végezték. Mind e mulasztásokért pedig természetes, hogy az intéző urak, már tudniillik a szerkesztők felelősek, kik válogatás és meggondolás nélkül bízták a gyűjtés munkáját a jelentkezőkre. — Itt is inog a Kalauz kritikusanak a logikája. Így következtet: Békesiék, tudniillik azok, a kik értettek volna hozzá, ismételt fölszólításra se jelentkeztek a kivonatolás munkájára; nem volt szabad tehát elfogadni azokat, a kik jelentkeztek!

De lássuk tovább.

„A szavak történetét előadni, folytatja bírálónk, ahoz okirat-

tárt szolgáltatni, ez egy nyelvtörténeti szótárnak föladata. Ilyen szótárnak ki kell tüntetnie, mikor keletkezett valamely szó s meddig élt. Ámde ezen követeléseknek a nyelvtörténeti szótár csak akkor fog megfelelni, ha mind azon helyeket egymás mellé sorolja, a hol az illető szó előfordul.

E kijelentésen fölötte megérzik a meggondoltság hiánya. „Minden helyet idézni, a melyben az illető szó előfordul!” Ha e követelést amaz előbbivel egybevetjük, hogy tudniillik az Akademia nyelv- és széptudományi osztályának lett volna kötelessége a gyűjtés, az első osztály tagjainak még legkevesebb száz esztendeig kellene élniök, hogy e munkát csak valahogy is elvégezheessék. Ez a követelés érthető szavakba foglalva azt mondja, hogy az összes régi irodalmat körülbelül hatszor le kell másolni.

Gondolom, bár mennyi keserűség tölti is el szívét az Akademia ellen s bár mennyire fortyankodik is az intéző urakra, illet csak még sem akart kívánni tőlök. De azért ebből is megint csak az következik, hogy a szótár megbízhatatlan.

A szótárhoz írt Bevezetés egyebek közt számot ad a földolgozott szóanyag hasznavehetőségéről is. Kettő van elmondva róla. Az egyik, hogy a kiírók egynémelyike egy és más szót félre értve hibás alakban jegyzett ki; a másik, hogy az adatoknak jóval nagyobb része részint puszta szókból, részint oly idézetekből állott, a melyek nem lévén kikerekített mondatok, a jelentés se volt biztosan megállapítható. De ugyancsak nyomban hozzá van téve az is, hogy a szerkesztőség mindenütt, a hol egy- vagy másnemű tévedést sejtett, gondosan utána nézett a helynek s ha azt hibásnak találta, meg is javította. Hasonlóképen bánt el a hiányos idézetekkel is; a hol szükség volt, mindenütt kellőkép kiegészítette őket s bizvást mondhatjuk, hogy részint a puszta szóknak, részint a csonka mondatoknak értelmes egészszé domborításával oly nagy számú példával szaporítottuk a szótár tartalmát, a mely terjedelmének legalább is egyharmadát megközelíti. S a Kalauz kritikusa az utóbbit figyelembe se véve itéletét az előbbire, az egyes hibás kijegyzésekre s hiányos idézetekre alapítja s ebből újra a szótár megbízhatatlanságára von következtetést. „Hogyan vállalkozhatott, úgymond e pontra nézve, egy Nyelvtörténeti szótár készítésénél való segédkezésre, aki ily hibákat képes elkövetni?” E csodálgató fölkiáltás csak újabb bizonyítéka a bíráló tapasztalatlanságának. Ha olyanok, a kik folyton a régi kéziratokban buvárkodnak, ha a szó szoros értelmében vett szakemberek, a hová kétségkívül

jelesebb történetíróink is tartoznak, ki vannak téve, a minek már számtalan példáját láttuk, egyes tévedéseknek, épen nincs mit csodálkoznunk azon, ha ilyes emberi a szótári anyag gyűjtőin is megesik. Aztán ha forrton forró epéje nem homályosította volna el tiszta látását, arra is könnyen rájöhetett volna, hogy a szóbeli hibák igen kevés kivétellel csakis a codexirodalomra esnek; a codexekből vett példák pedig, a mint azok a szótárba be vannak iktatva, erről kezeskedünk, teljeseek, értelmesek, hibátlanok — ha nem hiszi, nézzen utána! A mi pedig a nyomtatványokat illeti, akár milyen járatlan legyen is a kivonatoló, hogy a nyomtatott szöveget helyesen olvasni s kiírni ne tudná, azt még a legellen-ségesebb indulat se állíthatja.

Ellenséges indulat! Mert az az egy kétségtelenül áll, hogy a nagy történetírónak 'sine ira et studio' szavát merőben süket fültre vette s az 'ira' kezdettől végig mindenütt hatalmasan kavarog a bírálat sorain. S ha a költővel kérjük: *musa mihi causas memora*, ha okát fürkésszük, megtaláljuk végre a sorok közt ezt is: 'Ott van a hiba, így hangzik teljességében az erre vonatkozó hely, hogy az intéző uraknak nyelvtörténeti szótár nem is kellett, hanem csak okirattár az orthologia igazolására. A mint megtudtam, hogy a szótár ügye a Simonyi és Szarvas kezébe van letéve, mindjárt kezdtem attól tartani, hogy az objectiv nyelvtörténeti szempont a második sorba lesz állítva s a szótárt az orthologia szolgálatába hajtják. S úgy is lett.'

Tehát hinc illae lacrimae! Megbízhatatlan a szótár, mert a szerkesztők a maguk céljaira dongászták össze; nem egyéb az, mint az ortologia hitágazatainak megszentesítése. E végből csupán ortologus írókat használtak föl forrásul s ezekből is kiválóan a fanatikusokat. Innen van, hogy e történetinek nevezett szótárból az olyan mindennapi, közhasználatnak örvendő szavak is hiányzanak, a minő: *adag*, *áruka*, *mérvadó*, *horderő*, *díjnok*, *kegyenc* sat. sat; némelyek pedig a szöveg meghamisításával úgy vannak beiktatva, mintha azok másnemű, velük rokonhangzású szavak volnának. Már a régi irodalomban is megtalálható például: *látnok*, *kelme*, *igény*, *tárca* sat. sat, de a mondatok, a melyekben előfordulnak, úgy vannak össze szerkesztve, mintha *látnok* többes számú 3. személy, *kelme* a *kegyelme* rövidítése, *igény*: *igen*, *tárca*: *tartsa* volna. Nem is tartózkodik bírálónk annak kimondásától, hogy a szótár meg van hamisítva. Saját szavait idézem; 'Van a régi magyar nyelvben egy sajátos alakja az ige szenvedőjének, mely

ma már végkép kiveszett. S az így hangzik: megdicsőültetik, ékesültetik, feszültetik; birtatik, éltetik, bűnhődtetik. S mindezen szenvedő alakok következetesen hiányzanak Szótárunkból. Mi ennek az oka? Tudom ugyan, hogy az orthologia perhorrescalja a szenvedő igealakot, de távol legyen tőlem azt hinni, hogy akárminő fanatikus orthologus is csak ezért meghamisítani merné Nyelvtörténeti szótárunkat, a régi nyelv ez okirattárát.

Ha Békesi nem minden áron békétlenkedni akart volna, bizonyára nagyobb lelkiismeretességgel végezte volna bíráló tisztét s a Kalauz papirosa nem volna tele rakva annyi görbe igazsággal. Az Utasítások 3. pontja így szól: „Ki kell rekeszteni az oly képzéseket, melyek alapszavukból a ragozásokhoz hasonlóan mind alakra mind jelentésre nézve maguktól következnek.” Ez Utasításhoz tartotta magát a szerkesztőség, midőn mint külön szókat mellőzte az igenévi alakokat: *történő, történt, történendő*, a potenciális alakot: *álldhat, verhet* — ha csak valamely sajátos jelentést nem öltöttek magukra pl. *adó, sült, halandó, élhetetlen* sat; ezekhez sorakozik a szenvedő alak is.

Egyébiránt ha csak kissé figyelmesebben szénézett volna, ezeket a hiába keresett alakokat is bőséges számmal megtalálhatta volna; például a *megdicsőültetik* ott van a Müncheneri codexből idézett példában: „Még Jézus meg nem dicsőültetett vala” (I.505); a *megékesül* címszó alatt két idézetben is megvan a keresett *megékesültetik*: „Virágival meg ékesültetett (ÉrdyC. 35). Az völgyek megékesültetnek gabonával” (Szék: Zsolt. 62); a *feszül* és *megfeszül* címszók alatt e két példa is olvasható: „Meg jelenék neki Krisztus miképpen feszültetett (EhrC. 49). Ő és ő társai valának mind megfeszültettek” (EhrC. 19); szintígy megtalálhatta volna az illető címszók alatt a fontosnak tartott *birtatik* és *éltetik* alakokat is: „Mindenekkel bir, ő maga pedig nem birattatik (I.233). Damankos éltetik kevés borral és kenyérrel” (I.600) sat. sat. Azt mondtam, hogy kritikuskunk ez alakokat fontosnak tartja; hogy miért, azt tudni nem, csak sejteni lehet; valószínűen szokatlanúság miatt. Valóban szokatlanok s nyilvánvaló tévedések. A mint tudjuk, a magyar reflexív igéket: *megdicsőül, ékesül, megfeszül* sat. a latin nyelv rendszeren szenvedő alakokkal fejezi ki: *glorificor, ornor, crucifigor*; a jámbor fordítók azonban, hogy valamiképp meg ne hamisítsák az eredeti szöveget, a latin alakhoz ragaszkodva szükségesnek látták e reflexív alakokat még a *tatik* képzővel is

kibővíteni. Hasonlókép járt el egynémelyike a latin deponens igék megmagyarosításában is s nem egyszer találunk ilyeseket is: graditur: *jártatik*, sequitur: *követtetik*, nascitur: *születtetik* sat. sat. Csak nem kívánja talán a bíráló, hogy a *tatik*, *tetik*-kel máris nagyon megdűsgazdagodott hivatalos nyelv *fordul*, *lelkesül* helyébe ezeket iktassa be stilusa virágai közé: *fordultatik*, *lelkesültetik*?

Látnivaló, megérthető mindebből, hogy a Kalauz kritikusa korántsem azon szándékkal vette kezébe szótárunkat, hogy érdeméhez képest méltassa, hogy őszinte ítéletet mondjon róla, hanem hogy vadászgasson benne, vadászgasson oly helyekre, a melyekbe valamikép beleköthessen, hogy akadékoskodjék, hogy gáncsolhasson — hangosan kisír lelkéből a jóakaratlanság s írásának homlokára bátran oda lehetni függesztetni jelmondatul e szavakat: Nem igaz garatos!

Kissé hosszabban s részletesebben foglalkoztunk vele, mint a hogy megérdemelte; de ezt részint azért tettük, mert a gonosz hír szélszárnyon repül s bár csupán egy kis zugban támadott, könnyen nagy vidék szerte terjedhet; részint pedig s különösen azért, hogy kifogásait alapul véve, a netán még jövőben készülő bírálat számára néhány hasznavehető ujjmutatással szolgáljunk.

Azt nem gondoljuk, hogy a Kalauz kritikusan kívül más is akad olyan, a ki az anyaggyűjtésre és szerkesztésre fordított időt sokallaná s ezt bűnül róná föl akár az Akademiának, akár a szerkesztőségnek; azért ezt a pontot nem is tesszük szóvá, hallgatunk róla.

Hasonlókép mellőznie kell a bírálatnak, ha igazságos akar maradni, azt az eljárást, hogy egyik-másik gyűjtőnek könnyen magyarázható s még könnyebben menthető tévedéséből következőt vonjon a mű megbízhatatlanságára. Ezt már azért se szabad tennie, mert a fölfedezett hibák mindenütt javítva vannak s minthogy az idézetek, a melyeknek nagy részét a szerkesztők maguk egészítették ki, a legeslegtöbb esetben tiszták, értelmesek, világosak; a hol pedig valami homály vagy csak némi kétség mutatkozott is, mindenkor utána néztek s ha netán tévedés volt, megigazították, ellenkező esetben megkérdőjelezték vagy a szokott [*így*] figyelmeztető szóval látták el.

Ha tehát a bírálat tisztéhez híven, igazságosan akar eljárni, az említetteknek mellőzésével első rendben és főképen a mű tartalmát, azt veszi boncolókése alá, a mit magában foglal. Nevezete-

sen 1) helyesen történt-e a szócsaládosítás; nem maradt-e innen, vagy nem lépte-e túl a kellő határt; 2) a mutató szó után elősorolt szóalakok megtalálhatók-e az idézett példákban; 3) helyes-e a jelentés meghatározása, a jelentéskülönbözetek megállapítása, ezeknek sorrendje; találóan vannak-e választva a latin és német egyértékesekek; az idézett példák alapján történt-e a jelentés-meghatározás; idézet és jelentés nem ellenkezik-e egymással; 4) megtalálható-e az idézet ugyanabban a műben és ugyanazon az oldalon, a melyet a forrás megjelöl s hibátlan, pontos-e az idézet.

E pontokra nézve azonban egy és más fölvilágosító észrevétellel tartozunk.

Az Utasítások egy pontja azt szabja meg, hogy a mutató szók mai alakjukban, mai ortografiával irandók. E szabálytól némi eltérés történt oly esetekben, midőn a ma járatos alakra egyetlen adat se volt található. A ma használt *sérét*, *sörét* alakok például régi irodalmunkban nem fordulnak elő, hanem csak *srét*, *slét*, *sélet*, s azért csak az utóbbiak vannak mutatószókul fölvéve. Hasonlóképen ismeretlen alak a régi irodalomban a mai *sejt*: w a b e; mutatószónak fölvenni tehát némi vizsátság lett volna az egyedül használt *slejt* helyett sat. sat.

Az Utasítások 8-ik pontja a szók elhelyezését a szócsaládosításra alapítja, a mennyiben elrendeli, hogy az olyan szók, melyeket a nyelvtudományon kívül még a mai nyelvérzék is egész biztosan származékoknak mutat, alapszavuknál sorolandók elő.

Megvalljuk, hogy e követelés megvalósításában több következetlenségre, habozásra, ingadozásra akadhat a figyelmes bíráló. Pl. a mint Pápai-Bodnak ez adata mutatja: *pípilo*: madárkamódra sisegek, pipegek, *siseg* a nyelvérzék szerint is ugyanegy a *csicség* igével, mindamellett külön mutató szónak van fölvéve. Hasonló példa a *szöcske*, melynek ha *székcső* alakját figyelembe veszi akármely művelt olvasó, könnyen rátalálhat *szökik* alapszavára; ugyancsak e két példából: „A szecskevéseket, kik a babilonai király mellé szektenec vala, el vivé” (Heltai: Biblia II. 362) és: „Nagyobb böcsületi vagyon az régi keresztyéni gyöleközetnek, hogy sem mint imez amaz hitetlen szecskevésznek” (Pázmány: Kalauz 106) szemlátomást kiviláglik a *szecskevész*-nek „szökevény” jelentése, s mindannak ellenére mind a *szöcske* mind a *szecskevész* külön vannak választva a *szökik* alapszótól. Van a régi szótáraknak két szava, a melyeket a mai köznyelv nem ismer: *tomp*: ila, hüfte’ (MA.) és *top*: ila’ (Cal.); az alaki

különbség csekély és könnyen megmagyarázható s a jelentés is egy és ugyanazon szóknak mondja, mindamellettt nincsenek egy mutató szó alá foglalva. Viszont *döbben, toppan, toborzó, dobzódik* a mai nyelvérték szerint egymással össze nem férő szók; szint-úgy ezek is *büz* és *büszke*, s mégis egy családba tartozóknak vannak fölvéve. Ezek és sok más hasonlóak a legtöbb olvasóban azt a gyanút ébresztik, hogy a szócsaládosítás nem bizonyos és előre megállapított elvek szerint történt. Itt azonban tekintetbe kell vennünk, hogy szótárunk nem magyarázó, hanem történeti szótár; följegyezte, egymás mellé állította a tényeket, a mint szem elébe kerültek; az egymás mellé állítás miért-jéről azonban számot nem adhatott, mert ez hivatása körén kívül esett; ehhez járul, hogy a tudomány és nyelvérték szócsaládosító szövetsége oly annyira ingó alap, hogy fölötte könnyű róla a lecsuszamás. Hogy *bojt* és *bojtorján*, *rovás* és *ravatal*, *révül* és *révedez* sat. sat. a meglevő példák alapján családosíthatók-e vagy sem, a hány a művelt nyelvérték, annyiféleképp ítél. Erre nézve, a hol csak különös okaink nem voltak, inkább tartózkodók, mint előremenők voltunk.

A bírálat azonban nem csak azt tartozik vizsgálni, a mi megvan a szótárban, hanem bizonyos tekintetben azt is, a mi nincs meg, a mi hiányzik belőle. Itt számon kérheti a bírálat, hogy miért maradt ki több szerző teljesen s egyes szerzőknek több munkája a források sorából. Ez, kivált ha a körülményeket figyelembe nem vesszük, mindenesetre mulasztás számba megy, s óhajtható lett volna, hogy a kimaradt forrásoknak ha nem is nagy, de legalább egy része még helyet találjon a szótár kútfoinék sorában; meg vagyunk mindamellettt győződve róla, hogy a bírálat, ha a döntő okokat kellő számba veszi, e mulasztásért se a szerkesztőséget, se az Akademiát nem vádolhatja. Nem vádolhatók a szerkesztők, minthogy ők csupán megbízójuk, az Akadémia követelése szerint jártak el, a mely a gyűjtést befejezettnek kívánta tekinteni s ezzel egyszersmind a szótár szerkesztésének megkezdését elrendelte, a mint ez az Utasítások 2. pontjában világosan ki is van jelölve, a mely így szól: „a szótár megjelenését tovább késleltetni nem lehet s meg kell elégednünk az ez idő szerint elérhetővel.” De az Akademiát sem illetheti vád e mulasztásért. Az Akadémia már a gyűjtésre is tetemes áldozatot hozott, s hátra volt még a szerkesztés s a netalán szükségesnek mutalkozó kiadás költségeinek fődözése is; a ki pedig ad, hogy mennyit s meddig adhat, maga tudja, maga ítélheti meg legjobban. A nemzet és a

tudomány csak hálával tartozhatik az Akademiának érte, hogy áldozatkészségével lehetővé tette a műnek mihamarabbi megjelenését.

Egyébiránt az a kívánság, hogy az összes régi magyar irodalmat föl kellett volna dolgoztatni, nem bizonyít valami erős fokú gyakorlatiság s tapasztaltság mellett. Tudvalevő ugyanis, hogy a régi magyar irodalmi művek legnagyobb részét vallási tartalmúak; egy-egy írónak idevágó szókészlete pedig négy-öt művében ha nem is teljes számmal, de java részben bizonyára föltalálható. Czeglédi Istvánnak tizenöt, legnagyobb részt polemikus munkája közül nyolc föl van dolgozva; hogy a földolgozatlanul maradt többi hétben alig lehet sok oly szó, a mely az előbbieken elő ne fordulna, az alig szorul bizonyítgatásra. A mi pedig áll egyes írókról, nagyobbára áll egyes korszakokról is. S csakugyan, a mint nekünk szerkesztőknek bő alkalmunk volt meggyőződni róla, egyes íróknak metaforikus szavai, festőibb jelzői, új színezetű szóképei utánzásra találnak a korabeli íróknál. Nevezetesen e jelenséggel találkozunk nem egyszer egyrészt Pázmánynál, másrészt Zvonarics, Balási, Sámbar, Illyefalvi, Matkó, Pósházi, sőt még a késő Faludinál is. Ezzel azonban koránt sem azt akarjuk mondani, mintha mi nem tartottuk volna kívánatosnak, hogy egy és más fontosabb munka vagy a jelentősebb íróknak több vagy éppen minden műve földolgozásra ne kerüljön, hanem csupán ama követelés céltalanságára akartunk rámutatni, a mely a számra s nem a minőségre helyezi a súlyt s a mely egy-egy, a szótári anyag tekintetében üres, értéktelen imádságos vagy énekes könyvnek, kalendáriumnak, prédikációnak sat. sat. hiányzásán nem győz eléggé panaszkodni.

Különben egy év leforgása után a szótár végkép befejezve a közönség kezébe lesz s ekkor alkalmuk nyílik azoknak, a kik a régi irodalom termékeit forgatják, hogy ha valamely figyelemre méltó hiányt tapasztalnak, azt valamely szaklapban közzé tegyék s így segédkezet nyujtsanak arra, hogy idővel a fogyatkozások nagyobbára pótolva legyenek.

Legtöbbször volt alkalmunk némelyeknek abbeli elégedetlenségéről hallani, hogy a latin okleveles gyűjtemények legjava része nincs földolgozva s még azok is, a melyek a források közt föl vannak említve, csak néha-néha vannak egy-egy szónál idézve; pedig ezek fölülte fontosak. A mi ez utóbbit, a fontosságot illeti, azt csak részben írjuk alá; fontosak a szó alakja tekintetében, de csakis oly esetekben, midőn a helyes olvasat kétségtelennek bizonyul be s a szónak jelentése is a

mellécsatolt latin egyértékeshől világosan meg tudható. E kellékek nélkül azonban fontosságukból vajmi sokat vesztenek. Az önmagán álló szó különben is lelketlen holttetem, elevenné, lelkessé csupán a mondatban lesz; ha hozzá még minden magyarázat nélkül áll, merő rejtvény marad, a melynek nem akad okos megfejtője. Ha én például egy latin oklevélgyűjteményben ez adatot olvasom: „Petrus Zeles“, a szótárban ez adatnak nem vehetem semmi hasznát, mert egész biztossággal még az sem állapítható meg, hogy valóban eredeti magyar szó-e, az pedig épen nem, hogy ha eredeti is, *Szeles*-e, vagy *Széles*; ha ellenben a Jordánszky codexben csupán ennyit találok: „Ma zeles idő leszen“ (404. lap), s a Németújvári Glosszákban csak ennyit: „Menjetek zeles velagban“ (193. lap), tisztában vagyok a szónak mind eredetiségére mind jelentésére nézve.

Tévedne azonban, ha valaki e szavakból azt a következtetést vonná, hogy mi kicsinyeljük a szóbeli források fontosságát; mi ezzel csupán annyit akartunk kijelenteni, hogy midőn választanunk kellett, hogy melyeket dolgoztassuk föl előbb, elsőbbséget azoknak kellett adnunk, a melyeknek egyetlen sorában több használható anyagot találni, mint a latin oklevélgyűjteményeknek 5—6 levelében.

A mi pedig az azon való sajnálkozást illeti, hogy az okleveles gyűjtemények s ez meg ezen érdemes művek nincsenek földolgozva, mi is azt mondjuk, ezen valóban sajnálkozni lehet; de ha okolni lehet érte valakit, azokat lehet, a kik megtehették volna, de nem tették meg — némelyek talán azért, hogy később, valamint a Kalauz bírálója tette, elégedetlenségüknek szabad folyást engedve kedvükre kiduzzoghassák magukat.

SZARVAS GÁBOR.

MÁTYUSFÖLD NYELVJÁRÁSA.

V. Idegen hatások.

A gramatika rendszerén végig kísért tájnyelvi sajátságok után, mielőtt nyelvjárásunk tájszavaival dolgozatunkat befejeznők, még csupán az idegen hatásokra akarunk röviden rámutatni.

Tulajdonképeni számbavehető hatást inkább csak a tót nyelv részéről tapasztalunk a mátyusföldi beszédben; azonban egyes szókra terjedőleg és nyilván az intelligencia nyelvének révén német elemek beszívargása is észlelhető.

A tót nyelv vidékünkön, főként közvetetlen megfigyeléseink területén, igen el van terjedve, s úgyszólván kétnyelvűeknek nevezhetjük Mátyusföld lakosait. Innen van, hogy e nyelv hatása nemcsak bizonyos speciális vidéki fogalmakon, minő pl. egy különös ételfaj neve, a *ganca*, vagy egy sajátságos vízmerítő, a *zsufán* sat., hanem oly dolgok elnevezésein is tapasztalható, melyeket országszerte ősrégi magyar, vagy régen polgárjogot nyert s általánosan elterjedt más idegen eredetű szókkal fejezünk ki; ilyenek: *vőfély* helyett *dorozsbá*, *patikárus* h. *apatikár* sat. Teljes bizonyossággal a következő szóknak ismerhettük föl tót eredetét, úm.: *apatikár*, *dorozsbá*, *galbács*, *ganca*, *gebuja* v. *gëbulá*, *omácska*, *opálka*, *opica*, *povedál*, *racska*, *siská*, *szlimácsék*, *talicska*, *tráfál*, *zsaba*, *zsufán*. E lajstromot természetesen igen megnövelné a tót nyelvjárásoknak tüzetes tanulmányozása.

Azonban a tót hatás némely szóknak hangalakjára, illetőleg némely képzőkre is kiterjed. Így pl. a *pëlyva* az általános köznyelvi *polyvá*-val szemben nyilván a tót *pleva* hatása miatt őrzi meg eredeti *ë* hangzóját (vö. Simonyi: A magy. nyelv. II.19). Sőt a mátyusföldi és általános palóc *á* hang is alig érthető egyébként, mint a tót nyelv hatásából (vö. Simonyi, uo. I.123). A képzők alakjában pedig a *kicsinka*, *picinka* mélyhangú *a*-ja, valamint a *csilkó*, *csillicskó* képzések szintén csak tót diminutívumok hatásából magyarázhatók (l. ,min. tün.' I. A2, és ,szóképz.' I. B4; az utóbbihoz vö. tót *jablko* alma és *jablëko* almácska; l. még Szilasi cikkét: A becéző keresztnévek, Nyr. XII.).

Német hatás, mint mondtuk, csupán egyes szókon mutatható ki; ilyenek a ,teljesebb hangalakok' c. fejezetben (II. 1. alatt) magyarázottakon kívül a következők: *cigar*, *gáng*, *lámpi*, *léság*, *mincér*, *pëndrëk*, *ribolni*, *sentés*, *slámpett*, *spekulant*, *spórhel* v. *sporphelyt*, *strózsák*. (Eredetijükre nézve l. a ,szójegyzéket'.)

VI. Szójegyzék.

E jegyzék nyelvjárásunk táj szavait foglalja magában, és pedig első sorban az ún. ,tulajdonképi tájszókat' (l. Szinnyei: Az új Tájszótár, Nyr. XIV.217). Az ,alakszerinti tájszók' közül csupán azokat tartottuk — a tárgyalás megfelelő helyeire való egyszerű hivatkozással — fölveendőknak, a melyek rendkívüli és nagyobb fokú hangalaki eltérést mutatnak köznyelvi másaiktól, semhogy első tekintetre fölismerhetők volnának. A ,jelentésbeli tájszók' föl-

vételét a kimerítő és könnyen áttekinthető jelentéstani tárgyalás után (AnyJel. I.), néhány eset kivételével, szintén fölöslegesnek tarthatjuk. * Nyelvjárásunknak itt bemutatandó tájszókincsét illetőleg csupán annyit akarunk kiemelni, hogy benne számos becses régiséget és ritkaságot találhatunk. Ilyenek, hogy csak néhányat említsünk példaként, a következők: *baromíllő*, *cserebó*, *intén*, *ivadán*, *kisánkodik*, *léság*, *torpan*-sat., melyekről a jegyzékben idézendő helyeken bővebben szözlöttünk.

adogál AlJel. 4.
ácsorog áldogál, henyél VIII 282.

acide Rö. II. A1a.

ágaskodik AnyJel. II. A1aδ.

álámszi együgyű VIII282.

alármáz AnyJel. II.B.

álogat Min. I. A2.

apatikár (VS.) patikárus (= tót *apatikár* L.).

aránzók AnyJel. II. A1b.

aszovány, -os AlJel. 5.

ázolódik ázik XIX187.

azon Mond. 4.

babkalevél babérlevél.

bagó AnyJel. II. A1aγ.

báránytartó uo. II. A3.

bárátfü uo. II. A1aγ.

baromíllő uo. I. 2.

bászli együgyű XV190.

béce Min. I. A4 (alapszava az irod. *becézés*-nek, I. Simonyi: A magy. nyelv, II. 189).

benyaka AnyJel. II. C.

bérce borda VIII282, *ódáb*. oldalborda uo. és 332 (vö. Mikl. *bérc* és *borda* alatt).

bérdó a vörös v. foghagyma felnyúló szára IV283.

bicsak bicska IV235.

*bibas*z ügyetlen IV235, ostoba VIII282.

bibircsók Képz. I. B4.

bikája AnyJel. II. A1aγ.

bizgatni bántani XIX187.

boca Min. I. A4.

bócorog bolyong XIX187 (vö. Képz. II.).

bódorog: *ébódorgott* elbolygott IV283.

bojnyik betyár, zsvány VII40.

borsoska mézes kalács XIX288.

botolás, *botolni*: a fa koronájának oly visszavágása, hogy a nagyobb ágakból csupán 1½—2 arasnyi csapok maradnak; a silány vagy fölösleges ágakat törzsig metszik le XVI333.

bozsongós: *nagyon b. idő van* (MS. ért.) borongós i.

börhidázni a vékony, még ropogós jég hátán csúszkálva keresztülszaladgálni VII40.

bucó (MS. ért.) tömzsi, kövér, vastag (kis gyermekekről).

buggyadt AnyJel. II. A2.

buksi a kiből alattomosága miatt nem látszik ki, hogy vmit nem tud X192.

bumfordi mogorva VII40.

* Helykimelés céljából e jegyzékben a következő rövidítéseket használjuk: *AlJel.* alaki jelentéstan. *AnyJel.* anyagi jelentéstan. *Időm.* időmértéki sajátságok. *Képz.* szóképzés. *Met.* metathesis. *Min.* minőségi tünetények, 1. fej. (eltérések a hangok minőségében). *Mond* mondattani sajátságok. *Rag.* szóragozás. *Röv.* rövidebb hangalakok. *Telj.* teljesebb hangalakok. *Töv.* szótövek. — A tót szók után *I.* = Loos, *J.* = Jancsovícs szótára.

burbukolni Any.Jel. II. A2.
búrfa, búrfenyő fenyőfaj (pinus
 strobos ?) XVII478.

burgi Röv. II. B3.

burgundia uo.

butyu Min. I. B3a, a — u.

céda feslett életű nő (MS. ért.).

cigar, szivar XVIII528 (=ném.
zigarre).

cihelődik helyezkedik IV235.

cihajda haszontalan (nőre
 mondják) uo.

csádé sás uo.

csalamádé (VS.) sűrűn vetett,
 takarmánynak szánt kukorica.

cseléd Min. I. A1.

cserebó Röv. I.

csetër, cseter sárvizes mocsok
 (NSzót.); *csupa csetër* ! XV190.

csetre [így] csetres XVII478.

csetrës, csetres sárvizes, eső-
 től, harmattól áázott, bemoc-
 kolt, lustos, csatakos (NSzót.);
 párás, nedves XIX187; harmat-
 tól áázott XV190.

csibenkédik lábujjhegyre állva
 vmit elérni akar, vmibe kapasz-
 kodik VIII282.

csibüske csibe (dimin.), I. Képz.
 I. B4.

csikmák metélt tészta IV235,
 XVII478, mákos metélt VIII282.

csilgó, csilkó, csille, csillicskó
 penis infantilis XVI333.

csingér Telj. I. (= tót *cing-
 jer* J.).

csipède, csipöde csipedett tészta,
 csipetke XVII478.

csipedés Any.Jel. II. A1a7.

csipédett szagatott tészta le-
 vesbe VIII282.

csive, csivillő Telj. I.

csórmány prunus padus XVI
 333.

csők : *megcsőkött* megcsökö-
 nyösödött XIX187.

csölle nádkéve IV235

csömpe nagy cserép csésze uo.

csupká csutka VIII282.

csupkázni, gyerekjáték: két cse-
 resnyecsutkát egymásba akasz-
 tanak, széthúzzák, s a kié el-
 szakad, az a vesztes VIII46.

csuromvíz egészen áázott, pl.
 cs. á ruhám uo.

csutka (MS. ért.) a kukorica-
 csőnek a nyele (vö. *komp*).

csübenkezik vmibe kapaszkod-
 va lóg IV235.

csücske csücs, szöglet uo.

csücsök ua. VIII282.

csücsürke pacsirta IV235.

csüged am. *csübenkezik*.

dédülle belül lekváros, kívül
 turóval hintett csusza VIII282.

dévajkodik Any.Jel. I. 1.

devalis, divalis : *nem valami*
devalis v. *divalis* (?) n. v. külö-
 nös, nem kiváló XVI381.

devernyés civakodó, kötekedő
 XVI333.

divalis (?). I. *devalis*.

dorozsbá vőfély VII40 (= tót
družba).

dőföd dőf (frequ.) : *a múltkor*
megdőfödött egy legint.

dömse zömök termetű XVI333.

dömsi kövér VII40.

dömsödi Any.Jel. II. A4.

dörmö, döreme összevetődött s
 felhalmozódott törmelékféle; *nád-
 dörmö* árhardta nádtörmelék; *fa-
 dörmö* ágtörmelék, fatörmelék az
 erdőben; *menjünk az erdőre fa-
 dörmöt hárítani* faágot gyűjteni
 XVI333.

dőzs (uo.) I. Képz. III.

drágáskodik Al.Jel. 2.

dudog (ige), jelentését nem
 állapíthattam meg).

dűg zűg, bűg; *dűgnak a fü-
 lemben* zűg a fülem XVII478.

duszma orrú, csapott orrú [vö.
 ezt Any.Jel. II. A2] XVI333.

ébénlógó Any.Jel. II. A4.

ébódút elbolygott IV283.

égevény föld oly szántóföld, mely hamarosan kiszárad, benne a vetés kisül; többnyire egyértékese a 'homokos talajnak' XVI333.

egybe AnyJel. II. A1b.

egy fertály az egész telek, Vezekényen 58 hold, Tallóson 66 hold; latinul: sessio quadrans seu sessio media XVII478.

egy hely egy egész telek uo.

eggykorácsu Telj. II. 3 (vö. hozzá: 'egy vivásu emberek' egykoruak, Székelység, Nyr. IX 41; 'testvéröccse a Viora szerzőjének, megáldva egyivásu tehetséggel' Budap. Hirl. XI 97. sz.).

egy végbe AnyJel. II. A1b.

elemutyi Képz. II.

ellenz-: én mindig ellenzettem elleneztem.

elő ér AnyJel. II. A1aγ.

előget elfogja a világosságot IV235 (vö. Képz. I. B5).

eltusulni eldugni, elhallgatni XIX187.

épártónyi AnyJel. I. 1.

éred Képz. I A1.

éreszt érlel: ez a nap most jól éreszti a gabonát (MS.).

észczálg evőeszköz VIII46.

észtre Met.

ezen Mond. 4.

fájdút Képz. I. A3.

féhaj felszer XVIII528.

fejel AnyJel. II. A3.

fertig kész, Mond. 4.

fickó 'egy helynek' (egy teleknek) negyed része; *fickós gazda* a kinek negyed telke van XVII 479.

fikostul: többet ért az a pusztá mint Sélle minden f. együtt (VS.).

filágóriá 'kertekben levő nyaraló' VII40.

firháng függöny uo.

foghely alveolus dentis, orvosi nyelven 'fogsejt' XVII479.

fogyadék AIJel. 5.

folva mindjárt, azonnal, pl. *jobb vóna f. kívibe kötni* mindjárt kévébe k.; *folva rökön* ékütte azonnal elküldte sat. (vö. AnyJel. II. A1b).

forgó örvény VII40.

föbugározott AIJel. 3.

fölbízták fölbíztatták XIX187

fölérez AnyJel. II. A3.

fölhözött fölhős idő volt (D.).

förgetyű az elülső tengelyvánkos, mely nincs szorosan a tengelyhez kapcsolva, mint a hátsó tengelyvánkos, hanem forog XVI333.

furkó AnyJel. II. A1aa.

futéroz futkároz XIX187.

galbács (VS. ért.) balkezü, balog (= tót *galbáč*).

ganca, gancá főtt kásából szaggatott galuska IV283, köleskásából készült bőjti étel VIII 282, 332, kukoricalisztból készült gombóc VIII47 (= tót *gance J.*).

gáng folyosó VII40 (= ném. *gang*).

gáznáció huncut VIII47.

gebuja (VS.), *gebula* VII40 halmaszlag (= tót *gebula L.*).

gërendal Telj. I.

gërhas sovány VII40.

gömbölyű borsó AnyJel. I. 2.

görhön kukoricalisztból tejjel készült négyszögalakú sütemény (más vidéken *málé* és *prósza*) XV190.

gúnya ruha XIX187.

gyarat: az én fiam nem igen gyarattya az orgonyistaságot (D., később ugyanezt a gondolatot a *tud* igével fejezte ki öreg parasztunk).

gyikhéc: án[n]ák má gy. annak már vége van VII40.

gyomorháborgás AnyJel. II A1aγ.

gyüge félkegyelmű, a hülyeség kisebb foka, mit *cretinoid* névvel szokás nevezni XVI334, „*gyü-gés eszü, gyenge eszü*“ (VK.).

hacika hajtóka (női ruhadarab) XIX187.

hajkötő AnyJel. II. A3.

hálál hál (frequ.).

halamás, halomás meghalás, halálozás; pl. *nagy halomás vót akkor nálunk* sokan haltak meg akkoriban.

hambár gabonavermet helyettesítő nagy láda XVI90.

hánkálk, hankalik a rúd, a min a kútveder lóg VIII282, IV283.

háradék AnyJel. I. 1.

hárigató uo.

hártani uo.

héhő Rö. II. A2, ly.

hetre szeles, fölszínes; pl. *het-rén megnézni vmit* kellő figyelem híjával megtekinteni XVII479.

hetrékédik, hetrénkédik szeles-kedik uo.

heveder AnyJel. II. A1a.

hévér borszivó XVIII528.

hibányos Telj. II. 3.

hideglőts AnyJel. II. B.

hintorog: mindig ide-oda h. (a kocsi) ide-oda mozog (VS.).

hírgál (MS. ért.), a NSzót. szerint a Vágmelléken am. „összetakarít, összesöpör, hárit vmit“.

hocide Rö. II. A1a.

horácsol AnyJel. II. A4.

hozzádos magadfelé, magafelé tartó; pl. *hozzádosan hajcs* szorítsd a bal gyeplőt, hogy jobb felé tartson az iga XVII479 (vö. *tüledes*).

högöli együgyű XV190.

hölle árpakorpa IV235

höröget, hörögető AnyJel. II. A2.

hunyská bujósdi VIII282.

huszt Telj. III.

huzgál Képz. I. A1.

illant: *elillantanyi* elillanni.

intén jutányosan, olcsón, potom áron (vö. Szómagyarázatok, 18).

ivudán idején, korábban XIX187.

jánkli Telj. II. 1.

jobban AnyJel. I. 6.

kacabajka Rö. II. B3.

kaci vattirozott kabát XVIII528, női kabát XIX187 (vö. Rö. II. B3).

kajdász kiabál XVIII528.

kalamus (Zs. ért.) író toll (= lat. *calamus*).

kalista gúzsfa, mely a pözs-sövényt a duchoz szorítja; körül-belül az a hatása, mint a csavarháznak XVI334.

kapocs AnyJel. II. A1a.

káprányos káprázós (a szeme) XIX187.

káré két kerekű taliga, feneke és oldalai bercékkel vannak el látva, ember húzza VIII282.

káré két kerekű szekér VII40.

kástélyos AnyJel. I. 3.

kecmereg, az adott magyarázat szerint „dideregve kullog vmi mellett“ (MS.).

keminszik: *mégkeminszik* meg-keményedik XIX187.

kisáfá hámfa VII40.

kisánkodik ingerkedik IV235.

koca, kocagyerek AnyJel. II. A1a.

kocsvérda tökkáposzta IV235.

kódorog bolyong IV283.

kókós ügyefogyott, gyüge, félhülye XVII479.

kólé kétkerekű taliga, feneke és oldalai deszkából vannak összeállítva, kis ló vagy számár húzza VIII282.

kolesz deszkából összetakolt, a földbe levert gyermekágy XVIII528.

komp kukoricacső, a szemes

része (MS. ért.); kukoricacsutka XVII479.

kontramars burgonyaleves csipetkével IV235.

konytyorog, kunytyorog: mit *kunytyorog ké az uccákon mint valami vén kódús* VIII282.

koppértá levélboríték VIII47.

•*koszmó* seborrheoa sicca capillitii; *koszmós a feje a gyerekeknek* XVI334.

kótér börtön IV235.

kölletlen AnyJel. I. 1.

kőtvíz talajviz, fenékvíz, a föld árja XVI334.

kúcsos kalács AnyJel. II. A1a.

kukhërgyál kuksol VII40.

kulipíngyom viskó IV235.

kuncsorognyi más miatt nyomorogni XV190.

kunyérál több ízben alkalmazatlankodva kér vmit VIII47.

kupica kis pálinkás pohár (VS.).

kútrovás AnyJel. II. A3.

kuttyog ballag XV190.

kutyú kutya XVII479.

lábam kásája AnyJel. II. A1aδ.

lámpi lámpa Min. I. A1 (= ném. *lampe*).

lapítus lepény féle, melyet a kenyérnél kissé finomabb lisztből készítenek, négy csúcsára összehajtogatják s jól megsózzák X192.

lapocka AnyJel. II. A1aγ.

lappad AnyJel. II. A3.

lappaszt: a víz mindent lelappaszt lelohaszt (MS.).

látó: látót küldeni betegágyas asszonynak ételt (MS. ért.).

lébakott lebukott XIX187.

léság bizonyos altesti baj, *léságos* ramicosus, herniacus (= ném. *leibschade*, l. Szómagyarázatok, 30).

lesenkedik leselkedik, leskelődik (MS.).

lésza a pőzsővény gallerja, l. Nyr. XVI381.

lévó borszivó XVIII528.

lipityő bő, könnyű női kabát XVIII528, alsó női kabátka XIX187.

lopó hideg, lopó hideglelés AnyJel. II. A1aγ.

lúdvaj lúdsír XVII522.

lunyhákodik röst dolgozni, kerüli a munkát XV190.

lúki AnyJel. II. A4.

lúktet AlJel. 4.

lúttýó gyüge, hülye XVII522.

macskaszem XVII522, vö. AnyJel. II. A1aγ.

malactartó AnyJel. II. A3.

mándli Telj. II. 1.

mányi nagyanyó XIX187.

marás AnyJel. II. A1aγ.

maricskol: összemaricskolni Képz. II.

mása placenta secunda partus, méhlepény XVI381.

másuttá AnyJel. II. A1b.

mégfejbiszlek fejbeverlek IV235.

megintendíg megint IV174.

mënyül; *kimënyül* kificarnodik VII40, *kimenyül* ua. XVII479.

merëcske meritó edény XIX187.

merevény tiszta, merő XIX188.

mezën, mezzën Mond. 4.

miháncs Rö. II. A1b.

mihánna Telj. II. 2.

mihencs, mihincst Rö. II. A1b.

mincér (MS. ért.) a súlymérőnek egy neme, melyet kézben tartva használnak (= tót *min-cier* l., ném. *münzer*).

mocsolya Min. II. A2.

mótyik piciny VII40.

mucka tengeri nyúl VIII332.

murugya apró, polyvaforma szalma XIX188, száraz rőzse VIII332 (itt *murugya* alakkal is).

musku lencsefereg VIII332.

muti, mutissz mutasd, add kezembe VII40.

nehésség AnyJel. II. A3.

nēmott nem XVIII528.

nyáklevés AnyJel. II. A4.

nyarvadt vézna, sovány, senyvedő, cachecticus XVI382.

nyéhó csizmadiaák gúnyneve VII40.

nyervadt (?) = *nyarvadt*.

nyulkaál nyúl vhová (frequ.): *a zsebembe nyulkáltam*.

nyű, nyűv, nyűvek (több.) AnyJel. I. 2.

óckolódik: a kötél előckolódott eloldódott.

ocsmár ocsmány XIX188.

ocsmárol ócsárol uo.

oktál egy 'helynek', egy teleknek fele; *oktálos gazda* kinek fél helye van (sessio octava) XVII523.

omácska, ómácska mártás v. főzelék, pl. *paradicsom o., krumpli o.* (MS. ért.), főzelék XIX188 (= tót *omácska*).

opálka, opálko vesszőből font abrakoló kosár (MS. VS. ért.), hársforgácsból font nagy abrakoló kosár XV190 (= tót *opálka*).

opatanca vastag metélt térszta, köleskásával meghintve és kendermagolajjal megöntözve VIII332.

opica majom (= tót *opica*).

ormótlan AnyJel. II. A2.

osztándig azután IV174.

öcsékenni, öcselkenni fésülködni XVIII528, XIX188.

öklelés AnyJel. II. A1aγ.

ördöglő, gyermekjáték: a földbe erősített vastag karóra vízszintesen egy deszkát erősítenek, hogy rajta mint függőleges tengelyen foroghasson, aztán a deszka mindkét végére egy-egy gyermek ül és sebesen körülforognak VII40.

örvinylik AnyJel. II. A1aδ.

összecsördül uo. II. A2.

összezaajdul uo.

pákullancs Telj. II. 3.

palucás pállott szájú IV174.

panya nyeles serpenyő XVIII528.

papanc: úri p. kerti folyóka IV283.

pápmácska hernyó VII41, VIII332.

paskony legelő IV283.

pata cserebogár bábja IV236.

pattantyú AnyJel. II. A3.

pattyog uo. II. A2.

pázszi: a pázsi atyám (D.).

pélvás AnyJel. II. A3.

pëndrök feketecukor VIII47 (= ném. *bärendreck*).

pezsi káposztás béles XVIII528.

pilicke két végén meghegyezett fácska, melyet a földön csinált lyukra ráfektetnek a gyermekek s onnan aztán bottal messzire kivetik VII41.

pilisznyes, pilisznýes Idöm. I. A1.

pille lepke IV283.

pimpimparé leontodon *ta-raxacum* XVII523.

pintli Telj. II. 1

pitypoty ár AnyJel. II. A4.

pocik uo. I. 2.

pógár uo.

pókmácska = *pápmácska*.

pokonpart Telj. II. 1.

porongy oly zátony, melyet már növényzet, nevezetesen fűféle borít XVI382; *porongy-vessző* fűzfavessző uo.

povedál AnyJel. II. A4 (= tót *povedat*).

preszling cukorgyárból került répatörköly (vagy tán répatörök?) XVI382.

prézli Telj. II. 1.

puhos korhadt XIX188.

puruttya piszkos IV236, VII41,
puruttya ember csúnya e. (MS.
ért.).

putra árnyékszék IV236.
racska putton XVIII528 (tót
ročka).

ragyiva csinos IV236.

rédli ? Telj. II. 1.

rékas piszkos edény XIX288.

rékli Telj. II. 1.

*rél*ni uo.

rémunda rendetlen IV236.

rezel AnyJel. II. A5.

ríból : egy *hit* alatt a ruhát
úgy éríbőlni ! elrongyolni (= ném.
reiben).

rigli Telj. II. 1.

rímisztő Képz. II.

rózan, *rózon* Min. II. A4, j—r.

röpüllő AnyJel. II. A1aγ.

rőzsgye Telj. I. 1.

rücskös AnyJel. II. A1aα.

rühell röstell; *rühelli á dógot*
VII41.

*sáml*i Telj. II. 1.

sasol a pőzsövény peremét
beszegni; *sasolás* a pőzsövény
pereme, ívben font porongyvesz-
szőből alkotva XVI382.

sásol vminek sását levágni uo.

sentés italkimérő hely a kocs-
mában (= ném. *schenktisch*).

sérelém AnyJel. I. 2.

sérés = *sérelem*.

*serten*i : *leserten*i lehorzsolni;
lesertenek bőrt, *lesertik* a seben
képződött pörköt sat. XVI381.

sétikáni : *kisétikáni* kísétálni
(vö. Képz. I. A1).

sifli Telj. II. 1 (= tót *šiflik*?).

sikár agyag XIX188.

siská farsangi fánk VII41.
(= tót *šiška* L.).

siskó kemence, fűtőkályha
(Zs. ért.).

sivákonni sikoltani XIX188.

splámpett rongyos VII41 (= n.
schlampicht).

sódorog : *gyerünk na, ne só-
dorogjanak* (N., jelentését nem
állapíthattam meg).

spanyol bodza orgona lila XVI
382.

spárgéta, *spárga* baltacim
XVII523.

spékula Képz. III.

spekulant AnyJel. II. A2.

spórhel, *sporphelyt* Képz. II

sticli Telj. II. 1.

stilál kémkedik VIII332.

strózsák ágyba való szalma-
zsák VII41 (= ném. *strohsack*).

subriká fűzfavesszőből font
korbács, húsvéti öntözéskor hasz-
nálják a gyermekek VII41.

sujtó AnyJel. II. A1aα.

sunyi ravasz VII41.

susnyás taknyos, gyermekek-
nek mondják VII41.

sústya AnyJel. I. 2.

sutyolni sajtolni XIX188.

sűrű kóró AnyJel. II. A3.

süsü ostoba VIII47, kis gyer-
mek fejére való fejkötő s nem
'ostoba' VIII332.

szabodik, *szabódik* AnyJel. I. 1.

szák sonkoly VII41.

*szálanz*i szálanként kihuzo-
gatni; *szálazzák a burgit* mikor
a fölös palántaszálakat kihuzo-
gatják XVII523.

szálonyi = *szálanz*i.

szapu gabonamérő faedény
(NSzót.); ért. szerint '3 mérce'.
szarkagáborján szarkagábor
XVII523 (vö. NSzót.).

szécskő szökce, sáska; *szécs-
kögyúró* AnyJel. II. A4.

szedán deszkából összeállított
ülő, gyermekeknek XVIII528.

szentiványi bogár AnyJel. II.
A3.

szilvány kopoltyú IV236.

szlimácsék csiga VII41 (= tót
slimáčok J.).

szugla AnyJel. I. 2.

szurdik a szoba azon szöglete, a hol a kályha van X192.

szuszák lisztes láda XV190 és VH. ért.

tag birtokul szolgáló határ-rész; *ez az én tagom* tulajdonom, részem a határból XVII523.

tágiszt: *kitágiszt* Képz. II.

takonypóc AnyJel. II. A2.

talicska egy kerekü tragacs deszkafenékkal és oldalakkal, melyet az ember maga előtt tol VIII332 (tót *talička* J.).

taliga AnyJel. II. A1a.

talpalló uo. II. A3.

támatyu támasztó XIX188.

tányírbél AnyJel. II. A1a.

tap egy lépés, egy tapodás; *nem megy ő tapnyira sē* n. m. egy lépést sem, egy tapodtat sem (vö. Nyr. XIV279, *top* alatt).

tápész együgyű XV190.

tehenkedik: *râtehenkedik* AnyJel. II. A1a.

tegelyvánkós a szekér hátulsó tengelyének mása, mely hozzá szorosan van kapcsolva s melynek 'sasa' tartja a szekér oldalait XVI382.

tengeri bodza orgona lila uo.

teriz: *megterizte* Met.

tívő AnyJel. II. A3.

toklász a polyva szűrő részze IV236.

torpan- Képz. I. A2.

totojász kotorász XIX188.

totyka tégely, a minőt a patikában is használnak.

tökina AnyJel. II. A1a.

törközni, *török* XVII523, Képz. I. B3.

tráfál eltalál (pl. követ hajtva) VII41 (= tót *trafit*).

trámpli Telj II. 1.

tréfázik Rag. I. 1.

tüledés magadtól el, kifelé tartó; *tüledesen hajts* szorítsd rövidebbre a jobb gyeplőt, hogy

balra tartson az iga XVII523 (vö. *hozzádos*).

tüttyő lomha menésű ember-ről monják X192.

tyukmony (IV236, VH.), AnyJel. I. 2.

tyukmonyász, *tyukmonyászó* tojásszedő XVII523, *lúdtukmonyászó* lúdtojás-szedő XVII522. *üst* Röv. II. B1.

vádúnyi: *fővádúnyi* AnyJel. I. 1.

vajazó uo. I. 2.

varzás AlJel. 4.

véllesztás: *Hét vélesztás* dülő-név IX288 (vö. *veleszta* szénarend, Székelység, Tájszót.).

velez, *veliz* vastag gyapotszövet, melyet kivált az asszonyok alsó ruhának vesznek; különösen *parchet* v. *barchet* néven kéri (Simonyi szerint = olasz *vales*, *valessio*, l. A magy. nyelv, I. 117).

vérésbors AnyJel. II. A1a.

verőke udvarajtó vagy kerti deszkaajtó XVIII528.

verse varsa XVI382.

veszt-puszttra beszél AnyJel. II. B.

villázat apró petrence; *villáza-ton van a takarmány* még csak villával van összehányva; ha a *villázat* kellően kiszáradt, petrencékbe hordják össze XVII523.

viszalló orsó a hálófonalat v. házi cérnát sodró orsó IV283.

vizelni hideg vízzel hideg vizes ruhával borogatni XVI382.

vizi lilíom AnyJel. II. A1a.

vizi tők uo.

vizverés uo. II. A1a.

vörse = *verse*.

zajgatni bolygatni XIX188.

zátony AnyJel. I. 2.

zotyog: *hónap akár zotyoghat* (az eső) zuhoghat (MS.).

zöldárja a folyók májusi ára-

dása, midőn a havasokon az olvadás megindul XVI382.

zugla AnyJel. I. 2.

zugó zuhatag, wasserfall XVI382.

zugolyfa weberbaum (műszó) XIV48.

zsaba (MS. ért.) béka; gyermekre is mondják: *hágass te zs.!*

(= tót *žaba*; a köznyelv csak a *farzsába* betegségnévben ismeri, vö. Simonyi: A magy. nyelv, II 163).

zsizsik lencsében és buzában élő féreg VIII332.

zsufán nyéllel ellátott kerek alakú vízmerítő XVIII528 (= tót *žufán*).

ZOLNAI GYULA. *

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Az oláh hatás. Midőn először mondtam ki a vakmerő szót, hogy a székelység, illetőleg erdélyi magyarság beszédében oláhok fordulatok vannak, több oldalról fölzúdult ez állításom ellen a nemzeti önérzet. Csaknem megfontolatlanságnak látszott azt állítani, hogy a székelyek beszédében oláhos észjárás nyilatkozik. S én mindamellett megint csak kénytelen vagyok néhány oláhos fordulattal eléállani. Ime, itt következnek.

Újból. Tudvalevő, hogy az erdélyi magyarság nyelvében szél-tére használatos ez az alak; tudvalevő az is, hogy a magyarság többi részében helyette az *újra* alak járja. Simonyi az *újból* határozószót a szláv *iz nova* másának tartja; én azonban hajlandóbb vagyok az oláh *din nou*: de nouveau másának tartani, még pedig azért, mert most már több mint valószínű, hogy az oláhság hatással volt az erdélyi magyarság beszédére.

Helyből. Ez a székely határozószó azt teszi: a z o n n a l, a u f d e r s t e l l e, s u r l e c h a m p. Ez az alak Erdélyen kívül, tehát a magyarság többi részében, tudtommal nem használatos, hanem

* Javítandók: Nyr. XIX413, alulr. 13. sor: *Királyréven* h. olv. *Galántán* | 415. l. felülr. 6. s. *gombkötő műszó* h. o. *mesterműszó*; uo. 7. s. 528 után o. XIV48 | 459. l. alulr. 5. s. *gërendal* előtt o. *gëbulá* VII40 | 460. l. alulr. 20. s. *kényeső* kénese VIII142^h h. o. *lëlkëmët* XII48 | 461. l. felülr. 12. s. *lëlkëmët* h. o. *lëlkëmët* | 503. l. alulr. 15. s. XII h. o. XIII | 507. l. alulr. 20. s. 148. h. o. 478 | 512. l. felülr. 15. s. *kuntyorog* h. o. *kuntyorog* | XX24. alulr. 16. s. ,valószínűleg egy német *schenk[e]tisch* h. o. ,a német *schenk[tisch]* | 82. l. felülr. 5. s. ,*ü* előtt h. o. ,*ú*, *ü* előtt: *pattantyú* IV236 | 84. l. felülr. 18. s. *hánkálík* h. o. *hánkálík* | 175. l. felülr. 9. s. -*ül* h. o. -*ül* | 210. l. felülr. 16. s. *këlletlen* h. o. *kölletlen*.

Z. Gy.

helyette az *azonnal* és *rögtön* van elterjedve; s a magyar nyelv csakugyan inkább a locativusféle alakokat használja erre a célra, vö. *azon-helyt*, *mi-helyt*, *nyom-ban*. De megvan hű mása az oláhban, a hol *din locu* szó szerint is annyi mint *helyből*; pl. 'Elu vine din locu': szék. jő helyből = azonnal v. rögtön jön. Nézetem szerint tehát a szék. *helyből* nem más, mint az oláh *din locu*, épen úgy mint *újból* = oláh *din nou*.

Attól. Ez a székelységben s az erdélyi magyarság nyelvében annyi mint az ellentétes mondatokat kapcsoló *azért*; pl. 'Én az igaz, hogy nagy ember vagyok, de attól apád helyett apád leszek. Legkissebb köztök, attól mégis legelső.' Az oláhban *pentru aceea* a. m. azért, darum; de e mellett az ellentétes mondatokban használatos ez is: *d'acea*: mindamellelt, dennoch, épen úgy mint a székely *attól*; pl. 'D'acea elu nu e maniosu': szék. 'attól ő nem haragszik' = ő mindamellelt nem haragszik. 'Eu m'a ducu tomna d'acea': 'attól mégis elmegyek' = azért mégis, azért is v. mindamellelt is elmegyek. Nézetem szerint tehát a székely és erdélyi *attól* az oláh *d'acea* hatása alatt keletkezett.

Pénzzel vesz. Nagyon gyanakszom erre az erdélyi szólás-módra is: 'Pénzzel vettem, két forinttal vettem'. Ezeket ugyanis egyebütt inkább így mondják: 'Pénzért v. pénzen vettem, két forintért v. két forinton vettem'. Én legalább mindig így hallottam. De ismét egy nyomon jár az erdélyi magyarság az oláhval; pl. 'Eu amu cumparatu o vaca cu treidieci de floreni': 'vettem egy tehenet harminc forinttal' = harminc forintért v. harminc forinton.

STEUER JÁNOS.

Az 'ira' alak a székelységben. Tudvalevő dolog, hogy a székely nyelvjárásban a mult időnek még többféle alakja használatos, egyebek közt az elbeszélő mult (praeteritum historicum) is. De eddigelé nem tapasztaltuk, hogy használatában valami következetesség és szabályszerűség nyilvánulna. Egy idő óta azonban figyelemmel kísérem ezen időalak használatát, s közvetlen tapasztalásom alapján arra a meggyőződésre jutottam, hogy a szóban levő elbeszélő mult időalak használatában mégis csak van némi szabályszerűség. Úgy veszem észre, hogy ez az idő a székelységben az épen most befejezett, az imént vagy közelebb történt cselekvést jelöli, s e szerint olyanforma szerepe van, mint a francia *venir*-rel körülírt időalaknak. Nevezetes, hogy többnyire a megfelelő adver-

biummal kapcsolatban fordul elő, pl. Éppen most jöve haza. Éppen most mēne ki. Az imént v. az előbb látám.' STEUER JÁNOS.

Jód. S á t a i B a r t h a József a Nyelvőr XIX. k. 316. lapján az egri nyelvjárás különösebb sajátságairól irván a következőket mondja: „Zolnai említ egy ily kiemelő szót is: *jód*. E szó az egri nyelvjárásban már igen ritka, de néha-néha mégis előfordul. Eredetére nézve palóc; mindig igék előtt áll a megokoló, föltételes és következményes mellékmondatokban; és ezekben az oly cselekvés közelségét, bekövetkezettségét jelöli meg, a mely nem kívánatos (vö. a latin *timeo* ne' szerkezettel). Jelentését csak körülírással lehet kifejezni. Példák: „Nem mēgyék oda, mer *jód* mēgüt' (hátha mēgüt). „Nem bántom, mer *jód* elesik' (könnyen megtörténhetik, hogy elesik) sat.

Erre a magam részéről még csak annyi megjegyzésem van, hogy e kiemelő szócska a Nagy-Palóciát tevő vármegyék közül nem csak Hevesben (i. h.) és Nógrádban (Nyr. IV.172), hanem Gömörben is, különösen a Balog-, Rima- és Száraz-völgyön, szél-tében használatos; pl. „Tákárja be egy kis pápirosbá, mer *jód* bepiszkolódik' (Jánosi Nyr. XIX.91). „Ne menj közel a Rimáho, mer *jód* beleesel. Vedd el a gyerekteő a korsót, mer *jód* eltöri.'"

LADÁNYI BÉLA.

Havasság. A régi magyar orvosi kifejezések nagyon mostohán kerültek bele a NySzótárba. Ott pl. a *havas* szó értelme: 1) *lunaticus, lymphatus, lymphaticus*; 2) *menstruosa, menstruum patiens*; *haviság* *menstruum*.

Csakhogy a régi orvosi nyelvben a *havas*-nak más értelme is volt. Így HUFELAND „Makrobioticájában“, melyet Kováts Mihály fordított, a II. rész 444. lapján „az aszszonyok és a férfiak *havasságá'*: *hypochondria, hysteria*. A 174. lapon: „a képzelődésből származott betegség tulajdona a *havasoknak*.'"

Címlap hián nem tudom hányadik kiadás az én könyvem, melynek első kiadása 1798-ban, a második 1799-ben, az ötödik 1815-ban jelent meg. De még ha ez az utóbbi kiadás volna is, annyira régi zamatú, hogy nyelvújítás korabeli hatás legkevésbbé sem érzik rajta.

CSAPODI ISTVÁN.

E sorokra van egy pár észrevételem.

Annyit magunk is tapasztaltunk, hogy még az oly munkákból is, a melyek földolgozáson átmentek, itt-ott egy és más érdekesebb szó, vagy az idézett szónak sajátságosabb jelentése kimaradt; de

az ily hiány ilynemű munkánál, mondhatni, elmaradhatatlan. A jövő dolga lesz az észrevett hézagokat pótolni; s mindazoknak, a kik a tapasztalt rések betöltésére segédkezet nyújtanak, köszönettel tartozik a magyar nyelvtudomány.

Hogy azonban a *havasság* szónak Csapodi idézte jelentése nincs szótárunkba fölvéve, azt épenséggel nem lehet mulasztásul fölróni. A NySzótár anyaga ugyanis csak azon írókból van egybeállítva, a kiknek művei a nyelvújítás előtti időszakba, vagyis Bartza-falvi fölléptén túl esik. Ez az oka, hogy nem csak Kováts Mihály, hanem sok más magyaros zamatú író is kimaradt a források sorából. A *havasság* szónak 'hypochondria, hysteria' jelentését az újkori szótárnak lesz kötelessége följegyezni.

Csapodi a NySzótár II. kötete 10-ik füzetének ismertetése alkalmával még egy más hiányt is észrevett, azt, hogy a *sápad*, se semmiféle származéka nincs meg a szótárban. Ez igaz s az **S** betű szerkesztése közben, mellyel öt év előtt foglalkoztunk, magunknak is föltűnt s azóta, noha számtalanszor bele nyitottunk a régi forrásokba s noha figyelemmel voltunk reá, de se magának a *sápad* igének, se semmi ivadékanak nyomára nem akadunk.

Ugyan ez ismertetésében t. dolgozótársunk megrovásképen ezeket mondja: „Nem hagyhatjuk említetlenül azt a becsuszott következtelenséget, hogy *seprű* és *seprő* (amivel söpörnek és aki söpör) után kimaradt a *seprű* vagy *söprű* (bor alja) s csak a *ső* során kerül elő”. Ez nem következtelenségből, se nem tévedésből, hanem szándékosan történt; a *seprű*: *b e s e n* és *seprű*: *h e f e*, noha alakilag teljesen egyek, ép úgy nem tartoznak együvé, mint *csóva* és *csóvál*, *palack*: *f l a s c h e* és *palack* *w a n z e*, vagy az egyhajtású s teljesen egy jelentésű *fáin* és *finom* *sat. sat*; a *seper* is (a melynek származéka a *seprű*: *b e s e n*), a *seprű*: *h e f e* is külön kölcsönvételek s azért vannak külön választva egymástól.

SZARVAS GÁBOR.

Agykér. Csapodi István a „Természettudományi Közlöny” 262-ik füzetében az *agykér* második szótagját, az eddigi szokástól eltérve, mélyhangúnak veszi, s ennek megfelelőleg azt írja, hogy „a beteg agykérjében gümők fejlődnek”. Hivatkozik a „Pax Corporisra”, melyben egy helyen az van mondva, hogy „az agyvelőt betakaró hárttyát agykérnek is hívják.”

Az idézet egészen helyes, de a *kér* mélyhangúságára nézve semmikép se döntő. Nem döntő pedig azért, mert ugyanabban a

Pax Corporisban egy pár lappal odább, az I. könyv IV. részében, hol „A kórságról vagy nehéz-betegségről” van szó, ezt olvassuk: „mivelhogy ezek (a nervusok) mint valami köteletskék úgy származnak ki e hártýából vagy agykér**ből**”. Ugyanott a VIII. könyv VI. részében pedig így találjuk: „az alatlanság az agykér**nek** feszítésétől vagyon.” Nyilvánvaló, hogy PP. miatt nem kell az eddigi szokáson változtatni.

Csapodit az vezette félre, hogy a NySzótárban csak egy idézet van az *agykér* ragos alakjára, s épen ez az alak sajtóhibában sínylik; a többi adatok pedig, melyek az agykér magashangúságát bizonyítják, sajátságos véletlenből kimaradtak.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Zajlik. Zajlik a víz, a folyó; pl. a Duna. Értjük rajta mindnyájan azt a processzust, midőn az eddig cseppfolyós állapotú víz kezd befagyni.

A szó eredetét a nem-gondolkodó ész könnyen hajlandó a *zaj*-jal hozni kapcsolatba, jöllehet a föntebbi processzus semmi zajjal nem jár. Erdélyben, közelebb Seps-Szentgyörgyön (Háromszék), ugyanezen átalakulását a víz fölületének úgy mondják, hogy *szajlik*; a tolnamegyei Sár-községekben, közelebb Decsen pedig: *sajlik*, s ez utóbbi helyen a szó főnévi alakban is használtatik: „Van már a vizen egy kis s a j” — mondják, mikor tél elején megkezdődik a jégképződés.

E szerint a szó töve volna a *saj* = *sav* = *só*; s valóban a jég első képződései nagyon hasonlítanak is a só-jegecek képződéséhez.

A két nyelvhasználati adatot teljesen megbízható embertől vettem, ki a megnevezett két helyen éveken át lelkészkedett, s illetőleg az egyikken most is lelkészkedik.

B. F.

E közleménynek legérdekesebb pontja a „jegesedés” jelentésben főnévként járatos *saj* alakja a *zaj* v. *szaj* szónak. Ezt ugyan a t. helyreigazító külön választja a tolnamegyei *saj*-tól, de a kettőnek egységes volta, a mint ezt már a Nyelvőr XII. kötetének 241.—244. lapjain kimutattuk, kétségtelennek tekintendő.

A *só*, *sav*, *saj* szóval egybevetés csábító s első tekintetre elfogadhatónak látszik. Egy igen fontos mozzanat azonban, a mely e nézet elfogadását lehetetlenné teszi, ki van feledve a számításból. A jég *z a j l á s a* az északra fekvő vidékeken, a honnan őseink ide vándoroltak, oly közönséges, mindennapi és fölöttlő tűnemény, hogy már a ködös őskorban ismerniök kellett az észak lakóinak, neve-

zetének is tehát régesréGINEK kell lennie s jóval meg kellett ama kort előZnie, a melyben a sÓt a bányák sötétéből napvilágra hozták. Különben is a jegecedésre alapított származtatás előre haladt műveltséghez, tehát oly föltételhez van kötve, a melyet a csupán ,vadászat és halászatból élő' természet fiainál hiába keresünk.

SZARVAS GÁBOR.

Bandzsúr, bondzsúr. Egervideki szó. Magam is hallottam Baktán (Heves m.), meg értesültem is népi használatáról. Jelentése: ,bekecs' (l. Nyr. XVII.429).

Eredetere Gyulai Pál elbeszélései vezettek rá, melyeknek egyikében ezt olvasom: ,Kacér bonjourja gavallérságáról tön tanuságot' (Vázl. és kép. I.217).

A *bondzsúr, bandzsúr* tehát a műveltek beszédéből hallott *bonjour* ruhanévnek a népies átalakulása. Hogy a férfi ruhák minő faját nevezték vagy nevezik *bonjour*-nak, azt a divatvilág fiai mondhatnak meg.

ZOLNAI GYULA.

Vöderni. Egervideki tájszóközleményünkben némi kétkedéssel említettük a *fölveder* szót, mellyel egy iskolai gyakorlatban találkoztunk: ,Miklóst a zaj gondolataiból fölvederte' (Nyr. XVII.42).

Kétségünket e szó megvolta iránt két újabb adatunk teljesen eloszlatta. Egyik a Nyelvőrben volt közölve s így hangzik: Ó a disznait megint bevöderte az erdőbe' (Tolmács, Nógrád m. Nyr. XV.373). A másikat a Vereskövi név alatt író borsodi református pap népies zamatú ,Hegyközi Képeiben' olvastuk: ,Ott puffadozott a napon a sok párna, dunna, melyektől a molnárinasok alig tudták a hat darab sertést elvedergetni' (FLapok XXII.1033). S ép e sorok írása közben ötlik szemünkbe a Simonytól közölt Lisznyai-féle palóc szók közt: *kiveder*: ,Nagyot hühantanak a bagoly odvába; s kivederik, ágat piszkálván szárnyába. A lovakat az itatókútra vederik ki' (l. Nyr. XIX.140).

Ez adatokból egy kétségtelen palóc ige állapitható meg, még pedig a Nyelvőrbeli pontosabb közlés alapján *vöder* alakban, melynek eddig *beveder, fölveder, kiveder* igeKötös használatai és frequentativuma *vedergel* kerültek napfényre.

Szótáraink nem ismerik. Eredete nyomozásra vár.

Minthogy jelentése a közölt adatokból láthatólag annyi mint ,ver, hajt', azt sejtjük, hogy a *ver* igeT kell a *vöder*-ben keresnünk s talán valami hasonló jelentésű, -der végű igei tájszó hatásából lesz magyarázható.

ZOLNAI GYULA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Nem akarom fedezni: nem mondja ki valakire az igazat.

Egy a szoba a kemencével: érdekközösség.

Akármely ujjom vágom, fáj: mindenképen rossz lesz.

Úgy él mint a mónár tyukja.

Ne járjék a szád, fog be a piszkád: hallgass.

Köti az ebet a karóhoz: ígér mindent.

Kürtöre kormos! Tágasabb odaki: ha tréfából kopogtat valaki, ezt mondják neki

— Miért van ez így? — Hogy a bolondok csudálkozzanak rajta.

Megkezdik az új szalonát: először kikap az iskolás.

Por seggibe, más helyébe: gyerek halálára tréfásan.

Ne kijáts hoppot, míg az árkot át nem ugrod.

Hogy vág a bajusz: tréfás kérdés a hogylétről.

Zabba vannak a lovak: így költik tréfásan az alvót.

Jobb lábbal kell az ajtón kilépni: úgy éri célját

A többi diákul van: kimondhatatlan kifejezés helyett.

Nem akar a kötélnek állani: akaratos, nem egy szándékú, nem könnyen hajtható ember.

Lesz neked nemulass!

Lencse, borsó, kása, diák táplálása: ételt dicsérő vers.

Galuska derelye, kapások ereje: ugyanaz.

Húzza a bőrt a fagyon: hortyog.

Azt se mondja, büé vagy bá: nem szól semmit.

Úgy néz mint a vasvilla: mérgesen.

Helyén van mint Zsadány (gúnyos értelmű).

Köpj laposat, üjj magosat: gúnyos helyelkinálás.

Nem verte az ág ki a szemét: derék ember.

Lerágja a húst a csotrul: fősvény, nem gavallér.

(Tokaj.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Tájszók.

Tiszavidékiek.

lomol: tesz-vesz, rakosgat, pizmog.

lábó: a szál v. tutajnak egy szakasza.

lacsuha ember: lomha, lusta.

lengénád: rétföldeken tenyésző vékony korcs nád.

makukka: napraforgó magja meghámozva, ebből ütik az olajat az olajütőben.

maloggya fa: fűzfához (ficcfa) hasonló fanem.

majorpank: a fal hosszában, annak legtetején végig futó gerenda, a melyre a keresztgerendákat fektetik.

nyilván: valószínűleg.

Nyiredháza: Nyiregyháza.

ormós: gerinces, éllel bíró. „A nyüst ormója”: csomók gerince.

(Tisza-Dob.)

JAKSICS LAJOS.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal^s
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XX. kötet.

1891. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

HANGSULY ÉS SZÓREND.

Többször éltünk már azzal a kifejezéssel, hogy erősebb hangsúly. Ez nem jelenthet egyebet, mint azt, hogy a szavakat, ha egyáltalában akcentuáljuk, vagy gyengébben vagy erősebben akcentuáljuk, azaz, hogy a szavak hangzásukra nézve vagy hangsúlytalanok vagy hangsúlyosak s az utóbbiak ismét vagy gyengébben vagy erősebben hangsúlyosak, avagy hogy a szavak, mint tavalyi értekezésünkben említettük, vagy piano, vagy mezzoforte hangzanak. Igaz-e ez, vagy nem?

Hogy a szavak hangzására nézve három erőfokot lehet megkülönböztetni, azt így általánosságban minden író elismeri, vagy legalább egy se tagadja. A „Magyar Nyelv Rendszere” 350. lapján ezt olvassuk: „Midőn a fő súly az ígén van, ez rendesen legelül tétetik s akkor az utána jövő szó kap némi nyomatosságot, pl. *Visz buzát Péter a vásárra?*” A 353. lapon pedig: „Ha azonban az igeikötőn némi súlyt akarunk hagyni: az nem az ige után, hanem az ige és a nyomosított szó elé leszen sorozandó, pl. *El Péter viszi a buzát (vissza Pál hozza)*. Ha egyebet nem is, annyit mégis megérthetünk e két idézetből, hogy a M. Ny. R. „fő súlyt” s „némi súlyt”, „nyomosítást” s „némi nyomatosságot” emleget, azaz elismeri, hogy a hangsúlyos szavak vagy erősebben vagy gyengébben hangsúlyosak.

Szvorényi (Tanodai magyar nyelvtanának 385. §-ban) a gyengébb vagy erősebb hangsúly szerint kétféle mondatot különböztet meg: „Az oly mondatot, melyben egy fogalom sincsen különösen kiemelve, egyenes vagy rendes szerkezetűnek, melyben pedig valamely fogalom különösen ki van emelve, fordított vagy nyomatos szerkezetűnek nevezzük, pl. Szülőinknek legnagyobb hálával tartozunk, — rendes szerkezetű; *Szülőinknek* tartozunk legnagyobb hálával, — nyomatos szerkezetű mondat.”

Brassai (A magyar mondatról III. 277 l.) ezt a megjegyzést fűzi az előbbi idézethez: „Ha az elsőről azt nem mondaná, hogy

egy fogalom sincs kiemelve benne [nem azt mondja, hanem azt, hogy egy sincs különösen kiemelve, a mi nagy különbség], a milyen magyar mondat egyébiránt nem létezik [de még német se], világosan a lenne, a mi az én *teljes* (azaz inchoativum) mondatom. A fordított vagy nyomatos mondat pedig az én *mondatszömmöm*. De ezt a világot is kioltja azzal a megjegyzéssel: (Jegyz. 6) hogy „az egyenes szerkezetű mondat is lehet nyomatos kifejezésű; ellenben a fordított szerkezetű soha se lehet rendes azaz szokott nyugodt kifejezésű, hanem mindenkor nyomatos. Már most bonyolódjunk ki belőle!”

Hát biz ebből ki lehet bonyolódni, de hagyjuk ezt későbbre, most csak az érdekel bennünket, elismeri-e Brassai vagy nem, hogy a hangsulynak (itt mindig csak az értelmi hangsulyról van szó) két foka van, egy gyengébb s egy erősebb. Az imént idézett megjegyzésből azt gyaníthatnók, hogy nem. De idézzük még ugyanazon lapról egy másik megjegyzését is. Egy efféle mondatnak: „A gróf *villámhárítót* tétetett a házára”, efféle változatait rostálgatva: „A **gróf** tétetett villámhárítót a házára”. „A **házára** tétetett a gróf villámhárítót” sat. végre a következő nyilatkozatra fakad: „Szeretnék én a szemébe nézni annak az embernek, a ki a példamondat idézett változataiban — melyek, közbeszólva, mind fél-farcokú, súlyegyenetlen mondatok — más-más „jelentményeket” birna felfödözni. Az ugyan ki tudná hallani a fűszál növést is, mint a báró De Manx legénye.” E nyilatkozathból annyira kéri az ellenkező hiedelem elpalástolásának szándéka, hogy okvetetlenül azt kell belőle következtetnünk, hogy Brassai is elismeri a gyengébb s erősebb hangsúlyt s tovább lapozva könyvében azt is megtudjuk, hogy ezt elsőrendű, azt másodrendű hangsulynak nevezi.

Vadnai-Joannovics (A magyaros szórendről 8. l.) rendes nyomosítást s fokozott nyomosítást, nyomatékokat s fő nyomatékokat s a hangsúly gyengébb és erősebb foka szerint értelmező és nyomosító mondatokat különböztetnek meg. „Csakhogy — jól megjegyezve — a *nyomosító* ismét vagy: *Értelmezőből* — *Nyomosító*, mely az író vagy beszélő érzelme s gondolkodásmenete szerint mindig átalakulhat megint *Értelmezővé*; vagy: *Természeténél fogva Nyomosító*, mely szükségesképen mindig nyomosító és sohase válhatik *Értelmezővé*. Más szóval: *Értelmezőből* mindig alakíthatunk *Nyomosító* mondatot és viszont; de *Természeténél fogva Nyomosító* mondatból soha se lehet *Értelmező* mondat.” Látnivaló, hogy Vadnai-Joannovics „értelmező” vagy „nyo-

mosító' mondata teljesen megfelel Szvorényi 'rendes' vagy 'nyomatos' mondatának.

A r a n y J á n o s (A szórend, I. Magyar Nyelvőr II. 7.) első fokú s másod fokú vagy erősb nyomatékot emleget s az erősebb nyomatékú mondatokat egyszerűen nyomatékosoknak nevezi, a gyengébb nyomatékú mondatoknak nem ad külön nevet.

Kétségtelen tehát, hogy a szavak hangzásának hármasként minden író elismeri s mindazáltal igen tévednének, ha azt hinnék, hogy minden író ugyanazt érti az erősebb vagy gyengébb hangsulyon. Igaz, hogy csak Brassai áll szemben a többséggel, de tudományos kérdésekben nem mindig a többség dönt, még akkor se, ha jól tudjuk, hogy e többséggel oly ellenség von újat, a kinek nem sok fejlődésére kerül a rossz ügyből jót csinálni. Vizsgáljuk tehát, hogy miben tér el Brassai véleménye a többségétől s lássuk melyik félén van az igazság.

Hogy ebben a mondatban: 'A csikó zabot eszik', a 'zabot'; ebben: 'A **csikó** eszik zabot' a 'csikó' van akcentuálva, azt mindenki elismeri. De a míg a többség a 'zabot' hangsúlyát gyengébbnek tartja a 'csikó' hangsúlyánál, ámbár elismeri, hogy ép oly erős is lehet; addig Brassai e két hangsúly között nem lát semmi különbséget. Szerinte mind a két szón az elsőrendű, az erősebb hangsúly van, a különbség csak az, hogy egyszer a 'zabot', más-szor a 'csikó' az 'eszik' ige jelzője. Másodrendű, azaz gyengébb hangsúlyt Brassai csak a 'szükséges egészítvényben' ismer el, pl. ebben a mondatban: 'Játszik a *gyermek*' a 'gyermek' szón.

Hogy Brassainak ebben nincs igaza, azt nem szükség újra bizonyítgatnunk azok előtt, a kik tavalyi értekezésünket elolvasták. Ha 'A csikó zabot eszik' mondás, azaz, ha ez az ellenkezője: 'A csikó nem eszik zabot', akkor a 'zabot' hangsulya gyengébb; ellenben, ha 'A csikó zabot eszik' ellenmondás, azaz ha ellenkezője ez: 'A csikó nem zabot eszik', akkor a 'zabot' hangsulya erősebb, épen oly erős, mint a 'csikó' hangsulya ebben: 'A **csikó** eszik zabot'.

Hogy Brassai e különbséget észre nem vette, annak két oka van. Egyik az, hogy a különbség megismerésének legbiztosabb, talán egyetlen eszközét, az 'ellentétes módszert', e gyémántot, hitvány kőnek csúfolva, félre rúgja maga elől. 'Biz' uraim, az az önök pallója [t. i. az ellentétes módszer] nem ér egy irgalmas kiáltást' (A magyar mondatról, III. 196. l.). Így fitymálja a nyelvész annak a principiumnak alkalmazását, melyet a logikus az igazságkeresés kiinduló pontjának nevez.

A ki azokat a mondatokat, melyeket a Nyr. XIX. kötetének 11. lapján egy táblázatban összeállítottunk, nem tartja csupa fél-farcokú, sulyegyenetlen mondatoknak, a mint hogy elfogultság nélkül nem is tarthatja olyanoknak, mert maguktól termettek s a nyelvújítás előtt is rég megvoltak a nyelvben, az kénytelen megvallani, hogy e mondat: „A csikó zabot eszik” lehet Szvorényi szerint rendes vagy nyomatos (csak „fordított” nem), Vadnay-Joannovics szerint értelmező vagy nyomosító, Arany János szerint gyöngébb vagy erősb nyomatékú mondat, szerintünk mondás vagy ellenmondás; ellenben ez a mondat: „A **csikó** eszik zabot” Szvorényi szerint csak nyomatos, Vadnay-Joannovics szerint csak nyomosító, Arany János szerint csak erősb nyomatékú vagy egyszerűen nyomatékos mondat, szerintünk csak ellenmondás lehet. Ezt, ha nem a nyelvészhez, hanem a logikushoz fordulunk, Brasai is el fogja ismerni, mert ezt az állítást: „A **csikó** eszik” nem lehet így tagadni: „nem eszik a csikó” — ez ennek a tagadása volna: „eszik a csikó” —, hanem csak így: „**nem** a csikó eszik; ellenben ezt az állítást: „zabot eszik” így is lehet tagadni: „nem eszik zabot”, meg így is: „nem zabot eszik”.

A miből a nyelvész nem birt kibonyolódni, abból könnyen kibonyolódik a logikus. Ennek a mondatnak: „A gróf villámhárítót tétetett a házára” kettős értelme van. E két értelmet, a mennyire írásban lehetséges, eddigelé így különböztettük meg: „A gróf *villámhárítót* tétetett a házára” és: „A gróf **villámhárítót** tétetett a házára”. A „villámhárítót” mind két mondatban ki van emelve, de az utóbbi mondatban, mint Szvorényi mondja, különösen, vagy mint Arany mondja, különösebben van kiemelve, épen úgy mint a „gróf” ebben a mondatban: „A **gróf** tétetett villámhárítót a házára”. Szvorényi tehát nem oltotta ki, legföljebb igen távol gyújtotta meg a világot, azt állítva, hogy az egyenes szerkezetű mondat nyomatos kifejezésű is lehet, ellenben a fordított soha se lehet egyenes szerkezetű, hanem mindenkor nyomatos. Hogy ez nem oly képtelenség, a minőnek Brassai tartja s nem „a német szórendi szabályok másolata”, a minek Simonyi nevezi (Nyr. IX. 289), meg-tetszik, ha más szavakkal fejezzük ki. Szvorényi ezt akarta mondani: Vannak mondatok, melyek mondások is, ellenmondások is lehetnek; hogy kicsodák valóban, azt csak az összefüggésből s ellenkezőjükből lehet megtudni; s vannak mondatok, melyek már magukban is, tehát az összefüggésre való tekintet nélkül, csak ellenmondások lehetnek.

Különösen vagy különösebben kiemelni, nyomosítani valamely fogalmat, a beszédben csak erősebb hangoztatással lehet. Ebből az következik, hogy az ú. n. főhangsúly, vagy Brassai elsőrendű hangsulya gyengébb s erősebb lehet. Nevezzük a gyengébbet mondó, az erősebbet ellenmondó hangsulynak.

Itt ismét az olvasó szives elnézésére kell apellálnunk. Ámbár már tavaly oly közel voltunk e meghatározáshoz, hogy úgy szólván belőle indultunk ki fejtegetésünkben; mégis nemcsak hogy hosszasan keringtünk körül, hanem ellenkező irányt is vettünk tőle, az-az ellenmondtunk magunknak. Az ellenmondás abban áll, hogy az erősebb hangsúlyt nem foglaltuk le föltétlenül az ellenmondás számára, de megengedtük, hogy a mondásnak is lehet erősebb hangsulya. Szolgáljon mentségünkre az, hogy ez az ellenmondás nem véletlenül siklott ki tollunkból. Ez a tétel, hogy az erősebb hangsúly ellenmondó hangsúly, önként kínálkozott és senki a világon nem vonta volna kétségbe, hogy igazunk van, ha ellenmondásnak tartjuk e mondatot: **„Minden** csikó megette a zabot‘; hisz annak tartja azt mindenki, ha ezzel áll szemben: **„Nem** minden csikó ette meg a zabot‘. De kettő között kellett választanunk. Vagy azt mondani: A magyar mondatok kétfélék, a) olyanok, melyekben mondó hangsúly van, b) olyanok, melyekben ellenmondó hangsúly van; vagy ezt mondani: A magyar mondatok kétfélék, a) olyanok, melyekben mondó szórend van, b) olyanok, melyekben ellenmondó szórend van. Mi fontosabbnak tartottuk s most is fontosabbnak tartjuk a szórend szerint való osztályozást, de ezzel igen megnehezítettük dolgunkat. Egy gordiusi csomó megoldására adtuk fejünket, melyet egy kardvágással megoldhattunk volna ekkép: A magyar mondatok kétfélék, a) mondások, b) ellenmondások. Az ellenmondások ismét kétfélék, α) kirekesztők, β) összefoglalók. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy azt a csomót nem lehetne a maga módja szerint is megoldani, csak azt, hogy a mi célunkra nézve a kardvágással való megoldás is teljesen elégséges. Hogy mit értünk kirekesztő s mit összefoglaló ellenmondáson, azt följebb világosan kifejtettük.

Hogy Brassai a gyengébb s erősebb hangsúly különbségét észre nem vette, annak másik oka az, hogy a mondatokban csak kérdéseket s feleleteket lát. Mintha az ember csak akkor beszélne, a madár csak akkor énekelne, ha kérdezik. Kérdésekben s feleletekben mindig az erősebb hangsúly fordul elő, akár valamely kategóriának felezését, akár valamely fogalomnak felelését kíván-

jut a felelőtől. Pl. **Mit** csinál a csikó? A csikó **eszik**. **Mit** eszik a csikó? A csikó **zabot** eszik. **Hol** eszik a csikó zabot? A csikó a z **istállóban** eszik zabot. A **csikó** eszik zabot? A **csikó** (vagy **nem** a csikó). **Eszik** a csikó zabot? **Eszik** (vagy **nem** eszik). A z **istállóban** eszik a csikó zabot? A z **istállóban** (vagy **nem** az istállóban). **Ki** tétetett villámhárítót a házára? A **gróf** tétetett villámhárítót a házára. **Mire** tétetett a gróf villámhárítót? A **házára** tétetett a gróf villámhárítót. **Kinek** volt öröm a dolga? A **legutolsó** parasztnak is öröm volt a dolga. **Mi** volt a dolga a legutolsó parasztnak is? A legutolsó parasztnak is **öröm** volt a dolga. **Mi** vagy te a vad hullámos folyón? **Sajkás** vagyok a vad hullámos folyón. **Mit** csinál szilaj kezekkel a haragvó dajka? **Ráncigál** szilaj kezekkel a haragvó dajka. **Kire** zavartam fergeteg módjára a csendriasztó szenvedélyeket? **Reám** zavartad fergeteg módjára a csendriasztó szenvedélyeket.

Ezekből a kérdésekből s feleletekből először azt látjuk, hogy ha feleletnek tekintjük a mondatot, tulajdonképen csak egy hangsúlyos szó lehet benne, mert a kirívó ellenmondó hangsúly miatt alig halljuk a többi szölam gyengébb akcentusát; másodsor azt, hogy kérdésekben s feleletekben lehetetlen a gyengébb s erősebb hangsúly különbségét észrevenni, mert mindig ugyanazon hangsúlyt, az ellenmondó hangsúlyt halljuk bennük; harmadsor pedig azt, hogy Brassai épen s csakis az afféle mondatokból dedukálta a maga törvényét, melyeket 'félfarcokú, sulyegyenetlen' mondatoknak csúfol s még ezek közül is csak azokból, melyekben kirekesztő ellenmondás fordul elő. Ennek a mondatnak u. i. 'A **legutolsó** parasztnak is öröm volt a dolga', az ő törvénye szerint (a hangsúlyos szó vagy szölam közvetlenül az ige előtt áll) így kellene hangzania: 'A **legutolsó** parasztnak is volt öröm a dolga'.

Az egyszerű mondatban, ha nem tekintjük feleletnek, vagy legalább nem egy kérdésre adott feleletnek, több hangsúly is lehet. Ezt senki se tagadja. Brassai is elismeri, hogy az elsőrendű hangsúlyon kívül lehet a mondatban egy vagy több másodrendű is. De mi mást akarunk mondani. Azt t. i., hogy e hangsúlyok mind egyenlő erejűek is lehetnek. Ezzel ismét ellenmondunk egy tavalyi állításunknak. A Nyr. XIX. kötetének 14. lapján ezt mondtuk: 'Mi mind a két hangsúlyt (a mondót s ellenmondót) főhangsúlynak fogjuk nevezni, hogy megkülönböztessük az egyszerű hangsúlytól, mely a mondat egyéb tagjain fordul elő s mindig gyengébb a főhangsúlynál.' Ez a 'mindig gyengébb' jelző egyszerűen

nem igaz. Vegyünk elő akármely olvasmányt, pl. Petőfi költeményei közül mindjárt a legelsőt, a Tündéralmot s főnnhangon olvasva, jegyezzük meg a hangsúlyos szokat s aztán hasonlítsuk össze egymással a hangsúly erejére nézve :

Sajkás vagyok *vad*, *hullámos* folyón.
Hullámzik a *víz*, *reng* a könnyű *sajka*.
Reng, mint a *bölcső*, melyet *ráncigál*
Szilaj kezekkel a *haragvó dajka*.
Sors, életemnek *haragos* dajkája,
Te vagy, ki *sajkám* úgy *hányod-veted*,
Ki rám zavartad *fergeteg* módjára
 A *csendriasztó* szenvedélyeket.

Meglehet, hogy más valaki nem épen így fogja hangsúlyozni e verset, meglehet, hogy a 'könnyű sajka' és a 'haragvó dajka' szólamokat így fogja hangsúlyozni: *könnyű* sajka, *haragvó* dajka; de akár mint hangsúlyozza, ha csak értelmén nem változtat, meg kell vallania, hogy ebben a mondatban: 'Sajkás vagyok vad hullámos folyón' a 'vad' és 'hullámos' szók értelmi hangsulya lehet egyenlő erejű a 'sajkás' szó hangsulyával; vagy ebben a mondatban: 'Melyet ráncigál szilaj kezekkel a haragvó dajka,' a 'szilaj kezekkel' és a 'haragvó dajka' szólamok hangsulya egyenlő a 'ráncigál' hangsulyával. Nekünk legalább egyenlő erejű s meg vagyunk győződve, hogy ezt fiziológiai próbával is be lehetne bizonyítani.

De ha feleleteknek tekintjük a mondatokat, akkor mint följebb ugyanazon példákön is láttuk, nem lehet bennük két egyenlő erejű hangsuly. A mondó és ellenmondó hangsuly különbségét tehát így is meg lehetne talán határozni: Mondó vagy gyengébb hangsuly az, mellyel egyenlő erejű több is lehet ugyanazon mondatban, ellenmondó vagy erősebb hangsuly az, mellyel egyenlő erejű nem lehet több ugyanazon mondatban.

Minthogy Brassai csupa ellenmondásokat lát a mondatokban, a mi annál furcsább, mert az ellenmondás törvényét nem akarja bennük fölsíemni, tehát igen természetes, hogy ebben a mondatban: 'A *legutolsó* parasztnak is *öröm* volt a dolga', nem érzi a két egyenlő erejű akcentust. De senki se érezheti, ha feleletnek tekinti a mondatot erre a kérdésre: 'Kinek volt öröm a dolga?' vagy erre: 'Mi volt a dolga a legutolsó parasztnak is?'

De valaki talán ezt fogja ellenvetni: ám legyen a 'zabot eszik' egyszer mondás, másszor ellenmondás. De ki parancsolhatja rám, hogy abban gyengébben, ebben erősebben hangoztassam a 'zabot'?

Avagy valaki dynamometrummal akarja kontrolérozni az én beszédemet? Apage! Hátha egyenlő erővel hangoztatnám, vagy épen megfordítva, az ellenmondást gyengébben, a mondást erősebben? Fölakasztanának azért? Aztán micsoda mértéke a hangsulynak az afféle semmimondó határozatlan kifejezés, hogy erősebb, vagy gyengébb? Ne izéljenek, uraim! A mondatban tulajdonképen csak az igének van hangsulya. Az ige vagy megtartja e hangsulyt, vagy arra a határozójára ruházza át, mely jelzőkép áll előtte. Ebben a mondatban: „zabot eszik”, kétségkívül átruházta az ige a hangsulyt, még pedig teljesen, mert maga hangsulytalan, akár mondásnak akár ellenmondásnak tetszik nevezni a mondatot. Ha pedig teljesen átruházta s nem tartott meg semmit belőle, szeretnék én a füle labirintusába pillantani annak az embernek, a ki ama mondatokban más-más hangsulyt birna fölfedezni. Az ugyan ki tudná hallani a fűszál növéset is.

Feleljünk erre az ellenvetésre. Ha igéken azt értjük, a mit a közbeszéd (worte), akkor elismerjük, hogy csak az igének (nem a szónak) van hangsulya. Hisz épen a hangsulyokból halljuk, ha nem is értenők a nyelvet, mint következnek egymás után az igék, vagy ha úgy tetszik, a szólamok. A hangsulyban leljük magyarázatát annak is, hogy pl. Petőfi fönt idezett költeményének leírásánál miért élt volna némely régibb író ilyen interpunkcióval: Sajkás vagyok (') vad hullámos folyón — melyet ráncigál (') szilaj kezekkel (') a haragvó dajka — ki rám zavartad (') fergeteg módjára (') a csendriasztó szenvedélyeket. De ha igéken azt értjük, a mit a nyelvészek, akkor azt kell mondanunk, hogy az igének csak úgy van s csak úgy nincs hangsulya, mint akármely más szónak. Az efféle magyarázat: E két szó közül „zabot” és „eszik” csak az „eszik”-nek van hangsulya, melyet vagy megtart (*eszik* zabot) vagy jelzőjére ruház át (*zabot* eszik), teljesen megfelel ennek a magyarázatnak: E két szó közül „király” és „asszony”, csak az „asszony”-nak van hangsulya, melyet vagy megtart (*asszony*király), vagy jelzőjére ruház át (*király*asszony). Hogy mi az, a minek a beszédben hangsulya van, azt megmondta Brassai: „Ki kell mondanunk a magyar nyelv azon élő sajátságát, miszerint a határozót hangsullyal különbözteti meg a határozandótól” (Logika, 125. §). Ehhez csak azt tehetjük még hozzá, hogy az nem csupán a magyar nyelvnek sajátsága. A mi pedig a hangsuly mértékét illeti, arról magunk is elismerjük, hogy határozatlan. De a beszédben is határozatlan, mert a kétféle hangsuly különbségét leföljebb akkor vesszük észre,

ha közvetlenül egymás után következnek, pl. így: **A.** 'A gróf *szélkakast* tétetett a házára.' **B.** 'A gróf *villámhárítót* tétetett a házára' (kirekesztő) vagy: 'A gróf *villámhárítót* is tétetett a házára' (összefoglaló ellenmondás). Ha csak arról volna szó, hogy jelöljük meg valakinek beszédében a hangsúlyos szavakat, akkor csakugyan fölösleges dolog volna a hangsúly erejének megkülönböztetése. De ha annak megítéléséről van szó, hogy valakinek beszédében helyes-e vagy helytelen a szórend s miért helyes vagy helytelen, akkor, mint azonnal látni fogjuk, nem boldogulhatunk a gyengébb s erősebb, vagy a mondó s ellenmondó hangsúly megkülönböztetése nélkül.

KICSKA EMIL.

NÉVSZÓI ÉS MONDATBELI KAPCSOLATOK.

I.

Van a Nyelvőrnek egy még mindig nyílt kérdése: a genitívus és datívus ügye. Ehhez akarok én is hozzájárulni.

A 'névszói és mondatbeli kapcsolatok' cím azt az elvet, azt a szempontot jelöli meg, melyből a kérdést vizsgálni fogom.

Ez a jelentéktelennek látszó, valósággal azonban igen érdekes kérdés, mindjárt a Nyelvőr I. évfolyamában napirendre került, s kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen máig rajta is maradt.

A Nyelvőr I. évfolyamában BRASSAI 'Egy hirdetmény' című bíráló cikkében hibáztatja, hogy e folyóirat előfizetési fölhívásában a sajtátító *-nek* rag minden szabály nélkül, csak úgy tetszés szerint van kitéve vagy elhagyva a birtokos mellett. Újrolag hangoztatja már régebb idő óta vallott ama nézetét, hogy a *-nek* nem genitívusi, hanem datívusi rag, a birtokos csak kölesön kéri néha a részes-határozótól. Használatára ezt a főszabályt állítja föl: 'akcentuált birtokos *-nek* nélkül, akcentuálatlan *-nek*-kel.'

Brassainak aztán SZARVAS felel még az I. évfolyamban, és a régi meg népnyelvből szedett példákkal világosan megmutatja, hogy a *-nek* kitétele a birtokos után a legtöbb esetben csakugyan az író tetszésére van bízva.

Ez a vita azonban még nem az igazi 'genitívus és datívus' kérdése, csak előkészítette azt.

A Nyelvőr II. évfolyamában JOANNOVICS értekezik először az igazi genitívus-datívusi kérdésről 'A *-nek* névrag' címén, s ő is maradt mindvégig a kérdésnek legbuzgóbb harcosa. Említett érte-

kezésében azt igyekszik megállapítani, mikor genitívus a *-nek*-ragos szó, s mikor datívus. A kérdés nem olyan egyszerű, a milyennek látszik. Mert az a maig használatos szabály, hogy ha el lehet hagyni a *-nek*-et, akkor a szó genitívus, ellenben pedig datívus, egymagában nem sokat ér, legföljebb iskolás gyermeknek való. A nehézséget főképp az okozza, hogy néha a datívus mellett személyragos szó van, pl. 'Megmondtam az öregnek a tévedését'. De vannak egyéb esetek is, hol az eligazodás nem oly könnyű.

Joannovics szerint valamely név birtokos voltának egyik ismertető jele az, hogy, legalább a népnyelvben, rendszerint nem veszi föl a *-nek* ragot, pl. 'Férjhez megy a *szomszéd*om(-) leánya.' Nehány eltérés e szabálytól a nép nyelvében is előfordul (ha a birtokos hátul áll; ha a birtokos és birtok közé több szó vagy egész mondat jó; fogalom-kiemelés sat.). A másik ismertető jel az, hogy a birtokos, ha többes számban van is, csak egy birtokosra mutató, harmadik személyű raggal vonzza a birtokszót, pl. 'A munkások fizetésére (nem fizetésökre) kell a pénz.' Ellenben a részes-tárgy sohasem nélkülözheti a *-nek* ragot, pl. 'Közös lónak túros a háta'; továbbá a részes-tárgy, ha többes számban van, többes személyraggal vonzza a birtokszót, pl. 'Az embereknek nem megy ki a fejükből' (nem: fejéből). Kivételek azonban ez utolsó szabály alól is vannak.

Főleg ez utolsó szabály ellen való vétségek voltak azok, melyek Joannovicsot és másokat is a genitívus és datívusi kérdés fölvetésére indították. Lépten-nyomon lehetett találkozni az irodalomban, s nem is mindig utolsó íróinknál, ily kifejezésekkel: 'E kérdésben az elméleti fejtegetéseknek ma már semmi tere (e h. terük). E papíroknak nincsen fedezete (e h. fedezetük). Mindenképen azon volt, hogy kedvben járjon barátainak (e h. kedvükben). A lovasoknak ártalmára volt (e h. ártalmukra). A körülményeknek nem volt elég hatalma' (e h. hatalmuk). E példákban Joannovics és mások szerint az a hiba, hogy a *-nek*-ragos szó mellett álló birtokszó személyragja számban nem egyezik a *-nek*-ragos szóval, épen mint ahogy a genitívus mellett szokott történni, pedig az elősorolt *-nek*-ragos szók nem genitívusok, hanem datívusok.

Később (Nyelvőr XIII.) FÜREDI Ignác újra visszatér a genitívus—datívus ügyére; ő is sajnosan tapasztalja, hogy még jelesebb íróink, maga Petőfi is, összetévesztik a genitívust a datívussal; a Joannovics magyarázata azonban nem tetszik neki, mert egyik kezével lerontja, a mit a másikkal épített. Joannovics ugyanis egy

helyen azt mondja, hogy a dativusnak nincs birtoka, mert a dativus mellett álló személyragos szó nem a dativusnak a birtoka; más helyen pedig azt állítja, hogy ama birtokszók (Közös lónak túros a háta) a tulajdonítórágos szókban kifejezett tárgyaknak sajátjukat teszik. Füredi persze úgy fogta föl a dolgot, hogy 'sajátja' semmi más, mint 'birtoka'. Ő maga közletlen és közletett birtokviszonyt különböztet meg. Amaz úgy tünteti föl a birtokot, mint a *-nek*-ragos szónak tényleges birtokában levőt, pl. 'Fegyvert adsz *elleneidnek kezébe*.' Itt a *-nek*-ragos szó genitívus. Ellenben a közletett birtokviszonyban a *-nek*-ragos szó datívus, a birtokszó pedig nem tényleges birtoka neki, hanem csak hozzá tartozik, pl. 'Add vissza *Pálnak a pénzét*.'

Ez a megkülönböztetés helyes, de nem hatol a dolog mélyére, s lényegében nem is mond mást, mint Joannovics grammatikai és közletett birtokviszonya.

Joannovics még ez évfolyamban felel Füredinek; védi magát; s bizonyítgatja, hogy a közletlen és közletett birtokviszony megkülönböztetése nem helyes, mert a datívusnak és egyéb szavaknak, melyek mellett birtokszó van (pl. A fiú elvesztette pénzét), nincs birtokuk. Persze grammatikai birtokot értett, de nem így mondta.

A következő, XIV. évfolyamban megint hosszasan fejtegeti Joannovics, hogy a datívusnak nincs (grammatikai) birtoka, de hogy azért vannak oly kivételes esetek, mikor a datívus mellett álló személyragos szó (birtokszó) épen úgy nem egyezteteti meg az ő személyragját számban a datívussal, mint ahogy a genitívusnál szokás. Ilyen 'kivétel' igen sok van Joannovicsnál is, s ő hasztalan igyekezett őket rendbe szedni, nem sok hasznunk van belőle a gyakorlatban. Ily kivételes mondatok: 'A *bajoknak elejét* kell venni' (nem pedig: *elejüket*, holott 'bajoknak' kétségtelen datívus). 'A *pereknek vége* szakadt. Az ilyen *dolgoznak* is *utána* kell nézni. Fölötte állsz te a *pártoknak*. Közbe markolt a borzas *fejeknek* (Vas Gereben). És vadállatoknak leszesz a *királya* (Arany). Mi derék haszna volna szép *tanácsaínknak*? (Faludi). A *franciáknak* szörnyű nagy híre van (Vas Gereben). S e bámész *juhoknak* el nem nyeli nyáját' (Arany) sat. Mindezekben datívusnak tartja Joannovics a *-nek*-ragos szót, s a birtokszó mégsem egyezik vele a személyrag számában. Mindezek hát 'kivételek'. Kényelmes magyarázat.

Az Erdélyi muzeum-egylet bölcsélet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványaiban (II. köt. 1. füz.) Brassai támadja meg Joannovicsot 'Nyelvészeti logika eleven példákban'

című értekezésével, a miért azt állította, hogy a datívusnak nincs birtoka. Érdekes, hogy egy kis félreértés miatt mint támadnak hosszú értekezések, heves polemiák. De a legérdekesebb az, hogy a vitázó felek a vita folyamán sem veszik észre a félreértést; elválnak egymástól a nélkül, hogy megértenék vagy kapacitálnak egymást. Brassai azt állítja, hogy a datívusnak is lehet birtoka, pl. „A *gyermeknek* sarkantyút ígértem a *csizmájára*”. Itt „gyermeknek” kétségtelenül datívus, de egyúttal birtokosa a csizmának, tehát van birtoka.

Joannovics erre a Nyelvőr XIV. évfolyamában azzal felel, hogy olyan birtokos, mint a „gyermeknek”, lehet bármely mondatrész (pl. „Az *inast* hiúvá tette szép *ruhája*”), de azért ki fogja állítani, hogy pl. a mondat tárgy és a személyragos szó közt (*inast* ... *ruhája*) birtokviszony van.

Brassainak igaza van. A „gyermeknek” datívus, de azért birtokosa is a „csizmának”. Birtokosa tényleg és értelmileg. De Joannovicsnak is igaza van, a „gyermeknek” azért megsem genitívus, vagyis birtokos gramatikailag véve a dolgot, hanem datívus. A harcolók egymás mellé csaptak, egyik sem találhatta a másikat. Joannovics tulajdonképen azt állítja, hogy a datívusnak nincs grammatikai birtoka, mert grammatikai birtoka csak grammatikai birtokosnak (genitívusnak) lehet; Brassai pedig azt vitatja, hogy a datívusnak lehet tényleges v. értelmi birtoka. Világos, hogy nem egyet állítanak; nincs okuk vitázni.

KULCSÁR Endre (Nyr. XIV.) hibáztatja, hogy idegen nyelvek mintájára egyszer genitívusnak, másszor meg datívusnak deklarálják a *-nek*-ragos szót. Nevezzük csak, úgymond, a ragtalan birtokost genitívusnak, a *-nek*-ragos szót minden esetben datívusnak. Csakhogy se célszerű, se pedig észszerű nem volna a mondatrészeket csupán külső jelük alapján osztályozni a már általánossá vált logikai kategóriák alapja helyett. Már pedig *-nek*-ragos genitívus és *-nek*-ragos datívus közt a logikai kategóriák szempontjából nagy különbség van. Amaz a fogalmi elnevezések (névszók) határozománya, a datívus pedig az ítéleti állítmányé. Az, hogy határaik néha egymásba játszanak, még nem elegendő ok arra, hogy a két fogalmat összezavarjuk.

Legújabbán (Nyr. XX.4.) GRESITS Miksa hozza megint szóba a kérdést (Hírlapjaink magyarsága és egy szarvashiba), egész kategorica követelve, hogy a hol nem tulajdonképeni birtokviszonyról (*status constructus*) van szó, hanem egyszerű birtoklásról, ott

a birtokszó személyragját egyeztessük a *-nek*-ragos szóval. Tehát nem: 'Eddig *ezeknek* sem volt sikere', hanem: sikerük. Csakhogy e kérdés, mint már a Joannovics fejtegetéseiből láttuk, nem ily egyszerű; mert vannak 'kivételek' is.

Igy áll a genitívus és datívus kérdése eddigelé.

Az egész vita eredménye röviden ez: A *-nek*-rag eredetileg datívusi rag; genitívusi használata csak későbbi kölcsönzés. A *-nek*-ragos szó akkor genitívus, 1) ha a *-nek*-et el lehet hagyni mellőle (nehány kivétel); 2) ha a *-nek*-ragos szó többes száma mellett a birtokszó egyes számú személyragot vehet föl. Ellenkező esetekben datívus a *-nek*-ragos szó. A datívusi *-nek*-ragos szó mellett álló személyragos név nem (gramatikai) birtoka, s csekély kivétellel egyezik vele a személyrag számában is.

BALOGH PÉTER.

A MÜVELTETŐ IGE EGY SAJÁTOS ÁRNYÉKLATA.

A szorosan műveltető vagy cselekedtető ige fogalmában (ahogy nyelvérzékünk nem téveszt meg) lényeges vonás, hogy a cselekvés intézője, vagy legalább okozója ép a cselekvés ez intézésénél, okozásánál fogva érezheti fölsőbbiségét a közletlen végrehajtó személlyel szemben; a cselekvés elrendelhetése, a parancs uraságának része, mely állapotát sajátosan színezi, néha szinte egyéníti. A műveltető ige fogalmának erre a részére, oldalára vonatkozik Pereszlényinél a latin *mandativum* (parancsoló) elnevezés (Corp(Gr. 493). Molnár A.-nél *activum secundum* uo. 176., ez kétféle M.-nál: *primum* és *secundum*, a szerint, a mint tárgya vagy kiegészítője van, vagy nincs: *primum*, ha nincs, pl. *kéret*, *secundum*, ha van, pl. *kéreti* az adósságot'. Nagyon problematikus az az állítás, melyet egy jeles tanulmányban olvassunk, hogy ezen sarkallnék M.-nál a tárgyas és tárgyatlan [alanyi] ragozás megkülönböztetése (Jancsó B. Magy. nyelvtört. tanulm. 77. l.). Közelebb áll e szerkezet Lehr személyes és személytelen szófűzéséhez. Személyes szófűzés példái: 'Ezt nem számítom semmibe. Tölti az ember az időt'; a személytelené: 'Ez nem számít semmit. Telik az embertől az idő' sat. (Toldi 124). Révainak inkább kell a *factitivum* elnevezés (El. Gr. II.545). Pápai S. szintén a *mandativum* (parancsoló) ellen nyilatkozik (A magyar litt. esm. 204). Így kaphatott lábra a *causativum*

tétető magyar elnevezése (Fogarasi: A m. nyelv szell. 266 sat.), melyet a műveltető váltott föl. Ha végig tekintjük gramatikáinkban az úgynevezett műveltető igék példáit, látni fogjuk, hogy csak szerény töredékük parancsoló. Azonban e kisebbség is figyelmet érdemel.

A műveltető képzős ige jelentette cselekvés a parancsolás árnyéklatánál, a parancsoló személyének különbözőségénél fogva változatos, egyéni színeket mutató. Példák: (pénzt) *veret* (a király régebben, most a pénzügyminiszter); *főlakasztat* (a törvényszék, ha csak 'in effigie' is, mint nálunk a hadi törvényszék az ötvenes években); *harangoztat*, *gyóntat* (a pap); *vallat* (hivatalból a bíró); *fartat* (feleletre sürget NSz.); *faggat* (a NSz. szerint: 'Erősen vallat. Mindent megvallok, csak ne faggassatok.') Sat. A *vallat*, *fartat*, *faggat*, *gyóntat* határosak egymással, azért cserélkeznek, mi az egyéni színek elhalványodásával jár: bizalmasan is *vallatunk*, sőt *gyóntatunk*, a bíró is nem egyszer *faggat* sat. [Petőfinél ez a szerkezet: 'Nem *unszollak* tovább *sorsod felől*' (Tigr. és hiéna I) tán csak vegyülék-mondat címén menthető: Nem *unszollak feleletre* + *kérdezve* *sorsod felől*. Nem tehetünk róla, hogy e szerkezetnél eszünkbe jutott egy veszprémmegyei fölírás, mely egy vasuti sorompónál olvasható: *vigyázz a lótól*!]

Merőben egyéni nézetünk, hogy a *kopog* (NySzót. *koltog*) és *kopogtat* közt lehet jelentésbeli árnyéklat s oly viszony, a minő Lehr szerint *juház* és *juháztat*, *hátrál* és *hátráltat*, *kettőz*, és *kettőztet* sat. közt van (L. példáiból: 'Lépteit a király kettőzteti gyorsan' és: 'kettőzd a lépéseket.' 'Hátráltat az eső' és: 'az elsők hátrálták az utólmenőket' sat. Toldi 346); *bekopognak* az ablakon (Pet. Falu végén) és *kopogtatnak* (ua.), ez, úgy látszik csendesebb, de huzamosb cselekvést jelöl (vö. Dionysos: Minő kopogtatás van itt — az alvilág kapuján — divatban? Ne tétovázz, csak nyulj hozzá merészen. Arany: Arist. A békák 427—429.) sat.

A műveltető ige képző elemének (*at*, *et tat*, *tet*) latin értelmezői: *facio*, *jubeo*, *curo*, sino jelzik a főbb árnyéklatokat; mert van egy sajátos mellékárnyéklat is, melyről e cikk volta képen szól.

Általában a műveltető igék kérdése alak- s jelentéstani szempontból igen érdekes. Mielőtt tulajdonképeni tárgyunkra áttérnénk, a jelzett (s itt ki nem fejtett) kérdés érdekességére vonatkozólag csoportosítunk néhány figyelemgerjesztő példát: 'Kis gyermeket (csecsemőt) és nagy beteget etetünk' (a Königsb.-ben: 'Szűz

leány ölében tart csodálatos fiút, eteti, ymleti). „Felnőttnek ennie adunk” (vö. annak parancsolj, a kinek ennie adsz NySzót.). A magyar *ítat* (mindig barmot s mindig vízzel), és *etet-ítat* (honfitársakat, mindig borral, sörrel, pálinkával, önző célból, ha a politikai erkölcsöknek izen hadat), *étet* (megétet: megmérgez); *lövetünk* (emberrel embert v. állatot, pl. Utánok — emberek után — lövettem. Jós. A két Barcsai. I.), *lötet* (várat, várost; egyéb példa Lehr: Toldi 208); (cselédünkkel) *adatunk* (krajcárt a koldusnak; Nausikaa — szolgálóival — ruhát *adat* neki — a meztelen Odysseusnak, Szász: A v. ep. I. 590.) — de: (Kisf. K. atyja Károly fiának) „némi segedelmet Farkasné [leánya] *utján adott*” sat.

Védeti magát és *védeni hagyja magát* nem egyértékű szólások, bár a műveltető képző egyik árnyéklatát a sino, hagy (lassen) fejezi ki. Példa: „Senki még oly jól be nem bizonyította lelki szegénységét, mint Döbrentei, midőn *védeni hagyja magát* (nem *védeti magát*) gr. Dessewffy által. (Krit. L. I. Told.) — a „nemes” gróf azonban már *védethette* volna magát D. vagy más nem-gróf által sat.

A Nyelvőr (XIX. folyamában 372. l.) egy kérdésre adott felelete egy kategóriába sorozza ezt a háromféle szerkezetet: 1) A *vizet megittattam a lóval* és a *lovat megittattam a vízzel*; 2) A *levest megettettem a gyerekekkel*; 3) (Megállj, megmondom apádnak, hogy) a *fenével etettél* (engem).

A mi az 1) szerkezetet illeti, a *lovat* sem *vízzel* nem *ítatja* a magyar, sem a *vizet* a lóval; e szólások: „A vizet megittattam a lóval,” és „A lovat megittattam a vízzel” nem járatosak, a magyar csak *etet* és csak *ítat*. A NSz. az *ítat*-ról szóló cikkben megjegyzi, hogy a barmokról szólva a tárgyeset gyakran elmarad. Komáromy ebben: „Itatja a jószágot”, a *belső tárgy* egy példáját látja: a cselekvés a tárgyat magába foglalja, már a külső tárgy pl. „Péter üti a *vasat*”, de üthet mást is, *lovat*, egy *gyermeket*, vagyis itt a cselekvés nem foglal magában egy bizonyos tárgyat (Nyelvőr II. 260). A 2) szerkezetről már fönntebb volt szó. Hátra van 3) (a *fenével etettél*). A Nyelvőr Antibarbarusa a *fenét* akarja itt *etetni*. A szöveg ez: „Egyik fiú azt kívánta a másíknak, hogy „egye meg a fene”, a sértett fél ekkor így felelt: Megállj, megmondom apáduak, hogy a *fenével etettél* [engem].

A NSz. értelmezése világos, de a szerkezet magyarázatának nem tekinthető: „*fenével etetni*, azaz haragjában kívánni, hogy a fene egye meg.

E szerkezet szakasztott másai: („Mostohám emlegette ken-

det.) ugyan csak *bujtatta* ám kendbe az *ördögöt* (Vas G.: Parl. K. I. 113). *Forgattyák a mennyköt, bujtattyák az ördögöket* hol egyik, hol másik szolgába (NySzót. 324). *Mennykövel üttet* pipát, taplót agyon' (Tompá: Pipás kántor) sat.

A Nyelvőr példájában a nyelvérzék, az utóbbiakban a művészi öntudat alakítja a nyers oratio rectát (a káromkodás efféle szólásait: *ördög bujjék, fene egye, üssön a mennykő*) szelidebb indirectává a műveltető ige segítségével (*ördögöt bujtat, fenével etet.*..).

Oratio rectául, szó szerinti idézetül meg sem állhat némelyik, így: 'A fene egyen meg (téged).' [Megállj, megmondom apádnak, hogy azt *mondta*d, hogy a fene egyen meg]. Látnivaló, hogy itt a *mond* cselekvésszó — nem az első, hanem a második — okoz zavart, teszi kétértelművé a kifejezést. Mit csináljunk a rendbontóval? Távolítsuk el, adjunk ki rajta! Így áll elő a műveltető képzős igeszárma a szerkezetek egymásra hatása folytán. Hogy az oratio recta, a káromkodás szólama jellemző fölszólító módjának (*ördög bujjék, fene egye*) is van része a műveltető képző létrehozásában — bizonyos; e képzés egyik árnyékzata a jubeo, a parancsolás mozzanata, ép úgy mint a fölszólító módalaké. Ez a műveltető ige azonban más árnyéklatot is mutat, más jelentést is éreztet: a mondás, közlés, [költés] árnyékatait. Álműveltető igének is nevezhetjük. Az alábbi példákban ki fog derülni, hogy ott, hol a műveltető ige ilyen jelentést éreztet, ott attractioval állunk szemben. Ilyetén attractióval lesz ebből: 'Farkasnak mondják: pater noster, ő azt mondja: *bárányláb*' — ha a farkast miatyánkra tanítod, *báránylábat kiált* (Erd: Közm. 1688), csak hogy itt az attractio ereje névszón (*báránylábat*) s csakis ezen mutatkozik, a *mondás, költés* árnyéklatával előforduló műveltető igés példákban a névszón is, magán az igeidomon is.

Példák: 'A magyar hangot ezen [XIV. és XV.] századokban még *hallatni* sem akarják' [Fleury sat.] (Horvát I.: Nagy Lajos és Máty. véd. 10. l.). 'A ki *Mahomettel kezdeti* az Izlámot, egy *Remete Péterrel* a keresztes háborukat, majdnem olyan, mintha *mondaná*, hogy a Dunán leuszó hajó viszi magával az ősz folyam hömpölygését' (Brassai S.: A klassz. és rom. P. Napló 1856). 'Heltai az előbbieket (a magyarokat) *Nagy Károllyal harcaltatja*' (Szinnyi-Flegler) sat. — Költőknél, úgy látszik, ritkábban fordul elő: 'Mást másutt *mondott* (Demodokus) *vérengzeni* (!) Trója körében, ámde Odysseust Deiphobus házára *törette* háborus Aresként'.. (Szabó: Odyss. VIII. 516—518) sat. Az egész szólás a hivatkozó, idéző tró

egyéni alakítása, nyelve (mondjuk: példáink alapján, Brassaié, Horváté, Flegleré), de csakis alakítása, nyelve — a mit alakít: a tartalom már nem övé, az állítás magva másé (mondjuk: Fleury-é, Heltaié); tudományosan úgy mondhatná valaki, hogy logikailag az utóbbi a fontosabb tag vagy fél; a jogász valószínűleg ily esetekben hangoztatja: *qui prior est tempore, potior est jure*.* Ha a *mondás* mint ilyen a fődolog, az esztetika sajátyszerű attraktióval a mondat-*idomot* használja. Példák: „A drámai költő mindent másokkal mondat el” (Greg: Költ. 105). „Lessing nem az az író, ki valamit hiába mondatna” (Kaz: Lev. Kisz. K. és K. 237). „Plinius mondatja Lysippossal, miként embereit úgy alakítja, minőknek lenniök kellene, s nem minők valóban” (Henszlm: Régész. Eml. I. 287) sat. Természetüknél fogva ezek sem igazi műveltető igék. Az író vagy költő nem más íróval vagy költővel áll szemben, mint fönnebb (Horvát Fleuryvel, Aeneas Silviuszal sat.: A magyar hangot ezen századokban *hallatni* sem akarják), hanem saját alkotásaival, alakjaival, melyek létüket teremtő képzeletének köszönik, és az esztetika dialektikája szerint csak akkor életrevalók, ha a tárgyias alakítás művészetével vannak megteremtve, melynél fogva „az olvasó ráfeledi magát a jellemekre, velük érez, velük gondolkodik, remél, aggódik, a nélkül hogy az íróra eszmélne s figyelembe venné, hogy mind e gyönyört sajátkép annak (az írónak) köszöni” (Arany: Próz. d. 454). A drámai költő (l. a fönti példát) szorosan véve tehát nem mondat, hanem mond, személyei nevében beszél. A fönnebbi példában nem Lysippos mond valamit, hanem Plinius, szóval a *mondat mond* helyett áll, s a *mond* helyett álló *mondat* tudományos (esztetikai) szemponttal összefüggő attrakció.

* A *mond* más esetekben is szeret elmaradni. Zolnai igen érdekes ellipsiseket említ a Mátyusföld nyelvjárásáról szóló tanulmányában („Te Pista, hogy a Jóska megszökött”; vagyis: azt mondják, hogy, .. hallottad-e, hogy .. sat. Nyr. XX. 267). A kérdés legbehatóbb tárgyalása Simonynál fordul elő (M. Kötöszók II. 18, 155. sat.), példák: Rángatta [s azt mondata], hogy beszéljen már valamit. Utána küldött [s azt mondata nekik], hogy ne próbálják fölakasztani. — Hogy én házas volnék! [a kimaradt főmondat: mondják]. Érdekes ellipsis ez is: Addig mentek, addig mentek a *beszélgetésben* (a borozó szűrös atyafiak), hogy egy akarattal *megállították a földet*, azt a *fényes napot* pedig *útnak indították* (Vas G.: Parl. K. I. 23); azaz inkább attrakció, mint ellipsis.

Ismételjük, a *mond* ezen kihagyásának a mi ellipsisünkhöz, illetőleg attrakciónkhöz semmi köze nincs.

B. R.

Szóltunk a műveltető ige mond árnyéklatáról (A magyar hangot e századokban *hallatni* sem akarják' = azt *mondják* vagy írják, hogy e században magyar hangot nem lehetett hallani: magyarul nem beszéltek), iparkodtunk kifejteni, hogy az ily szólás a hivatkozó író alakítása, és csakis alakítása. Van úgy, hogy e szerkezetben a hivatkozó író fölfogása is nyilatkozik, hogy *ítélet*-et hangoztat. Példa: 'Egyiknél (S. és F.) sem találjuk meg a *hát*, *meg* és *pedig* szók visszahelyezését azon jogaikba, melyeket újabb íróink mind az *és*-sel *bitoroltatnak*. (Bp. Szemle 1881. 155. l.). A Szemle kritikusanak fölfogása, ítélete az eszmeszövedék egyes száaira fölbontva: 1) S.-nál, F.-nél (illetőleg S. és F. nyelvtudományi műveiben) a *hát*, *meg*, *pedig* nem juthatnak jogukhoz az *és* miatt; 2) *és*-t használnak íróink, hol *hát*, vagy *meg*, vagy *pedig* volna helyén; 3) az *és* ilyenkor csak *bitorolja* a *hát*, *meg*, *pedig* helyét; 4) e *bitorlásra* a könnyelmű írói gyakorlat *szolgáltalt alkalmat*.

E szerkezet mása a biblia régies nyelvében: 'Ki elhagangá ő feleségét, az *paráználkodatla* ötet' (NySzót. 1237) = *alkalmat szolgáltat* neki a paráználkodásra. (Vulg.: *facit* eam moechari, bár talán inkább *sino* volna itt helyén).

Az álműveltető igés szerkezet szövevényessége, vagy akár a szólás fordulatossága, a szólás képeben a képmutató vonás magában a műveltető igében találja magyarázatát. A fönnebbinél (Bp. Szemle példájánál) is szövevényesb szerkezet példája: 'Csak a forma (hexameter) volt még idegen, habár Vörösmarti langesze, szép nyelve varázsa alatt a csak másodrendű versmérték idegensége annyira elenyészett, hogy egy újabb költői nemzedék fedezett fel velünk a versforma idegenségét' (Salamon F. Irod. tan. I. 17). Az eszmeszövedék itt még több szálból áll s a szálak színe is többféle; a műveltető ige cselekvő személyeinek valóságos bujósdi játéka; a szólás gúnyos éle nem oda csap a hová néz, mint a kancsal mészáros. Kik fűdözik föl e példa szerint a hexameter idegenségét, kik érzik e versforma idegenségét? Talán az újabb költői nemzedék? Nem! Hát? A nem-költők. A biblia egyszerű stílusában így hangzik a fönti példa: Vörösmarty magyaros hexameterre megkárhoztatja az újabb költői nemzedék [idegen] hexameterét. Vö. Niniviabeli férfiak felkelnek ítélet napján e nemzettel és megkárhoztatják ötet (NySzót.). Úgy látszik, az álműveltető igés szerkezet már többet nem bír meg.

A MONDAT MEGHATÁROZÁSA.

Balogh Péter a Nyelvőr mult évi juliusi számában igen érdekesen tárgyalja és bírálja a mondatnak eddig legkiválóbb meghatározásait, s miután mindegyiknek hibájára rámutatott s fogatkozásait föltárta, maga ad új meghatározást, melyet érvekkel támogatott fejtegetés útján vezet le: „A mondat annak a közlése, hogy valamely tapasztalt vagy gondolt tényt tudunk, akarunk vagy érzünk.” Balogh szerint e meghatározás teljesen szabatos és minden mondatot magába foglal.

Magam is elfogadnám szó nélkül, ha — többi között, miket utóbb fogok elmondani — a „tény” nem tenne habozóvá, melynek körülírásában és meghatározásában maga Balogh is ingadozik. Mindjárt a bevezetés elején azt mondja: „Minden mondatban ki van fejezve valami tény, valami igazság, azaz: valamely létezőnek valamiféle állapota.” Akárki belátja, hogy ez pusztán a logikus mondatokra áll, már pedig ezek csak kis részét képezik a nyelvtani mondatoknak. De ő maga is hozzáteszi, hogy „nem az a lényeges bennük, t. i. a mondatokban, hogy tényt fejeznek ki,” majd később „teljesen közönbős dolog, hogy igaz-e az valóban a mit a beszélő állít.” Mi következik ezekből? Az, hogy a tény semmikép nem lehet központja a meghatározásnak, minthogy van elég mondat, mely tényt nem fejez ki; vagy, hogyha föntartjuk a meghatározás érvényességét, akkor Balogh állításából: „elég, hogy a beszélő igaznak hiszi,” úgy közli, mint igazságot, az folyik, hogy a mi a beszélőnek mondat, az a hallgatónak eshetőleg nem az, mert a bennfoglaltakat nem hiszi. Világos tehát, hogy a meghatározásból ki kell küszöbölni a „tényt”, az „igazságot”, hogy az igazságot elérhessük. Ezt Balogh maga is érzi, mert midőn megállapítja, hogy minden mondatban van valami tény, megint csak utána teszi: „de nem ez a fontos, nem ez teszi a mondatot mondatá.” És a meghatározást mégis csak a tényre vonatkoztatja, sőt mi több, a tényt még közelebből is körülírja, a mi szemmeláthatólag bizonyítja, hogy fontosságot tulajdonít neki: „Tapasztalt tény, a mit érzékeinkkel fölfogunk: látunk, hallunk, érzünk; gondolt tény, a mire gondolkodás, összevetés által jövünk rá, hogy úgy van.”

Már most melyik állítását higgyük? Azt-e, hogy a mondat tény kifejezője, s akkor a tény lényeges eleme a meghatározásnak; vagy pedig azt, hogy a tény nem lényeges része, de hát

akkor minek a kifejezője a mondat? Ebből a kétségből nem ragad ki a cikk bennünket.

Balogh nagyban állítja, hogy nem elég a mondatot logikai ítélet kifejezésének mondani, mert abban pszikologiai mozzanat is van. „A nap süt”, állító mondat, tapasztalt tényt foglal magában; „jőjjön ide!”, felszólító mondat, és „bár jönnel!”, óhajtó mondat, mindkettőben pszikologiai mozzanat is van, érzelmet fejeznek ki: ezek mind mondatok; „a fehér szín fekete”, már ez Balogh szerint nem mondat, nem fejez ki tényt, sem tapasztaltat, sem gondolatot: „hogy úgy van”, de meg logika sincs benne, sem pszikologia. Pedig hát mégis mondat. Látnivaló, hogy a tény nagyon szűkkörű és sehogyssem elég, hogy a mondat teljes meghatározását adja.

Balogh megtámadja azt a meghatározást, mely szerint a mondat valamely gondolatnak szavakkal való kifejezése. Hibáztatja a gondolat szónak használatát.

Szerinte nem foglalja magába a tényt, sőt egyenes ellentéte annak. Fölhossa azt az ellenvetést, mi állítása ellen tehető volna, s ez az, hogy minden külső benyomásnak előbb tudatunkba kell jönnie, lelkünk állapotává kell válnia, mielőtt azt szavakkal kifejezhetnők, s ennek igazságát nem is cáfolja meg, s így állítását sem tudja bebizonyítani, mely szerint a mondat, mint valamely gondolat szavakkal való kifejezése, nem foglal magában minden mondatot. E helyett azt veti föl, hogy a meghatározás nem felel meg a közhasználatnak, minthogy „a közhasználatban a gondolat szót senki sem érti általában képzetnek vagy képzetekből álló ítéletnek, hanem csakis a képzetek egyik csoportjának, a fantázia képzeeteinek, vagy a belőlük álló ítéletnek”. Kérdem már most, foglalkozik-e a köztudat annak fejtegetésével, ha valjon magában foglalja-e ezen szó „gondolat” mindazt, a mi a „fantázia képzeetein” is kívül esik, vagy nem? Vagy foglalkozik-e egyáltalán ilyes fejtegetésekkel? Azt hiszem, hogy nem. A ki nem tudományosan képzett szakember, mindazt, a mi lelkében végbemegy, a „képzetek reprodukcióját, appercepcióját” a „fogalmak kapcsolatát”, szóval mindazt, mi csak „fejében forr”, gondolatnak nevezi; ha annak szóbeli kifejezést ad, mondatban teszi. Nincsen az a gondolat, mely szóval kifejezve mondatot ne adna. Mert az ember nem gondolkodik pusztán fogalmakban, a nélkül hogy azokat kapcsolatba ne hozná egymással és másokkal. Az ember úgy gondolkodik, a mint beszél, mert azt beszéli, a mit gondol, mondhatnak, hogy a gondolatok el nem mondott mondatok, a mondatok elmondott gondolatok.

Igy van ez a közhasználatban, a köztudatban. Másképen ezt alig hiszem elképzelhetőnek.

Hanem Balogh ezzel nem elégszik meg, másik végén is fogja a dolgot. Azt mondja ugyanis, hogy a „gondolat” szó „nem válik be tudományos használatra sem, egyszerűen azon okból, mert az újabb pszichológia vagy logika a „gondolat” szót egészen átengedte a közhasználatnak, maga nem is használja.” De hisz épen néhány sorral előbb mondja, hogy a közhasználat nem érti a gondolatot annak, a minek kellene, most meg azt állítja, hogy csakis az használja. Szegény kitagadott „gondolat”! Mit jelentsen hát, ha itt nem értik, amott meg nem használhatják? Én azt hiszem, hogy a gondolat itt egyáltalán minden lelki működés eredménye, nem mint Balogh mondja, csupán „a megismerésre vonatkozó lelki működés eredménye” s ha ezt szóval kifejezzük, megvan a mondat.

Azt már előbb érintettem, hogy az ember nem gondolkodhatik fogalmakban. A gondolat foglalhat magába fogalmakat, de egy-magában egy fogalom gondolatot nem alkothat, csak többnek kapcsolatából származhatik az; s azon fölül fogalom valóban nem létezik, az csak elvonás, s így azt pusztán, egymagában nem is gondolhatjuk.

Végül még egy állítással támad a „gondolatos” meghatározásra, állítván, hogy az „csak az állító mondatokra illik, ellenben a kívánó és kérdő mondatokra nem.” Itt rossz előzményekből indulva ki jut ezen következtetésre. Ugyanis a gondolatot analitikai és szintetikai ítéletek kifejezéseinek mondja, s így a meghatározás csak az állító mondatokra illik. Magamagával keveredik ellentmondásba, mikor most tudományosan határozza meg azt a kifejezést, melytől előbb minden tudományos értéket megtagadott.

A gondolatot itt nem kell a kérdéssel s az óhajtással szemben értelmezni, a gondolatot mint befejezett egész eredményét a lelki működésnek, szemben a kérdéssel és óhajtással, mely befejezetlen, nyílt; a gondolatot itt mint a lelki működés eredményét általában kell tekintenünk, a szorosán vett gondolatot, a kérdést és óhajtást pedig alfajainak. „Ugyan mire gondolsz? Hogy van-e igazam, vagy sem?” ezek kérdések is, mondatok is, de meg gondolatok is, mert honnan származnának másunнан, ha nem a tudattól, ha nem lelki működés eredményei? Kérdeni nem lehet előbb, mielőtt „ki nem gondoltuk”, mit kérünk; s így a kívánság is csak előbb gondolat, mielőtt kifejezésre jutna. Kigondolhatunk

bármily kérdést vagy kívánságot, míg ki nem mondjuk, csak gondolat marad.

Még egyet. Balogh a maga meghatározását a gyermek fölfogásához simulónak, könnyen érthetőnek véli. Én azt hiszem, hogy téved ebben. Felnőtt embernek is jól meg kell forgatnia eszében: „a mondat annak közlése, hogy valamely tapasztalt vagy gondolt tényt tudunk, akarunk vagy érzünk”, hogy igazában megértse, sőt kétsége is lehet, hogy mily értelemben vegye az egyes szavakat, különösen az „a tapasztalt vagy gondolt tény” okozhat nehézséget. Mennyivel kevésbé érti meg akkor a gyermek, kinek értelme aligha olyannyira képzett, hogy a meghatározásig egyáltalában csak emelkedhessék is, hát még ha abban újabb ismeretlen, s mi több, elvont fogalmakkal találkozik. Azt hiszem, hogy gyermekkel sokkal könnyebb megértetni azt, hogy mi az a gondolat, a mi szinte elvontnak sem tetszhetik előtte, hisz úton-útfélen hallja és használja maga is, mint azt, hogy mi az a tény, mely ritkább használatú, tehát elvontabbnak is tetsző.

Ily értelemben s ily módon veszem én a gondolatot e meghatározásban, s azt hiszem, hogy közhasználatban ép úgy megállhat, mint a hogy nem fog rendet bontani a tudományban; eléggé betölti a kívánt értelmet, a nélkül, hogy túllépné határát. S a mi az iskolát illeti, oly annyira könnyen érthető, s a mi fő, oly annyira félre nem érthető meghatározás alig hiszem, hogy található volna, mint ez:

„A mondat valamely gondolatnak szavakkal való kifejezése.”

LEHR VILMOS.

UTOLSÓ SZAVAM.

Válasz Brassainak.

Brassai a Nyelvőr f. évi juniusi füzetében „Mi a mondat?” címen megint szót emel a mondat definíciója ügyében. Megint fejemhez vág néhány polemikus „finomságot”; azután szokása szerint megint „szellemeskedik”; fölnöttek oktatására tanfolyamot nyit a definíció „elméletéről”; megereszt néhány „furcsa” észrevételt; mindenekfölött pedig védi a saját igazát körömszakadtáig. De a Nyelvőr mult évi XIX. évfolyamában megjelent Válaszom legnyomósabb argumentumait szó nélkül hagyja. Sőt egyáltalában nem annyira védi magát, s nem annyira támad engem, mint inkább haragszik,

csapkod jobbra-balra, s ütlegel szegény-magamat a nélkül, hogy ezzel a saját definíciójának használna, az enyimnek pedig ártana. Én bizony, őszintén mondom, nem írtam volna meg azt a replikát. Nincs is nagy kedvem rá válaszolni, mert bizony az nem sok alkalmat ad tudományos becsű dolgok megbeszélésére. De tartozom magamnak és az ügynek vele, hogy Brassai szavait szó nélkül ne hagyjam.

Brassai erősen biztat, hogy csak adjam be derekam, hiszen öregebb embertől tanulni nem szégyen. Igaz. Szeretek is, tudok is tanulni bárkitől. De fájdalom, ezúttal Brassaitól semmit sem tanulhatok, ha csak azt nem, hogy mit nem kell tennem.

Először is higgadtságot és polemiai modort sem ezelőtt nem tanulhattam, sem most nem tanulhatok Brassaitól, mert ha eltanulnám az ő kifejezéseit (‘ítélő tehetsége igen gyarló, nincs logikája, idétlen állítás, eszelős állítás’ sat.), akkor ugyancsak góromba választ kaphatna tőlem replikájára.

Igazságszeretetet sem tanulhatok attól, a ki e szavaimból ...elfogadható az az állítás, mely szerint az ige (állítmányszó) a cselekvést vagy állapotot gondolatja. Így magában véve elfogadható. De nem fogadható el a mondat definíciójában ultima (azaz: specifica) differentiának — ezekből azt fogja rám, hogy én tagadom, hogy ‘minden szó, tehát a szavakból álló mondat is gondolat valamit hallóval.’ — Vagy mit lehessen tanulni az olyan eljárásból, mely e szavakat: „a ‘cselekvény vagy állapot’ ellen az a kifogásom van, hogy a ‘cselekvény’ fölösleges, mert ... az ‘állapot’ magában foglalja a ‘cselekvényt’ is“ — azt olvassa ki, hogy én azt kívánom, hogy Brassai az ‘állapot’-ot hagyja ki.

A definíció fogalmát sem lehet Brassaitól jobban megtanulni, mint akármely logikai kézikönyvből, de még úgy sem; pedig replikájának nagy része evvel foglalkozik. Pláne ha azt látja az ember, mennyire nem tudja Brassai alkalmazni a definíció szabályait a saját mondat-definíciójára, a melyet minden áron jónak szeretne ki-sűtni, — akkor aztán egészen megrendül hite és bizalma a mesterben. Brassai teljesen meg van elégedve az ő proximum genus-ával, hogy a mondat ‘szócsoporth’, pedig elismeri, hogy sok mondat csak egy szóból áll. Meg van elégedve specifica differentiájával is, mely szerint a mondat egyik szava (ige, állítmány) cselekvényt vagy állapotot gondolat, a többiek pedig a cselekvés vagy állapot körülményeit, pedig nem képes megcáfolni, hogy bővített nevek is képezhetnek ily szócsoporthot, nem csak

mondatok; pl. 'A föld forgása a nap körül.' Nem tudom, micsoda kalkulust adott volna Brassai egyetemi tanár korában az olyan hallgatójának, a ki jónak mondta volna azt a definíciót, a mely a meghatározandó fogalmon kívül egyebet is magába fogadott volna. Különben az igazság kedviért szükségesnek tartom ide írni Brassai egy következtetésének a praemissáit: 'csak deductiv és csinált fogalmaknak van és lehet tökélyes és végképp megállapított értelmezése; tapasztalatiaknak ellenben nincs és nem lehet'; ánde 'a mondat empiricus (tapasztalati) fogalom'; tehát.... A consequentia levonását az olvasókra bízom, mert Brassai maga nem vonta le. Ez a csonka következtetése Brassainak a legjobb és leg-összintébb nyilatkozata a saját definíciójáról.

Tanulságos Brassainak egy pár nyelvészeti megjegyzése is. Így: 'az interjectiók is az egy szavú mondatok közé tartoznak; lát, hall sat. magukban véve nem mondatok; az ige, mint ilyen (?), általánosan (?), azaz mint genus (?), nem szócsoporthoz, de specieshez (?), a ragozott ige igenis az; az ige ragja tehát szó; az ige nem fejez ki állapotot (tágabb értelemben sem). Hát hiszen, ha már mindenáron tanulni kell Brassaitól, az ilyenekből is lehet tanulni valamit.

Sőt még az esztetikus is talál valami magának valót a replikában. Megtanulhatja, milyen 'idétlen' véleménye az neki, ha azt hiszi, hogy lehet valamely költeménynek a tartalma jó, az alakja rossz, vagy megfordítva.

Ezekből és az ilyenekből a következőket fogom tanulni, hogy megfogadjam a Brassai tanácsát: Megtanulom, milyen polemiái modort ne használjak soha, még ha majd egyszer talán jőnevű tudós és öreg ember leszek is; megtanulom, hogy az ember ne a saját igazát védje körömszakadtáig, hanem az igazságot, mert amabból az embernek csak kára lehet, emeből pedig a tudománynak mindenesetre haszna van. De már a mondat definícióját — megbocsásson Brassai — nem fogom tőle megtanulni. Én, és hiszem, hogy velem együtt mások is, tisztában vagyunk a Brassai definíciójának értékével. Ebben a dologban tovább folytatni a vitát csak ízetlen feleselésnek tartanám, azért ebben a kérdésben mostani válaszom Brassaihoz az utolsó szavam.

BALOGH PÉTER.

A RÉPCEVIDÉKI NYELVJÁRÁS.

A Répce-folyó több helyen szolgál határfolyóul Vas és Sopron megye között. Azon a területen, a melyen határvonalat alkot, egy nyelvjárás divik. Középfolyásában Bükkön alul Csányig, délre Sárvarig, keletre a Rábáig, nyugatra Szombathelyig nyúlik el az a terület, a melynek lakói jobbadán egy nyelvjárást beszélnek.

Ha nyelvjárásainkra nézve Balassa József fölosztását fogadjuk el, akkor a répcevidéki nyelvjárás épen szíve a nyugati nyelvjárásnak, a mely Vas és Sopron vármegyét öleli magában. Középpontul Répce-Szent-Györgyöt, szülőföldemet vettem, a mely épen a határon fekszik Vas és Sopron vármegye között.

Adhattam volna értekezésemnek a nyugati nyelvjárás címét is. Mert ennek az egész területnek a tájbeszéde nem sok eltérést mutat. De eltérések, leginkább hangtaniak, mégis vannak; s azt hittem, jobb és hasznosabb szolgálatot teszek a nyelvészeti irodalomnak, ha értekezésem kisebb területre szorítkozik. Jobban ismervén ennek a kisebb területnek nyelvbeli sajátságait, részleteiben adhatok számot róla.

Midőn valamely leirandó nyelvjárásnak területét meghatározzuk, csak a fő megegyezéseket tarthatjuk szem előtt. Minden községnek, sőt egyes családoknak is vannak olyan nyelvi vonásai, a melyeket csak ott hallhatunk. Szülőközségemben él egy család, a mely a *tükört* mindig *tiker*-nek mondja, holott a község többi családja a *tükör* alakkal él. Ezek a vonások azonban nem valami számosak; annál merevebb alakot öltenek már nagyobb vidékek nyelvjárási sajátságai, a melyeknek különbségei, eltérései már igen is fölötlenek.

Nyelvjárásunk északnyugat felől érintkezik a németiséggel. Keveredések hosszú időn át történvén, a német nyelv hatása nyelvjárásunkra félreismerhetetlen. A legföltünőbb hatás a *kell* igének személyragozásában és az *el lett adva, meg lett véve*-féle alakok használatában észlelhető.

Az adatokat legnagyobb részt a magam jegyzetei szolgáltatják. Támaszkodhattam emlékező tehetségemre is, a mely ritkán hagyott cserben, mert gyermekkoromban magam is ezt a dialektust beszéltem. Pedig tudjuk, a gyermekkorban vett hatások nem egykönnyen mosódnak el.

Adataimon kívül fölhasználtam a Magyar Nyelvőrben megjelent, nyelvjárásunkra vonatkozó közleményeket is. A répcavidéki nyelvjárásra vonatkozólag több közlemény található. Nevezetesen: Csapodi István: Növénynevek Sopron és Vas megyében (Nyelvőr X.331). Halász János: Rábaközi nyelvsajátságok (XIII.25. 72). Páyer István: A sopronmegyei szójárás némely sajátosságai (VI.121. 157). Könnye Nándor: Az őrségi tájszólás (VII.271. 320. 371. 417. 466). Kardos Albert: A göcseji nyelvjárás (XIII. XIV. k). A göcseji nyelvjárás alaktana. Budenz Album. Ezekon kívül forrásul szolgáltak a Nyelvőrben elszórt tájszóközlések.

I. Hangtan.

1. A magánhangzók változásai.

Nyelvjárásunk nem használja a hosszú *í-t, ú-t, ő-t* az olyan tőszókban, a melyek potlónyujtást nem szenvedtek, akár hangsúlyosak az említett magánhangzók, akár nem. *Kut, tűz, víz, tiz, sir* szókban a magánhangzó mindig röviden ejtődik. De midőn valamely mássalhangzó elhagyása potlónyujtást követel, legtöbbször megnyúlik a rövid magánhangzó: *hítam, gondútam, örütem*, de nagy-néha a rövid magánhangzó megmarad rövidnek: *sziva, házbu, kerbü.*

A magánhangzók közt legkevesebbet változik az *á*. Mássalhangzó elhagyása esetén azonban még ezt is nyújtottabban ejtik a szokottnál. Pl. *ámos, áto, álot*: állat, *száko*: száka, *talátom, el-istenhálákkodik*. Megrövidül: *alajja*: alája.

Az *é* hang háromféle változásnak van alávetve. Vagy megrövidül *e*-be, vagy *i*-vé vagy diftongussá lesz *ie*-nek hangzik.

a) Az *é* megrövidül *s e* lesz több tőszókban: *keves, nehez, ehës, hetfë, kemën*: kémény (*kemin*: kemény), *eszre hoz, mellejë.*

b) Az *é-t* egy fokkal zártabban ejtik, vagyis *í-t* mondanak helyette: *víték, ípën*: épen, *rít, pínz, láp, vetis.*

c) Az *é-ből ie* diftongus válik: *ieg, piek, f'el, h'et, k'ez, sze-k'er, teny'er.*

Az *é*-nek ez a két utóbbi változása a régi kiejtésen alapszik. A Bécsi és Müncheni codex a mai *é-t* kétfélekép jelöli, a mi a mellett szól, hogy hajdanában kétféle *é-t* ismertek. Bizonyos szókban és alakokban, a melyeket ma zárt *é*-vel ejtünk, eredetileg hosszú nyílt *é* hangot ejtettek, mert a régi biblia ezeket az *è* betűvel jelöli, tehát a nyílt *e* hang jelével. Így találunk írva számos tőszót: *kèz, nèhèz, egèb*; hogy ezekben nyílt hang volt, még ma is

bizonyítja a hangrövidítő alakok nyílt *e*-je: *kezem, nehezebb, égyc-bek* (Simonyi Zs: A Magyar nyelv I.170. l.). A hosszú zárt *é*-t rövid zárt *e*-vel jelölték; *zépseget, nép, megékéseite, edénét* (szépségit, nép, megékésíté, edényét).

A mai nyelvben szintén megvan ez a kétféle *é*. Vannak tőszók, a melyekben az *é* ragozás és továbbképzés alkalmával rövid, nyílt *e*-re változik: *szekér: szekeres, kenyér: kenyeret, kéz: kezét*; s vannak megint oly tőszók, a melyek *é*-je sem ragozáskor, sem a tovább képzésben nem változik *e*-vé. *Méz: mézes; néz: nézett; fél: félt*.

A répcevidéki nyelvjárásban ez a két *é* két külön hanggá fejlődött. A nyiltabb *é*-ből *ie* diftongus, a zártabb *é* hosszú *i* lett. Pl. *ég* (caelum), *ieg, ég* (ardet): *ig, fél* (felet): *fiel, fél: fil, két: kiet, hét: hiet; rét: rít; lép: líp*.

Az *é*-nek ez a két változása azonban csak nagyjában áll meg. Vannak szók, a melyek nyiltabb *é*-je *i*-vé lesz. Így: *dél: di, délbe: díbe*.

A zártabb *é* ugyan legtöbbször hosszú *i*-vé válik, de néhány szóban rövid *i*-vé is: *ciloz, edinyéket, idés, sőt 'dés anyám, fimlik, firfi, legin, szegin*.

A képzőkben és ragokban az *é* szintén kétféleképen változik: hol *ie*-vé, hol *i*-vé lesz.

Nevezetesen *ie*-vé változik az *-ért, -nél, -él* ragokban; *i*-re az *-és, -ség, -ély, -mény, -vény, -ék, -ész, -gél* képzőkben, továbbá *-nék, -nél, -nénk, -nétek, -nének, -(j)ék* ragokban. Példák: *pín-z'er, kin'ie, egy'e*; — *vetis, egissig, veszilés, törvén, játik, kertisz, üdög'e, szeretnik, szeretnül, lássik, tessik, ökrit, fűöggyn*.

Az *ó* és *ö* magánhangzók, miként az *é*, szintén kettős változást szenvednek. Az *ó*-ból vagy *u, ú*, vagy *uq*; az *ö*-ből vagy *ü, ű*, vagy *üö* lesz. Így: *lú, lúher, azúta; rúqzza, núqta, szúq, júq, úqcsúq*; — *lű, kü, bű, fűsü, üket; szűöbűö, üöröz, bűöcsűö, vísűö* (véső), *nyűö: nő, kúsűö*. A *-tól, -ról, -ból* ragokban az *ó* átváltozik *u*-ra: *várbu, várru, vártu*; a *-tól, -ből, -ről* ragokban pedig az *ö* *ü*-re: *fűödbű, fűödrű, fűödtű*.

A hosszú *ú, ű* a tőszókban nem él; de találkozunk velük, ha vagy *ó, ö* helyett használják, vagy valamely mássalhangzó kihagyása pótló nyújtást követel. (Ez utóbbi esetről a mássalhangzók elhagyásánál lesz szó). Pl. *tülő, ű, bűr, kü, lű*. — A hosszú szó *ú*-ja kivételesen *i*-re, *savangú*-é *úq*-ra változik át.

A hosszú *i* sem használatos a tőszókban és ragokban. De,

mint föntebb láttuk, a zártabb *é* helyett, néhány esetet kivéve, mindig hosszú *i*-vel él a répcementi ember. Az *-ít* végzetű igékben az *i* helyett a mássalhangzó nyúlik meg: *segitt, tanított, hasított, aprított*. A *műhely* szó hosszú *ű*-je helyett szintén *i*-t mondanak: *mih'e*.

Az eddig mondottakból kitetszik, hogy a répcavidéki nyelvjárás egyik jellemző sajátága a diftongizálás. S nem csak egyszerű hosszú hangokból keletkeznek diftongusok, hanem két-két szótag rövid magánhangzóiból is, pl. *üveg: üög, süveg: süög*.

A hangrendi változások.

Nyelvünkben a hangrendi változásoknak két faja él: az asszimiláció és a disszimiláció.

A répcavidéki nyelvjárásban a hangrendi változásoknak mind a két fajára találunk példákat.

a) Hangrendi asszimiláció. A hangrendi változás egyik legérdekesebb tünete a névelő *a* hangjának *e*-re változása, még pedig nem csupán magas hangú szók előtt, hanem mély hangúak előtt is: *Elatta e házat. Kejje ez e szek'er? Há vezetéd e tin'ót? E macska mim megűötö ez egereket ez ijje e pajtábo*. Ez a tünet azonban nem általános, jobbadán csak az öregek szájából hallható s csakis egy-két községben.

Asszimiláció a tőszókban: *pëlénke, zsieter*: fejő sajtár, *gelegénye, kalundárijom, porcolán, katakizmus*.

Asszimiláció az összetételekben: *dölögtű, gömböstű, nepestig, suhun, suhunnaj, hetfő*: hétfő.

Hangrendi párhuzamosság: *förgető*: forgató (a szekér első kerékpárán), *hőbörtös*: hóbortos, *csemcség*: csamcsog, *nyefég*: nyafog, *ketet*: kutat, *katroc*: ketrec.

Érvényesül még a hanghasonulás a ragozásban is. A föltételes jelen első személyének *-nék* ragja a mélyhangú igéknél mindig *-nák*; pl. *hallanák*: hallanék, *írnák, laknák*. Az öcsém kérdezte egy alkalommal tőlem: Ha a fületem lémetszenik, hallanák? Hogy ne hallanák, feleltem, mikor metszés közben roszog. S megértette a tréfát. Tudja, hogyan kellene mondani, de az asszimilálás nyelvének jobban esik.

Az *i* és *é* hangokat közös hangoknak nevezzük, a mennyiben a magas- és mélyhangú szavakban egyformán megtalálhatók. Vannak olyan tőszók is, a melyeket mind magas-, mind mélyhangú ragokkal egyaránt használ a köznyelv, ilyenek *derék, nyír*. Amannak a ragozása s képzése megegyez a köznyelvével, emezé

magas hanggal a répcevidéki ember ajkán: *nyirék, nyirtem, nyir-tünk*. Eltér még a *honvéd* szó ragozása is, a melyet egy szónak éreznek s így ragozzák: beát *honvidnak*, gyünnek a *honvidok*.

b) Hangrendi disszimiláció. Ha a hangrendi következetesség már az irodalmi köznyelvben is megzavarodik, mennyivel jobban megesik ez a nyelvjárásokban, még pedig nem csak az összetételben és ragozásban, hanem a tőszókban is.

α) Mélyhangú szóban magashangú szótagok:

é, ë hang: *bujtërgyán, kunyërál, osztánnék, hamarébb, vësárnop, pënyva, arébb, dërága, ganéj, taréj, sód'er.*

í hang mélyhangú szóban: *avitt: avult, ádigál, kicsida, micsida, muti: mutasd (tréfásan), boszint, lapicka, lapis, napis (napos), ihász, iharfa, hosszi, fizkálódik, sipka, kódís, abríncs.*

Látszólagos disszimiláció: *tërnác, lajtërgya, pazdërgya, bërázda, vërgányo, pëlva, sod'er (ném. schulter).*

β) Magashangú szók változásai:

Magashangú szónak egyik tagja mély hangba csapott át: *miháncs, iz'éjánok.*

Látszólagos disszimiláció: *sajdít, ludvérc, petëmzsirom.*

A tiszta magashangok (*e, ë, i*) váltakozása az ajakhangú (*ö, ü*) magashangokkal.

1. A köznyelvi alak *e, ë* hangzós, a melynek *ö*, esetleg ebből fejlődött *ü* felel meg: *föcske, mi látt: mi lelt; összö: össze, üssö, öllö: ölje, inckül, lehül, gërëndö, sindö, ölig: elég, lölköm: lelkem.*

A köznyelvi alak *ö (ü)* hangzós: *észteke, tülenk, velenk, födenk, keressék: keressük, szégye: szügye.*

A köznyelvi alak *é* hangzós: *füsü: fészü.*

A köznyelvi alak *ő (ü)* hangzós: *csend'er: csendör, csivë: cső, hegedë, hetfë, kesztë, szeretejë.*

2. Az *i* hang váltakozásu *ü*-vel, esetleg *ö*-vel: A köznyelvi alak *i* hangzós: *ümög, üngöt, vüszök, vüdd, vünnyi, üdö.*

A köznyelvi alak *ü, ö* hangzós: *fiszfa, tikër, firisz.*

A köznyelvi alak *í* hangzós: *szüves, szüv, szün: szín.*

γ) Nem illeszkedő ragok és képzők: *-nál: kiná, fülinä; -hez: firho.*

A magánhangzók hangszínbeli változása.

A rövid magánhangzók a XIII-ik század óta egy-egy hanggal nyiltabbra váltak: *u → o → a, i → ë.* A nyelvjárásokban ezzel

ellentétben fejlődött hangváltozás is járja, vagyis a nyiltabb hangok zártabbá lettek.

a) A köznyelvi nyiltabb hang ellenében zárt.

α) Köznyelvi *a* ellenében *o*: *komora, csollán, párho, pávo, sárgo, magos, bánót, álot, hovaz, sorok, boroek, olmárium.*

A ragok és képzők *a*-ja *o*-vá lesz: *lábom, nálom, ágos, házod, káro, tágos, háznak, házro, várgyo, szántyó, szárod, fároszt, fárodoz.*

β) Köznyelvi *o* ellenében *u*: *bujtár, bujtérgyán, funt, gugul, sunka, mustoha, patkú*; méllen *árus* ez a pár csizma? mi az ára? *árúnyí, jászú.*

γ) Köznyelvi *e* ellenében *i*: *igenyēs, eriggy, körtifa, hetis, mihis.*

Köznyelvi *é* ellenében, mint föntebb láttuk, vagy *i*, vagy *'e* áll, néha rövid *i* is: *fimlik, ciloz, firfi.*

δ) Köznyelvi *ő* ellenében *ű*, valahányszor az *ő* *ű*-vé szokott válni: *kű, lű, tűke, űket.*

b) A köznyelvi zártabb hang ellenében nyílt.

α) Köznyelvi *o* ellenében *a*: *barona, barbi, magyar^a, mast, apostul.*

Köznyelvi *o, ó* ellenében *á, a*: *szalánnás, disznaim.*

β) Köznyelvi *u* ellenében *o* vagy *ó*: *onoka, kolláncs, tuggyok, ómárium, tom*: tudom, *savany^a.*

γ) Köznyelvi *i* vagy *í* ellenében *ë*: *mëgëjyed, ërémt, vëlag, vëlla, vërrad, rëngët, mëllen*: milyen, *hërtelen, Pësta, Èstók.*

δ) Köznyelvi *ű* ellenében *ö*: *förönnyí, öveg.*

Magánhangzók megőrzése és elveszése;
járulékmagánhangzók.

a) A tövégi magánhangzók megőrzése.

A teljesebb *tő* megmaradt: *míhe, píhe, rigya, moha, koha, kehe*; *csönög, pönög.*

b) Magánhangzók elveszése.

α) A szóközépi magánhangzó elesik: *jóccakát, jestít*: jóestét; *jábo*: hiába, *sráglo, bajsz, ládd-ë*: látod-e, *káti*: kiált, *bujk*: bujjék.

β) Szóvégző magánhangzó elesik: *líher, hí*: hiu.

Magánhangzó elveszése magánhangzó előtt vagy után:

α) Összetételekben: *iftyur, szobajló, jápítus, kurvanyád.*

β) Ugyanazon a szón belül: *annyan, mennyen.*

c) Járulékmagánhangzók.

Járulék magánhangzót találunk minden olyan idegen kölesön-szóban, a melyben mássalhangzó torlódás van. A járulék magánhangzó megvan az irodalmi nyelvben is: *iskola*: schola, *istálló*: stall. Még gyakortább találkozunk ezzel a tűneménnyel a népnelvben: *děrágo*, *karajcár*, *girifli*: palavessző, *gěréta*: kréta, *těréfu*, *durusza*, *poróbál*, *torombita*, *pěle*: pléh, *istěrang*, *istércs*, *istiglic*. Néha meg épen ellenkezőleg hiányzik a magánhangzó: *gráblo*, *brázdo*.

2. Mássalhangzók változásai.

A mássalhangzók kevesebb változatnak, módosulásnak vannak alávetve, mint a magánhangzók, de mindamellett ezek is sokféle módosuláson mennek keresztül.

1. A mássalhangzók időmértékének változása.

Hosszú mássalhangzó köznyelvi rövid ellenében: *l^uggg^ug*, *zugg^ug*, *mezz^uő*, *csollán*, *violla*, *kellises*, *füttényi*, *sülled*, *kinyillott*, *nehezzén*; az *-ít* igeképző *i*-je megrövidül, de pótlásul a *t* meghosszabbul: *aprittanyi*, *fájdittanyi*, *segítettanyi*, *tanító*; — az *-os*, *-cs* névszóképzőben az *s* meghosszabbul: *szüvessen*, *er^uössen*, *sebössen*, *üressen*; a harmadik személyű birtokrag *j* hangjának kiveszése pótlónyújtást szül: *királlo*, *fírjesső*, *ekévassa*, *házso*.

2. Keménységi fok.

Köznyelvi *k* ellenében *g* van: *gěréta*, *agacifa*.

t váltakozik *d*-vel: *odben*: ottbenn, *merd*, *viszked*, *ödben*, *hadvan*; akkora *mind* az öklöm.

zs *s*-sel *s* viszont: *sind^uő*: zsindely; *zs^uetěr*: sajtár.

sz: *z*-vel: *zag*: szag.

p váltakozik *b*-vel: *böndöl*, *hömbölög*, *kábosza*.

A köznyelvi *v* ellenében *f*: *ötsen*, *hatfan*, *hítán*.

t ellenében *c*: *kalicka*.

3. Mássalhangzóknak egyéb változása ugyanazon hangszervi soron belül.

a) Foghangok:

d ellenében *z*: *csizmazia*.

cs ellenében *t*: *tonka*.

d váltakozik *l*-el: *melēnce*, *elvádul*: elvállal.

b) A palatális foghangok váltakozásai a többi foghangokkal és egymással.

ty ellenében *t*: *csöngető, fürgető, kesztő*.

d elváltozik *gy*-re: *bágyog, elgyug, röviggyebb*.

gy elváltozik *j*-re: *vaj, egy vaj kettő*.

n elváltozik *ny*-re: *bányom, fenyő, idegény, fonyó, szány, csinýál, nyól*: nő, *törtinyik, keny*; a főnévi igenév képzője *nyi*: *köszönnyi*; *gy* és *ty* hangok előtt az *n* mindenkor *ny*-nyé változik: *bánytyo, aszonygya*: azt mondja.

Köznyelvi *ny* ellenében *n*: *lán, vőfin, legin, szëgin, kökin*.

Az *ly* hang, mikor nem esik ki, *ll*-re vagy *l*-re változik: *mëlllik, illen, ollan; hel, helës*.

A *dj, lj, nj, tj* mássalhangzó csoportok *ggy, ll, nny, tty*-re változnak: *aggya, állon föl, halla, a hét utollán, bánnyo az ördög, adhattya*.

Némely szóban az *l* megkettőződik: *szallug, allul, föllül*.

c) Folyékonyhangok váltakozásai egymással s a többi foghangokkal.

l, ly ellenében *r*: *fiskáris, siker*: sekély.

l, ly váltakozik *ny* hanggal: *szenyel, naslágol, ehen ni*: ehol ni, *ahunni*: a hol ni, *hannássik*: hadd lássék, *nékünt*: nélkül, *hun, miháncs*; — *vőfin*.

4. Hangszervi csere.

a) Néma mássalhangzók cseréje.

k és *t* hangok cseréje: *pamuk*.

k és *p*: *paklan, percektor*.

g és *b*: *küszög, buborka*.

b) Néma és inyhangok cseréje.

k cserélődik *gy*-vel: *kukszél*: gyukszél (déli szél).

p *t*-vel: *trüsszent, toróbál*.

h *gy*-vel: *esztergya*.

c) Inyhangok cseréje.

Köznyelvi *j* ellenében *gy*: *gyég, gyün, gyegybe jár, gyut, boryu, puzdërgya, sargyu, vargyu, szomgyus*.

j cserélődik *ty*-vel: *iftyur, kaptya, naptján*.

d) Orrhangok cseréje.

Köznyelvi *m* ellenében *n* és *ny*: *Adány, káronkonnyi, citrony*.

Köznyelvi *n, ny* ellenében *m*: *qkomodik*: alkonyodik, *fimlik, hiszëm, hum be a szemëdet, toromba*.

5. Mássalhangzók megőrzése és bővülése.

a) A köznyelvi foggyatékos hangtest ellenében az eredetibb alak maradt meg.

A *j* hanggal teljesebb alakok a fokozásban: *hideg-gyebb*, *meleg-gyebb*, *rövid-gyebb*.

v hanggal teljesebb alakok: *ludvⁱerc*, *öszvő*, de csak az *öszvössen* szóban, különben: *összö(ad)*; *jóizüven*, *sürüven*; *csívő*.

h hanggal: *viszha*. (Budenzen a MUSzótárban azt véli, hogy az Erdősinél előkerülő *viszhá* csak különös írásmód *visszá* helyett. Ez tévedés. Erdősi azon vidék kiejtését tükrözteti, a melyen dolgozott, t. i. Sárvárét.)

l hanggal teljesebb alakok: *hangyál*, *csolk*, *szölke*. Ezt a két utóbbi szót azonban leginkább csak éneklés közben mondják.

Sajátságosnak tetszik, mennyire elűt a nép kiejtése éneklés közben a mindennapi beszéd kiejtésétől. A név előtt mindig *az*, a hol *a*-t kell is használni; így alkalmazzák még a levelekben. A diftongusok eltűnnek. Egyes szokat uriasan ejtenek, így: *csolk*, *szölke*, a mely szók analogia útján támadhattak. A mássalhangzókat nem veti el oly könnyedén, mint beszélés közben. S még egy! Anyámasszonyék ájtatos éneklés közben a mássalhangzón végződő szókhoz még egy orrhangú *e*-t ejtenek, ezzel eresztik ki tüdejükből a fölösleges levegőt.

b) Mássalhangzók bővülése.

A hiatus elkerülése végett járulék mássalhangzókat szúrnak a magánhangzók közé; legtöbbször *j*-t: *fíjam*, *fájint*, *tíjed*.

Bővítő mássalhangzók járulhatnak a szóhoz:

α) A szó elején: *buborka*, *Böske*, *Bözsí*, *nyanya*.

β) A szó közepén:

h: *bi^hal*, *fö^heny*, *kü^hmi^hes*, ezekben a szókban különben nem annyira bővülés van, mint mássalhangzó változás: *v* helyett *h* áll. Inkább bővülés van: *emihátt*: *e* miatt, *piharc*, *lóbál*: lóbál.

j-vel bővülés: *fűjj^eer*: fűért, *fuját*, *k^eejj^e*: kié, *pijarc*, *sujszter*, *vijolla*, *te jis*: te is. Különösen dalban: *ja szengyörgyi falu vigén*, *fölárkuták jaz szentgyörgyi gyöngy-uccát*.

n: *kénzellő*, az összetétel értelme elveszett benne; *lóngat*: lógat.

g: *furugla*.

v: *divó*.

γ) Szóvégen.

g: *rozmaríng*.

d: *könnyid*, *ittend*, *ottand*, *báld*.

t: *bibaszt*, *tulipánt*.

6. Má ss sal hang z ó k el ves z é se.

a) A mássalhangzók elveszhetnek pótló nyújtás nélkül.

j kopása α) a szó elején: *'erce*, *ihász*, *iharfa*; β) a szó közepén: *zs'eter*; γ) szó végén: *gyű má*, *ně fű* (jőjj már, ne félj).*v* kopása: *s'ög*, *ög*, *dölögt'ö nap*, *gy'ö nyáron*, *h'öl*, *kü-m'cs*, *h'öklöm*, *há*.A szó elejéről leginkább a *z* szokott elesni; a minek az az oka, hogy a névelő *z*-jét össze szokás húzni a rákövetkező szó magánhangzójával s analogia szerint azt hiszik, hogy a *z* a névelőhöz tartozik. Így származnak: *ászló*, *acskó*, *ápfog*, *Ablánc* (egy erdő neve).*s* kopása: *pénót*, *tiglic*, *megye*: *mesgye*.*gy* kopása: *tölfa*.*r* kopása: *réguta*, *vánduló*, *kocsmá*, *gilice*, *mingyá*.*n* kopása: *harmic*, *tésur* vagy *tejesur*, *píz*, *ikább*.*m* kopása (?): *sz'öcsin*: szemölcs.*k* kopása (?): *egyitek*-*másitok*.*t*, *d* kopása: *üstist*: tüstént, *peig*, *tom*: tudom, továbbá ilyen alakok: *tuthadd*, *várhadd*, *horhatom*: hordhatom, *mas majd*: most majd, *mëgin*, *tezsivér*, *csuka*: csutka, *paraz gazda*, *Szeny-György*, *mom' meg*.*p* kopása: *rice*: vadrepce.

b) Pótló magánhangzó nyújtással.

Az *í*, *ly* vesz el a mássalhangzók között legtöbbször. Elveszése néhány szót kivéve pótló nyújtást követel, a rövid magánhangzó hosszúvá, ez meg diftongussá válik; ha *á* után esnek ki, az *á* szintén hosszabban ejtődik: *ámos*, *áto*.Az *í*, *ly* kopik α) pótló nyújtás nélkül: *sziwa*, *áto*: által, *ovad*, *kérésztü*, *kiná*, *csinyá*, *kirá*: király; β) pótló nyújtással, de hangszíntestés nélkül: *ádigá*, *talátom*, *ókör*, *kódás*, *póka*, *nyéves*, *hód*, *nyóc*, *fiató*, *gyülöködik*, *bihó*, *kasti*, *avitt*, *tófa*, *mihé*, *h'ere*, *'etitt*: eltilt, *südő*: süldő; a jelen idejű ige 2. személye: *ovasó*: olvasol, *vüsző*; γ) hangszíntestéssel: *ókuszik*, *póka*, *hónyi*, *kő*: kell, *tóp*, *iló*, *asztó*, *sindő*; — magas hangú igék -el végzetében: *rendütő*: rendelte, *pörü*, *vedü*: vedel, *kereztütő*.

c) Pótló mássalhangzói nyújtással.

 α) Teljes hasonulás áll be a következő mássalhangzóhoz: *öllenyi*, *pallang*, *mëgvállók* (*rl*), *bozzafu*, *mazzag* (*dz*), *bünhönnyi*, *künnyi*, *förönnyi* (*dny*), *palló*, *pallás* (*dl*), *hakkó* (*lk*), *tënnap* (*gn*), *mënnnyuz* (*gny*), *fanna* (*gyn*).

Nyelvünkben általános az a törvény, mely szerint az első mássalhangzó alkalmazkodik a másodikhoz; így ejtjük: *véktelen, dopta, aggat, különb*. A Répce mellékén még nagyobb mértékben megy végbe az alkalmazkodás; így mondják: *huzsvít, Vazsvár, id van, jó léd vóna, ügyezz gyerek, dēág gyerek*. A *v* áthasonul az előző kemény hangzóhoz s lesz *ötfen, hatfan*, de több helyütt: *ödven, hadvan*.

Az *egy, vagy, nagy, így, úgy, hogy* a fog-, torok- és ajakhangzókhoz hasonul: *ēd darab, ēn nagy, um mēgütött, nak kert, ig gundukodott, ēp pim bor sat*. — Így: *csim mēg* (csipd meg), *a mim mēgy* (a mint megy).

β) Teljes hasonulás az előző mássalhangzóhoz: *hét utollán, halla*: hallja, *semmed (nyv), hammas*.

Egész szótag esik ki:

α) Szókezdő szótag kiesése: *'csértessik a Jézas Krészta*s (így), *'dēs anyám, jábo*.

β) Szó közepén összeolvadnak a szótagok: *mēgēhedd, vár-hodd, pazú*: pazarol, *dejszen*: de hiszen, *az tom*: azt tartom, *tiszlendő*.

γ) Szó végén kopik le a szótag: *micsa* vagy *kicsa*: kicsoda

7. Hangátvetés.

Kanál: kalán, *predikál*: perdikál, *processzió*: prosció, *csaknem*: csakmen, *kolera*: korela, *fickó*: kófic, *térdepel*: térbetül sat.

KOVÁTS S. JÁNOS.

I R O D A L O M.

Magyar Gyermekjátékgyűjtemény.

Örömmel fogadtuk s melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe a becses gyűjteményt, mely nem rég jelent meg Kiss Áron dr. szerkesztésében, s melynek jövedelme fele részben a Magyar Tanítók Árvaházának van szánva. (A vaskos kötet XVI+518 nagy nyolcadretű lapra terjed. Kiadója Hornyánszky Viktor Budapesten. Ára 3 frt.)

A gyűjteménynek keletkezése történetét elmondja az előszó. Az 1883. évi országos tanítógyűlés Kiss Áron indítványára elhatározta, hogy „a játékoknak s az esetleg velök járó daloknak a magyar nemzeti nevelés szolgálatában kell állaniok, s ezért a játé-

kokban a magyar jelleg megóvandó', — továbbá, hogy 'a gyermekek játécai s ezek dallamai a haza minden vidékén összegyűjtendők.' — Egy pár száz buzgó tanító egynehány év alatt rengeteg sok becses adalékot szolgáltatott, úgy hogy a szerkesztő már 1887 végén hozzáláthatott munkájához s ezt valódi önfölközléssel s fényes eredménnyel juttatta befejezésre. A tanítók gyűjtésén kívül fölhasználta a Magyar Nyelvőr gazdag tartalmát s a különféle népköltési gyűjteményeket, továbbá P. Thewrewk Emil, Bartalus István, Aigner Lajos, Sztankó Béla kéziratban levő gyűjtéseit.

Az első szakaszban vannak a fölnefttek játécai az ölbeli gyermekekkel; a másodikban a mondókák számos fajtája: állatcsalogatók, állatriasztók, játékra szólító és kiolvasó mondókák, hintázó mondókák sat; végre a harmadik szakasz foglalja magában a tulajdonképi gyermekjátékokat a hozzájuk tartozó versekkel együtt. Mind a játékok, mind pedig a szövegek kifogyhatatlan változatokban vonulnak el szemünk előtt, s mégis többnyire meglepően egyezve hazánk legtávolabb eső vidékein. Így pl. a *Kis kácsa fürdik* Sopronytól Torontálig mindenütt el van terjedve. A *Mit mos, mit mos? pittyöt, pattyot* kezdetű verset csekély eltéréssel Somogyban ép úgy danolják, mint Ung megyében (170. lap). És így tovább. — Már eleve is valószínű, hogy az ilyenek nagyon régiek, hogy elterjedésükre hosszú idő kellett. De vannak is adattaink e játékok régiségéről. Régi íróink már sok játék nevét emlegetik, s ezek az adatok föl is vannak sorolva a szerkesztő jegyzeteiben. Azonban a régiek annyira mégsem érdeklődtek e dolgok iránt, hogy a kísérő szövegeket följegyezték volna. Ilyen gyermekdalnak talán az a legrégibb följegyzése, a mely e gyűjteménybe is át van véve az 1792-ki Magyar Hirmondóból:

Kis pillants, kis pillants,
Kis pillantsi rózsa.
Rózsa volnék, piros volnék,
Mégis kifordúlnék.
Pénz volnék, perdúlnék,
Karika volnék, fordúlnék.
Szederjszemű Bandikám,
Fordúlj angyalmódra. (166. l.)

Már ez az egy példa is mutatja, milyen nyereség volna, ha volna több ilyen régi följegyzésünk. A kis gyermekek már kiejtésükkel is könnyen megrontják a szöveget, de a nagyobbak is sok változtatást tesznek rajta, részint mert egyik-másik részletnek az

értelme feledésbe megy, részint másféle okokból, úgy hogy sokszor annyira elváltozik, hogy semmi értelme sincs, vagy legalább egyes sorai vagy szavai értelmetlenek. Az imént idézett versikét pl. ma többnyire így kezdik: *Ispiláng, ispiláng, ispilángi rózsá*. Igaz, hogy egy ma is élő változata még eredetibbnek látszik, mint ama százéves följegyzés. Nagy-Sápon ugyanis így danolják: *Kis pillang, kis pillang, kis pillangós rózsá* (160). De lehetséges, hogy ez már népetimologiai-féle átalakítás.

Van azonban sok olyan példa, hogy a különféle vidékeken divó változatok teljesen megvilágítják egymást, s egy-egy előttünk ismeretes, de értelmetlen versikének meglepő magyarázatát találjuk valamely más-vidéki változatban. Pl. a szent Erzsébet játékot Nagy-Kőrösön így kezdik:

Gyíhi, gyíhigya!

Szent Erzsébet hídja.

Máshol *Gyiki, gyiki, gya!*

így: Szent Erzsébet hídja.

Már Bihar megyében egészen értelmesen kezdődik: *Hídja, hídja, ki hídja?* Hencidán és Élesden még egyszerűbben: *Ki hídja, ki hídja?* (Máshol: Kié ez a híd? vagy: kié ez a kapu? l. 218—225. ll.)

Néhol azt éneklik: Szél fújja pántlikámat, *harmadnapos* bokrétámat. Másutt: Szél fújja pántlikámat, *harmadévi* rossz szoknyámat. Ezeknek eredetije, a mint más vidékeken fön is maradt: *Harmat lepi* a szoknyámat; vagy: *Harmat hajtja v. veri* a szoknyámat. (Vö. 154—157. ll.) — Így lett a farkasnak *bibás* farka (102) vagy *bubás* farka (99) e helyett: *gubás* farka (uo.). *Hívösök* farka (105, 110), sőt *címörök* farka (93) e h. *hímösök* farka (94, 101)? — A *korál gyűrű*-ből (119) *kalán gyűrű* és *kanál gyűrű* lett (uo. és 122), továbbá *kallán gyűrű* (117), *kalan gyűrű* (111), *kaland* és *galand gyűrű* (113, 126), végre *kollár gyűrű* (114, 120), sőt *kullancs gyűrű* (114)! — Az *ellenbéli* szomszéd (113, 118 sat.) átváltozott *aranybéli*, *aranybélü*, *aranybérü* szomszédá (117, 113, 111), sőt az utóbbiból *aranygyűrű szomszéd* is lett (121), egyszerűen azért, mert a két verssorral előbb említett aranygyűrűvel van összezavarva.

Ilyen szövegyítésnek más nemű példáival is találkozunk a gyermekversekben. Pl. *Cincen* fánál a *cica*, e h. *Nincsen* fánál a *cica* (63). — Kinek látom *kucagását*, annak veszem *zálogását* e h. *zálogát* (291). A ki méri [meri] *mosolygását*, bíró szedi *zálogását* (436. Vö. uo. Kinek látom fehér fogát, annak veszem a zálogját).

A nyelvész egyáltalán sok tanulságot merithet e garmadába gyűjtött népnyelvi szövegekből, mind nyelvtani, mind szótári tekintetben. Hogy csak egy pár példát említsek, ott találjuk ezeket a képzéseket: *tapisgál*; *hujjant*, *röppent*, *rezzent* (mozzanatos, nem műveltető igék); *me gló d i n t*, *te ker i n t*; *mosolyítja* v. *elmosolyítja magát*; *hullogat* (e h. *hullatgat*), *fürdet*; *nyomadék*, *polyadék* sat. — Ott ezeket az összetételeket, ill. ikerszókat: *kecske-mecske*, *citrom-bitrom*, *iseget-mosogat*, *pitkessek-patkóssak* a lovak, *zibet-zubot* a lónak és számos más ilyent. — Találunk ilyen i k e s i g é k e t: *forrik*, *hullik*, *ugroszik* sat. sat.

Sok régi szóra és szóalakra is akadunk itt, melyek különben már nem használatosak, s ezek is e versikéknek régiségéről tanuskodnak. Ilyenek: *tündelevény* (denevér 504), *kendjél* (törülközzél 278, vö. *kendő*), *érték* (kincs 250); — *minapi napon* (232), *te lo vad*, *te hi dad on* (e h. a te lo vad 215). Ilyen az elbeszélő alak (206 sat.) s a szenvedő igealak használata (181, 205 sat.).

Természetes, hogy ezeket az elavult szóalakokat is félreértik s elferdítik a gyermekek. Ebből a vessorból: *kendjél*, *mosdjál*, ilyen furcsa változatok keletkeztek: *lengyel mosgyál* (279), *lengyel mondja* (282), *Lengyelország* (285), — azért épen lengyel, mert megelőzőleg ugyanabban a versben már említve van Lengyelország. (Kis kánya fürdik fekete tóba, fijához készül Lengyelországba. Kendjél-mosdjál, te szép menyecske... 278).

V e r s t a n i tekintetben is igen sok becses tanulságot nyújthatnak ezek a változatos nótájú gyermekversek. Csak egy érdekes találkozást említek. A következő versike szakasztott olyan lejtésű, mint a Zács Klára, s nyilván mintául szolgált Arany Jánosnak:

Hej tőró, tejfel,
Duna, Tisza, tenger.
Ezért a szép barna lányért
Majd meghal az ember (135).

Vö. ezzel: Jaj, öcsém Kázmér,
Azt nem adom százér'.
Menj, haragszom... nem szégyelled?
Félek, bizony gyász ér!

(Vö. még: Azt a rózsát, piros rózsát [= barna lányt]
Jaj be szeretném én!)

Egyébiránt ugyanez a ritmusa van az országszerte elterjedt pünkösdi rózsának vagy pünkösdi királynénak (324—331):

A pünkösdi rózsza
 Kihajlott az útra ;
 Én édesem, én kedvesem,
 Szakassz egyet róla !

Azért is kíváncsi volna e gyűjteménynek mennél nagyobb elterjedése, hogy gyűjtőink példát vennének róla és összevetnék vele saját följegyzéseiket. Mert igen sok homályos és érthetetlen részlet van e játékkersekben, a melyet újabb változatok esetleg megvilágítanak. Egyáltalán ez a könyv alapvető lesz minden további gyűjtésre nézve. — Ez alkalommal mindjárt magam is ide teszek egy szép változatot, mely a *„Mély kutba tekinték”* kezdetűek közül hiányzik (435—439) s melyet sokszor hallok egy fehér-megyei (rácalmási) lánytól:

Mély kutba néztem,
 Asszonyomat láttam
 Bíborba, bársonyba,
 Gyöngyös koszorúba.
 Gyöngyöt, gyöngyöt a lánnyának,
 Gyöngykoszorút asszonyának.
 A ki meri, mosogassa,
 Piros borba mártogassa.
 Csucs má lé !

A hetedik sor ebből van elrontva: „A ki mer itt mosolyogni, zálogot kell [tőle v. rajta] venni (vö. 198. és 439). A nyolcadik sort aztán csak utólag költették hozzá. — A végén levő *csucs má lé* a. m. csucsulj már le, mert akkor le kell guggolni. Vö. gyűjteményünkben *guggmálé* (290), *guggle* (152), *kuk már* (198), *kuk le*, *kuk fel* (183); *hupp le* (504); és: „Szabad *leguggolni*, nem szabad nevetni. . . *Tup le*, *tup le*, *tup le*” (439). — A *csucs má lé* és *guggmálé* utolsó tagja nem egyéb, mint a *le* szócskának megőrzött régi alakja (l. a Nyelvtört. szótárt).

Előszavában említi a szerkesztő, hogy kapott idegen ajkú honfitársak, németek, rutének, tótók közt gyűjtött játékokat is, de ezeket félretette. Reméllem azonban, ezek sem fognak kárba veszni, hanem az Ethnographiában vagy más alkalmas helyen napvilágot látnak. A szerkesztő maga is rámutat jegyzeteiben arra a számos találkozásra, sőt meglepő egyezésre, melyet a német s más nyelvű játékok összehasonlításával megállapíthatni. Ilyen összehasonlításra legbecesebbek azok a más-nyelvű játékok, melyek saját hazánk

területén dívnak, mert kétségtelen, hogy ezek állanak legerősebb kölcsönhatásban a magyar gyermekek játékaival s verseivel.

Ismételve ajánljuk a hecses gyűjteményt olvasóink s kivált gyűjtőink figyelmébe.

SIMONYI ZSIGMOND.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Uszován? Szarvas Gábor a régi nyelv rejtvényei közt említi (Nyr. XX.289) Gyöngyösinek *uszován festett lovát* is, melyet, valószínűleg Gyöngyösit utánozva, Faludi is alkalmazott. Ennek a különös szónak megértéséhez közelebb visz két sajátos kifejezés, melyet mostanában közölt velem Badics Ferenc. Az egyik Cserei-nek egy jegyzetében fordul elő: „Az úrfiak darutollas süvegben, lódingoson, tarsolyoson felültenek *uszólag bársonnyal veresen festett ... felöltöztetett lovakra*” (Monlrók XI.464). Ugyanezt Apor Péter, fölhasználva Cserei jegyzetét, így fejezi ki: „Az úrfiak darutollas süvegben, lódingoson, tarsolyoson felültenek *üszely berzsennnyel veresen festett ... felöltöztetett lovakra*” (uo. 347). — Első tekintetre világos, hogy Cserei jegyzetében a *bársonnyal* szó hibás olvasat s helyette *berzsennnyel* olvasandó, mert emezzel lehet festeni, de amazzal nem. Ha már most az *uszólag* szó helyesen volt kiolvasva a Cserei kéziratából, akkor a Gyöngyösi-féle *uszován* szó nézetem szerint inkább így olvasandó: *uszóvan*, mert *üszólag* és *üszó(v)an* ép oly párhuzamos módhatározó alakok, mint *előzőleg* és *előzően* sat. A XVII. században tehát *üszólag* vagy *üszó(v)an* festettek, de még mindig nem tudjuk, miféle festés volt ez, s hátra van még az Apor *üszely berzsénye*, mely mindezek közt leghomályosabb. De épen ez a titokszerű alak vezet, úgy látszik, a helyes nyomra. Midőn ezeket az adatokat közöltem Freckay Jánossal, mint effélékben szakemberrel, neki azonnal eszébe jutott az *orseille* nevű festőanyag, melynek neve meglepően hasonlít amaz *üszely*-hez. Az *orseille* szintűgy vörös festék volt, mint a berzsény, s így az *üszely-berzsény* ép olyan magyarázó összetétel, mint pl. a *cet-hal* az egyszerű *cet* helyett s más effélék. — Az eddigiek szerint már most az idézett alakok, úgy látszik, a következő módon fejlődtek. Az *orseille* ilyen kiejtéssel honosulhatott meg: **uszély*. Ebből hangzóiilleszkedéssel lett *üszely*, s talán a második szótag illeszkedésével **uszoly* is. Az utóbbi alakok valamelyikéből népetimológiával állhatott elő a

határozó *uszólag* alak s ismét e mellé képezhették a vele párhuzamos *uszóvan* formát. — Hogy mind e föltevések helyesek-e, csak akkor lehetne eldönteni, ha a három szó használatára több adatunk volna. Talán történetbúváraink egyéb kútfőkben is találkoztak e kifejezésekkel, s ez esetben leköteleznének bennünket az illető adatok közlésével.

SIMONYI ZSIGMOND.

Üldöznelek, büntetnelek. Greguss Ágost egy verssorában fordul elő ez a két szó (Corneille 'Cidje' 55. l.) és talán ő is használt legelőször ilyen alakokat. Azóta sokszor olvastam és hallottam, talán magam is használtam hasonló alakot, de mindannyiszor megbotlott benne a nyelvem és fölakadt rajta a fülem; valami szokatlant, sőt mi több, valami helytelent éreztem benne.

Azt hiszem, nyelvérzékem jó uton járt, mert im egy társaságban vitatkozva ez alak szabályszerűsége felől, a vitatkozók egyike, Pikler Gyula inkább ötletből, mint tudatosan, törvénytelennek nyilvánította ez alakot, mert benne főnévhez járul igei személyjel.

E röptében elhangzott véleményt azonnal magamévá tettem és most igyekezni fogok azt a szakértők és a nagy közönség előtt igazolni. Mindnyájan tudjuk, hogy a *-ni* végzetű infinitivus tulajdonképp főnév, majdnem egyenlő jelentésű és szerepű a többi igétől származó, kivált az *-ás*, *-és* képzőjű főnévvel. Maga a *-ni* képző is könnyen megmagyarázható Budenz fejtegetése szerint, a ki tulajdonképeni névszóképzőnek csupán az *n*-t tartja (vö. *haszon*, *vagyon*), az *i*-ben pedig az *é* lativus helyragot látja (vö. *messzé* és *messzi*, *neki*, eredetibb *neké* helyett).

Mint ilyen *n* képzős főnév csak úgy fölveheti, föl is veszi a birtokos személyjeleket, mint bármely más főnév, úgy hogy *hasznom* és *húznom* között képzésre nézve legkisebb különbség sincs; épen így tökéletesen megfelelnek egymásnak: *hasznod* és *húznod*, *hasznunk* és *húznunk*, *hasznatok* és *húznatok*. Csak a harmadik személyű jelnél akadunk egy kis nehézségre, a mennyiben a *húznia* (tájszólásban *húznya*) és *húzniok* alakokban a tulajdonképeni személyjel előtt föllép egy *i*, mely szóelemet a *haszna* és *hasznok* (*hasznuk*) nem ösmeri. Ezt az *i*-t kétféleképp is magyarázhatjuk, akár úgy, hogy a harmadik személyű birtokos jelnek a *ja*, *je*-nek *j* hangját őrzi, a mikor az *innya*, *tudnya*, *huznya* dialektikus alakok is könnyebben érthetők; akár úgy, hogy az *i* a közönségesen használt *-ni* végű infinitivusból hatolt a szintén leggyakrabban

előforduló harmadik személyű alakba, a mint hogy a történelmi kutatásra nem támaszkodó nyelvérzék nagyon is hajlandó az *inni*, *tudni*, *húzni*-féléket ragtalan főneveknek tekinteni. Ha e két magyarázat közül választanom kell, az elsőhöz csatlakozom, mint természetesebbhez; ámbár a kérdés megoldásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni a *nekem*, *neked*, *neki* és *nekie*, *nekünk*, *nektek*, *nekiök* személyjeles határozót, mely csodálatos módon analóg az infinitivus személyjelezésével.

Azonban bármelyik magyarázatot fogadjuk is el, az mit sem változtat azon a tényen, hogy a közönségesen *ni* végzetű infinitivushoz akár az első és második, akár pedig a harmadik személyben csupán főnévi személyjelek járulnak hozzá, de sohasem igei személyjelek. Sohasem találunk tehát az egyes első személyben *k-t*, az egyes harmadik személyben *n-t*, sőt ez az *n* a többes harmadik személyben is hiányzik (vö. *húznia* és nem *húznon*, *húzniok* és nem *húznanak*); a többes szám első és második személyében sem látjuk soha az igehez járuló *-juk*, *-jük* avagy *-átok*, *-étek* jeleket, hanem mindig csak a névszói *-unk*, *-ünk* és *-tok*, *-tek* birtokos személyjeleket. Föltett kérdésünk immár önkényt megoldódik. Ha a közönségesen *ni* végzetű infinitivushoz soha sem járul igei személyjel, természetes, hogy a második személyű tárgyra vonatkozó, csupán igehez fűzhető *-lak*, *-lek* személyjelt sem kapcsolhatjuk az infinitivushoz, hacsak a névszó és igeragozás közötti különbséget teljesen le nem akarjuk rontani. *Huznalak* tehát *téged* *huznom* helyett épen oly képtelen alak, mint például *hasznalak* a *te belőled* való *hasznom* helyett.

Azért, ha ezentúl ilyen személyjeles infinitivusokra akadunk, mint *üldöznelek* és *büntetnelek*, azokat *üldözünk* és *büntetünk* kell, még ha oly jeles írótól való származásra hivatkoznak is, minő Greguss Ágost.

KARDOS ALBERT.

Túlادunai. Győzők, vagy meghalok, mondja Steuer János, de megadni nem adom magamat! s a *dunántúli* védelmére újabb fegyverrel, mint vitéz bajnokhoz illik, újra kiáll a homokra. Teljes tizenegy írott oldalon a mellett kardoskodik, hogy a *dunántúli* szabatosabb mint a *túlادunai*; megengedi azonban, hogy a *túlادunai* mint népies szó a maga helyén használható is. Pörirata végén szóról szóra ezt mondja: „Nem arról van szó, hogy mivel nem mondják ezeket: *túlamarosi*, *túlakörösi*, nem mondható szabatosan ez se: *túlادunai*, *túlatiszai*.”

De nagyon is arról s csakis és egyedül arról van szó. Ide írjuk saját szavait, úgy a mint fõntebb a 94. lapon elmondotta: „Én ezt a kitételt se szabatosnak, se magyarosnak nem találom. Mondhatjuk ugyan *Dunán túl* helyett ezt is: *túl a Dunán*, de már *dunántúli* helyett *túladunai* nem járja.”

S ezzel az egész vitatkozásnak egyszer s mindenkorra végét vethetjük.

SZARVAS GÁBOR

A mikor a *túladunai* kifejezést a Nyelvörben elõször leírtam, egész önkéntelenül tettem; így csöngött a fülemben, így ragadt meg bennem, nem is tudom hol. Megtámadtak érte, s én nem védekezhettem volna mással, mint ép nyelvérzékemmel; ezt pedig a megtámadóm megint csak kétségbe vonhatta volna. Azért hát nem feleltem a támadásra, de nem is kellett; tisztességesen megvédték mások.

Végre azonban magam is akadtam az élõ nyelv bizonyítékaira. Baján nyaraltam, ott majdnem naponként hallottam a hibáztatott kifejezést és soha se hallottam *dunántúli* alakban. A bajaiak olyan élénk közlekedésben vannak a Duna másik oldalán lakókkal, hogy beszéd közben igen gyakran rátérnek, hogy *túladunai* bort isznak, *túladunán* van egyiküknek-másikuknak a szõlejük, *túladunára* járnak sat. E kifejezés annyira egységes, megrögzött fogalom nyilvánulása, hogy ott semmiféle tudákos gramatikus sem ütközik meg rajta. Csak egy rác hölgy, ki Budapestrõl volt ott látogatóban, jegyezte meg, milyen furcsán mondják *túladunai*-nak a *dunántúli*-t.

CSAPODI ISTVÁN.

CSIGABIGÁK.

Egy Magyarországba tévedt spanyol légy. Midõn a széphalmi reformátor 1819-ben könnyedén leírva ország-világgá eresztette a nagy szót, hogy „a német nyelv az, mellyhez a magunkét öszvehasznoltunk lehet és kell, mert ez úgy törzsök nyelv, mint a miénk, úgy ázsiai eredetű, mint a miénk”, meg sem álmodta volna, hogy e század második felében oly termékeny s buján gyümölcsözõ foganatja lesz szavának. Az irodalom apródjairól s a kontárkodásban szapora számmal serénykedõ tollkoptatókról nem is szólok, hanem íróink jobbjai közt is alig akad itt-ott egy olyan, a ki teljesen meg tudta volna övni magát a freiepressék hatásától s a német nyelv templomának minden egyes oltárán be ne szol-

gáltatná egyszer-másszor a maga köteles áldozatát. Itt van élő példának, hogy ez alkalommal csak róla szóljak, Jókai Mór, egyik legmagyarabb városunk szülötte, a ki tiszta, romlatlan, ép nyelvérzéssel lépett be férfikorába; később azonban mennél inkább gyarapodott, éveinek száma, annál inkább csökkent magyaros nyelv-érzékének ereje s annál szaporábban burjánzottak föl nyelvében a német szólások és fordulatok: *magas udvar, magas uraságok; nekem úgy jön ez a dolog*; leült a pamlagra s *elcsendesíté magát*; nappal prókátor, este poeta, *ez nem megy; kérem tisztelettel beszélni róla; körülnézi magát*; nem tanította neki a mesterséget senki; *otthon tette magát*; úgy élek, mint a *kék isten Bajorországban* sat. sat. Mindezeket csak az érti igazán, a ki tudja, hogy *„fő-fő uraságok“* németül *„hohe herrschaften“*, *úgy tetszik, úgy rémlik* nekem: es *kommt mir vor*, ez nem járja: *das geht nicht*, úgy élek *mint egy kis isten* v. *kis király: wie der blaue herrgott in Baiern* sat.

Legújabb regényében: „Nincsen ördög“, egy nászlakomát ír le, a melyen, mint úri nászhoz illik, vigan durrogtak a pezsgős palackok. Szerzőnk ezt a megjegyzést mondatja hőseivel róluk: „Nem elég a firma: még annak is kvalitásai vannak. Van különbség Röderer és Röderer között. Vannak symbolicus jegyek a palackokon. Némelyiken egy méh, másikon egy struc: elefánt is van. Ezen a palackon volt egy — *spanyol légy*“ (II.77).

Az a becsületes gazdatiszt, a ki, mondjuk, hogy Nagyállóban született s gazdasági ismereteit Debrecenben gyűjtötte s a ki nem hogy Spanyolországban, hanem még Bécsben se járt, s a ki *dongó-, eb-, ló-, kolumbácsi-* s talán *varga-légy-ről* is hallott valamit, de *spanyol-légy-ről* egy árva kukkot se, ha tisztába akar jönni vele, miféle különös jószág ez, alkalmas szótárak segítségével ekként jöhet rá e találós mese nyitjára. Egy német-latin szótárban fölkeresi a *spanisch* szót; ott a példák közt rátalál a *spanische fliege* kitételre, mely e görög-latin szóval van visszaadva: *cantharis*; aztán egy latin-magyar szótárban, például Páriz-Pápaiban nyit rá a *cantharis* szóra; s itt végre megfejtve látja a rejtvényt: *cantharis: kőrös-féreg, kőrös-bogár.*‘

„A német nyelv az, melyhez a magunkét összevontanunk lehet és kell.“ Tehát: lat. *cantharis*: ném. *spanische fliege* = magy. *spanyol légy*.

Ezutánra várhatjuk s bizonyára nem reménytelenül várjuk még a következőket is: *cserébüly* helyett: *májusi bogár* = *maikäfer*, *ökörszem* h.: *sövénykirály* = *zaunkönig*,

vakondok h.: *szájdobás* = *maulwurf*, istenszakáll h.: *viperagyökér* = *natterwurz*, szarkaláb h.: *lovagsarkantyú* = *rittersporn* sat. sat.

Hej Debrecen, Debrecen! Az Egyetértés ez évi 205. számában egy nevezetes interpellációt közöl, melyet a Debreceni Hírlap Nagyvárad városa főkapitányához intézett. Ez az interpelláció ránk nézve azért nevezetes, mert a legszaftosabb volapük magyarsággal van egybeszerkesztve. Hogy az olvasó teljes mértékben gyönyörködhessek benne, a mennyiben értelmét kibetűzhetjük, előbb a magunk köznapi magyarságával mondjuk el az esetet. Itt következik.

A helybeli államvasuti mérnökség pénztárából állítólag 980 forintnyi összeget elloptak. A vizsgálat vezetésével megbízott főkapitány egy vasuti tisztet, a kit lopással gyanúsítottak, letartóztatott. A vizsgálat harmadik hetében azonban a letartóztatott egy oly értelmű beadványt nyújtott be a törvényszékhez, hogy a kérdésbeli összeget nem ellopták, hanem elsikkasztották; nevezetesen hogy V. M. mérnök-gyakornok elkártyázta, még pedig, hogy épen a főkapitány társaságában kártyázta el.

Az interpelláció, a mint azt a Debreceni nekünk az ő ékes magyarságával elmondja, így hangzik: „Van-e tudomása a főkapitány urnak arról, *miszerint* a helybeli államvasuti mérnökség pénztárából állítólag eltolvajlott 980 frt ügyében a főkapitány ur által vezetett nyomozó-vizsgálat harmadik hetében a törvényszékhez oly értelmű beadvány érkezett, hogy a 980 frt *nem eltolvajolva*, hanem V. M. mérnök-gyakornok által elkártyázva s így *elsikkasztva lett*? Van-e tudomása a főkapitány urnak arról, *miszerint* a tolvaj kipuhatolása végett *általa vezetett vizsgálat* során gyanúsított és letartóztatott *vasuti tiszt* által a törvényszékhez ez év július 21-én 7924/89. szám alatt V. M. mérnök-gyakornok ellen beadott feljelentésében az is bennfoglaltatik, hogy *az ellopottnak állított, de a vád szerint elkártyázás útján elsikkasztott* 980 forintot V. M. épen a főkapitány ur társaságában kártyázta el?”

DICSZÖNGEDMÉNY.

(A Debreceni emlékkönyvébe.)

Gyöngyen dallasz Debrecen,
Mint éhes tyúk, ha ül üres
Ketrece.

Magyarságod Debrecen,
Tudja gólya hol termett — tán
Bisztricen.

Ha így dallasz továbbra is
Debrecen,
Dicsőséged fűzfa lapra
Kimetszem.
S általad ó ékes szavú
Debrecen
A magyar nyelv műveltetve
Ki leszen.
Zatracen!

Egy rózsaszál az ékes magyarság bokrétájából. Termesztette Pulszky Ágost s bemutatta a képviselőház augusztus 7-iki ülésén. (Hiven közölve az Egyetértés után.)

Pulszky Ágost szólal fel. Észrevételeket tesz az Ugron Gábor beszédére. „Részemről — ugymond — csak azt akarom konstatálni, hogy mai beszédében újra bebizonyult rajta hazánk címeres költőjének — (Ugron Gábor: Magyarországon címeres ökrök vannak). A t. képviselő urtól már annyira megszoktam, hogy szavainak heve őt elragadja másra, mint a mit mondani akart, hogy önkénytelenül, mintegy pszichológiai kényszer alatt oly kifejezéssel követtem, mint a mi, ha önkénytelenül egyszer megesett, másszor utánzásom tárgyát, mint az ő kijelentései általán, képezni nem fogja. (Helyeslés jobbfelől.) A t. képviselő ur következtetéseiben csakugyan nem maradt azon magas lovon, melyre felszállott, midőn a vita kezdetén felszólalt és a melyről elébb eltagadta az obstrukció erkölcsi jelentőségéről és magasztosságáról, a mi helyett azt hiszem ő is és azok is, a kik szövetségét keresték, de még azok is, a kikkel a téli házi perpatvar után végre, úgy látszik teljesen kibékült, a mai s tegnapi szereplésükben nagyon bizonytalan ingoványra süllyedtek.”

Tisztelt olvasóm! Olvastál vagy hallottál már valamit az írás jerikói rózsájának szépségéről és illatáról? Nos hát, ehhez a rózsához képest tiszta pocsék biz az minden dicsőségével és ragyogásával együtt!

Lelkére kötjük Névy Lászlónak, ha Stiliztikájából új kiadást rendez, valahogy el ne mulassza ezt a tükörpéldát a magyarság remekei közé fölvenni s a kitünőségek szemelvényeinek élére állítani! Hadd szívja magába bűvös illatát a fogékony lelkű magyar

fiatalság! Ez legyen neki reggeli s estveli keresztvetése, ha álmából fölserken s alvásra hajtja le fejét: „A Pulszky Ágostnak, Vörösmartynak és Petőfi-Aranyak nevében! Ammen!”

A Pesti Hirlap a bécsiekről. Ha valaki a Pesti Hirlapból meritené Bécsről s a bécsiek műveltségéről való ismereteit, akkor azt hinné, hogy Bécs valami távoli világrészben van, hol egészen más szokások és erkölcsök uralkodnak, mint Európában. A P. H. ugyanis, egy nagy bécsi lakomáról írva, azt mondja a többi közt: „A középső *asztalon* a honoráciorok *ültek*, a többi öt *asztalon* a többi vendégek *foglaltak helyet.*” (P. H. 1891. jan. 7. 4. l.) Az a nép tehát, mely Bécsen lakja, nem székeken szokott ülni, mint mi európaiak, hanem föltelepedik az asztalra s ott költi el ebédjét!

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

B a b o n á k.

1. Ha a lőján éggy legényt el akar szédíteni, mind supogva beszél neki s a nyoma után földet hint, hogy nálla nélkül ne tuggyon élni. Magába mindég miatyánkokat mond. Osztan a legényes háztól kér éggy cserép virágot s ennek a főggyiből árafelé hinteget. Ha a legény, a ki megvan babonázva, tud rolla, megszabadulhat, csak köpjön a babonázó felé s mongya: fuj, ördög essen a babonázó hátára!

2. Ha aszt akarják, hogy éggy legény elhaggya a lőjányt, keresztbe teszik a seprüket a zajtó előtt s tört edényeket vetnek oda. Osztan a babonázó éccaka asztalt terít, villát, kést, kalánt keresztbe tesz. Soha többet feléje se menyen a legény, úttját más felé veszi.

3. Aszt is teszik, hogy a legénnek küdenek egy cserép virágot, de a virág tövibe éggy békát tesznek.

4. Fejér kigyó a háznál szerencse. Ha főbe ütik, szerencsétlenség lessz belőlle.

5. Ha valaki valakitől lopni akar, köveket dob úttjára, hogy lépjen rája s ne tuggyon rolla, mind ahogy a kő nem tud.

6. A szerelmes lőjány földet hint a legény úttjára, hogy mindég azon a földön járjon, a mejéken ő s hogy nálla nélkül ne tuggyon élni.

7. Öntést is szoktak csinálni, ha aszt akarják, hogy a legény szive megfordújjon, (szeressen vagy elpártójjon,) mer akko megváltozik a vére.

8. Ha valakinek úttjába tört cserepeket raknak, megrontyák a szerencséjét.

9 Ha valakinek a nyomába követ tesznek, megfordítyák a
gondolkozását.

(Deés.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

P é l d a s z ó k.

Kettőt utál a ház: haragot az asztalnál, csevegést a konyhában. Kettőt nehéz megcsalni: a szemet és a fület. Kettő gyakorta megtörténik: a rest kétszer fárad, a fősvény többet költ. Kettő káros a háznál: rossz pénz és a gaz cseléd. Kettő nem sokat ér: a beteg ember bőjtje s a részeg ember imádsága. Kettő szalad lóháton: a rossz hír és a szerencsétlenség. Két tanító mester szükséges a házhoz: a korbács és a vessző.

Három nem jó, ha sokat hever: kereskedőnek a ponyvája, fonónak a rokkája, takácsnak a bordája. Három úzi ki az álmot az ember szeméből: a szükség, az adósság és a per. Hármat néznek meg legtöbbször a naptárban: a farsangot, az ünnepnapokat és a névnapokat.

Négyre haszontalan haragudni: farkasra a bárányért, macskára a tejfelért, ebre a hájért, gyermekre a kárért. Négy dolog nem engedi magát eltitkolni: a tűz, a szeretet, a köhögés és a szegénység. Négy pusztítja az erszényt: a rossz óra, a rossz malom, az ó kocsi, a vén szőlő. Négy dolog vagyon, melyet az ember óhajt, de soha tökéletesen el nem érhet: örömet szomorúság nélkül, egészséget betegség nélkül, aratást munka nélkül, hivatalt baj nélkül.

(Szolnok.)

BÁLINT KÁROLY.

N é p d a l o k.

Igyá betyár, mulik a nyár,
Ussé soká btyárkocce má;
Léhullik a nyárfa levél,
Hová lössz a szegény legény?
(Keszthely.)

Kis kertémnek rossz ajtaja, Naca,
Beszökött a más malacca, Naca.
Égázúta vijolamat,
Jaj isteném miccsinyájak, Naca?

Jaj isteném miccsinyának, Naca?
É fussak-é, vagy égájjak, Naca?
Ha jê futok, agyonlűnnek,
Ha jégállók ékkötöznek Naca.

(Tapolca.)

VÁZSONYI IZIDOR.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-uca
16. sz.

XX. kötet.

1891. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

HANGSULY ÉS SZÓREND.

Vegyünk elő egy két szóból álló igét vagy szólamot s vizsgáljuk, hányféle értelmet vehet föl a szavak különböző rendje s hangoztatása szerint. Legyen e két szó ,fát' és ,vág'.

1. *Fát* vág. A ,fát' hangsúlyos, a ,vág' hangsúlytalan. Ez mondas. Hasonló mondasok pl. ezek is: *Zabot* eszik, *kenyeret* keres, *hússal* él, *cserben* hagy, *lassan* jár, *sokat* iszik, *hátramarad*, *megfordul*, *elmegy*, *fölkel*, *alászáll*, *észrevesz*, *szépen* ír, *ittthonn* vagyok, *katona* vagyok, a *kertben* ül, *hó* esik, *szél* fú sat. Azzal egyelőre ne törődjünk, hogy a két utóbbi mondatban a ,hó' és ,szél' szókat szubjektumoknak nevezik a gramatikusok. E mondatok az értelem előtt ép oly szintezisek, mint a ,*zabot* eszik, *fölkel*' sat, a mint megtetszik abból is, hogy kétképen lehet őket tagadni; így is: ,nem esik hó, nem fú szél'; meg így is: ,nem hó esik, nem szél fú'. Ennek a formának a németben, független mondatokban ez felel meg: er hackt *holz*, függő mondatokban pedig ez: er *holz* hackt (Man sagt, dass er *holz* hackt; ein mann, der *holz* hackt). Látnivaló, hogy a német ugyanazt a szót akcentuálja, melyet a magyar, de csak függő mondatainak szórendje felel meg a magyar szórendnek. A független mondat szórendje egyenes megfordítása a magyar szórendnek, mint az efféle szólamokban is: Az *asztal* lába, der fuss des *tisches*, *atyám* könyve, ein buch meines *vaters*, a *templomban*, in der *kirche*, *farkasok* közt, unter *wölfen*, *Rákóczy* Ferenc, Franz *Rákóczy*, *Gyula* gróf, graf *Julius* sat. Mivel a magyar mind a független, mind a függő mondatokban ugyanazon szórenddel él (vö. azt mondják, hogy *fát* vág; a ki *fát* vág), azért a magyarban nem beszélhetünk fordított szórendről abban az értelemben, mint a németben, de hogy más értelemben mégis beszélhetünk, arról följebb már meggyőződünk. Ezt a mondatot: ,A **gróf** tétetett villámhárítót a házára' fordított szórendűnek nevezhetjük ehhez képest: ,A gróf *villámhárítót* tétetett a házára'. Ebben az értelemben élt Szvorényi a fordított szerkezetű mondat kifejezésével, ámbár

nem tagadjuk, hogy a magyarban nincs szükség e megkülönböztetésre. Hogy a német független mondasokban az ige után következik a hangsúlyos határozó, az a fönt elsorolt többi példa németre fordításából is megtetszik. Es frisst *hafer*, er erwirbt *brod*, er lebt von *fleisch*, es lässt im *stiche*, er geht *langsam*, er trinkt *viel*, er bleib *zurück*, er kehrt *um*, er geht *fort*, er steht *auf*, sie geht *unter*, er nimmt *wahr*, er schreibt *schön*, ich bin zu *hause*, ich bin ein *soldat*, er sitzt im *garten*, es fällt *schnee*, es weht ein *wind*. Egyszersmind az is világos, hogy a német igekötők, ha elválaszthatók, akkor kerülnek az ige mögé, ha hangsúlyosak, ellenben a mi u. n. igekötőink, melyek mindig elválaszthatók, akkor, ha hangsúlytalanok.

2. **Fát vág.** Ez ellenmondás és csak annyiban különbözik a mondástól, hogy a 'fát' hangsúlya erősebb valamivel. Igaz, hogy ezt csak akkor érezzük, ha egymás után ejtjük a két mondatot s azért e különbséget nehéz dolog megfoghatóvá tenni oly embernek, a ki nem érzi, vagy nem akarja érezni. De a kit e különbségről még meg nem győzött volna eddigi fejtegetésünk, azt meg fogja győzni a mondat német mása. A németben u. i. az ,er hackt **holz**' forma mellett ugyanazon értelemben ez is használatos: ,**holz** hackt er' vagy ,es ist *holz*, was er hackt. Vö. még ezeket is: **hafer** frisst es, **brod** erwirbt er, im **stiche** lässt es, **viel** trinkt er, ein **soldat** bin ich, im **garten** sitzt er, **schnee** fällt, ein **wind** bläst'.

3. **Fát vág.** A ,vág' szón ellenmondó hangsúly. E formában ezt a kettős ellenkezést érezzük: Nem fát nem vág Pl. Fát vág (hust **nem** vág), zabot **eszik** (kenyeret **nem** eszik), sokat **iszik** (eleget **nem**), szépen **ír** (de helyesen **nem**). A németben így hangzanak az efféle mondatok: Holz **hackt** er (fleisch **nicht**), hafer **frisst** es (brod **nicht**), viel **trinkt** er (genug **nicht**), schön **schreibt** er (richtig **nicht**).

4. **Vág fát.** Mind az igén, mind a határozón mondó hangsúly. A határozó mint oppozitum járul az igéhez. Ezzel a hangoztatással és szórenddel ugyanazt akarjuk elérni, a mit általában minden oppozícióval. Ezenfölül a cselekvés folyamatosságát tüntetjük ki vele. Vö. ,*Haza* hozza a fiát' és ,*hozza haza* a fiát'; ,*malomba* viszi a búzát' és ,*viszi malomba* a búzát'. Sokszor csak a gondolkodás nehézkességének a jele. Hogy épen meg ne akadjunk a beszédben, kimondjuk az igét s az időközben eszünkbe jutott határozót pótlólag utána vetjük. A költők azért szeretnek e formával élni, mert egy hangsúlyos szótagot nyernek. Pl. *Dobolják*

azonban *országvilág*-szerte (Arany : A Jókai ördöge V). *Viszi* haza *lomhán* ma fogott prédáját (Arany, ugyanott III. e helyett: *Lomhán* viszi haza ma f. pr.). Jól teszi, ha *olvas*, a ki ráér, *könyvet* (Arany : Az első lopás, 8. v.). Lassan ment az utcán, *sohajtott nagyokat* (Arany : Toldi IX. ének). *Ereszkedik le* a felhő sat. E forma helyeségének mulhatatlan föltétele, hogy mind az ige, mind a határozó hangsúlyos legyen. A németben ez felel meg neki: er *hackt*, *holz*.

5. Vág *fát*. A határozón ellenmondó hangsúly. Erről minden áll, vice versa, a mit a 3. formáról mondtunk. Vág *fát* (de nem *húst*), eszik *zabot* (de nem *kenyeret*). A németben: er *hackt*, *holz* (aber kein *fleisch*), es *frisst*, *hafer* (aber kein *brod*).

Erre s a 3. formára nézve csak azt jegyezhetné meg a figyelmes olvasó, hogy bennük rosszul jelöltük a hangsúlyt, mert az első szón is van, noha gyengébb hangsúly. Igaz. De épen azért nem jelöltük egyelőre, hogy az olvasó magától jusson a gyengébb s erősebb, vagy a mondó és ellenmondó hangsúly különbségére, valamint arra is, hogy a szórend megítélésénél nem boldogulhatunk e kétféle hangsúly megkülönböztetése nélkül. Ugyanaz a gyengébb hangsúly az, melyet a M. Ny. R. 'némi hangsúlynak', 'némi nyomatosságnak' nevez e példában: *El Péter* viszi a buzát (*vissza Pál* hozza). Helyesen tehát így kell e formákat jelölnünk: 3. *Fát* *vág*, 5. *Vág* *fát*, vagy talán még helyesebben így: 3. *Fát*, *vág*, 5. *Vág*, *fát*. Jegyezzük meg még azt is, hogy e két formával keverve is szoktunk élni, ekképen: *fát* *vág* de *nem* (vág) *húst*, *vagy*: *vág* *fát*, *húst* *nem* (vág).

Hátra volna még egy forma, a 6. *Vág* *fát*. A 'vág' szón ellenmondó hangsúly, a 'fát' szó hangsúlytalan. Ennek az állító ellenmondásnak ez a tagadó ellenmondás felel meg: *nem* *vág* *fát*. Minthogy ez a tagadó ellenmondás hangzásban csak kevéssé, írásban épen nem különbözik a *nem* *vág* *fát* negatívus mondatától, tehát azt kellene előbb eldöntenünk, van-e igazán különbség s miben áll e különbség a negatívus mondat és a tagadó ellenmondás között? De ennek eldöntését s ezzel együtt a 6. forma bővebb tárgyalását, alább nevezett okból, egyelőre elhalasztjuk s előbb egy oly formával fogunk foglalkozni, mely tulajdonképen nincs meg a magyar nyelvben.

Ez a 'vág *fát*' forma. Hangsúlytalan ige után mondó hangsúlyos határozó. Ez nincs meg a magyarban, de meg van a németben: Er *hackt* *holz*. Ez épen az első forma a németben, melynek nyelvünkben ez felel meg: *Fát* *vág*. Ime a fő különbség a magyar

és német szórend között! A magyar az ige (illetőleg határozandó) elé, a német az ige mögé teszi, a mondasokban, a hangsúlyos határozót. A ki e helyett: „Péter *fát* vág” így beszélne magyarul: „Péter vág *fát*”, az ugyanazt a hibát követné el, mint ha e helyett: „Az *asztal* lába”, „az *asztal* alatt”, „*Petőfi* Sándor” ezt mondaná: Lába az *asztalnak*, alatta az *asztalnak*, Sándor *Petőfi*. (Ne tévesszük össze e mondatokat a 4. formával: *Lába* az *asztalnak*, *alatta* az *asztalnak* vagy a később tárgyalandó 6. formával: **Lába** az asztalnak, **alatta** az asztalnak). Ugyanazt a hibát követné el az a német is, a ki így ejtené a független mondatokat: Er *holz* hackt, es *hafer* frisst, er *viel* trinkt, er im *garten* sitzt sat. De a mit a németben a nevetségig lehetetlennek tartanánk, azon a magyarban meg sem ütközünk, s ha megütközünk is kissé, legföljebb „régies”-nek tartjuk. Legjobb íróink, leggyakrabban épen Arany János, nyugodt lelkiismerettel élnek e formával. A mi a forma „régiségét” illeti, azt nem tagadjuk, mert már igen régen, legalább is 400 év előtt csempészték be nyelvünkbe alkalmasint a bibliafordítók; de azért máig is idegen csemete maradt, nem vert gyökeret nyelvünkben, csak élőködik rajta. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha összehasonlítjuk a Münchener codex (MünchC.), Károli Gáspár (Kár.), és Káldi György (Káld.) néhány megfelelő helyét egymással. (A hangsúlyos határozót dőlt, a hozzá tartozó hangsúlytalan igét szórt szedéssel jelöljük).

1. MünchC: Valanac kedeg monnoc *igazak* isten előtt.
Kár: Valának pedig mind ketten *igazak* isten előtt.
Káld: Isten-előtt pedig mind ketten *igazak* valának
(Luk. I.6).
2. MünchC: Es Ersebet te feleséged zűl te neked *fiat* es
hivod ő neuet *Jánosnac*.
Kár: És a te feleséged Ersébet szűl tenéked *fiat* és az
ő nevét nevezed *Jánosnak*.
Káld: És Erzébet a te feleséged *fiat* szűl néked és az
ő nevét *Jánosnak* hívod (Luk. I.13).
3. MünchC: Es lezen teneked *öröm* és *vigasag*.
Kár: És az lészen tenéked *örömdre* és *vigaságodra*.
Káld: És *örömed* és *vigaságod* lészen (Luk. I.14).
4. MünchC: Es sokacat Isrl fiai közzől fordeit ő *vrochoz*
istenechez.
Kár: És az Izráel’ fiai közzül sokakat megtérít az ő
urokhoz istenekhez.

- Káld: És az Izraél fiai-közzül sokakat az ő *urokhoz istenekhez* térít (Luk. I.16).
5. MünchC: Es feleluen az angal monda neki: En va g o c *Gabriel*.
 Kár: És felelvén az angyal, monda néki: **Én** vagyok a Gábiel.
 Káld: És felelvén az angyal, monda néki: **Én** vagyok a Gabriel (Luk. I.19).
6. MünchC: Es vala a nep *varuan* Zachariast.
 Kár: És a község *várja* vala Zakariást.
 Káld: És a nép *várja* vala Zakariast (Luk. I.21).
7. MünchC: Es ő vala *imtő* ő nekic.
 Kár: Mert ő csak *int* vala nékiek.
 Káld: És ő *ínt* vala nékik (Luk. I.22).
8. MünchC: Es bemenuen ő hozia monda az angal: Vduőz leg Maria va g *malasztal* telles.
 Kár:Örülj te, ki az urnál *íngyen* vagy kedves.
 Káld: Üdvőz-légy *malasztal* tellyes (Luk. I.28).
9. MünchC: Ne fél Maria, mert leltel *malasztot* vrnal.
 Kár: Ne félj Mária: mert istennél *kegyelemben* vagy.
 Káld: Ne fély Mária, mert *kedvet* találtál az istennél (Luk. I.30).
10. MünchC: Yme fogz *mehedben* es zűl z *fiat* es hiuod ő neuét *Isnac*.
 Kár: És imé *méhedben* fogadsz és szűlsz, *fiat*; és nevezed az ő nevét *Jésusnak*.
 Káld: Ímé *méhedben* fogadsz, és *fiat* szűlsz és az ő nevét *Jézusnak* hívod (Luk. I.31).
11. MünchC: Ez lezen *nag* es *felseges fianak* hiuattatic, es ágga vr isten ő neki Daidnak ő affanac zekit.
 Kár: Ez *nagy* lészen és a *magasságban lakozónak fiának* hiuattatik és az ur isten *néki* adja...
 Káld: Ez *nagy* lészen és a *magasság-béli fiának* hi-vattatik, és *néki* adgya az Ur-Isten... (Luk. I.32).
12. MünchC: Azert es mel zűletic *tebelőlled* scent, hiuatic *isten fianac*.
 Kár: Annakokáért az is, a' mi *tetőled* születik, *istennek fiának* hivattatik.
 Káld: És azért a Szent-is melly *tőled* születtetik, *isten fiának* hivattatik (Luk. I.35).

13. MünchC: Ki hivattatic *meddőnec*.
 Kár: A ki hivattatik vala *meddőnek*.
 Káld: A ki *magtalannak* hívattatik (Luk. 1.36).
14. MünchC: Vigada *örömmel* a gyermek en mehemben.
 Kár: Azonnal *repesni* kezdte *örvendezéssel* a magzat az én méhemben.
 Káld: *Órömmel* röpöse a magzat az én méhemben (Luk. 1.44).
15. MünchC: Mert ime ezért minden nemzetec mondna engemet *bodognac*.
 Kár: Mert imé engemet ez időtől fogva *bóldognak* mondanak minden nemzetségek.
 Káld: Mert imé mostantól-fogva *bóldognak* mondanak engem minden nemzetségek (Luk. 1.48).
16. MünchC: Mert tőt ennekem *nagocat* ki hatalmas.
 Kár: Mert a hatalmas isten én velem *nagyságos dolgokat* tselekedék.
 Káld: Mert *nagy dolgokat* chelekedett nékem a ki hatalmas (Luk. 1.49).
17. MünchC: Tőt *hatalmat* ő kariaban.
 Kár: *Hatalmas dolgot* tselekedék karjának ereje által.
 Káld: *Hatalmasságot* chelekedett az ő karjával. (Luk. 1.51).
18. MünchC: Mert meglatta es tőt *zabadolatot* ő népénec.
 Kár: Meglátogatta és megváltotta az ő népét.
 Káld: Meg-látogatta és megváltotta az ő népét (Luk. 1.68).
19. MünchC: Hóg tenne *irgalmassagot* mű afaincal.
 Kár: Hogy *irgalmasságot* tselekednék a mi atyáinkkal.
 Káld: Hogy *irgalmasságot* chelekednék az atyáinkal (Luk. 1.72).
20. MünchC: Vilagoseitani azocnac kie űlnec *setetecben* es *halálnac* árnyekaban.
 Kár: A kik a *setétségben* és a *halálnak* árnyekában vagynak.
 Káld: Kik a *setétségben* és a *halál* árnyekában űlnek (Luk. 1.79).
21. MünchC: Es vala a *kietlenben* ő megielesenesec napiaiglan.
 Kár: És *pusztákban* vala mind a napiglan.

Káld: És a *pusztákban* vala az ő meg-jelenése napjáig (Luk. I.80).

Ezekhez hasonló, sőt még találóbb példákat is ezzével össze lehetne böngészni a nevezett három íróból, de szántszándékkal csak egy fejezetet futottunk át s ezt is csak nagyjából, hogy megtelessék egyfelől az, mily gyakori némely bibliafordítónknál a szórend törvényének megszegése, másfelől az, hogy mily hatalmassággal kellett a nyelv geniuszának megküzdnie, hogy a törvényt mégis megőrizze.

A Müncheni codex írója legkevésbé sem törődik a magyar szórenddel, ő szóról szóra fordít, mintha annak, a mi a latinban vagy tulajdonképen a görögben helyes, mert a Vulgata is csak szolgál fordítás, a magyarban is helyesnek kellene lennie. A latinban így hangzanak ama mondatok: 1. *Erant autem justi* ambo. 2. *Pariet tibi filium* et vocabis nomen ejus *Joannem*. 3. *Et erit gaudium* tibi et *exultatio*. 4. *Et multos filiorum* Israël convertet ad *dominum deum* ipsorum. 5. *Ego sum Gabriel*. 6. *Et erat plebs exspectans* Zachariam. 7. *Et ipse erat innuens* illis. 8. *Ave, gratia plena*. 9. *Invenisti enim gratiam* apud deum. 10. *Ecce concipies in utero*, et paries *filium* et vocabis nomen ejus *Jesum*. 11. *Hic erit magnus* et filius *altissimi* vocabitur et dabit *illi* dominus deus... 12. *Et quod nascetur ex te* Sanctum, vocabitur filius *dei*. 13. *Quae vocatur sterilis*. 14. *Exultavit in gaudio* infans in utero meo. 15. *Ecce enim ex hoc beatam* me dicent omnes generationes. 16. *Quia fecit mihi magna*, qui potens est. 17. *Fecit potentiam* in brachio suo. 18. *Et fecit redemptionem* plebis suae. 19. *Ad faciendam misericordiam* cum patribus nostris. 20. *Qui in tenebris* et in umbra *mortis* sedent. 21. *Et erat in desertis*. Legfuresább az, hogy a Müncheni codex még akkor is idegen szórenddel él, mikor a latin megfelelne a magyarnak (l. a 15. és 20. idézetet). De valószínű, hogy a Vulgata másolatai s kiadásai is eltérnek egymástól. Az előttem fekvő új testámentom juxta exemplar vaticanum anni 1592' van nyomtatva. A Müncheni codex írója alkalmasint oly eredetiből fordított, melyben amaz idézetek így hangzottak: 15. *Ecce enim omnes generationes ex hoc me dicent beatam*. 20. *Qui sedent in tenebris* et in umbra *mortis*. Bizony ha Fogarasi és Brassai a Müncheni codexből származtatták volna a magyar szórend főtörvényét, az alighanem úgy hangzott volna, hogy az akcentuált szónak, illetőleg szólamnak, ha az nem maga az ige, kivéve az igekötőket, az ige után kell következnie.

Károli (az 1837-iki XXIII. kiadás szerint) tőle telhetőleg küzd az idegen hatás ellen, sokszor le is győzi, néha úgy segít magán, hogy a mondatot a 4. formába öltözteti, a mint világosan bizonyítja a komma, melyet a 10. idézetben a 'szűlsz' és 'fiat' közt szemléllhetünk, de elég gyakran el is bukik (l. az 1. 2. 3. 4. 13. idézetet).

Káldit (az 1626-iki első kiadásból idézve) erős érzéke teljesen megóvta e hibától. Egyetlenegyszer vét csak a szórend ellen, de akkor sem az idegen hatásnak engedve, hanem tévedésből. Ezt a mondatot: *Ego sum Gabriel*, ellenmondásnak tartva, így fordítja: *Én vagyok a' Gábiel*, e helyett: *Én a Gábiel* vagyok (l. az 5. idézetet).

Eszünk ágában sincs e szórendet hibáztatni, ha a 4. formának felel meg, de ebben a formában: 'vág *fát*' hibáztatnunk kell. Azért a szórend ellen való vétséget látunk pl. ebben a mondatban is: 'Sietett, sietett, ámbár vala *fáradt*' (Arany: Toldi VII.4). Ezt a legjobb akarattal se lehet bele erőszakolni a 4. formába, mert hogy a 'vala' e mondatban hangsúlyos lehessen, merő képzelenség. A költő még csak egy hangsúlyos szótagot se nyer e helycserével, csak a meglevő hangsúlyt tereli felre, oda, a hol talán megkívánja a ritmus, de nem az értelem. Nem egyéb ez, mint a görögös-latin vagy a német szórend másolata: 'Er war *müde*'. Ez a hibás szórend, ámbár nem a német vagy latin, hanem a régi magyar nyelv hatása miatt, igen gyakori Aranynál. Ime egy sereg példa: 'Kit ma képzelnétek *isten haragjának*' (Toldi Előszó 1). Gyilkosságba estem, lettem *bujdosóvá* (Toldi II.15). Vagy mintha alatta reszelnének *tormát* (uo. VI.12). Sikolt a fehérnép, esve már *kétségbe* (uo. IX.7). S mint a mely madár van *elröppenő félben* (uo. IX.19). Mutatja, hogy sajnál *nézni is* urára (A Jókai ördöge III). Ejtem azt *ördögös nehéz nyavalyába* (uo. IV). Recipe, érvágás, köppöly és fürdölés teszi a nyavalyát még *növekedővé* (uo. V). Hát még a királyné! Öltözik *mély gyászba* (uo. V). Vakmerő a próba, mely ha rosszul üt ki, húzatlak *karóba* (uo. V.). Pártosság magyar közt vala *szép divatban* (A nagyidai cigányok I.5). Tudd meg azért: vagy on az élelmünk *fogytán* (uo. 13). Várban a magyarság készül *titkos utra* (uo. 21). S tudja, hogy ütni fog, ki emel rá *botot* (uo. 36). Jó Csimaz, kit hajdan érték *lólopáson* (uo. 39). Mint valami retket plántál *faluvégre* (uo. 46). S miután ez a vár nekünk esett *ingyen* (uo. 49). Sikoltnak, hogy ég-föld lesz beléje *siket*' (uo. 65).

Mennyire idegen s mennyire ellenkezik a magyar nyelv természetével ez a szórend, annak legerősebb bizonyága az, hogy ámbár már századok óta bujálkodik nem csak a világi, hanem az egyházi irodalomban s nyelvben is, a köznyelvbe még se birt betolakodni. Igaz ugyan, hogy naponként így imádkozunk: Mi atyánk, ki vagy a *mennyekben*, de ezt csak mégse mondaná senki: idősb fiam, ki van *Budapesten*, ma tizenöt éves. Csiky Gergely az idegenszerűség tiszta világos tudatában, s csak gúnyból él e szórenddel egyik legujabb művében, a Szizifusz munkájában. Mindjárt az első fejezetben e két mondatot találjuk: 'Csak találom azt mégis *klasszikusnak*, hogy... Sülyedjek el, ha akarom *tönkre* tenni a kisasszonyt' (Budapesti Hírl. 1891. jun. 2). Azt hiszem, hogy olvasóim között nem fog akadni egy sem, a ki az utóbbi mondatot erre javítaná: Süllyedjek el, ha *tönkre* tenni akarom a kisasszonyt. Ez semmivel se volna kisebb hiba, de erről később. Csak az a haj, hogy a mit nem mondana senki, a ki csak érzi a szórend törvényeit, mondják akárhányan, a kik ismerik is e törvényeket vagy legalább hallottak felőlük valamit s mondják sokszor olyanok, a kiken minden nyelv hatása meglátszik, csak a régi magyaré nem. A Budapesti Hírlapnak ugyanazon számában már nem gúnyból, hanem a törvényszerűség hiedelmében áll pl. ez a mondat: 'Az egyik tekintet volt a *kormányzat hatósági szervezetének államosítása*'. A június 10-iki számban pedig ez a mondat: 'Valóban kevés a remény, hogy e javaslatból még lesz *törvény*'. A július 19-ikiben ez: 'Hogy vajjon a külföldön mekkora hatása lesz e füzetnek, az függ a *terjesztéstől*'. Az augusztus 19-ikiben ezek: 'A romániai lapok az utóbbi időben kemény vádakkal illetik Babest, a magyarországi oláh nemzeti párt elnökét. Azt mondják róla, hogy ruszsofil politikát üz. A hazai oláh lapok, kivált a nagy-szebeni Tribuna, e vádat fűzik *tovább* s amazokkal együtt kisütik, hogy... A városi vasúti vállalat a műtanrendőri bejárás megtartásáért már folyamodott a kereskedelemügyi miniszterhez s így lehet *remélni*, hogy a vasút szeptember elsejéig már megkezdí a közlekedést.... S hogy ez lehetséges volt, azt köszönhetjük első sorban *annak* (e helyett: azt első sorban annak köszönhetjük), ki a magyar alkotmány leghívebb öre'.

A köznyelvben tudtommal csak a székelyeknél s csángóknál fordul elő ez a szórend, még pedig oly általánosan, hogy az u. n. igekötős szerkezetekre is kiterjed. A Nyelvőr többször megemlékezett már ez elfajulásról. Egy-két példát itt is eszébe juttatunk az

olvasónak: „Sietett *el* a királyfiú (da eilte *fort* der königssohn). A mint valamit sejtnek, mingyárt veszik *el* (Nyr. III.50). Hogy a föld es szinte hasadott *meg* (Nyr. VII.378). Ugy ihatnám, epe-dek *meg*‘ (Nyr. VIII.224). Ez a szórend kétségkívül idegen hatás következménye.

Csak egy esetben helyeselhető ez a szórend, akkor t. i., mikor több apponált határozó vonatkozik ugyanazon ígére s a beszélő nem akarja a hallgatót sokáig vártni az értelemadó ígére. Pl. „A vásáron vettem két *lovat*, négy *ökröt*, egy *csikót*, húsz *juh*ot. Akkor oda jössz te, kívánsz *nagy jutalmat*, *összevetett kas pénzt*, vagy *fél birodalmat*‘ (Arany: A Jókai ördöge IV)

KICSKA EMIL.

NÉVSZÓI ÉS MONDATBELI KAPCSOLATOK.

II.

Az egész genitívus-datívusi kérdésnek több érdekes és tanulságos mozzanata van, de megfejtve a kérdés épenséggel nincs. Azon az alapon, melyen a vitázók állottak, nem is lehet.

A kérdés fő mozgatója, J o a n n o v í c s, egészen és kizárólag csak gramatikai alapon áll. Ezen az alapon teljes lehetlenség boldogulni nem csak ennek, de sok más kérdésnek is a megmagyarázásában. Gramatikailag azonos nyelvtények (pl. több *-nek*-ragos név) egészen különböző dolgok lehetnek. Mi teszi őket különbözővé? Bizonyára nem a gramatikai exponens.

Ez esetben is azt látjuk, hogy *-nek*-ragos és személyragos nevek (*-nek*, *-je*) tartoznak egymáshoz. Most már ezek közül némely *-nek*-ragos nevet genitívusnak mondanak, másokat datívusnak. Micsoda alapon? A gramatikusok gramatikai alapon, a mit úgy formuláznak: hogy ha a *-nek*-et el lehet hagyni, vagy ha a többes számú *-nek*-ragos név után a birtoknév csak egyes számú személyragot vesz föl (*-eknek*, *-je*), akkor a *-nek*-ragos név genitívus, különben datívus. És aztán mi dönti el, hogy el lehet-e hagyni a *-nek*-et, meg hogy egyeztetni kell-e a személyragot? A liberális gramatikus azt feleli rá: a nyelv szokás, a konzervatív gramatikus pedig azt, hogy a gramatika. És mit tanít erre nézve a „gramatika”? Azt, hogy a *-nek*-et akkor lehet elhagyni, ha genitívus mellett van; úgy szintén: akkor kell egyeztetni a személyragot, ha az illető birtokszó genitívus mellett áll. És mit mond

a 'nyelvszokás'? Azt, hogy ő bizony nem tudja egész határozottan megmondani, mikor kell a birtokszó személyragját egyeztetni a *-nek*-ragos név számával.

Sajátságos okoskodások! A 'gramatika' szerint: Genitívusi a *-nek*, ha el lehet hagyni. El lehet hagyni, ha genitívusi. A 'nyelvszokás' szerint: Genitívusi a *-nek*, ha vele a birtokszót egyeztetni kell. Egyeztetni akkor kell..., ezt bizony nem tudom. Hisz ezek valóságos petitio principiik!

Az az alap, melyről a genitívus-datívus kérdését megoldhatni, ki van fejtve e sorok írójának 'Az ige szereplése a mondatban' (Nyr. 1888. 14. fejezet) és alkalmazva van 'A mondat definíciója', meg 'Válasz a helyreigazításra' (Nyr. 1890.) című értekezéseiben. De világossá lesz e kérdés tárgyalásának folyamán is, hogy mi a nyelvtények magyarázásához szükségesnek tartjuk ama logikai, vagy még általánosabban, lelki és tényleges viszonyok szemmeltartását is, melyeket nyelvvel ki akarunk fejezni. Eddig meglehetősen elhanyagoltuk a filológiának filozofiai oldalát; némi idegenkedéssel és gyanakvással tekintettünk rá azok miatt a képtelenségek miatt, melyekkel a nyelvfilozofia megajándékozott bennünket. Egyik végtéből a másikba csaptunk át. De ez az állapot soká nem tarthat. Minél teljesebben összegyűjtöttük a mai, régi és rokon nyelvek jelenségeit, annál erősebben fogjuk érezni a szükségét, hogy e nyelvi jelenségeket a velük kifejezett lelki jelenségekkel egybevevessük. Egyes kérdések tárgyalásánál, minő épen a genitívus-datívusi kérdés is, már is megbosszulta magát e mulasztás. Mert a nyelvi jelenségeket igen szépen összegyűjthetjük, rendezhetjük, összehasonlíthatjuk pusztán magukban is, de semmiképen meg nem magyarázhatjuk, lényegüket meg nem érthetjük ama lelki jelenségekkel való egybevetésük nélkül, a melyeknek a kifejezésére szolgálnak. Körülbelül olyan viszony van a pusztán formális grammatikai fölfogás meg a logikus grammatikai fölfogás között, mint a kronologikus és oknyomozó históriai fölfogás között, vagy pedig mint az emberi szerveket pusztán leíró boncolótan, meg a fiziológiai boncolótan között. Mit használ nekem, ha tudom, hogy Julius Caesart Kr. e. a 44-dik évben március idusán megölték, ha nem értem, mi vitte rá a rómaiakat erre a gyilkosságra? Vagy mit ér, ha tudjuk, hol van az emberi szív, micsoda részekből áll, hányat ver egy perc alatt, ha nem tudjuk, mi az a szívverés s mire való az egész szerv?

Mert egészen más nyelvi jelenségeket gyűjteni, ren-

de zni, a régibb nyelv analog jelenségeit a mostaniéval, vagy különböző nyelvek hasonló jelenségeit egymással összehasonlítani; s megint más a nyelvi jelenségeket magyarázni. Amaz tisztán grammatikai, vagy magasabb értelemben filológiai munka; emez nem csak filológiai, hanem egyúttal logikai vagy pszikológiai. Magában véve mind két irányú munkásság teljesen jogosult; csak az nem helyes, hogy valaki nyelvtények magyarázatába fogjon, s teljesen mellőzze a logikai vagy pszikológiai szempontokat. Különben nem is szükséges épen 'logikai' vagy 'pszikológiai' szempontokról szólnunk; mert e terminus technikusok meglehetősen gyanusak a filologusok szemében s különben is nekünk a logika és pszichológia igazságaira nem mint épen a rendszeres logika v. pszichológia disciplináira van szükségünk, hanem csak mint való tényekre, menten az illető tudományokra való vonatkoztatástól. Mondjuk hát köznap kifejezéssel: hogy a grammatikai viszonyokon kívül vegyük figyelembe a lelki és tárgyi viszonyokat is, vagyis lelki működéseink és a valóság tényeit, melyeket a nyelvvel ki akarunk fejteni.

Nem kell azt gondolni, hogy ez elv alkalmazása valami bonyolult és nehéz dolog volna. Ellenkezőleg, nagyon egyszerű és világos. Ime egy pár példa:

1. A derék nem fél az idők mohától.

2. (Elmentek már az aratók?) Tíz elment, de nyolc még itt van.

Az 1. mondat grammatikai alanya melléknév ('derék'), a 2. mondaté számnév ('tíz' és 'nyolc'). De ha azt tekintjük, miféle létezők ezek az alanyok, hát mindjárt látjuk, hogy semmiféle létezők, hanem csak létezők tulajdonságai és mennyiségei. De hát hogy lehet valamit másról állítani, mint valamely valóságban vagy gondolatban önállóan létező dologról? Félhet-e valamely tulajdonság magában? Járhat-kelhet-e egymaga a szám? Bizonyára nem. Főntebbi mondatainkban is nem a 'derék' tulajdonság egymagában az, a mi fél, hanem a 'derék ember'; s nem a tizes szám ment el s a nyolcas maradt itt, hanem 'tíz arató' meg 'nyolc arató.' A logikai v. értelmi alanyok tehát a főntebbi mondatokban is, mint mindenféle mondatban, főnevek. A melléknév és számnév pedig értelmileg jelző; csak grammatikailag alany.

Ép így lehet kimutatni azt is, hogy a mondat állítmánya értelmileg mindig ige, de grammatikailag lehet egyéb beszédrész is, mint: A ló hasznos állat (értsd: ,van'). Gyer-

mekeim egészségesek (vannak). A toronyból látni (lehet) a Tiszát.

Ez a kettős — grammatikai és logikai — szempont magyarázza meg a genitívus és datívus kérdését is. Vizsgáljuk hát meg ily szempontból.

Hogy nálunk a genitívus és datívus kérdése fölmerülhetett, annak semmi más oka nincs, mint hogy a datívusnak is *-nek* a ragja, a genitívusnak is sokszor az; aztán meg hogy a genitívus mellett a birtoknév személyraggal szokott állani, s a datívus mellett is állhat ily személyragos név. Igen gyakran tehát a genitívusos grammatikai szerkezet épen olyan, mint a datívusos. A formális grammatika ez esetben nem tud fölvilágítással szolgálni, legföljebb hinárba vezet szörszálhasogató szabályaival és kivételeivel.

A filozofia a gondolkodó léleknek három irányú működését különbözteti meg: a szemlélést, az ítélest, a következtetést. A szemléléssel a valóság vagy gondolat lényeit csak fölfogjuk, azért gondolkodásunk e produktumait fogalomnak is nevezzük. A nyelv névszóval jelöli meg a fogalmakat, a létező dolgokat, a lényeket. Ha egy névszót kimondunk, másban is ugyanazt a fogalmat ébresztjük föl, mint a mely bennünk van; de csak fogalmat, egyebet semmit. Az ítélet annak eldöntése, hogy a lények egymással micsoda viszonyban, vagy általában, micsoda állapotban vannak. Az ítélessel tehát már nem a lényeket magukban, hanem a valóság tényeit vagy a gondolkodás igazságait fogjuk föl. A nyelv mondattal ad neki kifejezést. A mondat másban is annak a ténynek vagy igazságnak ismeretét (tehát ítéletet) kelti föl, mely bennünk van. A következtetés már magasabb és összetettebb lelki működés; nyelvbeli alakja az összetett mondat.

Fogalmaink nagyon sokfélék. Legelőbb is itt vannak konkrét fogalmak, melyek az egyforma életviszonyok közt élő embereknel többnyire mind egyformán megvannak. Azután az absztrakt fogalmak, vagyis a konkrét fogalmak állapotainak és egymáshoz való viszonyainak önmagukban való szemléletei, melyek már nagyon függenek az emberek műveltségi fokától. Egy más szempontból vizsgálva a dolgot, itt vannak az egyedi, velük szemben az általános fogalmak (pl. a mi házuk — a ház).

Fogalmainkat nem fejezzük ki megannyi külön névvel. A nyelv csakis a konkrét általános fogalmak legközönségesebbjeinek adott saját külön nevet, pl. az ember, a virág sat. Az egyedi fogalmakat már csak úgy fejezi ki, hogy az általános fogalom

névéhez teszi annak az ismertető jegynek a nevét, a mely az illető egyedi fogalmat az általános köréből kiemeli. Ennek az ismertető jegynek gramatikai neve a jelző. A jelzős nevek tehát nem egyebek, mint egyedített fogalmak. Az egyedítés többféleképp történhetik: a) számbelileg, ha az egészből kiszakítunk bizonyos számú egyedet, pl. ember — *három* ember; b) tulajdonságilag, ha a fogalmat valamely rája nézve jellemző speciális tulajdonságával együtt nevezzük meg, pl. ember — *művelt* ember; c) ha a fogalmat avval a másik fogalommal együtt nevezzük meg, a melyhez tartozik, pl. ház — a *szomszéd*(-nak) ház-a.

Az absztrakt nevek kifejezése módjai (jó-ság, ir-ás) nem tartoznak tárgyunkhoz.

A jelző és jelzett név tehát egymással bizonyos összefüggésben vannak, összetartoznak. Ha ez az összetartozás kétségtelen, akkor a jelzőt bizonyos nyelvtani formában egyszerűen a jelzethez kapcsoljuk. Ezzel a fogalom nem szűnik meg fogalom lenni, csak az általános fogalomból lesz egyedi; valamint a nyelvi kifejezésben is a névszó megmarad névszónak, legföljebb a pusztá névszóból lesz jelzős névszó. Két névnek ilyen kapcsolatát nevezem én névszói kapcsolatnak. A névszói kapcsolatban levő szavak mindig csak fogalmat fejeznek ki, tehát mindig csak kibővített, közelebből meghatározott névszók. Pl. *ház* pusztá névszó, általános fogalom; a *szomszéd erdei háza* közelebből meghatározott (jelzős) névszó, egyedi fogalom.

A névszói kapcsolatok nyelvi kifejezése a nyelvek természete szerint különböző. Az indogermán nyelvek nem szerinti egyeztetéssel és genitívussal jelzik az összetartozást, az altáji nyelvek szórenddel és hangsullyal, aztán meg birtokviszonyi kifejezéssel. Nyelvünk úgy jár el, hogy a jelző szót közvetlen a jelzett elé teszi s a két szónak, mintha csak egy összetett szó volna, egy közös hangsulyt juttat a jelző szó első tagján. Magát a jelző szót vagy változatlanul hagyja (melléknévi jelző) vagy (-*nek*) -*je* jelekkel látja el (főnévi jelző). Egyébiránt újabban az indogermán nyelvek is nagy hajlandóságot mutatnak rá, hogy a jelző és jelzett összetartozását szórenddel tüntessék ki.

A nyelvek különben sokszor a főnevek összetartozását is melléknévi jelzős kifejezéssel fejezik ki. Így a magyarban is: az ember () *esze*, vagy: az emberi ész. — Van példa az ellenkezőre is, kivált képes kifejezésekben: „A bánat embere (= bánatos ember). Holdak éjjelén (= holdas éjjel. Vör.). Oh ének ifja (= énekes ifjú. Ar.).

Különösen figyelemre méltók azok az esetek, melyekben a birtokviszony kifejezése nem birtokos és birtoknév között van, hanem egyéb viszonyban levő nevek közt. Így:

1. Az emberek jajgatása (cselekvés és a cselekvés alánya).
2. A föld megvétele (cselekvés és cselekvés tárgya).
3. Esztergom városa (létező dolog és neve).
4. Jókai regényei (a melyeket ő irt; létező dolog és szerzője, oka). (Jókai regényei, a melyek az ő birtokában vannak; nem ilyen kifejezés).
5. Az emberek nagy száma, a szenvedők ezrei, a halandók legboldogabbika (egész és annak egy része) sat.

Mindezek a kifejezések gramatikailag együvé tartoznak, birtokviszonyi kifejezések. De értelmileg a két fogalom között nincs mindig birtokviszony, hanem egyéb. Csak az bizonyos, hogy valami viszony mégis van közöttük, tehát mégis csak összetartoznak.

Sőt van a fentebbieknél egy még különösebb eset is: mikor névszó és névutó van ellátva az u. n. birtokviszony jeleivel, mint: Jól tudom, mi lappang *bokrodnak megette* (Ar. T.) = bokrod megett. *Ennek utánna* = ez után. *Alatta* pediglen a ház *ereszének* őrálló legényi sorban heverésznek (Ar. T.) sat. — Ez esetben sem történt egyéb, mint a fentebbiekben, t. i. a névszónak és névutójának egyszerű összetartozása van jelezve a birtokviszonyi kifejezéssel. Különben is a névutó valamikor ép úgy külön névszó volt, mint manapság például a 'ház *tetején*' a 'ház *oldalán*' kifejezésekben a 'tetején' és 'oldalán'. *Házak között* semmi egyéb mint *házak közöttben*, *templom mellett* = *templom mellénél* (oldalán) sat. Összetartozásuk jelzése tehát épen nem lehet valami megmagyarázhatlan kivétel.

A genitívus szerint nem csak valóságos birtokost, és a grammatikai birtokviszony nem csak valóságos birtokviszonyt jelöl, hanem egyáltalán két névnek — kivált főnévnek — az összetartozását. Azért célszerűbb is volna a 'birtokos jelző' helyett a 'főnévi jelző' elnevezést használni; úgy szintén a 'birtok' helyett 'főnévileg jelzett' kifejezést. Vagy legalább a 'birtokos' és 'birtok' elnevezést ily tág, mintegy képes értelemben kell venni igen gyakran. A 'főnévi jelző és (főnévileg) jelzett' elnevezés semmi mást nem jelent, mint két főnév között a névszói kapcsolatot, valamint 'melléknévi jelző és (melléknévilleg) jelzett' semmi egyéb, mint melléknév és főnév közt a névszói kapcsolat.

BALOGH PÉTER.

ROKONÉRTELMŰ SZÓK.

Bont (bontogat). Old (oldoz).

Bont: Untig igyál azért, csak vigságot ne bonts (Thaly: VÉ. I.25). Okos gazda, ha dúlni kezd háza, elbontja (Dug. II.131). A rendetlen élet bontja az egészséget (Fal. 287). Jobb törvényt bontani mint szokást elhagyni (Erd: Közm. 225). A régi gyepűt ne bontogassa Kegyelmed, mert netalán kígyó jó ki belőle (Nyr. XV.128). Bontva van az ágyam, lefekhetsz (Erd: Közm. I.181). Bontják szolga cseléd a sok teli vermet (Ar: B. h. V.).

Old: Felizentem a bírónak, oldozza fel két karomat (Erd: Népd. I.201). Egy misét szolgáltatott, a bűnből feloldozta (Kriza 481). Csónakát a partról eloldozta (Pet: SzilajP). A ki jól köt, jól old (Nyr. VI.419). Oldozd fel drága virágszál, hadd legyen én szabad madár (Erd: Népd. II.98). Megállj kis lány, csónakom eloldoztad (uo. 176).

Köteléket lazítva szétválaszt.

Tárgyak elhelyezésében a célszerűség kívánalma állandó módokat teremtett; ezek mindenütt, a hol az együttlét nem véletlenség, hanem valamely szándék eszköze, érvényre jutnak s azt a cselekvést, mely az elhelyezésben nyilvánvaló rendszerűséget megszünteti, bontásnak mondjuk. Mikéntje azon áll, hogy az összekerült tárgyak egymástól függetlenül vagy pedig bizonyos köztözi kapcsolatban vannak-e. Ha nincs az együttlétnél egyéb közük egymáshoz, a bontás megforgatja sorrendjüket, a támadt visszas helyzetben kiki dolgát végezheti, de együttlétük hatása, az ügyis laza kapocs, semmisül meg, egyetmást elmozdítva a több-féléből alakult összeség képe módosul. A szobában minden darab butornak határozott helye van, kapesukat, hogy a négy faltól határolt téren belül állanak, hogy kényelmünkre szolgálnak s e végből megfelelően elrendezvék, megbontjuk, mihelyt egy vagy többet célelleszen elmozdítunk. Belsőbb kapcsolat esetén az egyesek egymásba fonódva, összerakva, elvesztik különállóságukat s együttvéve fölsőbb egységet alkotnak. Az egy- vagy hasonneműekből származó egész szétbontásánál az összetevéssel ellentétes módot és sorrendet követünk; ez összeilleszti, mi szétszedjük s míg ez alulról fölfelé, illetve belülről kifelé halad, mi a széleken vagy fölül, tehát a hol ez végezte, ott fogunk hozzá. Ház építésénél kezdjük az alappal s rárakva a falakat, betetőzzük; szétbontásánál a munka

megfordítva történik. A boltokban fölpócolt vásznat, ha eladásra kerül, szétbontom, azaz a vevő előtt kiterítem. Sebesültek részére készített tépésnél a bontás a fölmenő és beverő szálakat távolítja el. A mondottak tanúsága, hogy bont kettős hivatást végez: az összerakás ellenében kiterjeszt s szemben az egybeállítással szétválaszt, még pedig azért, hogy az elsőnél a körülövező, a másodiknál a részeket összefogó szert teszi hatástalanná. Levelet fölbontva kiveszem a borítékból és kitárom; bontással az óra, kihúzva a csavarékokat, széthull. Bélyegző tulajdonságául az utóbbit kell vennünk, erre utal az a jelenség, hogy átvitt értelemre is ennek irányában fejlett; mert pl. a ki szövetséget bont, a mással szemben magára vállalt kötelezettség és a ki békét bont, a társadalom nyugalma ellen vét s így mindannyiszor úrt támaszt. Természetes tehát, hogy okozata is inkább bomlás, mely néha, mint ebben: „A szél szétbontja a tetőket” a romlás képzetével is párosul (vö. ront-bont).

Egy tárgy a hozzáerősített másikat azzal, hogy helytmardásra kényszeríti, valósággal lekötve tartja; ez által mozgása kis térre szorul vagy épen lehetetlenné válik. Old a kötelék göbjét szétfejt, t. i. szorosan egymásba hajlított szarait megtágítja, a csomó szétválik és a helyváltoztatásnak szabad utat enged. Tehát az összetartásnak külsőleg érzékelhető okát tűnteti el; munkájának eredménye, hogy egy odaláncolt dolog visszanyeri szabadságát. Jelentésének törvényes sarjadása ez a három képes szólásmód: 1) „Kereket old”, eredetileg az aggyal a tengelyre csavart kereket kirántja. 2) „Megoldott a nyelve”, úgy érti, hogy eddig a padmalyhoz tapadt volt és most, hogy szabaddá lett, szaporán szól. 3) „Felold a bűn alól” (inkább a származék oldoz használatos), leveszi a rossz tett tudatának nyögét, az elosztatott lelki gyötrelmet megkönnyebbülés váltja föl. De megvesztettnek látszik a tudománytól ráruházott az a jelentése: merő (solidus) testet csepegtetővé bomlaszt s alighanem német hatásnak kell betudni. Nyilván a „losbinden” és „auflösen” rokonsága révén lett mind a kettőnek kifejezője.

A különbség tiszta. A tárgyak számát illetőleg a bontás egyen fárad (a hol több van is, együttesen jelezve egynek tekinti, pl. ágyat bont, pedig terítő, dunyha, párna, lepedő és szalmazsák vannak munkába); oldásnál két összekötőttről van szó; ott az részeire válik, itt változatlan marad, annak sokféle célja lehet, ez a mozgás szabadságára törekszik.

Takar (takargat). Fed (fedezet, fedez, fedezget).

Takar: Magadnak takarod mennyben, a mit itten a szegényekre hintesz (Fal. 116). Elvetett az ember, de nem takart soha (Ar: Az alf. n.). Takartak a mezőn javába (Tompá: Sülyedés). Hogy a rózsám meg ne fagyjon, azt is bele takargatom (Göcs-Népd. 72). Nyár derekán takarodik a polgár (uo. 29). Hirét nevét homályba takarja (Ar: T. XII). Hosszu a ruha, sok szégyent eltakar (Erd: Közm. 205). Ne félj babám, nem hagylok, subám alá takarlak (Kosz. I.66). Ő kaszálja s én takarom (Kriza 155).

Fed: Hogy akarja titkos tetteit elfedni (Nyr. V.136). Adj nekem kend a lányát, befedem én a házat (Kriza 162). Porral fedi arcát az ott öklözőnek (Ar: TE. IV). Fekete bajusza fedi finom száját (Csok: Dor. I). Bus orcáját kezével fedezte (Vör: Becsk.). Őrző karja fedezte mint pajzs (Tompá: Sz. László k.). Kárt kárral kell fedezni (Nyr. IX.559). Sötét sír fedi testem (Szer. Nd.98). Addig iszom, míg a temető be nem fedez (Erd: Népd. II.220).

Külső, kivált természeti viszontagságoktól való megóvás céljából tárgyat ráterít vagy körülveszi vele.

A takarás és fedés a veszélyesnek tapasztalt tünetek ellen való védekezésnek egy neme s egy törésen járó értelmük: reánk helyez valamit, hogy az elenyéssze vagy legalább gyöngítse a káros hatást. Az oltalmunkra szolgáló eljárásban mutatkozó eltérés környületei: 1) A takaró valósággal a takarton van, úgy szólván megterül rajta, az innen és onnan egymás felé eső fölszínnek közvetlenül érintkeznek; a fedő ormósan vagy domborulag emelkedik ki és a beborítottal csak a széleken ér össze. A cselekvéstől nevet kapott és rátevés által védelmül használt szerek: a takaró és fedő úgy minőségüket valamint hivatásukat illetőleg különböznek. Az ágytakaró másból és másképp készül mint a csuporfedő, az egyszintesen végig simul az ágyneműn és meggátolja, hogy a por rá ne szálljon; a kidomborodó, közepe felé csúcsos fedő nem enged idegen holmit bejutni. 2) Takar az érzékileg önálló egésznek vett dolgot ölt körül; fed valamiképen határolt, de fölülről szabadon lévő ürre borul; ott épen a térfoglaló, itt a bentlévő vagy belévaló szorul védekre. Ily értelemben takaró a ruházat és minden kapóra vett darab, mihelyt a hőmérséki szélsőségek és más kötözetünket (organismus) sértő ok visszatartásának szolgálatát végzi. Épúgy az elzárt ür fölé illeszkedő fedő arravaló, hogy a

bentlévő, eltartásra szánt tárgy vagy élő szerzet a maga módja szerint zavartalanul ellegyen. A testet takarják, a házat fedik, azt ruhával, ezt fődéssel. 3) Takar, emberről szólva, úgy helyezkedik el, hogy egy irányban van egy másikkal. A két sorban vigyáz-t álló századnál a hátsó katona az előtte valóra takar s takarom a mögöttem lévő, ha miattam nem tudnak hozzáférni. Látnivaló, hogy az ilyenmű takarás: a) párosságot szemléltet, egy a másikhoz alkalmazkodva teszi, b) csak közletről érvényesül, távolról nincs foganatja, tehát célja se. Két egymástól messze eső egyénnél a szem az egyenes irányt nem veheti ki s ép azért a takarásra épített közösség pl. céltérő kölcsönös védekezés se tehető föl. Fed láthatatlanná téve biztosságot szerez. Szem előtt vész valami, ha messzire van, vagy ha fölhasználva a föld magassági viszonyait, elrejtőzik; úgy a nagy távolság, mint a térhát (terrain) kedvező alakulása hathatós eszközei az elfedésnek. Szabadon állva el vagyok fedve, ha az, a ki messzünnen néz, nem lát s viszont ha a szem látókörén belül vagyok is, számba véve a föld domborulatát és a tenyészetet, szerét ejtethem, hogy észre ne vegyenek, pl. a sűrű erdő vagy egy mélyedés már néhány lépésnyire elfed. Ha fürdöm, víz vesz körül: takar, messzire úszva eltűnök társaim előtt, a távolság elfed, víz alá merülve a két hatás egyszerre nyilvánul.

Takar az irodalomban és közéletben járatos értelmén kívül a mezei gazdaságban az aratás vagy kaszálás által rendre dűlt termésnek gyűjtését, összerakását és nyomtatását együttesen fejezi ki. Ez a gazdaembert annyira lekötő foglalkozás magyarázza meg e származékszók: takarít, takaros, takarékos, takarodik vele összefüggő jelentését. A takarítás két fogalom: a rendbeszedés és tisztogatás jelzője; a takaró gazda hasonló munkát végez, a szerteszt heverő kalász- vagy szénacsomókat összehordja és elszállítja. Az összetakart termést négyszögletes vagy kerek, ormós vagy kúpos halmokba rakják föl. Így támad az asztag, boglya, kazal és kalongya. Takaros e határozott alakú rakásoktól, jelezve tetszős külsejüket, vehette nevét (vö. formás). A termés gyűjtője arra törekszik, hogy mentől kevesebb, lehetőleg az egyes szálak se maradjanak el, valamint hogy szél, eső, lopás ne rontsa vagy csökkentse, e végből mihamarább zárt helyre vagy föld alá szállítja. Takarékos a gyűjtésbeli gondosságra, takarodik az elszállítás serénységére utal.

Ide való: *Bepatyókázni*: betakarni ruhával (Nyr. VI.133). *Befuj*: „Befujta az utat a hó” (Kosz. I.166). *Övez*: „Mindent az éj övez mint egy sötét hideg burok” (Tompá: Adós fizess). *Bangyal*, *bangyalász*: burkol, takar. „Gyere, mert bebangyaltam a ruhácskádat” (Nyr. XI.93).

BÉLTEKY KÁLMÁN.

KOMBINÁLÓ SZÓALKOTÁS.

I.

SIMONYI Zsigmondnak „Kombináló szóalkotás” című értekezésének az volt a célja, hogy bizonyítsa, mennyire gyakori a szóalkotásnak az a neme, melyet kombinációnak nevezünk. Ugyanott az a remény is ki van fejezve, hogy ha e jelenséggel többen foglalkozunk, sikerülni fog, hogy mindig rendszeresebbé váljék ez irányban való kutatásunk.

Ez indít arra, hogy a mennyire egyelőre lehetséges, magam is hozzájáruljak az ez irányban való adatgyűjtés és magyarázás munkájához.

Nemcsak a népnyelvben, hanem az irodalomban is találni eleget. Némelyik egyszerre két fogalmat fejez ki, némelyik pedig valamely fogalomnak a hangulat jelzésével ellátott árnyalatára teremt új szót, s nem egy köztük annyira élénk és találó, hogy szinte jövőt kívánunk neki, ha ma ritkán találkozunk is vele az irodalomban.

Mint az *ettől fogva* és a *mitől fogva* összezavarásából a *mettől fogva*, épen úgy képződött a *medáig* szó a *meddig*-ből és az *idáig*, *edáig*-ből. Ezt nem egyszer hallani Debrecenben. Hogy mi az oka ennek a kombinációnak, az nincs megírva az értekezésben. Ismerve a körülményeket, melyek közt használják, valószínű lélektani magyarázatát adhatom. Mikor azt kérdezem valakitől, hogy *meddig*? s az azt mondja rá: *idáig* vagy *eddáig*, de határozatlanul mutatja az illető helyet, akkor én bosszankodva s türelmetlenül kérdem: *medáig*? Egy kis lélektan, annak a tudása, hogy hajlandók vagyunk utána beszélni annak, a kire bosszankodunk vagy a kit gúnyolni akarunk: szintén megvilágítja ennek a szónak keletkezését. És ez nem csak úgy fántázián alapuló magyarázat; mert bizonyos, hogy csak az mond *medáig*-ot, a ki az előző

pillanatban *idáig*-ot vagy *edáig*-ot hallott; ilyen körülmények közt mondtam én magam is. Világos, hogy abból a szóból, a mit a beszélő csak hallott, de melyre kénytelen volt gondolni, meg abból, a mit maga akart mondani, keletkezett ez elegyszó.

„Jászberény vidékén járatos egy *kurgatni* ige, mely hiteles szóbeli értesítés szerint rendesen lármával járó kergetést jelent, s azért azt hiszem, hogy a *kurjogat* és *kerget* igékből keletkezett“ (Simonyi: Komb. Szóalk. 12. l.). E véleményt a debreceni használat alapján megerősíthetem. Kurjantással való kergetést jelent, vagy legalább is durva, nyers, éles hangú beszéddel való siettetést, sértő zaklatással való indulásra sarkalást.

Debrecenben a kancsit, a sanda szeműt *vakslí*-nak, *vakslík*-nek csúfolják. Össze van rántva a *vaksi* szóból meg — úgy látszik — a Schlick tábornok nevéből, kiről tudja a nép, hogy nem volt ép szeme. Az is lehetséges, hogy a kombináció elő része a *vak* szó mint jelző.

Mesterlegényektől hallani ritkán tréfás kötődéssel: Hogy *csúszik* az étel? = csúszik + ízlik.

Németül tudó emberek sokszor mondják: *magyarizál* (a. m. magyaráz, magyarosít) = *magyaráz* + ném. *magyarisieren*. A kombináción kívül az is megtörtént vele, hogy a *z* képzős igék analógiai csoportját elhagyván, az *l* képzős igék analógiájához tért át; sohasem mondják *magyarizáz*.

A *mizé* meglehetősen el van terjedve. Arany János használja (Arist.), Ibafán mondják (l. Nyr. 1890. a Sebestyén Károly cikkét). Pár év előtt egy újság hozta anekdota gyanánt. Egy gyümölcsáros kofa, Pest vidékéről való, mikor a gyümölcs árát kérdezték tőle, azt felelte, kezével mutatva a gyümölcsaire: „Az *izé* két krajcár, a *mizé* meg három krajcár“.

Jókai állítása szerint a forradalomkor a Robespiererről nevezett guerilla csapatot a katonák „Kakadály-csapatnak“ nevezték el. „Ez mondván csinált szó: a kakadúból és a papagályból. A kakadútól bírták a bóbítát, a papagálytól a fecsegést“ (Enyim., tied, övé II.90).

Egy ismeretes filozofiatanár ajkairól az egyetemi katedrán hallottam e szót: *állatlíget*. Nyilvánvaló volt előttem, hogy az *állatkert*-et meg a *városlíget*-et keverte össze. A következő évben várakozással figyeltem etikai előadásaira, vajjon mondja-e megint, mikor beszédjében odaér, a hol tavaly mondta? S csakugyan mondta!

Az irodalomban sokkal több a kombinált alkotású szó, mint-

sem vélnők. A *nyirodalom* szót bizonyosan mindenki olvasta már valahol, s mindenki, a ki szerkesztői ollóról vagy plágiumról hallott valaha, tudja, hogy úgy keletkezett, hogy az *irodalom* szóba elől belekerült a *nyírást* kifejező szó, mely a főfogalmat csúfolódás árnyalatával módosítja, úgy hogy egy meglevő, de még szót nem öltött fogalomra megtermett a legszabatosabb új szó.

Ellakott vele (Porzó, 'A Hét' c. lap 1890. aug.) = eltelt vele + jóllakott vele. Sem az egyik, sem a másik magában nem fejez ki annyit, mint a Porzó szava, mely ilyenformát jelent: úgy eltelt vele, hogy sohasem akar többé jóllakni belőle.

Fénybe borult névvel (Bpesti Hirlap 1890. okt. 14. sz. 6. l.). Hasztalan, hogy új *virágba borul* ismét a fa ága (Arany: Kies ősz). Ez újdun kifejezéseket vehetjük kombinációknak is, de a *lángba borul* egyszerű analógiáinak is.

Jókainál a főntebb említett *Kakadály-csapat*-on kívül még ezeket találjuk: 'Míg az egész rábízott dolgot *a fülébe nem rágtá* ő exellentijának' (Rab Ráby I.118.) = fülébe kiáltani + szájába rágni. Élces árnyalat. Ép oly kifejező, de élénkebb mégis, mint a német: detaillirt in's ohr setzen. — Egy *zuhatar* = zuhog + zivatar szó csinálását Jókai (Fekete gyémántok I.) magának tulajdonítja, azon megjegyzéssel, hogy nem szívesen csinál új szavakat, csak ha a szükség kényszeríti rá (vö. Nyr. X).

Ha Arany János marcona harcosok helyett *harcona* férfiakat mond, abban nem pusztán új szót, hanem egyszersmind meglepő stiláris szépséget kell látnunk; az egy jelző tömörebb és találób, mint a kettő együttvéve volna, mégis mind a kettőnek az értelmét magában foglalja. Meglehet, hogy ennél költői szándékossággal alkotott tudatos kombinációval van dolgunk.

'A katolikus plébános épp most jött haza a református paptól, hanem olyan *kedélyázolatban*, hogy nem lehet vele beszélni' (Borsszem Jankó 1891. jan. 11. sz.) — elázott kedélyállapotban, vagyis részegen. Az élc megkapóságának fokozása érdekében szándékosan csinált ilyenféle kombináció, mint ez a *kedélyázolat*, nem egy van a nép nyelvében is; de annyira illetlen kifejezések, hogy ha csak az olvasó érzelmeit megsérteni nem akarom, nem vehetem papirosra, de nem is szükséges, hogy ezt tegyem, mert közönségesen ismeretes, elkoptatott, unott élcelődések, melyet akárki tud, ha eszébe nem juttatják is.

Nyelvünket nem teljesen bíró idegenajkuak szócsináló maliciája a kombinálás terén is megtermi a magáét. Így egy valaki

elmélyedni-t akarván mondani, azt mondta: *elmélyekedni*, nyilván azért, mert az *elmélyedni* szó egy szinonimjával az *elmélkedni* szóval zavarodott össze az emlékezetében.

GOLDSTEIN HENRIK.

II.

Nagyon örültem Albert János cikkének, mert valójában az az eredménye, hogy megerősíti e szófejtő eljárás jogosultságát, különösen azáltal, hogy az én értekezésemben fölhozott lélektani okok mellé még egy újat említ. Ez az ok, t. i. a léleknek 'nem normális' állapota, vagyis az indulat, csakugyan nagyon hathatós tényezője lehet a rokonjelentésű szók összekeverésének. A miket Albert J. az eljárásnak fogatkozásokul ró föl, az én véleményem szerint nem azok.

Igy, az a körülmény, hogy vele a szófejtés roppant könnyű, épen nem fogatkozás, hanem ellenkezőleg nagyon jó tulajdonság, a mennyiben könnyű úton jutunk általa számos új eredményhez. Hogy csak az juthat ily úton új s értékes magyarázatokhoz, a ki a szófejtésnek eddigi eredményeit jól ismeri, az magától érthető. Az ovatosság szükségét magam is kiemelttem értekezésemben (19. l. jegyz.). Egyébiránt tudok én egy még könnyebb szófejtő eljárást, olyant, a minőt Albert gyakorol egy-két esetben: az t. i., hogy a magyarázandó szót egyszerűen önkényesen fölállított hangtörvénnyel magyarázza. Így, mikor azt állítja, hogy *gajdász* e h. *kajdász* 'közönséges *k—g* hanggyengülés', vagy hogy *guliba* e h. *galyiba* 'olyan hangszínváltozás, mint *rúzza*, *katuna*, *kamura*, *vucsora*, *mungorol*.' Ez valóban nagyon könnyű magyarázat, és csodálom, hogy magam is rá nem jöttem, kivált mikor már a rég kezünkön forgó Nyelvőrkalauzban láthattam volna, hogy a *k*-nak *g*-re változása csak az első tíz kötetben is hatszor volt tárgyalva (III.10. IV.17. V.15. VI.23. IX.542. X.521), s magában a NyrKalauzban is számos példa van rá (az 57. lapon); továbbá, hogy az *a*-nak *u*-ra változása már megvan a Nyr. IV.18. és VIII.483. s a NyrKal. 49. lapján. Sőt mi több: a IV.17. 18. és VIII.483. lapokon épen magam tárgyaltam e két változást, s a IV.17. lapon magam magyaráztam *k : g* változással a *gajdász* alakot. Ebből azonban nem következik, hogy ez a régiebb magyarázatom a helyes. Egyáltalán azt kell mondanom, hogy sem az *a : u*, sem a szókezdő *k : g* változást nem ismerhetem el szabályos hangváltozásnak. Ha nem tekintjük sok idegen szókezdő *k*-nak

g-vel való helyettesítését, melynek nyilván közös oka van (pl. ném. *gavallér*, *grajcár*, szl. *gácsér*, *gerezna* sat.), a nyelvünkben előforduló *k < g* és *a < u* változások minden egyes esetben külön-külön magyarázandók, s ezt tettem én, midőn a *gajdász* *g*-jét a *gajdol* igéből s a *guliba* *u*-ját a *gunyhó*-ból magyaráztam, a helyett hogy a *vucsora* szóra hivatkoztam volna, mely itt semmit sem bizonyít. (NB. Csak ez az egy mutat *a : u* változást az Albert idézte példák közül; a többi már csak azért sem bizonyít semmit, mert egészen más hangváltozások vannak bennük, t. i. *ó : ú*, *o : u*, *á : u*.)

A kombináló magyarázatnak Albert szerint második fogatkozása, hogy 'magyaráz, de nem bizonyít.' Nem bizonyíthat csak negatívé, ezt teszi hozzá ő maga, s ez a toldalék sokat elvesz a kifogás erejéből. Mert épen ez a negatív bizonyítás sok esetben, a legtöbb esetben elég erős arra, hogy elfogadtassa velünk a magyarázatot. Legalább is azt állíthatom, hogy a valószínűségnek igen nagy mértékét éri el az a negatív okadat, hogy az *alant*, *ártani*, *csupasz*, *olybá* szók *n*, *r*, *sz*, *á* hangja, hogy a *csatangol* -*angol*-ja, hogy a *tömény-telen* képzője, a *pocsolya* -*olya* végzete sat. másképp nem csak hogy nincs megmagyarázva, de nem is magyarázható, mint a hogy én magyaráztam.

Az egyes szókra nézve, melyeket Albert tárgyalt, nem akarok most aprólékos megjegyzéseket tenni; csak egyet-kettőt érintek. A *gërnye* szó kétségtől azonos az Albert idézte tót *grña*-val, de már most az a kérdés, nem ebből lett-e valami keveredéssel a *gërhes* melléknév is (Bodrogeközből még *geher* is van közölve Tájsz.). — A *hímez-hámoz* magyarázatával nem ellenkezik az *ímmel-ámmal*-nak az a magyarázata, melyet Albert idéz. — A *bingyó*-ra nézve határozottan nincs igaza. Ha megnézte volna a Nyelvőrnek idéztem helyét (VI.471), akkor mindjárt látta volna, hogy e szó nem csak bogyót, hanem bimbót is jelent (ugyanazt megerősíti a Tájsz., továbbá Kassai és CzF.), tehát nem hogy a kombinációba vett két szó jelentése nem egyezik a kombinálttal, hanem a kombinált szó épen magában foglalja mind a két másiknak a jelentését. Sőt a NySzót. szerint még a *bimbó* is jelentett bogyót (a helytelenített idézetbe sajtóhiba csúszott, írva eredetileg így volt: ,vö. *Bimbó*: bacca NySzót.' Így uo. *Bimbócska*: baccula. *Bimbós*: baccatus. Mindezek MA.-ból s uo. ez is van: *Bimbóhozó*: baccifer; PPB.-nél 'der beere trägt', valamint uo. *Bimbó*: beere, *bimbócska*: beerlein). Ime, tehát egyike a legkétségtelenebb eseteknek. — A *benge* szó, melyet Albert idéz, a másik alakot magya-

rázhatja meg, t. i. a *bingó*-t, s ezt már CzF. is kapcsolatba hozták a *böng* szóval, tehát a *benye* mellékalakjával.

A többi tizenöt magyarázatot s kifogást ezúttal nem feszegetem. De ha valamennyit ráhagynám is, mi ez ahhoz a 170—180 szófejtéshez képest, melyet értekezésem magában foglal? A másik cikkező pedig, az ál Barczafalvi, még ennyit sem, illetőleg egyet sem cáfolt meg az én magyarázataim közül, még kevésbé ártott az elvnek, melyből e magyarázatok kiindultak. Hogy olcsó viceivel az egészzet nevetségessé akarta tenni, az bizonyára valami személyes jóakarát kifolyása. Azonban hiszen minden olvasónk ismerheti azt a régi igazságot, hogy egy kis — jóakarattal mindent, de mindent könnyen kifigurázhatni: Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas. S ha erre egy angolnak azt felelte az egyszeri francia: Oui, c'est le pas de Calais, még több joggal mondhatjuk, hogy: Oui, c'est le pas de Calembourg (*ou bien de Kalau*)!

SIMONYI ZSIGMOND.

A RÉPCEVIDÉKI NYELVJÁRÁS.

II. Alaktan.

1. Az összetétel.

a) Jelzős összetétel: *föcsestej*, *nemszeretem munka*, *gondolomformán*, *cszem-iszomnapok*, *ugrifüles*, *lesivadász*, *fej'er níp*, *magával jótehetetlen*, *sztplassan*, *kisnakkeszkenyő*, *buzairökörti*, *szent-iván^ooma*, *boldogasszonkörti*, *pajtáskert*, *kertíszkert*, *szárnyok^oött*.

b) Birtokos összetétel: *kislábomujjom*, *ekelú*, *aptya-fija*, *fej-alla*, *vajolla*, *kutyafuttábo*, *lökőszakattáig*, *azistálófáját* (gyengébb káromkodás), *méregzsák*, *szomogyalla*: ereszalja.

c) Határozós összetétel: *vár bent áll^oós*, *likbavet^oös*, *sészínü*, *kiskerbeniz^oö*: kancsal, *uccatátvo*: palam publice.

d) Alanyi összetétel: *hasalógg^oó*, *fogafáj^oos*.

e) Tárgyas összetétel: *háztüzniznyi*, *világlátni*, *kendervágnyi*, *vacsoraveszt^oö*.

f) Ikerszók: *csigabíga*, *izeg-mozog*, *csetlik-botlik*, *irul-pirul*, *genye-gunya*, *kele-kóla*, *idres-bodros*, *ött-kátt*: kiabál, *ut-fut*, *icinpicin*, *girbe-görbe*, *herce-hurca*.

g) Elhomályosodott összetételek: *huzsvit*, *vajolla*: vajalja, *husaj^ookedd*: hushagyó, *sármándli* — sármály, sármány, *szomgyus*

2. Igeképzés.

1. Gyakorító képzők.

Deverbális igék: a) A gyakorító *-l* és képzőbokrai: *nyítál, elnagyol*: megver, mondják a cséplés egy fajára is, *megneheztel, dufál*: a szopó borjú anyja tőgyét döfi, *dudul* a szél, *nyöl, kocul, hizelkedik, üzekedik, zsörtölődik, kunyérál, kistszeldik*: készül, *veszelődik, szakul, föcsül, kehül, sarabul, elbágyul*.

b) Gyakorító *-nd, -d* képző és bokrai: *bökköd, csufondároskodik, böstörködik, elmírged* a seb, *pökköd, ármánkodik, csimbószkodik* | gyakorító továbbképzéssel: *-dal*: *huzdogál, tűzdel* | *-doz*: *lúdöz* | *-d*: *ovad*: avad a zsír.

c) Gyakorító *-ng, -g* és képzőbokra: *vörsöng, vonyogó, zsimbélég* | frequentativ továbbképzéssel: *-gat, -get*: *álogat, biszogat, észget, iszogat, ijjeget*: ijeszt, *kágogat, szároгат* | *-gál, -gél*: *üdögél, nizegelődik*.

d) Gyakorító *-z*: *kipez-kapoz, futkoz, fogdoz, kísér, egygez* répát, *fejez*: levágja a rozsfejeket a búzában.

e) *-áz*: *hadonáz, bolondáz, babonáz* | *-oz*: *nyuládoz*.

f) Gyakorító *-r* és képzőbokrai: *kunyérál, csuszkorál, csöpörög, höntörög*.

Denominális igék: *-l* és *-z* képzőkkel: *csunyáll, kísől, koráll, himül-hámul, ebédéz, vacsoráz, fölöstökömoz, vásál*: vásárol, *ööl*: öröl, *cserel, neszéz*: lármáz, *öröz, vérgányáz, szupornicáz*: szaporán beszél, *ciciz, cicéz*.

2. Mozzanatos igeképzők.

b) Mozzanatos *-n, -n* és képzőbokrai: *-ml*: *fimlik* | *-mod, -mad*: *okomodik*: alkonyodik, *mégszólamodott, megvetemődik* | *-mol, -mel, -möl*: *bajmólódik* | *-int*: *boszint, hárint* (villámhárító), *nyomint, lódint, emelint*.

b) Mozzanatos *-t* és képzőbokrai. Az ezen képző segítségével alkotott igék csak névszók, illetőleg mellékevek gyanánt fordulnak elő: *csikóte*: csikottyú, *förgető, ültőhelibe, kecskerágító, favágító*.

c) Mozzanatos *-k* és képzőbokrai: *evickél, szupirkál, zihákul* | *-kodik*: *összefogózkodik, hizelkedik, üzekedik, mozdózkodik, rivózkodik, esenkedik*.

3. Műveltető igeképzés.

-ít: *elveszejt, belódít, lészudít, lábított, rimított, fájditt, elájított* szegint a nab bánat. Gyakorító *-sz* előképzővel: *rimiszto, nyóleszt, kistszt, köveszt*: sunkát főz.

4. Visszaható igeképzés.

-ód, -öd: *főleszüdött*: feleszmélt, *elmosódik*: megmosta az edényeket, *rugódozik, elszegődik, elveszelődik* | -óz, -öz; -ódz, -ödz: *kéretőzzött, ájtozik*: vágódik, *vakurószik, rugdalószik* | -ul, -ül: *ehül, terül, betakarul*: behordja a gabonáját, *elreketül*: rekedt lesz.

3. Névszóképzők.

1. Deverbális névszóképzők.

a) Nomen verbale -j és képzőbokrai: *danaj*: a dal szövege, *zsivaj*: láрма | -i: *rátarti, hányi-veti, vicsori*: sokat nevető, *Csavarai*: a Répce egy kanyarulatának a neve.

-a, -e: *kina*: kinalás, fogadja el kinámat; *csapa*: járt út.

-ák, -ék: *aggattk*: fogas, *akadik*: a mi útban áll, *vagdalík, izik*: a mit a marha a jászolban hagy, fonnyadik.

-at, -et képzővel sokszor él a nyelvjárás akkor is, mikor a köznyelv az -ás, -és képzőt használja: *aszat*: szüros gaz, *hófuát, csipet, sütet* liszt, *ötet*: egy öl eleség a marháknak, *vetet*: rendesen nyolc vagy tíz kenyér, a melyet a kemencébe egyszerre vetnek be, *láttat*: látszat. Analógia útján támadt a *közelet*: itt van a közeletben.

-tag, -teg: *vesztieg*: veszteg.

-ós, -ös: *bőkös, csúszós, szeretős*: a ki szeretőt tart.

2. Denominatív névszóképzők.

a) Kicsinyítő képzők: α) -i: *oktondi, ángyi, tömesi, vaksi*.

β) -d: *könynyid, rövideden* | -d helynévképző: *Alsó-Szilvagy*.

b) Augmentatív képzők. A középfok képzője, a -bb, a mássalhangzón végződő szavak legtöbbjéhez -jabb, -jebb, illetőleg -gyabb, -gyebb alakban járul: *röviggyebb, meleggyebb, tömöttyebb*.

c) Nomen possessoris képző -s: *hetis, hónapis, ülös*: ha a tyúk jól megüli a tojást; *valas-valumennyen, véses-vígig, árus*: mennyi árus ez a pár csizma? *egykorós*: egyidős, *varacskos* béka, *viseltes* ruha, *anyá*s* veréb: repülni tudó, *kehés*.

d) Nomen possessoris képző -u, -ü: *egycerüven, sürüven, jóizüven*.

e) Nomen possessoris képző: -i, -é: *előhasi, alamuci, nyuszi-sunyi, nekeresdi, hávalósi, hetyfalusi* | -é birtokos képző: *kejjé?* az üjjé: az övé.

f) Fosztóképzők: *-talan, -telen, -atlan, -etlen*: *mesztivelláb, tömintelen, üdőtlen*: *idétlen*.

g) *-ság, -ség*: *agság*: aggodalom, *fűzeccség, szüleltség* | *-ás, -és*: *-acilás acilni* igétől: megacélozni.

4. Szóragozás.

1. Szótövek.

A répcavidéki nyelvjárás szótövei a köznyelv szótöveitől nem sokban ütnek el. Szótöbeli eltérések annyiban vannak, hogy néhány tő a teljesebb tőalakot őrizte meg. Vannak a köznyelv töveinél rövidebb, vannak hosszabb tőalakok.

1) Teljesebb tőalakok, a melyek az eredeti tövégi hangot őrizték meg: *hangyál, csíve, fűj, nyűv, pihe, mihe, moha, koha, tövig* levágta a fát, elmentem vele a *tavig*.

2) Rövidebb tőalakok leginkább a ragozáshoz élnek: *künnyi, megtarhattya, fölát*: fölállott. A tövégi hangzó elesett ezekben: *lúher, hí*: *hiu*.

3) Hosszabb tőalakot találunk: *elszállonyi, elbusullotta* magát.

2. Igeragozás.

Kardos Albert a Nyelvőr XIV. kötetében a göcseji nyelvjárás igeragozásáról szólván, egyik jellemző sajáttságául fölhozza a *lenni* igével szerkesztett szenvedő alakot, a mely, úgymond, hovatovább nagyobb tért hódít. A dologhoz nekem is van hozzá szólni valóm. A répcavidéki nyelvjárás sokban rokon a göcsejivel, mintegy folytatása észak felé. Azonfölül hosszabb időt töltöttem a Göcsejségben, így megvan a jogosultságom. Nem mondom, hogy ne lehetne hallani itt-ott egy-egy *allett mondva*-féle alakot, de mindamellett mégsem lehet azon kétségbe esni, hogy hovatovább elterjed. Nálunk is éppen az a használat dívik a határozatlan alanyú mondatok szerkesztésében, mint egyebütt.

A répcemelléki ember használja ugyan a *lenni*-vel alkotott szenvedő formát, ez tény, de legtöbbször éppen úgy használja, mint az alföldi ember. Inkább affektált beszédben mondja.

Ismeretes dolog, hogy a dunántúli, kivált a nyugatdunántúli ember a *kell* igét személyesen használja. Valamint az erdélyi ember *el kell menjek* vagy *el kell hogy menjek*-féle szerkezete oláh hatás eredményeül van konstatalva, szintúgy mondhatjuk mi is az *el köllök menni*-féle szerkesztést német hatás szüleményének. Még jobban megerősíti ezt az állítást a *muszáj* gyakori használata. Sőt

a mi még fölülőbb, sokszor mind a magyar *kell*-t, mind a német *muszáj*-t egybekeveri s mondja a répcavidéki ember: „De má' idős komámuram ezt muszáj köllünk elvigezni, ha törík, ha szakad.”

Folytassuk a *kell* igével. A felszólító módban *köllessik* vagy *köllön*, a föltételes módban *k'ek* (kék : kik) vagy *köllenik* s *k'ene* alak használatos.

Jelen időben a ragozása im ez: *köllök, köllesz, köll* v. *k'ö, köllünk, köllötök, köllenek*.

I kes igék. A jelentő módú egyes számi 1. személy ragja az ikes igéknél hol *-m*, hol *-k*, de inkább *-m*. A második személy ragja az *s, sz, z* tövű igéknél *-l* volna, de mint a hangtanban tárgyaltam, az *-l* állandóan elmarad, s helyette pótló mássalhangzói nyújtás támad: *mit nészö, m'er kátozó?* A többes számi első személy ragja a tárgyas ragozásban nyiltabb, mint a köznyelvben: *lattyók, szívessen, aggyók, vüsszök, üttyök*. A végzett jelenben a magashangú igék ugyanezt a személyt *ë-s, ö-s* raggal képezik: alig *gyözzök* a munkát, *összemet'eték* a r'epát, *elvetétték* a gabonát, *mögfüzzök*.

A *j* hang, ha a ragozás alkalmával előkerül, mindig *gy*-nek vagy *ty*-nek hangzik, és ez az előtte álló mássalhangzót asszimilálja: *tuggya, arattya, de írgya, kírgye*.

A föltételes mód első személyének ragja a tárgyatlan ragozásban *-ák: irnák, hallanák*, de a magashangú igéknél *-ék: kírntk, vünnk*. A többes számi első személy ragja a tárgyas ragozásban megegyez a tárgyatlanéval: *hinnök*-féle alak nem hallatszik.

A főnévi igenév ragja: *-nyi*, de az egytagú *-i-s* szavakban: *-nya: r'nya, s'nya, írnya, h'nya*.

Osszevont alakokkal is találkozunk. Ilyenek: *lád-e, hamássík, hallám*. A tárgyas ragozású ige egyes számi második személyében mondják: *vühedd, keres'hedd*.

3. NÉVRAGOZÁS.

A répcemelléki nyelvjárás és a köznyelv közt ragozásheli különbség nem sok van. Az illeszkedés törvénye csak néhány esetben nem érvényesül. Legföljebb néhány határozói rag van más alakban használva. A rendes ragok ezek: *-bo, -be* (a hol? és hová? kérdésekre felelő határozói ragok közt nincs semmi különbség), *-ho, -hë, -hö; -tu, -tü; bu, -bü; -rú, -rű*.

A többes szám ragja, a *-k*, több oly szóhoz is járul, a melyeknek a köznyelvben nincsen többes számuk vagy más alakban

használatnak, ezek a következők: *másikok, többikek, enyimek, mienkek*. A mélyhangú szókban a *-k* rag előtt álló mélyhangú hangzó zártabbá lesz: *házok, károk, tálok*; de: *madarak*.

A *-t* tárgyrag pleonasztikusan használatos: *asztotat, esztétet, asztat, esztet, ütet*.

A határozók ragjainak a köznyelvtől elütő használata a következőkben összegezhető:

-n rag. Mikor utána magánhangzó következik, kettősen hangzik: *azonn ül, utonn áll*; tojássuk annyi légyen mint *'egenn* a csillag (Palázulás).

-nál, -nél. Az illeszkedés nem egészen ment végbe: *enná, a faluná, kiná? melli kná?*

-hoz, -höz, -höz. Az illeszkedés szintén variál: *kereszt hē, kereszt hō, kereszt hō* egyaránt hallható.

-tól, -től. *Féjtü* van a kereszt. *Lábtu* fekszik.

-ből, -ből. *Abbu* nem parancsúsz.

-nak, -nek. A *-nak* rag *a*-ja, ha *á* önhangzós szó előzi meg, *o*-vá lesz: *anyámnok, bátyámnok*; de: *lovamnak, fónak*: fálnak. Fölveszi e ragot néhány igekötő, rag és határozó szó is: *fönök, lénok, kinok, benok* (Szójáték: *Kinek tojik a tik?* — Nem is ám *benek!*), *arránok, hátránok*.

-ig. Több határozó szóban *ég*, illetőleg *'eg* alakban van meg: *m'eg*: míg, *add'eg, medd'eg*. A *-be* raghoz is járul: *be'g*. *Ezentig* itt lesz karácsony nemsokára.

A *-tt* ragot városneveknél nem használják: *Sárváron, Győrön, Győrbe* van.

-ként. *Szerint* értelemben személyragozva használják: *Tékin-ted, mikintünk*. Mondják *apádkint*: a mint apád mondja.

-lag: *daraboslag, mellesleg, egyesleg*.

Az *-ért* ragot *-er* alakban fűzik a szóhoz: *fűjjer*.

-kor. Régente főnévül használták, de később raggá lett. A Répcemellékén néhány szólásmód ma is mutatja főnév voltát: *Uzsonakor van, aratáskorban született, uzsonakorban fogd be az ökröket*.

A *túl* névutót néhol *felül* névutóval kapcsolják össze: *a Rábu túl a felü*: a Rábán túl.

A *vá*-s végű helyhatározó szókban a *v* kiesett s a szó összevonódott: *há, sohá, máshá*.

A személyragozásban a főbb eltérések az egyes számú harmadik, a többes számi első és harmadik személyben mutatkoznak.

Az egyes számi első és második személynél annyiban van eltérés, hogy a tövégző *á* után *a* helyett inkább *o* hangzik, a mi az ige- és névszóragozásnál is megesik: *házom, házod, házo. Szarvadat* helyett mondják: *szarvádót*: Csiga-biga tud ki szarvádót, ha nem tudod *szarvádót*, kapufáho váglok.

A harmadik személyragnál az eltérések a következők: A *-ja, -je* rag *j* hangja többször asszimilálódik: *bíressé, szakáccso, a falu kováccso*, máskor meg *gy-vé* vagy *ty-vé* leszen az ajak-, fog- és torokhangok után: *aptya, falattya, istenharag-gya*.

Pleonasztikusan járul: *májájo, zuzájo, szarvájo* szókhöz.

A *-ja, -je* rag megvan némely személyragos határozóban: *mell'ejé, alajja, nekijjé, nekijjék, fel'ejjé*.

Hangzóilleszkedés fordul elő az *ő* és *ü* végű tőszók után, a mikor *ë* helyett *ö-t* mondanak: *szüvö, kövö, ökrö, ügyö*.

A többes számi első személy ragja legtöbbször ugyan a rendes *-unk, -ünk*, de némelykor *e* rag *u-ja, ü-je* *a-nak, e-nek* hangzik: *lovánk, szekerenk, velenk, tülenk*.

A többes számi harmadik személynél nagyjában ugyanazok a jelenségek mutatkoznak, mint az egyes száminál. A magashangú szavakhoz a *-jök* és *-ök* ragon kívül *-ék* rag is járul néhány szónál: *kezek, lábok, velék, szekerek, jó helék van*.

A személyi névmások közül a *mink* és *tik* térnek el a köznyelvi használattól. A *tik* tárgyesete: *tíktek és tíkteket*. A birtokos névmásokat ekkép használják: *enyim, tized vagy tied, övie vagy öveje, miénk, téitek, övejék*.

Nyomatékosító elemek vannak a következő szókban: *márig, sokárig, itténnek, ottonnak, innejd, onnadj, neginten, osztánn'ek; ecce: adsza, ecejdë: adsza ide, szintig sat*.

III. Jelentéstan.

SIMONYI Zsigmond szerint (Magyar Nyelv II. k. 133. l.) a szók jelentésének változásai részint alakiak, részint anyagiak. Alakiak, midőn a fogalmak módosítását képzők segítségével jelöljük; anyagiak, ha a fogalom körét megszorítjuk. Az alaki jelentéstan körében, úgymond, első és legfőbb az ige és névszó közti különbség, a mely a szóképzésben is szigorúan meg van tartva. Az alaki jelentésbeli változásoknál sokkal bonyolódottabbak és szövevényesebbek az anyagi jelentésbeli változások, a valóságos szótörténet és szófejtés angolkertje. Itt találjuk a legpezsgőbb életet.

A szók jelentésének változásai a *metafora* és a *metonímia*, *általánosítás* és *megszorítás* útján jöttek létre. Az előbbi kettő inkább a nyelvek őskorában divatozott, míg a két utóbbi, de kivált a megszorítás, a mai élő nyelvben mutatkozik legnagyobb mértékben.

A nyelvjárások jelentésbeli változásai leginkább az anyagi jelentéstan körében mozognak. Az alaki változás már régebben végrehajtódott, napjainkban példára kevésre akadunk. A nyelvjárások jelentésbeli változásainál legfőbb tényezőkép a megszorítás szerepel, az a tünemény t. i., hogy a szó jelentése szűkebb körre szorul, veszt elvontságából, általánosságából s a fogalom köre megszűkül. A megszorítás vonatkozik arra az állandó helyzetre, melyben a beszélők élnek, lakóhelyre, vidékre, társadalmi fokra, foglalkozásra sat.

Az általánosítás az a jelentéstani tünemény, midőn egyes szókban elvész a kifejezett fogalom valamelyik jegye, tehát tartalmasságának megszorításával köre kiterjed. Például *part*-nak rendszeren a folyó vagy tó széleit értjük, de valamely dombos terület lejtőjét is *part*-nak mondják. *Szikra* egy darab tűz, de a disznók megeszik a jó moslékot az utolsó *szikráig*. A kevély, döllyfös embert *hegyes*-nek mondják, mert úgy tartja a fejét, mint ha liniát nyelt volna.

Öreg a korban előhaladott, de nálunk még *nagy* jelentésben is él: *öreg k'cs*, *öreg mise*, *öreg harang*, *öreg bötü*.

Rideg marha, a melyet hizlalóra fognak. *Ne agg rá*: ne törődjél vele. *Diszlik*, *disze van* a gabonának, gyümölcsnek, mikor jó termés ígérkezik. *Lefejezik* a rozs fejeket a buza közt. *Lábos* edény és *lábos* gabna. *Völgy*-nek mondják a kelevény magját. *Elbolondul* az, a ki eltéved. *Lator*: gonosztevő; kedveskedő értelembe mondják: *nagy lator* azaz *huncfut*. *Mégszüvel* a Répce mellett *eltür*, elszenved. *Leromlik*: lesóványodik. *Előhozakodik*: fölhoz. *Ilhetetlen*: rossz. *Főőneszüdni* a zajra: fölébredni. *Elvít*: elhibáz. *Hibáz*: hiányzik.

Az alaki jelentéstan körébe azok a tünemények tartoznak, mikor valamely ígét minden alaki változás nélkül névszó gyanánt használunk. Így mondja a nép: *Éhetnikém* van. *Gondolomformán*. Nincs benne egy csöpp *mersz*. *Eszëm-iszom* ember: a ki csak a hasának él. Há valósi vagy? Nekeresdi! Így felelnek a kíváncsi kérdezőnek, célzással a Répce mellett fekvő *Geresd* községre.

Sajátságos a *jó*, *szörnyű*, *irtóztató*, *ménkü* és egyéb szóknek

használata a tulajdonság nagyobb fokának kifejezésére: Adott egy jó nagy karle kényeret. Szörnyű rossz kedv v^uot. Em mēnkü nab bot v^uot a kezibe. Ugyancsak a fokozásra, erősítésre szolgálnak az efféle kifejezések: *deles dölbe, napos naptján, közepes közepin, íjnek iccakáján.*

KOVÁTS S. JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Packáz, pacika. A magyar *packáz* igének jelentéséből mindenki kiérzi a 'kelletlen bizalmaskodás' mellékízét. Az ilyen példák mint: 'Velem v. rajtam ne packázz!' (NSz.). Hogy minden alábbvaló ember rajtam ne packázná' (NySz.), világosan mutatják, hogy a packázásban megvan a kellő tiszteletnek vagy kiméletnek megtagadása: az alábbvaló ember olyatén módon boszantgatja a másikat, mintha játszó pajtása volna, a mit a NSzótár az ő furfangos eszejárásával úgy fejez ki, hogy: 'ugy bánik vkivel, mint packamester a növendékekkel, azaz apró sérelmekkel, gúnyokkal illeti.'

Hogy van-e köze a packamesternek a *packáz* igéhez, azt mindjárt meglátjuk a következőkből.

A *packá*-nak eredetibb alakja a NySz. bizonyossága szerint: *pack* (ictus ferulae Kr. platzer, schlegel); ennek igei származéka *packol*, de semmiesetre sem *packáz*; vagyis helyesebben mondvá, *packol* és *packáz* két különböző eredetű ige s a *pack* főnév az előbbivel függ össze. Külön-külön eredetre vall az is, hogy a *packol* jelentése a NSz. szerint határos a német eredetű *pácol* igéével.

Nézzünk tehát szélyel a velünk szomszédos többi nyelvterületeken is, hátha megtaláljuk a *packáz* szó eredetét.

Az olaszban *bazzicare* annyi mint: 'valahová bejáratos, valahol gyakran megfordul, valakivel sűrűn érintkezik, pajtáskodik.' *Bazzicar taverne*: 'csapszékbe járni, kocsmázni'; *bazzicare una persona*: 'valakivel pajtáskodik.' *Chibazzicalo zoppo, impara a zoppicare* (Közm.): 'Ki sántával pajtáskodik, maga is megtanul sántítani', vagyis magyar közmondással fordítva: 'Ki korpa közé keveredik, megeszi a disznó'. *Non bazzichi soldato, chi è riscaldato* (Közm.): 'A ki föl van hevülve, ne pajtáskodjék katonával.' *Tommaso*,

kinek nagy szótárából ezeket a példákat idézem, ez utóbbi közmondáshoz még hozzáteszi: „a non provocare, nè esser provocato”, vagyis azért ne pajtáskodjék katonával, „hogy se ő ki ne kössön másokkal, se ő vele ki ne kössenek.” Szabadon tehát így fordíthatnók ezt az olasz közmondást: „A ki föl van hevülve, ne p a c k á z z o n katonával.”

Ime eljutottunk a *bazzicare* szónak „packázni” jelentéséhez. Már most az a kérdés, hogy alakja tekintetében szintén megfelel-e az olasz szónak. A NySz. bizonyossága szerint *packáz*-nak régi alakja *pockáz*, *pockázik*. Először is tehát az olasz *b*-nek kellett *p*-re változnia; ez talán német úton könnyen megtörténhetett, épúgy mint a *pagát*: *bagatt* (Nyr. XIII.547), *patália*: *battaglia* (XIV.65) szókban. Az is megtörténik, hogy az olasz *a* hangzó a magyarban *o*-vá lesz; példa reá *morcona*: ol. *marzona* (Nyr. XX.1). E szerint a *bazzicare* igének a magyarban *pocikál* alakot kellett volna öltenie, mert a lat. és olasz *-are* képzőt a magyar rendszeren *-ál*-ra változtatja (l. Élő meg elavult képzők. Nyr. XI.204. XII.405). S csakugyan a NSz. bizonyossága szerint a *packáz* mellett megvan a *packál* alak is, a NySzótárban pedig *pack* fej alatt a következőket találjuk: „Nem is illet az nagy lödör socenak vasott es szentelen p a c z o k á l á s á t paczkok nélkül szenuedni.” Azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy ez a *pacokálás* is teljesen egy a *packázás*-sal. A *bazzicare* igéből tehát páros *-ál* és *-áz* képzős magyar alakok fejlődtek a *pipál*, *pipáz*, *orgonál*, *orgonáz* mintájára. *Pocikál*-ból a XVIII. század elejéig rendes magyar hangfejlődés és hangilleszkedés útján *pacokál* lett; *pocikáz*-ból ellenben kiesett az *i*, mint a *pálca*: *palica*, *úcca*: *ulica*, *Erzsébet*: *Elisabet*, *mankó*: ol. *manico* (Nyr. XV.550) szókból. Így keletkezett a *pockáz* ige s ebből a mai *packáz*, *packázik* szó.

A billiárdjátékban használatos *pacika* főnév szintén az olasz *bazzicare* igével függ össze, csakhogy a megmaradt *i* tanúsága szerint teljesen különálló s alkalmasint német révén beszármazott kölcsönvétel. *Bazzicare* ugyanis Diez szerint a kfn. *baz* (besser); vagyis inkább *bazze*: „nyereség” szóra viendő vissza. Ettől származott az olasz *bazzu*: „jó szerencse, ütés a kártyajátékban,” ettől meg olasz képzésként *bazzica* (egy kártyajáték neve) s *bazzicare*: „pajtáskodik”. *Bazzica* e szerint tulajdonképen „nyerőcske” s csak másodsorban „pajtás”.

A ki a billiárdjáték titkaiba be van avatva s tudja, hogy a pacikában a játszó kártyát húznak, nem fogja különösnek találni,

hogy egy olasz kártyajáték, mire a németek révén hozzánk jutott, billiárdjátékká lett.

KÖRÖSI SÁNDOR.

Usován. Simonyi Zsigmond úgy véli, hogy az üszely berzsennel festettben a *berzsény* úgy magyarázza az *üszely*-t, hogy emez is vörös festék mint a berzsény. Nézetem szerint azonban itt nem az a *berzsény* van szóban, mely eredetét a *brezilum*-ra viszi vissza. A szirti zuzmókból való *orseille*-t ugyanis, különösen azt, mely Angliában s Franciaországban készül, *persio* néven ismerték és ismerik és az 'üszely-berzsény', de talán még az 'uszolag-bárony' is arra látszanak mutatni, hogy 'orseille-persio' néven került századok előtt a piacra.

Itt tehát a *persio*-ból lett berzsennel állunk szembe. Az *usován* és *uszolag* alakok is aligha fejlődtek az *üszely*-ből; valószínűleg olaszból kerültek nyelvünkbe. Olaszországban, kivált Firenze táján már a XIV. században nagyban gyártották az *orseille*-t s készítése módját nagy titokban tartották. E titkolódzásból folyólag, úgy lehet, hogy az *oricellá*-t (az *orseille* olasz neve) külön névvel is illették, a mire bő anyagot adhattak a használt zuzmók botanikus nevei, minők: *Roccella*, *Lecanora*, *Variolaria*, *Usnea*, *Unceolaria* sat. Szemszűrő e tekintetben különösen az utóbbi kettő. Vajjon az olasz ajakhoz idomult alakjukban nem válhattak-e aztán az *usován* s *uszolag* illetőleg az *uszova* s *uszól* törzsökévé? Erre nézve olasz források adhatnának fölvilágosítást.

FRECSKAY JÁNOS.

Az éneklő hangsúly. A palóc tájnyelvnek köztudomás szerint lényeges sajátága a magánhangzók egy részének diftongizálása, mely diftongusok elnyújtott kiejtése aztán az egész beszédnek bizonyos éneklő szint kölcsönöz. Ez legtöbbször megegyezik ugyan a közönséges hanghordozással, t. i. az erősebben kiemelt szótag itt is az első, de bizony sokszor és sok helyen, értve a különböző vidéket, el is tér attól s így a palóc nyelvjárásnak egy némely vidéken tisztán, minden külső hatástól menten maradt tájnyelvét bátran sorozhatjuk az éneklő hangsúllyal beszélő tájszólások közé.

Legföltűnőbb azonban ez énekelve beszélés mint hallom Gömör vármegye felső vidékén, még pedig Gicén és környékén, hol a nép valósággal énekelve beszél, úgy annyira, hogy beszédjüket épen e fura hanglejtés miatt csak nagy nehezen értheti meg más, még ehhez hozzá nem szokott halandó. Sokan, kik e dolog-

ban némi fölvilágosítást adtak, e sajátságos hanghordozást a közvetlenül érintkező szláv (tót) nyelv hatásának tulajdonítják. (Az egri tájnyelvben észlelhető éneklő hangsúlyról megemlékezik Sántai Bartha Döme József a Nyr. XIX. k. 316. l. A székelyekével és debrecenekével Balassa József és Steuer János foglalkoztak ugyancsak a Nyr. XIX. k. 70. 176. és 317. lapjain).

LADÁNYI BÉLA.

Üldöznelek, büntetnelek. A nyelvfilozofia betegsége ki nem irtható a föld színéről. Csak nem rég döngette hiába vetoját a *tuladunai* alak ellen, most ismét az *üldöznelek*-féleket üldözi (Nyr. XX.377). Minő törvénytelenység, észháborító képtelenség névelő szóközépen: 'tuladunai'! Minő égbekiáltó vakmerőség főnévén igei személyjel: *üldöznelek, büntetnelek*! A föltűnő csupán az, hogy e jégkorszakból való kifakadásokat nyelvészettel foglalkozók, sőt nyelvészek ajkáról kell hallanunk.

A címbeli alakok üldözője siet egy filozofus vitatkozásának, inkább ötletből, mint tudatosan' hangoztatott nézetét magáévá tenni s 'a szakértők és a nagy közönség előtt igazolni', hogy az *üldöznelek*-félék törvénytelen formák nyelvünkben, mert bennük 'főnévhez járul igei személyjel.' S kifejti ezt fölös bőséggel, mindamellett, hogy Gregussnál s más írókban sokszor olvasott hasonló alakot, sőt talán önfeledt pillanataiban maga is vakmerő volt ilyesmit mondani.

Mindenekelőtt legyen nyugodt Greguss magyarságának szelleme. A vád, illetőleg gyanú ellen, hogy ilyen alakot 'talán ő használt legelőször', hitelesen tiltakozik régi nyelvészünk Geleji Katona, következő följegyzésében, melyet a Nyr. XVII. 12. lapján kívül a 'Nemzet' 1887. évi dec. 25-ki számában is közölt Simonyi, úm.: 'Ez-is egy ki-vált-képpen való szép szollás a mi nyelvünkben: *Meg-kell nékem tégedet vernelek, tanitanolak, ruháznolak* etc.' (CorpGram. 321.) Ha az ő szavának hitelt adni hajlandók nem vagyunk, ugyancsak Simonyi közléséből (mindkét idézett helyen) Szász Károly értesítésére hivatkozhatunk, mely szerint az átok alatt levő alakok Erdélyben a nép ajkán ma is használatosak.

Lett volna bár mindez ismeretlen, föl nem jegyzett dolog, a nyelvésznek első teendője a nyelvfejlődés tárgyas szemlélete; második föladata, a mi csak az előbbinek higgadt teljesítése után következhetik, az észlelt

t ü n e m é n y e k m e g f e j t é s e. Ha minden, bármily természetes magyarázattal megfejthető új alak ellen rögtön teljes erőnkéből tiltakozni fogunk, ha minden előttünk keletkező tüneményre a szokatlanság, törvénytelenység bélyegét sietünk rásütni, akkor bilincseket vertünk a nyelv természetes fejlődő szellemére.

A cikkíró ma is ott van, a hol az az évtizedek előtti nyelv-filozofus, a ki a *bennünket*, *benneteket* alakok használóit jótékony célra meg akarta birságozni.

Az *üldöznelek*, *büntetnelek* alakokban — minthogy különben is régi eredetűek s bizonyos mondatbeli alkalmakkor újra-meg újra ajkunkra, tollunkra kerülhetnek, sőt a népnyelvben is ismeretesek — egyszerűen az analógiának érdekes tüneményét kell elfogadnunk. Nyelvérzékünknek épúgy nem lehet a *-ni* végű igealak főnévi voltáról tudomása, mint nem tudja, illetőleg nem tekintheti akadálnak valamely rag használatára azt, hogy a ragozandó szó már maga is ragos alak, a mint az egykor szintén átokkal sujtott önállósított határozóknál ezernyi példában láthatjuk. Hasonló tudatlanságot árul el a nyelvérzék akkor is, mikor *szabadna*, *szabadott volna* alakokat mer megengedni a *szabad* szónak melléknévi volta dacára. A nyelvérzékűtől ilyesmiknek nyilvántartását követelni csak olyan kívánság volna, mint mikor nem rég a természetes fejlődés befolyásolta nyelvérzékűtől azt kívánták, hogy a második személyű igealak kiejtése előtt fontolja meg, vajjon ikes vagy iktelen-e a használandó igének 3. személye. Az *üldöznelek* alak természetes továbbfejlődése a személyragozott infinitívusnak. A mint lépten-nyomon mondjuk: „Szabad *kérnem*, uram? Szabad *kérned*“ sat. épúgy mondhatjuk, a mint akárhányszor velem is megesett: „Szabad *kérnelek*, barátom?“ sat. A nyelvérzék előtt itt a leggyakrabban használt 1. és 2. személyű *kérnem*, *kérned* alakok nem mint személyragos névszók (noha azok eredetileg), hanem mint tárgyas igealakok tűnnek föl s ezeknek természetes analógiájára aztán előlép a szörnyű *kérnelek*! *Kérnem*, *kérned*, *kérnelek* épúgy viszonylanak egymáshoz, mint *kérem*, *kéred*, *kérlek*, vagy még inkább *kérjem*, *kérjed*, *kérjelek*; *kértem*, *kérted*, *kértelek*.

ZOLNAI GYULA.

CSIGABIGÁK.

Biztató jövő: kiparasztosodunk! Igazságtalan, szörnyűségesen igazságtalan ez a világ! Thersites önhibáján kívül s nem a maga jószántából kancsalnak, sántának, puposnak születik. Már ez egymaga elég isten csapása az olyan halandóra, a ki a szép, deli termetre sokat tart; de ez még nem elég, rútul el is püfölik a szegényt s ráadásul aztán még megnevetik, kigúnyolják. Pedig meggondolhatná ez a mostohán ítélő világ, hogy mi volna a jelekéből, ha nem volnának gyöngék, rútak, buták; ugyan mit érne akkor ezeknek ereje, szépsége, okossága. A teremtés, hogy a tökéletes tökéletesnek föltűnjék, tökéletlent alkotott melléje. Így van ez nem csak a köztisztasággal, vízvezetékkel, omnibuszokkal, hanem a nyelvvel is.

Jeles, nagy elmék, a kiknek szava előtt meghajolt az egész nemzet, már e század elejétől fogva újra meg újra hangoztatták, a tudomány fáklyavivői pedig később a külföldön apróra kiderítették, hogy milyen darabos, goromba, tökéletlen ez a mi magyar nyelvünk; s legújabbán a magyar mindentudás egyik elsőrangú táltosa csak a napokban megjelent irodalomtörténetében e nézetet nagy tekintélyének súlyával megerősítette, ténnyé szentesítette.

A mit annyi éles elméből a nyelvre fakadt szó oly hangosan kürtölget, annak bizonyára igaznak kell lennie: a magyar nyelv tökéletlen! Valóban! Ime, ilyeneket találunk benne. A dicsőített P á z m á n y, a magyar nyelv ékes ajkú tolmácsa, így beszél: *„Fülébe kell rágni az embereknek a hasznos tanítást.”* Egy másik, szintén példakép hírében álló írónk, F a l u d i, ilyet mond: *„Rágták ajakokat mérgekben, véres szemeket hánytak egymásra.”* Egy harmadik meg, a püspökiró B a l á s f i, ekképen beszél: *„Luther hun egyyet s hun mást mond és igen arczul csapkodja egyik szavát a másikkal”* sat. sat. Nemde hogy bárdolatlan egy nyelv az, a melyben hemzsegnék az ily szembe ötlő képtelenségek, hogy *a tanítást fülbe rágják, egyik a másikra véres szemet hány, egyik szó a másikat arcul csapkodja!* Hasonló képtelenség, a mi pedig régesrégől fogva egész a legújabb időkig szokás volt a magyar népnél, hogy a mi izetlen, kelletlen, fáj, az jó. Könyvekben s élő beszédben egyaránt hallhatni efféle mondásokat: *„Jól megverték. A hálátlanság jobban éget, mint a tűz. Mikor javában folyt a mészárlás, rájuk borult az est. Java részét kiirtottuk az utálatos férgeknek.”*

De vigasztalódjunk! Az ébredés derengő világa már pitymallik, kezdünk eszünkhöz, kezdünk jobb útra térni. A főváros hölcsői, az atyák: patres conscripti, mennek jó példával elől. Egy, a régiség dohában fölnevekedett fővárosi atya a képviselőtestület augusztus 12-iki ülésében a föntebbiekhez hasonló képtelenséget szalasztott ki ajkán, midőn sajnálatát fejezte ki azon, hogy „ily fontos ügyet, melyben ötven évre köt a főváros szerződést, akkor tárgyalják, mikor a bizottsági tagok *java része* a fővárosból távol van.” Mekkora tapintatlanság, mily durva sértés! Mikor a képviselők *javarésze*: *οἱ ἀριστοί*, *optimates*, a *bojárók*, *jobbagiak* mind jelen vannak, azt mondani, hogy a *java* része távol van! De meg is kapta nyomban érdemlett büntetését. A képviselők *java* nak egy része föl kacagott, más része egy hatalmasan fölhangzó *ohó* val fejezte ki méltatlankodását; az érdemes elnök pedig szigorú hangon rendre utasította, hogy „ne sértegesse a jelenlevőket!”

Helyes! Megérdemlette.

A Budapesti Hirlapból! Tudvalevő, hogy a M. T. Akadémia könyvkiadó vállalata főképen az idegen jeles irodalmi termékek átültetését vette célba; de tudvalevő az is, hogy mily kevés, minő ritka köztünk az arra termett ember, a szakavatott fordító. Egy ilyen régkeresett embert földőztünk föl a napokban a Budapesti Hirlap szerkesztőségében.

A hely, a mellyel a derék fordító a magyar nyelvbeli jártaságának s a stiluskezelés tökéletességének elvitázhatatlan bizonyítékát szolgáltatva, így hangzik: „Az első jelentések célzatosan *lettek felfujva*, a mivel különben egyáltalán nem az *akartatik mondatni*, hogy ezen eljárás időszerű volt” (szept. 3).

Figyelmeztetjük az Akadémia könyvkiadó vállalatát e jeles fordítóra; jó lesz ideje korán lefoglalni a maga számára, míg mások el nem kapják orra elől.

Magyar közmondások. Ízes-zamatos jogásznyelvre átfordítva törekvő újságírók, kezdő bírák és serdülő honatyák használatára.

Ebre nem bizatik háj.

Lassan járassék, tovább éretik.

Egy rókaról nem lehetetik két bőr nyuzatni. (Vö. az *akartatik mondatni*).

Sok lúd által disznó győzetik.

Sok akartatik a szarka által, de nem biratik a farka által.

A ki által sok beszéltetik, az által vagy sok tudatik, vagy sok hazudtatik.

Szava által fogatik a haris.

Dob által nem fogatik veréb.

Nálunk is só által főzetik, bors által borsoltatik.

Nagy akarát létezik benne, mint a rossz lóban.

A hol nem létezik, ott ne kerestessék.

Agg lónak nem létezik böcsülete.

Ruha tisztességet, pénz emberséget képez.

Jó a sör, de mégis bor képezi az anyját.

A szem a lélek tükrét képezi.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI. *

Ismeri-e az élőbeszéd, mely vidékeken s mily jelentésben az itt következő szókat:

Gabanica, kabanica: vestis hirsuta, amphi-malla; zottiger mantel. 'Egy kabanicám vagyon, most annak szokták híni, nyuszt-tal bélelt (Radv: Csal. III.225). Bizony jó bor, megigyuk ezen az csuhát is, reá vessük zálogban az gabanicát is' (Thaly: VÉ. I.388). — Se a NSzótár, se Ballagi szótárai nem ismerik.

Gacsal: vitis brachiata; weinranke.

Gadaj, vagy talán: *gadály*: caverna; höhle? 'A kölyuk-hoz közelite szent Antal, kinek a belső gadaj gazdája ezt felelé' (PeerC. 78).

Gajdul: inebrior; vom wein einen spitz haben PPB. Gajdult fő: subebrius, mens vacillans PPB.

Gajda: fistula utricularis; dudelsack. 'A gajdával, a huszlával ulicában jártunk' (Thaly: Adal. II.376).

* Kettőre kérjük a t. gyűjtőket. Az egyik, hogy az egyes szók megvilágítására szolgáló példáikat hiven, az illető vidék kiejtése szerint másolják le; a másik, hogy minden egyes, magyarázatokkal kísért szót külön, más-más papirosszeletekre írják le. Ezzel szerfölött megkönnyítik az egybeállítás különben nagyon fáradságos munkáját. Szerk.

Gajtén: vitta crinalis; haarbinde? ,Drága függőkkel szépítettek, csöresént és gajtént adtam füleidre' (Pécsi: SzűzK. 106).

Galacsin: genus calceamenti; schühgattung. ,Hiszem istent, hogy az én megutált galacsinom ellen te is bizony majd a porba heversz' (Veresm: Lev. 286).

Galagolya: monachus; mönch? ,Papok, püspökök, galagolyák és a több szerzetes latrok' (Mel: SzJán. 241). ,Nem öltöznek szőrös-gyapjas lasnakba, szűrbe, hogy hazudjanak benne, mint a cseri barátok, galagolyák' (Mel: Sám. 465).

Gamat: incultus, rusticus; grober mensch, sehr bäurisch PPB.

Gardom: sepimentum; einzäunung? ,A kertbe ültetve valának kerek gardom módjára; ha valaki be ment az egyik uton a fák között budosot és nem jöhet vala ki belőle' (Helt: Krón. 169).

Gattos: hamatilis; horgos PPBL. — A NSzótár s Ballagi nem ismerik.

Géjél, vagy talán *géjtt*: illicio; anlocken. ,Kiki az ő tulajdon kívánságától el vonattatik és géjettetik' (Helt: ÚT. Pp8).

Gémb: ira; zorn. ,Vészen a nyelvére kemény beszédek, forralóan cselédi ellen nagy gémbeket' (GyöngyD: MV. 77).

Geréntes: porriginosus; grindig. ,Vala egy nyavalyás, poklos asszonyállat, kinek Katerina szolgálni szokott vala; mikoron meg kezdte volna utálni az ő geréntes voltát, egy napinapon megtisztítá ötöt' (ÉrsC. 277b).

Git: nigella, melanthium; fekete mák (Com: Jan. 26).

Gór: Górt-tyúk: gallina medica, gallus medicus; eine zur arznei dienliche henne PPB.

Góstyán: minera, segmentum auri; goldkorn. ,A patakokból ki vágják a fővényt, szép drága aranyat mosnak ki belőle és gyakorta oly szép szömeket, góstyánokat találnak benne, hogy egyik egy girat is nyom' (Helt: Krón. 7).

Göbe: lacus; wassergrube. ,Úgy estem volt egy nagy, kerek, mély göbébe' (Bethl: Élet. 274).

Göböd: ferio; stossen, schlagen. ,A rácsok karddal és dárdával vágják, ölik ötöt s mindaddig göbödik, a míg egyet sem rüg s nem is vergődik' (Thaly: Adal. II.149).

Göcsöre: caballus; gaul. ,Megrothadott hevedere, megvetkezett farkasbőre, szorult csak egy göcsörére' (Thaly: Adal. I.243).

Gölye: porca; mutterschwein. ,A jó gölye annyit szokott elleni, a mennyi csescsi vagyon' (ACsere: Enc. 274).

Görling: lunaria; der hänfling.

Görzs. „Szerelmes Orsikám, eléggé hányám az görzset, hogy ez innepre hozzád mehessek, de nem leheté” (Nád: Lev. 38).

Gubankodik: lacezzo, vexo; necken, reizen. „Mindenbe belé köt, gubankodik, bojtorkodik” (SzD: MVir. 105).

Guggyaszt: pono; stellen. „Az istennek épített templom mellé kápolnát guggyaszt, állit az ördög” (SzD: MVir. 475).

Gulacs: depilis C. MA. kahl PPB.

Gulya: depyga PPBl. dünnlendig.

Gurbanc. „Pusztulásinknak szerzői fő nép közt hitvány, jövőn-dőben im meg látod gurbanczi maradvány” (Vás: Ep. 12).

Gurdély: latebra MA. schlupfwinkel.

Gurdallos. Nem az emberi leleményeknek gurdallos, tövisses, kórós útján, hanem az isten beszédének egyenes útján járnak (Matkó: BCsák. 100).

Gusa: struma; kropf.

Gübü: fluvii vortex; wasserwirbel, strudel PPB.

Gyaksa: palus acuta, verutum; spitziger stecken auf einem heuschober PPB.

Elgyal: obstupefacio; erstarren machen. „A melegség az el gyalatott tagokat meg inditá” (Forró: Curt 464).

Nekigyaluszik: obrigesco; gefühllos werden. „A mely kényes gyermeket minden nap csak pricskelnek, a teste osztán úgy neki gyaluszik, hogy a vereségnek fájdalmát nem is érzi” (GKat: Válts. II.59).

Elgyalut: obstupefacio; erstarren machen. „A torpedo valamit megillet, azt menten elnehezíti, elgyalutja és reszketegessé teszi. Az embernek kezét menten elgyalutja, úgy hogy ideig csak alig érzi” (Misk: VKert. 554).

Gyámol: fulcio; stützen. „Boldog, a ki ketten vagyon, mert ha esik egyik el, a másik gyámolja s felemeli” (MNyl: Agend. 286).

Gyanába: instar; als, anstatt, für. „Adának én étkem gyanába mérget” (dederunt in escam meam fel (KeszthC. 171).

Gyaponik: inflammor, exardesco; entflammt werden. „Uram, te haragod gyaponik, miképen szén: ira tua sicut ignis exardescet (KeszthC. 239). Ajtatosságra gyaponjál vagy gerjedj” (HorvC. 239).

Fölgyaponik, meggyaponik: exardesco; entflammt werden. „Kel minekünk felgyoponnunk a szent szeretetben (ÉrsC. 140). Szent Ferenc elméje meggyaponék (VirgC. 101). A kegyetlen fejedelem nagyon meggyaponék” (DebrC. 542).

Gyapont, fölgypont: inflammo; entzünden. „Gyaponts engem

te szent szerelmedben (CzechC. 22). Ne gyopontson fel az harag, (ÉrsC. 190).

Gyarapik: augeor; zunehmen. 'Barát ruhát vén reája és gyoropik minden lelki jószágban' (ÉrdyC. 543b).

Gyapor: nutribilis; nahrhaft. 'Lettetek olyanokká, kik tej nélkül szükölködjete és nem gyopor étek nélkül' (Sam: Agend. 47).

Meggyarlít: debilito; schwächen. 'Előttem a veszedelem, azért eszeden légy, hogy meg ne gyarlítson' (Fal: BE. 585).

Gyarlódik: infirmor; entkräftet werden. 'Az emberi akaratot alig érdekli a szerelemnek lángja, már is gyarlódik' (Fal: NU. 266).

Gyentel: insector, propello; jagen? 'A tigris keményen gyentelték' (Gvad: Orsz. 183).

Gyermekte: puer; als kind, im kindesalter. 'Gyermektem vöttem sok nyomorúságot, sokszor elvetni kívántam az hámot' (RMK. II.265).

Meggyógy: sanor; genesen. 'Valaki sebes arra tekintend, él és meggyógy' (JordC. 163).

Gyökent, gyökkent: nuto; nicken. 'Az aluszékony szunnyadoz, az az fejével gyökent (Com: Jan. 66). Dávid a muzsika szerszámokat nem pengette a formára, mely szerént cifrábban tudna hajladozni, gyökenteni' (Nán: SzűT. 347).

Gyűjtözik: congregor; sich versammeln. 'Sokaságú seregek gyejtezenek hü hozjá (JordC. 463). Bémene Babiloniában, fű néppel gyűjtözik tanácsban (RMK. IV.170). Mely had Kassánál gyűtezik' (MonIrok III.108).

Gyülemény: collectio; ansammlung. 'A kösziklárul érkezett gyülemény vizecskéek jobbára zörgéssel szakadnak' (Fal: NE. 15).

Gyüleményes: coacervatus; angesammelt. 'Várát gyüleményes gazdag értékével vendégének adá' (GyöngyD: MV. 14).

Gyül, gyöl: odi; hassen. 'A te parancsolatidat a tiszta arany nál inkább szeretem, a hamis ösvént gyölöm erőssen' (MA: Bibl. V.57).

Gyülhözés, gyülhödtség, gyülhözség: rabies; wut, ingrimm. 'Egy szernyő farkas testének nagyságával és gyülhözésnek éhségével keménséges (EhrC. 146). Nem menekedhetik vala a farkasnak fene gyülhöttségétől (EhrC. 146). Valamit gonoszol töttél, te éhségednek gyülhözéséért tötted' (EhrC. 149).

Gyülös: odiosus, exosus MA. verhasst, feindselig PPB. 'Jól meglássad ember, hogy talpig bűnben vagy, istennél gyülös vagy' (RMK II.179).

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Macska morog a tűzhelyen (mert üres).
 Suhintott leves: olyan, melyikhez rántást se csinálnak.
 Nem lehet azt megőrizni, mind megeszi a falu kutyája: ellopják, elpusztítják.
 Nyakára melegegett: körmire égett.
 Nem fogy el, akár hat százával is egyik.
 Rossz név az, hogy 'légy', inkább volna: 'ne légy'.
 Amelyik tyúk sokat kárál, megvesz a falu kutyája.
 Sülve jó a paraszt, akkor is a fene egye meg.
 Füstöl az ég alja: felhős.
 Nem lesz ebből templom: nem kell nagyon vigyázni rá.
 Hányom a vizes inget a nyakába: leszidom.
 (Szalonta.) KORNIS BENŐ.

Székely adomák.

Kitűnően vizsgázott a székely gyerek. Emelt fővel viszi fiát haza az öreg góbé — vakációzni. Odahaza a ház népe örömmel, kedveskedésekkel, terített asztallal fogadja őket. A nap hőse természetesen a gyerek; övé a tál mellett is az elsőség s ennél fogva a legizletesebb falat. Nagy buzgósággal gyakorolja is ebbeli jogát, mert tudja, hogy másnap vége a dicsőségnek. Sanda szemmel nézi az öreg, hogy fia a káposztás tálban nem akarja meglátni a káposztát s minden igyekezetét csak a hús bekebelezésére fordítja. Egy másuttán és hihetetlen gyorsasággal kerülnek ki a tálból s tűnnek el fia 'habarójában' a legszemkápráztatóbb szeletek. Még csak három szerény darabka maradt a tálban és minden jel arra mutat, hogy az a tigris kölyök ezeknek sem irgalmaz; még tele a szája s íme már is egy újabb darabka párolog a tányérján. De már erre elfutja az epeméreg:

— Te rusnya piribék! Hogy dúvadjon ki a két látószemed, egyed azt a káposztát es, met az es eppeng ojan jó, mint a húús! — szól a kapacitálás hangján az öreg.

— Nehogy osztáng! Ha ojan jó vóna, eddig a kutyák a kertből mind k'ették vóna — felel kérlelhetetlen logikával a fia.

SZILÁGYI SÁNDOR.

Álomfejtések.

Arckép alá valakinek a nevét leírni nyomtatott betűkkel: annak a valakinek sötét multja kiderül.

Ágyba fekünni s nem tudni felkelni: valakivel lehetetlen találkozás.

Ágyuzás: háborus hír.
 Akasztást látni: halál.
 Álarc (így hallottam!): kétszíniség, alattomos emberek.
 Állat ha beszél, embert jelent beszélni és szomorú jövődöt.
 Áldott állapotba látni többeket: áldás.
 Alma: egészség, gazdagság.
 Bagoj: ellenség.
 Beretváltkozni: valami szerencsétlenségbe esni.
 Betegyet egészségesnek látni: a betegség rosszabbra fordulása.
 Bogár: szegénység.
 Bolondot látni: szerencse.
 Bot, páca: veszekedés, verekedés.
 Butorok (így mondták!), szobák, szőnyegek: változás.
 Cigány: szerencse.
 Cipő: lejánnak kérő; ha csinos a cipő, csinos a kérő, ha
 idétlen a cipő, idétlen a kérő is.
 Csákliazni (korcsolyázni): egészség.
 Cseresznye: szomszúság.
 Csillagos ég: boldog napok.
 Dió, mogyoró: bosszuság, ha megtörik: titok kiderülése.
 Építeni: fáradságos munka.
 Fadarabokat látni: kemény szív.
 Felleg: nehéz napok.
 Félni: nyukhatatlanság.
 Füsülődni: szerencséjétől elmaradni. Füsülődni tükör előtt:
 valami ünnepségre meghinnak vendégnek.
 Fokhagyma: hosszúság.
 Főzni: betegség.
 Futkozni: baj. Futni valami célra s elérni: öröm.
 Fügét enni: keserűség.
 Gyászfátyolt látni valakin: annak nagy bánata.
 Háza ha gyással van körülvéve, valamejlik szomszédod
 halálát jelenti.
 Gyertyát gyújtani: szerelemre gerjedés.
 Gyertyát elótani: halál.
 Gyöngy: könnyhullatás.

(Deés.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Találós mesék.

1.

Van-e hazugság nekű? (Kérdezik a gyereket, mikor füllent, s ő rendesen azt feleli rá): nincsen.

Mié kumja be a kakas a szömit, mikó kukuríkul? — Mer aszt má könyvnekű is tuggya.

Ha hat nyóستény disznód van, hányat hanna mög belüllik kannak? — Mind.

Hun kő a disznót hajtani? — A faránál.

(Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

2.

Szeme van, de nem lát; szálkája van, de kopoltyuja nincs; lefekszik, de nem alszik; a sírba mégis leteszik. Mi az? — Árpa.

(Zala m.)

HAICH OTTIL.

Kiolvasó versek.

Süss föl | nap |
 Szent György | nap |
 Amoda van | egy kis ház |
 Abba lakik | egy barát |
 Piritja a | szalonnát |
 Kérek tőle | de nem ad |
 Még azt mondja | pofon vág |
 Pofon ám a | kurvannyát.
 (Pest m. Áporka.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

Tájszók.

Somogy megyeiek.

begyüremlik: begyürődik.
 böbörcesek v. bibircsök: pattanás.
 bózsabogár, suszterbogár: vörös szárnyú kerti poloska.
 cüjek v. cövek: cölöp.
 dévatossan: divatosan.
 elharácsol: elpazal.
 embőrnnyi-embőr: akkora mint egy meglett ember.
 finak: faedény, mivel a molnár kiveszi a vámot.
 finakol: vámol.
 földesasszony: földbirtokosné.
 kacchos: füles v. kézi kosár.
 kagyilló: kicsiny csiga.
 kenyérzsurma: kenyérmorzsa.

kumik: alszik. A bujkálós játékban, míg a gyermekek elbujnak, egy befogja a szemét: kumik, míg a többiek elbújnak.
 lagároz: rigoliroz.
 lagározás: rigolirozás.
 mulika v. pilike v. csipet v. zsurma: igen kicsiny.
 pücsök: tücsök.
 sala: szőlőpusztító féreg, nagyfejú csajkó.
 sárgyik: sárga színű gyík.
 sumákol: félig-meddig alszik.
 szájgyüre: szájszéle.
 szivárgyán: szivárvány.
 vajallás mácsik: vajaljával készített metélt, főtt tészta.

• VOLÁK LAJOS.

Nagybányaiak.

- benfentes: valamely házhoz nagyon bejáratos, annak szokásait, tetteit ismeri.
- bíngyó: a fáknak azon része, melyből a levél, később a bimbó kifejlik.
- burgya: felbukás, feldőlés. „Ügyelj! mert mindjárt burgya lesz!”
- bónyál: gondosan betakar, különösen az anya kis gyermekét, hogy a hideg ellen védhesse.
- bugyura: ügyetlen, esztelen, gyarló.
- bébillér: valamely ismerős házhoz gyakran, minden ok nélkül beállit, bemegy, onnan a mit látott, hallott, adja tovább.
- bekente a szemét: nem épen részeg, de többet ivott a kelleténél.
- csicsog: az esőverte földre mondják, mikor a lépés alatt ilyenforma hangot ad.
- csüherde: nép gyülekezésére mondják, mikor az mindenféle szedett-vedett emberekből szedelőzködött össze.
- csipri-csupri, csitri-csutri: igen apró s csekély értékű tárgy; olykor emberre is mondják.
- cihelődik, cipehedik: nagy lassan, restes készülődéssel felszedi magát, távozásra készül.
- csipeszkedik: valakit ruhájánál fogva megkap, beleragaszkodik, mint különösen gyermekek szoktak az anyjuk ruhájába.
- cele-cula: mindenféle ócska ruhanemű.
- cécó: házi multság tréfás neve.
- durusol: csendes, lassu hangon dalolgat.
- dajnál: hangosan dalol.
- elszelel: hirtelen elmegy, mint egy észrevétlenül eltávozik.
- elsórál: szégyenkezve, lassan odább áll.
- ficimántos: cifrán öltözködő, piperés.
- ficere: gunyos, tréfás megszólítás. „Fordulj ficere! meghült a cibere.”
- félrefingó: kéteserkölcsű nőkre mondják.
- garatyol: mindent összevissza beszél.
- gárgyal: hány-vet, szór.
- hajkurász: ide-oda kerget, különösen házi állatokat.

KATONA LAJÓS.

Bereg megyeiak.

- bödös: bűdös.
- bör: bőr.
- cserekokó: gubacs.
- cserpák: kis edény.
- csajtós: csatakos.
- csirittyás: bokros hely.
- csuhaj: a kukorica virága, selyme.
- csömöszölő, dömöckölő, dűrűckölő: az a rúd, mellyel a kádban a szőlőt törik össze.
- ellazsnakol, megsuprikál, virgácsol: megver.
- elindol: elindul.
- föl: fül.
- fuvászni: tojást szedni, mardarászni.

furmint: egy szőlőfaj. A többiek: muskotály, gohér, göröny, petrezselyem, rizling, szerémi zöld, izabella, rózsás, meggy szín, bodon, fosó, polyhos (egres), madárkás, sárgapiros, romonya, kecskecseső, jánycseső.

facérjány: peckesen járó leány.

fricska jány: kis kényes leány.

gimpli: veresbegy.

gagó: gólya.

hurkós: vászontarisznya.

incikel: bosszant.

köllő: küllő.

kolimpál: kalimpál.

kópics: bunkó, sulyok.

kalyiba: vesszőből készült házikó.

kátyázni: lapdázni.

kupcihér, köpködő: bitang, gazember.

lo: ló.

létorja: lajtorja, létra.

laksz: lakol.

liha: könnyű, lebegő pl. a zab.

lingár: betyár, kapcabetyár, bitang, csavargó.

lipityan: vaslapát.

murkó: ságarépa.

mögösleg, megéntelen: ismét.

menyek: megyek.

nyol: nyul.

pocsékol: veszteget, pazarol.

pöfékel: fújja a füstöt, dohányzik.

pacsuha: könnyelmű, kis ember.

pókosló: olyan ló, melynek a nyakán daganat van.

putina: liszttartó edény.

puckos vereb, pucori: kopasz, fiók veréb.

perlti: galand.

rakonca: a szán egyik része.

repöllő, repüllős: repülő.

szopornyikás: beteges; pl. szopornyikás disznó.

seggvakarc: csipkebogyó, vadrózsa termése.

szóllajtó: fül töve.

seggelni: hátrálni.

tasli: pof.

tojkozó: kis tojás.

toméntani: fordítani.

toszénsd: taszintsad.

Ühel: Ujhely.

vider: veder.

(Dercen.)

JUHÁSZ LÁSZLÓ.

Tiszavidékiek.

ótvar, pozdora ótvar: pozdora füstöléssel gyógyul.

örök, őrsz, ör, örünk, örtök, örnek: örlök sat.

pad: padlás.

pádimentom: palló, padló.

palló: deszkából készült gyalogjáró.

pallóverés: vízáradás-hozta nád, gyékény, vessző és egyéb törmelékből össze-verődött kissebb-nagyobb ter-

(Tisza-Dob.)

jedelemben a víz színét takaró uszadék.

pergelt-leves: rántott leves.

pile: bőr a forralt tejen; pilledzik a tej vagy fagyáskor a víz felszíne.

polozsna tojás: a fészekben visszahagyott tojás.

poklája: a tehénnek benmaradt méhlepénye.

pucu: a kis gyermekek penise.

JAKSICS LAJOS.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XX. kötet.

1891. OKTÓBER 15.

X. füzet.

HANGSULY ÉS SZÓREND.

Térjünk most vissza oda, a hol megszakítottuk fejtegetésünk fonalát, a **,vág** fát' formához. Az ennek megfelelő tagadó ellenmondás, a **,nem** vág fát' csak annyiban különbözik a **,nem** vág fát' negatív mondástól, hogy abban kissé erősebben, ebben kissé gyengébben hangoztatjuk a **,nem'** szócskát. Ez oly csekély, oly határozatlan különbség, hogy némely olvasó talán csak koholmány-nak fogja tartani. De ha még oly csekély, sőt ha koholmány volna is e különbség, még akkor is fennmarad a negatív mondás és a tagadó ellenmondás különbsége s észrevehető, ha nem a hangsúlyból, legalább az értelemből. Vizsgáljuk tehát, van-e különbség s miben áll e különbség a negatív mondás és a tagadó ellenmondás között. Vizsgálatunkat azzal kezdjük, hogy meghallgatjuk előbb a megfelelő német kifejezéseket:

1. *Fát* vág: er hackt *holz*. 2. *Nem* vág fát: er hackt kein *holz*.
3. **Vág** fát: er **hackt** *holz*. 4. **Nem** vág fát: er hackt **kein** *holz*.
(1 = pozitív, 2 = negatív mondás; 3 = állító, 4 = tagadó ellenmondás.)

Látnivaló, hogy a német minden kétséget kirekesztő hangoztatással is megkülönbözteti a negatív mondást a tagadó ellenmondástól, mert abban a **,holz'**, ebben a **,kein'** szóra esik a hangsúly. Csak azt vethetné valaki ellenünk, hogy az **,er hackt kein *holz'*** mondatra csak ráfogtuk, hogy negatív mondás volna, mert tulajdonképen ellenmondás s a magyarban ez felel meg neki: **,Nem** fát vág'; következésképpen tehát így kellett volna írunk: **,Er hackt kein *holz'***. Igaz, hogy ellenmondás is lehet, a mint a 2. forma tárgyalásánál már kimutattuk, de lehet mondás is, épen úgy mint a magyar **,nem** vág fát'.

Hogy a negatív mondás a németben csakugyan úgy hangzik, a mint fönt jelöltük, arról meggyőződhetünk, ha előbb oly mondatokat hallgatunk meg, melyeknek predikátuma a lehető legegyszerűbb, azaz csak egy szóból áll. De állítsuk föl előbb a sémát:

1. *Lát* : er *sieht*. 2. *Nem lát* : er *sieht nicht*.
 3. *Lát* : er *sieht*. 4. *Nem lát* : er *sieht nicht*.

Arra az ellenvetésre, hogy az ,er *sieht nicht*‘ megint csak ellenmondás, nem mondás, ismét csak azt feleljük, hogy igaz, lehet ellenmondás is, de az alább következő példákban mondás. Tessék csak meghallgatni.

Mein vater *sieht nicht*, er hat den staar — atyám *nem lát*. Er sieht ja auf ein auge. Er sieht **nicht** — **nem lát**. Dieses kind ist krank, es *spielt nicht* — *nem játszik*. Mir scheint, es spielt doch. Es spielt **nicht** — **nem játszik**. Ich *singe nicht* — *nem énekelek*. Siegen sie heute abend? Ich singe **nicht** — **nem énekelek**. So oft sie hinaufgingen zum hause Jehova's, so kränkte sie dieselbe und sie *weinte* und *ass nicht* (1 Sámuel 1, 7.) — ő pedig *sír* vala és *nem* eszik vala (Káldi). Ass die kranke, als du sie sahest? Sie *ass nicht* — **nem** eszik vala. Und er ging durch das gebirge Ephraim und ging durch das land Schalischea und *fund* sie nicht (1 Sámuel 9, 4.) — *nem* találá őket. Er fand sie ja schon in der ebene. Er fand sie **nicht** — *nem* találá őket.

Ámbár e példák meghallgatása után senki sem kételkedhetik a felől, hogy az ,er *sieht nicht*‘, ,er *hacht nicht*‘ forma csakugyan negatív mondás; mégis, mivel megengedtük, hogy — valamivel erősebben hangoztatva — ellenmondás is lehet, a különbség szembeállítására efféle példákkal is szolgálunk. A. Peter *hört nicht*. B. Er **sieht nicht** — *nem lát*, vagy *nem nem* hall, hanem **nem lát**. A. Die gäste *tranken nicht*. B. Sie **assen nicht** — *nem evének*, vagy *nem nem* ivának, hanem **nem evének**.

Kétségtelen tehát, hogy a mi ,*nem lát*‘ mondatunknak a németben két külön hangzású mondat felel meg s kétségtelen az is, hogy ezek egyike, az ,er *sieht nicht*‘ (mely *nem* azonos az ,er **sieht nicht**‘ mondattal) negatív mondás, másika, az ,er sieht **nicht**‘ tagadó ellenmondás. E különbséget a magyarban, ha füllel *nem* is, az értelemből szinte észrevehetjük. Mert miben áll ez a különbség? A negatív mondás az ellenkezőjét jelenti annak az állapotnak vagy cselekvésnek, melyet a pozitív mondás fejez ki, avagy az ellenkező mondások úgy ellenkeznek egymással, mint pl. a boldog és boldogtalan, az élő és élettelen, a való és valótlan, vagy mint az algebrában a $+$ *a* és $-$ *a*. ,Atyám *nem lát*‘ tehát azt jelenti, hogy oly állapotban van, mely a látó állapotnak ellenkezője, azaz hogy vak. A tagadó ellenmondás szinte ellenkezője a pozitív mondásnak, de *nem* jelent egyszersmind ellenkező álla-

potot vagy cselekvést, azaz egyszerűen csak megszünteti, tagadja a mondást.

A logikusok Aristoteles óta úgy magyarázzák e különbséget: A pozitív és negatív mondás nem lehet egyszersmind igaz, de lehet egyszersmind hamis; a pozitív mondás és az azt tagadó ellenmondás nem lehet sem egyszersmind igaz, sem egyszersmind hamis. Ez a két mondat: „Atyám *lát*” és „atyám *nem lát*” (= vak), nem lehet egyszersmind igaz, mert ha van atyám, akkor vagy az igaz, hogy *lát* vagy az, hogy *nem lát* (= vak); de lehet egyszersmind hamis, mert ha nincs atyám, akkor sem az nem igaz, hogy *lát*, sem az, hogy *nem lát* (= vak). Ellenben e két mondat közül: „Atyám *lát*” (illetőleg *lát*) és „atyám *nem lát*” egyik mindig igaz, mert ha nem volna is atyám, akkor is igaz maradna, hogy *nem lát*.

Tavalyi értekezésünkben (l. Nyr. XIX.156) azt a törvényt állítottuk föl, hogy az ellenmondások ugyanazon kategórián belül, az ellenkező mondások a kategórián kívül, azaz két külön kategóriában ellenkeznek egymással. Most pedig olyasmit állítunk, hogy az ellenkező mondások maradnának ugyanazon kategórián belül, mert a látás és nem látás (= vakság) még mindig bizonyos, habár ellenkező állapotot jelentenek s az ellenmondások tartoznának két külön kategóriába. Ez ellenmondásnak látszik, de csak látszik. Az, hogy a tagadó ellenmondás nem jelent ellenkező állapotot, még korántsem azt teszi, a minek Aristoteles vette, hogy egyáltalában semmi állapotot nem jelent. Továbbá abból, hogy a látásnak történetesen van oly ellenkezője, a mit pozitíve is kifejezhetünk, (a vakság), még nem következik, hogy minden negatív mondás pozitíve is kifejezhető állapotot vagy cselekvést jelentene. Avagy megmondhatja-e nekem valaki mily állapotban van, vagy mit cselekszik Péter, midőn azt mondom fölöle, hogy *nem* szánt, *nem* arat, *nem* úszik sat? S végtére az se bizonyos teljesen, hogy a mit tagadó ellenmondásnak neveztünk, nem (negative) állító ellenmondás-e? De ennek feszegetésébe itt nem bocsátkozunk, mert alább ad oculos fogjuk demonstrálni, hogy kategorice csakugyan a pozitív és negatív mondások ellenkeznek egymással.

Akadhatna valaki, a ki elismerve, hogy a német „*er hackt nicht*” forma negatív mondás, kétségbe vonná azt az „*er hackt kein holz*” mondatra nézve, mert, úgymond, abban a predikátum, ebben az objektum van hangsúlyozva. Ezt az ellenvetést csak oly ember tehetné, a ki félreértve az analízáló gramatika műszavait, azt hiszi,

hogy pl. ebben a mondatban: „A birsalma fanyar gyümölcs”, nem „a birsalma” a szubjektum, hanem az „alma”, a „birs” csak jelzője a szubjektumnak; vagy pl. ebben a mondatban: „Ez almafa”, nem az „almafa” s a beleértett időre és személyre való vonatkozás a predikátum, hanem a „fa”, az alma csak jelzője vagy határozója a predikátumnak. Az „er hackt *holz*” és „er hackt kein *holz*” mondatokban épen úgy a predikátum van hangsúlyozva, mint ezekben: „Er *hackt*” és „er *hackt nicht*”, vagy akár ezekben: „Er ist *reich*” és „er ist nicht *reich*”, mert a nyelvtani ige csak akkor predikátum, ha magában áll, de ha határozója van, melyhez szintetikus kötélek fűzi, csak ezzel együtt predikátum. Az „er ist *reich*” és „er ist nicht *reich*” mondatokban is nem a pozitív vagy negatív ige a predikátum, de a határozó „*reich*” sem az, hanem a kettő együtt véve. Az ige és határozója, ha két szóval írjuk is őket, az értelem előtt csak egy fogalom, épen úgy mint a „birsalma” vagy „almafa” s valamint ezekben, úgy abban is a határozót hangsúlyozzuk.

Ezzel eldöntöttük, hogy csakugyan vannak pozitív és negatív mondások, hogy a német „er hackt kein *holz*” forma csakugyan negatív mondás s hogy a magyar „nem vág fát” forma, ha még oly egyképen hangoztatnók is, kettős értelmű. Vizsgáljuk immár, mely törvény szerint alkotja a magyar és német az ő mondásait.

Ha a predikátum csak egy szóból áll (ez a németben csak személyes ige, a magyarban akármely szó lehet, csak beleértjük azt, hogy időben képzelve vonatkoztatjuk valamire), akkor a német mind a pozitív, mind a negatív mondásokban magát a predikátumot hangsúlyozza, a negatív mennyiséget jelölő „nicht” szót hangsúlytalanul az ige után vetve a negatív mondásban. Er *hackt* — er *hackt nicht*. A magyar nem beszélhet így: „Atyám lát nem”, hisz még a német édes testvérei, a latin és görög se beszéltek így: „*videt non*”, „ὁρᾷ οὐκ”. De ezek megtehették s alkalmasint meg is tették legalább azt, hogy a negatív mondásokat így hangoztatták: „non *videt*”, „ὁρᾷ οὐκ”, azaz ha nem is ugyanazon rendben, mégis ugyanazt a szót hangoztatták, melyet a német. A görög mondás kétségkívül így hangzott, mert a οὐ, οὐκ, οὐχ szócskák (a mondó „nem”) hangsúlytalanok s az ellenmondó „nemre” külön szava volt a görögnek, a „μή”. De a magyar még azt se tehette meg, a mit a latin, hogy így különböztette volna meg a negatív mondást a tagadó ellenmondástól: „Non *videt*, nem lát” és „non *videt*, **nem** lát”, mert a „nem lát” még szorosabb szintézis, mint pl. a „meglát”

vagy „általlát”, azaz annyira egy fogalom, hogy ellenmondás által se bontható föl. Az „általlát” szintezését fölbonthatom így: „*Szítán* látok által”, de a „nem lát” szintezise fölbontatlan marad az effélékben is: „**Özet** nem látok”, **téged** nem láttalak” sat. Minthogy pedig a teljesen egynek érzett fogalomnak a beszédben csak első szótagját hangsúlyozhatjuk (t. i. ha hangsúlyoznunk kell, mert hangsúlytalan is lehet); azért a „nem lát” mondást nem hangoztathatjuk így: „Nem lát”, hanem csak így: „*Nem* lát”. Ebből az következik, hogy az „er sieht nicht” (non videt) és „er sieht **nicht**” (non videt) nyelvünkben csak a gyengébb vagy erősebb hangsúly által különböznek: „*Nem* lát” és „**nem** lát.”

Ha a predikátum két szóból, azaz nyelvtani igéből és vele szintetice egybekapcsolt határozóból áll, akkor a német mind a pozitív mind a negatív mondasokban a határozót hangsúlyozza s a hangsúlyos határozót igen következetesen (a 388. l. ismertetett törvény értelmében) a pozitív vagy negatív ige mögé veti. Er hackt *holz* — er hackt kein *holz*, er sitzt im *garten* — er sitzt nicht im *garten*, er ist *reich* — er ist nicht *reich*, das ist ein *thier* — das ist kein *thier*, ich bin *gekommen* — ich bin nicht *gekommen*, er war *müde* — er war nicht *müde*, ich werde *schlafen* — ich werde nicht *schlafen*, ich habe *eile* — ich habe keine *eile*, ich habe *getrunken* — ich habe nicht *getrunken*, ich will *beten* — ich will nicht *beten*, ich kann *lesen* — ich kann nicht *lesen*, ich muss *arbeiten* — ich muss nicht *arbeiten*, er steht *auf* — er steht nicht *auf*, das liegt *dort* — das liegt nicht *dort* sat. Igaz, hogy a német negatív mondasokban nem mindig a nyelvtani ige negatív, a mondat negatív mondas lehet, ha csupán a határozó negatív; de ezzel nem szükség az összehasonlításnál törődnünk, mert a magyarban mindig csak akkor negatív a mondat, ha az ige negatív. Mi negatív igékkel élünk az efféle mondatokban is: „Ich sehe *niemanden*, ich war *nirgends* — *senkit* nem látok, *sehol* nem voltam”. S az efféle mondatokban: „Er ist kein *soldat* — *nem* katona”, szinte a mondatba értett „van” ige, nem a határozó negatív. Vö. ezzel: „*Nem* (vagyok) katona, *nem* (vagy) katona, *nem* (—) katona”.

A magyar a fönt (l. 388. l.) ismertetett törvény értelmében elébe teszi az igének a hangsúlyos határozót s a pozitív mondasokban csakugyan követi is e törvényt. Pl. „*Fát* vág, *zabot* eszik, *vizet* iszik, *ember* vagyok, *katona* voltam, *porrá* leszünk, *férjhez* ment, *levelet* ír, *távol* van, *kalapom* van, *dolgom* volt, *baja* lesz” sat.

A negatív mondásokban szinte követhetné e törvényt, mert a hangsúlyos határozót elébe téve a negatív igének, nem vétene ama törvény ellen, hogy a szintetikus fogalom első szótagjának hangsúlyosnak kell lenni s eleget tehetne mind két törvénynek, ha így beszélne: „*Fát* nem vág, *zabot* nem eszik, *vizet* nem iszik, *ember* nem vagyok, *katona* nem voltam, *porrá* nem leszünk, *férjhez* nem ment, *levelet* nem ír, *távol* nincs, *kalapom* nincs, *dolgom* nem volt, *baja* nem lesz’ sat. De vajjon nem beszélünk-e így is? Dehogy nem! Sőt igen gyakran csakis így, ha a határozó és ige kötelekét elég erősnek érezzük, vagy ha a negatív szintezissel is megelégszünk. Avagy ki ne ismerné az efféle mondatokat: „*Tönkre* megy, ha *gondját* nem viseled. *Elbágyadsz*, ha *bort* nem iszol. Nincs oly rakott szekér, melyre *több* nem fér. Ha a *ha* nem volna. A hol a dolog világossága *másra* nem kényszerít, jóra magyarázzuk cselekedeteket (Pázm: Préd. 865. l.). Halálos kissebségnek tartják, ha *sáveget* nem vetnek előttök (Uo. 775). A must el-szaggattya a hordót, ha *lélek*-lyuka nincsen (Uo. 790). Ha az *isteni* szeretet zsinóra mellet nem járunk (Uo. 756). Átkozott ember, a ki kenyeret eszik estvéig, míg *boszszút* nem állók ellenségimen (1 Sámuel, 14, 24. Káldi szerint). Saul gondollya vala, hogy talám az történt volna rajta, hogy *tiszta* nem volna (1 Sám. 20, 26). Dávid el-szökött, és *hírré* nem tették nekem (1 Sám. 22, 17). Nem őtt vala kenyeret, sem *vizet* nem ivott vala, három nap és három éjjel (1 Sám. 30. 12). Minden fa, a mely *gyümölcsöt* nem terem, ki-vágattatik és a tűzbe vettetik (Kopchányi: Elmélekdedések 253). Nem is tartják bűnhületnek, ha a vendégeket *tántorgásra* nem hozzák (Ua. 251). Álom csupán... de mit használ? a míg tart, *eszembe* nem jut, hogy csak álmodom (Petőfi: Ujabb költ. 4. kiad. II.20). Meg is látná magát benne, ha az *éj* nem közelgene (Ua. 13). Az orosz ujságok annak kimutatásán fáradoznak, hogy ha a hármass szövetség *dugába* nem dőlt volna, a német császár *bizonyosan* nem él ilyen sötét célzásokkal (BHirl. 1891. aug. 28). Olyan dús aratás, mint az idén, már *nagyon* régóta nem volt (Ua. aug. 25). *Ablak* nem maradt gyertya vagy lámpafény nélkül (Ua. aug. 26). Különösen a *budai* részek nem emelkedhetnek, míg *hidak* nem lesznek (PNapló aug. 22). Apám, *bor* nincs az asztalon (épen most mondja Ilka lányom).’

Avagy ki nem ismerné az efféle kifejezéseket: „*Bornemisza*, *tisztesség* nem tudó, *dolog* nem bíró, *tűz* nem álló, *isten* nem félő, *templomba* nem járó, *személy* nem válogató, *kézzel* nem fogható, *szava* nem hihető, *férjhez* nem mehető, *férjnek* nem adható (illo-

cabilis PP.), *tisztességet* nem halászó (inambitiosus PP.), *fül* nem hallotta, *szem* nem látta, *étel* nem kívánás' sat, melyek ép úgy származtak a *bort* nem iszik, *tisztességet* nem tud sat. negatív mondásokból, mint a *borivó*, *tisztességtudó* a *bort* iszik, *tisztességet* tud pozitív mondásokból. Végre ki ne ismerné a *meg* nem érdemelte, *el* nem vette, *félre* nem értette, *vissza* nem hozta, *ki* nem húzta, *föl* nem veheti' sat. kifejezéseket, melyek mint negatív mondások mindig így hangzanak, mert a **nem** érdemelte meg, **nem** vette el, **nem** értette félre, **nem** hozta vissza, **nem** húzta ki, **nem** veheti föl' sat. mindig ellenmondások. S legislegutoljára ki ne ismerné az imént említett negatív mondásokból származó efféle kifejezéseket: *Meg* nem érdemelt jutalom, *félre* nem érthető nyilatkozat, *ki* nem húzható fog. Szemérem miatt *ki* nem mondható részek kínozásit szenvedik a betegek (Pázm: Préd. 810). Azt hirdetik *föl* nem kent papjaid (Pet: Ujabb Költ. II.7). A törvényhozás belátva tévedését a *le* nem foglalható minimumot 600, majd 800 forintra emelte fel, illetőleg a hivatalnoki fizetésnek teljes kétharmadrészét *le* nem foglalhatóan jelentette ki (PNapló aug. 22). Ez a magyar hivatalnoki kar eladósodásának egyik *el* nem tagadható magyarázata (Ua.). *El* nem odázható, sürgős rendszabály (Ua.). A mérsékelt ellenzék azt hirdeti, hogy az 1867-iki mű tökéletes ugyan, de nincs még teljesen végrehajtva, még vannak *be* nem töltött hézagai' (Egyetértés aug. 23).

Ismeri e mondatokat s kifejezéseket s így hangoztatja s mindig így is hangoztatta minden magyar ember, még Brassai is, a ki, mert sehogys illenek rendszerébe, azt fogja rájuk, hogy 'mondják biz azt, elég rosszul', de helyesen így kellene hangzaniok: Meg **nem** érdemelte, **el** **nem** vette, félre **nem** értette, vissza **nem** hozta, **ki** **nem** húzta, föl **nem** teheti sat. S vajjon miért kellene így hangzaniok? 'Mert 1) a tiltásban, tagadásban a főhatározók a *nem* és *ne* és így ezeket kell jelzőkké tenni s accentuálni; a jelző előtti szavak pedig okvetetlenül az inchoativumhoz tartoznak'. Más szóval a mindig jelző *nem*-nek mindig hangsúlyosnak kell lennie. (Joannovics ezt így mondaná: A *nem* és *ne* természet szerint hangsúlyos fogalmak). 2) 'Fel ne, le ne, ki nem, bé nem, magukra értelmetlen combinációk' (l. A magyar mondatról III.360). Ebben igaza van Brassainak. Ezek ép oly értelmetlen kombinációk, mint pl. a 'székes egyház, fényes ünnep' fogalmakból elvont 'székes egy, fényes ün' kombinációk. Valamint a 'székes' nem az 'egy', hanem az 'egyház' jelzője, úgy a 'föl, le, ki, be' sat. se a 'nem' vagy

,ne', hanem a velük szintetice egybeforrott fogalmak jelzői. Félreértés kikerülése végett megjegyezzük, hogy a ,meg **nem** érdemelte, el **nem** vette, félre **nem** értette' alakok szinte helyesek, bár csak ritkán van rájuk szükség; de nem az 1. forma szerint való mondások, hanem a 3. forma szerint való mondások. (*Fát vág* — *fát nem vág*. Pl. *Félre fordult* ugyan, de *föl nem fordult*).

Miután kifejtettük, hogy a ,*fát nem vág*' forma szinte negatív mondás, sőt a mint a fejtegetés folyamában még világosabban is látni fogjuk, csakis ez a forma a κατ' ἐξοχήν szintetikus mondás, tegyük azt most a Nyelvőr XIX. kötetének 11. lapján közölt táblázatban az öt méltán megillető helyre s jól szemügyre véve a táblázatot, mondjuk meg, hogy mit látunk. De talán jó neven fogja venni az olvasó, ha e táblázatot, melyet egész eddigi fejtegetésünk legfontosabb eredményének tartunk, itt újra lenyomatjuk, kihagyva belőle azokat a formákat, melyeknek helyességéhez kétség férhet. (L. a 441. lapon).

E táblázatból legelsőbb azt látjuk, hogy a pozitív és negatív mondatok a mondástól a legutolsó ellenmondásig ugyanazon törvény szerint alkotvák, formájukra nézve tehát csak annyiban különböznek egymástól, hogy a pozitív mondatokban pozitív, a negatív mondatokban negatív az ige. Pozitív mondatból negatívot és megfordítva, a lehető legegyszerűbb módon csinálhatunk, a szerint, a mint vagy elébe tesszük az igének, vagy kihagyjuk előle a ,nem' szócskát. Csak arra kell vigyáznunk, hogy az ne a tagadó ,nem' legyen. A táblázatot ennél fogva egyszerűen így is szerkeszthetjük:

Mondás.

(A csikó) *zabot* — eszik (a csikó).

Ellenmondások

Állítók	Tagadók
I. (A csikó) <i>zabot</i> — eszik (a csikó)	(A csikó) nem <i>zabot</i> — eszik (a csikó)
II. (A csikó <i>zabot</i>) ! <i>eszik</i> (a csikó) (<i>zabot</i>)	(A csikó <i>zabot</i>) nem — <i>eszik</i> (a csikó) (<i>zabot</i>)
III. (<i>Zabot</i>) a csikó — <i>eszik</i> (<i>zabot</i>)	(<i>Zabot</i>) nem a <i>csikó</i> — <i>eszik</i> (<i>zabot</i>).

Ha e mondatok olvasásakor az ,eszik' ige előtt álló — jelt mellőzzük, pozitív, ha a ,nem' szócskával pótoljuk, negatív mondatokat kapunk. A szórend különben nem változik. A hangsúly

M O N D Á S

+ (pozitív)		— (negatív)
A csikó <i>zabot</i> eszik		A csikó <i>zabot</i> nem eszik

E L L E N M O N D Á S O K

	+ \acute{a} (lító)	+ t (agadó)	— \acute{a}	— t
I.	A csikó zabot eszik	A csikó nem zabot eszik	A csikó zabot nem eszik	A csikó nem zabot nem eszik
II.	A csikó eszik zabot	A csikó nem eszik zabot	A csikó nem eszik zabot	A csikó nem nem eszik zabot
III.	A csikó eszik zabot	Nem a csikó eszik zabot	A csikó nem eszik zabot	Nem a csikó nem eszik zabot.

pedig csak annyiban, hogy a II. negatív állítást, följebb említett okból, nem hangoztathatjuk így: „Nem **eszik**”, hanem így kell hangoztatnunk: „**Nem** eszik”. Ezt a — jel fölé tett vonással jelöltük.

A rekesztő jelek közé foglalt szók azt jelentik, hogy azokat két helyen lehet mondani, magától értetődően, hogy ugyanazon mondatban csak egyszer, azaz vagy egy vagy más helyen. Pl. a II. sor ellenmondásait így kell olvasni:

1. A csikó **eszik** zabot.
2. Zabot **eszik** a csikó.
3. **Eszik** a csikó zabot.
4. A csikó **nem** eszik zabot
5. Zabot **nem** eszik a csikó
6. **Nem** eszik a csikó zabot
7. A csikó **nem** eszik zabot
8. Zabot **nem** eszik a csikó
9. **Nem** eszik a csikó zabot
10. A csikó **nem** nem eszik zabot.
11. Zabot **nem** nem eszik a csikó.
12. **Nem** nem eszik a csikó zabot.

} negatív állítások.

} pozitív tagadások.

Továbbá azt látjuk a táblázatból, hogy a negatív mondás se nem tagadás, se nem állítás, hisz még a pozitív mondás sem állítás. De tekinthetjük mindkettőt állításnak (egyiket se tagadásnak) s valóban annak is tekintjük, ha egyet nem értve a mondásnak akár egészével, akár csak valamely részével, ellenmondunk neki.

Ha a mondásnak csak valamely részével, pl. objektumával nem értünk egyet, akkor úgy fogjuk tekinteni a mondást, mintha így hangzott volna: „A csikó **zabot** eszik”, illetőleg: „A csikó **zabot** nem eszik” s így mondunk ellene: „A csikó **nem** zabot (hanem.... pl. szénát) eszik”, illetőleg: „A csikó **nem** zabot (hanem..... pl. húst) nem eszik”. Ha szubjektumával nem értünk egyet, akkor úgy fogjuk tekinteni, mintha így hangzott volna: „A **csikó** eszik zabot”, illetőleg: „A **csikó** nem eszik zabot” s így mondunk ellene: „**Nem** a csikó (hanem.... pl. a ló) eszik zabot”, illetőleg: „**Nem** a csikó (hanem..... pl. a ló) nem eszik zabot.” Ha nyelvtani igéjével nem értünk egyet, akkor úgy fogjuk tekinteni, mintha így hangzott volna: „A csikó **eszik** zabot”, illetőleg: „A csikó **nem** eszik zabot” s így mondunk ellene: „A csikó **nem** eszik (hanem.... pl. fal) zabot”, illetőleg: „A csikó **nem** eszik (hanem... pl. nem iszik) zabot.” Ezek mind tagadó ellenmondások. A megfelelő állító ellen-

mondások ezek: Ennek a mondásnak: ‚A csikó *szénát* eszik‘, illetőleg ‚A csikó *szénát* nem eszik (= a csikó *nem* eszik *szénát*) így mondunk ellen: ‚A csikó (nem *szénát*, hanem) **zabot** eszik‘, illetőleg: ‚A csikó (nem *szénát*, hanem) **zabot** nem eszik‘. Ennek a mondásnak: ‚A borju *zabot* eszik‘, illetőleg: ‚A borju *zabot* nem eszik‘ (= *nem* eszik *zabot*) így: ‚A **csikó** (nem a borju) eszik *zabot*‘, illetőleg: ‚A **csikó** (nem a borju) nem eszik *zabot*‘. Ennek a mondásnak: ‚A csikó *zabot* iszik‘, illetőleg: ‚A csikó *zabot* nem iszik‘ (= *nem* iszik *zabot*) így: ‚A csikó **eszik** (nem: iszik) *zabot*‘, illetőleg: ‚A csikó **nem** eszik (nem: nem iszik) *zabot*‘.

De a rész szerint való ellenmondások ezekkel még nincsenek kimerítve. Egyet nem érthetünk pl. az egész predikátummal, kivéve a benne rejlő időre és személyre való vonatkozást. Ez egyet nem értésünknek kinyilatkoztatása még mindig csak rész szerint való ellemondás. Pl. ‚A csikó **nem** *zabot* eszik‘ (hanem *vizet* iszik), illetőleg: ‚A csikó **nem** *zabot* nem eszik‘ (hanem *vizet* nem iszik). Ámbár ez ellenmondások ép úgy hangzanak, mintha csak a határozónak mondtunk volna ellen, az ellenvetésből mégis megértjük, hogy a határozónak az igével együtt mondtunk ellen. De az ellemondás még így is csak rész szerint való. Sőt rész szerint való marad még így is: ‚A csikó **nem** eszik *zabot*‘ (hanem *vizet* iszik). Ezzel az ellenmondással igen gyakran élünk ugyanazon értelemben, sőt talán még gyakrabban is, mint az előbbivel. Az előbbivel ugyanis csak akkor szoktunk élni, ha különösen ki akarjuk tüntetni, hogy hol bontottuk föl a szintezist, t. i. hogy nem a határozó és ige közt. Ez ugyan hiábavaló erőlködésnek látszik, mert a mondat, mint följebb láttuk, épen úgy hangzik, mintha a határozó és ige közt bontottuk volna föl a szintezist; de az utána következő ellenvetés mégis ezzel az értelemmel ruházza föl az ellenmondást. Rész szerint való ellenmondás még az is, ha az egész predikátummal egyet értünk ugyan, csak az idő részével nem. Pl. ha így mondunk ellen: ‚A csikó **nem** eszik (hanem ... pl. evett) *zabot*‘, illetőleg: ‚A csikó **nem** nem eszik (hanem ... nem evett) *zabot*‘. Mivel az időre való vonatkozás a nyelvtani igében rejlik, azért az efféle ellenmondásokban az igének kell következni a tagadó ‚nem‘ után, azaz a mondat úgy hangzik, mintha magának az igének mondtunk volna ellen.

Mindeddig csak rész szerint való ellenmondásokról beszéltünk. De hogy mondunk ellen a mondásnak, ha egészével nem értünk egyet? A táblázatban hiába keresünk oly ellenmondást, mely csu-

pán csak arról való volna, hogy a mondás egészének mond hassunk vele ellen. Ennyiben tehát igaza volt Antisthenesnek, midőn azt a furcsaságot bocsátotta szárnyra, hogy οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν (non posse contradicere); de a mennyiben nem vette tekintetbe, hogy a beszédben alig van szó vagy forma, a mely csak egy funkció teljesítésére szolgálna, azaz két vagy több értelmű ne volna, mégse volt igaza. A mondás egészének oly formával mondunk ellen, mely egyszersmind rész szerint való ellenmondásra is szolgál. Ez az az ellenmondás, melyben legtágabb az ellenkezés. A pozitív mondás egészének tehát ez mond ellen: „A csikó **nem** eszik zabot“, a negatív mondás egészének pedig ez: „A csikó **eszik** zabot“. Csak az a kérdés, hogy hol vannak az ellenmondások a táblázatban?

A negatív mondás ellenmondását könnyen föltalálhatjuk. Ez nem lehet egyéb mint $+ \acute{a}$. De a pozitív mondás ellenmondására nézve könnyen zavarba jöhetünk, mert $+ t''$ és $- \acute{a}$ teljesen egyenlően hangzanak. Azonban ha jól szemügyre vesszük a táblázatot, nem sokáig maradhatunk kétségben a felől, hogy az nem lehet $+ t''$, hanem csak $- \acute{a}$. Mert $- m : + \acute{a} = + m : - \acute{a}$. A mi pedig a $+ t''$ -t illeti, így áll az arány: $+ t'' : + m = - t'' : - m$. Mi következik ebből?

Az, hogy igazuk van azoknak, a kik e két mondatot: „A csikó *szik* zabot eszik — A csikó **nem** eszik zabot“ mondás — ellenmondásnak nevezik, mert akár $+ t''$ -t, akár $- \acute{a}$ -t értsünk a másik mondaton, az mindig ellenmondás. De nincs igazuk, ha mondaton állítást, ellenmondáson tagadást értenek, mint Aristoteles (a kinél $\varphi\acute{\alpha}\sigma\iota\varsigma - \alpha\nu\tau\iota\varphi\alpha\sigma\iota\varsigma = \kappa\alpha\tau\acute{\alpha}\varphi\alpha\sigma\iota\varsigma - \acute{\alpha}\pi\acute{o}\varphi\alpha\sigma\iota\varsigma$) és Aristoteles óta a logikusok legnagyobb része; mert $+ t''$ tagadás ugyan, de csak rész szerint való ellenmondás, $- \acute{a}$ pedig nem tagadás, hanem állítás.

Ha állításnak tekintjük a mondatot (tagadásnak, mint fönt említettük, soha se tekinthetjük), akkor egészének úgy mondunk tehát ellene, hogy az ellenkező kategóriából a legtágabb ellenmondó állítást állítjuk vele szembe. Hogy ez nem lehet tagadás, azt matematice is ki lehet mutatni. Legyen $+ m$ (mondás) $= + b + c + d$ (a szintezis alkotórészei) $= + \acute{a}$ (azaz a mondás állításnak tekintve), mi e $+ \acute{a}$ -nak a teljes ellenkezője? Ez nem lehet

$$\text{se } \frac{\acute{a}}{(b + d) - c}, \text{ se } \frac{\acute{a}}{(c + d) - b}, \text{ se } \frac{\acute{a}}{(b + c) - d}, \text{ se } \frac{\acute{a}}{b - (c + d)},$$

se $\frac{a}{b+c+d} = \frac{a}{a'}$, se $+t$, se $-t$, hanem csak $-a$, azaz a

pozitív állításnak a negatív állítás és megfordítva, a negatív állításnak a pozitív állítás a teljes ellenkezője.

KICSKA EMIL.

NÉVSZÓI ÉS MONDATBELI KAPCSOLATOK.

III.

Láttuk a névszói kapcsolatokat. De vajon mik lesznek a mondatbeli kapcsolatok? És hogy magyarázza meg e kétféle kapcsolat a genitivus és dativus kérdését?

Említettük, hogy a megismerő lélek először is szemléli, fölfogja a létező dolgokat. És pedig szemléli úgy a maga egészében, mint részeiben; szemléli tulajdonságait, más dolgokhoz való vonatkozását sat. Szóval szemléli a létező dolog egész mivoltát, állapotát. Ha egy fát szemlélünk, előttünk áll annak minden része, más dolgokhoz viszonyított nagysága, helyzete, egyes tulajdonságai sat. De mindez egyetlen egy képben jelenik meg előttünk, úgy hogy akár egy vászonra le is festhetnők.

Van azonban a megismerő léleknek egy másik irányú működése is, mellyel már nem pusztán a létező dolgokat magukat fogja föl, hanem ezeknek valamiféle állapotát konstatálja, a mely állapotnak az illető dologhoz való tartozása már nem kétségtelen, hanem ellenkezőleg kérdéses. A léleknek ez a működése az ítélés; a létező dolognak valamely állapotban levése egy tény; ennek a ténynek a konstatálása egy logikai ítélet, melynek nyelvi kifejezője a kijelentő mondat, pl. A fa lombos.

Fogalommal is fölfogjuk a dolgok egész mivoltát és állapotát, sőt az egyedi fogalomban a dolog egyes állapotait ki is emeljük, mint a létező dologra jellemzőt. De mindebben úgy tűnik föl az állapot, mint minden kétségen kívül a dologhoz tartozó; ebben senki nem kételkedik; állítani az összetartozást azért nem is kell, csak említeni, megnevezni ilyen formán: „A lombos fa”. Ellenben az ítélet ép annak a kérdéses dolognak az eldöntése, hozzátartozik-e az illető állapot (pl. a lombosság) a létező dologhoz (pl. a fához). Ha igen, azt mondattal kell állítani: „A fa lombos”. A gondolkodás folyamatját tekintve, ezt már nem lehetne egy

képen megfesteni, hanem előbb kellene festeni egy fát lomb nélkül, aztán egy másik képen lombot fa nélkül, a mennyiben ez lehetséges volna, aztán a két képet összekapcsolni, mintegy egymásra illeszteni. Így lehetne jelképezni az ítézés folyamatját.

Mikor két névszót oly kapcsolatba hozunk, hogy azok együtt ítéletet fejezzenek ki, vagyis hogy mondatot képezzenek, az ily kapcsolatot nyelvtani szempontból mondatbeli kapcsolatnak nevezhetjük.

A névszói kapcsolatban két név mint jelző és jelzett szerepel; a mondatbeli kapcsolatban többnyire mint alany és állítmány, vagy állítmánykiegészítő.

Akár névszói kapcsolatban van két név, akár mondatbeli kapcsolatban, mindkét esetben összetartoznak. A nevek összetartozása mind a névszói, mind a mondatbeli kapcsolatban lehetőleg egyformán van nyelviileg kifejezve. A különbség rendesen csak a szórendben és hangsúlyozásban van; aztán meg természetesen abban, hogy a mondatbeli kapcsolatban levő nevek közül az, a melyik az állítmányi részbe került, a *van* vagy más igével igésítettik. Például:

Névszói kapcsolat.	Mondatbeli kapcsolat.
1. Pater bonus.	Pater est bonus. Pater bonus appellatur.
Mater bona.	Mater est bona. Matrem bonam appellant.
Filius patris.	Filius est patris.
2. Le bon père.	Le père est bon.
La bonne mère.	La mère est bonne.
3. A jó apa.	Az apa () jó.
A szomszéd(nak) háza.	A szomszédnak van háza.

Ime látjuk, hogy a nyelvek szeretik a mondatbeli kapcsolatokat ép oly alaki exponensekkel fejezni ki, mint a névszói kapcsolatokat; mert az összetartozást egyik esetben ép úgy jelezni kell, mint a másokban. Különösen érdekes e tekintetben a magyar főnévi jelző és jelzett. A névszói kapcsolatban (A szomszéd(nak) háza) az általános névszó az ő birtokosának megnevezésével van egyedítve; a mondatbeli kapcsolatban aztán (A szomszédnak van háza) a két név külön válik, de nem mint alany és állítmánykiegészítő, hanem megtartják előbbi alakjukat, mint főnévi jelző és jelzett. A különbség csak annyi, hogy míg a névszói kapcsolat

latban a *-nek* rag el is maradhat, addig a mondatbeli kapcsolatban ki kell tenni. A nyelv ezzel még határozottabban ki akarja fejezni a két név összetartozását, a mire nagyobb szükség is van, mint a névszói kapcsolatban, mert távolabb estek egymástól.

Eljutottunk tehát végre tárgyunkhoz. Mert épen arról vitáztak Joannovicsék, hogy a fönt említett kifejezések egyikében (A szomszédnak háza) a *-nek*-ragos szó genitívus, másikában pedig (A szomszédnak van háza) datívus; vagy az ő szavaikkal élve, 'szomszédnak' az első esetben birtokos, a második esetben nem az. Az olvasóra bizzuk, válasszon a két magyarázat közt: Joannovics szörszálhasogató és mégis homályos magyarázatát tartja-e helyesnek a genitívus és datívus különbségéről; vagy pedig a mienket, a mely szerint a *-nek*-ragos szó egyik esetben ép úgy birtokos, mint a másik esetben, csak hogy egyszer névszói kapcsolatban van birtokával, másszor meg mondatbeli kapcsolatban.

A névszói kapcsolatból egyszerűen úgy lesz mondatbeli kapcsolat, ha a jelző szót a névszó mellől áttesszük a mondat állítmányi részébe. Az ige ilyenkor a magyarban: 1) *van, lesz*, tagadólag: *nincs*, néha semmi, pl. A szomszédnak *van* egy szép háza, nem sokára atyámnak is *lesz*. Sok beszédnek kevés haszna *van*, vagy: Sok beszédnek kevés a haszna. Közös lónak túros a háta. Az üres fecsegésnek semmi értelme *nincs*, vagy: Üres fecsegésnek semmi értelme. — 2) Vannak némely állandó kifejezések, melyek szintén névszói kapcsolatokból lett mondatbeli kapcsolatok, de más igéjük van, mint a közönséges mondatbeli kapcsolatoknak. Ilyenek például: Vége *szakadt* hosszú szenvedésének. Végét *vetik* a zenének. Elejét *veszi* a bajnak. Kedvében *jár* szüleinek. Ne *lásd* hasznát fáradozásodnak sat. — E stereotip kifejezésekben többnyire képes értelmű megnevezésekkel van dolgunk, melyekben az ígének olyanforma a jelentése, mint a *van, lesz* ígének, pl. vége *szakadt* = vége *van*, ne *lásd* hasznát = ne *legyen* haszna, végét *vetik* = vége *lesz* sat. — Ide sorolhatók az oly állandó kifejezések is, melyeknek állítmányi részében legtöbbször 'van' ugyan az ige, de a birtokszó *-ra* raggal van ellátva, s az egész kifejezés oly értékkel bír, mint egy olyan ige v. melléknév, mely valakinek javára v. kárára történő cselekvést v. tulajdonságot fejez ki, s a mely mellett datívus *commodi* v. *incommodi* szokott állni. Ilyenek pl. Beteg embernek *hasznára van* (= használ) a jó levegő. Ilyenek továbbá: *terhére van* = terhes neki, *néhezére van* = nehéz neki, *javára van* =

jó neki, *könnyebbségére van* = könnyebb neki, *egészségére van* v. *válík* = egészséges rá nézve sat. E stereotip kifejezések azok, melyekben a nyelvet mintegy tetten érjük, hogy játsza át a genitívust a datívus körébe. Ezek afféle átmenetek, melyekben sokszor igen nehéz a mondatbeli kapcsolatban levő genitívust megkülönböztetni az igazi datívustól. Nem is így kell a kérdést föltenni: genitívus-e vagy datívus? hanem: névszói kapcsolat-e vagy mondatbeli? S ez esetben nem lehet kétséges a felelet, hogy e kifejezésekben a birtokos és birtok nevének nem névszói, hanem mondatbeli kapcsolatával van dolgunk.

Két, értelmileg vagy tényleg összetartozó dolog neve között azonban nem kell okvetetlen gramatikailag is valami — akár névszói, akár mondatbeli — kapcsolatnak lenni. Lehetséges egy harmadik eset is, mikor t. i. a két tényleges birtokviszonyban levő dolog neve közt semmiféle grammatikai kapcsolat nincs, hanem a két név egymástól teljesen függetlenül szerepel a mondatban. Például: Az *elnök* beadta *lemondását*. Az ügyetlen *lovagot* leveti a *lova*. *Barátodról* sok rosszat beszélnek *ismerősei*. Add vissza a *fiúnak* a *pénzét*. E mondatokban értelmileg kétségtelenül összetartoznak mint birtokos és birtok: az elnök-() lemondása, a lovag-() lova, barátod-() ismerősei, a fiú-() pénze. Az összetartozást világosan megjelöli az *-a*, *-e* birtokos személyrag. De grammatikailag e nevek teljesen függetlenek egymástól. A birtokos neve az első esetben alany, azután tárgy, eredethatározó, részeshatározó. A birtok neve: tárgy, alany, ismét alany, s megint tárgy.

Kétségtelen tehát, hogy ebben a mondatban: „Add vissza a fiúnak a pénzét”, a *-nek*-ragos szó datívus és „pénzét” mégis birtoka neki. Lehet hát a datívusnak is birtoka. De „a fiúnak” és „a pénzét” csak értelmileg vannak egymással birtokviszonyban. Grammatikailag nem úgy szerepelnek mint birtokos és birtok; nincs közöttük névszói, sem mondatbeli kapcsolat; pedig látszólag ilyenforma kapcsolatot mutatnak, legalább a grammatikai exponensük (*-nek -je*) ezt mutatja.

Egyáltalában a tényleges vagy értelmi viszonyok nem mindig felelnek meg e viszonyok grammatikai kifejezéseinek. Azért például, hogy tényleg az almafa a „kertben” van, tehát „kert” helyet fejez ki, még nem következtetés, hogy a kert az almáival szemben a mondatban is csak helyhatározó lehet. Mondhatom azt is, hogy: Az almafa a *kertet* diszíti. Vagy pedig azért mert „vasárnap” jelen-

tése idő, még nem következés, hogy a 'vasárnap' szó a mondatban is csak időhatározó lehet. Épen úgy: azért hogy valaki a valóságban bizonyos dolognak a birtokosa, korántsem kell azon valaki nevének a mondatban az illető dolog-név birtokos jelzőjének lennie. A birtokszó mellett a birtokos személyrag jelzi ugyan, hogy az illető szó birtok; a mondat értelméből azt is kivesszük, melyik más szónak a birtoka; de a birtokos függetleníti magát a birtokszótól, nem lesz neki a jelzője, hanem akármely más mondatrészként szerepelhet.

Azoknak az eseteknek egy része, melyekben a *-nek*-ragos szónak genitívusi vagy datívusi voltáról vitáztak, ez értelmileg összetartozó, de gramatikailag különvált névszók kategóriájába tartozik.

Mindent összevéve ezekután, háromféle grammatikai viszonyban lehet egymással két név, melyek értelmileg mint birtokos és birtok összetartoznak: 1) névszói kapcsolatban, mint jelző és jelzett; 2) mondatbeli kapcsolatban; 3) független viszonyban, azaz semmiféle grammatikai kapcsolatban. Abban valamennyien megegyeznek a kifejezések, hogy értelmi összetartozásuk egyformán van jelezve: *-(nek) -je* által. Különösen a birtokos személyrag soha el nem marad, mert ez fejezi ki, hogy az illető név, többnyire mint birtok, hozzátartozik egy másik névhez. Ez a másik név is könnyen fölismerhető, ha *-nek* ragja van. Néha azonban nincs semmi ragja s ez esetben a szórend, hangsúly, vagy legrosszabb esetben (a független viszonynál) az értelem igazít útba. A grammatikai összetartozást közöttük ezek fejezik ki.

Ime, ez az a szempont, melyet mi a 'genitívus és datívus' grammatikai szempontja helyett alkottunk, és a melyből tekintve a kérdést, világosan látjuk a *-nek*-ragos szó mondatbeli szerepét. Nem azt kell keresnünk: genitívus-e vagy datívus, mert ez sok esetben el sem dönthető, s különben is értéktelen megkülönböztetés; hanem hogy milyen kapcsolatban van a *-nek*-ragos szó a személyragos szóval. A gyakorlati használatban is e fölfogás a legjobb útbaigazító, a mint látni fogjuk.

BALOGH PÉTER.

KOMBINÁLÓ SZÓALKOTÁS.

„Néha a szónak hangzására egyetlen egy más szó is bír anynyi befolyást gyakorolni, hogy megváltozzék a kiejtése, s ilyenkor talán inkább azt kellene mondanunk, hogy a beszélő a két szót összezavarja s mintegy összeolvasztja.” Ez a kombináló szóalkotás, a mint Simonyi Zsigmond nevezi, vagy Szinnyei József szerint szóvegyítés.

Van-e tehát szóvegyítés, azaz vannak-e vegyülékszók? Ez a legelső kérdés, a melyre nézve az olvasó az eddigi fejtegetések után tájékozást vár tőlünk. Lássuk.

Mikor a tatárpusztítás híre befutotta s megrémítette ezt a mi egész földrészülnket, IX. Lajos francia király, a mint a történetírás följegyezte, így kiáltott föl: „S' ils arrivent, ces Tartares, ou nous les ferons rentrer dans le Tartare d'où ils sont sortis, ou bien ils nous enverront nous-mêmes jouir, dans le ciel, du bonheur promis aux élus: Ha ezek a tatárok (tulajdonkép: pokolbeliek = tartares) ide jönnek hozzánk, vagy mi kergetjük őket vissza oda, a honnan jöttek, a pokolba (tartare = pokol), vagy ők küldenek bennünket a mennybe, hogy a választottak boldogságában részesüljünk”. Pázmány egy helyütt a két új hitfelekezetbelieket kalvangelikusoknak nevezi. Balázsi Zvonaricsnak ezt veti szemére: „Egynehány vétek vagyon bátya ebben a ti bárdumentumotokban”. Pósházi ellenfelét, Sámhárt, váltogatva hol bonasus (vad ökör), hol meg ökörita címmel szólítgatja. Matkó Sámhárt cáfolgatva ezeket mondja: „Több emberséget tudnak a bányászok a jesusuntáknál”. Pázmánynál a Kalauz egyik helyén olvassuk: „Megijede Luther, hogy az apácákól anyácákat nem csinálhat”.

Semmi furfang nem kell hozzá annak kitalálására, hogy a most idéztem szók mindegyike két külön szóból van összetákolva: *kalv*(inista+ev)*angelikus*, *bárd*(+arg)*umentum*, *ökör*(+jeszu)*ita*, *any*(a+ap)*áca*; a *jesusunta*, vagy a mint Pécsváradi mondja: *jézusunta*, hasonlóképen a *jézsuita* elcsavarása.

Ha több példánk nem volna is, már ezekből is elég világos és meg nem cáfolható dolog, hogy, a mint nevezik, a *contaminatio*, kombináló szóalkotás vagy szóvegyülés nem mese, hanem tiszta valóság, a melyet ép érzékkel tagadni nem lehet. Ha azonban az idéztük példákra s a minden tekintetben kifogástalan adatokra, a melyeknek száma kétségtelenül elég szapora,

építjük következtetésünket, tételünket ily szavakba kell foglalnunk: a szövegyítés legeslegnagyobb részt bizonyos célzattal, tudatosan készül s rendesen a gúny vagy elméskedés, tréfálkozás a szülő anyja. Mikor a nép fia valakire a *kutyagol* szót alkalmazza, ezzel nem csak azt akarja mondani, hogy kutya módjára gyalogol, hanem egyszersmind azt is, hogy egészen belefáradt a gyaloglásba. A *suzmaragol* is mint ellentéte a daliás lovaglásnak, valamint a *házagolás* is (koldusmódra ajtóról ajtóra járás) világosan magukon viselik a gúnynak, enyelgő hangnak bélyegét. Ilyeneket ezrivel lehet gyártani s gyártanak is derűre-borúra, írásban és szóban az élc lapok munkásai, a társaskörök, különösen pedig mulatozás közben az egymással tréfálkozó nép fiai. „Milyen mise van most?” kérdezi egy, a templom elé érkező öreg asszony az egyik ott ácsorgó legénytől. „Sem-mise!” feleli ez nevetve vissza. A *nyír, sír, pirul* s az *irodalom* összevegyítéséből a tréfálkozó tollából könnyen kicseppenhet a *nyirodalom, sirodalom, pirodalom*, sőt a német *schmierer* igével társulva a *smirodalom* is. Az *akadémikus* a körülményekhez képest és személyek szerint lehet „vakadémikus, nyakadémikus, bakadémikus”, s a kinek tetszenék, folytathatná még tovább az abécén keresztül. Mindezek azonban nem tárgyai az etimologus buvárkodó hajlamának, mert jellemző sajátosságuk, főkellékük épen az a vonás, hogy nyomban fölismerhetők s érthetők, különben e kellék nélkül megalkotásuk céltalan s kárba-vesztett munka.

Símonyinak idevágó akadémiai értekezésében két nevezetes kijelentést találunk, a melyek különös figyelemre méltók s a melyekkel tüzetesebben kell foglalkoznunk. „Más nyelvészeknél is találkoztam egyes ilyen magyarázatokkal, kik csak félve s tapogatózva próbálgatták a dolgot s a szónak összezavarását vagy contaminatióját a ritkább szóalkotó tényezők közé sorozták”, így szól az egyik. „Az analógiás módszer, ha kielégítő tapasztalati tényekre támaszkodhatik, a szófejtés dolgában nem retten vissza olyan magyarázatoktól sem, melyeket első tekintetre képtelenségeknek tarthat a járt utakon járó nyelvészkedés”, ezt mondja a másik.

Látnivaló, hogy e két kijelentés egymással homlokegyenest ellenkezik. Az egyik tartózkodásra, ovatosságra int: sötét vadonba lépsz, tele bozóttal és sűrű szövevénnnyel; vigyázz s nagy ovatosan, csak tapogatózva haladj előre, mert könnyen eltévedhetsz! — a másik merészségre buzdít: ne félj, csak bátran, előre! S ha

kérdezzük, e két tanács közül melyiknek volt, a kikhez intézve vala, foganatja, melyiknek akadt több követője, s hogy a kettő közül melyikhez szegődött maga az értekező is, a feleletet megtaláljuk a Nyelvőrben eddig közlött, e kérdésre vonatkozó fejtegetéseknek elég bő sorozatában. A mi magát az értekezőt illeti, a Nyelvőr legutolsó füzetében (409. l.) így nyilatkozik: „Értekezésem 170—180 (ilynemű) szófejtést foglal magában”.

Lássuk, a két tanács közül melyiket igazolta a tapasztalat helyesnek, követendőnek, azt-e, a melyik az ovatosságot, vagy azt, a melyik a merészséget ajánlja.

Az állítólag szóvegyítésnek bizonyult 180 példa mindegyikét sorra tárgyalni föltötte hosszúra nyúlna, de meg nem is szükséges, mert egynehányából, a melyek épen tetszetősebbek s a melyek világosabbaknak látszanak, következtetést vonhatni le a többire nézve is.

Az értekező szerint a *cubor* e két szó összevegyítéséből keletkezett: *zuboly* + *szobor*. A *cubor* is, a *zuboly* is ugyanegy tárgynak a nevezete; a NSzótár szerint: „a szövőszéken keresztbe vetett, erős rúd, melyre a szövendő fonalat tekerik”; ezeken kívül még a következő alakokban használatos: *zugoly*-fa, *cubor* és *csubor*. Már ebből az egymás mellé állításból gyanítani lehet, hogy itt nem szóvegyüléssel van dolgunk, hanem hogy ezek egyik a másikának a változata, olyan formák, mint: *pecsérke*, *cseperke*, *csiperke*, *csuporka*. Itt méltán kérdezhetnők, ha a *cubor* a *zuboly* és *szobor* vegyülete, minek a vegyülete a *cobor*, *csubor* és *zugoly*, és mért épen a *cubor* az és nem egyszersmind a *cobor* is. De magyarázzuk meg ezt az úgynevezett szóvegyítést. A *szobor* tudvalevőleg szláv kölcsönvétel, a szerb *stobor* szónak a képmása, a melynek jelentése „columna: oszlop, gerenda, bálvány”; a *szobor*-nak a *cobor* ép oly módosulata, mint úszl. *sírek*: magy. *cirok*, (régí) *szimbora*: *cimbora*, ószl. *sulica*: magy. *szúca*, *cúca* (vö. ószl. *stlūpū*: magy. *oszlop* és *colop*). Más szóval a *cubor* (= *cobor*) nem egyéb mint a *szobor*-nak változata s ugyanaz a *zuboly* is (vö. *szugoly*, *zugoly*) és *zugoly*-fa, melyek részint az ajakhoz idomítás, részint a honosító törekvés példáinak hosszú sorát szaporítják.

Az értekezés szerint *corhol*, *curhol* e két szóból van eggyé alakítva: *cáfol* + *korhol*. Én nem tudok képzelni magamnak oly furfangos, csavarekos úton járó elmét, a mely a *cáfol*-nak *c* hangjából a *korhol* segítségével kerekítsen ki egy új szót, ezt hogy: *corhol*. A *curhol* igét a NSzótár így magyarázza: „Mondják bőrrrel

dolgozó mesteremberről, midőn a nyers bőrt vakarja, dörzsöli. Nem tudom, az értekezés e jelentésében érti-e ezt a szót, vagy inkább ama másikban, a melyet magam is ismerek: *curhol*: gyaláz, mocskol; ha amabban, akkor a *cáfol*, *korhol* jelentést csak nagy kerülővel lehetne bele csavarítani; ha meg az utóbbiban, a mit magam is hiszek, akkor semmi kombinációra nincs szükségünk, mert a *curha*, *curhó*: szajha, lotyó megmagyarázza származását, a melyből ép úgy vált *curhol* (= *curhának* mond, nevez), mint: *rút*: *rútól*, *gaz*: *gazol*, *pocsok*: *pocskol*, *csúf*: *csúfol*, *huncut*: *huncutól*.

Elcsiszamodik hasonlóképen szóvegyítés; úgy támadt, hogy *elcsuszamodik* összeforrott az *eliszamodik*-kal. Szóvegyülés ez is: *csiszonkázni*, a mely e két szónak a vegyülete: **csuszonkázni* + *iszánkodni*, *iszonkodni*. Ha *csiszamodik* nem a *csuszamodik*-nak páros alakja, hanem nagyobb részében az *iszamodik* ige, méltán kérdehetjük, micsoda kombináción alapszik a *csiszár*, *csiszol*, *csiszolódik*; vajjon ezek is vegyült szók: *cs(uszár)* + *iszár*, *cs(uszol)* + *iszol*, *cs(uszolódik)* + *iszolódik*? Hogy *csiszamodik* és *csuszamodik* egy és ugyanazon szók, a többi páros alakon kívül világosan bizonyítja a *csiszol* és *csiszolódik* mellett hajdanta szintén járatos *csuszol*, *csuszolódik* alak is. (L. NySzót.)

Több vidéken azt mondják: *izré-porrá* törte; itt az *izré* a második taghoz (*porrá*) idomulva ebből változott át: *izzé-porrá*. Így van megmagyarázva az idézett kitétel. Az *ízekre* tépni, szagatni kifejezés más magyarázatát adja az *izré* alaknak. Haller *„Hármas historiájában”* olvassuk: *„A melly smaragd valamelly mérges állatot megnyomorít, maga is azután izre porrá romlik”* (III.23).

Az értekezés 7. lapján ezt találjuk: *„Régi íróink apró-csepű-jéből lett apró-cseprő.”* A mi legelőször is fölötlik s különösnek látszik, az a körülmény, hogy miként kerül az *apró*: *parvulus*, *kleinlich* mellé hasonló jelentésű párnak a teljesen elütő értelmű *csepű*: *stupa*, *werg*. Már maga ez a mozzanat gyanússá teszi a *cseprő*-nek *csepű*-ből alakultát s figyelmeztethetett volna bennünket, eszünkbe juttathatta volna a főntebb említett ovatosságot, s ha mindjárt más magyarázatát nem tudtunk volna is adni, ily össze nem egyeztethető szóvegyülésre aligha gondoltunk volna. A régiség azonban szerencsénkre megőrzött két adatot, a mely világot vet e találós mesére. Van egy elavult igénk: *töp* (*Orcámat töpöt barázdákkal egyben ráncolni látod* Prág: Serk. 784), a mely ma csak

származékaiban él: *tépér tőpör, tépérédik tőpörödik, tépértő tőpörtő* sat. s a melynek alapjelentése, a mi származékaiból is kiolvasható: ‚verschrumpfen, zsugorodik.‘ Egyik származékának, ennek: *tépér tőpör* egy igenévi alakját fönntartotta számunkra a régiség. A Hornyik kiadta ‚Kecskemét történetében‘ olvassuk: ‚Ki ökör, ki pedig afféle apró tőprő marha‘ (II.386); és ismét: ‚Akármely falubéli szaladot jobbágyok várostokban vadnak, Némédire küldgyétek apróstul tőprőstül‘ (377). A magyarázat immár magából folyik: *tőprő* v. *tőprő*: ‚zsugorodott, kicsiny‘, tehát *apró* = *tőprő* teljesen egyértékű szópár. A *t* hang jésülése elég közönséges nyelvünkben: *tepertő: tepertyű, csengető: csengetyű*; a *teprő* tehát a *tyeprő*-n által ép úgy vált *cseprő*-vé, mint *kótyagos kócsagossá* vagy a *tyurka tyürké*-n át *csürke, csirké*-vé (vö. még *tönkö: csönkö, tonka: csonka*). Mellékesen megjegyezhetjük még, hogy ebben a *tőprő* igenévben, a mint az olvasó is sejteti, rá akadtunk *törpe* szavunk etimonjára is, mely amannak átvetéses változata, olyan mint *aprányi: parányi*.

Elég gyakori jelenség nyelvünkben az, hogy valamely mélyhangú szóval váltakozva járatos annak magashangú párja is. Így használatosak egymás mellett: *kondor: göndör, zomok: zömök, dong: döng, pozsdul: pezsdül* sat. sat. Ilyenek kétségekívül ezek is: *dulakodik: dülekedik, andalodik: endeledik*; de az értekezés a magashangú párokat szintén vegyülékszóknak tartja s így értelmezi: *dül + dulakodik = dülekedik, émelyedik + andalodik = endeledik*.

Ismeretes az ikerszóknak olynemű párosítása, hogy az alap-szó kezdő mássalhangzójától megfosztva, mint első tag ismétlődik; ilyenek: *aj-baj, ángó-bángó, icég-biceg, illeg-billeg, ihog-vihog, ici-pici* sat. sat. Hogy az *áj-váj* is ezeknek a sorába tartozik, arra nézve alig lehet kétségünk; az értekezés azonban az első *áj* tagot *ás + váj*-ból keletkezettnek tartja.

De úgy hisszük, mutatványnak ennyi elég. A mi észrevételeink még vannak, azokat a következőkben foglaljuk össze.

A mi a bizalmat az e nemű kutatások iránt szerföllött megingatja, az az eljárás, hogy a párosodás alapjául vett szó nem egyszer egész önkényesen van választva. A *csatangol* pl. a *csata* névszónak s a *barangol* képzőjének vegyülekéből keletkezett, így olvassuk ezt Simonyinak ‚A magyar nyelv‘ című művében (II.180); az értekezés pedig a *katangol* cselekvésszót a *kószál* és *csatangol* összevegyítésének tartja. Itt több kérdést tehetni. Először, minő vegyülékszó az alapul vett *barangol*; másodsor, melyiknek van

nagyobb multja, a *barangol*-nak-e vagy a *csatangol*-nak; harmadszor, ismeri-e az a vidék, a mely a *csata* és *barangol*-ból a *csatangol*-t forrasztotta egybe, a *csatáz* igének régi, manapság elavult jelentését; negyedszer, mért van alapítva *katangol* a *csatangol*-ra s mért nem a *barangol*-ra; ötödször, nem alapszanak-e mind ezek a *bitangol* igén, s ha e szónak történetesen nem ismernők származását, nem lehetne-e ezt is vegyülékszónak tartanunk, talán a *botl*(ik) v. *bot*(orkál) és a főtebbiek valamelyikének összezavarásából; a főkérdés végre hatodszor, hogy van-e egyáltalában köze a *csatangol*-nak a *csatáz*: portyáz igéhez?

Hasonlóképen a kutatás értékének csökkenésével jár, hogy az értekezés oly szók egybevegyülését is lehetőnek tartja, a melyek elzártan élnek s egymástól messze esvén alig érintkezhetnek egymással. Az a vidék pl. a melyik az *erdbeere*-t *eper*-nek mondja, nem ismeri a számócát; viszont a mely tájnak az *erdbeere* = *számóca*, annak az *eper* = *maulbeere*. Továbbá a mely vidéken a *szeder* = *brombeere*, annak az *erdbeere* = *földi eper*. Van egy gyümölcsfaj, a melyet más-más vidékek más-más néven ismernek; ez a német *agras*. A felső Duna tájain *egres*-nek mondják, a Tisza vidékén s az ország délnyugoti oldalán *pöszméte* v. *köszméte* a neve, Bácska környékén pedig a *piszke* nevezet járja. Ez utóbbi vidéken, a hová magam is tartozom, a *pöszméte* ismeretlen, *egres*-nek pedig az éretlenül maradt szőlőfürtöt nevezik; a felső Tisza táján, a hol a *köszméte* járja, a *piszke* ismeretlen. Kérdés tehát, miként zavarhatja össze a *ribiszke* és *pöszméte* szókat az a vidék, a mint az értekezés állítja, a melynek e szók egyike teljesen ismeretlen. De tegyük föl, a mi azonban alig hihető, hogy egy oly vidékbeli ember, a mely az *agras*-t még nem ismeri, arra a tájra kerül, a hol azt *pöszmété*-nek nevezik; nemde hogy ezt a nevet jegyzi meg magának s alig gondolható, hogy a jól megtanult szót elfeledve a *ribiszké*-vel összevarja s visszatérve szőlőföldjére a *piské*-t honosítsa meg övéinél. Én előttem az ilyen *p(öszméte + rib)iszke*-féle szógyártás merőben megfoghatatlan, érthetetlen. Ugyan e rovatba tartozik, hogy még csak egyet említsek, a *gernye* szó is, mely az értekezés ezerint a *görhes* és *tesznye* szókból van egybeboronálva. Bármint iparkodnánk is hogy meggyőződést keltsen bennünk ez az egybevetés, a hit egyáltalában nem akar gyökeret verni elménkben, mikor eddigelé csakis annyi bizonyost mondhatni e szókról, hogy a *gernye* a Székelységben honos, a *tesznye* pedig a Barkóságban. Egyéb számbavehető mozzanatot nem is említve, már maga

ez az egy halomra dönti a kombinációt. Különben, a mint már Albert János is fölemlítette, e szavunk szláv kölcsönvétel, a mi fölösse tesz minden további szópazarlást.

Hátra van még két tétele az értekezőnek, a melyre meg kell tenni észrevételeinket.

A Nyelvőr utolsó füzetében (408. l.) ezeket mondja Simonyi: „A negatív bizonyítás sok esetben, a legtöbb esetben elég erős arra, hogy elfogadtassa velünk a magyarázatot”; aztán hozzá teszi, hogy már az is nagyon valószínűvé s elfogadhatóvá teszi a kimutatást, mert „máskép nem csak hogy nincs megmagyarázva, de nem is magyarázható, mint a hogy én magyaráztam.”

Exempla docent: egy példával felelünk rá. Tegyük föl, valaki meg akarja fejteni a *pipere* szót. Utána néz, és Sándor Istvánnál rá akad a „*píp*: ornatus, ornamentum, elegantia” szóra; s ha a párosodásra alkalmas, hasonló jelentésű szót keres, erre is rá bukkanhat ugyancsak Sándor Istvánnál: „*ficere*: ornatus, ornamentum”, s kész a kombináció: *píp* + (*fic*)*ere* = *pipere*. Ha aztán kétségbe vonják származtatását, noha mást, jobbat adni nem tudnak helyette, előállhat a fölfedező az ellenvetéssel, hogy „máskép nem csak hogy nincs megmagyarázva, de nem is magyarázható, mint a hogy ő magyarázza.” S ezzel az erősséggel el van döntve a *pipere* sorsa. Pedig ez oly átlátszó, világos kombináció, a minő az egész hosszú lajstromban egy is alig található. S még sem igaz. „A magyar nyelv” című műben (I.27.) ezt találjuk: „Nagyon elterjedt ez a kifejezés: *türtözteti magát*, melyet nem lehet a *tür* igéből rendes képzésnek magyarázni, míg ellenben nagyon jól megérthetjük a következő kettőnek kombinálásából: „*türteti magát* + *tartóztatja magát*.” Hogy ott, a hol más magyarázatot nem találunk, nincs s nem is lehet más megfejtése a rejtvénynek, mint a kombináció, ezt a tételt a jelen példa is megcáfolja. Hogy a *türtöztet* rendes, szabályos, olyan képzés, mint ezek: *vál-ik*, *vál-t*, *vált-ozik*, *vált-toz-tat*; *kél*, *köl-t*, *költ-özik*, *költöz-tet*; *tél-ik*, *töl-t*, *tölt-özik*, **töltöz-tet* sat. bizonyítják a következő idézetek: „Zeretőim kerlek tikteket, tŕrtietek magatokat testi kivansagoktól: carissimi, obsecro abstinere vos a carnalibus desideriis” (DöbrC. 326). Tehát élt egykoron egy causatív képzős *türt* ige, ennek továbbképzése a *türtözik* s ebből *türtöztet*: „Meg kell magamat türtöztetnem” (Mik: TörL. 379). Szent Bernard meg nem türtöztettheté magát” (Csúzi: Síp. 365).

A másik tétel ez: „a 180-ra rúgó szókombináció közül nincs egy se megcáfolva” (Nyr. XX.409), tehát helyesek. Én azt tartom, hogy a ki valamit állít, annak a dolga a bizonyítás, ha azt akarja, hogy hiteltre találjon olvasójánál vagy hallgatójánál. Engem meg nem győz a pusztá odavetés, hogy *ponty* + (comp)ó = *pontyó*, ha mindjárt nem is tudom magamnak másként megmagyarázni; pedig tudom s megcáfolhatnám, de nem kötelességem. Ellenben kötelessége, a ki ezt állítja; kötelessége kimutatni akár írott művekből, akár más hiteles tanúval, hogy a *ponty* alak előbb volt meg, mint a *pontyó* s ez meg ez, ekkor meg ekkor *compó*-t akart mondani s megbicsakolván a nyelve helyette *pontyó*-t talált ejteni, s a kik hallották, fölkapták az eddig nem hallott új szót s messze vidéken elterjesztették. Ha egy, a kombinációnak piros színű, csalogató gyümölcseben kedve telő tanítvány ki találná eszelni, a minőre száz meg száz alkalom van, például azt, hogy a *gyül* a *dül* (vö. Csak úgy dült a sok nép) és *gyün* összezavarásából keletkezett — hisz egy hasonló példa már van előtte: *Gyug* = *dug* + *gyak* — szük-séges-e ezt cáfolgatni s valóságnak marad-e az egybevetés, noha más magyarázatát nem tudjuk is adni?

Hogy a sok szónak immár végét vessünk s e kérdésre vonatkozó álláspontunkat jelezzük, mi magának az elvnek, a mint már a bevezető sorokban említettük, nem vagyunk tagadói. Hisz a mint láttuk s napokint látjuk és tapasztaljuk, nem csak írott példák, hanem a szóváltás közben szaporán termő jelenségek is igazolják a szókombináció elvét. Különbséget kell azonban tennünk a valódi szóvegyítés s ama jelenségek közt, a melyek analógián alapszanak, vagy a honosító törekvés erejének a termékei. Mikor Plautus „Trinumusában” Charmides a Cinkos ismételt kérdésére: „Te vagy-e Charmides? Ő maga vagy-e? De igazán ő maga-e?”, így felel: „Ipsissimus”, akkor nem lebegett ajkán teszem azt a *justissimus*, hogy ennek s az *ipse* névmásnak keverékéből alkossa meg az új szót, hanem az analogia ezrei szolgáltak neki példaképül. S ha a magyar fordító ezt így adná vissza: „a legmagamabb”; vagy ha valakinek e dicsekvő mondatára: „Ez osztán kar!”, egyik hallgatója így felelné: „De ez karabb!”, vagy ha én azt mondom: „Vanni van, lenni is lesz, de voltani nem volt” sat. sat. mindezek nem szóvegyítések, hanem analógiás alkotások. Steuer János a *dombéroz* igét a *domb* és *dorbélyoz* összevegyüléséből keletkezettnek állította; pedig ezt a *dorbélyoz* alakot a honosító erő, melyet az érthetetlen-

ség változtatásra ösztökél, formálta át *dombéroz*-zá. Az így fakadott nagy számú termékek se tartoznak a vegyülekészők sorába.

Midőn tehát Albert János a maga kifogásait elmondta s az ál Barczafalvi a maga módja szerint társul szegődött a kifogások írójához, a Nyelvőr nevében egyikük se támadta meg magát az elvet, nem is az elmélet helyessége ellen emeltek szót, hanem kifogásuk főképen ama visszaélés ellen volt irányozva, a mely a tudományos kutatásnak ezen ágában már nagyon is szaporán s meg nem engedhető módon kezdett fölburjánózni s egyes esetekben annyira ment, hogy már pusztá játékszerre fajult.

SZARVAS GÁBOR.

I R O D A L O M.

,Hogy is mondják ezt magyarul?'

Előadások a magyar nyelvtan köréből; az 1885/86. tanév II. felében a kolozsvári kir. Ferencz József-egyetem bölcsélet-, nyelv- és történet-tudományi karában tartotta dr. Finály Henrik.

Örökös és jogos az a panasz, a mit e könyv írója is elmond előszavában, hogy 'nyelvtanunk változhatatlan alaptörvényei még nincsenek megállapítva és annak következtében nincs nyelvtanunk, a mely kétségbevonhatatlan tekintélyével útba igazíthatna'. S ha iskolai nyelvtanaink valamennyiét nem tartjuk is oly rossznak, mint a szerző, valójában úgy van: 'ott vagyunk ma is, hogy a ki magyarul ír, magyar vagy nem magyar, soha se bizonyos benne, hogy a nyelvtani idomokat helyesen alkotta, helyes értelemben alkalmazta, mondatait helyesen szerkesztette-e vagy nem.'

A szerző érzi a dolog ferde, szinte szégyenletes voltát, megragadja az alkalmat, hogy mint egyetemi tanár leendő tanárhallgatói előtt elmondja ez ügyre nézve a magyar nyelv idomára vonatkozó nézeteit. Ez egyetemi előadások teszik magvát a jelen műnek, közrebocsátván azt a nagy közönség okulására is e sokat mondó címmel: ',Hogy is mondják ezt magyarul?'

Oly kérdés, hogy ha reá kielégítő feleletet találunk benne, méltán nagy hézagot pótló, érdemes munkának mondhatjuk. Hiszen ez nem jelent kevesebbet, mint a magyar nyelv egész szövevényes szerkezetének fölfejtését. Nagy dolog, ha elgondoljuk, mennyi u. n. nyílt kérdés, kevésbé megvilágított pont, földerítetlen szerkezet van még a magyar mondattan körében. Az idők viszonyának

kérdése, tárgyias és tárgyatlan igealakok, a határozók tana, a hangsúly és szórend törvénye sat. sat. mind olyan problémák, a melyeknek megoldását nagy részben még a jövő kutatásaitól, illetve a Finály könyvétől várjuk.

Annyival föltünőbbnek találom pangó irodalmi viszonyaink közepett is, hogy e nagy ígéretekkel biztató könyvről közel három év alatt a tudományos kritika csak egy árva szóval sem emlékezett meg. Az „elkerülhetetlen megtámadások”, a miről az író előszavában ábrándozott, elmaradtak.

Pedig ennél többet érdemel. Figyelembe vételét követeli a tárgy fontossága, az író egyénisége és mindenekfölött az a körülmény, hogy e fejtegetések díszes helyről, az ország második egyetemének katedrájáról hangzottak el oly hallgatók előtt, a kik életük céljául a magyar nyelv alapos megismerését, s az eltanult elvek tovább közlését tűzték ki. A magyar nyelvészetnek kötelessége, hogy tüzetesen megvizsgálja: a magvető jó magot szórt-e a televényföldbe, az ige méltó-e arra, hogy követőre, hirdetőre találjon.

E mozzanatok szemmel tartásával fogtam a munka kritikai méltatásához. Fogyatkozásaira szigorú tárgyilagossággal rá fogok mutatni, érdemei előtt nem hűnyök szemet.

A könyv egy elolvasásra nem kelt valami kedvező hatást az olvasóban. Azok a nehézkes, egymáson keresztül bukdácsoló mondatok, végtelen körülírások, a mikbe öltöztetve mondja el nézeteit az író, nehezítik a megérthetést, hamarosan kifárasztják a figyelmet, unottá teszik az olvasást. Ma már tudományos dolgokkal foglalkozóktól is megkivánjuk, hogy mondani valójukat könnyed, világos, szabatos formában adják elő, a tudományos szint ne az elburkolt homályosságban keressék, egyszóval: tudjanak írni.

Finály nem tud. Egy-egy hosszú pórázra bocsájtott szabadságot erőlködő mondatából szinte kinnal kell kivájni az értelmet, kivált a könyve elején, hol a nyelvről, a nyelv „idomáról” általános fejtegetésekbe bocsátkozik. Ha nem ismernők előző munkáinak stílusát, hajlandó volna azt hinni az ember, hogy egyenesen valami száraz német metafizikus nyelvész munkájából fordította ezt a részt, annyira terjengős, emészthetetlen. Műve 47-ik lapján azt mondja: „A magyar mondatnak nem szabad hosszúnak lennie, vagy a mint Gyergyai Ferenc mondotta, nem szabad oly hosszúnak lennie, hogy egy szuszra ki ne lehessen mondani.”

Finály egyáltalán nem tartotta magát ehhez a szabályhoz.

A 8—10—15 soros mondatok sűrű nyomásban csak úgy hemzsegni minden lapon, ember legyen, a ki ki tud belőlük igazodni. Ime mutatónak néhány példa a rövidebbjéből.

„Látjuk tehát, hogy elkezdve azon a mozzanaton, a mikor az ember észrevette, hogy hangot tud hallani, sok idő telt el addig, a míg annak tudatára eljutott, hogy az a hang szerves és mint ilyen hajlítható és idomítható és hogy különböző ily szerves hangokból csoportok alakíthatók, a melyek ismét szerves életre és fejlődésre, hajlásra és alakváltozásra alkalmasak, úgy hogy aztán mint szerves élő egyedek ismét különböző módon léphetnek egymással kapcsolatba és viszonyba és így nyújtják annak a lehetőségét, hogy ne csak egyes és pillanatnyi benyomások közlésére alkalmasak, hanem gondolatok és folytonos eszmeláncolatok kifejezésére és előadására is használhatók [hibás a szerkezet is]; és ez idő alatt a nyelv anyaga és alakulása folytonos erjedő és forrongó mozgásban számtalan módosulásokon és változásokon ment át, a melyeknek okait, miképjét és sorrendjét még ez idő szerint csak hozzávetően bírjuk követni és kimutatni“ (12. l.).

„Épen úgy, mint a hogy a szó és fogalom elválaszthatatlanok egymástól, a fogalmakat gondolatokká egybefűző szellemi működés is, abban a módban és eljárásban, a mellyel a nyelv a szók kapcsolatainak és egymáshoz való viszonyainak a jelzését eszközli és a kifejezett gondolatokat egymáshoz fűzi és csatolja, nem csak szabatos kifejezést nyer, hanem szabályozó mintaidomot is“ (24. l.). Ezt bajosan érti meg valaki.

„Ám ha valami történik, az is valamivel, valamin történik, valamire vonatkozik, és ha a megtörténést egész elvontságában kifejezi is az ige, épen azért, mivel a valóságban elvontan még sem történhetik semmi, itt is meg kell nevezni azokat a valamiket, a melyek közt történik valami és a melyek különbözőleg foglalnak állást a történnel vagy történővel szemben; tehát az oly mondatokban is, a mely azt közli, hogy valami történik, az igen kívül névszók is fognak szerepelni“ (37. l.).

Még több megróni valót találunk stílusának a magyartalanságán. Nem vetve rá ügyet, hogy a neologia korcs és könnyen elkerülhető szüleményeivel lépten nyomon él, sok germanizmus, latinizmus, és a mi szinte megfoghatatlan, durva szórendi „kocsintások“ tarkítják írását. Kétszeres és mentségteten bűn egy nyelvésznel, a ki fölállította szabályait példájával nem követi. A ki-merítő bűnlajstrommal később szolgálok.

No de a burok csak burok, ha mindjárt selyemből kellene is lennie. Van nekünk neves tudósunk, a ki az igekötők magyaros használatában csak úgy mint Finály néha-néha meg is téved, de a kinek tudományos elveit, módszerét egy egész ifjú nemzedék vallja a magáénak, követi, fejleszti. Mert a módszer helyes vagy helytelen volta az, a mi tudományos igazságok keresésében első sorban döntő valami.

Finálynak nincs módszere, jobban mondva: irgalmatlan rossz a módszere. Szinte elhül belé az ember, hogy akad máskülönben érdemes tudós, a ki ilyen elveket vall még ma is a magáénak, a melyek már ezelőtt harminc évvel elvetettek voltak — nálunk is. Finály nem haladt a korral, ott van, a hol az ötvenes évek metafizikus nyelvészei, a kik gondolkoztak, elmélkedtek a nyelvről, a nyelv törvényeiről, megalapították az ős nyelvet, a nélkül hogy helyes szempontból vizsgálták és ismerték volna a mait. A szerző azt írja előszavában, hogy könyve úgy készült mint a Luca széke: minden nap egy darab (1886). Ha kételkedő természetem volna, a munka egészéből azt merném következtetni, hogy ez a munka java részében már 1860 táján megvolt a Finály asztalfiókjában, s csak az alkalom a kései, mely azt kihozta onnan. Mert ennek a könyvnek minden sora arra az álmodozó korra vall; mert egyetlenegy ízeckéjén sem látszik meg, hogy az írója tudomást vett volna az azóta történekekről. Pedig nagyon sok történt. Nyelvtudományunk egészen új alapra helyezkedett, a minek észrenemvését nem menti az, hogy Finálynak nem a magyar nyelvészet tulajdonképpen a szakmája, hanem a klasszika filologia és hogy Finály sok sok minden egyéb. Szóval a könyv azon hatással van ránk, hogy azt egy buzgó dilettans írta, a ki nagy kedvvel kereste és kísérlette megmagyarázni anyanyelve törvényeit, de csak annyi eredménnyel, a mennyit egy dilettanstól épen várni lehet.

Köztudomású, hogy a fonetika alapos ismerete nélkül ma már nincs nyelvész. Finály tudja ezt, azon kezdte, hogy megírta előbb a magyar nyelv fonetikáját.* Hogy micsoda lomtárba való fonetika az, alaposan és sujtóan kimutatta Simonyi a Nyelvőr XVI. kötetében. És ezeket az ő meghatározta hangtani törvényeket alkalmazta most e könyvében. Pl. „A *tegez* és *tégedet* szóidomokból ítélve azt vélem, hogy tán eredetileg *teng* lehetett [a mai *te*].

* Megjelent az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcs., nyelv- és tört.-tudományi osztályának kiadásában IV. k.

Birtokraggá változván, eredeti kemény *t* hangját, a mely az első személytől megkülönböztette, *d*-vé lágyította, a személyrag idomában a *t*-ből *sz* lett és a hol közvetlenül megelőző sziszegő hang ez átídomulást rossz hangúvá tette volna, a *d*-vé lágyult idom *l*-lé változott. Ez azonban csakis a múlt idő idomában történt rendszeren, a melyben a személyrag helyét a birtokrag foglalja el és innen vették kölcsön a többi időidomok, a mikor saját ragjok, az *sz*, nem talált; e szerint *ir-sz* = *ir-te*, *irt-ál* pedig = *irta-ad*, a mi könnyen átment *irt-ál* és ebből a hangsúly befolyása alatt *irt-ál* idomba' (95. l.). Jó is volna, ha ilyen boszorkányos könnyűséggel menne a dolog! Finálnak halvány sejtelve sincs a hangváltozások mivoltáról, a mit mindannyiszor megbizonyít, valahányszor egy-egy alak etimológiáját fejtegeti — a nyelvtörténet figyelembe nem vételével, csak úgy hasból okoskodva. Mert neki nyelvtörténet nem kell, „a mit a nyelv öntudatosan elvetett, az élő nyelv nyelvtanában nincs helye” (30. l.).

Vizsgáljuk a részleteket.

A Bevezetésben általánosan elmélkedik: a nyelvről, a nyelv keletkeztéről, a különböző nyelvek alakulásáról, a nyelvvidomról, a hangrendszeréről, a nyelvérzékéről stb.

Különös keveréke a találó, de nem új, a régen elavult és megcáfolt nézeteknek. Már a tárgyalási mód és a fölfogás nehézsége teszi különössé. Harminc sűrű lapon beszél a nyelv mivoltáról elvontan, szárazan és sehol egyetlen nyelvre sincs hivatkozás, sehol egy árva példa nincs magyarázatul, bizonyítóul. Pedig ha valahol, a nyelvészetben van rá bő alkalom. Csak a Simonyi könyvének * ide vágó részét kell egybe vetnünk vele, hogy azonnal lássuk a helyes és helytelen módszer közt az ellentétet. Amaz olvastatja magát, ez untat, fáraszt.

Finály még mindig Müller Miksával tart: a nyelvészet természettudomány. Érdekes az okoskodása. „A nyelvet a természet törvényei hatása alatt létre jött terménynek tekintjük, a melynek alakulásában, fejlődésében az ember közreműködése úgy szerepel, mint a hogy szerepel az emberi munka, szorgalom és értelem a földmivelés termékeinek előállításában” — tehát a nyelvészet természettudomány (10). Előbb meg azt mondja: „A nyelv nem az öntudatlan természeti erők törvényszerű működésének eredménye, hanem az emberi értelmi tehetség öntudatos és tel-

* Simonyi Zs.: A magyar nyelv. I. k.

jesen felfogott és átértett célra irányult munkásságának okszerűen létesített terméke'. A hasonlat még jobban sántít mint a Mülléré, a ki a nyelvet a földkéreg növésehez hasonlította, s hozzá még egyik mondásával ellene mond a másiknak. Egyszer a nyelv a természet törvényei hatása alatt létre jött termény, máskor az emberi értelmi tehetség' öntudatos munkásságának okszerű terméke. Hogy a nyelvészet nem természet-, hanem történettudomány, ma már arról vitatkozni egyáltalán nem lehet; legerősebb bizonyíték mellette az az eredménytelenség, a mi a természet-tudományok módszerének a nyelvre alkalmazását követte.

— 'Ha az emberiség életének és működésének színhelye, a föld felülete mindenütt egyenlő alkatú volna, ha az ember e színtér minden pontján ugyanegy körülmények közt, egynemű föltételek mellett lelné meg a létezésére, faja fentartására és fejlődésére szükséges eszközöket és anyagokat, ha mindenütt egyenlő terepen ugyanazon állatoktól és növényektől környezve, az időjárás és hőmérsék hullámzás ugyanazon váltakozásai között élne, bizonyára oly egyenletesen fejlődik vala értelmisége, hogy aligha alakulhattak volna egymástól lényegesen különböző nyelvek' (11. l.).

Metafizikus, tárgytalan okoskodás az egész. S a nagy szalmaporolásban elfelejti arra a nagy kérdésre elmondani a nézetét: hogy keletkezett az ember; egy emberpártól eredezteti az emberiséget mint Müller, vagy az evolucionálizmus híve. Egy nyelv vagy több nyelv. Ő ugyan különböző nyelvekről beszél, de csak annak a fölhozta sok *ha*-nak és *volna*-nak meg nem léte miatt, a minek pedig a megléte sem szült volna egy nyelvet, mert olyan nagy területen mint a föld az egymással érintkezés lehetetlen s a nyelv elváltozása tapasztalat szerint első sorban a kölcsönös érintkezés híjából magyarázódik.

Fogalom és szó teljesen födi egymást ma, de hogy minden hangcsoporthoz vagy szó egy fogalomnak a kifejezője és mindenkor az is volt' volna, már az béleletlen állítás (15. l.). Magától értetődik, hogy a nyelv kezdetleges korában egy szónak nagyon sokféle értelme lehetett, hiszen tudjuk, hogy a sinai nyelvben a szó jelentését ma is szórendi elhelyezése szabja meg.

Finály szerint kezdetben vala a szó = fogalom. Fogalmakból áll elő a gondolat, szavakból a mondat. A mai nyelvben csak ugyan így van, hanem az ősi nyelvben valószínűleg minden szó egész mondatot, gondolatot jelölt, a mellékviszonyokat taglejtés és arcjáték fejezhette ki.

A mit a nyelv anyagáról, a szókincs természetéről, változásáról, a hangrendszeréről elmond, mind igaz, mind helyes. 'Bármilyen változáson megy is át valamely nyelv, mindaddig azon nyelvnek marad, a meddig hangrendszere megmarad, ellenben a hangrendszer különböző volta két nyelvet különböző nyelveknek jellemez, ha más tekintetben nagyon hasonlítanak is egymáshoz.' De már az merő abszurdum, hogy 'egy nyelv mindig azon nyelvnek marad, ha egybebe érintetlen maradván, szókincse merőben elváltozik is; ellenben csaknem azonos szókincs mellett lehet két nyelv különböző nyelv' (22). Azonos szókincs és nem azonos nyelv! Elfelejtett megnevezni ilyen nyelveket, pedig nagyon kíváncsi vagyok rá, melyik lehet az, mert én ilyenről sehol nem hallottam.

Záradékol és a szerző fölfogásának jellemzésére ide iktatom még a bevezető rész utolsó passzusát: 'Bekövetkezik aztán az a semmi esetre sem öröndetes esemény, hogy a beszélő nyelv népies köznyelvvé aljasul, a mely csaknem mint egészen más nyelv szemben áll (!) a tisztaságát és épségét megőrzött írott vagy ha úgy tetszik irodalmi nyelvvel; ezt a sajnos viszonyt azonban lassanként kijavítja az előhaladó művelődés és az iskola újra megtanítja az elvadult népet romlatlan és eredeti nyelvére' (29. l.).

Ime egy elkésett viszhang a rég eltűnt, mohos multból: Az elvadult, elaljasodott népnyelv!

ALBERT JÁNOS.

„Kalotaszeg”.

Erdélynek egy szép, kedves völgyét jelenti ez a név; köröskörül hegyek környezik azt a kis síkságot, melyet a Kalota folyócska s az ott eredő Körös szelnek át. A völgy lakossága nagyrészt magyar, míg köröskörül a havasi oláhság zárja el az alföldi és az erdélyi magyarságtól, csakis keleten Jegenye és Egeres felől érintkezhetik egy kissé az erdélyi magyarsággal.

E területileg is külön való völgynek lakossága viseletében, szokásaiban és nyelvében is nem egy oly sajátságot őrizett meg, a mi külön választja a többi erdélyi magyarságtól s érdekessé teszi az etnográfus és a nyelvész előtt egyaránt. A varrottas híressége Kalotaszegét, a szép vidék, a festői népviselet oda vonzza az utazót, a tudóst és a festőt, csak a nyelvészek keresték fel eddig-ele legritkábban, s foglalkoztak e vidékkel legkevesebbet. Az egész, a mi eddigelé e vidék nyelvről nyelvészeti irodalmunkban meg-

jelent, Bánffy-Hunyad és Sztána nyelvsajátságainak nagyon is vázlatos leírása a Nyelvőr IX. és X. kötetében, s néhány b.-hunyadi népdal (Nyr. XII). Hogy ez adatok mennyire hiányosak voltak, meglátszik abból is, hogy ezek alapján Simonyi Zsigmond a magyar nyelvjárásokat osztályozva, Bánffy-Hunyad vidékét a komáromi nyelvjáráshoz vonta (Magyar nyelv, I.205).

Mult év augusztusa óta egy kis hetilap indult meg Bánffy-Hunyadon 'Kalotaszeg' címmel (szerkesztő: Bölöni László; fődolgozótársak: Gyarmathy Zsigáné és Herrmann Antal), mely nemcsak a helyi ügyek és érdekek megbeszélését tűzte ki céljául, hanem azt is, hogy tanulmányozza e vidék népét, s kimutassa, mily sok érdekes és fontos anyagot nyerhet e vidéken a tudomány embere. S e törekvés dicséretes kivétellé teszi a 'Kaloszeget' vidéki lapjaink között. A lap most már egy évi pályafutását tölti be, s eddig megjelent számai sok érdekes anyagot tartalmaznak, melyek közül össze akarom állítani azokat, melyek a Nyelvőr olvasóit is érdeklik.

Kalotaszeg vidékének és lakosságának leírását egy 1842-ben készült kézirati munka alapján közli Vincze Ferenc ('Kalotaszeg rövid leírása. Ott levő jó barátjainak ajánlja Téglási Ercsey József'). E munka szerint 'Kalotaszeg Erdély nyugoti szélén ns. Kolozs megyének azon vidéke, melynek vizei a Sebes-Körösbe, Nagy-Almásra felül az Almás vizébe, Kis-Kapuson felül a Kapus nevű patakba szakadnak.' A kalotaszegi magyar lakosság ev. ref. vallású, inkább csak a határokon vegyülnek egy kissé a katolikusokkal, a kik már nyelvjárásilag is az erdélyi magyarsághoz tartoznak, a kik *e-ző* nyelvjárást beszélnek, míg a kalotaszegi ejti az *ë-t*. A Kalotaszeghez tartozó részben, vagy egészen magyar községek Ercsey szerint a következők: Körösfő, Nyárszó, Sárvasár, Damos, Bánffy-Hunyad, Magyar-Valkó, Kalota-Szent-Király, Zentelke, Magyarókerke, Magyar-Bikal, Tamás, Zsobok, Gyerő-Vásárhely, Magyar-Gyerő, Monostor.

A lap első számában e sorok írója, miután ép a mult év nyarán hosszabb ideig tartózkodott e vidéken, igyekezett megállapítani a Kalotaszeg nyelvjárásának helyét a magyar nyelvjárások körében. Miután e kérdés nyelvészeinknek nagyobb körét is érdekelheti, álljon itt e cikkből a következő részlet:

'Mai helyzetét tekintve Kalotaszeg valóságos nyelvjárási sziget a szomszédos magyarság körében. A körülötte elterülő egész vidéknek legfontosabb sajátága az, hogy nem különbözteti meg a két-féle *e* hangot (*e* és *ë*). A Felső-Tiszától keletre egész a székely-

ségig elterülő *e*-ző terület közepén van Kalotaszeg vidéke, a mely azonban ismeri és használja az *ë* hangot. Ha ebből az egy jelenségből akarnánk a nyelvjárás eredetére következtetést vonni, azt kellene tartanunk, hogy e vidék lakossága valamely *ë*-ző terület-ről vándorolt mai helyére. Azonban ennek ellene mondanak e vidék nyelvének összes egyéb sajátosságai. A legközelebbi *ë*-ző vidéket a Tisza mentén találjuk, s már ennek a vidéknek a nyelve is lényegesen elűt Kalotaszegétől, és sehol sem találunk oly *ë*-ző nyelvjárást, mely vele lényeges sajátságokra nézve egyeznék. Annál inkább egyezik Kalotaszeg nyelve, az *ë*-zést kivéve, a többi erdélyi magyarság nyelvével. Itt nem sorolhatom el e vidék minden jellemző sajátosságát, azonban — hogy csak egy-kettőt említsek — az *é* helyén álló *í* (*mígy, szíp*), a hosszú magánhangzók kedvelése, a teljesebb alakú harmadik személy (*mëgyën, viszën, lëszën*), és az elbeszélő mult használata (*ira, kére*), több más sajátssággal együtt határozott erdélyi színezetet ad e nyelvjárásnak.

E mellett e nyelvjárás *ë*-zése is szépen megmagyarázható az erdélyi nyelvjárások fejlődése alapján. Kétségtelen dolog, hogy az *ë* hang nyiltabbá válása lassú fejlődés eredménye, a mi úgy indult meg, hogy ez az egész vidék kezdette a zártabb magánhangzókat (*o, ë, ö*) nyiltabban ejteni. Először az *ë* változott, s még Kalotaszeg vidékén is valamivel nyiltabban ejtik ezt a hangot, mint Magyarország *ë*-ző vidékein. Mielőtt ez a változás megtörtént volna, ez a vidék külön vált a többi erdélyi magyarságtól s elszigetelt helyzeténél fogva megőrizte az eredeti *ë* hangot. Ellenben az erdélyi magyarság többi része tovább haladt a megkezdett úton s az *ë*-ből mindenütt *e* lett (*ember, lesz, kell*). Ezután kezdett nyiltabbá válni az *o*, s valóban a Szamos és Maros közé eső magyar vidéken helyette igen gyakran *a*-t ejtenek (*adatt, ostar, házhaz, virágas*). Teljesen megtörtént ez a fejlődés Küküllő megyében, a hol nemcsak minden *ë*-ből lett *e*, minden *o*-ból *a*, hanem az *ö*-t is nyiltabban (*æ*) ejtik.

Láthatjuk tehát, hogy Kalotaszeg nyelve az erdélyi magyarság nyelvjárásához tartozik, azonban elszigetelt helyzeténél fogva a nyelvjárásnak régibb, tehát eredetibb állapotát őrizte meg.

A 'Kalotaszeg', programjához híven, majdnem minden egyes számában nyújt valamit, a mi a nép életének megfigyelőjét érdekelheti. A kalotaszegi nép babonáit Wlislöcki Henrik dolgozta föl négy cikkben: 1. Kalotaszegi szerelmi varázslás; 2. A halál előjelei Kalotaszegen; 3. Az újszülött a kalotaszegi néphitben; 4.

Mennydörgés és villámlás a kalotaszegi néphitben. Népdalokat többben közöltek; Zilahi György harminc kalotaszegi népdalt, hat névnapi köszöntőt, öt karácsonyi verset és két újesztendei köszöntőt; Jankó János a b.-hunyadi vásáron éneklő koldusok verseit; Móric Iduska huszonöt vistai népdalt és Molnár Anna négy b.-hunyadi régi népdalt közöl; Szentgyörgyi Lajos pedig huszonkét népies verset és szólamot tett közzé. Kár, hogy e népies költeményeket a közlők nem úgy jegyezték föl, a hogy a nép éneklőket, s így a nyelvésznek kevés tanulságul szolgálnak. Meg kell említenem még Hermann Antal és Hermann Antalné cigány népdalait és meséit, végül Hermann A. közöl tíz oláh népdalt magyar fordítással.

A Nyelvőr olvasóit legjobban a kalotaszegi nyelvjárás leírása fogja érdekelni, melyet Czuczsa János állított össze (14. 16. 17. sz.). Miután e nyelvjárást eddigelé ily behatóan senki sem írta le, szükségeseznek tartom, hogy itt ismertessem e nagy szorgalommal készült dolgozat adatait, hogy így nyelvészeink számára hozzáférhetőbbé tegyem. Saját megjegyzéseimet [] közé teszem.

A magánhangzók közül első sorban az *é* érdemel figyelmet, melyet gyakran *i*-nek ejtenek: *ides*, *ifél* (éjfél), *egíssig*, *egyib*, *ik*, *ikes*, *elíg a fa*, *elíg* (satis), *ebídel*, *il* (vivit), *felilled*, *ínek*, *íp*, *ípít*, *ípsig*, *erszíny*, *ír*, *kír*, *félk*, *fél* (timet), *íszak*, *fír* v. *fírj*, *nëm fír a büribe*, *físzék*, *gíp*, *gytkíny*, *kíp*, *kík*, *kemíny*, *kísz*, *kítső*, *kevíj*, *lülék*, *míz*, *nígy*, *nehíz*, *líp*, *lípís*, *lípés míz*, *níp*, *níz*, *vászon szíle*, *rit*, *szíp*, *típ*, *vír*, *vín*; *díl*, *bike*, *bínesség*. Ellenben megmarad az *é* ezekben: *ész*, *tél*, *mész*, *ég* (coelum), *él* (ociés), *fél*, *szél*. [A mint e példákból látjuk, ez a nyelvjárás a régi **é* és **é* megkülönböztetését tartotta fenn; az **é* helyén áll ma *é*, míg az *í* majdnem kivétel nélkül a régi **é* helyén áll. Meg kell még jegyezni azt is, hogy az *í* ejtése nem egyforma az egész Kalotaszegen; Körösfőn néha zártabb *é*-t (ℰ) ejtenek helyette].

Az *é* áll néha köznyelvi *e* helyett is a tő első tagjában: *mégvér*, *bé* [a mi eredeti hosszúságnak megőrzése]. Előfordul rövid *ë* néha az *i* helyett is: *ësmét*, *ëskola*, *Ësztána* és *Isztána* (Sztána), *hërnýó* és *hirnýó*, *ësmërëm*, *ësztina* és *isztina*, *ësztováta* és *isztováta*.

Az *e* és *ë* közti különbséget megőrizte ez a nyelvjárás; *ë*-t ejt ugyanazokban az esetekben, mint a magyarországi *ë*-ző nyelvjárások, csakhogy soha sem enged helyet az *ö*-nek. Ilyen *ë* van ezekben a szavakban is: *nëm*, *ëb*, *szëd*, *igyenës*. [Czuczsa különb-

séget tesz a közép *é* és ennél zártabb *ë* között: *Réttenetés embéréknek és kellémetés embéréknek*; *é-t* ír még ezekben: *kégyés, kinyés, idés, embérságés, kertén, kedvesém, gyermekém*. Én nem vettem észre ezt a különbséget a kétféle *ë* között, hanem igenis tapasztaltam azt, hogy a kalotaszegi *ë* valamivel nyiltabb mint a dunavidéki (*ê*).]

A hosszú *ê*, *â* hangokat is használja ez a nyelvjárás, és pedig: 1) összevonás esetén: *kêd, kétêket*; 2) *r* kimaradásakor: *êre, emêre, âra, amâra* és *mêre való* (= mellre való ruhadarab); 3) szótagzáró *l, r, j* előtt: *êlmênt, êlkêtt* (elkelt), *êlvitte*; *âlma, hatâlmas; vârja; hâjja kêd vâj nê, kêjjên*.

Az *ó* helyett *ú* áll a következő szavakban: *lú, kúdu*, és e ragokban: *-búl, -bül, -rúl, -rül, -túl, -tül*. Épígy áll *ő* helyett *ü*: *ü, ükême, ük* (de: *övé, övék*), *bü, cüvek, csü, dül, fü* (fej), *fük, fünk* (de: *feje, fejünk* is), *gyükér, kü, lü, tü, vârótü, fatü* (de: *töke, töve*), *süviny, söprü, szü, törül*. Viszont néha: *öveg*.

A mássalhangzókra nézve kevesebb a megjegyezni való. Az egymással érintkező mássalhangzók rendes asszimilációján kívül csak egy-két sajátosság érdemel említést. A *cs* helyett, különösen a falvak, *k* előtt *s-t* ejtenek s az előtte álló magánhangzót megnyújtják: *mâska, kêske, fêske, menyêske* (macska sat.). A szótagzáró *l* csak ritkán marad el; leginkább *o, ö* és néha *u, ü, á* után: *vót, fót, tódni, mëghött, ámodik, átal, küttem, mëgkött* (kelt), *ötözik, tanóni* (tanulni). Máskor csak megnyújtja az előtte álló magánhangzót.

Figyelemre méltó még az a jelenség, hogy *s* előtt az *í* helyett *r-t* ejtenek: *erső* (első), *berső, ferső, arső, háturső, kürső, türső* (a béres felől fogott marha), *fersing* (felső ing).

Egy másik igen érdekes cikksorozatban Czuczsa János a 'Kalotaszegi népszokások' ismertetését kezdi meg. Először egy elavult szokást ír le, a 'legénybírósgot', mely még 1848 után sokáig szokásban volt s csak a hatvanas években maradt el. Ez abban áll, hogy az ugarlás és az őszi szántás végzésének idejére a határ bizonyos részét a jármás jószágok legeltetésére föltiltották; ezt nevezték 'ökörtilalmosnak.' Erre az ökörtilalmosra fölügyelni és fölügyeltetni volt a legénybíró feladata, a kit bizonyos ünnepség mellett választottak meg.

Igen érdekes és szépen, részletesen ismertetett népszokás a bejáró legényeké, a kik karácsony előtt szervezkednek, hogy gondoskodjanak az ünnepen a falu mulatságáról, főleg a táncról. Első

sorban választanak maguk közül egy első legényt és egy kócsárt (kulcsár). Összealakulván a bejáró legénység, karácsony előtt két héttel az első legény, a kócsár s esetleg még két—három legény elindulnak s fölkeresik azt a három lányos házat, a hol tánc-helyiséget és szállást nyerni akarnak. Ünnepe szombatján már kezdődik a multság; választanak maguk közül négy legényt, kántálni a legénység javára. Bejárják az egész falut, gyűjtve az ajándékalácsokat, s a legtöbb helyen etetik, itatják őket.

Karácsony első napján kezdődik az igazi multság. A déleesti templomozás után összegyűlnek a legények s az első legény másodmagával elindul ahhoz a házhoz, a hol először akarnak táncolni, bejelentik látogatásukat s miután megnyerték a gazda engedelmét, mindnyájan oda mennek. De leány még nincs, a kivel táncoljanak. Az első legény elindít két—két ifjút, a kik a falu két során végig haladva, minden leányt meghívjanak. Erre elkezdődik a tánc s tart reggeli négy óráig. A leányokat hazakisérik, maguk visszamennek, s a földre szalmát, zsopot téve lefeküsznek. Másnap reggel a legények tréfás bíróságot tartanak, s gúnyolva a nyegyvennyolc előtti földesúri biráskodást, ítéletet mondanak a legények fölött, ha egyik szeretőjével sokáig mulatott, a másik a rábizottakat nem teljesítette sat. Majd a frustukot költik el, a mivel a gazda megkínálja őket, s azután templomba mennek. Templomozás után kissé táncolnak, majd visszatérnek a gazdához, a ki terített asztallal várja őket, ebéd után meg a legények viszik a gazdát a kocsmába. Délután az első legény beköszön a második szálláson, s miután itt is megnyerte az engedelmet, visszamegy, s elbucúzik az első gazdától, s mennek mindnyájan a másodikhoz. Így mulatnak három nap és három éjjel, sőt néha még a negyedikkel is megtoldják.

Ez érdekes népszokás leírása közben közli Czuczsa a szokásos verses vagy prózai mondásokat, mellyel a legények minden egyes tettüket kísérik. S miután híven a kiejtés szerint írta le őket, jó hasznukat veheti a nyelvész is.

BALASSA JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Még egyszer „üldöznelek, büntetnelek“. A Magyar Nyelvőrön nagy szégyen esett! Ez a tudományos folyóirat, mely csupán kétségtelen nyelvtörténeti tények indukciójával alkotott föltevéseket, elméleteket és szabályokat szokott közleni, elkövette azt a nagy

bűnt, legalább is vétkes gondatlanságot, hogy kiadott egy a nyelvfilozofia betegségében synylódó, a nyelvészet jégkorszakából való kifakadást.

Folyó évi augusztusban esett a Nyelvőrön ez a nagy szégyen, a mint hogy csak a kánikulai nagy melegben vehetett erőt a Nyelvőrön akkora aluszékonyság, hogy hasábjaira egy ilyen kárhozatos cikket becsempészték. De ha a Nyelvőr szundikált is, hál' istennek nevelt már annyi fiók nyelvőrt, éberebbnél éberebb vigyázókat, hogy közülök egy, a legéberebb Zolnai Gyula, rögtön észre vegye a vétkes gondatlanságot és siessen a Nyelvőrnek becsületét reparálni. Meg is nyitja haragjának és igazhítú nyelvészi fölháborodásának tömlőjét és a vakmerő csempészre ráfecskendi a nyelvfilozofia betegségének és a jégkorszakból való kifakadásoknak főntebb is említett ékes kifejezéseit; mindezt pedig olyan jámbor képpel teszi, az objektivitásra való olyan ovatos figyelemmel, hogy annak a vakmerő csempésznek nevét sem veszi ajkára.

Hogy azonban a tisztelt olvasó előtt a Nyelvőr teljesen tisztán álljon, ellenben minden szégyen és gyalázat arra a jégkorszakbeli nyelvfilozofusra háramoljék, én elég bátor leszek e bűnöst nevén is megnevezni, tudtára adván mindeneknek, hogy az a . . . (a jelzők az olvasó tetszésére bizatnak) senki más, mint Kardos Albert, e sorok írója.

De félre a gúnnnyal! Miről is van szó? Zolnai nem találja kifogásolhatóknak a megróttam *üldöznelek*, *büntetnelek*-féle alakokat. Eddig helyes. E vélemény neki szabadságában áll. Véleménye megerősítésére hivatkozik Zolnai Geleji Katonára, mint a ki használt ilyen kifejezéseket, továbbá Simonyi Zsigmondra, mint a ki Szász Károlytól úgy értesült, hogy Erdélyben a nép maig is használja ez alakokat. Ez még helyesebb. Ezt tennie Zolnainak nem csak szabad, de kötelessége is, ha nyelvészeknél némi meghallgatásra akar számítani. De engem, azért, mert vele ellenkező nézetet vallok, a nyelvfilozofia betegének, jégkorszakból maradt nem tudom micsodának kikiáltani, ezt már nem szabad tennie.

A dolog érdemére, a szóban forgó vitás kérdésre térve, a legnyugodtabb megfontolás után sem mondhatom, hogy Zolnai cikke engem meggyőzött volna az *üldöznelek*, *büntetnelek*-félék helyességéről. Bizonyítékai ugyanis nagyon gyenge lábon állanak. Mert a magyar nyelvtörténet minden ismerője előtt tudva van, hogy Geleji Katonára csak a legnagyobb ovatossággal lehet hivatkozni, e vakmerő nyelvújítónak csak minden tizedik szavára szabad

építeni. A másik bizonyítéknak se tulajdoníthatunk teljes nyelvészeti hitelességet. Simonyi azt hallotta Szász Károlytól, hogy Szász Károly az erdélyi néptől hallott ilyen alakokat. Közletlen adatokat kérek, azoknak bizonyító ereje előtt készséggel meghajlok; közöljön a Nyelvőr csak egy-két a nép ajakáról vett ilyen alakot, akkor többé egy szóval se szólok az *üldöznelek*-félek helyessége ellen; a mi azonban nem fogja azt jelenteni, hogy irodalmi jogosultságát is azonnal elismerjem.

A magam részéről nem emlékszem, hogy valahol a magyar nép ajkáról hasonló alakot elhangzani hallottam volna, pedig sok helyt megfordultam az országban Komáromtól Kolozsvárig és Máramaros-Szigettől Nagy-Kanizsáig, és mindenütt nyelvész füllel hallgattam a beszédet; a Nyelvőrkalauzt is hiába kutattam föl ilyen alakok után; de ez nem zárja ki, hogy az élő beszédben, akár a régebbi irodalomban számtalanszor elő ne fordulhatnának. Csak elő a kétségtelen és teljes hitelű adatokkal! Hozza elem ezeket akár Zolnai, akár más, és én nem vitázom többé.

De addigelé ne emlegesse se Zolnai, se más, hogy az *üldöznelek*, *büntetnelek*-félekben egyszerűen az analogiának egy érdekes tüneteményét kell látnunk. Az analogiának, a nyelv ezen egyik legfőbb mozgató erejének csodálatos hatásait jól ismerem, hangtani és alaktani szörnyszülötteit magam is megfigyelem, kivált mióta Simonyinak kiváló értekezései az analogia fontosságát annyira nyilvánvalóvá tették; tudok példát arra, hogy a névszó igévé fajul, igei alak névszová degenerálódik, láttam, hogy határozó főnévi rangra emelkedik, főnév mutató szová süllyed, vettem észre, hogy névszói képző és rag igéhez tévedt és viszont, mindez nem lehetetlen; de a minek a lehetőségét a nyelvfejlődés nem tagadja, az még nem bizonyos, hogy meg is történt. A vitás *üldöznelek* alakokról se jut eszembe kétségbe vonni, hogy az analogia hatása alatt elő ne állhatnának, én csak azt állítom, hogy még nem jöttek létre, hogy nem a népnyelv analogiája, hanem csupán Gregussnak és talán Gelejinnek nagyon is merész nyelvérzéke akarta velük gazdagítani a magyar igei főnévnek ragos alakjait. Sok idő elfolyhatik még addig, míg akár a népnyelv, akár az irodalom analogiája elfelejti a *huznom*, *huznod*, *huznia* sat. igei főnévnek névszó-voltát, hogy igéknek nézvéen ez alakokat, világra szülje ezt az érdekes, de azért korcsszülöttet: *huznalak* (vagy talán: *huznolak*?).

Addig azonban, Zolnai ellenkező nézete dacára is fönntartom a magam véleményét és ismétlem első fölszólalásom zárószavait:

,Ha ezentúl ilyen személyjeles infinitívusokra akadunk, mint *üldöz-nelek* és *büntetnelek*, azokat üldöznünk és büntetnünk kell, még ha oly jeles írótól való származásra hivatkoznak is, minő Greguss Ágost.’

KARDOS³ ALBERT.

Magyarizál. Goldstein Henrik ezt a szót, a melyet jóformán csak olyanok használnak, a kik németül is tudnak, a magyar *magyaráz* és a német *magyarisirt* igékből tartja összekombinált-nak (Nyr. XX.405). Jelentésül ezeket tulajdonítja neki: magya-ráz, magyarosít.

Nos, a ki hallotta a szóban levő igét, tudni fogja azt is, hogy csak annyi mint magyarosít, és hogy a magyarázáshoz, eksplika-cióhoz, világosabbá tevéshez semmi köze sincs. Nem is keletkezett a *magyaráz* és *magyarisirt* összekeveredéséből, hanem egészen közönséges magyarosítása az utóbbinak. Tudjuk ugyanis, hogy a német *-iren* végű igék a magyarban az átvétel után *-íroz* (*-éroz*) vagy *-ál* végűek. ,Er *sektirt*‘ = *sektíroz* vagy *sektál*. Ilyen *-ál* végű ige a *magyarizál* is. ,Er *magyaris-ir-t*‘ = *magyariz-ál*. Ebben semmiféle kombináció sincsen. Egyébként maga Goldstein is észre-vette, hogy itt a kombináció fölvétele nem magyarázna meg min-dent. Ezért tette hozzá, hogy ,a kombináción kívül az is megtörtént vele, hogy a *z* képzős igék analogiai csoportját elhagyván, az *l* képzős igék analogiájához tért át; sohasem mondják *magyarizász*‘.

VASVERŐ RAJMUND.

Föl lett fújva. A Nyelvőr szeptemberi füzetének 423. lap-ján hibáztatva van ez a mondat: ,Az első jelentések célzatosan *lettek felfújva*‘ sat.

Engedelmet kérek! Ez népies, tehát helyes kifejezés. Hasz-nálják Göcsejben s túl a Dunán egyebütt is (vö. Simonyi: ,A magyar nyelv‘ I.216). Ha az irodalmi nyelvre nézve azt a fölfogást tesszük magunkévá, hogy a mi népies vagy régi, az a helyes is, akkor minden esetben ez alapon ítéljünk.

Ajánlunk egy kis következetességet!

MUZSNAI JÁNOS.

Még nem tartjuk megérettnek a kérdést arra, de különben is se terünk se érkezésünk nincs reá, hogy ez alkalommal a magyar és német igeidők mivoltáról, egymáshoz való viszonyukról s alkal-mazásukról hosszára nyúló értekezést tartsunk; azért röviden csak egy kérdéssel állunk a t. helyreigazító elé. Hogy mondaná pl. ezt

a német mondatot magyarul: ‚Dieses zimmer *wurde* heute nicht gelüftet‘? Így-e: ‚Ez a szoba ma nem *volt* szellőztetve‘, vagy így: ‚Ez a szoba ma nem *lett* szellőztetve‘?

A mi a Simonyira való hivatkozást illeti, azt se Simonyiból, se, a mennyi van, az összes magyar bibliából senki be nem bizonyítja, be nem bizonyíthatja, hogy ép, idegen hatástól ment nyelvérzékű magyar ember valaha így beszélt volna: ‚Ez jól oda *lett* mondva neki‘. Különben a Simonyival való mentegetőzés itt épen nem javít a helyreigazító dolgán. Simonyinál ugyanis az idézett hely így hangzik: ‚A göcseji ember szélteben él evvel az újkeltű szenvedő alakkal: A föld még *lész* szántova, be *lész* vetfe. A buza még *lész* örvő. A liszt még *lész* szitávo. A lisztébü tiészta *lész* gyurva. Ez egyébiránt Dunán túl egyebütt is nagyon elterjedt.‘ A helyreigazító nem értette meg jól Simonyi szavait. A mint a most hallott példák bizonyítják, ott nem az van mondva, hogy a Göcsejben és Dunán túl így beszélnek: ‚meg *lett* szántva, be *lett* vetve‘ sat, hanem: ‚meg *lesz* szántva, be *lesz* vetve‘. Ez két különböző dolog. Az utóbbit másutt is mondják s helyesen, s kifogástalanul mondják: ‚A dolog emberül el *van* végezve (végzettség a jelenben). A dolog emberül el *volt* végezve (végzettség a múltban). A dolog emberül el *lesz* végezve‘ (végzettség a jövőben).

Az idézett használat, a melyet a t. helyreigazító tisztára mosni igyekezik: ‚a jelentések föl *lettek* fújva‘, szemenszedett germanizmus, a melyet tanulatlan prókátorok honosítottak meg, a kik alaposan se magyarul, se németül nem tudtak s a mely azóta, hála a budapesti egyetem legtöbb tanára buzgólkodásának, oly erőssé és izmossá fejlődött, hogy helyességére minden bíró és ügyvéd megesküszik.

SZARVAS GÁBOR.

Packáz, pacika. Folyóiratunk legutóbbi füzetében Kőrösi Sándor e szó eredetét érdekesen fejtegeti, a hangtani és jelentésbeli különbségek figyelembe vételével és kiegyenlítésével azt igyekszik bebizonyítani, hogy a *packáz* = olasz *bazzicare*: ‚valahová bejáratos, valahol gyakran megfordul, valakivel sűrűn érintkezik, pajtáskodik.‘ Fejtegetése abból indul ki, hogy ‚a magy. *packáz* jelentéséből mindenki kiérzi a kelletlen bizalmaskodás mellékizét.‘ A jelentés tehát egyáltalán nem okoz nehézséget, nem áll útjában az egybevetésnek. Már nagyobb akadályba ütközik, bár analog hangtani jelenségekkel erre is hoz föl példákat, az alaki egységnek kimutatása. Minden magyar ember, a ki hallomásból ismerkedik

meg az olasz szóval, s azt magyarra alakítva ejti ki, bizonyára így ejti: *bacikál* v. *bacigál*.

Ez volna az egyik nehézség, a mely nincs teljesen elhárítva.

A másik nehézség, a mely az egyeztetés elfogadásának útjában áll, maga a kiindulás alapja, az t. i. hogy egy cselekvésszót állít oda példaképnek, pedig a *packáz* denominális ige s alapszava a *packa* névszó. Ha tehát idegen eredetűnek gyanítjuk, a mint joggal gyaníthatjuk is, példaképét nem igében, hanem főnévben kell keresnünk.

A harmadik nehézség, a melyen Körösi vagy átsiklott, vagy, a mi valószínűbb, a mely elkerülte figyelmét, maga a jelentés. *Packázni* először annyi mint ‚auf die hand schlagen‘ (Az én gyermekkoromban még divatban volt az az ösökről ránk maradt szokás, hogy a tanító, ha egyik-másik fiút valami csínyjáért enyhébben büntetni akarta, a fiúnak összetartott ujjá hegyére a vonalzóval rá veregetett. Erre mondták aztán: ‚A tanító Janesit ma jól megpackázta.‘ A packázás azonkívül egy gyermekjáték is volt, a mely abból állott, hogy két gyermek szembe állva egymással mutató és nagy ujjakat kiegyenesítve a többi hármat lecsukták s így csapdostak egymásnak nyitva tartott két ujjára; a ki hamarabb kiállt, az le volt győzve. A fölszólítás e játékra rendszeren ez volt: ‚Gyere, packázzunk!‘); második jelentése: ‚hudeln‘, vagy, a mint a NSzótár értelmezi: ‚Úgy bánik valakivel, mint packamester a növendékekkel, gúnyos megvetést gyakorol más irányában.‘ Világos, hogy e második jelentésből az elsőt nem lehet kimagyarázni, tehát nem is lehet oly szó az eredetije, a melynek amaz előbbi jelentése nincs meg.

Más téren kell tehát utána néznünk eredetijének s ezt nem igében, hanem névszóban kell keresnünk.

Főntebb említettük, hogy minden valószínűség szerint idegenből származottnak kell gyanítanunk. Ha e nézetből indulunk ki, a kicsinyítő *-ka* képző, mely a szlávtságban is megvan, rámutat a nyelvcsaládra, a melynek egyikéből átkerült. A *packa* szó ‚ferula, csapó‘ jelentéssel megvan a horvátban, tótban és a cseh nyelvben. Hogy itt nem a magyar a kölcsönadó, ezt a cseh nyelv dönti el, a mely se tőlünk nem vett át szót, se mi tőle. Különben ez ama nyelveknek sem eredeti birtokuk, hanem szintén kölcsönvétel. Eredetije a bajor-osztrák *patze*: ‚schlag auf die hand‘, mely a cseh és tót nyelvbe átjutva s kicsinyítő képzővel ellátva meghonosult. Hozzánk vagy a tótból, vagy a mi valószínűbbnek látszik, a dunántúli szlovénektől került át.

A fölhozott német *patze* szónak van egy más alakja is, ez: *patsche*. Ezt már egyenest a némettől vettük át. Ismeri mind-egyikünk, ha másunnan nem, Garay Obsitosából: „hamar, parolát és *pácsit!*”

SZARVAS GÁBOR.

NYÍLT LEVÉL

a Magyar Nyelvőr szerkesztőségéhez.

Tisztelt szerkesztő Úr! Míg a Magyar Nyelvőr sorra kaszabolja második Kinizsiként a magyarság ellen vétőket, nem kimélve a vallási művek íróit, a napi sajtó munkásait, a Quisisana és Rousseau jeles fordítóit, sőt még a homéri költemények bül-bül szavú magyar dallosát sem, addig nem említ meg egy fölíratot, melyet a magyar nyelvemlékek kutatói, úgy látszik, még nem fődöztek föl. Ez a fölírat pedig többek közt a magyar királyi egyetemnek azon tantermében is található, melyben Simonyi Zsigmond hirdeti a jövő Szarvasainak és Ballagiainak a helyes magyarság elveit.

Az érdekes fölírat a következő: „A terem*beni* tisztaság és a butorzat kimélése az egyetemi polgárok figyelmébe ajánltatik.”

Midőn a nyelvkorcsoktól borzalmamban s használatukérti fölháborodásomban e fattyúhajtásnak nyilvánosságai hozatalát kötelességemnek tartottam, a Nyelvőr elveihez ragaszkodásom s hűségem további biztosításával vagyok

a t. szerkesztőségnek alázatos szolgálja

Budapest, 1891. okt. 9.

HARMAT FERENC.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szó l á s m ó d o k. H a s o n l a t o k.

Beregmegyeiek.

Hüppen e ma Dobronba a zôma: érik e már Dobromban az alma.

Mek kell sajtolni aszt a szőlôt, mint Tarpán a kutyát.

Nem halt meg senki, mégis harangoznak, mint Jándon a lúdnak.

Várják, mind a tivadariak a zárvizet.

Neki dül, mind a tivadari kutya a zárvíznek.

Nyójj be fele a hurkósba: nyulj be a tarisznyába.

A csirittyásból kugrott a gimpli: a cserjésből kiugrott a veresbegy.

Orb' ütlek a gub' ujjal.

Küllő töttem: kívül tettem.

Olyan nagy kíváncsom jött: kíváncsi vagyok, vágyódom.

Bóg, mind az anarcsi disznó.

Bóg, mind a fába szorult féreg.

Marékka keresi az utat: részeg.

Keskeny az ut neki: részeg.

Magam alkalmatosságával utazok: gyalog.

Hasznos beszélgetést kívánok.

Két szája végén fojjon a zsírja: ártson meg neki a bőség, a sok jó.

Lábtól fekszik.

Pernyedezik az eső: csepereg.

Scittje sincs hozzá: fogalma sincs róla.

Megbagzott a krumpli: meghült.

Végetlen végig jártam a csizmasort, de nem tanátam egy kedvemre való csizmát.

Hajja kè, má mögöst mëlazik kè?

Ne évődj má megéntelen vele: bajlódj.

Él-él, amott messze jön az ember.

Rászôgátam én âra: megérdemeltem.

Mengyek a szôlôbe fele.

Idd meg fele.

Megmeg e még ma a szántás?: be lesz e fejezve.

Kéztûl inni: mikor minden-napra ki van szabva (épígy: enni).

Koppentsék rá: emelje meg.

Benyala vala: benyakalt.

Nyakon hajintotta: arcul ütötte.

(Fornos.)

JUHÁSZ LÁSZLÓ.

Székely adomák.

Az oláhfalviakról mondják, hogy bármily széles úton is nem egymás mellett, hanem inkább egymásután szeretnek járni. Ez alkalommal három oláhfalvi emberről van szó, kik ekképen a „gubermártonhoz” igyekeznek. János bâm, ki elöl megy, hátra szól:

— Aszongyák, hogy a gubermárton uram még a tisztelendô úrnál is nagyobb úr! Immán hogy köszönjünk be hozzá?

— Tudom én — mondja Ferenc bâm.

— Nó hát hogy?

— Úgy hogy kijed János bâm megyen legelôl, mint most es, osztáng mikor az ajtôn belépik, aszongya, hogy „Az isten éltesse gubermárton uramot!” Kied pedig komám — oktatja a másodikat — szorgósan utána és aszongya, hogy „De még az éfiasszonyt es!” én meg azt, hogy „egész háza népestôl!”

Megérkeznek a gubernátor ajtajához, be is bocsátják őket, de a mint János bám a megegyezés szerént legelől belépik, nem veszi észre, hogy a bocskor felkötője, a pérász eloldódott s mikor lábát emelné, a második épen akkor lépett rá.

János bám a képes felére vágja magát.

— Tyüh b....m az anyádat! fakad ki belőle a bosszúság.

— De még az éfiasszonyt es! igyekezik a második.

— Egész háza népestől! tódítja a harmadik.

SZILÁGYI SÁNDOR

Álomfejtések.

Hús: vétek.

Jú, bárány: gazdagság.

Kacagni látni valakit: annak nagy bánata.

Kalap, magos tetejű, fejér: nagy úrnak a pártfogása; ha feketé, nagy úrnak az ellenségeskedése.

Kapa, kasza: munka.

Káposzta, ha zöld: egészség, szerencse.

Kaput: nehétség.

Kard az ódalon: dicsőség.

Kártyázni: szerencsétlenség.

Katonának lenni: vitésség.

Kemence: titkos bánat, harag, ellenség.

Katonák: szeles idő.

Kender: út.

Képek: változások.

Kereskedésbe menni: nyereség.

Kereset: bánat.

Kert, zöld: reménység; puszta kert: betegség.

Keresztelés: valami változás.

Kés, bicsak, tövis: nyilallás.

Kesztyű vendéget jelent.

Kiabálás: harag, összekoccanás.

Kirájt látni: szerencsétlenség.

Kódus: szerencsétlenség.

Koporsó: házasság.

Korona: méltóság.

Korpa: zavar.

Koszorú: menyasszony.

Köd: zavar, pletyka.

Kövérenek lenni: halál.

Lábot látni: nem jó.

Meztláb járni: baj, nyukhatatlanság.

Lakodalom: szomorúság.

Lámpás: titok, nagy titkos szerelem.

Lánc: rabság.

Leesni a ház tetejéről, toronyból: szerencsétlenség.

Liszt: kellemetlenség.

Lopni: vádolás.

Lovon ülni: bátorság; lovat nyergelni: kérőt fogni; szürke ló: kérő.

(Deés.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Gyermekmondókák.

1. Mit hallottam felülled?
Piszkafa lett belülled.	5. Bugyli-bicska fanyelű,
Ha évész is, mögkerű.
2. Pucc,
De nem tucc! (Vizsgálatkor
a szülők nagyon ki szokták h u-
s z i t a n i (puccolni) a kis lányo-
kat, s ezeket a többi lány így
gúnyolja ki.)	6. Ezernyolcszáz hatvanhat,
Csókód mög a likamat!
3. Ádám, Éva, Ábrahám,
Meleg cipő ide hám! (Az utolsó
szónál szájába teszi a kenyeret.)	7. Mesztéláb nadrágba,
Úgy együtt be a fene is a határba.
4. Égő éciám,
Tojik neköd a cigány!	8. Duna, Tisza, Dráva, Száva.
Törjön el a lábod szára.
	9. Meê —
Apád tehenê!
	10. Opsit
A merre a nap süt!

(Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

Zsidó gúnynevek.

Ö s v é n y t a p o s ó: maga szokta boltja előtt seperi a havat.
F a k ó-z s i d ó: nagyon sápadt arcú.
N y a k i g l á b, n y ú l: jó hosszú lábszárral van megáldva.
D e r é k s z e g: roppant magas és egyenes testtartású.
N y a k t e k e r e s: félretartja a nyakát.
G y e n g é n s z u r ó, t o l l u s e p r ű: gyámoltalan, ügyetlen
Sári-Zsuzsi.
F a k a n á l: sánta zsidó.
F e k e t e r e t e k: barna, napégetett arcú.
H ó l t i g s z e g é n y: Soh' sem tud meggazdagodni, pedig
régóta üzérkedik.
C s i z m a s z á r: Hosszú szárú csizmát visel.
Z e l l e r: zelleráruláson kezdte a kereskedést.
K a n p a s z u l y: paszullyal kereskedett.
(Debrecen.)

DÉZSI LAJOS.

Tájszók.

Komárom megyeiek.

- agacs: akác.
 ágál: megszól. „Mindig ágála
 a szögín menyecskét” (t. i. a
 nap).
 bagó: üveg vagy cserép csü-
 csös ivóedény.
 bukor: bokor.
 cikla: vörös répa.
 csalamádé: takarmány, ku-
 korica.
 csibéstyúk: fiastyúk (csil-
 lagzat).
 csigatni: csitítani valakit, ha
 pöröl v. gorombáskodik.
 csírka: csíra.
 csirkázik: csirázik.
 derce: gorombán (parasztra)
 örölt buza v. árpaliszt.
 dobra: vízmosta gödör.
 elődalít: elillan, megszökik.
 fuhar: fuvar.
 gyöngyögetni: dédelgetni.
 gyugó: dugó.
 gyüge: együgyű.
 hambitus: folyosó.
 illésláda: hosszú láda, mely-
 ben élelmi szereket tartanak,
 de rá is ülnek.
 hamvas: durva vászonterítő,
 melyben egyetmást betakarva
 visznek.
 haccide: add ide.
 jószág: gabona.
 karistó: karcól. „Majd meg-
 karistó a za tő.”
 keresztű-kúcsú: keresztül-
 kasul.
 kivette a szívit: megszelí-
 dítette, elvette bátorságát, meg-
 hökkentette.
- kukoricacsív: kukorica-
 cső.
 lambárkodni: lustálkodni.
 málé: ostoba.
 mányi: nagyanya.
 mási: nagyapa.
 muja, mula: ostoba.
 megkírlényi: megbékíteni
 (gyermeket, ha sír).
 murüggya: aprólékosság, lim-
 lom.
 muszka-tüske: szerb tövis.
 noszogatni: buzdítani, ösz-
 tönözni.
 nyójas: nyavalyás, beteges.
 nyavcsog: nyafog (a macska).
 pap: a gabona-kereszt legfelső
 kéréje.
 papsajt: mályva.
 pikkhangyi: pökhendi.
 pitke: tyúkocska, tyúk híze-
 legve.
 pupa: kenyér kicsinyítve.
 puruttya munka: fölületes,
 rendetlen, csunya munka.
 pocik: egér.
 ráhajúnyi: beleegyezni.
 szómás út: tejút.
 szuszák: nagy fedeles zárható
 láda, melyben a lisztet tartják.
 talló: tarló.
 tátott szájú: ostoba.
 tréhany: rendetlenül öltözött.
 totojáz: keresgélve tapogat.
 túpa: ostoba.
 tüzes ember: bolygó-tűz.
 vadrát: quadrát, négyszög.
 voesora, bocsora: vacsora.
 visszahúzta szavát: vissza-
 vonta szavát.

(Fűr.)

TAVASSY MÁRIA.

Nagybányaiak.

- kóricál: céltalanul jár-kél, jön
 s megy.
- kalafinta: tétovázó, ügyetlen.
 kelepele: a mindent össze-

vissza beszélőre mondják: „belepele lepp-lepp-lepp!”
 kukuci: becéző szó: igen kicsiny; különösen kis gyerekekre mondják: „kukuci-mukuci!”
 leperel: gyors nyelvű, haszontalanságokat össze-vissza beszélőre mondják.
 lipityánka: felső könnyű ruha.
 lögymör: ügyetlenül, rosszul készített hig étel gúnyos neve.
 me z g e r é l: nyeseget, különösen fákat; babrál.
 m a c s i g á l: ken-fen, a tésztát ügyetlenül gyúrja, dagasztja.
 m a c a k á r k o d i k: tép, ront; ruháját roncsolja.
 m u t á l ó, m u t a: ügyetlen, bárgyú.
 m e z g e: a fák keringő nedve. „Megindult már a szőlő mezeje.”
 m a t a t: keres, kutat.
 M i s k a: gyümölcsfereg tréfás neve.
 n á s p á g o l: megbotoz, megver.
 n y á m o l o g: ügyetlenül, restül tesz valamit.
 nyulángózik: kedvetlenül, nem

igen akarva fog valami dolghoz.
 nyevce: olyan, még gyermekleányra mondják, ki már a nagyokat utánozza.
 nyáskálódik: gyermekre mondják, mikor anyjától valamit mindenképen ki akar csikarni.
 p i r i n y ó: igen kicsiny.
 puzduri: hirtelen haragú ember.
 p e s l e t: jön-megy, jár-kél.
 p i t y ó k o s: kissé becsípett, ittas; ködösnek is mondják tréfásan.
 r i d e g: a szokott jelentésén kívül mondják a sovány disznóra, marhára; rideg disznó, marha.
 s z e d e l ő z k ö d i k: távozni készülvén holmiját összeszedi.
 szeleverdi, szélhajtó: szeles, meggondolatlanul cselekvő.
 szemrevaló: ügyes, csinosan öltözködő.
 s i f i t e l: jön-megy, vagy kell, vagy nem, jár-kél.
 somfordál: alattomosan, észrevétlenül eltávozik.
 traccsol: haszontalan, de gyors beszédű emberre szokták mondani.

KATONA LAJOS.

T i s z a v i d é k i e k.

p i t a r: a leányok és asszonyok rövid kötésig nem érő ujjasa.
 r á n t ó: a gúzsál, kötéllel vagy más készüllettel a csónak oldalára erősített hosszú nyelű evező.
 r á t o t t a: rántotta, omlett.
 s a l l a n t y ú s: hitvány, alávaló. „Volt ott néhány sallantyús tinó”. Sallantyús menyecske: formájára, öltözetére nézve rendetlen, lig-lóg rajta minden. Sallantyús csibe: szárnyát lógató elcsenevészett csibe.

s á r v i z: a pállott bőrből vagy a sebekből kiszivárgó varrá keményedő átlátszó sárgás nyirok.
 s a s o s l á n c: lánc, a melynek s a s s a, horogja van.
 s e b j e van a víznek.
 s é r v é s: hasbeli daganat (lépmáj).
 s í k á r k ó z n i: csuszkálni a jégen.
 s í m u l: csuszik. „Megsimultam. Megsimult a csizmám talpa.”
 s i k m a: sipka.
 s ő r e: hízó szarvasmarha.

(Tisza-Dob.)

JAKSICS LAJOS

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XX. kötet.

1891. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

HANGSULY ÉS SZÓREND.

Ismeretes dolog, hogy a logikusok minden időben görbe szemmel néztek a negatív mondatokra. „Es bedarf beinahe einer apologie, um ihnen nur duldung, und noch mehr, um ihnen gunst und hochschätzung zu verschaffen“ (Kant: Kritik der reinen vernunft, herausg. von Kehrbach, 2. aufl. 545). Ha azt kérdezzük, miért becsülik őket oly kevésre, miért gyalázzák, üldözik őket, azt a feleletet kapjuk, hogy a negatív mondatoknak semmi hasznát se lehet venni a meghatározásnál. Ez oly gyarló ok, hogy még ha igaz volna is, akkor is csak azt bizonyítaná, hogy a logikusok maguk sincsenek tisztában a tiszta logika fogalmával. Ugyan mit mondanánk az oly botanikusról, a ki egy sereg úton-útfélen termő fűvet alig tartana említésre érdemesnek, csak azért, mert a konyhán vagy a patikában semmi hasznukat nem lehet vagy talán csak nem tudjuk venni. Bizonyosan azt mondanók róla, hogy hamis cégér alatt árul, midőn kulináris vagy officinális botanikáját általános vagy tiszta botanika néven kínálja. Ugyanazt kell mondanunk az oly logikusról is, a ki általános vagy tiszta logika neve alatt alkalmazott logikát árul. Valamint a botanikus előtt egyaránt fontosak a nyilván és titkon nősző növények, úgy a logikus előtt is egyaránt fontosaknak kell lenniök a pozitív és negatív mondatoknak. A logikus a beszéd jelenségeiből a beszéd általános törvényeit akarja kikémleni. Bízhat-e a fölállított törvények helyességében, ha ama jelenségek egy nagy csoportját figyelmére se méltatja? Nem, ha csak elbizakodva azt nem hiszi, hogy maga szabhat törvényeket a beszédnek.

Nekünk úgy tetszik, hogy még Kant is sokkal erősebb lábra állhatott volna, ha azt az apologiát csakugyan megírta volna. Akkor talán nem osztotta volna föl minőségükre nézve az ítéleteket így: állítóok (bejahende), tagadóok (verneinende) és végtelenek (unendliche). Ez a fölosztás, melyet már háromágúsága igen gyanússá tesz, olyfélenek látszik, mint pl. ez: Az emberek öltöző,

meztelen és asszonyemberek. Megengedjük, hogy Kant a mi pozitív mondásunkat érti állításon, tagadáson pedig a mi középítő negatív állító ellenmondásunkat (— á''), sőt azt is megengedjük, hogy e két ítélet két külön kategoriából való; de az a fölőszítás még így is zavaros marad, sőt talán még zavarosabb, mert ehhez hasonló: Az emberek férfiak, öltöző asszonyok és meztelenek. Ha e megjegyzéssel talán megingattuk volna a „Kritik der reinen vernunft” egyik fő oszlopát (köszönettel vesszük, ha valaki megcáfol bennünket), akkor el kell ismernünk, hogy a negatív mondatok elég háladatosak az iránt, a ki figyelemre méltatja őket.

Egyébiránt az sem áll, hogy a negatív mondatok alkalmatlanok volnának a meghatározásra. Alkalmatlanok, ha azt kívánjuk tőlük, hogy a pozitív mondatok helyét töltsék be, de a pozitív mondatok ép oly alkalmatlanok a negatívok helyének betöltésére. Annak meghatározására, hogy micsoda valami, hol van valami, mi van valahol sat. alkalmatlanok a negatív mondatok, de annak meghatározására, hogy mi nem valami, hol nincs valami mi nincs valahol sat. csakis a negatív mondatok alkalmasak. Ha valaki azt akarná meghatározni, hogy mi van az asztalon s pl. e helyett: „Bor van az asztalon”, így kezdene beszélni: „Könyv nincs az asztalon, só nincs az asztalon, szék nincs az asztalon” sat. akkor ha ítéletnapig folytatná is e negatív meghatározásokat, még se tudnók meg, hogy mi van tulajdonképen az asztalon. De ha azt akarná meghatározni, hogy mi nincs az asztalon s e helyett: „Bor nincs az asztalon”, így beszélne: „Könyv van asztalon, só van az asztalon, szék van az asztalon” sat. akkor se tudnók meg hamarabb, hogy tulajdonképen mi nincs az asztalon.

Úgyde a mi példáink nem tudományos meghatározások s ha azok volnának is, a negatív meghatározásra mégse volna szüksége a tudósnak, mert őt csak az érdekli, hogy mi, nem az, hogy mi nem valami. Igaz, hogy a mi példáink csak mondások, de a tudományos meghatározások sem egyebek, mint (bizonyos föltételekhez kötött) mondások. Tegyük mindjárt hozzá, hogy a tudományos osztályozások sem egyebek, mint bizonyos föltételekhez kötött ellenmondások. Bizvást mondhatnók tehát, hogy a mondásokkal definiálunk, az ellenmondásokkal dividálunk; de hogy egyfelől össze ne zavarjuk, másfelől meg ne szűkítsük a fogalmakat, helyesebben cselekedszük, ha azt mondjuk, hogy a mondásokkal determinálunk, az ellenmondásokkal disztíngválunk. Erre az ovatosságra inkább csak az ellenmondások kedviért van szükségünk,

a mint már a műszavak értelméből is kitetszik. Dividálás és disztíngválás közt szembetűnő az értelembeli különbség. Ellenben, ha tekintetbe vesszük, hogy az ú. n. tudományos meghatározások épen nem felelnek meg az állítólagos föltételeknek, hanem csak olyan mondasok, mint a közbeszéd mondásai; bizony mindegy, akár azt mondjuk a mondásokról, hogy definiálnak, akár azt, hogy determinálnak. Maga a két műszó is annyira egyet jelent, hogy csak ugyanazon fogalomnak két nevét érezzük benne s épen nincs okunk sajnálkozni rajta, hogy nyelvünkön nem is mondhatjuk másképp, hanem csak így: a mondások határoznak (az ellenmondások különböztetnek). Ennyit az első ellenvetésre. Arról pedig, hogy a közbeszédben oly determinációk is előfordulnak, melyekre a tudósoknak nincs szüksége, a logikus ép úgy nem tehet, mint a botanikus arról, hogy a természetben oly fűvek is tenyésznek, melyekre az orvosnak nincs szüksége.

Igaz, hogy némely logikusok értelmezésnek is nevezik a tudományos meghatározást, de e műszót szántszándékkal kerültük, mert feleje se konyit annak, a mit ki akar fejezni. E helyt csak azért említjük meg, hogy Joannovicsra hivatkozassunk, a ki kétségekívül egy úton járt velünk, midőn a mondásokat — ámbár csak a pozitív mondásokat — értelmező mondatoknak nevezte el.

Minden pozitív mondatnak megfelel egy-egy negatív mondat. Ebből az következik, hogy azok a formák is, melyeknek most hatodikával foglalkozunk, kettősek. Mivel a pozitív és negatív mondatok külsőképen csak abban különböznek, hogy az utóbbiakban a 'nem' szócska előzi meg a nyilvánvaló vagy lappangó igét, tehát azokat a formákat is így jelölhetjük egyszerűen:

1. *Fát* — \vee á g.
2. **Fát** — vág. Tagadva: **Nem** f á t — vág.
3. *Fát* \perp **vág.** „ *Fát* **nem** — vág.
4. \perp *Vág* *fát.*
5. \perp *Vág* **fát.** Tagadva: \perp *Vág* (de) **nem** f á t (hanem)
6. \perp **Vág** *fát.* „ **Nem** — \vee á g *fát.*

(Ha e mondatokban a — jelt mellőzzük, pozitív, ha a 'nem' szócskával pótoljuk, negatív mondatokat kapunk).

Ebben a sémában húsz mondat van, de csak hat forma. Minthogy a szavakat háromféleképp hangoztatjuk, tehát e hat formán kívül még tizenkettőt lehetne kikombinálni, de ezek, egyet kivéve mind helytelenek vagy legalább is fölöslegesek. Erről könnyen meggyőződhetünk. Legyen 'fát' = *f*, 'vág' = *v*. A háromféle

hangoztatás szerint (hangsúlytalan, gyengébben s erősebben hangsúlyos): f , f' , f'' és v , v' , v'' . E hat jegyből tizennyolc páros kombináció lehetséges. Ezek:

1. (f v)	4. f' v	7. f'' v
2. (f v')	5. (f' v')	8. (f'' v')
3. (f v'')	6. f' v''	9. (f'' v'')
10. (v f)	13. (v' f)	16. v'' f
11. (v f')	14. v' f'	17. (v'' f')
12. (v f'')	15. v' f''	18. v'' f'' .

Hogy e kombinációkból az 1. és 10. a beszédben elő nem fordulhat, nem szükség bizonyítani. Teljesen hangsúlytalan mondatról szó se lehet.

Mihelyt valamit mondunk, álljon az bár csak egy szóból is, hangsúllyal kell élnünk. De nem azért, mint ha e hangsúly a szóhoz tartozandó valami, avagy szóbeli hangsúly volna, hanem azért, mert mondtunk valamit. Hogy nem a szóhoz tartozik, bizonyítja egyfelől az, hogy több szóból álló mondatban, akármely szó, hangsúlytalan is lehet, másfelől az, hogy magukban mondván, oly szokat is hangsúlyozunk, melyek különben mindig hangsúlytalanok. A németül tanuló gyerektől gyakran hallhatjuk pl. ezt: *der die das*, névelő, az. Hogy ez az *az* szó hangsúlyos, senki se tagadhatja, holott mint *névelő* mindig hangsúlytalan. A 2. és 11. forma azért nem lehetséges a beszédben, mert a szintezisnek első szótagja nem lehet hangsúlytalan. A 3. és 12. forma a 6. és 15. mellett fölösleges. A többi (rekesztő jelek közé foglalt) formának lehetetlenségét se volna nehéz megokolni, de legyen elég annyi, hogy a beszédben nem fordulnak elő. Csak a 18-ik járulna még mint 7-ik a többi lehetségeshez.

Hogy e pozitív mondásnak, *„fát vág”*, ez legyen egyenes ellenkezője, *„fát nem vág”*, azon első hallásra sokan meg fognak ütközni. Magunk is annyira megütköztünk volt, hogy ámbár már tavaly bizonyosak voltunk e forma mivolta felől, a táblázatba (I. Nyelvőr XIX.11) föl se mertük venni, mert attól tartottunk, hogy ily bolondosnak látszó beszéd miatt az olvasó azonnal megvonná tőlünk szives figyelmét. De mi volt megütközésünk oka? A negatív mondásnak 1. formájával, kivéve az igekötős s némely egyébféle szerkezeteket, főmondatokban nem szoktunk élni. Mondjuk ugyan akár fő, akár mellékmondatban, hogy *„Meg nem érkezett, észre nem vettem, bor nincs az asztalon, és vége-*

hossza nem lett kérdezgetésinek (Petőfi); de csak mellékmondatban, hogy *,fát nem vág, zabot nem eszik, katona nem vagyok.* Főmondatokban az utóbbiak helyett ezeket mondjuk: *,Nem vág fát, nem eszik zabot, nem vagyok katona.* Minthogy pedig a mondatok minőségének magyarázására mind a grammatikusok, mind a logikusok csupán fő s oly szerkezetű mondatokkal szoktak példálózni, melyekben a negatív mondás mindig csak az utóbbi formában fordul elő, azért csupán a *,nem vág fát* formát tartottuk negatív mondásnak. Arra, hogy a negatív mondásnak két formája is lehetne, annál kevésbbé gondoltunk; mert az efféle egyszerűbb mondatokban: *,Nem lát, nem húz, nem látszik* sat. csakugyan nincs is s nem is lehet két formája. Mindazáltal nem az volt megütközésünk fő oka, hogy csupán a *,nem vág fát* formát tartottuk negatív mondásnak, hanem az, hogy e formát egyzersmind ellenmondásnak és tagadásnak is tartottuk, s hogy abban a balhiedelemben leledzettünk, hogy negatív mondás, ellenmondás, tagadás az élő beszédben s az értelem előtt is annyira mindegy, mint a papiroson a szem előtt. Tisztázván a fogalmakat, annál kevésbbé ütközünk meg a dolgon, mert a *,fát nem vág* formáról mind a grammatikusok mind a logikusok bölcsen hallgatnak, maguk se tudván többnyire, mi fán termett, mondás-e vagy ellenmondás, állítás-e vagy tagadás. Valaminek pedig csak kell lennie. Hogy micsoda, a formák sémájából világosan megtetszik.

De az is megtetszik a sémából, hogy a *,nem vág fát* mondatnak, mint negatív mondásnak semmi köze a 6. formához, mert a 4. formában találjuk föl. A 4. forma szerint tehát így kell hangzania: *,Nem vág fát, nem eszik zabot, nem vagyok katona, nem beszélek angolul.* Hogy csakugyan úgy hangzik, arról is könnyen meggyőződhetünk, ha megfigyeljük mások beszédét. A magunk beszédének megfigyelésével ép oly nehezen boldogulnánk, mint annak magunkon való kiszámításával, hogy hányszor veszünk percenként lélegzetet.

A mondásra két formánk van tehát. Az már most a kérdés, hogy mi a különbség e két forma között. Mind az 1. mind a 4. forma szerint szintetikus mondatokat alkotunk, a különbség csak az, hogy az 1. formában szorosabb, a 4-ikben lazább e szintezis. Ha a fogalomszerkesztő értelmet kőműveshez hasonlítjuk, akkor a 4. forma szerint úgy rakja egymásra a köveket, a mint keze ügyébe kerülnek. (*Vág Péter fát* vagy *nem vág Péter fát*). Azt

is halljuk, hogy e közben minden kőre ráüt egyet a kalapáccsal. Csak a mely követ olyannak tekinthet, hogy már előbb le volt téve (*δπονείται*), arra nem üt rá többé a kalapáccsal (*Vág Péter fát* vagy *nem v á g Péter fát*). Ezt a szerkesztést egyberakásnak nevezhetjük. Az 1. forma szerint hirtelen egybeillesztett, sokszor megfaragott s egybeeresztett két követ egyszerre tesz le s mintha csak egy kő volna, csak egyszer üt rá a kalapáccsal (*Péter fát v á g* vagy *Péter fát n e m v á g*). Ezt a szerkesztést egybeillesztésnek, legfőbb fokán egybeeresztésnek nevezhetjük. A 4. forma szerint tehát csak egybe vannak rakva, az 1. forma szerint egybe vannak illesztve a 'vág' és 'fát' fogalmak.

De ha már benne vagyunk, folytassuk az összehasonlítást. A fogalomfejtő értelmet is kőműveshez hasonlíthatjuk. A kőműves csak kész építményt bontogathat, mert a mi soha föl nem volt építve, azt le se lehet bontani. Ha valamely akár egyszerűen, akár előbb egybeillesztve vagy egybeeresztve lerakott kő ellen valami kifogása van a kőművesnek, akkor vagy kilöki, vagy alkalmasabbal kitolja vagy előbb kilöki s nyomban rá alkalmasabbal pótolja a követ. Az első esetben magára az alkalmatlannak látszó kőre üt egyet a kalapáccsal (a csikó **nem** z a b o t eszik), a másik esetben arra, a mellyel ki akarja tolni (a csikó **szénát** eszik), a harmadikban arra is, melyet kilök, arra is, melyet helyébe tol (a csikó **nem** z a b o t, hanem **szénát** eszik, vagy a csikó **zabot**, **nem** s z é n á t eszik). Kétségtelen, hogy a fejtegetésnél, midőn már egymásra rakott, sokszor egymásba is illesztett vagy eresztett kövek közül kell ezt vagy azt kilökní vagy kitolní, erősebb kalapácsütésekre van szükség, mint a lerakásnál.

Csak azt ne képzeljük, hogy az értelem vagy rak vagy ont mindaddig, míg vagy föl nem emelt vagy le nem rontott valami épületet. Az értelem mindig épít, a szerkesztés vagy fejtés csak mozzanatai az építésnek. Az értelem építő kőműveshez hasonló, a ki szinte majd letesz, majd kifejt egy-egy követ, de e folytonos rakásnak s ontásnak mégis valami épület a vége.

A mondásnak két formájában tehát csak a szintezisnek két fokát ismerjük föl. Az alsóbb fok (*vág fát*) eredetibb, a mennyiben csak erről lehet a fölsőbbre hágni. A fölsőbb fokú pozitív mondásnak sokszor csak alsóbb fokú negatív mondás felel meg. Miért van ez, nem fürkésszük tovább. Elég az hozzá, hogy csakugyan úgy áll a dolog, ámbár csak a főmondatok egy részére nézve. Az alsóbb fokú szintezis általában véve gyakrabban még

pozitív mondásokban is. Pl. a határozott objektumot már csak ritkán illesztjük egybe az igével. Gyakrabban mondjuk a 4. forma szerint, hogy *‘vágja a fát, eszi a zabot, viseli a kalapot, látom a farkast, olvasom a könyvet’*, mint az 1. forma szerint, hogy *‘a fát vágja, a zabot eszi, a kalapot viseli, a farkast látom, a könyvet olvasom’*.

Följebb (a 387. lapon) bővebben tárgyaltuk már ezt a formát: *‘Vág fát’*, vagy *‘(a csikó) eszik zabot (a csikó)’*. Önként következik a dolog értelméből, hogy ha ez helytelen, akkor a megfelelő negatív formának: *‘Nem vág fát, (a csikó) nem eszik zabot (a csikó)’* szinte helytelenné kell lennie. Helytelen tehát az ily hangzású mondat: *‘Elmennék, ha nem volnék fáradt’*. Mellékmondatokban ugyanazon formában jelennek meg a negatív és pozitív mondások. Pozitíve így hangzott volna a mellékmondat: *‘Ha fáradt volnék’*. Negative így kell tehát hangzania: *‘Ha fáradt nem volnék’*. Ezen korántsem azt értjük, hogy ez a szórend: *‘Ha nem volnék fáradt’*, egyáltalában helytelen volna. Ez is helyes a maga helyén, csak hogy akkor nem így hangzik: *‘Ha nem volnék fáradt’*, hanem így: *‘Ha nem volnék fáradt’*. Erre a kérdésre: *‘Elmennél-e a városba, ha fáradt volnál’*, ezt felelhetné valaki: *‘Ha nem volnék fáradt, akkor mennék el’*. Ez kétségtől helyes szórend volna, de a föltételes mondat nem volna többé negatív mondás, hanem ellenmondás a 6. forma szerint.

A ki e különbséget nem érzi, az minduntalan botorkálni fog e két forma között: *‘Ha fáradt nem volnék’* és *‘Ha nem volnék fáradt’*. De szolgálunk neki egy jó tanáccsal. Próbálja a mondatot németül mondani. Hisz a némettől már annyi rosszra vettünk példát, hogy egyszer valami jóra is vehetünk. Ha a németben így hangzik a mondat: *‘Wen ich nicht müde wäre’*, akkor negatív a mondás s a magyarban ez felel meg neki: *‘Ha fáradt nem volnék’*. Ellenben ha így hangzik: *‘Wenn ich nicht müde wäre (dann ginge ich hin)’*, akkor ellenmondás s a magyarban ez felel meg neki: *‘Ha nem volnék fáradt’*. Azaz, ha a németben hangsúlytalan a *‘nicht’* vagy *‘kein’* szócska, akkor a magyar függő mondatban bátran élhetünk a negatív mondás első formájával, bár mindig csak akkor, ha a pozitív mondat is az első formában jelent volna meg; ellenben ha hangsúlyos, akkor a 6. formával kell élnünk. *‘Er hätte nicht schlafen können, wenn er sich nicht gerächt hätte’*, magyarul: *‘Ha bosszút nem állott volna rajta. Er hätte schöner gehandelt, wenn er sich nicht*

gerächt hätte, ha **nem** állott volna bosszút rajta. Ein mensch, der dort nicht zu grunde gegangen wäre, ist eine ausnahme, a ki ott *tönkre* nem ment volna. Ein mensch der dort **nicht** zu grunde gegangen wäre, ist eine ausnahme, a ki ott **nem** ment volna *tönkre*. Als ob das den zwerg kränken müsste, dass man ihn für keinen *riesen* hält, hogy *óriásnak* nem tartják. Er soll wissen, dass man ihn für **keinen** riesen hält, hogy **nem** tartják *óriásnak*. 'Annak, a ki németül nem tud, csak azt ajánlhatjuk, hogy vigyázzon arra, határozni akar-e vagy különböztetni, azaz mondani valamit, vagy ellenmondani valakinek.

Hibás tehát a szórend pl. ebben a mondatban: 'Megbüntették volna, ha nem tett volna *eleget* kötelességének'. Németül ez bizonyosan így hangzanék: 'Er wäre bestraft worden, wenn er seiner pflicht nicht *genüge* geleistet hätte.' A 'nicht' hangsúlytalan. A magyarban tehát így kell hangzania: 'Ha *eleget* nem tett volna kötelességének'. Helytelen a szórend ebben a mondatban is: 'Budapest egyesítése kimondatott, de egységes város nem lesz belőle mindaddig, míg a közlekedés a két oldal között nem lesz *oly könnyű*, hogy az emberek akadálytalanul érintkezhessenek egymással' (P. Napló aug. 22). Németül: '... bis die kommunikation nicht so *leicht* geworden sein wird'. Magyarul tehát: 'Míg a közlekedés *oly könnyű* nem lesz a két oldal között'.

Ellenben ép oly hibás a szórend, ha független mondatokban a 4. forma helyett, vagy bármiféle mondatban a 6. forma helyett az első formával élünk. Hibás pl. ez a szórend: 'Az egyetem kötelelén kívül állók a gyűléseken *jelen* nem lehetnek (Budapesti Hirl. aug. 19. e helyett: **nem** lehetnek *jelen*). A tisztikar eljárásában pusztán kegyeleti aktust kell tekinteni, a melynek kivételében azonban *számot* nem vetettek azzal, hogy az ily kegyeletnyilvánítás... (Egyetértés szept. 1. e h. **nem** vetettek *számot*). A bíráló választmány azonban, mivel K. igazolta, hogy a VI. kerületben ingatlana van, a kifogást *figyelembe* nem vette (Budap. Hirl. szept. 10. e h. **nem** vette *figyelembe*). Ezen azonban *segíteni* nem lehet, mert a Duna folyásán senki sem változtathat (P. Napló aug. 22. e h. **nem** lehet *segíteni*). Ez a tényező maga is magyarázatra szorul, a többiek pedig idegen tényezők, melyek *ide* nem tartoznak (Orvosi Hl. 479. l. e h. **nem** tartoznak *ide*). A folyton orvosváltásnak kitett lakosság a legeszesebb s legügyesebb orvosban sem találja egészségé-

nek beváló örét, gondozóját, mivel az orvosnak a körülmények szükséges tanulmányozására *ideje nem* marad' (Közegészségügyi Kalauz okt. 1. e h. **nem** marad ideje).

De hisz ezeket a mondatokat alig hangoztatja valaki úgy, a hogy mi jelöltük: „*Jelen nem lehetnek, számot nem vetettek, figyelembe nem vette, segíteni nem lehet, ide nem tartoznak, ideje nem marad*”. Jól tudjuk, hogy nem. Csak azért jelöltük így, mert ebben a formában egy részük még menthető volna. Azzal lehetne őket menteni, hogy az analogia hatása alatt keletkeztek. Az analogiát az igen gyakori igekötős szerkezetek szolgáltatják. Hogy mikép, azt alább fogjuk kifejteni. De ha úgy jelöljük őket, a mint valóban hangoztatni szokás őket: „*Jelen nem lehetnek, számot nem vetettek, figyelembe nem vette, segíteni nem lehet, ide nem tartoznak, ideje nem marad*”, akkor éppen nem találunk mentséget számukra. Azt nem fogadhatjuk el mentségnek, hogy az efféle mondatok is helyesek lehetnek: „*A csikó zabot nem eszik*” vagy „*Zabot a csikó nem eszik*”. Helyesek lehetnek a maguk helyén, de nem ezek helyén: „*A csikó nem eszik zabot*” vagy „*Zabot nem eszik a csikó*”. A formák nem arra valók, hogy kényünk-kedvünk szerint élhessünk velük.

Az utóbbi két formának az előbbi kettővel való kiszorítása irodalmi nyelvünk legrégebbi szórendi botlásai közé tartozik, de csak az újabb időben kapott szerfölött lábra. Ezt a kakuktozást a latin nyelvnek köszönhetjük. A Nyelvőr e latinos szórendet már többször megróttá, de úgy látszik a megrovásnak foganatja nem volt. Legelőkelőbb napilapjaink s folyóirataink szerkesztői oly simán gördülönek tartják az előbbi mondatot, mintha ez dőcögös volna: A Nyelvőr többször megróttá már e latinos szórendet, de a megrovásnak, úgy látszik, nem volt foganatja. Állításunkat hadd igazolják a következő példák. Mivel e latinos szórend pozitív mondatokban is előfordul, ismétlések kikerülése végett ezekre is kiterjesztjük figyelmünket. (A helyehagyott határozót s az ígét szórt, a hangsúlyos szót dőlt szedéssel jelöljük.)

A Budapesti Hirlapból: „Nem tudja elviselni azokat a heves támadásokat, melyeket ellene ellenségei *folytonosan* intéznek (aug. 25. e helyett: melyeket ellenségei *folytonosan* intéznek ellene). Az orosz csapatok újabb mozgalmáról pozitív értesülések *nincsenek* (aug. 26. e h. *nincsenek* p. é.). A katasztrófa bekövetkezhet előbb-utóbb. De veszedelmét

ez idő szerint külső jelekben látni *nem* lehet (uo. e h. *nem* lehet k. j. l.). Nem csekély ügyetlenség lesz a pétervári kormánytól, ha nemzetközi vitát ellenünk *erről* az oldalról kezd, hol a nemzetközi jog minket *teljesen* födöz (aug. 27. e h. ha *erről* az oldalról kezd nemzetk. v. e.). Az elemi iskolai tandíj fizetése alól mindama szülőket felmenti, a kik a beiratás alkalmával kijelentik, hogy a tandíjat megfizetni *nem* képesek (aug. 26. e h. *nem* képesek m.). A kormány felhatalmaztatik arra, hogy rozsot és búzát *vámmentesen* behozzon és a behozott gabonát a belföldi fogyasztásnak az *önköltségi* áron rendelkezésére bocsássa (uo. e h. *vámmentesen* hozzon be, az *önköltségi* áron [selbstkostenpreis] bocsássa rendelkezésére). A pánszlávizmus bűne idegen a tót népnek, mely királyához és hazájához hűtlen lenni *nem* akar (aug. 12. e h. *nem* akar h. l.). Ausztria-Magyarország várendszszerrel *nem* bír (aug. 19. e h. *nem* bír v.). E sújtó ítélet kommentárja *nem* szorult (szept. 10. e h. *nem* sz. k.). Tíz vádlottat a törvényszék *fölmentett* (uo. e h. *fölmentett* a t.). Van egy nagy bankó, melyet aprópénzre váltani *nem* lehet (aug. 23. e h. *nem* l. a. v.). Hogy ezt nem tette, azért neki szemrehányást *nem* tehetünk (okt. 6. e h. *nem* t. neki sz.). Erre az idő *elérkezett* (uo. e h. *elérkezett* az i.). A vajadás ezzel még befejezve *nincs* (okt. 15. e h. *nincs* b.). Révész Bálintnak gyermekei *nem* maradtak (okt. 11. e h. *nem* m. gy.). A kinevezett hivatalnokokkal rendelkezhetik bárki, mert a kinevezett hivatalnokoknak hitők *nincs* (okt. 16. e h. *nincs* hitők). A békét azonban a gyűlölet *nem* biztosítja (uo. e h. *nem* b. a gy.). A mérsékelt ellenzék létezni *megszűnt* (okt. 21. e h. *megsz.* l.).

Az Egyetértésből: „Anglia, mely a hármasszövetséggel formális szerződéses viszonyban *nem* áll (aug. 23. e h. *nem* áll f. sz. v.). 1835-ik évi január 12-én Wesselényi már ismét Kolozsvárott volt s 14-én már az országgyűlésen *felszólalt* (uo. e h. *felszólalt* az o.). Nopcsa ezt se most se novemberben nem kívánta, sőt mint fontosabb közlém, a segédek és megbízóik is ezt az ügyet nov. 19-én *végleg* befejezettnek kijelentették (uo. e h. nov. 19-én a segédek és megbízóik is *végleg* befejezettnek jelentették ki az ügyet). Egyszerre felugranak a dözsölés asztalától, becsületeiről, lelkiismeretéről kiáltoznak és zászlójukat a z

igazság templomában felszenteltetni kívánják' (szept. 1. e h. az *igazság* t. kívánják felsz.). De az aug. 23-iki számban helyesen idézi e közmondást: A sok bába között elvész a gyermek (e h.: A sok bába között a gyermek elvész).

A Pesti Hirlapból: 'Azt a tényt, hogy a pénz s rendezők idegenek, nem magyarok, megváltoztatni *még* sem lehet (aug. 22. e h. *még* sem lehet megv.). A főváros közegészségi állapota július hóban a június havihoz viszonyítva számba vehető változást *nem* mutat' (aug. 23. e h. *nem* mutat számba v. v.).

A Magyar Hirlapból: 'Két nagyírnévű tudós nézete szerint, kik mindketten a császárt már *gyermeksége* óta kezelik, minden baj tulajdonképen a fülben székel (aug. 22. e h. már *gyermeksége* óta kezelik a cs.). Bár merre dőljön a hadi szerencse e birodalmak konzisztenciája veszélyeztetve *nincsen*, e két nemzetet a megsemmisülés *nem* fenyegeti (uo. e h. *nincsen* veszélyeztetve, *nem* fenyegeti a megs.). A hideg tél folyamán és a sok hó következtében jelentékeny területen a vetés *kípusztult* (uo. e h. *kípusztult* a vetés). Oroszország a folyó kampagnében a kiviteli államok sorából *kilép'* (uo. e h. *kilép* a k. á. s.).

A P. Naplóból: 'De ekkor az elkövetett hihát többé jóvá tenni *nem* lehetett (aug. 22. e h. *nem* lehetett jóvá t.). Föltehető azonban, hogy eleinte az állam *áldozatot* hoz, ha e hidakat felépíti (uo. e h. *áldozatot* hoz az á.). Látni való, hogy a mezőgazdasági osztály körében az eszme *viszhangra* talált (uo. e h. *viszhangra* t. az e.). Be akarja tölteni mindazokat a feladatokat, a melyeket a szövetkezet *teendőinek* sorába foglalnia kell' (uo. e h. a szövetkezetnek *teendői* sorába kell foglalnia).

Az Ország-Világ 33. számából: 'Vajha inkább bírám lett volna — vajha ne csak azt írta volna alá vakon, a mit *mások* rólam ítélnék (e h. *mások* ítélnék rólam). Szóljon! kész vagyok önt meghallgatni — mondá Szidónia s maga az ablak párkányzatához támaszkodva olyan mozdulatot tett, mintha Gerélyt *üléssel* megkinálná (e h. *üléssel* kinálná meg). A mint ki akarta nyitni, az ajtó engedett egy kívülről jövő nyomásnak, föltárult és a küszöbön Tarnay Ervin megjelent' (e h. Tarnay E. jelent meg).

NÉVSZÓI ÉS MONDATBELI KAPCSOLATOK.

IV.

Térjünk át ezek után a kérdésnek gyakorlati részére. Mi az a hiba, a melyet manapság Joannovicsék szerint oly gyakran elkövetnek? S mit tartunk e hibáról?

A birtokviszonyban levő nevek névszói kapcsolatában — mint említettük — a birtokos rendesen semmi ragot se vesz föl, de igen gyakran fölveszi a *-nek* ragot, a mely eredetileg nem birtokos rag volt, hanem részeshatározó rag, sőt még korábbi állapotjában helyhatározó rag. Ez köztudomású dolog; valamint az is, hogy néha a *-nek* ragot nem lehet elhagyni a birtokos mellől, pl. ha a birtokos a birtok után áll; ha köztük több szó vagy egész mondat van; vagy ha a birtokost különösen ki kell emelni sat.

Fontosabb a birtoknév. Ez mindig birtokos személyragot kap; ezzel tünteti ki, hogy a birtokoshoz tartozik. Pl.

az én hazá-*m*,

a te hazá-*d*,

az ő hazá-*ja*,

a mi hazá-*nk*,

a ti hazá-*tok*,

az ő(k) hazá-*juk*.

Már a névmási birtokosnál is látjuk, hogy a nyelv a többes harmadik személyben elégnék tartja a többséget csak egyszer fejezni ki. Kifejezi a személyragban; a személynévmásban elhagyja a többes jelölést. Ha a harmadik személyű névmások helyett főnév a birtokos, akkor pedig ép ellenkezőleg jár el a nyelv. A többséget a birtokos főnéven fejezi ki; a birtok személyragjával nem, ez csak egyes harmadik személyt fejez ki a többesben is, pl. egyesben: a száműzött hazá-*ja*, többesben: a száműzöttek hazá-*ja* (e h. hazá-*juk*).

A régi nyelvben közönséges volt a birtoknévnek egyezése a személyrag számában is a birtokos jelzővel, pl. (Joannovics példái) „Mend őv szentei és ünüttei küzikün jobb felől (HB.). — Véneknek szerzéseket, megeszitek özvegyeknek házokat (MünchC.). — Az pogányoknak istenők mind ördögök. Megolvastuk az nagy böcseknek tudományokat. De akármit mondjanak, az körösztenőknek éneklésökkel az ő mondások meggyözetnek (TihC.). — Azoknak jobbagyokat, jószágokat el kezdé foglalni. Már azoknak elméjeket is megcsinálta. Sőt még azoknak neveket is kibeszéli (Cserei). — Vidd a nagy urak füleikbe (Faludi). — Mint az argonauták uno-

káiké (Kölcsy). — Bodóék ökrük, Bodorék kutyájuk' (Népnyelv Nyr. II.112). És így tovább, igen nagy számmal.

Ezek mellett azonban mind jobban kezd lábra kapni a nem-egyezős használat. Már az Ehrenfeld codexben nagy számmal található ilyeneket: „Appastalóknak ideitől fogván, lelkeknek sok eleven használatyát teszik vala, szent társinak szent gyülekezésében” sat. És minél közelebb érünk a mai nyelvhez, annál általánosabb ez a használat.

Bizonyos tehát, hogy eredetileg többes harmadik személyű birtokos mellet többes harmadik személyű raggal állott a birtoknév. Idővel azonban a nyelv lemondott a többesnek kétszeres megjelöléséről, s a többes harmadik személyű birtokos után csak egyes harmadik személyű ragot használt a birtoknév mellett. Hogyan? Többes személyt egyes személyraggal jelölt! Ezt a látszólagos anomáliát elég ügyesen magyarázza meg Kulcsár (Nyr. XIV), a ki szerint az egyes harmadik személyben (családneve) nincs személyrag, hanem csak mutatóelem, mely egyszerűen azt fejezi ki, hogy az illető birtoknév hozzátartozik valamely főnévhez, de azt már nem jelzi, hogy az a főnév egyes-e vagy többes. Valóban ez lehetett a nyelv logikája. Az *-a*, *-e* v. *-ja*, *-je*-vel egyszerűen a hozzátartozást akarta megjelölni a maga általánosságában; a személy pontos jelzéséről lemondott, mert azt jelzi maga a birtokos.

Ez a birtokviszony névszói kapcsolata jelzésének a története. A mondatbeli kapcsolat — mint láttuk — a névszói kapcsolat jelzését fogadta el, avval a szigorítással, hogy a birtokos mellől a *-nek* ragot nem hagyja el. És ez természetes is. A mondatbeli kapcsolatban távolabb esik egymástól a birtokos és birtok, azért összetartozásuk jelzésére minden eszközt meg kell ragadniok. Nem elég a birtoknévnek jeleznie a személyraggal, hogy ő egy ilyen vagy olyan személyű névhez tartozik, mert az a név most már nincs közletlen előtte, mint a névszói kapcsolatban legtöbbször; hanem a birtokosnak is életjelt kell adnia magáról, hogy minden nehézség nélkül egymásra találjanak; meg kell mondania a *-nek* raggal, hogy ő az, a melyhez a birtoknév tartozik. E szerint mondatbeli kapcsolatban a birtokviszony jelzése ilyen lenne:

Énnekem van hazá-*m*,

Tenedek van hazá-*d*,

Őneki (az embernek) van hazá-*ja*,

Minekünk van hazá-*nk*,

Tinektek van hazá-*tok*,

Őnekik van hazá-juk,

főnévvel: Az emberek*nek* van hazá-*ja*.

Itt vagyunk a vitás kérdésnél. Joannovicsék szerint hibás beszéd: „Az emberek*nek* van hazá-*ja*”; helyesen: „... hazá-*juk*”. A hiba abban áll, hogy a birtok személyragja nem egyezik a datívusi minőségben szereplő birtokos számával, holott ez a nem-egyezés csak a genitívusi minőségben szereplő birtokos mellett szokásos.

Joannovics modern nyelvbuvár, a ki ismeri és elismeri a nyelvszokás hatalmát; a ki tudja, hogy a nyelvet nem lehet és nem szabad a magunk csinálta önkényes szabályok prokruzstesi ágyába fektetni, még ha látszólag logikátlanágokba téved is. Tudja, hogy a nyelvbuvár dolga nem az, hogy csinálja a nyelvet az önalkotta szabályok szerint, hanem hogy szabályokat csináljon a nyelv szerint. Azt is tudnia kell, hogy a sokaktól sokszor elkövetett hiba már nem hiba, hanem nyelvhasználat. És ime, Joannovicsék mégis egy folyton terjedő „hibáról” beszélnek. És nem veszik észre, hogy ezzel magát a nyelvszokást támadták meg. Ráfogják, hogy logikátlanágot követ el. És mivel követi el a nyelvszokás ezt a nagy logikátlanágot? Avval, hogy a többes szám helyett egyest használ. (Épen ilyen hibát követ el akkor is, mikor azt mondja: „sok ember” — „embere*lek*” helyett). De hiszen a birtokviszony névszói kapcsolatában, vagyis a genitívus mellett, már úgy is elkövette ezt a hibát, mért ne követhetné el a mondatbeli kapcsolatban is, az ú. n. datívus mellett?

Azért, mert a genitívus szoros kapcsolatot fejez ki; ott elnézhetni, ha a birtok egyszerűen csak rámutatást fejez ki a birtokosra a szám határozott föltüntetése nélkül. A datívus mellett azonban a kapcsolat sokkal lazább, ott a két név mintegy önállósul, ott tehát nem lehet olyféle összevonásokat megengedni, a minőknek csak összetett szóban van helyük.

Ez tetszetős ellenvetés. Csakugyan a névszói (genitívusos) kapcsolatban a birtokos és birtok között oly szoros a kapcsolat, hogy a két szó mintegy összetett szót alkot. A minthogy a fogalmi kapcsolatban a két fogalom nem is önálló, hanem a specializáló fogalom beléolvad az általános fogalomba. Viszont az is igaz, hogy a mondatbeli (datívusos) kapcsolatban a birtokos és birtok nem úgy szerepelnek, mint összetett szó. Az egyedítő fogalom nem olvad bele a nemi fogalomba, hanem mintegy antithesisbe kerül vele. De azért nem lehet mondani, hogy nincs köztük kapcsolat. Van, de más kapcsolat; nem névszói, hanem mondatbeli. És ezen

kétféle kapcsolat összetartozásának a jelzése épen oly fontos lehet a nyelvre nézve, mint különbségének a jelzése. Azután meg a nyelv mit sem tud róla, hogy a névszói és mondatbeli kapcsolatot a birtok személyragjával akarná megkülönböztetni. A megkülönböztetés — mint már említettük — szórenddel, hangsúllyal és igével (többnyire a *van* igével) történik.

Honnan van tehát, hogy a birtokviszonynak mondatbeli kapcsolatát a többes számú birtokosra vonatkozólag mégis általában nem a névszói kapcsolatnak egyszerűen csak rámutató jelével (az emberek hazá-*ja*) fejezi ki a nyelv, hanem a személyragot legtöbbször egyezteteti a birtokos többes számával (Az embereknek van hazájuk)? A felelet egyszerű. Valamikor a névszói kapcsolatban is egyezett a birtok személyragja a birtokossal, mint ezt nyelvemlékeink kétségtelenné teszik. Valamikor kivétel nélkül azt mondták: 'Az embereknek a hazájuk.' Mivel pedig a birtokviszonyt a nyelv szereti mondatbeli kapcsolatában is ép oly jelekkel fejezni ki, mint névszói kapcsolatában, azért lett: 'Az embereknek van hazájuk.' Idővel azonban a nyelv lemondott róla, hogy a névszói kapcsolatban a birtokos többségét a birtok mellett is kifejezze, s lett egyszerűen csak: 'Az embereknek a hazá-*ja*.' Ily lemondás a nyelv életében nem ritka. A mondatbeli kapcsolat azonban ebben nem követi teljesen a névszói kapcsolatot, mert a mondatbeli kapcsolatban önállóbb a két szónak, birtokos és birtoknak, a szereplése; nem lehet oly könnyen rövidítéseket és összevonásokat végezni benne; élénkebb a személyragok jelentésének érzete. A névszói kapcsolatban az egyes harmadik személy ragja jóformán teljesen elvesztette személyi jelentését, és tisztán mutató elemmé változott, mely a birtokszónak egy névhez való tartozását mutatja; míg ellenben a mondatbeli kapcsolatban önállóbb életet élnek a szavak és ragok egyaránt, jobban megtartották eredeti jelentésüket.

Elősegítette ezt a külön fejlődést az is, hogy a névszói kapcsolatban is csak fokozatosan történt meg a személyragnak ez az átváltozása, úgy hogy még csak e század elején is igen gyakran találkozunk az embereknek a hazá-*juk*-féle birtokviszonyi jelzéssel; sőt egyes vidékeken még ma is mondják így a birtokviszonyt. De azt tapasztaljuk, minél általánosabbá lett az átváltozás a névszói kapcsolatban, annál sűrűbben fordulnak elő az oly hibák is, a minőket Joannovicsék emlitenek (Az embereknek van hazája).

Kétségtelenül egy még be nem fejezett fejlődési processzussal van itt dolgunk, melynek lényege abban áll, hogy az a vál-

tozás, mely a birtokviszonynak névszói jelzésében beállott, kezdi éreztetni hatását a vele analog másik jelen-ségen is, a birtokviszonynak mondatbeli kapcsolatán.

Ez azoknak a „napról-napra mind jobban terjedő” hibáknak a magyarázata, de egyúttal a mentsége is, a melyeket Joannovicsék annyira ostoroztak.

Joannovicsék nem látják azt a kapcsolatot, mely a genitívusos és datívusos szerkezet között van, csak a különbséget nézik, s minden áron meg akarják különböztetni a kétféle szerkezet jelzését. Holott egészen természetes dolog, hogy, mivel mindkettő birtokviszonyt fejez ki, jelzésük se legyen különböző. Habár el kell ismerni, hogy megvan értelme annak is, ha a mondatbeli kapcsolat határozottabban fejezi ki a személyt, mint a névszói kapcsolat.

Nem tudjuk, a nyelvfejlődés folyamában melyik irány lesz uralkodóvá. Nem is volt egyéb célunk, mint rámutatni erre a kétféle irányra, és igazolni azokat a bizonyos, napról-napra mind jobban terjedő hibákat. Nem akarunk normatív szabályt fölláztatni, mert ezt ebben az esetben jogtalan dolognak tartjuk. Azt elismerjük, hogy a mai nyelvhasználat inkább az egyezés mellett van, mint a nem-egyezés mellett, és általában magunk is ezt követjük és ajánljuk; de ebből nem az következik, hogy csak ez a helyes, a másik pedig hiba. Lehet, hogy néhány évtized múlva éppen ez a hiba lesz az uralkodó nyelvhasználat.

A birtokviszonynak független kapcsolatában, hol a birtokos akármely mondatrész lehet, tehát esetleg részeshatározó is, nem igen esik meg az a „hiba”, hogy a birtok neve ne egyeznék a birtokos nevének a számával. Legalább Joannovics ily hibákat nem említett. Itt már a birtokviszony teljesen fölbomlik; a tényleges birtokos és birtok neve közt semmi gramatikai kapcsolat nincs, ide tehát már a gramatikai birtokviszony analogiájának a hatása nem terjed ki. Ez, azt hisszük, nem szorul bővebb magyarázatra. Ez esetben tehát a birtok nevének egyeznie kell a birtokos számával a személyragra nézve.

Ime ez a genitívus és datívus sokat vitatott kérdésének a magyarázata és megoldása. Azt hisszük, új oldalról világítottuk meg a kérdést, és így nem végeztünk haszontalan munkát.

Fejtegetéseink eredményét röviden a következőkben foglalhatjuk össze:

A *-nek*-ragos név lehet: 1) névszói kapcsolatban levő

birtokviszony birtokosa (genitívus); 2) mondatbeli kapcsolatban levő birtokviszony birtokosa (genitívus); 3) részes határozó (datívus) birtokkal vagy a nélkül.

A birtokviszony névszói kapcsolatát többes birtokos mellett hajdan csak egyféleképp jelölték (az embereknek hazá-*juk*). Idővel azonban egy nem-egyezős jelölés is lábra kapott (az embereknek hazá-*ja*). S ma már oda fejlődött a dolog, hogy főnévi birtokos mellett ez utóbbi nem-egyezős használat az általános.

A birtokviszony mondatbeli kapcsolata általában elfogadja a névszói kapcsolat jelzését. Hajdan természetesen nem lehetett a jelzésben semmi zavar, a névszói kapcsolatot követve azt mondták általánosan: „Az embereknek van hazá-*juk*”. Mióta azonban a névszói kapcsolatban egy másik, nem-egyezős jelzés is lábra kapott, sőt uralkodóvá lett, azóta a mondatbeli kapcsolatban is előfordulnak ily nem-egyezős jelzések: „Az embereknek van hazá-*ja*”. Ezekben a névszói kapcsolat analógiája érvényesül, azért nem tekinthetők érthetetlen „kivételeknek” vagy pláne „hibáknak”, hanem a nyelvfejlődés egészen természetes jelenségeinek.

Mindazáltal a nyelvhasználat ma még az egyező használatot kedveli jobban, kivált a hol birtokos és birtok messzebb estek egymástól.

Ez a genitívus és datívus kérdésében a mi fölfogásunk.

A kérdés megoldásánál még nagyobb eredménynek tartanók, ha sikerült volna olvasóinkat meggyőzni, hogy a nyelvtények magyarázatához okvetetlenül szükség van a valóság és lelki élet viszonyainak a nyelvi jelenségekkel való egybevetésére. Szóval, hogy a filologia nem mellőzheti teljesen a filozófiát. Nem új, csak elhanyagolt irányba akarjuk ezzel a magyar filológiát terelni. De ezt az irányt szabályozni és minden tekintetben a kellő korlátok között tartani is szükségesnek véljük. Filológiánk eddigi irányai mellett igen jól megfér ez a filozófiai irány, sőt azokat kiegészíti és támogatja. Vajha akadnának munkásai is!

BALOGH PÉTER.

A NÉVMAGYAROSÍTÁS.

Tudtunkkal e tárggyal a Nyelvőr hosszabb idő óta nem foglalkozott, a mit mi hajlandók vagyunk jó jelnek tekinteni. Azt hisszük ugyanis, hogy nem látta szükségesnek fölszólalni, rendén

ment a dolog. Most több példa van előttünk arra nézve, hogy az ügy ferde útra tévedt, azért szükségesnek látjuk fölemelni szavunkat, óhajtva, hogy meghallják, a kiket illet.

Mi a névmagyarosítás? Utolsó ténye a nemzetbe való beolvadásnak, oly művelet, a mellyel az, ki érzelemben és nyelvben teljesen megmagyarosodott, letörli magáról az utolsó jegyet, a mely idegen eredetét mutatja. Így van ez általában, csak ritka kivétel az, hogy a névmagyarosítás még nem utolsó ténye a beolvadásnak. Nyilván való, hogy a névváltoztatásnak ott van kiváló fontossága, hol nagy számmal olvadnak be idegen elemek a nemzetbe vagy a hol a népnek egy jó része politikai helyzete folytán elvesztett nemzetiségét kezdi visszaküzdeni. Az első eset a mienk, a második finn testvéreinké, kik nyelvükkel együtt elvesztett nevüket is most kezdik a svéd uralom alól fölszabadítani. Tudtunkkal e két nemzeten kívül a névváltoztatásra mint politikai tényezőre másutt nem akadhatunk.

Keletkezése nálunk összeesik a nemzeti ébredéssel. Bár egyes szórványos példák voltak már előbb is, időbeli folytonosságát aligha kezdhjük előbb Széchenyi koránál, a harmincas éveknél. Igazi föllendülése azonban csak 1867 után történt; de még mindig nem lehetünk terjedelmével megelégedve. Nem lehetünk, mert nyilván látjuk, hogy intelligenciánkban még mindig erősen szapora az idegen név, sőt vannak társadalmi osztályok, a hol a magyar név ritkaság. Első helyen e tekintetben a katolikus papság áll, a melynek sorai közt, ha megfigyelem helyes, aránylag igen csekély számú magyar névvel találkozunk. Itt legritkább a névmagyarosítás is, nem igen nyerhetvén buzditást a legnagyobb részben idegen nevű főpapságtól. A katolikus papság után aligha a tanárság nem következik, a melyben, ha a magyar nevet tizenöt—húsz százalékra tesszük, aligha maradunk a valóság alatt. Végre mint legnagyobb részt idegen nevűeket fölemlítjük még a mérnököket, ellenkező példa gyanánt pedig a jogi pályát, a melyen legtöbb magyar névvel találkozunk, bizonyosságul szolgálván e tény is, hogy ez a legmagyarabb foglalkozás. Megtaláljuk a különbséget felekezetek szerint is. Kevés a magyar név a katolikusok, még kevesebb a luteránusok közt, ellenben ritka az idegen név a reformátusoknál. E néhány példát csak annak bizonyosságául tartottuk szükségesnek, hogy még mindig nem elég kiterjedésű a névmagyarosítás. Ezek után pedig térjünk tárgyunk nyelvészeti oldalára.

Említettük már, hogy fölszólalásra néhány újabb időben

történt hibás névmagyarosítás készlt. Im itt következnek, a mint a hivatalos lapból kiírtuk: Szept. 20-án *Krajcsinovsky* Jánosból lett *Körri*; *Schönnagl* Antalból *Szépszegi*; szeptember 26-án *Kohn* Adolf lett *Kollár*, *Spitzer* Kálmán *Ervin*, *Iritz* Dezső *Irányi*. Okt. 2-án *Wildfeuer*: *Vilányi*.

E példákat két osztályba sorozhatjuk. Az egyikbe tartoznak azok, a melyek hibás magyarsággal vannak változtatva; a másikba, a melyek a változtatás után is idegenek. Az első osztály tagjai: *Körri*, *Szépszegi*, *Irányi*, *Vilányi*. *Szépszegi*, a mint látjuk, szolgál fordítás németből magyarra. Vajjon mikor tanulják már meg, hogy a névmagyarosítás nem a név lefordítása? Hogy pl. *Klein*-t semmiféle törvény sem kötelezi arra, hogy *Kis* legyen, hanem hogy éppen olyan joggal lehet *Nagy* is? Hogy *Schwarz* neve magyarul nem *Fekete*, hanem joga van a világon bármilyen színű és szintelen névhez? Az ember azt hinné, hogy a ki a nevét megváltoztatja, azért teszi, mert terhére van, szabadulni óhajt tőle. Hogy mért kell tehát ezt a megunt nevet az új névben is tovább föntartani, azt mi megérteni nem tudjuk. Hogy fordítás által is juthat az ember helyes magyar névhez, azt mondani sem kell. Ámde ilyen esetben is gyakori az a baj, hogy az illető olyan nevet vesz föl, a mi jóformán nem is név. A *Kisek*, *Nagyok*, *Szabók* sat. éppen nem szegény családját már eddig is sok *Klein*, *Grosz*, *Schneider* szaporította. Másképp áll a dolog *Szépszegi*-vel. Különkülön ugyan magyar szó *szép* is, *szeg* is, magyar képző az *i* is, együtt véve azonban csak az olyan magyar nevek közé tartozik, melyek Szarvas Gábor szavaival szólva az utókornak egy ezred év múlva is el fogják árulni, hogy nem eredeti, hanem csinált magyar nevet lát maga előtt (Nyr. X.1). Az *i* képző azt jelenti, hogy honnan való; ámde *Szépszeg* helység Magyarországon nincs, legalább a Helységnévtár nem ismeri, tehát oda való sem lehet senki. Ugyanez okból hibásak a *Körri* és *Irányi* nevek is, mint hibás általában minden *i* végzetű név, a melyben az *i* nem helynévhez járul. Ilyen nyomorékok, hogy a sok közül csak néhányat említsünk: *Egyesi*, *Tüköri*, *Reményi*, *Rózságyi*, *Szerelemhegyi*.

Vilányi testvére *Kálainak*. Ez a név úgy tűnik föl nekem, mintha bocsánatot kérne *Kállaytól*, hogy ő is mer élni s hogy e bocsánatot szerénységgel nyerje ki, lemond egy *l*-ről. Mintha névmagyarosítóink már az egész Helységnévtárt kihasználták volna s most kénytelenek, hogy még új nevet alkothassanak, a helyneveket megváltoztatni. Most már el lehetünk készülve ilyenforma név-

magyarosításokra: *Aponyi, Holósi, Forai, Balasa, Senyei* (már van is), *Kasai* sat.

Példáink második osztálya: *Ervin, Kollár*. Mindakettő a névmagyarosítás után is idegen. *Ervin* ugyan keresztnév, de idegen és nálunk egészen szokatlan is. Ha már illet is megengednek, akkor magyarosított név lehet *Bruno, Kuno, Kurt, Edgar, Gaston, Rajner, Waldemar* sat. *Kollár* szláv szó és név. Azt, hogy erről nem tudják, hogy igen elterjedt tót név és hogy ilyen változtatást megengedhettek, azt igazán nem értjük.

Ime oda jutottunk, hogy lehet nálunk idegen nevet tőtra magyarosítani. Már most, ha a praecedent követni akarjuk, magyar nevek gyanánt föl lesznek vehetők például a következők: *Novák, Koleszár, Burandik, Havranek, Vokurka, Szikora, Mallár, Bistyák* sat. Mindezek semmivel se kevésbé magyarok, mint *Kollár*; szolgálatot teszünk tehát a belügyminiszteriumnak, ha e szép magyar neveket figyelmébe ajánljuk. *Petőfi* pedig nagyot hibázott, hogy nevét megváltoztatta; hiszen van a *Petrovics* név olyan jó magyar, mint *Kollár*, a melyet ime hivatalosan magyar névnek jelentenek ki.

Az 1848-iki hivatalos lapban olvastam ilyen névváltoztatásokat: *Eisenhut: Vaskalap, Niederholzer: Alfási, Pollák: Zontág*. Azóta elmúlt több mint négy évtized, történt legalább is tizezer névváltoztatás és hol állunk ma? Ott, hogy *Schön-nagl-ból* lesz *Széphegyi*, *Kohu-ból* *Kollár*, — belügyminiszteri engedéllyel. Ehhez a hivatalhoz akarunk hát most pár szót intézni. Nem tudjuk, történt-e ott valami személyváltozás vagy nem; az, hogy a tárgyalt esetek mind legújabb időben fordultak elő, arra látszik mutatni, hogy igen. De akár történt, akár nem, bizonyos először is az, hogy a névváltoztatásokért nem azok felelősek, a kik megteszik, hanem a kik megengedik. A kinek joga van valamit megengedni, joga van azt meg is tagadni. Bizonyos másodszor az, hogy habár névváltoztatás a hivatalos neve, nem lehet más, mint névmagyarosítás.

Hogy ez mit jelent, nem akarjuk most egész terjedelmében kifejteni, az érdeklődőt utaljuk Szarvas Gábornak már idézett értekezésére. Röviden csak azt jegyezzük meg, hogy valamint lehet magyar szavakból teljesen idegenszerű, magyartalan mondatot alkotni, úgy lehet magyar alkatrészekből magyartalan név is. Még egy hasonlattal akarjuk a dolgot megvilágosítani. A fordítástól megkívánjuk, hogy menten minden idegenszerűségtől azt a hatást tegye

reánk, mintha eredeti volna; így az új név se árulja el semmivel új voltát.

Ismételjük, nem akarjuk mind felsorolni a módokat, forrásokat, a melyek által helyes névhez lehet jutni, csak egyre akarunk rámutatni, a melyet eddigelé nem látunk eléggé fölhasználva. Értjük a helyneveket. Magyarország Helységnévtára évek óta megvan nyomtatásban, megjelenik folyton új kiadásban, hozzáférhet mindenki. De ha a közönségből talán nem is mindenki, bizonyára hozzájuthat az engedélyt adó hivatal s a legkevesebb, a mit ettől kívánhatunk, az, hogy ez a Helységnévtár kézikönyve legyen. Tartalmaz pedig ez valami tizenkét ezer helynevet. Arra kérjük az illető hivatalt, hogy semmiféle helynévből alkotottnak látszó nevet (megismerhető rendszeren az *i* végzetről), ne engedélyezzen, a mi a Helységnévtárban nincs meg. A mi megszorítás van, szinte fölöslegesnek látszik fölemlíteni. Mindenki tudja, hogy hazánkban számtalan idegen helynév is van, magától érthető tehát, hogy ezeknek nevéből magyar nevet csinálni nem lehet. Különösen arra kell ügyelni, hogy igazi magyar szó nem kezdődik két mássalhangzóval, nem tekinthető tehát igazi magyarnak az ilyen név sem, habár egyébként magyarosan hangzanék is. Bármilyen jó hangzású is a magyar tudományban a *Fraknói* név, igazi magyar névnek, bár magyarosított, sose fogadhatjuk el se az elejét, se a végét. Mert — erre is figyelmeztetnünk kell — *Makó*-ból nem lesz *Makói*, hanem *Makai*, *Gyergyó*-ból nem *Gyergyói*, hanem *Gyergyai*, *Jenő*-ból nem *Jenői*, hanem *Jenci*.

A mi pedig a *Kollár*-féle „magyarosítást” illeti, nem ajánlhatunk mást az engedélyosztó hivatalnak, mint hogy ha kétsége van valamely név magyarsága iránt, szerezzen bizonyosságot bármiképen is. Hiszen, hogy egyebet mellőzzünk, névmagyarosító társaság is van Budapesten. Mert, azt ismételjük, a hibás névváltoztatásokért a hivatalt éri vád, nem a közönséget.

Ezeket tartottuk szükségesnek ez alkalommal elmondani. A dolognak van fontossága. A hibásan választott név előbb-utóbb terhére válik, ha arra, a ki fölvette, nem is, hát gyermekeire vagy unokáira és végre is belátják, hogy még egy változtatásra van szükség, hogy magyarrá legyen. Sőt részemről inkább viselnék idegen nevet, mint *Aldor*, *Egyenessi* vagy *Szerelemhegyi*-féle úgy nevezett magyar nevet.

SZIGETVÁRI IVÁN.

I R O D A L O M.

„Hogy is mondják ezt magyarul?”

Előadások a magyar nyelvtan köréből; az 1885/86. tanév II. felében a kolozsvári kir. Ferencz József-egyetem bölcsélet-, nyelv- és történet-tudományi karában tartotta dr. Finály Henrik.

A szerző föladatát így szabja meg: „Tüzetes feladatom a magyar nyelvtan tárgyalása. E feladatnak két ága van: az egyik a nyelvtani nyelvidom tényleges állapotának ismertetése és ez állapothól a nyelvtani szabályok elvonása; a második e szabályok értelmezése, megokolása és történelmi fejlődésök kinyomozása. Mind e fejtegetésekben azt az elvet fogom követni, hogy idegen, rokon vagy nem rokon nyelvhez csak akkor fogok folyamodni, ha a magyar nyelvben magában nem fogom megelémlhetni a kielégítő megfejtést” (29).

A föladat egyik ágának megoldása jobban sikerült, mint a második: a nyelvtani idomok történelmi fejlődésének kinyomozása. A „történelmi fejlődés” iránt Finálynak általában kevés érke van; a nyelvtörténet adatait itt-ott használja ugyan, de fölhasználni, értékesíteni nagyon kevésé tudja. Az „idegen, rokon vagy nem rokon nyelvek” közül pedig csupán a latin nyelvre találunk hivatkozást, a többi mellözhetőnek tartotta, mivel a nyelv minden fejlesztette alakját egyedül magából a magyar nyelvből meg tudta fejteni. Másoknak nem sikerült, meglátjuk, Finály hogyan birkózott meg vele.

Hogy mi a mondat, már sokan próbálták megdefiniálni, de nem sok sikerrel. A Nyelvőr tavalyi folyamában Balogh állította össze és bírálta a föbbeket, kimutatván valamennyinek fogyatékos voltát. Finályról azonban teljesen megfedekezett, pedig egy füst alatt elbánhatott volna ezzel is, mert ez se jobb egy cseppel sem a többinél. Így hangzik: „A mondat annak a közlése, hogy valami van vagy valami történi k’.

Egy szabatos, minden ízében kifogástalan definíció, Arany-nyal szólva, „nem záptojás”. Kivált mikor olyan sokat kell kevés szóba befoglalni, mint a mondat, vagyis a nyelv. Mert hiszen mondat = nyelv.

A Finály definíciója, összehasonlítva a többivel, nagyon szűk, keveset mondó, csak az állító mondatokra illik, azokra is hiányosan; mind azok, a melyekben pszichológiai mozzanatok is szerepelnek, a melyek nem mondhatók logikai ítélet kifejezéseinek, ki vannak zárva belőle. Részemről Lehrrrel tartok, a ki a Balogh

definícióját cáfolva legkevésbé kifogásolhatónak mondja ezt a különben általános használatat: „A mondat valamely gondolatnak szavakkal való kifejezése”.

A szóban Finály is gyököt, tőt, képzőt és ragot különböztet meg. A gyökről azt tanítja, hogy az „többnyire egy szótagból áll és a magyar nyelvből aligha lesz két vagy több szótagból álló gyök kimutatható” (32).

A szerző ebbeli álláspontja is erős bizonyíték a mellett, hogy, mint mondtam, 1860 óta aligha foglalkozott a magyar nyelvészettel. Mert akkor csak tudomása volna róla, hogy legutóbb Simonyi egyik akad. értekezésében* a magyar nyelvmemlékekből is, a „rokon” nyelvekből is kétségbevonhatatlanul behozta, hogy a magyar nyelvben s általában az ugor nyelvekben a szógyökök legnagyobb része magánhangzón végződő, vagyis kétagú volt, a mit különben ma már tud minden magyar nyelvész, s el kell fogadnia Finálynak is. A naivsáig érdekes, a mit a gyök mivoltára kikövetkeztet: „Tény, hogy van számos önálló szó, a mely csak egy szótagból, sőt a mely egyetlen hangból áll. Ebből azt következtetem, hogy az, a mit rendesen gyöknek neveznek, tulajdonképen valóságos szó, a mely önálló fogalmat jelöl” (34). Éles elméjű s egészen új következtetés. Csodálatos, hogy ezt a magától értetődő valamit Finálynak még „kikövetkeztetnie” kell! Még az sem színigazság így odavetve, hogy a *kavar, vakar, kapar, kuporgat, kever* mind egy gyök származékai.

„A gyökből rendesen toldásokkal, áthasonításokkal, áttételekkel, megnyújtásokkal és összevonásokkal válik a *tő* vagy *törzs*; ez már önálló szó és jelöl egy fogalmat” (32). Mennyi polyva, mily kevés mag! Előbb azt mondja, hogy a gyök egytagú, s most pedig, hogy összevonással lesz belőle *tő*.

Finály nem fogadja el azt a megkülönböztetést a képző és rag mivoltáról, hogy a képző fogalommódosító, a rag nem érinti a szó jelentését, csupán viszonyt jelez. Miért? Mert a rag a képző szerepét is magára veheti. „Pl. e szóban *talál-om*, az *-om* kétségtelen rag, de e szólamban: csak úgy *találomra* mondom, már képző szerepiben látjuk sat.... Biztosabb megkülönböztetést tehetünk tán így: a képzővel alakított szóhoz járulhat képző is és viszonyt jelző rag is; a ragozott szóhoz nem tapadhat

* Simonyi: A magyar szótők. Ért. a nyelv- és szépt.-kör. XIV.

se képző, se rag. A rag okvetetlen végzi a szót, maga után több toldalékot nem tűr. Mihelyt még járul hozzá toldalék, megszűnik rag lenni és képzővé válik' (35). Ez egészen új tanítás. E szerint pl. *házamra* ezt így kell részekre bontani: *ház* = tő, *-am* = képző, *-ra* = rag; vagy pl. *Szögedébe*, tő = *Szögedé*, rag = *be*!

A beszédrészek elnevezésében változatlanul, de sok fölösleges csűrös-csavarással meghatározva, követi az általános használatú terminus technikusokat.

A 'szóösszetétel' tárgyalásával nagyon röviden és nagyon furcsán bánik el. 'Két vagy több önálló fogalmat jelölő szót az írásban néha egy szóba látunk összeírva és a m i v e l t t á r s a d a l o m b e s z é d e az élő szóban is követi az írás e példáját (az 'elfajult' nép persze nem!). Az ily módon egybefoglalt szokat összetett vagy helyesebben szerkesztett szóknak szokták nevezni, és azt állítják, hogy a magyar nyelv szellemével ellenkezik az oly szerkesztmény, a mely különböző beszédrészekből van alkotva, tehát nem helyes: *favágók*, *ujszágolvasók*, *képviselők*, és épen így: *irpapír*, *hallterem*, *rakpart* s effélék. Lesz m ó d u n k m e g g y ő z ő d n i r ó l a, h o g y e z a z e g é s z t a n t é v e s; mert vagy lehet szerkesztményt alkotni a magyar nyelvben, azaz a szerkesztménybe foglalt szók jelentése annyira egybeolvad, hogy mindenképen csak egy fogalomnak kifejezője lesz az egy szóba írt szerkesztmény, akkor senki sem bírja bebizonyítani, hogy a főtebbi szerkesztmények valamelyike helytelenül van alkotva; vagy az egybeírás után is megtartja minden szó a maga önállóságát és akkor valamennyi helytelen. M e g l á t j u k, h o g y a z u t ó b b i i g a z' (42).

Hihetetlen, de úgy van! Ezt az ilyen szépen kipécézett témát a szerző elfeledte bebizonyítani. Apróra átkutattam utána az egész könyvet, de sehol se tudtam fölfedezni. Nincs, nincs, egy árva hanggal sincs megemlítve többé. Pedig szerfölött kíváncsi vagyok rá, hogy döntötte volna porba Finály ezt az egész tant, a szóösszetétel tanát. Mert a fölállított dilemmából nagyon furcsa dolgokra lehet következtetni, s a mint gyanítom, ez a szarvas okoskodás csakis Finályt öklelte volna föl, nem az egész tant.

A ragozás tárgyalása tölti be a könyvnek legnagyobb részét, s e részben, nem tekintve a módszertelenségből folyó etimológiai baklövéseket, sok érdekes és hasznavehető megjegyzést találunk.

Megkülönböztet: v i s z o n y r a g o k a t (= névragok), s z e m é l y r a g o k a t és i d ő r a g o k a t, a melyek csak személy- és

időviszonyokat jeleznek az igén' (59). Itt különös okoskodással mondja 'időragoknak' az 'időképzőket'.

„A cselekvés fogalma nem létesül máskép, mintha valaki v. valami cselekszik és minthogy minden cselekvés mozgással jár, szükségképen az időbe esik. A személy- és időbeli vonatkozás tehát egyaránt elválaszthatatlan az ige fogalmától. Ha már most a nyelv e két vonatkozást az ige törzséhez toldott ragokkal kívánná jelezni, minthogy rag nem tapadhat hozzá a szótőhöz egyebütt mint a végén, abba az ellenmondásba esnék, hogy az egyik vonatkozás már egy raggal lévén jelezve, a második vonatkozást jelző ragnak ragozott szóhoz kellene járulni, tehát az időraggal már ragozott igéhez járulna a személyrag vagy megfordítva. Már pedig ragozott szó nem vehet fel ragot. A nyelv ez esetben nem bontja meg a törvényt, hanem egy fogás alkalmazásával tesz eleget a törvény követelményeinek. Azt teszi ugyanis, hogy az egyik ragot képzővé teszi és így nem ragozott szóhoz, hanem képzővel módosított tőhöz csatolja a ragot' (61—62). — Milyen okos, furfangos valami az a nyelv, milyen remek 'fogással' menti meg a Finály törvényének becsületét, valóban bámulatos. Két rag nem állhat meg egymás mellett, lesz az egyik képző, s punctum!

A személyragok tárgyalása is igen érdekes. Van első, második és harmadik személy. „A magyar ige jelen időbeli tője az első és második személyhez való viszonyát személyragokkal jelzi, a harmadik személyhez való viszonyát nem jelzi személyraggal. Látni való, hogy a nyelv ez eljárásával tökélyesen és szszzerűen és következetesen cselekszik, mert az első és második személy határozott személyek, a melyek megnevezését helyettesíti a személyrag; a harmadik személy ellenben egészen határozatlan' (64). Ime az 'észszerű' nyelvész, a ki szépen kiokoskodja, hogy miért nincs a harmadik személy raggal jelezve. Ámde a *vagyon, megyen, leszén, viszen, teszen* sat. alakokról nem lehet letagadni valami ragféle függelékét, s így osztán kisül, hogy mégis csak van — néha — ragja is a harmadik személynek. „A feltételes jelen és a határozatlan jelen képzője az *n*, a mely aligha nem azonos avval az *n*-nel, a mely a harmadik személy személyragja is' (91). Arról persze szó sincs, hogy az a három *n* egy *n* volna,' arról még kevesebb, hogy „a *nem, ne* tagadó szócskák, a határozatlan megnyísiséget jelző *-nyi* képző ugyanazon gyöknek a származékai és

ha tekintetbe vesszük, hogy más nyelvek tagadó szócskáiban is szerepel az *n* mint főelem, tán nem lesz igen merész következtetés, ha magát ezt az *n* hangot tekintjük mint a bizonytalanság és határozatlanság kifejezőjét' (91). Merész és meggondolatlan. A *-nyi* képzőről nyelvtörténeti tényekkel ki van mutatva, hogy a *nyáj* főnévből alakult, a harmadik személy *n* jelében pedig a józan nyelvészet valami mutató névmásféle elemet gyanít, a mi abban a helyzetben helyén való.

A többi személyragok származtatása annyira naiv, gyermekes és boszontóan együgyű, hogy részletes ismertetését fölöslegesnek tartom. Egyet, a második személy ragját idéztem fentebb, egyebet nem mondhatok, mint azt, hogy a többi is olyan. A magyar nyelvészet nem veheti hasznát, marad a Finály idő után költ szörnyű szülöttének.

„A jelen idő tője nem más, mint az igető minden képző hozzájárulása nélkül'. Ez így van általában. De Finály, a ki nem gyermekek számára ír, azt is megmondhatta volna, hogy vannak esetek, a mikor a jelenben is van képzője az igének, pl. *men-gy-ek* (*megyek*), *alusz-om* (*aluv-ó*), *isz-om* (*iv-ó*) sat.

A mult kétféle: *alig mult* és *határozatlan mult*. „Az egyik azt a multat jelöli, a mely beáll, mihelyt a cselekvés vagy állapot megszűnik, tehát úgyszólván a csupa bevégeztség kifejezője, a mely felteszi, hogy az említés pillanatában alig telt még valami kis idő a megszűnés óta. Eredetileg tehát ez a töidom úgy szólván csak az imént beállott megszűnést jelenti és azért helyesen nevezték az *alig mult* idő tőjének; későbbben azonban éppen ez alapfogalom a gyors lefolyás fogalmát ébresztette és így ma a magyar nyelvben ennek az *alig mult* idő tőjének az a jelentése, hogy a cselekvés vagy állapot alig szűnt meg és csak nagyon rövid ideig tartott' (65). Mindezt Finály csak úgy „gondolja'. Ez az alak a köznyelvből teljesen kiveszett, csupán az irodalomban és a székely népnyelvben él. Kedvező alkalma lett volna itt Finálynak a „történelmi fejlődés nyomozása', s a nyelvhasználatból megismerte volna, hogy ennek a helyes elnevezése: *elbeszélő* vagy *történeti mult*, a multban történt főesemények elmondására használták.

„Az *alig mult* imént még jelen volt s ezért az *alig mult* idő tője alig különbözik a jelen idő tőjétől. A nyelv úgy alkotja, hogy a jelen idő tőjéhez mint képzőt egy rövid hangzót csatol, az alhangú mindig *a*, a fenhangú *e*; *ír-a*, *jár-a*, *ér-e*' (65). Még ez

semmi, halljuk csak tovább a „nyelvbölcselet”. „Az egyik mult képzője egy rövid hangzó, a mellyel az ige tőjét megtoldjuk: *ira, ére*, a mely szókban a hangsúly az első szótagra esik, a végén álló hangzó minden támaszt nélkülözvén annyira gyenge, hogy csaknem úgy lehet venni mint egy önkénytelen utóhangot. Ez a fel-fogás azt a képét nyújtja a cselekménynek, hogy noha valósággal már bevégeződött, úgyszólván utórezgése még érezhető és arról tanúskodik, hogy csak nagyon kevés idő telhetett megszűnése óta. Jelzi tehát a képző azt a multat, a mely alig különbözik a jelen-től, még csak *alig mult*“ (87).

De halljuk tovább!

„A határozatlan mult (végzett jelen) teljes képzője *-ott, -ett, -ött*, maga a képző a kettős *t*, a mely a tő vétagját nyilván nemcsak nagyon erősíti, hanem egyszersmind jelképezi a cselekmény vagy állapot végképeni megszűntét. Ez a képző ugyanis alighanem azonos avval a *tt*-vel, a mely az *itt, ott* szókban helyben léteit vagy maradást, tehát mozdulatlanságot jelent és a melyet későbbben megkopottan mint tárgyi ragot fogunk viszont látni“ (87). Minek ide „idegen rokon vagy nem rokon“ nyelv, mikor a megfejtés olyan közel van hozzánk, hogy csak a kezünket kell kinyújtani utána.

A jövő idő tőjét a magyar nyelv *-and, -end* képzővel alkotja; „hogy ez az idoma a jövő időbeli igének a magyar nyelvben valósággal dívott, bizonyítja a régi nyelvmélekek, de a mai élő nyelvnek határozott ellenszenve van ez idom iránt (67). A jövő idő tőjének képzője már nem egyszerű képző, hanem két képzőből van egybe forrasztva, az egyik az az *n*, a mely a feltételes és határozatlan jelenben épen a bizonytalanságot és határozatlanságot jelzi és a kicsinyítő vagy gyengítő *d* a másik. A kettő együtt tehát egy gyengített bizonytalanságot, tehát gyenge valószínűséget jelezhetett, a mi igen jól talál a jövő időbeli cselekvés jelleméhez, de a melyet a nyelv tán épen azért ejt el, mivel nem szereti a homályos határozatlanságot“ (90). Mennyi elrejtett, mély értelem két kis betűben így töviről-hegyire kimagyarázva. Ennyi mélység megrendített. Eddig úgy tudtam, hogy az *irand* alak a futurum exactum, hogy a nyelvmélekek ezt vallják. Eddig úgy tudtam, hogy e képző momentán és frequentatív elemekből álló képzőbokr. Meg kell adni magam. A Finály magyarázata oly világos, csak a vak nem hiszi.

A két igehatározó (*-va, -ve; -ván, -vén*) fejtegetése teljes

ellentéte annak, a mit az igeidőkről tanított: nagyon helyes és alapos. Kimutatja a két alak egykori azonosságát, de a melyek a mai nyelvhasználatban már jelentés és alak tekintetében külön váltak. Nagyon érdekes a latin participiummal való egybevetés, a két alak teljesen különböző volta. Ez a rész sikerültnek mondható.

A 'tárgyi és tárgyatlan ragozás' elnevezést nem fogadja el, megtartja a régi 'határozatlan és határozott' ragozást. Erről már volt szó a tavalyi Nyelvőrben, ott Simonyi eléggé kifejtette, a kettő közül melyik a helyesebb.

Szintén érdekes és tanulságos a szenvedő igealak tárgyalása (123). Itt is összeveti a latin nyelv hasonló idomával, s talpraesett megjegyzéseket tesz ennek magyarra áttevéséről s a szenvedő alak elkerülésének módjairól.

Az ikés igék tárgyalása (113) már nagyon fölületes s nem rendszeres. Annyit megállapít, hogy az *-ik* a belszenvedőség képzője, de nem mélyezte úgy a dolgot mint Simonyi, a ki után alig van más mondani való erről a tárgyról (Magyar Nyelv II). Hogy mi az az *-ik*, arra választ ő sem adott, megfejtését meg se kísérelte. Finály a *maga* névmásból eredezteteti — az ő szokott módja szerint.

A legzavarosabb tén az egészben az igeképzés módjainak felsorolása. Ő nem választja külön az igetöből való igeképzést és a névszótöből való igeképzést. Pedig ez a magyarban annyira külön válik, hogy egyáltalán össze se téveszthető. Nagyon szépen kifejtette ezt és világos rendszerbe foglalta Budenz az ő Ugor Alaktanában.

Végül megállapítja azokat a mód- és idő-idomokat, a melyek a magyar nyelvből hiányzanak; nevezetesen nincs: 1) valódi praeteritum perfectum, 2) futurum exactum [ez megvölt], 3) aoristus, 4) supinum, 5) gerundium és gerundivum, 6) az infinitivus modus multja, jövője és szenvedő idomai, 7) a modus conjunctivus és optativus. Mindezek pótlására használható utasításokat ad.

A fokozás tárgyalásában is találunk egy-két találó megjegyzést. 'A felső fokot sem szabad a magyarban úgy önállóan használnunk valamely tulajdonság kiválóan magas fokának a jelölésére, mint a latin és német, pl. *legjobb* apám, *legdrágább* barátom, *legkedvesebb* bátyám, *legnagyobb* isten s effélék magyar nyelven képtelenségek, nekünk csak *jó* atyánk, *nagy* istenünk van. Ha pedig csakugyan önállóan kívánunk tetemesen magas fokot jelölni meléknevvvel, a *nagyon*, *igen* igehatározók eleibe tevésével fokozhat-

juk a melléknevet így: *igen tisztelt* uram, *nagyon tisztelendő* uram; a *mélyen tisztelt* kissé idegen ízű, de tűrhető' (136).

A birtokviszony magyarázata is sok jó megjegyzést fog össze, csak az a baja, hogy nem kimerítő s nem rendszeres. Nagyon sikerült pl. annak a kifejtése, hogy a megszólításokban mért beszélünk magyarosan így: Édes apám, tekintetes uram sat. „Soha se szólíthat senki valakit így: Ur! bátya! szolga! hanem csak így: Uram! bátyám! szolgám! Még az istent is úgy szólítjuk: Istenem! Kivétel e szabály alól csupán testületek gyűnévi megszólítása, mint pl. Tisztelt gyűlés! tekintetes törvényszék! Megtörténik ugyan, hogy így is szólunk: Nem úgy öreg! hé fiú! hallja csak bátya! de a birtokviszony nem jelzése ez esetekben nagyon is jelentős, azt fejezi ki, hogy a szóló a megszólítottat idegennek tekinti, a kihez semmi köze. Tekintetes Úr! lesz nekem olyan, a kivel csak esetleg jövők érintkezésbe, nincs semmi viszony közöttünk; mihelyt csak jó ismerősöm: Tekintetes uram! lesz. Finom és szép megkülönböztetés, a melyet kár elhanyagolni' (140).

ALBERT JÁNOS.

A BUDAPESTI HIRLAPNAK.

Történt, abban az időben történt, a mikor a Budapesti Hirlap még első gyermekéveit élte, hogy a magyar napi sajtó nyelvét bírálva sort kerítettünk a Budapesti Hirlapra is. E vizsgálat eredménye kedvező volt; arról győzött meg bennünket, hogy ezt az ifjudad napilapunkat nemes, hazafias törekvés lelkesíti, az a törekvés, hogy a nyelvünkben már-már meghonosodó s részben meg is honosodott idegenszerűségeket és szokatlanságokat (soloecismusokat) telhetőleg kerülje s a tudományos buvárlat tanácsát, a romlatlan nyelvérzék sugallatát követve az eredeti észjárás szülte kifejezéseket és szerkezeteket régi jogaikba visszaállítsa. Azóta több év haladt el fejük fölött, s a közvéleménynek eme tolmácsa ez idő óta nem hogy visszahanyatlott, vagy hogy csak meg is állapodott volna, hanem magyarosság tekintetében egyre haladott, testileg-lelkileg megerősödött. Ez az elismerés azonban, a mellyel készségesen, szíves-örömmel adózunk neki, hisz tartozunk vele az igazságnak, mondjuk, ez az elismerés csakis általában szól, csupán egészére vonatkozik, de minden egyes részére nem terjed ki. A többszörös, majdnem mindennapi megfigyelés ugyanis arra a tapaszt-

talatra vezetett, hogy míg munkásainak egy része kiváló gondot fordít reá, hogy nyelve hibátlan, stilusa magyaros legyen, addig egy másik, igaz, hogy csekélyebb része, s ezek közt különösen egyes rovatok vezetői, a nyelvvel elég mostohán bánnak, s mintha csak szándékosan tennék, ugyanazokat a fonákságokat, a melyeket társaik nagy ovatosan kerülnek, minden lelki furdalás nélkül néha napról napra széltiliben alkalmazzák.

Ez utóbbiakat akartuk figyelmeztetni s nagyobb gondosságra ösztönözni, midőn szeptemberi füzetünkben egy oly kirívó germanizmust róttunk meg, a mely fonákságával minden eddigieket jóval fölülhalad. Valóságos nyelvszörnyeteg! Így hangzik: „Az első jelentések célzatosan *lettek felfujva*, a mivel különben egyáltalán nem az *akartatik mondatni*, hogy ezen eljárás időszerű volt.” Erre a Budapesti Hirlap szept. 16-iki számában a következő választ kaptuk: „A ki olvasni tud, az lapunk e hó 3-iki számában láthatta, hogy ez a textus nem a Budapesti Hirlap íróinak tollából került ki, hanem betű szerint volt citátum a Budepester Correspondenz című félhivatalos lapból, melynek officiózus közléseit mi nem változtatjuk meg a magunk kedve szerint, mert az ilyen kommuniké valóságos okirat a maga nemében.”

Így a Budapesti Hirlap. A mi pedig a mi, e tárgyra vonatkozó ítéletünket illeti, az merőben ellentéte annak, a mit itt a B. H. hirdet.

Előre bocsátva s csak úgy mellékesen érintve, hogy igenis, tudunk olvasni; olvastuk s láttuk, hogy az idézett hely a B. Correspondenzből van híven átvéve. A mit azonban ezen kívül tudunk és látunk, s a mit a B. H. íróinak jobbjai, *οἱ ἄριστοι*, hasonlóképen tudnak és látnak, a mit látnak és láthatnak mindannyiszor, valahányszor kezükbe vesznek egy-egy tudományos művet, iskolakönyvet, bele pillantanak, akár a saját lapjukban is, egy-egy országgyűlési szónoklatba, átfutnak akármelyik bírói végzést, a fővárosi tanács kibocsátványait sat. sat, az a szomorú tény, hogy nyelvünk fenekestől ki van forgatva eredetiségéből, csak úgy hemzsegek benne az idegenszerűségek, mondatszerkezetünk össze-visszája majdnem határtalan s szórendünk általános bomlásnak indult s hogy ha e rohanva haladó romlásnak útját nem szegjük, a gyom és dudva egynehány évtized alatt annyira elszaporodik s oly mély és vastag gyökereket ver, hogy kiirtására többé gondolni alig lehet.

A másik, hasonlóképen világos tény az, hogy ma már majdnem minden olvasni tudó magyar ember újságolvasó is egyszer-

smind s a legtöbb épen a Budapesti Hirlapnak olvasója; ez ugyan nem baj s ezen csak örvideni van okunk, hanem baj, szomorú az, hogy a nagy rész újságoknál egyebet alig olvas, s a mit ezekben naponként lát, ha kezdetben még oly különösnek, furcsának tetszik is, szeme, füle, nyelve lassanként annyira megszokja, hogy egyszer csak azon veszi észre magát, hogy legkevésbé sem ütközik meg rajta s maga is minden aggodalom nélkül használja. Ehhez járul, hogy épen e különösségek, szokatlanságok azok, a melyekben a félműveltek nagy osztálya s különösen a kisasszonykák — tapasztalásból beszélünk — kapva kapnak. Ezek aztán nem igen kutatják, fürkészik, hogy a B. Correspondenz adja-e szájukba a furcsaságot vagy egy országgyűlési képviselő, hanem erősen megjegyzi maguknak, s hogy olvasottságukat, műveltségüket fitogtassák, a legelső alkalommal előállnak vele s terjesztésén nem szűnnek meg fáradozni.

A védekezésben azt is olvassuk, hogy az illető közlemény okirat számba megy, a melyen változtatni nem szabad. Mi úgy tudjuk, hogy a szóbeli közleményt a közös hadügyi miniszterium bocsátotta közre; a hivatalos szöveg pedig, a melyet okiratnak kell tekintenünk, németül volt megszerkesztve; ha tehát ennek a fordítása gyalázatosan rossz, pedig kétségtelenül az, akkor javítani kell rajta, javítani azért, hogy a kinek szól, a magyar közönség, minden fölakadás nélkül olvashassa s megérthesse. Hogy csak szomszédainkra hivatkozzunk, a bécsi lapok meg nem engednék maguknak, ha véletlenül megesnék, a mire azonban példát alig találunk, hogy a budapesti német lapok fordításaikba ily éktelenségeket csusztatnának, mondom meg nem engednék maguknak, hogy azt ily könnyedén átvegyék. Egy kérdést adunk föl a Budapesti Hirlapnak. Tegyük föl, s hogy ilyesmit föltennünk szabad is, lehet is, a tapasztalat elég bőven termő példákkal fölhatalmaz reá bennünket — tehát tegyük föl, hogy a B. Correspondenz, vagy akármely hivatalos fordító osztály, illetén közleményt bocsátana közre: *„A polgári házasság kérdése a hosszú padra lett tolatva. Nem sok tollszedést csináltam és rendesen olvastam neki a szöveget. A szélerszény megszagolta a kanócot és a porból csinálta magát“* sat. sat: én nem hiszem, hogy a B. Hirlap, vagy akármelyik gondosabban szerkesztett napilap az ilyen szembe ütköző fonáságokat minden aggodalom nélkül hasábjaira lenyomatná, hanem így vagy amúgy, a mint jónak, helyesnek gondolná, érthető magyar nyelvre áttenné.

De a B. H. védekezése tartalmából az olvasható ki, hogy a nem hivatalos, nem okirat számba menő közlemények kivételével minden egyes munkása nagy gondosan ügyel arra, hogy se maga ne kövessen el nyelv elleni vétségeket, se a gondjára bízott rovatba ilyenek belé ne kerüljenek. Hisz ha csakugyan így állna a dolog, bizony eszünk ágába se ötlött volna, hogy szót emeljünk miatta, hanem más a bökkenő. Már föntebb említettük, hogy vannak a B. H. munkásai közt egynehányan, a kik keveset látszanak törődni azzal, hogy a mit mondanak vagy közölnek, helyesen van-e mondva és közölve. Abban bizonyosak vagyunk, hogy a B. H. minden írója és dolgozótársa naponként átolvassa legalább nagyjában saját lapját, azt a lapot, a melynek összeállításán maga is dolgozni szokott; egyszer-másszor tehát okvetetlen föl kellett neki tűnnie, a sok eset közül csak egyet akarunk megemlíteni, hogy míg pl. ő *fogadtatás*-t, *megtiszteltetés*-t, *kineveztetés*-t sat. ír, egy másik író társa ezek helyett *fogadás*-t, *megtisztelés*-t, *kinevezés*-t használ. Hogy mind a kettő nem lehet jó, hanem hogy vagy az egyik helyes, vagy a másik, azzal is bizonyára tisztában kell lennie. Hogy még se világosíttatja föl magát, ez, hogy a legkevésbé terhelő körülményt tegyük föl, arra enged következtetni, hogy a gondosság, a nemzeti nyelv szeretete — pedig minden kínálkozó alkalommal olvashatni itt is, ott is, hogy „nyelvében él a nemzet” — nem vert még elég erős gyökeret lelkében.

Hogy pedig, a mit mondunk, nem tartalmatlan, üres szavak, hogy nem pusztá állítás, arra legyenek tanuink a következő adatok, a melyeket nem kerestünk, hanem úgy jegyeztünk ki, a mint futólagos olvasás közben csak egy-két számnak egyik-másik rovatában szemünk megakadtott rajtuk.

Egész mostanig két külön káplán *olvasta* ezeket a miséket' (szept. 17. Napi hírek) — misét a német pap *olvas*, a magyar misét *mond* (vö. misemondó ruha). „*Előírás* szerint minden külön vonatnál az állomásfőnököknek is ott kellene lennie' (szept. 23. Napi hírek) — már többször megrótt és kimutatott germanizmus. A német *vorschreiben* valószínűen latin hatás alatt átvitt értelemben annyit is tesz mint: *verordnen*; e jelentését a latin-német igének Wagner és Pápai-Páriz így teszik át magyarra: „praescribo: megparantsolom, meghagyom: vorschreiben (W.); praescribo: megparantsolom, praescriptum: eleiben adott régula' (PP.).

„Kísérlet *tételezt* Kochmeister barátjai által *megtartani* azt a férfit, ki fiatal éveiben *kitűnt* a Bach-korszaknak tett jó *szolgá-*

latai által s a ki legfőbb akadályát *képezte és képezi* hazánk kereskedelme önállósításának' (szept. 25. Vezércikk) — ezt csakis németül gondolkodó írhatta; csak csekély változtatást kell rajta tenni, hogy magyar legyen: Kochmeister barátjai kísérletet tettek, hogy megtartsák azt a férfiút, a ki a Bach-korszaknak tett szolgálataival tűnt ki s a ki legfőbb akadály volt s ma is legfőbb akadály hazánk kereskedelme önállósításának. — Ugyan e cikk tele van szörendi botlásokkal: 'Ebből gyaníhattuk, hogy az osztrák báró magyar politikai állásaiban *megmaradni óhajt'* — helyesen: meg óhajt maradni (épen mint: meg akar, meg kíván maradni sat.). 'Épen azok temették el, kik *feltámasztani kívánták'* — jól: fel kívánták támasztani. 'Emeljék fel újra arra a polcra, a melyről *lemondania kellett'* — e helyett: a melyről le kell mondania. 'Szidták azokat, kik *megtámadni merték'* — e h. kik meg merték támadni. Ellenben helyesen mondja: 'Hívei meg akarták menteni. Csakugyan meg merték ezt a kísérletet tenni. Tegnap meg merték tenni az indítványt.' — Ugyanott 'A szerb Matica' kezdetű tudósításban ezt olvassuk: 'Végül *kürtték* a pályázatokat a Nákó- és Osztoics-féle irodalmi alapítványokra'. Ez is szemenszedett germanizmus, a melynek fonákságát szintén kimutattuk s a melyet már a B. H. is egy ízben megrótt. Magyarul nem *kiírtják*, hanem *kihirdetik* a pályázatot.

Az október 8-iki szám 'Sajtószabadság' fölíratú cikkében is több helytelenséget találunk.

A magyar és német fölfogás eltérésének esetei közt egyike a föltünőbbeknek az, hogy tiltást, akadályozást tartalmazó főmondattól függő, alárendelt mondat a németben állító, a magyarban ellenben tagadó természetű: 'Das gebot gottes verbietet, dass jemand seines nächsten gut *entwende'*, magyarban: 'Isten parancsolatja tiltja, hogy felebarátunk jószágát *el ne orozzuk'*. 'Die polizei verhinderterte, dass die aufrührerische menge die brücke *betrete'*, magyarul: 'A rendőrség megakadályozta, hogy a lázongó sokaság a hidra *ne menjen'*.

Hogy ez az egyedül helyes használat, tanú reá a nyelvtörténet, a melyből megtudjuk, hogy a legrégibb időktől kezdve le egész a jelen század kezdetéig, jobban mondva egész a német hatás uralmáig ez volt az uralkodó. Ime a nyelvtörténet vallomása. a) Tilalom: 'Meg tiltá sz. Damankos atyánk, hogy az nap-tul fogva az apácák *ki ne mennének* ő szőlejekhez az klastromból (DomC. 102). Kihányák-veték jószágából mint tékozlót és meg-

tilták, hogy senki házához *be ne fogadná* (ÉrdyC. 644). Nem tiltja isten, hogy gyalázatunkat *ne keressük* törvényes bíránk előtt (Pázm: Préd. 129). Anicetus pápa borotválá-meg elsőben a papokat, meg tiltván, hogy nagy haját *ne viselnének* (Pós: Igazs. II.617). Szombat napon tiltotta Paczolainé asszonyom az jobbagyit, hogy *ne dolgozzanak* (TörtT.² IV.550). Az isten meg akarta tiltani a Judabéli királyoktól, hogy lovaikat *meg ne sokasítsák* (Misk: VKert. 104). Bírámát tülem eltiltották, hogy jószágomban ne járjon (RákF: Lev. I.226). A törököknek meg vagyon tiltva, hogy gyalázatosan *ne bánjanak* az emirekkel (Mik: TörL. 431). Ezek a parancsolatok keményen tiltják, hogy *ne vétsünk* felebarátunknak (Fal. 88). Meg tiltotta, hogy véle *ne társalkodjál*: prohibuit illum a tua *congressionem (PP.). Tiltjuk, hogy a papok gyermekeiket magok mellett *ne tartsák* (Bod: Pol. 4).

b) A k a d á l y : ,Ógyatok (ma: ovakodjatok), hogy valami hiúságos mielkedetek ti köztetek *ne forogjon* (VirgC. 131). Ez nemes szent szűz nem óhatá magát, hogy emberek ötét *ne rágalmaznajak* (ÉrsC. 400). Igen kell oltalmazkodni, hogy Erdélyből seregestől had *ki ne menjen* (TörtT.² I.236). Órizkedjél, hogy valaki meg ne tudja, hogy ide jöttél (Káldi: Bibl. 234). Több nagy emberek bujdoklással kerültek, hogy a püspökségre *ne emeltessenek* (Pázm: Préd. 1192). Az igazságot megtartóztatják és meggátolják, hogy szabadon *ne gyakoroltassék* (Illy: Préd. Előb. I.3). Semmi meg nem tartóztat, hogy ezt véghez *ne vigyük* (PPB. *impedio* alatt). El kell távoztatni, hogy idegen nemzetből álló hadak az hazában *be ne jőnének* (TörtT.² I.236). Az mi romlott természetünk akadékoz meg minket, hogy az törvényhöz tökéletes engedelmességgel *nem lehetünk* (MA: Scult. 920). Ki akadékozthat, hogy így *ne gondolkodjatok* (Simon: Préd. 243).

Ez a használat a mai irodalmi nyelvből különösen az ötvenes években beállott erős német hatás következtében már majdnem teljesen kiveszett; csupán egy-két magyarosabb írónk s a népnyelv őrizte meg a maga igaz eredetiségében. A B. H. idézett cikkének írója szintén német hatás alatt állva így beszél: 'Több ok akadályozott minket abban, hogy e lapokban az ügyet *fejtegetessük*. Fejérváry a csendőrséget eltiltotta attól, hogy a Budapesti Hírlapot *járassa*. Minden helyiségnek tulajdonosa megengedheti vagy megtilthatja nekem, hogy az ő területén hírlapomat *árulhassam*' [még hozzá kellett volna tennie: ,vagy *ne árulhassam*'].

Főntebb említettük, hogy a nyelvérzék tompulásának egyik

legvilágosabb bizonyítéka az, hogy szórendünk általános bomlásnak indult s hogy ezt a bomlást, ha ugyan van benne valami köszönni való, első sorban napilapjainknak köszönhetjük, a melyekben hemzsegnének a szórendi vétségek. A baj már e tekintetben annyira elterjedett, hogy legjobb íróink se mentek tőle. Nominibus ceteris parco, pedig nagyon tanulságos lajstromot állíthatnék össze; de helyettük csupán egyet, egy, különben ép. egészséges nyelv-érzékű fiatal író beszéltetek, Ambrus Zoltánt, a kinek egyébként könnyen folyó, minden ízében magyaros nyelvről csak dicséretet mondhatok. A fordításában található szórendi vétségek ezek: „Akkora művészettel tudta előadni minden ujságát, hogy jelentése mindig *elfogadható volt*“ (Holdenis Meta I.60.) — e helyett: *el volt fogadható*. „Attól tartok, hogy ha tapintatlanul *közbe lépniék*, csak ronthatnánk a dolgon“ (II.34.) — helyesen: ha tapintatlanul *lépniék közbe*. „Egyikünket épp az *menti* meg, a minek *elveszitenie kellett volna* ügyét“ (100.) — helyesen: épen az, a minek *el kellett volna veszitenie*.

Legnagyobb a visszaélés e tekintetben az úgynevezett segéd- és módosító igék (van, volt, lesz, volna; kell, akar, szándékozik, igyekszik, tud, bír, kezd, készül sat.) alkalmazásában. A szabály részletezésére itt nincs terünk; azért csak néhány, a jelen századot megelőző írónkból vett példákkal akarjuk ez alkalommal a segéd- és módosító igékkel együtt járó cselekvésszók helyes alkalmazását föltüntetni. „Ha meg *akarjuk* rostálnunk, könnyen végére mehetünk“ (Mon: Apol. Előb. 2) — ma már majdnem általánosan így szerkesztik: ha *megrostálni akarjuk*. „Midőn elő *igyekeznék* menni, nem tehette, hanem el dőle“ (Helt: Mes. 364) — ma: midőn *előmenni igyekezik*. „Énnekem volt ott emberöm, de az immár ki *igyekezik* jünni“ (TörtT.² I.274). Ez gyermek a félelemnek miatta meg *kezde* sárgulni (PéldK. 38). Ki *kezdem* kiáltani nyuzó-fosztó kegyetlenségét (Born: Préd. 131). Mind az 13 vármegyét meg *kezdjük* szabadítani (RákGy: Lev. 202). Bertsinyiné aszszonyom meg *fog* Kédnek tetszeni (Mik: TörL. 40). A brandenburgi elector fia be *készült* atyja képebe menni“ (TörtT.² I.95) — ma csak így: *bemenni készült*. „Noha egy ideig meg *hagy* sanyarodnunk, mind az által kegyelmes szemeivel megteként“ (Zvon: Post. I.506) — ma általánosan: *megsanyarodnunk hagy*. „Némellyek vallásunk igaz részének serkedezését meg *erőlködik* fojtani“ (Megy: Dial. Előb. 3) — ma: *megfojtani erőlködnek*. „Nagtok megparancsolja, hogy ez ilyen elhajlott falukat, városokat

be *kényszerítsék* jűni' (Tört.T.² I.695) — ma kivétel nélkül így mondanák és mondják: *bejönni kényszerítsék*.

Főntebb idéztünk már a B. H. egyik vezércikkéből több ilyen, meggyökerezett szórendi vétséget. Ezekkel rokon az a másik hibás elhelyezése a segéd- és módosító igének, midőn két szinonim vagy ellentétes jelentésű cselekvésszóval van együvé kapcsolva; pl.: 'A gyermeket elsőbben meg *szokták* inteni, s csak, ha ez nem használ, megdorgálni.' Ez a szórend a mai irodalomban már annyira szokatlan, hogy a művelt osztálybeliek előtt szinte hibásnak tetszik; helyette ez járja: elsőbben *meginteni*, s azután *megdorgálni szokták*. Ime egy példa rá a már idézett 'Sajtószabadság' című cikkből: 'Ez az erőszakosság nem tartozik amaz eszközök közé, a melyekkel egy nagy testületben a fegyelmet *fentartani*, s ha meg van rendülve, helyreállítani *lehetne*' — helyesen: a melyekkel a fegyelmet *főn lehetne tartani*, és ha megrendült, helyre állítani, vagy: a melyekkel a fegyelmet *főn lehetne tartani*, és ha megrendült, a melyekkel *helyre lehetne állítani*.

Hogy mennyire elhatalmasodott s meggyökerezett már ez a szórendi viszásság, legjobban bizonyítja az, hogy oly ép érzékű írókat is, a minő Ambrus Zoltán, a kinél a szórendi hibákon kívül, még egy mást kivéve, egyet se találtam, teljesen rabul ejtett. Említett fordításában ezt írja: 'Ha a halat tökéletesen *megtisztítani* s élvezhetővé tenni *akarjuk*, legelőször is tiszta vízbe tesszük' (I.50.) — így kellett volna mondania: Ha a halat meg *akarjuk* tisztítani s élvezhetővé tenni. S ismét: 'Csunyaság, hogy mikor az az ember, kit ápolnom *s megsíratnom* kellene, féllábbal a sirban van, engem öröm fog el' (II.14) — helyesen: kit ápolnom *kellene* s megsíratnom.

De végezek. Szavaimhoz azonban még egy-két észrevételt kell függesztenem.

Ha valaki netán azt gondolná, hogy a mit a B. Hirlapból hibák gyanánt idéztem, csak homlokom izzadságával halásztam össze s többet nem tudok benne kimutatni; továbbá, hogy a jobb írók belevonása azoknak seregébe, a kik a nyelvérzék romlásáról tanúskodnak, nem egyéb hatásvadászatnál: annak kész vagyok, ha kívánja, a B. H. bármelyik számából s ama jobb írókból egybeállított adatokkal bizonyítani be állításom igazságát. A mi tehát a B. Hirlapot illeti, látnivaló, hogy ha csupán annak kimutatása lett volna célom, hogy többször vét a nyelvtisztaság ellen, nem lett volna szükségem épen amaz idézett példára. Ennek megemlítésére

az a hosszú idő óta tapasztalt nem-törődöm kényszerített, a melylyel napisajtónk az ilyen éktelenségeket, a melyeken egy tollvonással lehetne segíteni — a jelen esetben például: *nem azt akarja mondani v. jelenteni* — minden változtatás nélkül közzé teszi.

A legerősebb ok azonban, a mely ez alkalommal megszólásra készítetett, a következő. Főntebb említettem s adatokkal is igazoltam — a mit különben mindegyikünk tud, a kinek volt ereje s akarata, hogy épen őrizte meg nyelvérzékét — hogy a nyelvkorcsosulás napról napra nagyobb tért kezd foglalni, s különösen, hogy a germanizmusok egész özöne hatalmasodott el műveltjeink nyelvében; rá mutattam a forrásra is, a napisajtóra, a mely a nyelvtromlásnak valódi melegágya; de a mint belőle tanulja meg az olvasó s belőle ragad reá a rossz, ép úgy belőle tanulhatja meg s belőle szokhatik hozzá a jóhoz is, ha azzá válik, a mivé válnia kell, a tősgyökeres magyarság tolmácsává.

Mióta a nyelvkorcsok irtogatásával a tisztogatás munkája megkezdődött, épen a B. Hirlap volt az, a mely e küzdelmes és nehéz törekvésünkben hathatósan gyámolított; e gyámolításnak azonban mindaddig csak fél sikere leszen, a míg maga is jó példával nem jár elül s a míg le nem hánt magáról minden salakot.

Mi tehát azt óhajtjuk — s reméljük, hogy ez óhajunk teljesülni is fog — hogy a B. H. szerkesztősége utasítsa dolgozótársainak azon egynehányát, a kik nem kellő gonddal, nem a nyelvünk iránt tartozó pontossággal végezik munkájukat, hogy, a mi különben se kerül nagy fáradságba és fejtörésbe, egészítsék ki hiányos nyelvbeli ismereteiket, s a mi minden igaz hazafinak elengedhetetlen kötelessége, hogy tisztán, helyesen és jól beszéljenek és írjanak magyarul. Ennek teljesültét pedig azért hisszük és reméljük, mert a B. H. egész multja arról tanuskodik, hogy ama zászló alá szegődött, a melyre a 'törvényesség' jelszó van fölírva; óhajtjuk teljesültét kiválóan azért, hogy legyen legalább egy terméke a magyar napisajtónak, a melyre rámutathassunk, a melyre, a hol szükség, mint követendő példaképre hivatkozhatunk, s a melyet, mert e tekintetben legjobban megérdemli, melegen ajánlhassunk közönségünknek.

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

-nalak, -nelek. A *-nalak -nelek* végű infinitívus kérdéséhez, a mult füzetben (Nyr. XX.469) elhangzott csekély tárgyi érdekű expectoratiók után, néhány megjegyzést még szükségesnek vélünk.

A miatt, hogy Gelejinék csak minden tizedik szava kész nyelvtörténeti igazság, a kérdésben forgó gramatikusi megjegyzés fölött, ép logika szerint, egyszerre még nem szabad pálcát törnünk; mert ki biztosít arról, hogy gyanu alatt levő állítása nincsen-e épen ama szavahihető tíz százalék között.

Az is latba vethető, hogy Gelejinék minden kétségen fölül nem álló szavai mennyit nyerneek értékben, mikor ép ama tájról hangzik föl a mai észlelet hasonló értelmű szava, a melyen Katona élete nagy részét töltötte. Külön-külön talán Geleji följegyzése is, Szász Károly hallomása is kétséget hagyhat fenn: együtt, nézetünk szerint, mindenesetre támogatják egymást.

Hogy valódi nyelvtényt fejezett-e ki Geleji, mikor a *-nalak* (szerinte *-nolak* *) *-nelek* végű infinitívusokat mint „kiváltképpen való szép szólást” főlemlíti, avagy csak egy maga alkotta s használta kifejezőmódot dicsér meg bennük, melyet igen tetszetős újításának tartott: arra nézve magából *Gramatikatská*-jából döntő véleményt nem mondhatunk. Igaz ugyan, hogy megjegyzése határozottan a nyelvsajátság egyszerű észleletének a benyomását teszi reánk. Az is bizonyos, hogy például egy másik hasonló dicséretének tárgyát, az *anyaszentegyház* szót — melyet „sudállatos szép terhes magyar szónak” mond, „mellynél szebb nem lehet” (CorpGramm. 303) — már a codexek korában megtaláljuk. S általában, nyelvtanának egy elolvasásából is meggyőződhetünk róla, hogy Geleji reformátori szellemét nem titkolja; akár alkot, akár gáncsol, teljes nyíltsággal és bátorsággal teszi. Mégis teljesen nem merjük kizárni azt a lehetőséget, hogy a kérdésben levő szólásmódot tisztán saját „tsinogatásai” közül hozza elő, mint olyat, kiben neki nagy kedve telék, de elmulasztotta utána megjegyezni, a mint másutt ** teszi, hogy „a’ kőzség nem él véle”. Erre nézve biztosabb

* Vö. ugyan ő nála: *űtkőzzőnek, gántslodjonak* (CorpGramm. 295), ezek helyett: *űtkőzzenek, gáncsolódjanak*.

** Pl. ezeknél: *hasonlotlan, tellyetlen, szűléketlen* sat. (CorpGramm. 312).

véleményt talán csak a *Titkok Titká*-nak elolvasása után mondhatnánk, a melyhez a gramatikácska függelékül volt csatolva s a melyben, mint maga mondja, leginkább követte nyelvtanában kifejtett nézeteit, ajánlott kifejezéseit.

Azonban csinálta legyen Geleji a *-nalak -nelek*-et, legyünk bár Szász Károly hallomása felől is Tamás-hiten: az alakok használatának jogosultságára megmarad az az alapunk, melyet első alkalommal már kifejtettünk, megmarad a természetes analogiának érvényt követelő tekintélye. Ezért elvi vonatkozású állításainkon nincs okunk semmit sem változtatni.

Alakjaink megtámadása éppen abban tévedett, hogy nyelvfilozófiai alapon ütötte rájuk a helytelenség bélyegét, amaz elméleti értékű szemlélet alapján, hogy főnévhez igei személyjel nem járulhat. Mi első sorban akkor is, mint most, a természetes analogia érvénye alapján tiltakoztunk az alakok megtámadása ellen. Erre az analogiára pedig, melynek természetes voltát, azt hisszük, megmutattuk, magának az irodalmi nyelvnek ép oly jogavan, mint a népnyelvnek vagy a régiségnek. Avagy még mindig van, 'a ki minden új szót megkacag, ha azt írótól hallja s nem fonóktól'?

Az esetben is, ha Geleji vagy akár Greguss maguk alkották volna a *-nalak -nelek*-et, első teendők azt vizsgálni, helyes, természetes analogiát követtek-e képzésében. Erre a kérdésre, úgy hisszük, megadtuk már a feleletet.

Érdekes volna tudnunk, hogy Greguss, vagy a ki általában ez alakokat újabb irodalmunkban használni kezdte, Gelejit utánozta-e avagy pusztán nyelvérzékének sugallatától volt-e vezérelve. Mert ez utóbbi körülmény mindenesetre fontos mozzanat s azt vallaná, hogy a kérdéses infinitívusok megszületésére nyelvünkben megvan a szükséges analogiai dispozició. Erre mutat egyébiránt már az a tény is, hogy nem együnk jutott akárhányszor használásuknak kényszerhelyzetébe.

ZOLNAI GYULA.

A Nyelvőr XX.420. lapján azt olvassuk, hogy Szász Károly szerint a címbeli alakok Erdélyben a nép ajkán ma is használatosak. A mi a székely népet illeti, bár alólírt eleget forgolódott közte, de ez alakokat soha se volt alkalma hallani. Ott így beszélnek: 'Meg kell verjelek, taniccsalak'.

STEUER JÁNOS.

Föl lett fújva. Semmi kibúvó! Maradjunk a tárgynál. Arról van szó, hogy használja-e a dunántúli magyar nép a *föl lett fújva*-féle kitélt. Felelet: (Simonyi A. m. nyelv. I.132) „Dunán túl nagyon közönséges már ma ez az irodalmi nyelvben annyiszor megrótt germanizmus: *lett építve, meg lett csinálva*; ott ez valószínűszenvedő alakkép szerepel.” — Irodalmi úton származott-e a népnyelvbe? Felelet: (Simonyi uo. 270) „Nem irodalmi úton, hanem a néperintkezés és keveredés útján jött át a dunántúli népnyelvbe.”

De ne higgye t. szerkesztő úr, hogy nekem Simonyi az órákulumom; ezt én mint túlادunai ember úgy is tudtam, de azt is tudom, hogy t. szerkesztő úr többet ad a nyomtatott betűre, mint az én szavamra, azért hivatkoztam hamarjában ő reá. Az *írva lesz és írva lett* tehát szenvedő alak, a mely német hatás alatt magában a dunántúli népnyelvben keletkezett. Vagyis népies nyelvcsajátság, ép oly népies, mint ha pl. a túlادunai ember azt mondja: *újesztendőtől óta* (vö. Sim. id. m. I.217). A gramatika egyiket se helyesli, de megegyeznek a nyelvfejlődés szellemével. Ez a tény.

Én a Nyelvőről azt tanultam, hogy a mi a népnyelvben járatos, azt az irodalmi nyelvben is szabad használni, a mi egyik másik tájszólásban használatos, annak a köznyelvben is van helye (Nyr. XX.183); azt tanultam, hogy ha Dunán túl így szólunk: *újesztendőtől óta*, akkor nyugodt lélekkel így is írhatunk, s ha (uo.) azt mondjuk: *túlادunai*, akkor bizvást úgy is írhatom (uo.). Úgy véltem, hogy a vitatott kitétel a dunántúli népnyelvben, nagyon is szokott, tehát kifogástalan szerkezet (Nyr. XX.126). Mert azt csak föl nem tehettem a Nyelvőről, hogy a mi a népszellem természetes fejleménye, azt helytelennek, rossznak, kerülendőnek állítsa, hogy a Nyelvőr a népnyelvet ne követendő mintának, hanem elrettentő példaképnek tüntesse föl!

Nem fér a fejembe, hogy ha a népnyelvre támaszkodva így szólhatok: *túlادunai* s ezt írhatom: *újesztendőtől óta*, miért ne mondhatnám és írhatnám ugyancsak a népnyelvre támaszkodva ezt is: *föl lett fújva*. S ha a *föl lett fújva* csakugyan helytelen, hogy lehet helyes a *fordítva lön* (Nyr. XIX.180. 226)? Nagy rejtély, melynek megfejtésére a t. szerkesztő úrnak csodálatosképen se tere, se érkezése nincs. Pedig úgy hisszük, kötelessége volna.

Ezt a német mondatot: „Dieses zimmer wurde heute nicht gelüftet” mi se így nem fordítanók: „nem volt szellőztetve”, se így:

„nem *lett szellőztetve*“, hanem emígy: „Ezt a szobát ma nem *szellőztették*.“

A Simonyi-féle idezetről csak annyit, hogy épen fönt mutatam ki magából Simonyiból, hogy Dunán túl igenis ezt is mondják: „meg *lesz szántra*, be *lesz vetve*“ s ezt is: „meg *lett* szántva, be *lett* vetve“. Mind a kettő szenvedő alak, a mint Simonyi helyesen állítja. „Idegen hatástól ment“ magyarságot nem ismerek, de azt tudom, hogy a túladunai magyarság nyelvérzéke elég ép. Tehát Simonyit azt hiszem elég jól megértettem; de nem értek más valamit. Hol van az az ép nyelvérzékű magyar ember, a ki ebben a göcseji mondatban: „A lisztébü tiészta *lész gyúrva*“ egy mákszemnyi jóvőben való végzettséget érez?

A tanárokat ne bántsuk. Szarvas Gábor is tanár. Hanem inkább tegyük le a vaskalapot!

MUZSNAI JÁNOS.

Az októberi Nyelvőr 472. lapján a *föl lett fújva*-féle germanizmusról van szó, s egyebek közt azt a kérdést is fölveti a szerkesztő, hogy ezt a német mondatot: „Dieses zimmer *wurde* heute nicht gelüftet“ hogy kell magyarul mondani? Így-e: „Ez a szoba ma nem *volt* szellőztetve“, vagy így: „Ez a szoba ma nem *lett* szellőztetve“?

E kérdés kapcsán legyen szabad nekünk is egyetmást kérdenünk. E helyett: „Dieses zimmer *wurde* heute nicht gelüftet“ itt, úgy hisszük, ezt is mondhatjuk: „Dieses zimmer *ist* heute nicht gelüftet *worden*“, mert ez *végzett* jelen. Úgy-e igaz? Ha pedig a Nyelvőr szerint (Nyr. XIX. 178, 180) ezt a német mondatot: „So geschah es, dass der anfang des Vaterunsers dem lateinischen getreu folgendermassen übersetzt *wurde*“ így kell magyarrá fordítanunk: „Így történt, hogy az Úrimádság kezdete a latinhoz híven így *lőn* fordítva“, akkor ez nyilvánvalólag elbeszélő mult. Nemde úgy van? No már most, ha ugyanezt a mondatot nem az elbeszélő multba tesszük, hanem a *végzett* jelenbe, mintegy „*ist* übersetzt *worden*“ (pedig tehetjük, mert ha ez igealak elbeszélő multja helyes, akkor ugyanez igealak *végzett* jelenének is helyesnek kell lennie), akkor az a Nyelvőr szellemében csakis így hangozhatik: „Az Úrimádság kezdete a latinhoz híven így *lett* fordítva“. Igaz-e? Mivel vétünk tehát a Nyelvőr szelleme ellen, ha így beszélünk: „Ez a szoba ma nem *lett* szellőztetve“?

Erre a kérdésre egyenes, világos feleletet várunk.

STEUER JÁNOS.

Ez a hév, ez a tűz, ez a buzgólkodás! Mintha csak a M. T. Akadémia azt a bizonyos tízezer forintot nem egy tudományos magyar nyelvtan megírására, hanem annak a bebizonyítására tűzte volna ki, hogy „az illető összeg nem *eltolvajolva*, hanem *elkártyázva* s így *elsikkasztva lett*“ kifogástalan magyarsággal van mondva. Pedig hiába! A szofisztikának nincs oly erős választóvize, a mely a „föl lett fűjva“ csontjával összenőtt salakot róla lemarhatná.

No de lássuk a kettős védelem erősségeit. Az első, Muzsnai, ekként állítja össze okoskodásának faltörő kosát: „Az *írva lesz* és *írva lett* alak népies használat a Dunán túl; nem irodalmi úton, hanem német hatás alatt magában a dunántúli népnyelvben keletkezett, tehát természetes fejlemény, népies sajátság; a mi a népnyelvben járatos, azt az irodalmi nyelvben is szabad használni“. Mind e tételeknek igazságát részint Simonyira, részint a Nyelvőrre való hivatkozással pecsételi meg. Hanem hiba van a kréta körül, még pedig vastag hiba és több hiba.

Az első vastag hiba, a melyet se Simonyira se a Nyelvőrre hivatkozással igazolni nem lehet, hogy az *írva lesz* alak német hatás folytán keletkezett. Simonyi csak annyit mond, hogy „A föld még lész szántova“ új (?) keltű szenvedő alak; a Nyelvőr meg se újnak se tájzólásnak nem állította, hanem, a mi kétségtelen, a népnyelvben mindenfelé használatosnak tartja.

A második vastag hiba, hogy a helyreigazítás elismeri, mert Simonyira hivatkozik, hogy az *írva lett* a dunántúli népnyelvben német érintkezés útján honosodott meg, s ebből mégis azt következteti, hogy eredeti népies sajátság — saját szavait idézem: „ép oly népies, mint ha pl. a túladunai ember azt mondja *újesztendőtől óta*“. Ebből azt is megtanuljuk, hogy a helyreigazító nincs tisztában a *saját* és *sajátság* (eigen, eigentümlichkeiten) szavak fogalmával. A mi sajátom, az egyedül az enyém és senki másé; szerinte a szóbeli alakok mindamellett, hogy német sajátság, magyar népies sajátság!

A harmadik vastag hiba, a mit a helyreigazító aligha a Nyelvőrből tanult, mert illet a Nyelvőr sohase állított, hogy „a mi a népnyelvben járatos, az kivétel nélkül helyes“. Hisz épen a szóban levő *írva lett* többször meg volt róva folyóiratunkban mint idegenből került használat, s ily alkalommal az is hozzá volt téve, hogy egyes tájakon már a népnyelv is él vele! Ilyen, a népnyelvben is járatos s egyszer másszor rosszal hibák: „jól v. rosszul néz ki, jól veszi ki magát, nem tudok kijönni fizetésemmel“. Az

ország nyugati részében gyakran hallhatni ezt a mondást: „Mikor húzol ki?” e helyett: *hurcolkodik*. Az északi vidékeken pedig: „*ki-megy a tűz*” e helyett: *kialszik*. „Üljön le *magának*, nekem *hidegem van*”. Nem helyeselhető szórendi eltérések, a melyek szintén hallhatók egyes vidékeken a nép emberének ajkáról: „Azt tudtam, mindjárt *esik le*. Jaj, halok *megfele*. *Nem-e* mondtam, hogy vigyázz a ruhádra” sat. sat.

A mint a dolog áll, igazság szerint tehát így hangzik a helyreigazító következtetése: a) Az *írva lesz* eredeti népies termék; az *írva lett* német mintára szabott használat; a mi eredeti termék, az kifogástalan; tehát az *írva lett* kifogástalan. b) Az *írva lett* nem természetes fejlemény, hanem idegenszerűség; az idegenszerűség mint helytelen kerülendő; tehát az *írva lett* mint természetes fejlemény helyes s az irodalmi nyelvbe is fölvehető.

Muzsnai végül még így szól: „Ezt a német mondatot: „*Dises zimmer wurde heute nicht gelüftet*” mi se így nem fordítanók: „nem volt szellőztetve”, se így: „nem lett szellőztetve”, hanem emígy: Ezt a szobát ma nem szellőztették.” Ez észrevételből azt kell következtetnünk, hogy a helyreigazító szerint a *ki volt szellőztetve* helytelenül van mondva; de következtetnünk kell azt is, hogy Muzsnai vagy nem magyar születés, vagy a sok újság-olvasásban végképen megtompult a nyelvérzéke. Egyetlenegy példa elég lesz ez állítása alaptalanságának bebizonyítására: Anya: Ó az én drága szép poharam! Ki törte el már ezt megint? Bizonyosan a te munkád volt, rossz fiú! Fiú: Kérem, mikor én bejöttem már *el volt törve*. — Nincs ez jól mondva? S lehetne-e erre másképp felelni, például így: már akkor *eltörték*?

A második helyreigazító, Steuer János, úgy-e, nemde hogy, no már most, igaz-e? öntudatos fölkiáltások után azt bizonyíttatja, hogy „*Dieses zimmer wurde nicht gelüftet*” és „*Dieses zimmer ist nicht gelüftet worden*” olyan mint ez: „*Én futottam elül*” és „*Te futottál utánam*”, mindegy tatár; mindegy tehát ez is: „Ez a szoba nem *lön* szellőztetve” és: „nem *lett* szellőztetve”.

A kinek időtani ismeretei csak annyira terjednek, hogy a *wurde gelüftet* és *ist gelüftet worden* időalakokat egynek tartja, s egynek tartja a *volt*, *lett* és *lön* időalakokat, annak nincs más tanácsunk, mint az, hogyha szólni akar ehhez a kérdéshez, előbb iparkodjék legalább némiképp tájékozódni benne.

Hogy pedig kérdésére az „egyenes, világos feleletet”, a mint kívánja, megadjuk, tehát: a *lön szellőztetve* és *lett szellőztetve* nem

mindegy; az elsőt bizonyos esetekben lehet és kell mondanunk s mást nem lehet, a második ellenben egyáltalában helytelen és semmiféle mondatban nem használható. SZARVAS GÁBOR.

Szihátú. A NySzót. III.239. hasábján olvasom: „*Szihátú* [szög-hátú?]”. Nem az. Egy 1840-ből való kézirat (névtelen) szerint Heves megyében *szíjhátú* fakó = fekete-csikos gerincű fakó ló. Vö. *szíjhátú* fakó kanca (KKHalas, Nyr. VIII.42).

SZINNYEI JÓZSEF.

Dombéroz. Csodálkozva olvasom az októberi Nyelvőr 457. lapján, hogy „Steuer János a *dombéroz* igét a *domb* és *dorbélyoz* összevegyüléséből keletkezettnek állította.”

En! Hol? Idézet, hivatkozás nincs. Még se hiszem, hogy ennyire elbutultam volna. Ahá! Megvan. A Nyelvőr XIX.125. lapján ezt irtam: „*Dombéroz*: dorbézol, kirúg a hámból (Tiszavidék) = tombol + dorbézol.” Ez az egész. Tehát se *domb*, se *dorbélyoz*! S aláírva Szarvas Gábor, a Nyelvőr szerkesztője.

Valóban, méltó a megörökítésre. Vegyetek példát ledorongolt cikkírók. Így készülnek a dorongok. STEUER JÁNOS.

Igaz, a Nyelvőr 457. lapján valóban úgy van mondva, a mint Steuer János idézi: „Steuer János a *dombéroz* igét a *domb* és *dorbélyoz* összevegyüléséből keletkezettnek állította”, s az is igaz, hogy ezt a cikket Szarvas Gábor írta; de a Nyelvőr ez évi első füzetében a 41. lapon ez is van mondva: „a *tombol* egybekel a *dorbézol*-al, és kirajzik belőlük a *dombéroz* (Nyr. XIX.125)”; s ezt a cikket is Szarvas Gábor írta. Ebből világos, hogy a 457. lapon foglalt idézetbe valami hibának kellett becsuszni; s ez a hiba, hogy a *dombol*-ból az *-ol* szótag lehámlott s ez a hiány a javítónak el került a figyelmét.

A helyreigazító ismerve az előbbi idézetet, erre könnyen rá jöhetett volna, ha akart volna.

Egyébként KNIGGE minden könyvtárúsnál megszerezhető.

SZARVAS GÁBOR.

CSIGABIGÁK.

A m. nemzeti muzeumnak egy csodabogara. Igenis, a m. nemzeti muzeumé! Ott kelt ki, ott jött világra, a nemzeti muzeum azon osztályában, a hol a m. régiségtudományt nevelik. Ott tartották keresztvízre s ott nevezték el *fémer*-nek!

Fémer! Mikor a m. nemzeti muzeum régiségtárának e szavát először olvastam, azt hittem, hogy írás- vagy nyomtatáshiba. Bizonyosan *fészter* akar lenni, s alkalmasint valami római leletre vonatkozik.

Mikor aztán az Archaeologiai Értesítőben másodszor is találkoztam vele, megvallom, egy kicsit meghökkentem s majdnem pardont kiáltottam. Tehát csakugyan tetszik 'létezni'? Ugyan, kérem, kihez legyen szerencsém?

Nagy nehezen megértettem az Arch. Értesítőből, hogy ez a *fémer* semmi egyéb, mint a mit annak előtte 'emlékpénznek' neveztek.

De hát mi a mennykő jutott eszükbe, gondoltam magamban. Honnan kerítették elő ezt a *fémert*? Úgy ásták-e ki Aquincumban, vagy maguk verték ott a régiségtárban?

Megkérdeztem egy barátomat, a ki, azt hittem, jól be van avatva a m. régiségek titkaiba. Mondd meg, barátom, honnan vették ezt a rejtelmes *fémer*-t?

A *fémer* szót — ez volt a válasz — a nemzeti muzeum régiségtárában csinálták. Valamint a *cím*-ből lett a *címer*, ép úgy készült a *fém*-ből a *fémer*.

Másnap megkérdeztem egy másik muzeumi ismerőst: Igaz-e, hogy a nemzeti muzeumban így készítették a *fémer*-t?

„Embered, a ki tegnap informált, nem volt a dologba beavatva. A nemzeti muzeum régiségtárának tisztjei meg akarván a nagyérdemű *Rómer* Flóris emlékét a magyar műnyelvben is örökíteni, az ő nevének második szótagját használták föl. Így aztán valahányszor a *fémer* szót kiejtik, mindig eszükbe jut *Rómer* neve is.”

Gyönyörű gondolat, megható kegyelet, megragadó eszme! Most már ki vagyok békülve a *fémer*-rel, s el vagyok rá készülve, hogy a jövő században, mert most még nem illenék, a nyakba- és fülbevaló ékszereket *nyakszki*-nak, *fűlszki*-nek fogják nevezni, szintén egy nagyérdemű régiségbuvárunk tiszteletére.

Ífjabb SZAMOSI GÁSPÁR.

Ífjabb Szamosi Gáspárnak! Ember vagy Gazsi öcsém, emberül kezded dolgotat! Bokrosan, párosával jár ki részed a hamisítatlan atyafi dicséretből. Megdicsérlek elsőbben is azért, hogy szemes, életrevaló fiú vagy, a ki nem elégszik meg azzal, hogy lát, tapasztal valamit, hanem végére is jár a dolognak, hogy hol, hogyan és miért kelt az a valami; de másodszor főképen azért

kell megdicsérnelek, hogyha rájöttél egy ilyen találós mese nyitjára, korántsem elégedel meg a föllelt eredménnyel, hanem rajta vagy, hogy hasznót is hajtson az életnek: egy egészen új elvet juttatsz diadalra. Ezzel megmutattad nekünk az utat, a melyen tovább haladva egy új, termékenyítő eszközzel szaporíthatjuk nyelvünk háztartását. Ez az útmutató tábla a *nyakszki* és *fűlszki*. Ez elvnek alkalmazásával azonkívül, hogy nem is sejtett gazdagság háramlik nyelvünkre, még az a mód is meg van számunkra szerevezve, hogy a nagyjaink iránt való köteles kegyeletet is megörökíthetjük.

Hiszem, hogy e nagy haszonnal biztató leleted másokat is buzdítani fog az utánzásra. Engem már fölbuzdított. Kettővel szaporítom csak tartózkodva s félénken ajánlott újításodat.

A Budapesti Szemlének van egy rovatja, a melyben nagy és kis embereket minden különbség nélkül *rendesen*, a legutóbbi füzetben pedig egyik ismert nyelvésztársunk egy másik ismert nyelvésztársunkat *rendkívül* elrudalt. Minden eddigi, de legkivált e legutóbbi derekas rudalásból és a még derekasabb *rudalóból* indulva ki, az említett rovatot legalkalmasabban *rudolf*-nak nevezhetnék el.

A másik ez. Van itt a fővárosban egy hivatal és van e hivatalnak egy vezetője, feje; derék vezető, derék fej. De van neki egy különös szokása; mások tapasztalták-e, nem tudom, de én nekem sokszor volt alkalmam tapasztalni. Ez a különös szokása abban áll, hogy mikor az év utolsó negyede megkezdődik, *rendesen* olyan ukázfélét küld a nyakamra, a mely számon kéri tőlem, mikor és hol születtem: *ubi, quibus auxiliis, cur, quo modo, quando*; mikor és hogyan szándékozom meghalni; írtam-e már valamit; ér-e valamit s tud-e a világ róla valamit sat. sat. Ezt az örökösen *vexáló* hivatalt vezetőjével együtt legméltóbban úgy gondolom megörökíthetőnek, ha a *vexli* nevet adom neki.

Most pedig kedves Gazsi öcsém, miután már egyszer napfényre került eddig véka alatt rejtegetett leleményességed, eszeld ki s fejtsd meg nekem a következő két találós mesét.

Van egy szellemmel írt kedves kis francia regény, a melyet nem régiben egy valaki magyarra is lefordított, még pedig dicsérettül legyen mondva neki, szépen fordított le. A címe 'Holdenis Meta'. Ebben egy kifejezést találtam, a mely valóságos gordiusi csomó volt nekem, a melyet még karddal se tudtam megoldani. Így szól: 'Tudattam apámmal elhatározásomat, de *hátsúlo gondolataimat* nem árultam el neki' (1.20). Hátsúlo gondolat! Mi isten

csodája lehet az a 'hátulsó gondolat'? Hisz a mennyire én ismerem a magyar népet, nála a gondolat nem hátul, hanem elül terem. Aztán el kezdtem töprengeni. Elolvastam kétszer, háromszor, de mind hiába, a titok titoknak maradt. Te bizonyára szerencsésebb leszel, s ha rá jössz e titok nyitjára, világosíts föl engem is.

Ezt a másikat nem én fődöztem föl, hanem egy ismeretlen kéz levele juttatta tudomásomra. 'Tisztelt Uram! Egy szóra bukkantam, így szólt a levél, a melynek megfejtését kíváncsian várom Uraságodtól, mert úgy vagyok értesülve, hogy ilyesmivel egyszerszó szerencsés eredménnyel bajlódott. Honnan való, eredeti vagy idegen szó-e, s mi a jelentése ennek a csodabogárnak: *ürgyü*? Kötelességem azt az észrevételt csatolni hozzá, hogy nem sajtóhiba'.

Megpróbáltam, megküzdöttem vele, de a mi segédeszközöm volt, mind, mind cserben hagyott. Birkózzál meg te vele.

Idősb SZAMOSI GÁSPÁR.

V Á L A S Z O K

a szerkesztőség kérdéseire (Nyr. XX.424).

Gajda. Ez a szó Ujvidék magyarságánál, értve ezen az alsó népet, jóval használtabb mint *duda*. *Gajdas* = dudás; *gajdázik* = dudál. Nyilván mindenfelé használják a *gajda* szót, a hol a magyarság szerbekkel meg horvátokkal, vagy talán általában véve déli szlávokkal érintkezik. A szerb-horvátban *gajde* a neve. *Gajdaš* = dudás, *gajdas*; *gajdati* = dudálni. Vasverő Raimund.

Gajdul, *meggajdul* = elkábul; meggajdul valaki pl. a bortól, de meggajdulhat egyébtől is; inog, dőlingezve jár. 'Úgy ütlek fejbe, hogy meggajdulsz.' (Székelység.) Baló József. — *Gajdul*. A PPB. értelmezésében a székely nyelvjárás ma is széltejében használja. Paal Gyula. — *Gajdul*, ebben az alakban nem használatos Szolnok-Doboka megye Domokos községében, hanem ebben az alakban: *gajdasadik*. Jelentése: részegszik. Más alakja: *gajdas* = kevésbé részeg. 'Meggajdasadt, de nem baj.' M. Németh Sándor.

Gamat használatos Székely-Udvarhelyt. Jelentése: tisztátalan, szemét. 'Milyen gamat dolog!' M. Németh Sándor. — *Gamat* mint főnév: szenny, piszok, szemét; mint melléknév: szenny, piszkos, szemetes, mocskos, tisztátalan, pl. gamat étel: tisztátalanul készített étel; gamat ember: testi és erkölcsi értelemben is szenny, tisztátalan ember; de lehet állat is gamat, pl. a

sértés és a ruca, a melyek minden tisztátalan hulladékot fölfalnak s minden tisztátalan helyet megjárnak; gamat edény. Paal Gyula. — *Gamat* = piszkos, mocskos, bü. „Beh gamat ez a gyermek!” ha pl. a sárban játszott. Nagyon ritkán fordul elé átvitelesen: Gamat ember = piszkos jellemű ember. (Háromszék megye. Erdővidék.) Baló József.

Gémb. Legyen szabad e szóra nézve ama véleményt nyilvánítanom, hogy ez nem lesz egyéb sajtóhibánál a *sémb* helyett, mely szót épen az *ira* értelemben mai napig is használunk sok helyt (zsémb, zsémbes, zsémbelődik, zsémbeskedik). Gyalui Farkas.

Gór-tyúk-nak neveznek a székelyek is egy hosszulábú, nagytestű tyúkfajt. Paal Gyula. — Erdélyben sok helyütt hallottam, egész biztosan Szucsákban (Kolozs m.) a gór-tyúk, gór-kakas nevet. Egy tyúk-fajta, mely nagyon gyér tollazatú, csaknem meztelen, kivált a nyaka. Azt hiszem oláh eredetű s ennyit tesz: meztelen. Emlékszem egy mesére, a melyben a meztelen királyt Gór vagy Gól királynak hívják. Versényi György.

Göbe Erdővidéken *göbö* = a pataknak mélyebb helye, a hol egy kissé meglassul a víz s melyet a halászni óhajtók és fürödni kívánók egyaránt keresnek. „Eriggy, gázlasd meg a lovakot ebbe a göbőbe!” mondja a székely. „Jaj milyen nagy halakat láttam oda fel a göbőbe!” Baló József. — *Göbe, gübü.* Így nem ismerem. De Nagy-Enyeden a vízmeder fenekén levő gödröket *gübbenő*-nek hívják. Versényi György. — *Göbe, gübü* a székelyeknél közismertű szó, a szárazság miatt nagyon megapadt folyó vagy patak medrében az a hely, a hol kisebb-nagyobb kiterjedésben a folyó, patak ágya többé-kevésbbé jóval mélyebb mint egyebütt, s a hol akkor is van víz, a mikor egyebütt a meder már jóformán kiszáradt. *Gübül*: a tó, folyó, patak tiszta vizét fölzavarja; képesen: „Ne gübüjj belé a cseberbe”, azaz pl. a cseberben tiszta víz van, ne mártsa vagy ne mossa bele a piszkos kezét vagy valamely egyéb szennyes tárgyat. Paal Gyula.

Göböd nem fordul elő Erdővidéken, de elő *gübül* = beszűr-kál a padmalyba a halászó, hogy az így fel riasztott halak a padmalyhoz tartott kosárba siessenek. Az apa elindul a fiával, beleállanak a vízbe; az apa fölül tartja a kosarat, hol gondolja, hogy a padmalyban halak vannak s a fiú alul-fölül gübül. *Gübü* = gübülő fa. Baló József.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XX. kötet.

1891. DECEMBER 15.

XII. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Falka.

Országszerte ismeretes szó; ismeretes jelentése is: „sereg, csoport”; pl. „A farkashad több falkába oszolva nekirontott az ökörcsordának. Sáskák falkái ellepték az egész mezőséget”.

Van azonban egy más, ma már kevésbé ismert jelentése is, melyet csupán a régi irodalom tartott fenn számunkra: „frustum, frustum, portio, offa, crustum”, a mint Molnár szótára fordítja, Comenius szerint (Vest. 140) németül: „teil”, Pápai-Bod szerint ugyanígy, és: „stück”; vagyis magyarul: „darab, rész, falat”. Példák: „Láta négy tüzet, kik néminemű falka földön valának tőle (NádC. 679). Onnat nagy sirással fel kelénk és nagy félelemmel megyünk vala; jutánk egy falka sűrű erdő közibe (TelC. 278). Az városbeli emberek kísérek ki az városból egy falkáig (ErdTörtAd. IV.170). Erős viadalt tartának egy falka üdeig” (Helt: Krón. 56). Ezzel rokon, de ma már szintén ismeretlen jelentés: „csomó, kötés, rakás”. Példák: „Az leveleket, egy folkáját Polányi Ferencz küldte fel (LevT. I.21). Hagyá Isaiás, hogy vennének egy falka öszvetörött figét, és kötnejék az ő mérigyére, hogy meg gyógyulna (Helt: Bibl. IV.65). Bevittek egy falka szalmát, azon jó izút aludt (Mon-Irók XI.359).

Korábbi etimologusaink közül Kassai a *falni* ige származékának tartja: *fal-ka*. A NSzótár is iparkodik amolyan gondolom-magyarázatot adni, mondván: „a törökben a rokon hangú *bölük* a. m. sereg, csapat, bizonyos rész; a görög *phalanx* bizonyos hadi sorakozást is jelent.” De hogy miként állhat meg egymás mellett a török és görög, aztán hogy mikép egyenlíthető ki a szembe-szökő hangbeli eltérés, arról szótárunk elfeledett beszámolni. Már közelebb látszik járnunk a valóhoz Kassai, csak hogy itt is több a bökkenő. Először a *-ka* denominatív képző, *fal* pedig cselekvésszó; másodsor, a jelentés se vág össze, mert, ha lehetséges volna, *falka* annyit tenne mint: *falóka*, *falogatni szerető*.

Ha a Nyelvtörténeti Szótár **F** betűjében tovább lapozunk, rá akadunk egy más szóra, a mely két, ma szintén elavult jelentésében a legpontosabban összevág a föntebbi *falka* szóval. Ime : **,Folt :** 2) portio MA. [pars; stück, teil]. Tahát azon szolga ennen ingéből egy fótót szakasztta és be keté szemét (AporC. 171). Mind fóttra szaggatá az oroszánt (JordC. 339). Metéltettem volna izenként, foltonként az én uram Jezusnak szerelméért (MargL. 20). Folt posztócskákban takará be ötöt (CornC. 90). Egy teknőt eltörött, szent Benedök vevé a két foltját a tekenőnek (DebrC. 221). Az szövendőknék egyik foltja kezébe vagyon (TihC. 186). Az borju kép mind foltra töretteték (RMK. II.240). A császár levelét mind foltonkint szaggatják (MonIrok III.180). Míg isten egy foltját tartja az én fogyatéék életemnek, semmi munkát és fáradságot nem kiméllek az igazság óltalmátul (Pázm: LuthV. 12). 3) [grex, agmen; herde, schwarm, horde]. A ráczoknak egy foltját megveré (MonIrok III.7). Az janicsár aga egy foltja nippel eljárnak vala a várost (63). Egy folt ökrét, nyáj juhót ki ne merjen hajtani (Ver: Verb. 228). Foltónként szálanokznak, mint az vert hadak (Pázm: Kal. 369). Vagyon jó folt barmod (Illyef: Jephth. 22). A népet mint valami csordát foltonként hajtották el (Megy: 3Jaj. II.32). Az ökrökben választva nem adhatunk, hanem az mint foltban vannak, ha úgy elveszen benne, eladunk 300. (MonTME. V.303).⁴

Nem kell valami nagy leleményesség kozzá, hogy ez egybevetés alapján kitaláljuk, hogy a *falka* és *folt* együvé tartoznak s hogy az előbbi az utóbbinak származéka = *foltka* (vö. ném. *bart*, magy. *bart-ka*: *barkó*).

De most azon kérdés előtt állunk, melyik szónak az ereszteke a *folt*. S itt mintegy magától kínálkozik, a melyre már Kassai is rámutatott, a *falni* cselekvésszó; s e származtatást erősen támogatja, a melyet Molnár szótárában találunk, a *falka* szónak 'offa, crustum: falat' jelentése. E szerint *folt* nem volna más, mint *falat*, *falka* pedig *falatka*.

Ez a származtatás első tekintetre eléggé tetszetős, de ha jobban szemügyre vesszük, több gyöngéjét fődözhetünk föl neki. Először is nem magyarázható meg a *falat* -at képzője önhangzójának (*a*) kiveszése; másodszor a *ful* cselekvésszó a legrégibb időktől kezdve mind az irodalomban mind az élőbeszédben állandóan és szívéosan megőrizte az *a* hangot s egyetlen példát se találhatunk rá, hogy bármikor *fol*-nak irták vagy ejtették volna.

E szerint bármennyire ajánlja magát az az egybevetés, hogy *folt* = *falat* és *falka* = *fulatka*, minden tetszetőssége ellenére is meg kell válnunk tőle.

A *folt* szónak már idézett két jelentésén kívül találunk még egy harmadikat is, a melyet a NySzótár első helyre állít s melynek latin és német egyértékesei MA. és PPB. szerint im ezek: ,supplementum, appendix MA. addimentum, additamentum PPB.‘, a mit magyarul a legtalálóbban *toldalék* szavunk fejez ki. Példák: ,Senki nem varja új otromba posztónak foltját ó ruhába, mert úgy elvetetik az új folt az ótól és nagyobb rés leszén (MünchC. 74). Bizonyával senki nem veti az kemén posztó fótót az ó avagy megavult ruhában, mert telyességgel ki vonsza magát az ruhából és nagyobb szakadás leszén‘ (JordC. 379).

Ezt a ,toldalék‘ jelentést kell tehát a *folt* szó alapjelentésének venni, mert belőle a többi mind kimagyarázható: a *dalék*, *rész*, *darab*, *csoport* s végül *macula* jelentése is.

Ha tekintetbe vesszük az összehasonlító nyelvészet tanítását, a mely szerint ,a magyar nyelv a szókezdő eredeti *p*-t legtöbbször a megfelelő kemény spiranszá *f*-vé fejlesztette‘ (MUSzót. 433), nem követünk el semmi merészséget, ha föltesszük, hogy a *folt* is egy eredetibb *polt*-nak a változata. Számtalan a példa nyelvünkben hogy az *l* mássalhangzók előtt kienyészik s kivesztét pótlónyújtás jelöli. Ennek több példáját maga a *folt* szó is szolgáltatja, a mint a föntebbi idézetekből kitetszik. Így *fót*-nak írja a szót az AporC., JordC., TihC., Monlrók III. sat.

S ezzel eljutottunk a *pót-ol* cselekvésszóhoz, a melynek ,hozzáad, told‘ jelentése általánosan ismeretes s a melynek latin egyértékesei MA. szerint: ,suppleo, compenso‘. A *pótol* tehát denominatív ige, olyan mint *füst-öl*, s alapszava *pót* (*polt*) névszó, a melynek a *folt*-tal egyezőleg ,supplementum‘ az eredeti jelentése. S ezt a kihalt főnevet még megtaláljuk MA. PPB. szótárában: ,*pót*: addimentum, appendix, supplementum MA. Zusatz, anhang PPB.‘ = ,*folt*: supplementum, appendix MA. additamentum PPB. Zusatz PPB.‘

Ez a *pót* (**polt* = *folt*) kétségkívül egy képzőjevesztett nomen verbale egy kihalt causatív jelentésű **polt* cselekvésszótól, a melynek alapszavául **pol* tűnik föl. Hogy ennek mi az eredeti jelentése, azt az összehasonlításnak lesz dolga kimutatni.

A *folt*, *falka* ma teljesen elavult ,frustum, frustulum‘ jelentésével szintén érdekes adatot szolgáltat arra, hogy eredeti sza-

vaink nem egyszer hátrálni voltak kénytelenek az idegen előtt, a mely őket teljesen kiszorította a forgalomból. Nyelvünk a most idézett jelentésre három szóval is rendelkezett: *folt* (falka), *remek*, *rész*, s mind e három helyet volt kénytelen engedni egy jövevénynek, a *darab* szónak, a mely mindannyia fölé kerekedett.

Pazarol.

Előbbi fejtegetésünk közben idéztük a MUSzótárnak abbeli kijelentését, hogy a magyar szókezdő *p* a legtöbb esetben *f*-re változott át; ebből következik, hogy *p* kezdetű szavaink legeslegnagyobb része minden bizonnyal valamely szomszéd idegen nyelvből került át hozzánk. Aligha tévedünk tehát, ha minden megelőző kutatás nélkül is a címbeli szót jövevénynek tekintjük. Még két más mozzanat is járul hozzá, a mely eredeti volta iránt erős kétséget támaszt s a mely a legtöbb esetben szintén biztos jele valamely szó idegen eredetének.

Az egyik a különösen kezdetben mutatkozó folytonos alakingadozás. *Pazarol* szavunk, a míg végmegállapodásra eljutott, a következő változásokon ment keresztül: *pázárol*, *pazárol*, *pazérol*, *pozorol*, *pazdorol*, *pazoll*.

A másik jelenség, a mely idegen származást gyanítat, a szónak irodalmunk régibb korszakában merőben ismeretlen volta. *Pazarol* igét nem csak a codexirodalomban, de még a XVI. század. róinak legeslegnagyobb részében se találunk. Csak a XVI. század vége felé tűnik föl s innen kezdve is alig egynehány író az, a ki használja s ezeknél is csak nagy ritkán fordul elő. A reá vonatkozó adatok a NySzótár tanúsága szerint a következő fogyatékos számot tüntetik föl: „Nem kívánja az kenyérsütő, hogy az ő tisztösségére pazarlja a garast (Pécsv: Fel. 830). Az eszes nem kívánja a méltóságokat, sem a magáét pazarolva nem fitogatja (Com: Jan. 186). A Vesselényi uram hadai az czinteremből az búzát hordták s pazérlották (Gér: KárCs. IV.580). Szakácsasszonyok ne pazolljatok, étkekkel engem most jól tartsatok (Thaly: VÉ. I.373). Mindent el pázárlot (Decsi: Adag. 67). Kit oly szertelenül pazarolék el testem kívánságira (Szöll: Dáv. 183). Marháját az hitelben adóknak elpazarolni kényszerítetté (Com: Jan. 191). Minden örökségeket fogytig elpozorolliák (Fal: NU. 260). Pénzét elpazérlotta (Gvad: Kár. 211). Minden kincsét elpazdorlás képpen kiadja (Tarn: JóAK. 28). Az miket költségeinek pazdorlása

által tud véghez vinni (TörtT. X.157). Oktalanul-való pazarlója a szentírásnak (Matkó: BCsák. 422).⁴

Ezekhez járul még, a mi legfontosabb s a mit előre kellett volna böcsátanunk, hogy *pazar* alapszava nyelvünknek egy szavával se rokonítható.

A mint a reformáció hazánkban is mind nagyobb és nagyobb tért foglalt el, a dolog természetével járt, hogy az új vallás terjesztői, a kik német egyetemeken végezték tanulmányaikat és sok idegen elemmel megterhelve tértek vissza hazájukba, a külföldön fölszedett s nyelvükhöz simult kifejezéseket itthon is használták s lassanként hallgatóikkal is megszoktatták. Minthogy a *pazarol* szónak első föltünése is ebbe a korba esik, láthatlanban is ráfoghatni, hogy bölcsojót Németországban ringatták. Nem is kerül nagy fáradságba, hogy példaképére rá akadjunk. Az ujmutatást már régibb szótáraink világosan megadják. MA. szerint *pazarol*: „heluor“, MA⁴: „ich lebe in luder, prasse“.

Hogy miként vált *prass-en* a magyarban *pazar-ol*-lá? Egészen egyszerű és természetes módon, olyképen, a mint akárhány esetben megtörtént. A *prass-en*-ből először is *parasszol*, majd *parázol* s hangátvetéssel *pazárol*, ebből meg a később megállapodott *pazarol* lett.

Az itt elszámolt, valamint a további módosulások mindegyikéről analógiákra való hivatkozással számot adni annál inkább fölös dolognak tartjuk, mert a legtöbbje semmi igazolásra nem szorul. A *pazdorol* alakra nézve azonban megjegyezhetjük, hogy a benne előforduló *d*, a mit különben szinte szükségtelen mondanunk, járulékhang s a *pazrol* kiejtésének könnyítése végett került bele; s ezt is csak azért említjük meg, mert analógiáját megtaláljuk az *Izdrael* szóban, melyet a Keszthelyi és Kulcsár codex állandóan így használ.

Egyébiránt állandó, szoros határok közt mozgó hangtörvényekre hivatkozni, különösen ha kölcsönvételekről van szó, igen sok esetben haszontalan fáradság, kárba vezett munka. Biztos eredményt e tekintetben csak úgy érhetnénk el, ha a szót születésétől kezdve életének egész folyamán át figyelemmel kísérhetjük, s a különböző erők hatását szemmel láthattuk volna. Ki találhatná meg kulcsát annak, hogy például miért lett a *timnuc*-ból *temlec* (tömlöc), *Schemnitz*-ből pedig *Selmec*; a *zweck*-ből *cövek*, ellenben *zwickel*-ből *cikkely*; *quóta* és *schwager*-ből *kóta* és *sógor*, de *quartier* és *schwab*-ből *kvártély* és *sváb*; *drob*-ből *darab*, azonban *dragü*-ből *drága*? Vagy melyik az a hangtörvény, a mely

szerint a *barka* szóból *berke*, majd *birke*, s ismét *börke*, s végre *bürke* lett? A *tarka* csak járatosabb szó, mint a *barka*, hogy van az mégis, hogy oly szívésen megtartotta ez alakját?

Ki tudná mind eme s még más nagy számú rejtvényeknek titkát megfejteni. A *pazarol* szóról egy kétségtelen, ha nem tudnánk is minden egyes módosulatáról beszámolni, hogy az a német *prassen*-nek hű képmása.

SZARVAS GÁBOR.

A KATONAI MŰNYELV.

A műszónak mint állandó szólásnak, melyet a nyelv értelmileg módosító hatása nem ér, hivatása tudvalevőleg az, hogy valamely tudomány fölölte fogalmat szabatosan és grammatikailag helyesen fejezzen ki. Ennek nyelvén szaktudósok beszélnek, a sokaság nem sejt hozzá. Az orvos műszavát a patvaros (ügyvéd), ezét amaz s a pap egyikét se érti. A katonai nyelv annyiban kivétel, hogy nagyobb rétegre hat. Nemzetünk sajátságos politikai helyzete magyarázza meg a hadsereg iránt való állandó érdeklődést. A közvélemény úgy szólván naponként nyilatkozik az országházban, a hírlapokban s másutt egy és más alakban róla. Az általános védelmi kötelesség folytán minden éptestű ember katonának kerül s a szolgálati idő alatt szerzett ismeretek, fogalmak és az őket ruházó szók köztudattá válnak. Már ha, teszem azt, a szűk körre szorító orvosi nyelvet fontosnak valljuk, ez a bevallás, a jelzett szempontból, a katonai nyelvet aligha több joggal nem illeti meg.

De van még egy mozzanat. Más tudományoknál a műszó alkotása nem körömrre került dolog; beérik az eredeti híján a görög és latin kifejezésekkel; a ki pl. orvos akar lenni, ügyis reájuk szorul; a katonai intézmény mai kötözetében egészen elűtő a régítől, itt már nemzeti önállóságunk kap csorbát, ha a modern nyelvekhez fordulunk kölcsönkérő szóval. Egyébként haszna se volna, gondoljunk csak arra, a nép hogy fogadná és hogy bánik a német szóval; tehát saját nyelvünkön kell, törik-szakad, műszót teremteni. Ehhez pedig a grammatikai helyességnek van jókora köze s így ebből a szempontból is több figyelmet kíván a katonai nyelv.

Fényt vetve reá, a délszínre kerülő fogyatkozások négy pontban foglalhatók össze.

1) Helytelen szóképzés, mely részben tisztán a nyelvújítás bűne, részben az ő nyomán eredt. Ime egy találmányra kikapott nyaláb: *csatár, hajtkatona, hátvéd* (van *elővéd* is), *hát-*

bőrönd, hadastyán, járőr, küldönc, lömező, löfegyver, lövelde, löveg, osztag, parancsnok, sorvány, szurony, tábornok, tüzér, vezényel, vitér, ujonc, üteg.

2) Az alkotásban az idegen, különösen német példakép utánzása. Világos, hogy ez is nyelvújítási maszlag. Léptenyomon kiri, erősebben mint másfelé. Egy az, hogy a közös hadseregnél minden németül járja s így, a mennyiben a katonai intézménynek közéletünk több ágában hely jut, a szó- és írásbeli érintkezésben s a tudomány művelésében is magyaros gondolkodásunk rovására a német mintához való merev ragaszkodást tapasztaljuk. S ez a tapasztalat nem egy természetes jelenség észrevétele, hanem szomorú bizonysga annak a szellemi tunyáskodásnak, a mely pillanatnyi könnyebbség kedviért ép nyelvérzékét is szívesen megtagadja. S különben nemzeti hadseregünk, a honvédség is nagyjában a közös hadseregre üt; ugyanazok a szabályzatok vannak mindkettőnél érvényben; s minthogy ez utasításokat először németül szerkesztik meg és ebből kerülnek magyar formába, nyilvánvaló, hogy a fordítás, mely édeskeveset törődik a nyelv ügyével s nem arra termett fej gyakran sietős munkája lévén, szóképzés és mondatfűzés tekintetében még az érthetőség kárára is, az eredetihez simul. A magyar katonai nyelvnek alig van képzése, melyen a magyaros nyelvérzék megnyugodhatnék; mindmegannyi tákolás, se színe, se csínja; de annál több bennük a visszás értelem és a bántó idegenség; azt a hatást teszik, mintha szántszándékkal tüntetni akarnának a nyelvszellem sértegetésével. S néha a szükség se menti használatukat; gyakorta semmi egyéb, mint tudatlanság, mely a kiváló után nyul. Így *dienst halten, im dienste sein* = *szolgálatot tart, szolgálatban van*, holott a rávaló kifejezés: *fennszolgál*; Vele urak jönnek: papok, vezérség; hátul a ma éppen *fennszolgáló* őrség (Ar: TSz. XII). *Vorschrift* = *előirat*, helyesen: *rendszabály, szabályzat*. *Feldflasche* = *tábori kulacs*, pedig *kulacs* magában ugyanazt mondja. *Scharfe patron, unterrichts-patron, exercier-patron* = *éles töltény, oktatói töltény, gyakorlati töltény*; magyarul: *kemény töltés, vendégtöltés, vaktöltés*. *Offiziers-diener*, hogy a német szónak egy ize se menjen kárba = *tiszti-szolga*. Aranynál: *dárdás*. *Brodsack*, a hivatalos használat szolgálfordításában = *kenyérzsák*; a nép szerint: *szütyő*. *Schiesspulver* = *lőpor*; nekünk *puskapor*. *Hauptwache* = *főőrség*; régente: *derék őrség*. *Corps-artillerie-regiment* németesen = *hadtest-tüzér ezred*; röviden és jól: *ágyus ezred*; ép úgy *sanitäts-abteilung* = *egész-*

ségügyi osztály; ezt a magyarul gondolkozó jegyzők (a változási kimutatásokban) *betegápoló osztály*-nak írják. *Laufschritt* a gyöngéd kegyelet szerint = *futólépés*; magyarosabb és mint vezérszó határozottan jobb: *futamás* sat. Ez a jární alig tudó gyermek módjára való gyámoltalanság mondatja az egy őrzetető fölügyelete alá rendelt katonákat *pajtás-ság*-nak (*kameradschaft*) s magát az őrzetetőt *pajtás-parancsnok*-nak; ennek nevetséges példája, hogy a német: „Heute wurden 400 mann p r ä s e n t i e r t” magyarul ezt a gúnyát veszi föl: „Ma 400 ember lett b e m u t a t v a” sat.

3) A kifejezések használatában nincs állandóság. Jól lehet a katonai hatóságok megállapodnak egy-egy műszóban, még a hivatalos alkalmazásban se ragaszkodnak hozzá mindig, mert a mint egy másik lábra kap, ugyanarra a fogalomra hol az egyik hol a másik kerül szóba vagy toll alá. Aztán a honvédség ügykörében előforduló műszók, a mennyiben egyöntetűek is, aránylag kis téren megférnek. A közös hadseregben, a gyalogság- és lovas-ságon kívül, a többi fegyvernemnél előforduló fogalmak jelzésében nincs a mi az önkényt szabályozza. *Train* majd *vonat* majd *sze-kerész*, az utóbbi azonban *trainsoldat*-ra is illik, e mellett *train-wesen* jelzetlen marad. *Grundbuch* = *törzskönyv*, *anyakönyv* és *alapkönyv*; *hauptmann* = *százados* és *kapitány*; *infanterist* = *gyalogos*, *baka* és *közember*; *stand* = *állomány* és *létszám*; *gewehrgriffe* = *fegyverforgatás* és *fegyverfogás*; *gewehr-visite* = *fegyvervizsga* és *fegyverszemle*; *corporal* = *tizedes* és *káplár*; *salvenfeuer* = *össztűz* és *sortűz* sat. Ha e változatosság értelmi megkülönböztetéssel járna, hagyján, sőt dicséretes; de a megrovás épen az átabotás (rendszeretlen) alkalmazást éri.

4) Egyes fogalmakra n i n c s s z ó. Más nemzeteknél, hol a hadsereg nemzeti alapon és fokozatosan fejlődött, az időnként jelentkező hiányt, ha saját szókincsükből nem tellett, kölcsönzéssel pótolták; a szó idővel formában is módosulva meghonosult. *Park*-nak a magyarban nincs egyértékese, szintűgy *ladre*-nek se; hogy fejezzük ki tehát együttesen *park-ladre*-t; és miként ezeket: *artillerie-munitions-park*, *corps-train-park*, *park-wache*, *ersatz-bataillons-ladre*? *magazin* jól-rosszul annyi mint: *raktár*; de *depôt*? az is *raktár*; e szerint volna *hengsten-depôt* = *csődör-raktár*. *Aviso*, *signal*, *losung*, *feldruf* és *parole*; ennek a mind hangzás mind értelem tekintetében különböző öt szónak a magyarban *jel* és legföljebb összetételei: *jelszó*, *jelige* felelnek meg. *Masse*, *division*, *abteilung* és *section* = *osztály*. *Ehre bezeugen*, *präsentieren* és *salutieren* =

tiszteleg. A ki jártas katonai dolgokban, tudja a különbséget ezek közt: a) ‚Herr hauptmann, ich melde gehorsamst, ich bin eingerückt‘. b) ‚Herr hauptmann, erstatten sie mir den rapport‘. c) ‚Ad befehl nro 57 vom 2. august 1890 wird berichtet‘. d) ‚Es wird zur anzeige gebracht, dass X. Y. desertiert ist‘. Magyarul: a) ‚Százados úr, jelentem alássan, bevonultam‘. b) ‚Százados úr, tegyen jelentést‘. c) ‚Vonatkozólag 57. számú 1890. évi augusztus hó 2-án kelt parancsára, jelentem‘. d) ‚Jelentem, hogy X. Y. megszökött‘. *Garnison* = *helyőrség*. Nem tekintve azt, hogy az egy helyen, valahol lévő katonaság nem őrségi szolgálatra van ott, a fordítás azért is helytelen, hogy *garnison* nemcsak *helyőrség*, hanem a *helyőrség lakóhelye* is; más szóval: az egy városban elhelyezett katonaság összeségét és a katonaságnak bizonyos városhoz viszonyított egységét is értik rajta; jelzi a helyet, a hol katonák állandóan tanyáznak és utal a lakóhely közösségéből folyó kötelekre is. ‚Budapest ist eine schöne garnison. Das 5. infanterie-regiment hat garnison gewechselt. Der general hat die ganze garnison ausrücken lassen‘. Ime közönséges és gyakori mondások és a *helyőrség* egyikben se aequivalense a *garnison*-nak. Nem mondhatni azt, hogy: ‚Budapest szép helyőrség‘, se azt, hogy: ‚Az 5. gyalogezred helyőrséget változtatott‘, mert ezeken azt kellene érteni, hogy Budapesten szép katonák vannak és hogy az 5-ik gyalogezred máshová ment őrségi szolgálatra; holott a német mondatok azt akarják kifejezni, hogy Budapest katonai szempontból szép város és hogy az 5-ik gyalogezredet más városba helyezték át. Az utolsó mondatban: ‚A tábornok az egész helyőrségnek kivonulást rendelt‘, a helyettesítés azért lehetetlen, mert éppen a helyőrség a szó igazi értelmében nem vonul ki, még szemlék alkalmával se. Ha *garnison* = *helyőrség*, úgy *garnisons-wache* = *helyőrségi őrség*. Ez a fonák összetétel önmagától beszél.

A katonai műnyelv imént vázoltam fejletlenségének oka nem sok szóra szorul. Az idők viharai meggátolták az önálló magyar hadsereg kifejlését. Az ósdi nemesi fölkelések helyébe lépett újrendű ezredek jobbadán idegen tiszték németül kormányozták. Negyvennyolc gyászos volt ránk nézve. Csak a két évtizeddel ennek előtte megteremtett honvédségnek lett magyar a hivatalos nyelve. Az új intézmény nem talált kész szótárt, tehát alkotott; s minthogy egyszerre és sok hozzávaló kellett, az utánjárásra pedig nem volt érkezés, a rendszerrel együtt a szolgai nyelvet is átvette.

A hol a fordításban megakadt, a keze ügyébe eső képzőt, nem törődve jó vagy rossz voltán, rántotta elő és csinált vele új szót. Az építés ezen az alapon hasonló módon tovább haladt; hogy mily sikerrel, annak futólagos képét adtam.

A javítás munkájának, szemmel tartva a hadsereg mai rendszerét, számolnia kell azzal a körülménnyel, hogy az nem befejezett, hanem az időszerű szükséghez képest változó, a tökéletesedés útján haladó intézmény. Félig kész munka lesz az, mely mitsem törődve a jövő alakulásaival, beéri azzal, hogy a más úgy a hogy szolgálja. Az összeállításban követendő eljárás helyes, ha megengedi azt, hogy új alkotások, az egésznek fölforgatása nélkül, helyet kapjanak benne. Biztos alapon, helyes irányban kell kezdeni, nehogy az első változás összekuszálja és ellenmondásokat támasztva, a további munkálkodást megnehezítse. Nem az a teendő, hogy sorra véve a fogalmakat, szót találjunk, hogy aztán a mint egy-egy intézkedés megszűnik, a szót is, ha értéktelenné válik, elveszük; vagy az intézkedések szaporítása új fejlődést okozzon. A munka csak úgy lesz céltérő, ha áttekintve az egészen, az összetartozó fogalmakat egybefoglalva, megjelöli az uralkodó eszméket és a hozzátartozó részeket természetesen kifejti. Az egészet általános szempontok szerint rendezzük el, az osztályozás által támadt részeket külön-külön, de tekintettel az egészhez és a többihez való viszonyukra, méltatva a rokon és eltérő intézkedéseket, dolgozzuk föl. Így, teszem azt, a gyalogságra vonatkozó fogalmakkal külön bánunk el, de ha a rangok sorát keritjük, minthogy minden fegyvernemnél egyforma fokozatok dívnak, együttesen tesszük szóvá a csapatfél természete (nem 'csapattest' a mint 'truppenkörper'-re fogják) fogja meghatározni, mennyiben lesz *feldwebel*, *wachtmeister*, *oberjäger*, *feuerwerker*, *truppenmeister* sat, mind az őrmesteri fok jelzői, egy vagy több szóval kifejezve. Ez az eljárás, ésszerű volta miatt, nemcsak könnyít a dolgon, hanem biztosítja az áttekintést is; lehetővé teszi a hézagok kitöltését és kész módot nyújt arra nézve, hogy a mint a rendszer egyben-másban módosul, nyelvileg könnyű szerrel jelezzük.

A fogalom ismerete a helyes megnevezés első kelléke. Hogy mily szót kapjon, azon múlik, hogy melyik képzete alkalmas a megjelölésre. Idegen mintát csak annyiban kövessünk, a mennyiben a magyaros szellem megrontása nélkül történik, oly esetben, a mikor az egyforma gondolatmenet mindkét nyelvben természetesen

nek látszik. *Offizier* = *tiszt*, *unteroffizier* = *altiszt*, *oberoffizier* = *főtiszt*; *verteidigung* = *védelem*, *verteidigungspflicht* = *védelmi kötelesség*, *verteidigungsplatz* = *védőhely* képzésen fönn nem akadunk; de pl. *geschütz-vormeister*-t (a tüzéreknél a tizedessel egyrangú altiszt) *üteg-előmester*-rel fordítva, erőltetett, helytelen (a helyes kifejezés: *irányzó*).

Kiváltkép a sokat mondó szóknál, melyek nagy tartalmuknál fogva másokkal való összekapcsolás által új fogalmak jelölésére alkalmasak, van helyén az ovatosság; az idegen minta után indulva, egyes esetekben cserbé hagy az értelem. Egy fogalomra és bizonyos származékaira minden nyelv egy szóval és összetételeivel él; de minden nyelvnek saját háztartása lévén az összetétel módját és mennyiségét illetőleg a maga eszejárását követi. Az alkotás rajta áll s ha mi tesszük, nem szabad szellemét megvesztegetnünk. Merőben helytelen tehát az az eljárás, mely az idegen nyelv szócsaládjaival egyközűleg, magyar szócsaládokat állapít meg. *Ordonnanz*, mai magyarsággal = *küldönc* s ezek a némettel egy sámfára járó összetételek: *briefordonnanz*, *ordonnanzdienst*, *ordonnanzzimmer*, *ordonnanz-offizier* = *levélküldönc*, *küldönc-szolgálat*, *küldönc-szoba*, *tiszti-küldönc* beválnak, jóllehet bízvást mondhatni, hogy ezek a gondolatok a nép ajkán más szokat fakasztottak volna. Más összetételekben, mint: *zimmerordonnanz* = *szobaküldönc* (a kire a szoba tisztogatása vár), *wach-ordonnanz* = *őrségküldönc* inkább a nép eszejárása követendő s *zimmerordonnanz* lehet: *szeres*, *soros*, *szobaláb* és *wachordonnanz*: *talpas* (Én nem tom mért hívnak minket *talpas*-nak, tán azért, hogy eleink mint gyalog katonák őrizték a haza szélét' Nyr. VI.181). *Schritt* = *lépés*, *wechselt schirtt* = *lépést vált*s; de *schnell-schritt* mind vezérszóra, mind a magyarosság mind a jóhangzásra tekintve, jobban illik: *lépj szaporán* mint *gyors lépés*.

Néhol látszatja van a megkülönböztetésnek; így *general-major* = *vezérőrnagy*, *general-stab* = *vezérkar* és *generaldecharge* = *díszlövés*, *general-marsch* = *díszinduló*; de viszont néhol célját téveszti. Így *commandieren* majd *vezényel* majd *parancsol*; de ebben a mondatban: *corps-commando-befehl nro 27* = 27. számú hadtest *parancsnoksági parancs*, egy harmadik kifejezés is fölfér.

Forrásul a régi és a nép nyelve s bőségben a szóképzés szolgál. A XVII. és XVIII. századbéli harcokból fönmaradt és a nép nyelvéből közzétett adatokat a katonai nyelv megalkotásánál, vagy mondjuk megújításánál teljesen mellőzték; pedig kellő mál-

tatásuk sok ferdeségnek elejét vette volna. Az adalékok fölhasználásával új képzések szüksége lehetőleg csökken s bennük a kifejezésbeli erő, a változatos és élénk előadás, miknek a katonai irányban is helye van, kész eszközre talál. S ha a gyarapítás képzésre szorul is, a tiszta, formákban gazdag és helyénvaló szólamok föllevenítésével megedzett nyelvérzék ép, üde, találó kifejezéseket fog teremteni. Tehát e kútfők kimerítése elsőrendő föladat.

Medaille = *érem*, *verdienst-kreuz* = *érdemkereszt*; az első helyességéhez kétség fér, a másik germanizmus, mindkettő csinálmány; népiesen: 'Vágom a pogányt kedvemre, szerzek arany pénzt a mellemre (Erd. Népd. I.360). Bátorszívű vitéznek mellére érdemcímert kötöznek' (352). *Die wache einteilen* = *az őrseget elosztani*; ennek ellenében: 'Főhadnagyok vagyunk nagy forgódásba, vitézeket vártákra elosztásba' (Nyr. XII.214). *Pauschal* = *átalány*; holott: 'Tizenkét lóra jár a hópénzed' (Ar: T. Sz.). *Post* = *őr*. Több ok kívánja, hogy e fogalomnak a magyarba más szó jusson. Lefoglalta a polgárság nyelve (*boltőr*, *börtönőr*, *csendőr*, *rendőr*, *éjjeli őr* sat.), megterhelte a katonaság (*örvezető*, *örmester*, *örnagy*, *örparancsnok*, *járőr*, *örmenet* sat.) mind oly képzetekkel, melyekhez a *post*-nak semmi köze. Ha megmaradunk az *őr*-nél, úgy e kitétel: *hauptpost* és *hauptwache* nincs megkülönböztetve és az összetétel: *wachpost* épen szegényesen kerül ki. *Őr*-ben megvan ugyan a védelmi hivatás, de *post* időnkénti fölváltást is föltesz, ennek nyoma nincs benne. A szabatosság szorgosan más kifejezést követel és ezek az adatok: 'Csatázza le azt a bábut' (Nyr. V.224); *egy csatába* = 'egy ízben, egyszer, egy alkalommal' (Nyr. V.91); *csatás* = kiháló csordaőr (Kriza 493) rávezetnek az igazira; *post* = *csatás*. *Katonalévő* = 'a ki katonaszámra van bejegyezve' pl. 'Katonalévő fiában volt támasza' (Nyr. II.522); *wehrpflichtig* = *katonalevő* (nem védköteles). 'Alexandernek is volt ideje és kosárba vevé a császárnak népét' (Nyr. XI.187), ép úgy: 'Aversza falait kerüli, de idő kell míg csak rendesen megüli' (Ar: T. Sz. X.); *cernieren* = *kosárba vesz, megül*. 'Erre legyen gondod legnagyobb azontul, miként Murányvárat megvegyed azoktul' (Nyr. V.251. Gyöngyösi); *occupation* = *megvétel*. *Számló* = 'számartató altiszt a bányáknál' (Nyr. II.277); *rechnungs-unteroffizier* = *számló*. 'Én vagyok a nemes ezrednek seborvosa' (Nyr. VI.187); *chirurg*: *seborvos*. *Feldstecher*: *messzeldató* sat.

De a népnyelvi közleményekből lerakott halom többet is ereszt és a szedés jogosságát nem vitatják el. A mint a tájszót az

irodalom szívesen elfogadja, ép úgy elkél mint műszó is; életet nyerve a nyelvet alakilag és tartalomban egyaránt gazdagítja. Az önkénykedés szemrehányását kiki lelkére veheti; hiszen a mit és a hogy tesszük, az egy nyomon jár a köznyelvvel; ez átveszi a tetsző kifejezést, mi műszóvá tesszük. S ha e két jelenség mutat is különbségre, az csak megerősíti a módszer helyes voltát. Az élő nyelvben elfér a tájszó, a műnyelv reá szorul; az értelmi módosításban a köznyelv tekintélyének több szabadalma van, széleskedésében oly értelmet gyűr, mely alig mondhatja közét az eredetihez (*gyáva* voltakép: ü g y e t l e n, *tárgy*: c é l, *tökéletlen*: e s z t e l e n, *méla*: p a j z á n s a t.); míg a mesterséges áthelyezésnél a szó más-nemű alkalmazást kap, de jelentésének magvát megtartja.

Az áthelyezéssel együtt jár és elkerülhetetlen az értelmi eltérés, ha egyébként nem, legalább olykép, hogy a mit a szó ezelőtt általánosságban mondott, azt most különös esetre szánjuk. A jelentésbeli módosításban ajánlatos ovatosság annyiban nehéz, hogy sokfelé kell nézni. Mennél kisebb jelentési köz választja el a szót a régi és az új helyén, annál kevesebb kifogás érheti, annál törvényesebb az eljárás; mennél több a fogalom körét és tartalmát megvilágító adat, annál célszerűbben bánhatni vele; mennél jobban betölti a szó új helyét, annál biztosabb a használata. Kapós lesz, ha azonkívül jól hangzik és épen nyereség, ha itthon kelt, törzsökös és elágazásra hajló.

Ez a többféle tekintet az adatok helyes megválasztását kívánja és elérése a tárgy ismeretén kívül, az izlés, találekonyosság, inspiráció és — szerencse dolga. A rossz *újonc*-ot ezzel az adattal: *bundás*, *zsandár*, *suba* = regruta (Nyr. XVII.285) és az idegen *puská*-t a *puffantó vas*-sal (Nyr. II.227) nem lehet kitolni. Homályos és hasznavehetetlennek látszó szót, kurtán-furesán elvetni nem tanácsos, mert megeshetik, hogy tisztázva — és erre az adatok összegyűjtése kínálkozik legalkalmasabb módnak — ha egy eszme jelzésére nem, de egy másikra beválik. *Unteroffizier*-nak már van mása s így ez a közlés: *térnagy* = *altiszt* (Nyr. II.372) az első pillanatra nem érdekel, de lehet haszna másutt, pl. a tiszti rangfokozatok sémájánál, a hol a *hadnagy*, *örnagy*, *tábornagy* példájára ez is, valamint *folnagy* (eredetileg: *falunagy*) be volna illeszthető.

A szükség követelte szóképzés helyes, ha gramatikai szabályokra támaszkodik és ha a jelzendő fogalomra rátalál. Az első föltétel körét megindultakor kiszabta a Nyelvőr s azóta a nyelv fejlesztése ezen belül mozog; a gyakorlat tanúsága szerint (Révész: Vasuti műszótár, Freckay: Mester-szótár) a katonai műnyelv is

beérheti vele. A szó megfelel a fogalomnak, ha nyomós jegyeit kifejezésre juttatja; jósága kifejezésének erejétől függ; mennél inkább nyilvánítja azt, a mit érteni kell rajta, annál jobb. Jó képzés elejét veszi a kétértelműségnek s biztosra vehető, hogy a ki először hallja, egyszerre ráismer, hogy mit takar, vagy könnyen rájön, hogy mit kell jeleznie. Szükségtelen megokolni, hogy miért rossz *imához* mint vezérszó. Legyen helyette: *áhítat*. Gramatikailag nincs rajta kivetni való és *zum gebet* értelme: külső látszata annak, hogy gondolatunk isten felé irányul, jobban megvan benne, mint *imához*-ba. *Präsentieren* a katonai alárendeltség jelképe; a mit a polgári életben földreborulással, megsüvegeléssel vagy mély meghajlással, azt katonai módon azzal mutatják ki, hogy a fegyvert bizonyos helyzetbe hozzák. Ez nem csupán tisztelkedés, hanem hódolat (még azért, mert *tiszteleggj: salutiert* értelmileg mint hangzásban majdnem ugyanaz, a mi *tisztelkedj: präsentiertert*). *Herstellen* azt mondja: az előbbi helyzetbe visszakerül; a *megtér* se mond egyebet, tehát *herstellte: tért meg* (és nem *visszakozz*) és *herstellte euch: vissza állj. Visitierung des gewehrs* nem: 'fegyvert vizsgára', hanem: *a fegyvert látóra* (*látó*: mustra, a népnelyvben) *kapd. Terrain: téralj, térhát, térség* és nem *terep. Abteilung, classe* és *division*-t így különböztetjük meg: *osztály, rend* és *tagzat. Verwaltungscommission: gazdáló bizottság* és nem *kezelő bizottság*. A *garnison* helyébe használt *helyőrség* ellen kikeltünk. *Garnison* egyértékesének a helyet, a hol katonák vannak és nem a katonákat, kik egy helyen vannak, kell meghatározni. Az összetételben, az alap- és határozó szó kölcsönös fölcserélésével támadó *őrség hely* vagy *őrhely* mindenesetre jobb. De mert a fogalomról vett értelmezéstől ez is távol jár, a szorosan ráillő *hadszeg*-et jó lélekkel ajánlom. *Had* ismert szó, *szeg* a helynevek (Kőszeg, Hát-szeg, Péterszeg és Alszeg, Felszeg) bizonyosága szerint helyjelölő szó. Tehát *garnisons-wache: hadszegi őrség, garnisons-inspection: hadszegügyelet, garnisons-spital: hadszegi kórház* sat.

Azt az egyedül támasztható ellenvetést, hogy a képzés a cselekvés lehetőségét kizáró helyjelölésen alapszik, kellőképp megcáfolják az ilyen mondások: 'Az egész város kivonult. Budapest föl van vele. Nagyvárad hangulata nem kedvező' sat.

Azt hiszem, a mondottak foglalatjaképen megállapítható az a két igazság, hogy 1) a katonai műnyelv nyomósan síndi a hibát, és hogy 2) az orvoslásra való készség emberét várja.

BÉLTEKY KÁLMÁN.

A KOMBINÁLÓ SZÓALKOTÁSHOZ.

Szarvas Gábor e tárgyról írva magát az elvet nem tagadja (Nyr. XX.450. 457), csak egyes magyarázatokat bírál avval a céltalattal, hogy a többire nézve is ovatosságra intsen. Nekem nincs tehát okom ezúttal elvi vitába bocsátkoznom, hanem szintén csak egyes megjegyzésekre szorítokozom, a mennyiben Szarvas megjegyzései itt-ott helyreigazításra szorulnak.

Mindenekelőtt egy adatot kell megigazítanom. Szarvas úgy említi, hogy Pósa-házi az ő ellenfelét Sám-bárt *ököríta* címmel szólítgatja s hogy ez az *ökör* és *jezsuita* szavakból van összetakolva. Ez jóformán tévedés lesz; legalább a Nyr. VI.404. lapján ez van idézve Pósa-háziból: 'Haj, haj! *ökörítai* nagy tehen!' Pósa-házinak efféle gúnyos kifejezései többnyire Sám-bárnál és Matkónál is úgy kerülnek elő, már pedig az utóbbiak sem azt mondják, hogy *ököríta*, hanem azt, hogy *ökörítai*. Ez pedig bizonyosan rendes képzésű melléknév az *Ökörítő* helynévből, mely több megyében előfordul. (A XV. sz.-ból így van idézve: *Eököritó*, *Uj-Ekeritho*, *Ó-Ekeritho*, a Tudománytár IX.142. 143. sat. ll. Ezt a helynevet Kresznerics így elemezi: Ököri-tó; én azonban a föltételezhető *ító* szó alá foglaltam a NySzót.-ban, úgy hogy *ökör-ító* a. m. ökör-ítató, valamint a kenderáztató s a gyóntató hajdanában *kender-áztó* és *gyóntó* volt.)

A cáfolt szóvegyítések közül mindjárt az elsőre, a *cubor*-ra nézve ellent kell mondanom Szarvasnak. Én e szóra nézve nem tartottam szükségesnek a bővebb bizonyítást, mert a *zuboly*, 'weberbaum' és a *szobor*, 'säule' annyira közeli állnak jelentésre nézve s hangzásra nézve egymáshoz, hogy nyilván nagyon könnyen lehetnek egymásra hatással, illetőleg elegyedhetek egymással. Sőt Szarvas szerint annyira hasonlítanak egymásra, hogy a *zuboly* nem is volna egyéb, mint a *szobor*-nak elváltozása! De már annyi közülük még sincs egymáshoz, mert kimutathatom, hogy a *zuboly* szó nem a mi nyelvünkben keletkezett, hanem mindenestől más nyelvből van átvéve. Kimutatható ugyanis már a középkornak legelején Isidorus latin nyelven irt munkáiban ilyen formával: *insubulum*! Ebből lett a mai olasz *subbio*: 'weberbaum', s ennek a régebbi olasz kiejtése körülbelül ez volt: **sublo*, s kétségkívül ebből vált a magyar *zuboly* vagy *szuboly* szó.

Az *izré-porrá* kifejezést én ebből magyaráztam: *izzé-porrá*, Szarvas ellenben a Hallerből idézett *izre-porrá* alakban látja ere-

detét. Tegyük föl, hogy így van, akkor is csak a második tag hatása alatt lett a rövidhangú *ízre*-ből a hosszúhangú *ízré*. Szóval, ez utóbbi az *ízre* és *ízzé* keveréke, valamint pl. *olybá* e kettőből lett: *olyba* és *ollyá*.

A *türtöztet* szóról adott magyarázatom ellen idézi Szarvas a DöbrC. *törtietek* szavát. Ezt azonban, ha csak esetleg más adatok meg nem fogják erősíteni, nagyon gyanús adatnak kell tartanunk. Nem is említve azt, hogy a *tür* igének a *t* képző hogyan adhatná az 'abstinet' jelentést: gyanússá teszi a szót maga az alakja, mert *t* végű igének ilyen fölszólító módját a DöbrC.-ben, tehát 1508-ban, nem fogadhatok el hitelesnek. Ha csakugyan lett volna ilyen *türt* ige, ennek fölszólítója a DöbrC.-ben csakis így lehetne írva: *tör-četek*. Így van képezve az *rt*, *lt*, *nt* végű igéknek ez az alakja nem csak a DöbrC.-ben (pl. *erčen* 280. kétszer; *erčetek* 284. kétszer; *kialčutok* 283), hanem a legrégebbi codexben is mindig, sőt már a HB.-ben is találunk *t-j* hangú imperativust (vö. *keassatuc*, *bulsassa*, és *zoboducha*). Itt tehát, úgy látszik, romlott szöveggel van dolgunk, már akár a kézirat írója tévedt meg, akár a kiadásba csúszott sajtóhiba. — De még ha föltesszük is, hogy megvolt az a *türteni* ige: minthogy a *t* képző — akár a mozzanatos, akár a míveltető *t*-t látjuk benne — nem magyarázza meg a jelentését, magyarázatul megint csak az kínálkoznék, hogy a *türni* és *tartani* összezavarásából keletkezett, tehát *türtsétek magatokat* = *tür-jetek* + *tartsátok magatokat*. — Én tehát még most is bizvást megmaradhatok állításom mellett, hogy a *türtöztet* igét, nem lehet a *tür* igéből rendes képzésnek magyarázni.

Hogy a *gyug*, *gyuk* igét a *dug* és *gyak* kombinálásából magyaráztam, ezt Szarvas csak mellesleg említi mint olyast, a mit cáfolni nem is szükséges; pedig bebizonyíthatom, hogy ő maga is akaratlanul rokonította ezt a *gyug*, *gyuk* szót mind a *dug*, mind a *gyak* igével, épen úgy, mint én. A *gyuk* igének ugyanis egyik jelentése 'dug', a másik 'gyak, vagyis szúr'. Lippainál pl. azt olvassuk a növényekről vagy virágokról, hogy *ki-gyukják* a napra nyakokat'. A CsomaC.-ben pedig azt találjuk, hogy egyik harcos 'fényes törrel hozzája *gyukott*' a másikhoz; Lépes meg azt írja, hogy 'a búzakalásznak szálkái *meg-gyuk*-ják hegyekkel azt, a ki hozzájuk nyul' sat. Már most amazt az első mondatot Szarvas a NySzót.-ban a *Dug* szó alatt idézte, ellenben a *Gyak* szóhoz csatolta a másik kettőt több társával együtt (pl. a *gyukás*-t, sőt a *gyugdoz*, *gyugdozás* szokat is, ámbár *g* van bennük). Ime tehát a *gyuk* ige

Szarvas szerint is mind a *dug*, mind a *gyak* igéhez hozzátartozik. Csakhogy persze, míg én e g y *gyuk* igét veszek föl, Szarvas k é t *gyuk* igét talált, melyek csak véletlenül hangzanak egyformán: az egyik szerinte a *dug*-nak, a másik a *gyak*-nak mellékalakja. A bökkendő csak az, hogy erről az álláspontról sem azt nem fogja megmagyarázhatni, hogy a *dug*-nak *d*-je mért változott *gy*-re és *u*-ja *a*-ra, sem pedig, hogy a *gyak*-nak *a*-ja mért változott *u*-ra!

Csak azokat a pontokat emeltem ki ezúttal, a melyekben legkönnyebben cáfolhattam; a többihez is jobbra férne szó, de mellőzöm, mert hamarjában nem tudnám őket annyira megvilágítani, mint az eddig fölhozottakat.

Még csak a *pipere* szóval való tréfálkozását említem Szarvasnak. Azt mondja, hogy a kombinálgatók majd ezt is a *pip* és *ficere* szóból találják összerakni: 'ez oly átlátszó, világos kombináció, s még sem igaz.' Már csak be kell vádolnom magamat: én is olyan átlátszónak s világosnak tartottam a *pipere* s *ficere* s még *cicere* összetartozását, hogy egymásból magyaráztam őket, természetesen megfordítva, úgy hogy az utóbbiakat a *pipere* hatása alatt keletkezetteknek gondoltam (Komb. Szóalk. 19): *cicere* = *cic(oma + pip)ere*.

SIMONYI ZSIGMOND.

A c ÉS cz MÉRKÖZÉSE.

Multi rixantur de lana saepe caprina.

Horatius.

Adhattam volna más címet is neki, választhattam volna még eme három közül: 'A *játszunk* és *jútsztszunk* csetepaté', vagy: 'A *fizika* és *phisica* zenebona', vagy: 'Az *ami* és *a mi* háború'; azonban jól meghányva-vetve a dolgot, a szabályhoz kellett tartanom magamat, a mely azt mondja, hogy: a potiore fit denominatio. Ezek közt pedig világos, hogy a pars potior kétségkívül a *c* és *cz* kérdés eldöntése. A szittyá magyar nyelvtudomány szerint ugyanis a *szakács* nevét nem a főzéstől vagy sütéstől, hanem onnan kapta, hogy a csipetkét a levesbe *szakgatja*; a *göröncsér*-t sem a tálról, fazékról, kantárról, korsóról sat, hanem a *göröngy*-ről nevezték el; a *timár*-nál is a *cser*, *csáva*, *bőr* mind mellékdolgok, hanem fő a *tímsó*; innen a *timár*.

Eme négy, fölötté fontos kérdés közt is kétségtelenül legfontosabb a *c* és *cz* kérdés, annak eldöntése, hogy a kaka tövén jövőre a *ruca* költsön-e vagy a *ruca*. A kit isten kegyelme előrelátó lélekkel áldott meg, jól tudja, hogy ennek a kérdésnek eldöntésétől függ, hogy beteljesedik-e a nagy hazafi jóslata, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz. Kötelességünk tehát, hogy mi is tisztába jöjjünk vele s annak zászlaja alá szegődjünk, a melyik diadallal száll ki a véres küzdelemből.

Az ügyet, a melyért a küzdelem folyik, olvasóink részint a Budapesti Hírlapból, részint a Budapesti Szemléből eléggé ismerik. Simonyi Zsigmond négy javaslatot terjesztett az Akadémia elé: a) *cz* helyett fogadjuk el az egyszerű *c*-t; b) a két jegyű mássalhangzókat (*cs*, *zs*, *ly*, *gy*, *ty*), ha hosszan (kettőztetve) ejtjük, hasonlóképen egyszerűsítve írjuk: *ccs*, *zss*, *lly*, *ggy*, *tty*; c) a meghonosodott idegen szókat, azokat is, a melyeket a tudományos irodalom nagy gyakran használ, a magyar kiejtés szerint írjuk; végre d), hogy a névelőt, ha névmások előtt áll, csatoljuk a névmással egybe: *aki*, *ami*, *amikor* sat.

E javaslatok ellen Volf György a Budapesti Szemle f. évi júniusi s ismét novemberi számában állást foglalt s okok hosszú sorával támogatva nézetét, ezeknek mindegyikét elfogadhatatlannak jelentette ki.

Vegyük sorra eme, a mint Volf György nevezi, merész javaslatokat s a reájuk vonatkozó cáfolatot.

A *cz*-nek egyszerűsítése el nem fogadható. Elfogadásának három, vaspáncélos, áttörhetetlen ok áll ellene. Első ok: „A pusztá *c* megzavarhatja a latin, francia, angol, olasz szavakkal gyakran találkozó tanult magyar olvasót. Akárhány fogja az *arcisme*, *ucca*, *marcona* szókat így olvasni: *arszizm*, *ukka*, *markona*”.

Ez a kérdés a magyar helyesírás kérdése s csakis magyar embernek szól. Én s velem együtt sok százezren legelőször magyarul tanultunk meg olvasni s bármi került szemem elé, mindent magyarul olvastam. Volt egy német varga, a kinek magasra függesztett címerén e szavak állottak: „Joseph Koch, schuhmachermeister”; mi gyermekek ezt, a míg később meg nem tanítottak rá, kezdetben így olvastuk: *Jošep-h Kocz-h, šczuhmaczherme-išter*. És ez, azt hiszem, majdnem minden magyar születésű gyermekkel megesett. Mi következik ebből? Épen ellenkezője annak, a mit nyelvészársunk el szeretne hitetni olvasójával. Mi magyarok, ha sebtiben végzi szemünk a munkát, minden szót elsőbben magyar

szónak olvasunk; s így vannak ezzel más népek is. Tévedés előadhatja magát bárkinél is, hogy hirtelenében idegen szót eredetinek, eredetit pedig idegennek olvas; de hogy valaki, beszélje bár Európa összes népeinek nyelvét, ezt a mondatot: „Add ide kis *cucám* azt a *cukrosszelencét*“ magyar ember létre ekként olvasná: „Add ide kis *kukám* azt a *kukrosszelencét*“, azt én még Volf György barátomnak se tudom elhinni.

De mondok én mást. Ha a *c* betűt azért nem fogadhatjuk el, mert műveltjeink a *o u s* mássalhangzók előtt könnyen *k*-nak ejthetik, akkor nem állhat a *z* előtt sem, mert ezeket a szókat például: *piczike*, *Laczi* latinos uraink könnyen így olvashatnák: *pikzike*, *lakzi*; sőt a *cs* betű helyett szükségképen más jegyet kellene behoznunk, mert az *ocsu*, *csacsi*, *csucsos*-féle szók nagy zavart idézhetnek elő a latin, olasz, francia sat. irodalmak ismerőinél, a kik, ha az *arc*-ot *ark*-nak, az *arcisme*-t *arszizm*-nek olvasák, az említetteket is bizonyára ekként olvassák: *okszu*, *kszakshi*, *kszukszos*. És ezeken kívül rettenetesen meggyűlne a bajunk, ha t. i. ez az *ok* az volna, a minek akar lenni, oknak, mondom, rettenetesen meggyűlne a bajunk az *y*, *z*, *ti*, *gn ph* jegyekkel is, mert az ilyféle szókat: *hagylak*, *anya*, *bolygó*, *azaz*, *zuzmara*, *atya*, *állatias*, *nyugatiak*, *legnagyobb*, *legnehezebb*, *haraphatni*, *lophatsz* sat. azok a sokat emlegetett műveltebb osztálybeliek, a Horatiusok s Molièerek avatottjai bizonyára ekkép olvasnák: *hagilak*, *ania*, *boligo*, *acac* (vagy hogy eleget tegyünk a cáfolónak: *aczacz*), *cucmara*, *acia*, *állacias*, *niugaciak*, *lenjazsiobb*, *lenjehecebb*, *harafatni*, *lofutsz*. Ha még a félműveltek osztályára hivatkozott volna nyelvész társunk, azt érteném; de nem értem azt, hogy éppen műveltjeinkre fogja rá, hogy megzavarodnak, ha például ilyféle mondat kerül szemük elé: „Luca hacukásan ott kucorog a kukóban“. Én Tamás vagyok benne, hogy ezt a mondatot maga Volf György, még ha legbarátságosabb *ka-ku-ko*-s kedvében volna is, ekként olvasná: „Luka hakukásan ott kukorog a kukkóban.“

Hogy mennyire erőtelen, vézna ok az idegen irodalmak ismeretéből előállható zavarra való hivatkozás, legfényesebben bizonyítja a magyar *s* jegynek az összes nyelvekétől elütő értéke. Noha ez a *mi* betűnk minden más nyelvben azt a hangot jelzi, a melyet *mi sz*-nek írunk, kérdem éppen magától a *c* ellen hadakozó író-társunktól, megzavarták-e csak egyetlen egyszer is, még ha nem mondatban, hanem ha kiszakasztva, egymagukban állva kerültek is szeme elé, ezek a magyar szók: *sapka*, *ás-mos*, *fussa* meg,

kissebb, siralmas sat? Ha, a mint erősen hiszi s még erősebben állítja, ha okoskodása áll, hogy a latinul *sat.* tudók a *cakó*-t könnyen *kakó*-nak olvashatják, akkor ebben az esetben százszorta inkább, s mondhatni majdnem kivétel nélkül azoknak is, neki is így kell olvasniok az idézett szókat: *szapka, ász-mosz, fuszsa* meg, *kiszszebb, szíralmasz.*

A második ok, a mely az egyszerű *c* elfogadásának ellene áll, szintén fontos ok: 'a *z* hozzájárulása teszi az olvasást biztossá, míg elhagyása megingatja.' Annyit tesz-e ez, hogy *c = k*-hangot *tsz*-vé a *z* teszi? Pedig hogy így akarja értetni, abból a tételéből kell következtetnünk, a melyet ekként foglalt szavakba: 'az egyöntetűség, következetesség föláldozása mégis csak nagy ár lenne cserében az egyszerű *c*-ért.' Az 'egyöntetűség, következetesség' szóknak más értelmet én alig tudok kibetűzni, mint azt, hogy: valamint a *c*-t *č*-vé (*ts*) az *s*, a *z*-t *ž*-vé (*zs*) szintén az *s*, az *s*-t *sz*-vé (lat. *s*) a *z*, a *g*-t *gy*-vé (*dj*) az *y* szövetsége változtatja, épen úgy adja meg a *c = k* hangnak a *z* a *tsz* értéket. Vagy az idézett tétel csak a fentebbi erősségnek ismétlése, hogy t. i. *z* nélkül hol *k*-nak, hol *c*-nek, majd ismét *sz*-nek, majd meg *cs*-nek olvashatni? Ha az elsőt kell értenünk rajta, ezt a kijelentést legjobban megcáfolja az a tény, hogy a *kz* és *kssz* marad mindenütt két különálló hangnak, pl. a magyarban: menyekző, lakzi, veszekszik, pikszis; a latinban: *rex* (regs), *vixi* (vic); a németben: *muksen*, *wachs* sat; ha meg a másodikat, arra már bőséges választ adtunk; legföljebb még azt tehetjük hozzá, hogy azzal a magyar fiúval, a kit megtanítanak rá, mikor legelőször egyes betűk értékéről beszélnek neki, hogy a *c* jegynek *tsz* értéke van, nem az esik meg, hogy a magyar *lóca, boca* szókat *lóka, boka*-nak, hanem a latin *loca*, és *bucca*-t fogja *lótssa* és *butsztssa*-nak olvasni.

Harmadik okul föl van még említve, hogy a *cz* megtartását a hagyomány is követeli, a melyet a *z* elhagyása megbolygatna. Ezt az argumentumot mindenkitől inkább vártam volna, mint Volf Györgytől, a régi irodalom alapos ismerőjétől. Melyik hagyomány legyen e kérdésben a döntő? Az-e, a mely a szóbeli hangot *c*, *é*, *ch*, *cz*, vagy a melyik, mint a szótárak (Molnár, Pápai, Baróti, Sándor István, Márton József) *tsz*-vel jelöli. A hagyomány tisztelete és kegyelete szép dolog a maga helyén; de a hozzávaló csökönös ragaszkodás megakadályozna mindennemű, bármí józan és ésszerű javítást; a legtöbb esetben egyjelentésű az a tespedéssel. Ha apáink is így gondolkodtak volna, mint a *cz* mellett kardoskodó nyelv-

szek és nem-nyelvészek tábora, akkor ma is *ghewrewg tűzet giwy-togatnánk*, a *hegiec ciuciain chetlenénc-botlanénc* sat.

A *cz* további megtartását szerintem csupán egy elfogadható okkal lehet megvédeni, a melyről azonban a *z* bajnokai teljesen megfélekeztek s ez a következő: Hagyjatok nekünk békét, mi már így szoktuk meg!

Hasonló mostoha elbánásban részesül a második indítvány, a mely a kettős jegyű mássalhangzók kettőztetésének egyszerűsítését óhajtja megtestesíteni. Ha az előbbi esetben a *c* mellől a *z* támasztékot a fölnöttek tanultjainak gyámoltalansága és ügyefogyottsága nem engedi elvonnunk, mert különben, III. Sándor nekik 'orosz kár' volna s nem tudnák, mi isten csodája lehet, ha a hirdetések közt olvassák, hogy 'Budán itt meg itt jó rák ürmost lehet kapni': emitt a serdülő tanulók éretlensége és bambasága tiltakozik az egyszerűsítés ellen. Szomorú, de való igazság ugyanis az, hogy a magyar ifjúság oly bárgyú és fejélagyára esett, hogy ha például az 'Egyiptomi álmos könyv' a kezébe kerül s benne történetesen eme jóslatokon akad meg a szeme: 'Királlyal beszélni tisztesség: 5, 39, 66. Szép asszonnyal mulatni gyönyörűség: 24, 45, 84', bárhogy dörzsölje homlokát s bárhogy veritékezzék is, reá nem jön, hogy a *királlyal*, *asszonnyal* szavaknak *király* és *asszony* a tövük; csak egy mód van arra, hogy a szeme fölnyíljk, ha tisztán, világosan nyomtatva maga előtt látja, hogy: *király*-lyal, *asszony*-nyal. Az oktatás ugyanis valódi sikert csak úgy érhet el, ha a szemet foglalkoztatja, nem pedig az agyvelőt. Ez a szempont egy új kötelességet ró a Közoktatási tanácsra is, hogy a gramatikairók és az olvasókönyvek szerkesztői számára részletes utasításokat készítsen mind azon esetekre nézve, a melyek illetén bonyodalmas, a gyermeki elmének megoldhatatlan csomózatokat foglalnak magukban. Tanácsos lesz egy bizottságot alakítani s föladatává tenni, hogy találjon egy alkalmas jegyet, a mely útmutatója legyen az éretlen tanulónak s biztosan kivezesse, a melyből különben ki nem juthatna, a tekervényes útvesztőből. Addig is, míg tökéletesen kisegítőt nem találnak, szolgáljon irányadóul az, a melyet én itt szerénytelen vagyok bemutatni. Ha például a tanuló olvasmánya közben e szóval találkozik: *ruggyanta*, a milyen tökéletlen az esze, ki nem okosodhatik belőle, hogy ez a *ruggyant* igének alakja-e, vagy pedig az a valami, a mit másként gummi elasticumnak neveznek. A végetlen tétovázásnak elejét kell s elejét lehet venni, ha valami szemmel látható jegyet állítunk oda figyel-

meztetőnek, pl. *ruggyantu*; s így tovább: *gazság* (hogy *gažág*-nak ne olvassák), *tegezszij*, *egézség*, *kóczsuba*, *kézsínór*, *altestérv* sat. sat.

Azt különben meg kell adni Volfnak, hogy e kérdésben álláspontját nagy ügyességgel védelmezi; az a 'tőszó föltűntetése' első tekintetre oly szemkápráztató s mondhatni megdöbbentő, hogy az ember egy pillanatra elveszti bátorságát s kész letenni a fegyvert. Simonyi meg is hódol az 'arany-nyal' argumentum előtt.

Nekem azonban van két észrevételem e pontra nézve.

'Az Akadémia szabályai, mondja Volf, a *veszssen*, *aranynyal*-féle írással nem következetlenek, hanem ellenkezőleg hűségesen ragaszkodnak a magyar helyesírás fő elvéhez, a z etymológiához'. Én másképp tudom a dolgot; s hogy az én tudásom e tekintetben alaposabb, mint az *aranynyal* győzteskedőé, szemmelláthatólag be tudom bizonyítani. 'A magyar helyesírás elvei és szabályai. Kiadta a Magyar Tudományos Akadémia. 1884.' első paragrafusa így szól: 'A magyar helyesírás főelve a kiejtés'.

Másik észrevételem a cáfolatnak következő tételére vonatkozik: 'A szó föltűntetése a cél; a szó képét, a míg lehet, meg kell őrizni; csak ott van fölmentve e szabály alól, a hol lehetetlen követnie. Az Akadémia szabályai tehát nem következetlenek'. Csak egy-két példát idézek. Ismeretes szavak ezek: *locs* (pl. locsból a pocsba), *fecs* (fecstej), *rogyik*, *csúsz*, *kocz*: percutio cum sonitu Kr. sat. A szó hű képét föltűntetik e származékok: *locs-adék*, *locs-og*; *fecs-eg*; *rogy-ás*; *csúsz-amik*, *csúsz-ás*; *kocz-og* — s az Akadémia szabályainak értelmében egy más származékukat mindamellett így kell írunk s írja is mindenki: *loccsan*, *feccsen*, *roggyan*, *csusszan*, *kocczan*. Nincs oly tökéletes nagyító üveg, a mely nekünk ezekben a tőszó hű képét meg tudná mutatni. Ha ez nem következetlenség, a lóg se mar.

Simonyi harmadik javaslata azt óhajtja, hogy az idegen szók magyaros írását az eddigi határokon jóval túl terjesszük ki. Ellenfele ezzel az indítvánnyal se tud megbarátkozni s az idegen szókat abbéli alakjukban kívánja megtartani, a mint az a nyelv használja őket, a melyből a többiekbe s hozzánk is átkerültek. Figyelemreméltó s nagyon helyes, a mit Volf György e pontra nézve mond, hogy tudniillik főtörekvésünk arra legyen irányozva, hogy magyarul írva magyar szókat használjunk s akkor ez a kérdés le kerül a napirendről. Színigazság! Csakhogy van egy nagy bökkenője a

dolognak. Szótárunk még fölötte hiányos; némely fogalomra vagy egyáltalában nincs magyar kitételünk, vagy ha van is, ezeknek nagy része rosszabb a leggorombább idegen szóknál. Én ebben a kérdésben inkább Simonyival mint Volffal tartok, s ha már ki nem kerülhetem az idegen szót, ha például a *távírni*, *távbeszél*ni-féle korcsokat semmikép nem veszi be a természetem, s inkább idegen szót használok helyettük, akkor írom ezeket magyarosan, úgy a mint kiejtem: *telegrafálni*, *telefonozni*. Ha eleink is oly rettenetesen szigorkodók lettek volna, mint a 'hagyományért' buzgólkodó nyelvésztársunk, *gyömbér*, *petrezselyem*, *sekrestyle*, *lajstrom*, *lárma*, *gavallér*, *zsandár* sat. sat. magyar szókká soha nem váltak volna, hanem maradtak volna s maradnának mindvégig idegenek: *gingiber*, *petroselinum*, *sacristia*, *registrum*, *alarme*, *cavalier*, *gens d' armes*.

A negyedik javaslat végre azt célozza, hogy az *a ki*, *a mi*, *a mely* sat. névmásokat egybeírjuk, mert ép oly egységes szók, mint ezek: *valaki*, *valami*, *valamely*. Ha már a föntebbi hármat elvetette, majdnem természetes, hogy Volf György elveti a negyedik javaslatot is. Megokolása így hangzik: 'Ha az *a ki*, *a mi* nyelv-érzékünknek ép olyan egység volna, mint a *valaki*, *valami*, *senki*, *semmi*, akkor egyformán hangsúlyoznók, tehát *aki*, *ami*, mint *valaki*, *valami*, *senki*, *semmi*. Mindenki tudja, hogy az *a ki*, *a mi* hangsulya széles e hazában nem az első, hanem a második részre esik, tehát a *ki*, *a mi*, ép úgy, mint ezekben: *a ház*, *a tűz*, *a fa*, *a fű*.' Mikor Volf a névelő s a névmás különválasztását hangoztatja, magam is mellette szavazok — a *miért*-tel máskor számolok be; de mikor azt állítja, hogy az *a ki* sat. két tagja közül nem az első, hanem a második van hangsúlyozva, már abban ellent kell mondanom neki. Igaz, hogy itt a papiroson tollal és téntával lerajzolva be nem bizonyíthatom neki; mert ha én ezt mondom neki: 'A *ki* tudja, mért nem mondja, merre van az ország útja', ő visszafeleli nekem: 'A *ki* tudja sat.' Hanem ha legközelebb tiszta magyar vidékre kerül, figyelje meg a nép beszédét, s hiszem, meg fogja változtatni véleményét. Addig is tegyen kísérletet magával s tétessen másokkal is, melyik tagra esik a hangsuly a következő példák dölt betűs tagjaiban: 'A *hol* járok, a *hol* kelek, mindenütt csak reád nézek. A *merre* én járok, még a fák is sírnak. A *kik* én szeretek, meg van az szeretve. Sat.'

Ennyiből áll. S ezzel vége az elkeseredett küzdelemnek. A kard visszaszáll hüvelyébe, a sorompó a küzdők háta mögött bezárul, a

győztes bajnok megy pihenni kivivott habérain, a megszeppent *cz* és szövetségesei, az egész kéttestű atyafiság visszatér oda, a honnan fölverték csendes nyugalomból, a Budapesti Szemle ölelő karjai közé, a nagy diadalt a Nemzeti színház is fényesen megünnepli, és színre kerül a „Sok hűhó semmiért.”

Nagy dolog! A mily tágas-teres a magyar nyelvtudomány mezeje, a mennyi mindenféle, fontosnál fontosabb végezni való munka van rajta, az, hála tudósaink buvárkodásának és szorgalmának, egytől egyig mind, mind teljesítve van; a tennivalók hosszú sorából nem maradt fönn nyelvészeink számára semmi egyéb, csak a szalmacséplés, borsógömbölygetés és zabhegyezés.

A ki figyelmesen olvasta végig Volf György cáfolgató sorait, bizonyára föltűnt neki az a buzgalmasság, hev és tűz, a mellyel síkra szállott a Simonyiféle javaslatok ellen; a mennyi található volt fegyvertárában, rozsdás és kifényesített, csorba és éles, minden fegyverét elővette s teljesen felverte az állott ki a homokra — s mind ezt miért? Alig hihető: hogy egy lafancot megvédjen a pusztulástól.

Én részemről kezdetben nem is tudtam megmagyarázni magamnak, honnan e nagy és nemes tűz; csak akkor lett világossá előttem, midőn hosszú lére eresztett cáfolatának végére értem s olvastam, a mint szóról szóra következik: „Simonyi egyöntetűséget, következetességet és mindenek fölött egyszerűsítést követel. Az ő föltétlen, teljes egyöntetűsége, következetessége és egyszerűsítése egy egészen külön elvből származik. Az eddig, bár okosan titkolja, a phonetikus írás elve, mely egyedül a hangzást veti alapul s a származást teljesen kizárja. Be nem vallott végcélja, oda vinni helyesírásunkat, hogy ne tegyen különbséget például *adjon* és *faggyú*, *építsen* és *fröccsen*, *aszt* és *foszt* között, hanem írjon így: *aggyon*, *épíccsen*, *aszt*” — még hozzá tehetne volna: a mint Pázmányék s a többi tudatlanok írták, a kiknek sejtelmük sem volt arról, hogy *aggyon*, *épíccsen*, *aszt* ezeknek a származékai: *ad*, *épít*, *az*.

Tehát ez az! Az ijedelem! Ijedelem attól, hogy „ki akarjuk írásunkból vetni az etimológiát s egyedül uralkodóvá a fonetikus írást akarjuk tenni, és Simonyi javaslatai csupán kelepce, melyet az Akadémiának készített, hogy belecsalogassa; de” — így meg amúgy.

Ő az a dicsőségárasztó, hírduzzasztó etimologia! Te vagy a magyar literátus embernek függőpecsétetes nemeslevele! Te vagy

az én tanultságomnak, műveltségemnek harsányszavú hirdetője! Neked köszönöm, hogy tudom, nem mint a városi hajdúlegény, mi különbség van a *rakatja* és *rakottya*, a *csatján* és *szattján* között, s hogy e tudásomat minden alkalommal be is tudom bizonyítani a világnak! Ime: *Fonjad* rózsám a koszorút, mert már *fonnyad* a koszorúd. Ezt a kis lányt úgy tekintsed, ő egy évre a te kincsöd. Generális botján gyönyörködik *Bottyán*.

De én azt mondom, az az etimológiába kapaszkodás, meg a következetességnek oly sűrű hangoztatása nagyon is veszedelmes dolog; nem egyszer gonoszul megtréfálja a vele kérkedőt. Ha az etimologia oktató szavát követjük, így kell írunk: küszdelem, kárhosszik, *romtson*, *bomtszol*, *hegyke*, *büzske*, *ucca*, *eggyesülés*, *igenes* sat; a szószármaztatás hívei s a következetesség hirdetői ellenben így írják: küzdelem, kárhozik, *rontson*, *bonczol*, *hetyke*, *büzske*, *utcza*, *egyesülés*, *egyenes*. Én keresem ezekben és keresem még más egyekben is az etimológiát, de se hire, se hamva sehol.

Záradékul még egyet! Ha nyelvésztársunk az itt elpazarolt lelkesedést más téren érvényesítette volna, ha például a *z* és *y* védelme helyett a nyelvkorcsok ellen intézte volna támadását, mint már több ízben sikerrel tette, köszönettel tartoznánk neki, s miattunk írhatna s követelhetné, hogy írjunk: *inkább* helyett: *jonkább*, *elmetszük* a fonalat h. *elmetsztszük*, *komédiázás* h. *comoediázás*, *cimbalom* h. *cymbalum*, *kintorna* h. *quint-rna* sat. Ez valamivel komolyabb és sürgetősebb dolog, mint a *z* megtartása vagy pusztulása.

Hátra volna még a helyesírás helyes, egyöntetű, következetes elve. De itt még találkozunk.

SZARVAS GÁBOR.

A SZÉKELYEK NYELVE S A DUNÁNTÚLI NYUGATI NYELVJÁRÁSOK.

Legifjabb tudományos társulatunknak, a Magyarországi Néprajzi Társaságnak 'Ethnographia' c. folyóiratában (I. évf. 309—313. l.) BALASSA József NAGY Géának a székelyek nyelve s a nyugati magyarság nyelvjárása közt tett egybehasonlítását rostálja és saját nézetének, a két nyelvjárás különböző voltának, erősebb bizonyítására ama jellemző sajátságokat sorolja föl, melyek szerinte a 'nyugati nyelvjárást' a székelytől, s ezt viszont a nyugatitól merőben elkülönítik. A 'nyugati nyelvjárás' területén, mint nevezi,

Sopron és Vas megyét s Zalának déli részét érti, belefoglalva Göcsejt, Őrséget és Hetést.

Hogy mennyi körültekintés, az egyes nyelvjárásoknak mily beható tanulmányozása jogosíthat föl bennünket elfogadható egybevetések közzétételére, különösen a nyelvjárások határozott különbségeinek biztos megállapítására: arra nézve, NAGY Gézának dilettans párhuzamán kívül, BALASSA szóban levő összehasonlításának számos — nem egy jelentékeny — tévedése is elég tanulsággal szolgálhat.

Minthogy hibás, alaptalan nézetek elterjedését annak, ki alaptalanságuk fölül meggyőződött, kötelessége meggátolni, sorra vesszük ez összehasonlítás helytelen pontjait s szembeállítjuk őket a kérdéses nyelvjárásoknak eddigi rendszeres ismertetéseivel s egyéb forrásokkal, melyeket elfogadható ítélet hozatala előtt minden nyelvésznek meg kell gondosan tekintenie.

1) Balassa szerint „a nyugati nyelvjárás csakis ott ejt *a* helyett *o*-t, midőn az előtte álló szótagban *á* van”. Tudtunkkal a göcseji nyelvjárásnak legrészletesebb leírása (KARDOS, Nyr. XIII. XIV. és BUDENZ-Album) s az őrséginek eddigi egyetlen ismertetése (KÖNNYE, Nyr. VII), legalább ama pontjukban nem kaptak dementit, a melyből ezeket az adatokat meríthetjük: *poraj* : *paraj*, *toraj* : *taraj*, *borna* : *barna*, *torú* : *tarló*, *sorú* : *sarló*, *sorka* : *sarka*, *kamora* : *kamara*, *könyorú* : *kanyaró*, *rogya* : *ragya*, *vorga* : *varga*, *szovalk* : *szavak*, *dorázs* : *darázs*, *porázs* : *parázs*, *korácsen* : *karácsen*, *borát* : *barát*, *vorgánya* : *vargánya*, *vosárnap* : *vasárnap*, *soláto* : *saláta* (Göcsej, Nyr. XIII.254); *vosárnap*, *dorázs*, *vorgánya*, *borázda* : *barázda*, *borát* *borátom* *borátok* sat. *szomár* : *számár* (Őrség, Nyr. VII.271).

2) Balassa szerint „a székely nyelvjárás szó végén soha sem ejt *a* helyett *o*-t”. SREUERnek „A székely nyelv hangjai” című dolgozatában (4, 5. l.) azt olvashatjuk, hogy a csaknem *o*-nak hallatszó zárt *a* (mint *ő* jelöli, *ā*), különösen egytagú rövid szavakban s a nyílt szóvégeken tűnik föl; példái *fā* : *fa*, *bányā* : *bánya*.

3) Balassa szerint a székely nyelvjárásokban nem látjuk a kétféle (**é* és **ē*) eredetű *é* megkülönböztetését; ott mindkét eredetű *é* egyformán *é*-nek hangzik. Ugyancsak Steuer művében (7. l.) hosszú lajstromot olvashatunk azon szokról, melyekben a tiszántúli *é*-nek (**ē*) a székelységnél *é*-t, a tiszántúli *í*-nek (**ē*) *ē*-t látunk megfelelni, pl. *ég* *cælum*, *ēg* *ardet* sat. sat.

4) Balassa észlelete szerint a székelyek soha se ejtenek „*ó*” *“ő*” diftongusokat. Steuer hosszú fejezetben ismerteti a székely

nyelvjárások diftongusait; köztük találjuk nagy számmal az "ó ö" hangokat is, pl. (az ö jelölése szerint): *vuót* : volt, *nyuóc* : nyole, *tuó* : tó, *suó* : só, *füöni* : föni, *ünüö* : ünő, *kürtüö* : kürtő (16. 17. l.).

5) Balassa megállapítása szerint 'a székely nyelvjárások nem tűrik a hiatust'. LÖRINCZ Károlynak adatokban gazdag leírása a háromszéki nyelvjárásról (MNyszet VI) a következő alakokat ismeri: *vaegy* : vagy egy, *micsiál* : mit csinál (217), *siedni* : sülyedni (218), *mient* : mihelyt, *miesnap* : művesnap, *csián* : csalán, *buár* : buvár, *cseálni* : csinálni (219 — megtalálhatók kellő helyükön a 'más-salhangzók kevesbitése' c. fejezetben).

6) Balassa észlelte az, hogy a névrágok illeszkedésének hiánya 'a székelyeknél elő nem fordul, holott a 'nyugati nyelvjárásban' a *-vel -hoz -nál* és *-szér* nem illeszkednek. SIMONYI 'Magyar névragozás' című munkájában, a hova névrágokról szövegtünkben illik betekintenünk, ilyen alakokat találunk a székelységből idézve: *sokszé* : sokszor, *máccé* : másszor; ugyanígy STEUER idézett művecskéjében (20. l.). Tehát a *-szér* rag a székelyeknél is előfordul illeszkedés nélkül. Ugyancsak SIMONYI 'Magyar névragozásában' a *-vá -vé* rágól azt a magyarázatot olvassuk (s olvashatjuk 'A magyar nyelv' II. kötetének kellő helyén is), hogy legalkalmasabban **velé* alakra vezetendő vissza, mely a *-vel* raggal egytől való; s a székelységben mégis így beszélnek: *káré* : kárrá, *sárgáé* : sárgává, *rózsáé* : rózsává, *gúzzsé* : gúzzsá sat. (I. SIMONYI id. m. 27, továbbá LÖRINCZ 'Háromszéki nyelvjárásában', MNyszet VI. 212. 216). Tehát a *-vé* (**-velé*), mely ép olyan névrág mint a *-vel*, nem illeszkedik a székelységben.

7) Balassa ezt írja: 'A főnévi igenév alakja a nyugati nyelvjárásban *-nyi*, néha *-nya*: *kérnyi*, *vernnyi*; *innya*, *irnya*; a székelyeknél mindig *-ni*'. Helyes az egyik példa, az *innya* alak kivételével, mert Háromszékben is azt mondják: *innya* (MNyszet VI.209), *vizinnya* : vizet inni (uo. 217).

8) Balassa szerint 'a székely nyelvjárások megőrizték az ikes igék külön ragozását, míg a nyugati nyelvjárás nem.' Kardos a göcseji nyelvjárásról e tekintetben azt állítja, hogy az ikes igék főlszólító és föltétes módú alakjaiban 'az irodalmi nyelvtől való eltérésre alig emlékszik', sőt 'a föltételes mód mi szabálytalanságot sem mutat' (Budenz-Album 167).

Balassa egybevetéseinek tudományos hasznavehetőségéből e pontokat mi kénytelenek vagyunk leszámíttatni.

ZOLNAI GYULA.

I R O D A L O M.

„Hogy is mondják ezt magyarul?”

Előadások a magyar nyelvtan köréből; az 1885/86. tanév II. felében a kolozsvári kir. Ferencz József-egyetem bölcsélet-, nyelv- és történet-tudományi karában tartotta dr. Finály Henrik.

Legterjedelmesebb s minden fogvatkozásai mellett is legderekasabb része a műnek a határozók tárgyalása.

E fogvatkozások nagy részben a már többször rámutattam módszertelenségből erednek. Ilyen mindjárt az is, hogy a példákat nem a jobb írók műveiből gyűjtötte össze, hanem a saját nyelv-érzékét követve alkotta, a mi pedig, kivált a Finályé, nem mindenkor megbízható. Bármint erősködjék is osztán, hogy az ő példái „egy-től egy-ig helyes magyarság és szabatos szerkesztés tekintetében kifogástalanok” (296), ezek a futólag összeírt példák mást beszélnek. Pl. „Ez a fiu az a p j á h o z üt (180). A nagy fára d s á g h o z f o g v a igen kevés az eredmény (uo). Adtam a fiúnak egy forintot bevásárlásra, de csak hatvan krajcár-ra vásárolt (168). Némely állat a h o m o k alá rakja tojását. 50 forint a l a t t nem lehet csinos kabátot vásárolni (192). Fél f e l ő l fáj a fejem (200). Ez a kalap találna a ruházatához, de nem talál a fejére” (180). Ez utóbbi, saját szavaival élve, „egy lehetetlen mondat” (56). *

Sőt akad akárhány olyan példamondatja is, a melynek a szórendje hibás. Pl. „Mindenkinek *lesz* szüksége könyvre, *hozza hát el* kiki a magáét” (228) [e h.: mind. *szüksége lesz* könyvre, *hozza el hát...*]. „Bámulatosan *tud* belemérülni a munkába, a mikor dolgozik, semmi se bírja őt megzavarni” (266) [e h.: Bám. *bele tud merülni...*]. „*Mindenki* kíván sokáig élni, de vénülni nem” (284) [e h.: m. *sokáig kíván élni*]. „Nem hiszem, hogy *ne bánta* volna meg hirtelenkedését” (234) [e h.: h. *meg ne bánta* volna h.]. Ez a két

* NB. Ezzel az „egy-”-gyel Finály szerfölött pazar módra bánik. Pl. „A mikor aztán a nyelv megalkotta a maga szókincsét, *egy* saját-ságos meddőség áll be (22). Ez esetben *egy* saját-ságos fogalomzavar áll be (27). Egészen és jól érzi magát — *egy* lehetetlen mondat (56). A külszenvedő ige *egy* szükség nélkül és mesterségesen csinált idom (125). Az *é* képző a magyar nyelvnek *egy* kiváló saját-sága” (228) sat. Úgy látszik, hogy érezte ennek a használatában való gyöngeségét, mert a részletes tárgyalását megígérte ugyan (41), de nem cselekedte meg.

utolsó „példamondat” a szórend törvényének a föltüntetésére van fölhozva!

A cselekvést kísérő helyi s más körülmények meghatározására szolgáló „viszonyragokat” és „viszonyszókat” (névutók) három csoportba osztja: „a) a meghatározandó hely az ismert helyü személy vagy tárgy belsejében van; b) az ismert helyü személylyel vagy tárggyal közvetlenül érintkezik, vagy éppen kapcsolatban is van vele; c) nem érintkezik vele, hanem csak ott van valahol közelében. Mind a három esetben a hol, honnan és hová kérdésre lehet és kell is tekinteni” (145).

Az ily módon beosztott névragoknak és névutóknak azután egyenként megállapítja az eredeti jelentését s etimológiáját, hol jól, hol rosszul, sok önkéntes és hibás értelmezéssel. Szerinte pl. a *fölött*-nek „nincs megfelelő idoma, a mely a honnan és hová kérdésre felelhetne; a hová kérdésre megfelelőünk ez értelemben a főnévből alakított *felibe* szóval, de soha se *felé*, se *fölé* idomokat nem használunk: a léghajó felemelkedett a város *felibe*” (149). — Tehát pl. Gyulai hibásan énekel: „Emelkedik a nap már a hegyek *fölé*!” — „Az *elé* ige határozó nem az *előtt* hová kérdésre megfelelő idoma, hanem e helyett *elibe* (rövidített: *elejébe*) szót használunk” (uo). — Tehát pl. hibás szólások: „Szemem *elé* ne merj többet ilyen piszkosan lépni. Őt ló van szekér *elé* fogva” (Jókai). Finálnak azonban igaza van annyiban, hogy a nyelv ma már inkább az *elébe*, *fölibe* alakokat használja, mert az *elé*, *fölé* alakokban már nem érzik eléggé a rag jelentése, tehát még egy rag fűződik hozzá, — ha Finály nem hiszi is. (Vö. *Szögedébe, alúlról, fölülről, nálamnál, esztendőtlől óta* sat). — „Az *íránt* a mai nyelvben már egészen letette eredeti helyi jelentését és csak erkölcsi irányt jelöl: Embertársaid *íránt* légy türelmes” (uo). Hát a ki *torony íránt* megy?

Az egyes ragok és névutók származtatása, a hol nem kézzel fogható az etimon, egytől egyig mind helytelen. Csak röviden említem, hogy az *-ért* ragot az *ér* ige származékának tartja (150); az *által* viszonyszót az *általl* igével egyeztetni ritka furfangos okoskodással (203); *gyanánt* = gyan(u)-on-t, gyan(uj)a-on-t (221); *-ként* = ki-en-t (221); *-stül*, *-stül*, ebben a voltaképeni rag az *-ül*, *-ül*, az *-st* az a képző, a mely ismét két részből áll, a melléknévet képző *s* és a *bevégeztséget* jelölő *t*-ből” (154). Ezt a „bevégeztséget jelölő” *t*-ét látja ő mindenhol, a hol csak egy *t*-és ragot vagy képzőt megfoghat: szenvedő (tárgy) rag, helyhatá-

rozórag (*itt, ott, Győrött, Kolozsvárt*), a végzett mult képzője, műveltető képző. A 'bevégeztséget' mindenütt ott érzi, s ha nincs, oda okoskodik. Az *-ul, -ül* módhatározó rag egy az *-ul, -ül* ige képzővel (153). A *-képpen* ragot — azt hiszem, nem tudva a Simonyiéről — ő is *kép+ben* részekre bontja (152), de csak úgy odavetve, mintha az a napnál világosabb volna. A hangtani nehézséget (*kép-ben = kép-pen*, holott: *kalap-ban = kalab-ban*) Simonyi még igyekezett eloszlatni a dunántúli *máskébb* alakkal, a mi pedig, helyesen mondja Szinnyei, hogy analógiás újabb termék (Nyr. XX.242), és így nem bizonyíték. Szinnyei az említett helyen ebből származtatja: *kép-vel, képpel*, s 'a nagyon sűrűn előforduló *-n* (<*an, en*) ragos mód- és állapothatározók hatása alatt lett belőle *-képpen*', Ez a magyarázat mindenesetre elfogadhatóbb mint a Finály-Simonyi-féle, ámbár erre is tehető egy-két nyomós ellenvetés, s részünkről is más véleményen vagyunk e rag eredetét illetően.

Sokkal sikerültebb és értékesebb a viszonyragok és névutók használatának elősorolása. Különösen talpra esett, éles elméjű megkülönböztetéseket tesz a rokonjelentésű ragok és névutók használatában, s e részben egy későbbi mondatanirónk sok használható, értékesíthető anyagot és észrevételt talál. * Igen sikerült pl. az 'által' helyes és helytelen használatát tárgyaló rész (209), az *-ért, miatt, végett; gyanánt, helyett; -val, mellett, -nál* közti különbségtevés sat. Itt csak egy pár rövid megjegyzésre szorítkozom. Különbséget lát e két szólásban: 'Jár valaki a *mezőn*, a hol rendes foglalatossága van, de ha a *mezőben* jár, valami különös rendkívüli célja van' (158). Én részemről nem érzek semmi különbséget. Pl. 'Jer kedvesem járjunk egyet a *mezőben*' (Tompá). Semmi különös rendkívüli célja nincs, csupán a céltalan járkálás. Szerinte 'épen nem lehet határozottan eldönteni, hogy ha valaki így beszél: Mit értünk e szó alatt: test; más meg így: Mit értünk e szón: test, hogy a kettő közül melyik beszél magyarosabban; de igen is lehet kimutatni az árnyalati különbséget e két szólam jelentése közt. A mennyiben a jelentés bizonyos tekintetben lappang a szó meze alatt, az értelmező e mez *alatt* keresi, ám ha a kimondott szót a kifejezendő fogalom képviselőjének tekintjük, a fogalmat a *szón* ismerjük meg' (192). Nem az a különbség, hanem: '*szón*

* Simonyi legújabb nagy művében is találtam e részre hivatkozást egy helyt (MHatározók I.371). Az első, a ki a Finály könyvéről tudomást vett!

érteni' eredeti magyaros szólás, *szó alatt érteni'* csúf germanizmus (*darunter verstehen*), * újabb időben azonban annyira lábra kapott, hogy elfojtja a régít, a helyeset, a hogy a gyom szokta.

Figyelemre méltó, a mit a visszahozó (vonatkozó) névmás, illetve mondat használatáról elmond. „A magyar nyelv egyik legkitünőbb sajátsága a szabatos mondatszerkezet, a mely nem engedi meg, hogy az egységes egészset idegen betoldás beleékelésével szétzaggassák és ezért természetes ellenszenve van a betoldott mondat ellen. A visszahozó mondatot gondos és szabatos irányban soha se szúrjuk belé a főmondatba, hanem mindig oda toldjuk a régihez s a főmondatot úgy szerkesztjük, hogy épen a legvégire essék az a szó, a melyre a visszahozó névmás vonatkozik. Hibás, pongyola irányu mondatok pl. „A világtenger, a mely az új világot a z ó v i l á g t ó l e l v á l a s z t j a, nem vethetett határt a nemes részvétnék (TóthI.), „Annak, a kit nem becsült, kerülte társaságát (Gyulai); — „Hét halom van a Tiberis mellett, a melyre Róma városa fölépült“, „Jeles művet írt a francia forradalomról, a melyet az Akadémia díjazott“ sat. Föltétlenül hibás a betoldott mondat, ha oly mondattagok közé van szúrva, a melyek magok közt nem tűrnek semmit. Már azt képzelni sem lehet, hogy valaki mondatot toldjon melléknév és főnév közé vagy főnév és értelmező melléklet közé, pl így: H e r c u l e s t k i g y ő z h e t n é l e, a l e g y ő z h e t l e n t? De főkép az ige körülírt időidomainak egyes alkatrészei közé nem szabad betoldott mondatot helyezni, így pl. „M e g f o g o m m é g m a a z t a b i z o n y í t v á n y t, a melyre szükséged van, írni.“ „N e m a k a r t a m a z t a h í r t, a mely még megerősítést vár, veled közölni“ (256).

Utoljára hagytuk a szórendről szóló elméletének ismertetését. Nagy gonddal, óvatos körültekintéssel fog a kérdés tárgyalásához, érzi fontosságát, rejtelmes voltát, a hol csak alkalom kínálkozik, vissza-visszatér rá, elemezi, példákon mutogatja szövevényes utjait, magyarázza, utasításokat ad a vele élésre. Ebbeli fáradozását azonban kevés siker koronázta. A tárgynak csak a külső héját kocogatta, belsejébe hatolni nem volt ereje. De nem is lehetett. Nyelvérzéke annyira meg van gyengülve, rontva, hogy már maga sem tud vele helyesen és szabatosan élni. Könyvében alig akad egy lap, a melyen egy-két szórendi „kocsintást“ ne találánk, s így természetesén kevés bizalmunk lehet elméleti fejtegetésének sikere,

* Simonyi: MHatározók I.183.

helyessége iránt. A szórend kérdése mindeztideig megfejtetlen rejtvénye volt a magyar mondattannak, s kifogott a legélesebb elméjű nyelvészeken is. Szvorényi, Brassai, Joannovics, Simonyi többször megpróbálkoztak vele, de sikertelenül. Kicskáé az osztatlan és megérdemelt dicsőség, hogy a benne nyilvánuló észjárás törvényét minden kétséget kizáró módon kimutatta.*

Finály is helyesen szóhangsúlyt és mondathangsúlyt különböztet meg, ámbár újabban Kicska is (előbb Brassai s az egyetemen Gyulai) kétségbe vonta a szóhangsúly létezését, s szerinte a magyar nyelv csak a mondathangsúlyt ismeri. Föltűnő, hogy e nézetet olyan nyelvészek vallják, a kik a mondat mivoltával nagyon behatóan foglalkoztak, a mi azonban nem zárja ki, hogy ne tévedhettek volna. De szembeszökőleg hibás Finálynak az a tanítása, hogy 'Egy mondatban csak egy szóra eshetik a hangsúly; a ki magyar mondatban két hangsúlyt tesz különböző két szóra, nem beszél magyarosan' (46). Nyilván téved, a mondatnak minden 'szólama' hangsúlyos, közöttük csak az erősség fokára nézve van különbség; pl. 'az érett gyümölcsöt — az egészséges gyermekek — *nagyon* szeretik'.** Egyébiránt később ő maga is megenged 'egy másodrendű hangsúlyt' (280). Nem tesz különbséget ő sem (Simonyi sem, Szinnyi sem) a hangsúlyozás erősségi fokának kétfélesége között, a mi pedig erős befolyással van a szavak rendeződésére. Könnyen meggyőződhetni róla, hogy kijelentő mondatokban — mondásokban gyöngébb hangsúllyal élünk mint ellenmondás esetén: pl. 'A fülemile *szépen* szól'; és 'A **fülemile** szól *szépen*, (nem pl. a kanári)'. S ennek észre nem vevése mondatja azután vele, hogy ez a mondat: 'Szépen a *fülemile* szól' helytelen, a mi abból érzik, hogy két hangsúlyt kívánna a mondat kiejtése (276). Dehogy helytelen, csakhogy mivel ellenmondás, erősebb hangsúlyt kíván, így: 'S *szépen* a **fülemile** szól [nem a kanári]'.

Külön választja az ige nélkül való s az igés mondatot. Az elsőről azt tanítja: 'A két mondatrész közül mindig első helyen áll az, a mely kiegészítést, értelmezést igényel, az ismeretlen, a melynek megismerésére irányul a tudvág, a határozatlan és ez az elől álló mondatrész mindig a hangsúlyos. Nem lehet úgy beszélni: 'a sas *madár*', hanem így kell hangsúlyozni: 'a *sas* madár'

* Értekezése a Nyr. XIX. és XX. kötetében jelent meg.

** A hangsúly föltüntetésére a Kicska jelzését alkalmazzuk.

(49). — Világos, hogy nincs igaza. Bárki ejtse ki e mondatot, úgy fogja hangoztatni, hogy a subjectumra és praedicatumra egyforma erejű — mondó — hangsúlyt vet: „A *sas* — *madár*“. Az is helytelen állítása, hogy „az ígételen bővített mondatban a hangsúly nem mehet át valamely bővítő mellékletre“ (51). Mindig átmegy. Finály még senkit se hallott így hangsúlyozni, mint a hogy ő jelöli: „A tavasszal felvett ünnepi díszruhában ékeskedő megifjult *természet* kápráztatóan, nagyszerűen és elragadóan *szép*“.

Az igés mondatokról azt tanítja, hogy „a cselekvést minősítő *igehatározók* állanak feltétlenül a mondatban legközelebb az ígéhez, azaz közvetlenül az ige mellett, úgy hogy közéjük és az ige közé nem férhet semmi... és a mondat hangsúlya mindig rajta nyugszik; pl. „*Magasan* repül a daru, *szépen* szól“ sat. Számtalan példa oly megszeghetetlennek mutatja e törvényt, hogy az ellene vétés határozottan kocsintás“ (53).

Ehez a megszeghetetlen törvényhez, a mi különben a Brassai fölfedezése, Finály csakugyan következetesen ragaszkodik, s írásában alkalmazza mindenütt — illetéknépen: pl. „Nagy tévedés volna az eddig elmondottat úgy *felfogni*, mintha“.. (10) [e helyett: úgy fogni fel]. „A nyelvanyag e három irányú elváltozása néha oly *gyökeresen* alakítja át a nyelvanyagot, hogy“... (14) [e h. oly gyökeresen átalakítja]. „*Annyira* van egybeforrva a fogalom a szóval, hogy“... (15) [e h. a. egybe van forrva]. „Azt kezdik észre venni, hogy sok vonatkozás már a szórend által *eléggé* van jelezve“ (18) [e h. eléggé jelezve van]. „*Önkénytelenül* veti föl magát itt egy nagyon fontos kérdés“ (19) [e h. ö. fölveti m.]. „De épen azért veszélyes, mivel *könnyen* szülhet félreértést“ (27) [e h. könnyen félreértést sz.]. „Hogy az itt uralkodó törvényt még *jobban* vehessük szemügyre“ (55) [e h. még jobban szemügyre vehessük]. „A magyar nyelvtan is *következetesen* nevezi a beszélőt első személynek“ (64) [e h. köv. első személynek nev. a beszélőt]. „A mai irodalmi nyelv *élesen* különbözteti meg a két idom jelentését“ (75) [e h. él. megkülönbözteti]. — „Ez átirásból *világosan* tűnik ki a jelentések különböző volta“ (90) [e h. vil. kitűnik]. „Ha oly más-salhangzó jut a *t* eleibe, a mely evvel *nem jól* ejthető ki egyszerre“ (117) [e h. nem ejthető ki jól]. „Am tudjuk, hogy a főnév *sokszor* léphet fel melléknév szerepiben s ilyenkor *csakugyan* veheti fel az igehatározó képzőt“ (221) [e h. sokszor fölléphet... csakugyan fölveheti...]. „Azért van az, hogy ez esetben az ígétől távolabb eső szenvedő *jobban* van kiemelve mint a cselekvő“ (279) [e h. jobban

ki van emelve]. „Az és tekintet nélkül a jelentésre és kapcsolat minőségére *mindent* bir összefoglalni” (285) [e h. mindent össze bir foglal] sat. — Csomóستul hordhatnók össze az efféle ,megszeghetetlen törvényű’ mondatokat. Annyit ebből is láthatunk, hogy ez a törvény rossz, hamis törvény, s az idéztem mondatokat senki se fogja helyesen szerkesztetteknek elismerni. Mindezekben Finály ellentmondó szórenddel és hangsullyal élt mondó helyett, azért hibás elrendezésűek, a minek fölismerésére rávezet a Kicska törvénye (l. a Nyr. előző füzeteiben). A hangsuly kétféleségét nagyon szépen föl lehet tüntetni azokon a mondatokon, a melyekről Finály azt mondja, hogy nem szabatosak, mert ,kétféle értelmezést tűrnek’; pl. „E szókkal fordult az ifjú barátjához, a gróf homlokára ütött, a kacér hölgy lábát nézegette” (230) sat. Így leírva és magára állón csakugyan kétértelműek, de a beszédben célunk szerint ezt így fogjuk hangoztatni: „A gróf — *homlokára* ütött, a *kacér hölgy* — *lábát* nézegette” sat. [mondó hangsuly]; vagy pedig így: „A **gróf** homlokára — ütött [nem az enyémmre]. A **kacér** hölgy lábát — nézegette” [nem a magáét]. Ebben az esetben ellenmondó, tehát erősebb hangsulyt használunk. Könyve végén újra rátér a szórend kérdésére, elmondja, hogy a hangsuly néha az *igecsoporton* (praedicatum), néha a *cselekvőn* (subjectum), néha a *szenvedőn* (objectum) (278) van. Tökéletesen igaz, csak hogy ebből még semmit sem tudunk, nem tudjuk, mikor van az egyik, mikor a másik, pedig erre kell törvényt találnunk. Örömmel mondhatjuk, hogy ez a törvény már megvan, Kicska megtalálta s figyelmes megolvasását ajánlom különösen a Finály figyelmébe.

Bemutattuk a Finály könyve tartalmát jó és rossz oldalával egyetemben. Értékét összefogó véleményünk egyezik Simonyinak róla mondott ítéletével: „Nem értéktelen fejtegetések az egész mondatban köréből gyöngye nyelvtörténeti alappal”, * s hozzá tehetjük, még gyöngébb stilussal. Az etimologiai rész a lehető leggyarlóbb, sem a módszerével, sem a kritériumaival nincs tisztában, s legjobban teszi, ha egyszer s mindenkorra békét hágy neki. Dicsérettel kell azonban kiemelni azt az érdekes és sikeres törekvést, hogy egyes bonyolódottabb mondatok kérdést igyekezett minden oldalról megvilágítani; azt a hazafias, nemes buzgalmat, hogy kiméletlenül elítéli és kárhoztatja

* Simonyi: A magyar nyelv II.

a nyelvbe özönnel betörő idegenszerűségeket, helytelenségeket, s megjelöli mindenkor a helyes, magyaros szólásmódot. Sajnos, hogy ebbe a hibába írásában gyakran beleesett ő maga is. Birálatunk folyamában rámutattunk erre, rámutattunk módszertelenségére, a helytelen, metafizikus szempontra, a melyből a nyelvet mint történeti produktumot vizsgálta — többször talán fiatalos élesebb hangon, de azt az egyet bizonyára Finály is el fogja ismerni: meghallgattuk!

ALBERT JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Úszován? Erről a kétes értelmű szóról azt mondtam (Nyr. XX.376), hogy: „nézetem szerint inkább így olvasandó: *úszóvan*”. Utólag megnéztem Gyöngyösi Kemény Jánosának első kiadását (Lőcse 1693) s ott csakugyan mind a két helyen így van még nyomtatva: *úszóvan*. „Igen szép mind kettő, úszóvan-is festett” (kopó, 13. l. I. könyv 2: 36). „Fejér kék a lova, úszóvan festették” (148. l. III. k. 3: 6). Az *úszován* tehát csak a későbbi kiadások rontása volt, s Faludi már ezt a romlott alakot vette át.

Még az is említésre méltó, hogy Baróti Szabó D. is *úszóan* és *úszólag* alakban ismeri e kifejezést: „Úszón (úszólag, úszó formán) festett habzó tubin mántó, palást. Úszóan festett eb. Úszón állva [így] festett ló” (MVir. 153).

SIMONYI ZSIGMOND.

Analogiából anarkhia. Ha veszendő ügyem volna, Zolnai Gyulára bíznam, mert makacsabb védőt, ügyesebb dialektikust keresve se találhatnék nála. Im a *-nalak*, *-nelek* ügyét én már elveszettnek hittem, de Zolnai még szívósabban ragaszkodik hozzá, sőt ideig-óráig látszólagos igazságot szerez neki.

Azonban mi módon? Csakis dialektikus fogásokkal. A helyett, hogy előállana ez alak használatának kétségtelen adataival, a helyett, hogy régi írókból idézne vagy a legújabb népnyelvi közleményekre hivatkoznék, a mint én kívántam tőle, Bodóné szerint hirtelen csak másról kezd beszélni, az irodalmi nyelvnek alkotó jogáról, sőt azonközben nem röstell egy oldalvágást mérni reám, idézvén fejemre e régi megjegyzést, hogy még mindig van, ki minden új szót megkacag, ha azt írótól hallja s nem fonóktól. Idézi ezt épen én ellenem, a ki már évekkal ezelőtt magában a Nyelvörben, a Nyelvör irányával jórészt ellentétbe jutva, hirdtettem

az irodalmi nyelvnek autonóm jogait. (Vö. Nyr. XV. Régi nyelv, népnyelv, irodalmi nyelv.)

De Zolnainak e dialektikus fogása még nem készítetett volna újabb fölszólalásra, hagyta volna, hadd gyönyörködjék e fogás sikerében, a látszólagos diadalban, ha Zolnai a vita hevében, épen úgy mint az ókori szofisták, a kik a nem igazat is az igaz színében akarták föltüntetni, ha, ismétlem, Zolnai oly hamis állításra nem ragadtatja magát, a melynél a magyar nyelv épségére veszedelmesebb elvet azóta se hirdettek, mióta Kazinczy a gyökalkotás szabadságának rémeszméjével előállott. Zolnai ugyanis, hogy a *-nalak*, *-nelek*-et valamikép föl ne adja, midőn a régi irodalomból Geleji, az újabból Gregusson kívül mással, a nép nyelvéből pedig semmivel és senkivel se tudja igazolni, azzal a merész követelménnyel áll elő, hogy ismerjük el az ő alakjainak törvényességét, a természetes analogiának érvényt követelő tekintélye' nevében, mintha csak a társadalomtól követelnék, hogy fogadja el törvényesnek a természetes fiút azért, mert természetszerű származásnak köszöni a létét.

Hamarjában ki se fejthetem, hogy mennyi veszedelmet rejt magában Zolnai elve, melyhez ő csak végső szorultságában folyamodott. Ilyen esetekben ugyancsak elkelne az a Zolnaitól megvetett nyelvfilozófia, mely épen arra való, hogy a nyelvészt megóvja egyrészt a szofistaságtól, másrészt attól, hogy ötletszerű, látszólagos igazságokat nagy könnyelműen állandó érvényű axiómáknak ne állítson föl. Egy csekély, igazán filozófiai gondolkodás Zolnait is meggyőzhette volna arról, hogy egészen más dolog az az analogia, mely már létező nyelvtényeket magyaráz, és egészen más az az analogia, mely lehetséges nyelvtények alkotására akar boldogboldogtalant följogosítani. Zolnai tehát ott tért le az egyenes észjárás útjáról, midőn az analogiát a nyelvtények magyarázatára szolgáló elméletből nyelvtények alkotására való teremtvé változtatta.

Az ilyen természetes analogia jogosultságának hirdetésében van igazán minden alapot nélkülöző 'természeti filozófia', az is a legmerészebb, a legveszedelmesebb fajtájából, mely valóságos anarkhiára vezetne a nyelvben, különbre, mint a milyent Rousseau természet-filozófiája a társadalomban létrehozott. Mert, mi következne az alkotó analogia elvéből? Nem egyéb, mint hogy szabad szót képeznünk, névszói és igei alakot teremtenünk, kifejezést és mondatszerkezetet divatba hoznunk, szóval mindent, minek csak legcsekélyebb mintáját találjuk a nyelvben; akkor helyeselnünk

kell a század első évtizedeiben használt *irandott* és *irandani* alakokat, akkor csak hadd támadjon föl az a nyelvészkedés, melyet egy a negyvenes évek óta működő, maig is élő jó öreg tanárom hirdetett, midőn bennünket arról igyekezett meggyőzni, hogy ha a gyomornak van *nyitja* (fölső nyílása), akkor természetesen — Zolnai szerint a természetes analogia érvényt követelő tekintélyénél fogva — van a gyomornak *csukja* is (az alsó nyílása); akkor továbbá helyesen okoskodott az a lengyel zsidó is, a ki így szólt: Ha a német *papier* magyarul *papiros*, akkor *tinte* magyarul *tinteros*, és így én nagyon jól tudok *ungáros*.

De hagyjuk a tréfát, egyszersmind szakítsuk félbe a vitát is, melynek végeztével, hogy valami gyakorlati eredménye is maradjon, arra kérem a Nyelvőr t. szerkesztőjét, legyen szíves a Nyelvőr olvasóihoz kérdést intézni, hogy közülök ki olvasott számbavehető irónál vagy ki hallott a nép élő beszédében *üldöznelek* és *büntetnelek*-féle alakokat.

Ha majd elegendő adat bizonyítja az alakok megvoltát, akkor újra megszólalok, mert csak akkor lesz ideje a vitát kezdeni a *-nalak*, *-nelek* irodalmi jogosultságáról. KARDOS ALBERT.

Kevés a -tatik, -tetik. Igenis kevesellem a *-tatik*, *-tetik*-et, kevesellem itt a Nyelvőr hasábjain, a hol annyiszor vivatott harc a szenvedő igék folyton terjedő hatalma ellen. E különös jelenségen nincs mit csodálkoznia annak, a ki tudja, hogy a Nyelvőr nemcsak a nyelv tisztaságára ügyel, hanem a gramatika szabályainak a megtartását is szigorúan megköveteli.

Ujabb időben pedig föltűnő gyakran észrevehette velem együtt minden figyelmes olvasó azt a könnyelműséget, mellyel számos esetben szabálytalanul képeznek szenvedő igéket majdnem mindazok, a kik csak szenvedő igével élnek. Alig van oly rendőrkapitány nemcsak Budapesten, hanem még oly tiszta magyar városokban is, mint Debrecenben és Szentesen (lásd 'Szentes és Vidéke' 1891. szept. 6.), a ki nem így kezdené hirdetményét: '*Figyelmeztetik* a t. c. közönség, miszerint sat.'

Hasonlókép alig van hivatalos testület, mely akár üdvös, akár káros rendszabályairól a közönséghez intézett értesítését ne így végezné: 'Jelen szabályrendelet a jövő évi január 1-én életbe léptetik'.

Ugyancsak így olvassuk, hogy 'a munka a lapok által bőven ismertetik' (lásd ehhez hasonlólt Orsz. Középisk. Közlöny XXV.256).

A nemzet ilyen politika által tönkre *juttatik*. Az ország érdeke a kormány által idegen érdekeknek *kiszolgáltatik*.

Nem kell hosszasan fejtegetnem, hogy mind e szenvedő igékből épen a szenvedő képző *-tat, -tet* hiányzik, valamint azt sem, hogy az alakoknak, bármennyire sértse is a hallgató fülét és bármennyire kínozza is a hangosan olvasó nyelvet a sok *-tat, -tet*, helyesen és szabatosan így kell hangozniok: *figyelmeztetik*, életbe *léptetik*, *ismertetik*, *juttatják*, *szolgáltatják*. Legföljebb azt kívánom megjegyezni, hogy a ki nem tud megbarátkozni e fül- és nyelvgyötrő alakokkal, annak eggyel több oka van és legyen a szenvedő igék kerülésére, de korcs alakokat ne gyártson, a magyar szóképzés nyelvtani szabályain újabb rést ne üssön.

KARDOS ALBERT.

Túlادunai. A Nyr. XX.128. lapján Ponori Thewrewk Emil után ezt az adalékot idéztem: „*Dunán túli* v. *túl a dunai* (Kaz. Szentgyörgyihez 18),” és sajnálatomat fejeztem ki, hogy nincs alkalmam az illető helyet Kazinczyban hamarosan megnézni. Azóta megnéztem s azt tapasztaltam, hogy Thewrewk idézete téves. A kérdéses helyen *dunántúli* nem fordul elő; ellenben előfordul a *túlادunai*, mind ebben az alakban, mind a többesben is: *túlادunaiak*.

Ez utóbbi alak megerősíti azt az adatot, melyet a multkori cikkben saját hallomásomból idéztem (127. l. fent 1. sor és 129. l. 8. sor). A kérdéses szöveg így hangzik: „A’ túl a Dunaiaak szöllása a’ Magyarok Dórizmusa. Ez a’ Görögöknél kedves volt: de nem kedves amaz a’ Magyaroknál. Kevéssel jobb a’ Túl-a’-Dunai szöllás, mint a’ Palócz szöllás.” A levél 1803. dec. 26-án kelt, mit azért emelünk ki, mert Kazinczynál nem elég csak a szerzőre hivatkozni (vö. *túl a Dunáni fi* Nyr. XX.181. l.), hanem a dátum is fontos. A szóban forgó kifejezés bizonyosan nem tartozik Kazinczy neologizmusai közé; a neologus stílnak inkább *dunántúli* felelne meg, mely azonban alighanem hiányzott még az 1803-iki szókincsből, különben használta volna a választékos Kazinczy a két eset közül legalább az egyikben csupa változatosság kedviért is.

Tanulság az, hogy a *túlادunai* kifejezés már a század elején megvolt, s el volt terjedve ama vidékeken is, hol Kazinczy anyanyelvét, a magyart, tanulta.

Eldöntendő kérdés marad pedig az, vajjon a *dunántúli* mikor keletkezhetett s népnyelvi vagy irodalmi (bár azért egészen törvénytelen) eredetű-e?

NEGYESY LÁSZLÓ.

V Á L A S Z O K

a szerkesztőség kérdéseire (Nyr. XX.424).

Galacsin. Abauj-Torna, Zemplén megyében a *galacsin* szót ebben az értelemben nem ismerik, de átváltozott értelemben rosszul kigyúrt tészta, mely ha főzik, szétázik; arra mondják aztán: „Rossz tésztát gyúrtál, olyan mint a galacsin.” Továbbá használják e szót a sületlen kenyérre is, mert az is ragad az ember szájpadlásához. Korponay Ilona.

Górtyúk. Abauj-Torna megyében a *górtyúk*: nagy fajta tyúk, a tolla fölálló, borzas, gatyás és vastag hangú; többnyire a kakas vezeti a csirkéket is. Korponay Ilona.

Göböd. A székely egy pár ölnyi hosszú rúddal göböd a gübübe vagy a göbébe vagy a folyó partjában levő tömésbe, hogy az ott meghuzódott halakat onnan kizavarja s a közelben kivetett háló felé terelje. *Göböd*-nek ez az első jelentése; majd átvitten ököllel, doronggal, rúddal, puskatussal, bottal göböd embert, állatot és érzéketlen tárgyakat is — a szárazon. Paal Gyula. — *Göböd* használatos Sz.-Udvarhelyt. Jelentése: roncsolja a ruhát, összehányja; gyúr. „Ne göböggye össze a zágyamat. Na, mind össze göbödte! M. Németh Sándor.

Gölye. Erdővidéken *göje* = anyadisznó, sőt nösténydisznó, mert a malacról is mondják: *gőjemalac* = anyának való malac, Baló József. — *Gölye* Udvarhely megyében *göje*, Maros-Torda megyében *gönne*: nöstény sertés; a him malac, majd a kifejlett, de kiherélt him is: *ártán*; a kifejlett és ki nem herélt him: *kan*. Az anyagölyét *kocának*, ugyanazt és a kant, a melyeket derék voltuk miatt szaporítás végett tartanak, *magdisznó*-nak is nevezik. Paal Gyula. — *Gölye* használatos Székely-Udvarhelyt. Jelentése: anyasertés. „A gölye megmaladzott”. M. Németh Sándor.

Gulya. Erdővidéken *guja* = játékszer s mint melléknév = *suta*. A *guja* hasonlít a *bigé*-hez (székelyesen *pitty*). A *pitty* a két végén hegyes, a *guja* egyenlő vastag egész hosszában. A *pittyet* földre fektetve s a lapockát alátéve löki a gyermek a kintállóhoz, a guját pedig balkezéből fölvetve ütve üti kifelé, mint a labdát. *Guja* = *suta*. *Guja*-tyúk = farkatlan tyúk. Mondják s főképp Maros-Torda megyében ezt is: *guja*-kecske vagy juh, ha a juhnek vagy kecskének szarva nincs. Baló József.

Gusa = golyva, székelyesen: *gójva* szélteben járatos szó.

Állítólag éles, erdei víz állandó ivásából keletkezik s abban áll, hogy az áll alatt az ú. n. Ádám almája és ennek környéke akkorára is kinő, mint egy fölfujt hólyag. Udvarhely megyében főkép a magas, erdős vidéken lakó oláhfalviak, zetelakiak, orosz-hegyiek és lövéteiek között, valamint Csikban és Gyergyóban gyakran lehet látni gusás embereket, férfit, nőt egyaránt. Gusás, gusásodik: gójvás, gójvásodik. Paal Gyula. — *Gusa* használatos Szolnok-Doboka megye Domokos községében. Jelentése: a madár, a tyúk begye; a káposzta golyvája; az ember golyvájának gúnyos neve. „Jóllakott a tyúk, me nagy a gusája. A káposztám mind kigusázott. Menny el, te gusás.” M. Németh Sándor. — *Gusa* az erdélyi részekben igen elterjedt kifejezés a *struma* kifejezésére. Használják Kolozsvár vidékén és meg a Székelyföldön is. Oláhul: *guše* és főleg az oláh lakosság körében lakó magyarság közé vette be magát a *golyva* magyar szó helyett a *gusa*. Gyalui Farkas. — *Gusa* Erdélyben sok helyütt, Enyeden is: golyva, kropf. Versényi György. — *Gusa* = torokdaganat, mikor pl. a juhnek leereszkedik a torka. Ilyenkor a juhnek gusája lett, a juh meggusázott. Baló József.

Gyaksa. Erdővidéken *gyaka* == hegyes fácska, melyet a kerítés felső gerendájába ver a székely, egyiket egy-két arasznyira a másiktól, hogy ne lehessen könnyen bemászni a kertbe, vagy menekülni abból, ha pl. valaki gyümölcsöt akar lopni. Baló József.

Gyalut. A *gyalut* igével bizonyára azonos, jelentésében is közel áll hozzá a *gyalít* szó, melyet a Nyelvőrnek következő két közleményében olvasunk: „*Gyalít*: csillapít, megszüntet. A kelésre, támadásra tett ír *elgyalítja* a fájdalmat” (Nagykunság, Nyr. II.135); és: „*Elgyalít*: elbágyaszt” (Szaboics m. III.36). Zolnai Gyula.

Gyámol == „segítő, védő, oltalmazó, támogató” ismeretes és járatos szó a Székelységben mint név, de nem mint ige. *Gyám* == *gyámol*. „Jöjj el árvák gyámola” (Veni pater pauperum. Egyházi ének). *Gyámoltít*, *gyámoltítás*; *gyámolgat*, *gyámolgatás*. Paal Gyula.

Gyana. Zemplén megye Petrahó községben több alsóbb rendű nemes viseli a *Gyana* nevet. Pap Ferenc.

Gyentel használatos Szolnok-Doboka megye Domokos községében ez alakban: *zsente*l. Jelentése: elver, elkínóz. „Úgy elzsentelek, hogy soha sem felejtessz el.” M. Németh Sándor. — A *gyentel* szót szeltére használják Alsó-Gömörben, a Sajó, Rima, Vály és Balog völgyén, de nem „üz”, hanem inkább „küzd, bánt” értelemben. Ha pl. egy erősebb egy gyengébbet a földhöz vág

és onnét mindjárt föl nem eresztí, azt mondják róla: gyenteli; vagy mondják az ottlevők: „Ne gyenteld már” = hagyd el már! Czékus László.

Gyermekte = „gyermek korában” már a székeleknél is ritkábban hallható szó, épen mint a fiunta, legénte, léánta. Paal Gyula.

Gyökkent. *Gyökkint* alakjában Erdélyben általánosan használatos s annyit tesz: bóbiskol. Versényi György. — *Gyökkent* = szundikálás közben a fejével biccent, bolland, konyit. Paal Gyula. — Nagybányán, Szatmár megyében többször hallottam, magam is gyakran használok a *gyökkönteni* igét azzal a jelentéssel, a melyben Comeniusban olvasható. Zolnai Gyula. — *Gyökkent* használatos Szolnok-Doboka megye Domokos községben ez alakban: *gyökkint*. Jelentése: hajtogatja a fejét, midőn ültében szunnyad. „Úgy látom, hogy álmos vagy, mű gyökkintessz.” M. Németh Sándor.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Közmondások.

Szereti a kómár, ha bolond mēgy a vásárra.

Nincs az a ló, a mellikbe, ha megakargyák vēnnyi, ēggy kis hibát nē talánának.

Hideg ruha a szerelēm.

Jobb előbb a szénát takarínnyi, mind a sargyút. (Rosszaló megjegyzés, ha a családban az idősebb leány előtt a fiatalabbat adják férjhez.)

Ēb a vadász kutya nékün.

A ki ēbbē jáccik, fáje (botja) lügyē.

A millen a malac, ollan a mise. (A milyen a jutalom, olyan a munka. Ugyanezt megfordítva is használják.)

Csunya néz legtöbbet a tükörbe. (Az önmagát nagyon meintegetőre.)

A part is ott szakad, a hun leggyöngēbb. (Szegényt éri többnyire a baj v. kár.)

(Zala megye.)

VOLÁK LAJOS.

Párbeszédek.

— Édēs lelkēm s Őzsi Bözse, s férhēz attam a lyányomat, s ē sē kerū s bē sē győ!

— S férhēz adtad-ē, s kihē?

— S Pēsta komám Jancsi fijáho s ahhó.

— S mi lössz a lagzira ?

— S ugyan s mié ? S három kumpi s egy fê tők, más fê cibe s ëlliba.

— S édës komámasszony, s hová mënnek s kigyelmeték ?

— S hová ë bizony, s hová, s Rozsnyóra, s Koburg herceg ő szent fëlséginek s tisztëletire, s oda mëgyünk.

(Gömör m. Balogi.)

MIKÓ PÁL.

N é p b a b o n á k.

1. Ha egy lyánnak vizes a kötője, ríszezes ura lesz.

2. A ki szombaton lencsét eszik, vasárnapra szíp lesz.

3. Ha a kis gyermeket átlépi valaki, nem nő meg (Más magyarázata: Nyr. XVIII.416).

4. Ha az ember valakinek köszön és az nem fogadja, visszaáll ú rá a kívánt áldás.

5. Ha hóttal álmoce, esőt jelent.

6. Ha kutya harap meg valakit, vágjon egy csipetet a szőriből és azt kösse rá, meggyógyul.

7. Ha kimice, mikor nyáron esik az eső, oszt nap süt, szep-lőt kapsz.

8. Ha az embernek bal füle megcsendül jó, ha a jobb füle csendül meg, rossz hirt hall (Vö. V.266).

9. Ha patkán van a pincébe, ezt kell az ajtóra írni: „Nikhácus karaballa nincs itthon” s mind elmegy tülle.

10. Ha egisz héten át esik az eső, de szombatra mindig ki kell derülni, hogy a szegín árvák ruhája megszáradggyon.

11. Ha szömőcsőd van, hajnalba menny ki a mezőre, vígy kilenc vakondaktúrásból földet, kerekícsd meg vele, ne mond el senkinek, s elmúlik. Vagy pedig: Menj a miszárszékbe, vígy egy kis hulladikhust, ha kérdik minek az, ne felelj rá, csak menny haza, kerekícsd meg vele, ásd el a csepegő alá, akkor elmúlik. Vagy pedig: egy almát végy valahunnan, vágd kétféle s jobbról barra, s barról jobbra is kerekícsd meg vele, ásd a csepegőbe, vagy lökd a pervátába, s elmúlik.

12. Ha valakinek a haját levágják, össze kell azt szedni, oszt elásni; mert a madár vagy a veréb a físzkibe hordja, akkor oszt mindig fáj majd a feje annak, a kinek a haját levágták, míg csak ki nem nő újra a haja.

13. Mikor a tyúknak a nyakát elvágják s a lábával vergődik, az aszt teszi, hogy a ki felé tartja a lábát, annak testálja mindenét.

14. Szilveszter iccakáján el kell menni tizenkét órakor hallgatózni. A hún világot lát az ember, ott meg kell húzódni, s a mit beszilnek, az beteljesedik az emberről abba az évbe.

15. Ha a lyán Szilveszter iccakáján ölmot önt, abból megtudhattya, hogy micsoda mesterember lesz az ura.

(Debrecen.)

DÉZSI LAJOS.

Székely adomák.

Két oláhfalvi székely összefog (egyik szekeret ad, másik hámot s mindenik egy-egy lovat) s ügyes-bajos dolgaikat végezni Kolozsvárra indulnak. Mikor megérkeznek tisztességesen szállást kérve egy korcsomába betelepедnek, lovaikat a pajtába bekötik s a korcsomárost figyelmeztetik, hogy:

— Osztáng ide a pajtába ne erejszenek be semmit, met az egyik ló hamisacska, nehogy kárt tegyen.

Ezzel dolgaik után látnak. A sok csatangolásban kifáradva haza vetődnek, de nagy meglepődéssel tapasztalják, hogy az istálló ajtaja be van zárva.

— Ördög adta, nyissák ki a pajtát! Kiáltja tele torokkal Tamás-bám. Senki se felel. Józsi bátyám se veszi tréfára a dolgot; előkeríti a korcsomárost.

— Rögvest kócsolja ki a pajta ajtót, met henem, baj lesz!

A korcsomáros elmondja, hogy az egyik ló agyon rugta legértékesebb sertését s míg meg nem fizetik az árát, nincs kulcs, nincs ló. Hiába ijesztgetik, hiába kéri, hajthatatlan marad. Összebúnak, tanakodnak, mitévők legyenek.

— Tudja mit Tamás-bám? Kjed maradjon ehejt a pajta előtt, én az alatt egyet fordulok s majd csak kieszelem, mit kellessék tenni, mondja az élénkebb természetű Józsi bátyám s mint a kinek már van valami jó gondolata, elszántan távozik. Neki vág a legnépesebb uccának, figyelmesen nézéli a járó-kelők arcát. Kevés vártatva megállít egy bizalmas képű úri embert.

— Istálom, legyen szüves, mondja meg, ki a legnagyobb úr ebben a városban?

— A gubernátor.

— A gubernárton-e? S hát a hol lakik?

A kérdezett körülményesen megmagyarázza; a székely fejét vakarja a számos uccanévre, nehezen érti.

— Méges melyik vóna a legrövebb út?

— Erre felé menjen.

— Meg lesz. Isten fizesse! s a kijelölt irányban tovább indul. Nagy nehezen eltudakozódik a gubernárton házához. Felmegy a garadicsokon s ödöngve körülbámul.

— Kit keres? kérdi egy odavetődő inas.

A székely gyanúsán végig néz rajta.

— Tán csak nem kjed a gubernárton?

— Ó ekszcellenciájával már nem lehet beszélni; épen most ebédel. Jőjjön holnap reggel.

— Immán arról én nem tehetek. Sokkal nagyobb a baj, hogy sem annyi sok ideig vesztég ülhetnék. Mutassa meg, melyik házba (szoba) van.

— Mondom, hogy most nem beszélhet vele. Várjon sorára, majd reggel.

— Regvel késő lesz.

— Arról meg én nem tehetek, mondja az inas s a székelynek hátat fordít.

— Nő ha nem annyi! felel dühösen a székely. Kjed bánja a végét, ha veszedelem lesz belőle!

— Micsoda veszedelem? kérdi a megszeppent inas.

— Nő-nő!

— Ő ekszcenciájára vonatkozik?

— Hát!

— Igazán nagy a baj?

— Elvállik.

— Nem várhatna-e legalább estig?

— Hopp!

— Álljon meg atyafi! kiáltá a rövid feleletek miatt megzavarodott és sok mindent sejtő inas. Bejelentem, hátha sikerül. És elrohan.

A székely ravasz mosollyal tekint vissza; majd gyors léptekkel az inas után siet. Az épen az ajtó előtt találja őt.

— Hamar-hamar! Ő ekszcenciája várja. Csak röviden adja elé a baját.

A székely belép, körütekint. Minden szem reá szegződik.

— Hát melyik vóna itt a gubernánton uram?

— Én vagyok, hangzik az asztalfőről, jöjjön csak közelébb atyafi. Nős mi baj van?

— A bizon nem egyeb, hanem ahajt a korcsomáros bekócsolta a pajta ajtót, a hova a lovakat köttük vót, osztáng nem akarja kikócsolni. Hát legyen szüves, poroncsolja meg neki, hogy erejsze ki a lovainkat!

— Nem értem, miért nem akarja a lovakat kiadni?

— Met asszongya, hogy az egyik egy kicsit meglegyintette a disznyóját s immán azt kívánja, hogy fizessük meg. Tegyen róla!

— Nem értem, felelé a gubernátor, kit a székely előadása és modora igen mulattatott.

— Ejnye, hogy nem érti! Hát úgy vót, hogy a disznyó ott matatott a ló faránál, osztáng a ló egy kicsit megrugá szegényt, hogy felfordula, s most nem akarják kikócsolni a pajtát, hogy haza mehessünk.

— Beszélje el még egyszer, hogyan történt a dolog elejétől végig, hogy értem meg jól, évelődék tovább a gubernátor.

— Jézusom, eddig a pógár odahaza megértette vóna! Bé lüjtöttünk ebb' a városba, osztáng beszálltunk a korcsomába, osztáng megmondottuk a korcsomárosnak, hogy ügyeljenek, met a Tamás-bám lova hamis, osztáng elmentünk, osztáng a korcsomáros disznyója észre vett vaj egy kukoricaszemet az izébe nó, osztáng a ló nem es eppeng ojan erősen neki rugott, osztáng a disznyó ott maradt s most nem akarják ide adni a kócsot, hogy befoghassunk. Érti-e mán nó?

— Dehogy értem, dehogy értem! nevet a gubernátor.

— Attól ez még es sok! tör ki a siculus. Nő hát, hogy a

szájába rágham, úgy vót, hogy mintha én vónék a ló, kjed pedig a disznyó, osztáng odajönne a faram alá turkálni, osztáng én hasba rugnám, hogy megdöglenék s a belei kiszottyannának.

— Értem, értem! Jól van! Fogja itt a cédula, ezzel visszakapják a lovaikat. Isten áldja meg!

— Dicsértessék!

SZILÁGYI SÁNDOR.

Kassai és kassavidéki kifejezések.

Hogy ezt kell betölteni?

Nagyobb tőlem.

Nem visszadod? Mikor visszadod?

Mit elvesztettél?

Kimegy a tűz: kialszik.

Leül magának.

Menj el magadnak.

Mennyibe kóstál ez? (kérdi a vigéc — gabnavásárló).

Pratáld ki a szobát: takarítsd ki.

Nálunk minden szombaton üritnek: takarítanak.

Mikor húzól ki: mikor költözöl?

Hívd el a kominyárt: kéményseprőt.

Mit pucoválsz: tisztítsz.

Ne górd szét a gyufát.

Ne kurgass: ne heccelj.

Sikálja a tésztát: kinyújtja; de „sűrőlni” értelemben nincs használva.

Kit úgy hívnak betyár?

Odacsikarta az ujját: odacsípte.

Ez, kérem, tulajdon az a szövet: ugyanaz a szövet.

Leöltözöm a Bubit, felöltözöm a Bubit.

Ne zavadzálj: ne ártogass, ne alkalmatlankodjál, ne zavarj.

Sokat nevettünk róla: rajta.

Kati mellett volt egy barátnője: nála.

Azt nem kellett megenni: kellett volna.

Azt nem kellett a gyermeknek tenni: kellett volna.

Az az úr, a mi ott ül.

Mind apró gyermeke van, az egyik most szült: született.

Behányjam a könyvet: becsukjam.

A miért ő szivaroska volt, azért én nem félek tőle: dohánygyári munkásnő.

Adtam hozni egy korec krumplit: egy véka k.

Add ide azt a gombot, mit zsebbe adtam dugni.

Bele adott egy kis savanyú tejfölt.

Megcsináli ő.

Tessék egy kis jó húsocskát.

Kicsaptam a sőröcskét, már nem volt jó.

Mit bánok én!

Mit én tudom! (mint az Alföldön is.)

Nekem hideg van.
 Ő idevalósi : idevaló.
 Ne csapálj : dobálj.
 Nekem jól tetszik.
 Mondjál nekem, hová mégy.
 Szeret a jégen síkálkozni : csúszkálni.

HARASZTI GYULÁNÉ.

Álomfejtések.

Háboruba menni : civakodás.
 Haj, ősz : szerencse.
 Hal : lappangó hír ; hal a víz mellett : titok, titkos hallgatás.
 Harang : hír.
 Madarat elszalasztani : szerencsését elszalasztani.
 Madárfészek : titkos házasságkerítés.
 Malom : pusztulás.
 Medve, fekete : haragos, rossz ember.
 Megverni valakit : győzedelem.
 Mosni : pletykaság.
 Muzsika : hír ; éjjeli muzsika : titkos bánat.
 Nap ha süt : valami nagy úr jó szavakkal kitüntet.
 Néma : szóváltás, hátad megett történik valami.
 Nyelven szór : irigység, rágalmozás.
 Olló, tű : valami útnak a kettévágása.
 Orr : nem jó, rossz jel.
 Óra, ha leesik a falról : egy élet pusztul el.
 Ökrökkel találkozni : ellenséggel tusakodni.
 Pap, ha felszentel valakit : annak a csalágyyában halál.
 Papot, pápát látni : veszedelem.
 Patkány : ellenség, harag.
 Péndz, bankóban : szóváltás ; apró péndz : rossz szóváltás.
 Pohárcsengés : vendégeskedés.
 Pogácsa : vendég.
 Pók : út.
 Rák : hirtelen hátramaradás.
 Réce : új sorsba jutni.
 Zöld réten, mezőn, hegyek köszt járni : jó reménység.
 Ruha, fehér : ijeccség ; kék ruha : csalódás ; rózsaszínű ruhába látni valakit : öröm, ujj ismerettség.
 Sarló : sírás.
 Seperni : hátramaradás.

(Deés.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Találós mesék.

Van a világon egy körtefa, van rajta 12 ág, 365 levél, 3 nagy alma. Mi az? — Esztendő, 12 hónap, 365 nap, 3 sátoros ünnep.

Van nekem olyan lovam, a ki maga alól a morvát, szemetet, piszkot mind kihányi. Mi az? — Malom.

Toronytúl magosabb, nádtul vékonyabb. Mi az? — Eső.

Hol az én lábom közt, hol a te lábod közt. — Kűszöb.

Egy házba lakik négy úr; se eget, se földet nem látnak, míg ki nem szabadulnak, mer nincs rajta ablak. — Dió.

Egy bokorba négy felől esik az eső, egy csepp se hull a földre. Mi az? — Fejő sajtár, tehén tögye.

Négy kisasszony egy kalapot visel. — Asztal lábai, asztal.
(Tokaj.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Kiolvasó versek.

1.

Ess eső | ess |
A mi kende | rünkre |
Férjhez menne | a mi lányunk |
De nincs lepe | dője |
Két zsákot | összevarrt |
Az a lepedője.

2.

Bömböm bika | sótartó |
Van-e tejed | eladó |
Van egy kicsi | de nem jó |
Bele esett | a hernyó.

3.

Hec | pec | kimehecc |
Holnap délbe | begyühecc |
Cérnára | cinegére |
Sicc ki madár | az erdőre.
(Pest m. Áporka.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

Mit beszélnek az állatok.

Disznó: Eressz be kanász, garast adok. (Ha beereszti a kanász :)
Farkam alatt a garas, farkam alatt a garas.

Malac: Kocsit a kanásznak, kocsit, kocst, kocsit. Öreg disznó: Taliga is jólesik, taliga is jólesik!

Kutya (mikor oldalba ütik:) Favég, favég!

Első béka: Mit vaaarrrsz, varrrsz? Második béka: Papucsocsocsocscot! Első béka: Kinek, kinek? Második béka: Bíró lányányányának!

(Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

Tájszók.

Tiszavidékiek.

supellátos-ág: oszlopos me-
nyezetes-ág (ritkaság).

szál: több (3—4) lábóból álló
talp, tutaj.

szakadás: sérv (hernia, bruch).

szakmány munka: a napszám-
munka ellentétese.

szekszemonta: cók-mók.
'Elhoztam minden szeksze-
montát. Huncút annak min-
den szekszemontája' (ija-fija).

szemők a szarvasmarha, ha
a szemei fölött egy-egy folt
van.

szettyén bokor: ősszel kéket
virító évelő méter magasságú
növény.

szik, szikes, sziki van:
pállott szájú gyermekre vagy
fiaverébre mondják.

szilke: kis csupor.

teke: fából nagyjából faragott
golyó; ezzel tekéznak.

tisztúlat: bélsár v. emésztet.

töre morája: törmeléke vala-
minek.

vacok: fekvőhely.

vakszem: lovaknál a szem-
gödör feletti mélyedés, ember-
nél az ennek megfelelő hely,
a homlokcsont halántéki ré-
szen.

vak ütés: daganattal járó, nem
vérző ütés.

vedér: veder (de nem oly álta-
lános mint B.-Szt.-Mihályon).

vértetek: a háztetőnek deszká-
ból készült homlokzata, elül-
hátul.

verőce: a konyhákban a ren-
des ajtón kívül található rácsos
ajtócska.

vőgyi van a kelésnek, némely-
kor, ha t. i. a matéria ki-
nyomása után egy-két napra
elhalt szövetcafát is kerül elő.

veszit, utat veszit: üldö-
zés közben akaratosan utat
vagy irányt változtat.

vincfa; annyit tudok róla, hogy
a favágók nem szeretik, ha az
ölfa közt itt-ott akadnak egy
darab vinc- vagy maloggya-
fára.

zsengélkedik a jég, ha enge-
delmes lágy időben puhulván,
könnyen vájható, túrható.

zsengés a kenyér vagy tészta,
ha nyerses, jól ki nem sült,
vagy a buzaszem, ha nem tel-
jesen érett.

zehernye v. zehernya
ember: veszekedő, kötekedő,
lármás.

(Tisza-Dob.)

JAKSICS LAJOS.

TARTALOM.

Értekezések.

	Oldal
<i>Albert János :</i>	A kombináló szóalkotás 14
<i>Balassa József :</i>	A ki vagy aki? 305
<i>Balogh Péter :</i>	Névszói és mondatbeli kapcsolatok 345, 394, 445, 492
	Utolsó szavam. Válasz Brassainak . . . 358
<i>Barbarics Róbert :</i>	A műveltető ige egy sajátos árnyékzata 349
<i>Brassai Sámuel :</i>	Mi a mondat? 280
<i>Bélteki Kálmán :</i>	Rokonértelmű szók 9, 299, 400
	A katonai műnyelv 534
<i>Goldstein Henrik :</i>	Kombináló szóalkotás 404
<i>Gresits Miksa :</i>	Hírlapjaink magyarsága és egy szarvashiba 177
<i>Joannovics György :</i>	A végtelen kérdés . . . 49, 97, 145, 193
<i>Kicska Emil :</i>	Hangsúly és szórend 292, 337, 385, 433, 481
<i>Kőrösi Sándor :</i>	Szómagyarázatok. Mordály, mordány. Mar- cona 1
<i>Kováts S. János :</i>	A répcavidéki nyelvjárás . . . 361, 409
<i>Kulcsár Endre :</i>	A magyar nyelv képes beszéde 4, 60, 106, 155, 245
<i>Lehr Vilmos :</i>	A mondat meghatározása 355
<i>Mócs Szamizsló Gyula :</i>	A magyar gerundium-alakok történeti fej- lődése 67, 112, 160, 203
<i>Simonyi Zsigmond :</i>	A nyelvújítási vitához 56
	Kombináló szóalkotás 404. 543
<i>Szarvas Gábor :</i>	Összehasonlítás és nyelvtörténet . . . 259
	Kombináló szóalkotás 450
	Szómagyarázatok. Falka. Pazarol . 529, 532
	A c és cz mérkőzése 545
<i>Szigetvári Iván :</i>	A névmagyárosítás 497
<i>Szinnyei József :</i>	A „képpen” rag magyarázata 241
	Alakvegyülés 242
<i>Vozári Gyula :</i>	Tompá Mihály költeményeinek nyelvi sa- játosságai 268

	Oldal
<i>Zolnai Gyula</i> :	
Mátyusföld nyelvjárása	22, 73, 118, 168, 209, 261, 320
A székeleyek nyelve s a dunántúli nyu- gati nyelvjárások	553

Helyreigazítások. Magyarázatok.

Bojtani. <i>Simonyi Zsigmond</i>	30
Bot. <i>Nagyszigethy Kálmán</i>	31
Pótlék szók és magyarázatok. <i>Szarvas Gábor</i>	31
Közvetetlen, közvetlen, közletlen. <i>Csapodi István</i>	34
Megokolni, indokolni. <i>Simonyi Zsigmond</i>	91
Szóljék. <i>Kovács Kálmán</i>	92
Konty. <i>Alexics György</i>	92
Csinosság. Csintalanság. <i>Csapodi István</i>	93
Málé. <i>Steuer János. Négyesy László</i>	94, 235
Közletlen. <i>Steuer János</i>	94
Túladunai. <i>Steuer János. Négyesy László. Szarvas Gábor</i> 94, 126, 566	
Kivész. <i>Albert János</i>	94
Áldani. <i>Simonyi Zsigmond</i>	131
Kem. „ „	131
Konty. „ „ „ <i>Szarvas Gábor</i>	131
Váltigen, választigen. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	132
Pereputty. <i>Alexics György. Ásbóth Oszkár</i>	133, 183
Kocsonya. <i>Körösi Sándor</i>	134
Boncol. <i>Csapodi István. Szarvas Gábor. Nagyszigethi Kálmán</i> 135, 180	
Malac. <i>Alexics György. Ásbóth Oszkár</i>	180, 233
Hibás olvasás. <i>Szinnyei József</i>	180
Hurc. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	181
Túladunai, túlatiszai. <i>Szinnyei József. Simonyi Zsigmond. Szarvas Gábor. Csapodi István</i>	151, 378
Gamolya, gomolya, máglya. <i>Alexics György</i>	170
Téttetés, tétetés. <i>Szarvas Gábor</i>	230
Mirígy. <i>Csapodi István</i>	235
Borbélymester. <i>Csapodi István</i>	235
Hibás olvasás. <i>Volf György</i>	235
Születik. Tessék. <i>Szigetvári Iván</i>	236
Alakmagyarázatok. <i>Szinnyei József</i>	236
Az oláh hatás. <i>Steuer János</i>	330
Az 'ira' alak a székeységben. <i>Steuer János</i>	331
Jód. <i>Ladányi Béla</i>	332
Havasság. <i>Csapodi István. Szarvas Gábor</i>	332
Agykér. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	333
Zajlik. <i>B. E. Szarvas Gábor</i>	334
Bandzsúr, bondzsúr. <i>Zolnai Gyula</i>	335
Véder. <i>Zolnai Gyula</i>	355

	Oldal
Uszován? <i>Simonyi Zsigmond. Frecskay János</i>	376, 419, 563
Üldöznelek, büntetlenek. <i>Kardos Albert. Zolnai Gyula</i>	377, 420, 469
Packáz, pacika. <i>Kőrösi Sándor. Szarvas Gábor</i>	417, 473
Az éneklő hangszly. <i>Ladányi Béla</i>	419
Magyarizál. <i>Vasverő Rajmund</i>	472
Föl lett fújva. <i>Muzsnai János. Steuer János. Szarvas Gábor</i>	472, 520
-nalak, -nelek. <i>Zolnai Gyula. Steuer János</i>	518
Szibátú. <i>Szinnyei József</i>	524
Dombóroz. <i>Steuer János. Szarvas Gábor</i>	524
Analogiából anarkhia. <i>Kardos Albert</i>	563
Kevés a -tatik, -tetik. <i>Kardos Albert</i>	565
Túlادunai. <i>Négyesy László</i>	566

Kérdések és feleletek.

Melyik az alany?	136
A 'blösse' egyértékese?	127
Mellyel-e vagy melylyel?	138
A képzők és ragok mivolta	275
A <i>hogy</i> összehalmazódása	276
Helyes-e a <i>század</i> szó?	277
Játsza v. játszsza?	278
'Mi közöm tőled!'?	279
Csalhatatlan v. családkozhatatlan?	279
Lasponya v. naspolya? <i>Szarvas Gábor</i>	281

Irodalom.

Magyar közmondások könyve. <i>Névy László</i>	223, 255
A Nyelvtörténeti szótár és a kritika. <i>Szarvas Gábor</i>	308
Magyar Gyermekjátékgyűjtemény. <i>Simonyi Zsigmond</i>	371
'Hogy is mondják ezt magyarul?' <i>Albert János</i>	458, 502, 556
'Kalotaszeg'. <i>Balassa József</i>	464
A Budapesti Hirlapnak. <i>Szarvas Gábor</i>	509

Antibarbarus.

A legifjabb bíróság. <i>Sándor Benő</i>	86
---	----

Vegyesek.

Egy emberségtudó német szeretetreméltósága	35
Hogy beszél a hivatal	36
Mikor a nép fia úriasan szól	38
Szózat a magyar közönséghez! <i>Bartzaíalvi Szabó Dávid</i>	39
Úgy mondják: tudjuk!	184

	Oldal
Váratlan dicséret Berlinből. <i>Szamosi Gáspár</i>	185
Bördöny. <i>Hanvai Albert</i>	186
Egy Magyarországra tévedt spanyol légy	379
Hej Debrecen, Debrecen!	381
Egy rózsaszál az ékes magyarság bokrétájából	382
*A Pesti Hirlap a bécsiokról	383
Biztató jövő: kiparasztozodunk!	422
A Budapesti Hirlapból!	423
Magyar közmondások	423
A szerkesztőség kérdései	424
Nyílt levél a Magyar Nyelvőr szerkesztőségéhez. <i>Harmat Ferenc</i> .	475
A m. nemzeti muzeumnak egy csodabogara. Ifj. <i>Szamosi Gáspár</i> .	524
Ifjabb Szamosi Gáspárnak! Idősb <i>Szamosi Gáspár</i>	525
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. <i>Baló József. Czékus László.</i> <i>Gyalui Farkas. Korponay Ilona. M. Németh Sándor. Paul</i> <i>Gyula. Pap Ferenc. Vasverő Rajmund. Versényi György.</i>	527, 567

Népmelvhatyományok.

Szólásmódok	43, 95, 139, 189, 238, 383, 336, 248, 475, 573
Példaszók	384
Közmondások	189, 569
Párbeszédek	283, 569
Hasonlatok	44, 238
Babonák	139, 190, 283, 383
Népbabonák	44, 139, 570
Népmesék	140, 239
Találós mesék	284, 430, 575
Népadomák	284
Székely adomák	44, 428, 476, 571
Gyermekjátékok	95
Gyermekversikék	144, 285
Gyermekmondókák	478
Kiolvasó versek	575
Kassai és kassavidéki kifejezések	578
Álomfejtések	428, 477, 575
Tájszók	45, 96, 144, 190, 240, 285, 336, 430, 479, 576
Mit beszélnek az állatok	144, 575
Zsidó gúnynevek	478
Népballadák	46
Táncdalok	239
Népdalok	96, 288, 384

TÁRGYMUTATÓ.

Hangtan.

I. Magánhangzók. Eredeti magánhangzó megőrzése: *csive*: *cső* 119. *mthe*, *pihe*, *rigya*: *rügy*, *moha*, *koha*, *kehe*; *csönög*, *pönög* 566 || Magánhangzók elveszése: *észtre*, *Királyfa*, *pet-rézse*, *burgi*, *kaci* 119. *lúher*, *hi*: *hiu*, *sraglo*, *bajsz*, *kátt*: *kiált*, *bujk*: *bujjék*; *jóccakát*, *jestit*, *iftyur*, *szobajtó*, *jápitus*, *kurva-nyád* 366 | Időmérték: hosszú magánhangzók: *ocsó*, *váltó*, *gyűsző*, *sűrő* 119. *megvér*, *bé* 467; rövid magánhangzók: *szegfü*, *iccibe*, *pincibe* 119. *kut*, *tüz*, *viz*, *tiz*, *sir* 362 | Pótlónyújtás: *szálónyi*, *épartónyi*, *csípőni*, *gondútam*, *tudó*: *tudsz*, *potyogó*: *potyogsz* 120. *hítam*, *örütem* 362 | Hangrendi párhuzamosság: *möle*: *mióta*, *nígy év öte*, *cseléd*: *esalád* 23, *béce*: *boca* 25, *hőbörtös*: *hóbortos*, *förgető*: *forgató*, *csémcség*: *csamcsog*, *nyefég*: *nyafog*, *ketei*: *kutat*, *gelegénye*: *galagonya*; *katroc*: *ketrec* 264, *verse*, *vérse*: *varsa*, *zotyog*: *zötyög* 23 | Hangrendi asszimiláció: *pélénke*, *zs⁴eter*: *sajtár* 364, *fejél*, *lúki*: *lyuki-ember*, *möte*: *mióta* 24, *dölögtü*, *gömböstü*, *nepestig*, *hetfe* 364 || Hang-

rendi disszimiláció: *derokba*: *derékban*, *gérhas*: *görhes*, *sapka*, *szuszák*: *szuszek* 24, *picinka*, *kicsinka* 25, *miháncs*, *izéjánok* 365; *létra*, *zsétár*, *futéroz* 23, *hèrkály*, *nyèrvadt*, *vè-sárnap*, *zècskó*, *csèrba*, *csèrda*, *kunyèrdl*, *pèlyva*, *polvás* 23, *bujtergyán*, *pènyva*, *sóder*, *napis*, *abrincs* 365 || Hangszín: zártabbá válás: *a*: *o*, *a*: *u*, *o*: *u*, *ö*: *ü*, *é*: *i* 73, 365, 468, 554 | nyitabbá válás: *i*: *ë*, *e*, *i*: *é*, *a*: *o*, *o*: *u* 29, 75, 366 || Járulek-magánhangzók: *dérága*, *téréfa*, *duruszu*, *poróbál*, *pèle*: *pléh*, *istiglic* 366.

II. Mássalhangzók: Eredeti mássalhangzó megőrzése: *nyüv*, *csive*, *hangyal* 119, *ludvérc*: *lidérc*, *öszvö*, *czive*, *viszha*: *vissza*, *hangyál* 367 || Időmérték: hosszú mássalhangzók: *lóggó*, *zuggó*, *mezző*, *csollán*, *violla*, *kellises*, *sülled*, *kinyillott*, *nehézzen*, *szüvessen*, *erössen*, *sebessen* 367 || Hasonulás: *állon föl*: *álljon föl*, *halla*: *hallja*, *a hét utollán*: *utolján* 368, *semmed*: *senyved*, *hammas*: *hamvas* 371, 555 || Mássalhangzó elveszése: szó elején: *ászló*, *acskó*, *ápfog*,

Ablánc, *üstélt*: *tüstént*, *penót*; *tiglic*; *érce*, *ihász* 370; szóköze-
pén: *montam*, *mégszeshette*, *ládd*
119, *megye*: *mesgye*, *réguta*:
regruta, *vánduló*, *kocsmá*, *sűög*:
süveg, *űög*: *üveg*, *hűököm*, *hü-
velykem*, *gyűő nyáron*: *jövő ny.*,
ikabb, *csuka*: *csutka*, *tezsűir*,
rice: *repce*, *tésur* 370; szó vé-
gén: *kese* 119, *töl-fa*: *tölgyfa*,
harmic, *píz* 370 || Hangválto-
zások: *p*: *m*, *b*: *p*, *z*: *sz*, *zs*:
s, *dz*: *c*, *p*: *t*, *m*: *ny*, *n*: *m*,
k: *t*, *f*: *p*, *t*: *k*, *d*: *g*, *cs*: *c*,
ty: *cs* 83, 83, 367 || Hangát-

vetés: *pilisznýós*: *penészles*; *észtre*: *szerriha*, *gébze*: *bögze*,
rivaszt: *viraszt*, *türköl*: *kürtöl*
86, *prosecio*: *processio*, *csakmen*:
csaknem, *térbetül*: *térdepel* 371 ||
Hiátustöltés: Hiatus töltő: *j*,
h, *v* 369, 555 || Járulékmással-
hangzók: *rozmaríng*, *ittend*,
ottand, *báld*, *hibaszt*, *tulipánt*,
kénzellő, *lóngat*, *csolk*, *szölke*,
furugla 368—369 || J e s ü l é s :
d: *gy*: *t*: *ty*, *n*: *ny*, *l*: *ly* 368.

III. Ortografia: Kettősjegyű
hosszú mássalhangzók írása 139.
a ki vagy *aki* 305, 545—553.

Alaktan.

I. Szóösszetétel: 118, 409.

II. Szóképzés: Kombináló
szóalkotás 14, 170, 404, 450 ||
Igeképzés: *α*) a deverbális
igeképzés: frequentatív képzők
123, momentán *k*. 124, 411;
caus, képzők 124; reflex. kép-
zők 125, 411; *β*) denom. ige-
képzés: *-l*, *-sz* 123, 410, *-ász*,
-ít 123 || Névszóképzés: *α*)
deverb. névszóképzők: *-ás*, *-és*,
-ály, *-ély* 168, *-ák*, *-ék* 168, 411,
-j, *-a*, *-e*, *-at*, *-et*, *-ós*, *-ős* 411;
denom. névszóképzők: *nomen*
possessoris: *-s*, *-u*, *-ü*, *-i*, *-é*
511 *-ság*, *-ség*, *-ász*, *-ész* 169;
dimin. *-k*, *-i*, *-d* 169, 411; töb-

bes képző 170; *-tulan*, *-telen*
169, 269, 412 | Fokozás 170,
412 || Tovább képzett ragos ala-
kok 170 || Elvonás 171.

III. Szóragozás: Névra-
gozás: tárgyas rag 174, 414 |
helyragok 175, 413 | *-ért*, *képpen*,
-kor, *-nál*, *-nek*, *-vel* 175, 414, 555,
557 || Személyragok, személyes
névmások 415 || Igeragozás:
ikes igék 172, 413, 555 | alanyi ra-
gozás 171; tárgyas ragozás 172 |
Idők és módok 173, 236, 243,
413 | Igenév 168, 555 | Tovább ra-
gozott ragos alakok 177; *üldöz-
nelek*, *büntetnelek* 377, 421, 470,
518 | Népetimologia 222.

Jelentésan.

I. Anyagi jelentés: Egye-
zés (Metafora) 4, 215, 416; vi-
szonykép (metonimia) 5, 60, 106,
155, 219, 245, 416 | Jelentés-
beli eltérések egyes szókban;
különösebb szóhasználatok 210 ||
Rokonértelmű szók: *kindál*, *ajánl*
9; *teher*, *súly* 11; *szűk*, *kes-
keny*, *szoros* 12; *ás*, *túr*, *váj*

299; *harap*, *rág* 302; *mar*,
csíp 303; *bont*, *old* 400; *takar*
fed 402 | Szólások: *kivész* 94;
tészti magát 293.

II. Alaki jelentés: Név-
szóult használt igealakok 261;
igeképzők 262; névszóképzők
263 | A műveltető ige egy saja-
tos árnyéklata 349.

Mondattan.

A mondat definíciója 250, 335, 358 | Az éneklő hangsúly 419 | Szórend 266, 509, 560 | Hangsúly és szórend 293, 337, 385, 433, 481 | Névszói és mondatbeli kapcsolatok 345, 394, 455, 492 | Állítmány, állítmánzi névszó, tárgy, határozók használata 264 — 265 | Az 'ira' alak a székeségben 355 | A magyar gerundiumalakok 67, 112, 160, 203 | Elliptikus mondatok 267 | Kötőszók 267 | A 'hogy' kötőszó elhagyása 276 | Névutók 176.

Antibarbarus.

A legifjabb bíróság 86 | Hirlapjaink magyarsága és egy szarvas hiba 177 | Hibás szólások : 383, 422 ; *föl lett fujva* 472, 520 ; *spanyol légy* 380 ; *indokolni* 91 | Hibás képzések 199 ; *bördöny* 186 | Hibás összetételek 199 | Hibás szórend 509.

SZÓMUTATÓ.

Ábaskodik 18	butyu 170	fémer 524
advám, advánk 206	búz 32	ficere 545
agykér 333	büntetnelek 377, 420,	folt 530
áj-váj 454	469, 518	fől lett fujva 472, 520
ajánl 9	Cicere 545	förgetyű 23
a ki, aki 305, 551	corhol, curhol 452	futéroz 170
alármáz 170	cubor 452, 543	G abanica, kabanica
áldani 131	Csalatkozhatatlan	424
állatliget 405	279	gacsál 424
anyáca 450	csalhatatlan 279	gadaj, gadály 424
apró-cseprő 453	csatangol 454	gajda 424, 527
ás 299	cseléd 23	gajdász 19
attól 331	csereburung 15	gajdul 424, 527
B allag 18	csinosság 93	gajtén 425
bándzsúr, bondzsúr	csintalanság 93	galacsín 425, 567
335	csíp 303	galagolya 425
bárdumentum 450	csunda 16	gamat 425, 527
benge 18, 408	csúszik 405	gamolya, gomolya
bingyó 17, 18, 408	csücske, csücsök 23	179
bizgat 18	D ombéroz 524	gardom 425
bócorog 170	dőzs 171	gattos 425
bodréjos 17	dűg 170	gazmalék 17
bojtani, boltani 30	dülekedik 19	géjél, géjít 425
bolyog 18	É ghetetlen 21	gém 425
bolygó 19	elcsizamodik 453	geréntes 425
boncol 135, 180	eleinteken 15	gérnye 19, 455
bont 400	elemutyi 170	git 425
borbélymester 235	elgyal 426	gór-tyúk 425, 528,
bosszankodik 18	ellakott vele 406	567
bosszont 18	endeledik 19	góstyán 425
bosszú 18	F al- 530	göbe 425, 528
bot 31	falat 529	göböl 528
bördöny 186	falka 529	göböd 425, 528, 567
bukseng 19	fed 402	göcsöre 425.

- gölye 425, 567
 görling 425
 göröncsér 545
 görzs 426
 gubankodik 426
 guggyaszt 426
 gulacs 426
 guliba 19
 gulya 426, 567
 gurbánc 426
 gurdély 426
 gurdallos 426
 gusa 426, 567
 gübü 426
Gyak 544
 gyaksa 426, 568
 gyámol 426, 568
 gyalut 426, 568
 gyanába 426, 568
 gyaponik 426
 gyapont 426
 gyapor 427
 gyarapik 427
 gyarlódik 427
 gyentel 427, 568
 gyermekte 427, 569
 gyökent, gyökkent 427, 569
 gyug, gyuk 427, 544
 gyűjtőzik 427
 gyülemény 427
 gyüleményes 427
 gyül, gyöl 427
 gyülhözés, gyülhödt-ség 427
 gyülös 427
Harap 302
 harcona 406
 -hat, -het 33
 havasság 332
 helyből 330
 himez-hámoz 20
 horpály 17, 19
 hure 181
Indokolni 91
 ira 331
 izré-porrá 453, 543
 Jód 332
Kalvangelikus 450
 kapciáskodni 16
 káposzta 15
 káprányos 170
 kedélyázolat 406
 kem 131
 -képpen 241
 keremít 19
 keskeny 12
 kinál 9
 kivész 94
 kocsonya 134
 konyt 92, 131
 közetlen 34
 közletlen 34
 közvetlen 34
 kurgat 405
 kurtékli 15
 kustos 16
Lasponya 281
 legifjabb bíróság 86
 létesít 36
 levsag 289
 levzat 289
 lurkó 132
Máglya 179
 magyarizál 405, 472
 malac 179, 233
 málé 94, 235
 mánkó 17, 19
 maplasz 17
 mar 303
 marcona 2
 mász 18
 meggyarlit 427
 meggyógy 427
 megokolni 91
 merecske 171
 mirigy 234
 mizé 405
 moccan 18
 morc 2
 mordály, mordány 1
 mozog 18
 mozsár 1
 mőte 23
Naspolya 281
 -nalak, -nelek
 nekigyaluszik 426
 numëra 171
Nyaláncsi 16
 nyiszlal 19
Öcsmáll 16
 old 400
Ökörta 543
 öszemaricskol 171
Pacika 417, 473
 packa 474
 packáz 417, 473
 pácsi 475
 paszt 17
 pazarol 532
 pazdorol 533
 pereputty 133, 183
 pipere 456, 545
 pirhanyagos 20
 piszke, biszke 17, 20 455
 pockány 17
 polt- 531
 pontyó 17, 20, 457
 pót, pótol 531
Rág 302
 regényes 38
 rekkenyeg 15
 rimisztő 171
 riszál 19
 ruganyos 38
Sadar 20
 sápad 333
 sárarany 15
 seprű 333
 sikobál 16
 spanyol légy 380
 spekola 171
 suly 11
Szakács 545
 század 277
 szihátú 524
 szobor 543
 szőljék 92
 szoros 12
 szük 12
 születik 236
 szürkőnyet 17
Takar 402

tohonya 17, 21	töttetés 230	váj 299
tonka 20	timár 545	vaksli 405
támatyu 171	túládunai 94, 126,	választigen 132
tanakodik 290	181, 378, 578	váltigen 132
tanú 291	túr 299	vöder 335
tanul 290	türtözteti magát 456,	vihorogni 16
tanúság 291	544	Zajlik 334
tarvarjú 15	Ujból 330	zamat, zamak 289
-tatik, -tetik 565	uszován 376, 419,	zámor 17
teher, tereh, terü 11	563	zarandok 290
telefonoz 551	Üldöznelek 377, 420,	zománc 289
telegrafál 551	469, 518	zuboly 543
ténfereg 17, 20	ürgyü 527	Zsentel 568
tessék 236	- <i>Va</i> , - <i>ve</i> , - <i>ván</i> , - <i>vén</i>	zsinaj, zshivat 17
tétetés 230	68, 203	

Földrajzi mutató.

Dunántúl:

a) Komárom m. (Fűr) 479.
Fehér m. (Sárbogárd) 45.
b) Somogy m. 430. Zala m.
239, 430, 569. (Tapolca) 384.
Baranya m. (Ibafa) 46, 192, 287.

Palócság:

Bars m. (Léva) 44, 144. Gömör
m. (Hanva) 141, 287. (Balog) 569.
Heves m. (Sz.-Erzsébet) 44. (Vára-
szó) 285.

Duna-Tisza-köz:

Pestm. (Áporka) 430, 575. (Vác
96, 284. (Nagy-Káta) 44. (Kecs-
kemét) 284. (Nagykunság) 45.
Kunság (Kisujszállás) 191, 288.
(K.-K.-Halas) 239. (Halas) 430,
478, 575. Bács m. (Mélykút) 283.
(Ujvidék) 527.

Tiszaninnen:

Zemplén m. (Tokaj) 139, 189,
238, 336, 575. Bereg m. (Dercen)
432. (Fornos) 476. (Ungvár) 48.
Abauj-Torna m. 573.

Tiszántúl:

Szatmár 44, 95, 190. (Porcs-
alma) 191. (Nagybánya) 431,
479. Hajdú m. (Egyek) 240.
(Debrecen) 478, 570. Szabolcs m.
(Tisza-Dob) 96, 144, 192, 240,
286, 336, 432, 480, 576. (Szol-
nok) 384, 428.

Erdély:

Székelység 527, 571. Három-
szék m. 140, 190. Erdővidék
528. | Csik m. (Csik-Madaras)
96, 144, 240. Maros-Torda m.
(N.-Enyed) 528. Szolnok-Doboka
m. (Domokos) 527. (Deés) 284,
384, 429, 478, 574 | Kolozs m.
(Szucsák) 528. Hunyad m. (Lo-
zsád) 337. | Székely-Udvarhely
527.

